SEVAN NİŞANYAN

KELİMEBAZ

propaganda
YAYINLARI

Kelimebaz

Sevan Nişanyan

Taraf gazetesinde çıkan tüm Kelimebaz yazıları
Eksiksiz, sansürsüz

Ekim 2013 - Propaganda Yayınları Birinci Baskısı

İlk basım: Everest Yayınevi, 2009, İstanbul

ISBN No: 978-1-927893-13-5 (ePub), 978-1-927893-14-2 (mobi)

Baskı Öncesi Çalışma: Propaganda Yayınları

Kapak: İç Mihrak Propaganda Tasarım Kolektifi

Propaganda Yayınları
www.propagandayayinlari.net
iletisim@propagandayayinlari.net

Sevan Nişanyan
nisanyan1.blogspot.com
sevan@nisanyan.com

kelimebaz *Taraf* 2008 neol. || § ***Ar*** *kalīma*^{t} sözcük [*#klm* fa^{ʕ}īla^{t}] + ***Fa*** *bāz* oynayan (< *baχtan* oynamak) → KELAM, BAZİÇE

Bu kitap Sevan Nişanyan'ın Taraf gazetesindeki *Kelimebaz* köşesinde 29 Ekim 2008 – 14 Aralık 2009 tarihleri arasında yayımlanan tüm makalelerini içermektedir. Gazete yönetimi tarafından uygun görülmediği için yayımlanmayan yazıların tam metni eklenmiş, sakıncalı bulunarak kesilen yazıların orijinal hali gösterilmiştir. Bazı yazılara, o yazıyla ilgili okur yorumları, eleştiriler, düzeltmeler ve karşı görüşler ile yazarın cevapları ve notları eklenmiştir.

Yazarın Taraf'tan olaylı bir şekilde ayrılması üzerine kaleme aldığı yazı ile, daha sonraki gelişmeler çerçevesinde yazdığı hiçbir yerde yayımlanmamış Kelimebaz yazıları kitabın sonunda yer almaktadır.

Cumhuriyet

29 Ekim 2008

Bizim bu taraflarda cumhuriyet kurma işine ilk Mithat Paşa'nın giriştiği rivayet edilir. Üç ayda iki padişah devirmiş olmanın verdiği özgüvenle Paşa, 1876 sonlarında, gerekirse üçüncüsünü de devirip kendi iktidarını kurma zamanı geldiğini düşünmeye başlar. İstanbul sokaklarında birtakım kalabalıklar Paşa lehine tezahürat yaparlar. Vatansever gençlik ayaklanıp yedi düvele, o olmadı Rusya'ya savaş açmayı talep ederler. Sonunda Abdülhamit bir sabah dört zaptiye gönderip Paşayı evinden aldırır, Avrupa'ya sürer.[1] Konu kapanır.

1917'de Dünya Savaşı sürerken Enver Paşa da cumhuriyet kurma sevdasına düşmüştür. Ancak partidaşı ve diktatörlükteki ortağı olan Talat Paşa buna karşı çıkar. O dönemde Talat'la sıkı fıkı olan komutanlardan Mustafa Kemal Paşa da cumhuriyetin "henüz vakti gelmediği" görüşündedir. Sonradan Falih Rıfkı'ya anlattığı anılarında böyle der. Vakit altı yıl sonra gelir.

Arapça bir sözcük olan **cumhûr** esasen "küme, yığın" demek. Çöldeki kum tepelerine Araplar cumhur diyor. Bunun çoğulu olan **cemâhir** bazen "topluca hareket eden insan kalabalığı" anlamında da kullanılıyor. Avrupa'da 18. yüzyıl sonlarında zuhur eden **république** yahut **republic** rejimine Osmanlı aydınları önce cumhur adını vermiş. 19. yüzyılın ilk yıllarında buna **–iyyet** takısı ekleyip Türkçeye özgü yeni bir terim oluşturmuşlar.

Kuruş

30 Ekim 2008

Ortaçağ boyunca Avrupa'da standart kur 12 gümüş **denarius** = 1 altın **solidus** diğer adıyla **schilling** imiş. 13. yüzyılda altın paraya talep artıp arz yetersiz kalınca, 1 altın paraya eşdeğer (yani 12 gümüş para değerinde) büyük boy gümüş para çıkarmışlar piyasaya. Latince **grossus** (kalın, kaba) veya İtalyanca **grossino** adı verilen kalın gümüş sikkeyi ilk kez 1271 tarihinde Tyrol dükü II. Meinhard bastırmış. Kısa sürede bütün Avrupa'da benimsenmiş. Bilhassa Avusturya hanedanına bağlı ülkelerde 1300'lerden itibaren Almanca adıyla **grosch** bol miktarda basılmış.

1680 tarihli Meninski lugatine göre Osmanlı ülkesinde **ğroş** veya **ğoroş** veya **ğuruş** "Avusturya thaler'ine verilen ad" imiş. Gümüş ğroş ya da kara ğroş İstanbul'da revaçtaymış, ama Macar eyaletlerinde altın florine ğroş ya da kızıl ğroş adı verilirmiş.

Osmanlı devleti ilk kez Viyana yenilgisinden sonraki mali kriz nedeniyle 1690 yılında mangırı tedavülden kaldırıp 120 akçe değerinde gümüş ğuruş darbetmeye başlamış. Tahminimce bunun bir nedeni, Macaristan elden gidince, piyasada yaygın olarak benimsenen Avusturya paralarının kökünün kuruması olabilir. Misal, döviz kaynağı kuruyunca Türk doları basmak gibi bir şey.
Sözcüğün yazımı 20. yüzyıla dek **ğuruş** idi. Harf devriminden sonra **kuruş** benimsendi.

Lacivert

31 Ekim 2008

Farsça **lâcivard** koyu mavi renkli bir süs taşının adı, Frenkçesi lapis lazuli. **Lâcivardî** ise bu taşın rengi. Bizde de eski metinlerde rengin adı laciverdî diye geçer, 20. yüzyıl ortalarına doğru sondaki î düşer.

Laciverd taşı 6500 seneden beri sadece Afganistan'ın doğusundaki Badahşan ülkesinde bulunan Laciverd Dağı'nda çıkarılmış. Mısır firavun mezarlarında bulunan lacivertlerin bile oradan geldiği biliniyor. Eski devirde madeni belli ki Hintliler işletmişler. Çünkü sözcüğün aslı Eski Hintçe **râcâ-varta**, yani "kral payı". Yabancı dilden alınan /r/nin /l/ye dönmesi Farsçada standart.

Avrupa'ya Haçlı Savaşları döneminde ya da belki 1290'larda Sicilya'daki Arap emirliği vasıtasıyla Arapçadan gelmiş. İtalyanca en eski örneklerde **lazzuro**, **lazzulo** ve **lazzurto** görülüyor. Geç Latince **lazulum** biçiminden **lapis lazuli** ("lazul taşı") kalmış. Buna karşılık avam dilinde, baştaki l- İtalyanca belirleme harfi (article) zannedilip kesildiği için, **azzurro** (İt), **azur** (Fr), **azure** (İng), **azul** (İsp) biçimleri tercih edilmiş.

Rum

1 Kasım 2008

Erzurum'un aslı Erzen-i Rum'dur. Diğer Erzen olan Erzen-i Arab bugünkü Garzan (yani Kurtalan) ilçesine adını vermiş olan şehirdir; Kurtalan-Batman karayoluna yakın bir yerde harabeleri görülür. 10-11. yüzyıllarda bunlardan birincisi Rum imparatorluğunun, ikincisi Arap-İslam aleminin önemli birer sınır kenti idi.

Rum tabii esasen İtalya'daki Roma kentinin Şark dillerinde geçen adı. Bizim Doğu Roma veya "Bizans" adını verdiğimiz imparatorluğun ahalisi kendini **Romaiós** yani "Romalı" diye bilirdi. Bizans'ın resmi dili de **Romaiká** yani Roma dili idi. Helen/Elen adı, özellikle Hıristiyanlık-öncesi Yunanlıları ifade eden, dinsizlik çağrıştıran, güncel anlamı olmayan tarihi bir isimdi. 19. yüzyılda yeni Yunan milliyetçiliğinin doğuşuyla beraber o adı da canlandırdılar.

Acemcede yakın devire kadar Türkiye Türklerine **Rum**, Asya Türklerine Türk adı verilirdi. Mesela 18. yüzyılda yazılmış olan Senglâh isimli Türkçe-Farsça sözlükte Türkiye Türkçesine özgü olan kelimeler "Rumca", Çağatayca olanlar "Türkçe" diye belirtiliyor. İranlılar ve galiba Kürtler arasında Türkiye Türklerine halen aşağılayıcı anlamda "Rum" denirmiş diye duydum.[2]

Çakırkeyif

2 Kasım 2008

Çakırkeyif'teki çakır "alaca mavi renk" anlamındaki çakır değil, şarabın asıl Türkçe adı olan **çakır**. Çakır ta 11. yüzyılda Orta Asya Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir sözcük. Türkiye Türkçesinde de galiba 16. veya 17. yüzyıl dolaylarına dek şarabın halk arasındaki normal adı olarak kalmış. 18. yüzyıl başında tarihçi Naima çakır kelimesini kullanınca "kâse-i hamr demektir" diye açıklama gereğini duyduğuna göre o tarihte artık eskimiş olmalı.

Çilingir sofrasındaki çilingir de eskiden "ferforje işi yapan" ya da bugün "kilitçi" anlamına gelen çilingir değil. Farsça **şilengâr**, yani "şölen donatan". Farsça **şilen/şilân** ve Türkçe **şölen**, ikisi de Moğolcadan alınma bir kültür kavramı. Kelimenin Moğolca aslı çorba demekmiş, ama Cengiz Han sülalesi zamanında Moğolların bir siyasi güç gösterisi olarak kullandıkları muazzam boyutlu resmi ziyafetlere bu ad verilmiş.

Tüketim manyaklığı kapitalizmin icat ettiği bir şey değil. O devirde de bir defada onbin sığır, yüzbin koyun kesip dosta düşmana hava yaparlarmış.

Sürpriz

3 Kasım 2008

Surprise Fransızca. **Sur** “üstü, üzeri” gibi bir edat, İngilizcesi over; **prise** “tutma, yakalama, elde etme”, ikisi bileşince “üstüne varma, tepesine binme” gibi bir mana çıkıyor. Fransızcada en erken 1175 dolayında, "olağandışı vergi" anlamında kullanılmış. 16. yüzyıl ortalarından itibaren bugünkü anlamda, ama önceleri çağrışımı daima olumsuz: baskın, tuzağa düşürme, aniden gelme gibi. Türkçe en yakın kavram "uğramak" olmalı. Sürpriz karşılığı **uğrantı** diyebilir miyiz acaba?
Tabip bir okurum hatırlattı, sözcüğün tıptaki anlamı epilepsi, yani sara imiş, ünlü Fransız hekim Ambroise Paré bu anlamda kullanmış.
Türkçede en erken 1924 tarihli Mehmed Bahaeddin lugatinde yer alıyor. Batı dillerinde anlam nötr, hatta çoğu zaman olumsuz iken Baha Bey “hiç beklenmeyen sevinç, ferah, keyf, sürur, safa” diye çevirmiş sözcüğü.
Amerikan filmlerinin dublajında halâ problemdir. Maykıl kaşını kaldırarak “I’m surprised” der, bunu beklemezdim vezninde. Çeviri: “bu bir sürpriz”, aa ne iyi ettin de geldin gibisine.

Zenci

4 Kasım 2008

Zencinin orijinali **zangî** Farsçadır. Esasen "paslı" demektir, çünkü **zang** pastır. Arapçada ince /g/ sesi 8. yüzyıldan sonra /c/ye dönüşmüş olduğundan, Arapçası **zancî** olur. Farsça'da da muarreb, yani Arapça telaffuza uydurulmuş biçim olan zancî kullanılır. Türkçede ilk kez 11. yüzyılda yazılı örneğine rastlanır. Orta Asya'da haliyle zenci yoktu. Dolayısıyla Türkler için yeni bir nosyondu, genişleyen kültür ufuklarıyla beraber, adı da Arapça-Farsçadan aldılar.

Zancîbar Farsça "zenci gelen yer" demek. Afrika'nın doğu kıyısında bir ada üzerindeki kentin adı. Şimdiki adı Zanzibar. Oman'lı Arap girişimciler tarafından, Afrika'dan getirilip Ortadoğu'ya sevkedilen zenci köleler için bir tür depo ve pazarlama merkezi olarak 1700 yılı dolaylarında kurulmuş. Trade center gibi bir şey diyebiliriz.

Farsça zang'in diğer biçimi **jang**, o da pas demek. Eski Farsça /j/ modern Farsçada bazen /j/ bazen /z/ olmuş, bazen bu örnekteki gibi her iki biçim korunmuş. Lehçe farkı olmalı. Ermenice **jang** (pas, Batı lehçesinde **jank**) Farsçadan gelen bir kelime.[3]

Menkul

4 Kasım 2008

Üç-beş sene var ki **menkul** kelimesi nur topu gibi yeni bir anlama kavuştu. Özellikle Radikal gazetesinin yabancı basından çeviri masası bu yeni anlamı pek tutmuşa benziyor. Her gün en az bir kez kullanmadan edemiyorlar. “Kafkas ülkelerinden menkul yeni bir gruplaşma”, “İsrail’in toprak hırsızlığı ile baskıdan menkul siyaseti”, “apartman daireleri ve dükkânlardan menkul dokuz katlı binalar”, “talimatlardan ve tetkiklerden menkul önlemler”… Bizim bildiğimiz Türkçesi **oluşan** olmalı. Eski dilde **müteşekkil** denirdi. İngilizcesi *to consist of*.

Menkul Arapça bir kelime. **Nakil** eyleminin edilgen sıfatı, yani “nakledilen” ya da “nakledilmiş” demek. Türkçedeki esas kullanımı Menkul Kıymetler Borsası’ndaki gibi, “taşınır” – yani cebine koyup götürebileceğin bir şey. Bir de **kerameti kendinden menkul** deyimi var. Buradaki sözcük, “hikâye nakletmek” deyimindeki mecazi anlamda. “Nefesi kuvvetli hocaymış, kendi diyor,” anafikir bu.

İmar mevzuatında da **menkul inşaat** diye bir şey var. Marmaris civarında hani Anıtlar Kurulunu kandırmak için ahşap bungalowlara tekerlek takıyorlar, işte o. Ama “dokuz katlı menkul bina?” Zor!

Merak etmeyin, Hakkı Devrimleşmiyorum. Zaman içinde her kelimenin anlamı değişir, kullanıldığı bağlamlar değişir, normaldir, vah eyvah dilimiz elden gidiyor diye dövünmenin alemi yok. Ama burada sanki Osmanlıca paralama uğruna apaçık hata yapılıyor gibi geldi bana.

11 Ocak 2009’da aynı temaya devam ettim:

Radikal’in mütercimleri de benim kadar inatçı anlaşılan. Geçen günkü gazetede iki tane vardı: “Hamas’ın binlerce askerden **menkul** bir ordusu var.” “Başkanın mirası savaş, işkence, skandal ve mali çöküşten **menkul** bir bataklık.”. İnsan bir sözlüğe bakmaz mı? Hakkı Bey uyarmaz mı? Yok

böyle kelime yahu. Taşınmış ordu ne demek? Portatif bataklık mı olur? Müteşekkil'i unuttun hadi, 'oluşan'ın nesi eksik?

Kıymetli köşeyazarlarımızdan Mutlu Tönbekici yazıp beni Hakkıdevrimleşmekle suçlamış, popüler kullanımı eleştirdiğim için kendi kendimle çelişkiye düştüğümü savunmuş.

Sanmıyorum, o kadar uzun boylu değil. Bir kere "menkul"ün yeni kullanımının yerleştiği kanısında değilim; üç beş gazete editörünün hatasıdır. Yarın öbür gün olur a yerleşir, standartlaşırsa o zaman boynumuz kıldan ince, belki biz bile trendlere ayak uydurur kullanırız. "Şiddet" kelimesinin yeni anlamına alışmadık mı?

İkincisi, dilin standartları zamanla değişir demek, dilde yanlış olmaz demek değildir. Olur mu öyle şey? Tabii ki dilin doğrusu ve yanlışı vardır. Öldürseniz mesela *yalnış* diye yazmam, *felsefik* de demem. Ama BUGÜN doğru olan ilelebet doğru kalacak diye bir şey yok, onu anlatmaya çalışıyorum.

Dilbilim erbabı buna *senkronik* ve *diyakronik* doğru diyorlar. Faydalı kavramlardır. Senkronik demek verili bir anda, mesela 2009 yılında geçerli olan dil kurallarıdır. Diyakronik ise dilin zaman içindeki evriminin analizidir.

Şiddet

6 Kasım 2008

Şiddet’in asıl karşılığı *intensity* olmalı. Yani yoğunluk, kuvvetlilik. Şiddetli bir fırtına = *an intense storm*, şiddetli aşk = *intense love*. Türkçede yüzyıllarca bu anlamda kullanılmış, ahlaki cihetten olumsuz yükü olmayan bir kelime. Sonra sanırım 1960’ların sonu veya 70’lerin başı olmalı, TRT dilinde **şiddet eylemleri** diye bir tabir türedi, İngilizce *acts of violence* deyimine karşılık. Zamanla **şiddet**, her türlü vurdulu kırdılı eylemin adı oldu. Duygusal şiddet, sözel şiddet, entelektüel şiddet gibi çeşitleri piyasaya çıktı.

Violence’in doğru çevirisi bence **tecavüz** olmalıydı. İngilizce sözcükle Türkçesinde ana fikir aynı: kişiler arasında medeni ilişkilerin temelini oluşturan görünmez sınırın izinsiz olarak aşılması hali. Günümüz Türkçesinde tecavüz daha çok **ırza tecavüz**’ün kısaltması olarak kullanılıyor. Oysa birinin mülküne, onuruna, hakkına, çıkarına, hatta duygularına tecavüz de mümkün. Öyle ince bir iş ki bazen bıçak sokarsın tecavüz sayılmaz, bazen hop birader deyip adamın omzuna elini koysan cinayet çıkar. *To violate, violence* deyimlerinden kastedilen şey de tam bu.

Maiyet

7 Kasım 2008

Maiyet aslında soyut bir ad, “birliktelik, bir arada olma” demek. **Ma^{c}a** Arapça “beraber, ile” anlamında edat. **Ma^{c}a-l-esef** (esefle), **ma^{c}a-aile** (aileyle beraber), **ma^{c}a-ma-fih** (bununla beraber) gibi deyimlerde karşımıza çıkıyor. **Ma^{c}aiyyet** de “ilelik” anlamında, edattan yapılmış isim. Arapça sözlüklerde bulamadım, Arapçada kullanılır mı bilmem. Türkçe eski metinlerde hep bu anlamda geçiyor. “Maiyyetle dergâhı şahe gelürlerdi” yani grup olarak, topluca gelürlerdi. “Hem Rum iline hem Anadoliye maiyyetle kazasker idı”, yani ikisine birden bakıyordu. “Abdi Paşanın maiyyetine memur edildi,” yani beraberinde bulunmakla görevlendirildi.

“Bir amirin refakatinde bulunan heyet” anlamına ilk kez 19. yüzyılın en sonunda Şemseddin Sami’nin Kamus-ı Türki adlı sözlüğünde yer verilmiş.[4] Şemseddin Sami Bey “maiyyetile beraber geldi” örneğini de vermiş, ki eski kullanımda “beraberliğiyle beraber geldi” gibi bir dil yanlışı sayılması lazım. Şimdi sadece bu anlamda kullanılıyor, o da kırk yılda bir.

Mahiyet başka, alakasız kelime. Nitelik, ya da daha doğrusu “ne-lik” demek. İngilizcesi belki *whatness* olur.

Kokoreç

8 Kasım 2008

Kokoreç'i İstanbul'a Yunanlı meyhanecilerin getirdiği anlaşılıyor. Ömer Seyfettin ilk kez 1920'de, Atina'dan İstanbul'a gelmiş bir aşçının lokantasında kokoreç yemiş, sevmemiş. Hayatını ırkçılık üzerine kurmuş bir garip hastalıklı adam, sevseydi tuhaf olurdu zaten.

Öte yandan Yunanca sözlüklerin hepsi **kokorétsi**'nin Rumca değil Arnavutça bir kelime olduğunu söylüyor. Şaşırtıcı olmasa gerek, çünkü 20. yüzyıl başlarına dek Atina'nın aşağı tabaka sokak kültürü Arnavut kültürüydü. Yunanistan bağımsızlığından önce Atina kasabası ile civar köyleri ezici çoğunlukla Arnavuttu. Halen Attika köylerinde yaşlılar Arnavutça bilir.

Arnavutça sözlüklere bakıyoruz, "bağırsak kızartması" anlamında böyle bir kelime yok, ama mısır ve özellikle mısır koçanı anlamında **kokërroz** geçiyor. Bulgarca ve Sırpçada da **kokoroz** mısırdır, bizde Rumeli muhacirleri de bu kelimeyi kullanırlar. Klasik kokoreçin mısır koçanı şeklinde örülmüş bir nesne olduğunu kabul edersek, sanırım şekilden ötürü bir mecazi kullanım sözkonusu olmalı.

Kokorozun kökeni de problem. Birkaç sözlükte "Türkçedir" diye gördüm, ama inandırıcı bulmadım.[5]

Deyyus

9 Kasım 2008

Deyyus kelimesinin Yunanca Zeus'la bir alakası olup olmadığını sormuş bir okurum. Elcevap: Yoktur.

Deyyus (Arapçası /th/ sesiyle **dayyûth**) Arapçadan Türkçeye alınmış bir kelimedir. İslam öncesi dönemden itibaren Arapçada "karısının başka erkekle yatmasına göz yuman adam, karısını kıskanmayan adam, karısını fahişe olarak pazarlayan adam" anlamlarında kullanılmış. Klasik sözlüklerden Zemaşehri'nin El-Esas'ına göre Aramiceden Arapçaya geçmiş bir kelime. Yine klasiklerden Tacül Arus sözlüğüne göre ise "yumuşamak, gevşemek, cıvımak" anlamına gelen Arapça **dâtha** fiilinden (kökü *dyth*) türemiş. Hangisi doğrudur bilmem. *Dâtha* fiili de Aramice olabilir sonuçta, çünkü lehçelerde Arapça ile Aramicenin hayli girift şekilde içiçe geçtiği görülüyor.

Eskiden Arabistan'da feministler yokmuş, öyle anlaşılıyor. O yüzden "asr-ı saadet" demişler belki.[6]

Korsan

10 Kasım 2008

MÖ 1. Yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz sularını Kilikya'lı korsanlar sarmış. Alanya ile Silifke arasındaki dağlık memlekette otururlar, Mısır-Suriye ile İtalya arasındaki deniz ticaretini vururlarmış. Roma'da kamuoyu yıllar yılı bu mevzuyla çalkalanmış. Bazı Romalı politikacıların buğday fiyatını yükseltmek için el altından Kilikya korsanlarına destek verdiği bile ileri sürülmüş (Cicero'nun nutuklarında var). Nihayet Senato, Pompeius'u korsan sorununu çözmekle görevlendirmiş. Bu zatı muhterem MÖ 67'de Alanya açıklarındaki deniz savaşında korsanları darmadağın etmiş. Kalanları dağdan indirip, bugünkü Mersin'in az batısında Pompeiopolis adıyla kurduğu kente iskân etmiş; şimdiki Viranşehir. Gelmişken bunla yetinmeyip Suriye'yi, peşinden Armenia'yı fethetmiş.

Roma'nın Yakın Şark'ta ciddi bir imparatorluk kurmaya girişmesi bu olayla başlar. Bakalım Somali'de neler olacak.[7]

İtalyanca **corso** esasen "koşu" demek. İkincil anlamları A. koşuyolu, geniş ve düz yol, cadde, B. akın, hücum, saldırı. **Corsaro** bunun türevi, öteden beri "akıncı" anlamında kullanılmış. (İngilizce **cursor** da haddizatında "koşturucu" oluyor, aynı sözcüğün Fransızca biçiminden.)

Türkçede en erken Seydi Ali Reis'in 1532 tarihli *Mirat-ül Memalik* adlı eserinde **korsar** geçiyor. İlginçtir ki Seydi Ali Reis de Hindistan seferi sırasında Somali açıklarında korsan saldırısına uğramış. 16. yüzyıl sonlarında **korsan** biçimi yerleşmiş görünüyor. Neden /r/ yerine /n/ olmuş bilmiyorum.[8]

Üstade

11 Kasım 2008

*"… adamı çekip çevirmekte, yediği haltları görmezlikten gelmekte ordinaryüslaşmış bir **üstade**!"*[9]
Modern Türkçenin en güçlü kalemlerinden biri öyle diyorsa bize de kabul etmek düşer. Ne dediği anlaşılıyor mu, anlaşılıyor! Demek ki Türkçede derinden derine yeni bir kural oluşmuş, gramer kitaplarında yazmasa da, eski kurallara aykırı da olsa, yaşayan dilin kuralı olmuş. Kimbilir, belki **yazare** bile diyebiliriz artık.

Eski kafadan gitsek üstade doğru sayılmaz, çünkü klasik yazı Türkçesinde dişi yapan -e takısı ancak Arapça kökenli kelimelere gelir ve üstad Arapça değil Farsçadır. Üstelik her Arapça kelime olmaz, ancak bazı sıfatlar ve fâil veznindeki isimler –e ile dişi olur. Hamil'den **hamile** (taşıyan kadın) olur, valid'den **valide** (doğuran kadın) olur. Ama mesela darp'tan **darbe** başka bir hadisedir. Hafi'den **hafiye**, sabık'tan **sabıka** daha başka bir hadisedir.

Farsça bir -e eki de var Türkçede örnekleri olan, ama onun anlamı başka. Çeşm'den **çeşme**, penc'den **pence**, azad'dan **azade** gibi edilgen ortaç yapar, ya da "gibi olan" türünden bir anlam genişlemesi sağlar.

Kemal

12 Kasım 2008

Mustafa son günlerde yeterince tartışıldı, biz Kemal’e bakalım.[10]

“Senin adın Mustafa benim adım Mustafa, gel seni repackage edelim” hikâyesinin iler tutar yanı olmadığı meydanda. Belki Dede Korkut’taki Boğaç Han hikâyesinden esinlenmiş bir mitleştirme çalışması. Öyle anlaşılıyor ki kendi kuşağındaki devrimci gençlerin birçoğu gibi genç Mustafa da o devrin idolü olan Namık Kemal’den esinlenerek kendine mahlas seçmiş.[11] Sonradan Arnavutluk’un ulusal kahramanı olan İsmail Kemal, liberal yazar Ali Kemal ve şair Yahya Kemal de aynı yıllarda aynı trendin temsilcileri.

Hatırlayalım: Namık Kemal 1888’de sürgünde öldükten sonra siyasi yönden memleketin en hassas, en yasak isimlerinden biriydi. O devirde Kemal adını almanın, teşbihte hata olmaz, 1960’larda “Nazım”, 70’lerde “Deniz” ya da günümüzde “Fethullah” adını almaktan pek farkı yok. Siyasi cüret bakımından yani, Allah korusun, içerik değil.

İtiraf edeyim, geçen sene bir vesileyle Namık Kemal’i baştan başa okumak talihsizliğine uğradım. A) Yüz küsur yıl boyunca bu milletin beynini kim hasara uğratmış, B) bugünkü ulusalcı teranelerinin ağababası kimmiş, bu konularda epey bir fikir sahibi oldum.

Çay

13 Kasım 2008

Çayın Kuzey Çin lehçelerindeki adı **çá**, Güneydeki Amoy (Xiamen) lehçesinde adı **tê**. İkisi aynı kelime, aynı şekilde 茶yazılıyormuş, ama telaffuz kuzeyde farklı, güneyde farklı.

Çay bitkisinin Çin'den dünyaya yayılması 1600-1610 dolayında ilk evvela Portekizliler vasıtasıyla olmuş. Hindistan'da ilk kez 1630'larda kaydediliyor, Portekizli tüccarların ithal ettiği bir yeni moda olarak. 1640 küsur tarihli Farsça Burhan-ı Katı sözlüğünde **çây** geçiyor; ama Burhan-ı Katı'nın Delhi'de telif edildiği akılda tutulmalı. Yani bu tarihte henüz genel Farsçaya geçmemiş, Hindistan saray Farsçasında bilinen bir kelime olması mümkün, bilmiyorum.

Rusya'da çay modası Deli/Büyük Petro devrinde, 1690 gibi yaygınlaşmış. Türkiye'ye Lale Devrinde (1718-1730) gelmiş, ya da ilk o devirde yazılı kültüre yansımış. Nihai kaynak tabii Çince, ama Türkçeye geliş yolu Farsçadan mı, Rusçadan mı? Sanki Rusça gibi diyeceğim ama kanıtım yok. **Samovar** > **semaver** de aslında Farsça bir kelime, ama bize Rusça yoluyla gelmiş.

Portekizliler çayı Batı Avrupa’ya Amoy limanından taşımışlar. O yüzden bütün dünyanın çay dediği nesneye Batı Avrupalılar *tea, thé, tee* vs. diyorlar.

İki gün sonraki yazımda bunu tashih ettim:

Her gün, sağolun, bir ton mail alıyorum: seven, söven, akıl veren. Ama şu üç haftada mail rekoru kıran mevzu – hayret!! – geçen günkü yazımda semaver’in aslında Rusça değil Farsça olduğunu söylemem oldu. Aslında apaçık bir hata. Sevan Nişanyan’ın *Sözlerin Soyağacı* adlı sözlüğüne baksanız doğrusu orada var. *www.nisanyansozluk.com* sitesinde de var. Rusça, **samo-** “kendi”, var(it) “kayna (mak)” > **samovar** “kendikaynar”. Geçenlerde alakasız bir yerde okudum "aslında Farsçadır, Rusça etimolojisi

yakıştırmadır" diye, şeytana uyup çek etmeden yazıverdim. Hata. Özür dilerim. Pardon.

Memlekette Rusça bilen ne çok Taraf okuru varmış!

Malazgirt

14 Kasım 2008

Anadolu yer isimlerinde sık sık karşımıza çıkan bir unsur **berd** yahut **pert**, Ermenice “kale”. Özgün biçim berd, Doğu Ermenicesinde aynen korunmuş. Buna karşılık Anadolu ve İstanbul Ermenicesinde Ortaçağ sonlarından bu yana pert tercih ediliyor. Türkçe örneklerin çoğunda böyle geçer.

Pertek Tunceli’nin ilçesi, “Kalecik”. **Pertekrek** Artvin’in Yusufeli ilçesinde meşhur bir kale, aslı Pertakarak, yani “Kaleçiftlik” olmalı. Khar “yangın, yanık”, dolayısıyla **Kharpert** “Yanıkkale”, 8ci yüzyıldan beri varolan bir kale-kent. Türkçesi Harput, daha doğrusu gırtlaktan gelen خ sesiyle Xarput olmuş. Bayburt’un adı erken metinlerde **Paydpert** yani “Tahtakale” olarak geçiyor. Sanırım Rumca Baiberdon biçiminden Türkçeleşmiş, öbür türlü p > b dönüşümünü açıklamak zor.

Kert başka. Farsçadan Ermeniceye alınmış bir kelime, “yapı, eser, imaret” anlamında. Bu da Anadolu Ermenicesinde **gerd** oluyor. **Manazgerd** şehrini , Manaz ya da Manavaz adlı efsanevi hükümdar inşa etmiş, ki Urartu kralı Menuas ile aynı kişi olması muhtemel. **Vağarşagerd** kentinin kurucusu MÖ 2. yüzyılda hüküm süren kral Vağarşak. **Medzgerd** “büyük imaret”, Dersim’de bir ilçe. Bunlardan ilki Türkçede Malazgirt, ikincisi eskiden Alaşgird iken şimdi Eleşkirt, üçüncüsü Mazgirt diye geçiyor.[12]

Jilet

15 Kasım 2008

"Güneydoğu'dan Edirne'ye kadar cemselerin eşliğinde uyuşturucu taşındı" demiş Avni Özgürel, kahraman ordumuza bağlı birimlerin ilginç etkinliklerini anlatırken.[13] Bizde **cemse** diye geçen şey Amerikan ordusunun General Motors Corporation tarafından imal edilen zırhlı personel taşıyıcıları. Arkalarındaki kocaman GMC yazısı İngilizce/Fransızca kırması **ce-em-se** diye telaffuz edilmiş.

Markadan türetilen isimlerin en ünlüsü tabii **jilet**. Rahmetli King Camp Gillette Şikago'da traş bıçağı fabrikasını kurarken, delikanlılıkla özdeşleşmiş bir kavramı Türk kültürüne armağan edeceğini nereden bilsin? "Arkadaş, semtime alçakları uğratma sakın/Ben bağrıma jilet attım kanımın akması yakın."

Yerli markamız da yok değil. Türk malı blucin kumaşı imal eden **Kot** firmasını 1950'li yıllarda Muhteşem Kot adlı bir işadamı kurmuş. Kot soyadı Arnavutçaymış, ya da Arnavutluk'la bir alakası varmış, tam bilmiyorum.

Paragraf

16 Kasım 2008

Paragraf kelime anlamı itibariyle “kenar yazı” demek. Ne alaka?

Eski elyazmalarıyla uğraşmış olanlar bilir, bunların çoğunda metin tek bir blok halinde akar. Ancak arasıra yeni bir konuya başlarken sayfa kenarına “Battal Gazi’nin üçüncü cengidir” gibisinden bir not düşülür. Paragraf işte bu notun adı.[14] Batıda bu notun yerine bazen ¶ şeklindeki paragraf işaretini de kullanmışlar. Matbaanın icadından kısa bir süre sonra metni bloklara bölüp ilk satırı içerlek yazma usulü yaygınlaşmış.

Türkçede paragraf usulünü yanılmıyorsam ilk kez 1860’larda Tasvir-i Efkâr gazetesinde Şinasi popülarize etti. Yazı Türkçesinin yapısını kökünden değiştiren bir devrimdir. Batı tarzı noktalama işaretleri de yaklaşık aynı yıllarda Türkçe yazıya girmeye başladı. Ondan önceki Osmanlıca inşa, yeni başlayanlar için kâbustur. Bir cümlenin noktasız virgülsüz beş sayfa sürdüğü olur.

Demek ki neymiş? Bir, Batı’dan akla gelmeyecek şeyler almışız. İki, o zamanlar daha bunu Devrim ilan edip kanun çıkarmayı akıl edememişler. Fena mı olurdu? Şapka Devrimi, Metre Devrimi, Pantolon Devrimi, Paragraf Devrimi, Virgül Devrimi…

Hasan

17 Kasım 2008

Memlekette o kadar çok insanın kendi adının anlamından haberi yok ki insan hayret ediyor. On kişiden birinin kullandığı en popüler isimler bile buna dahil.

Mesela **Hasan**. Arapça bir sıfat, “güzel” demek. İsim hali **hüsn**, “güzellik”, hüsn-i niyet, hüsn-i tabiat gibi deyimlerde geçiyor. Nisbet –î’siyle bundan türetilen **Hüsnî** de erkek adı olarak kullanılıyor; “güzelliksel” diye çevirebiliriz, lazımsa. **Hüseyn** “küçük Hasan” demek. Hz. Ali’nin oğlu Hasan’ın küçük kardeşinin adı. **Ahsen** “en güzel, çok güzel”.

İhsan esasen “güzellik yapmak, güzellemek” anlamına geliyor, ama daha çok “bir karşılık beklemeden cömertçe verilen şey” anlamında kullanılıyor. Bu işi yapan kişiye de “ihsan edici” anlamında **Muhsin** deniyor. Bir de **Tahsin** var, “güzel bulup beğenme, alkış, aferin” demek.

Sonuç? A) Bir kökten bak kaç tane isim çıkarmışlar. B) Arapça ilginç bir dil, biraz olsun öğrenmeli.

Sivas, Kayseri

18 Kasım 2008

Sivas'la Kayseri'nin adaş olduğu daha önce aklıma gelmemişti, yeni farkettim. Latince **Caesar** = Yunanca **Kaisár**, Roma-Bizans imparatorlarının sıfatlarından bir tanesi. Latince **Augustus** = Yunanca **Sebastós** bir diğeri. Sebastós tıpkı Augustus gibi "hamd ve sena edilen, yüceltilen" demek. Padişahla sultan gibi yanyana kullanılan unvanlar.

Sebasteia kenti Milattan üç beş yıl önce zamanın imparatoru onuruna adlandırılmış. Uzun süre Armenia Minor eyaletinin başkenti olmuş. Cappadocia eyaletinin başkenti **Caesarea/Kaisaria** ise Milattan 17 yıl sonra öncekinin halefi olan imparator Tiberius zamanında şimdiki adına kavuşmuş. Yunanca /b/ sesi erken bir devirde /v/ye dönüştüğü için Sibas ya da Sibasta değil Sivas diyoruz.

İki sonuç çıkıyor. Bir, bu ülkede yer isimlerinin siyasi nedenlerle değiştirilmesi Kenan Evren'in ya da diğer paşaların icat ettiği bir şey değil. İki, hoşumuza gitsin gitmesin elin Romalısı da memleketin imarında bir rol oynamış. Bunu en azından bilmek ya da bir miktar saygı göstermek hakkaniyetin gereği olmalı.

İrtica

19 Kasım 2008

Rücu^c etmek Arapça "geri dönmek" demek. Sondaki nesne Arapça ayın harfini temsil ediyor, gırtlaktan gelen ve Türkçe karşılığı olmayan bir ses. Aynı Arapça kökten **ric^{c}at** geri dönüş. Özellikle askeri anlamda kullanılıyor. Misal: *Cepheden perişan bir şekilde ricat eden Şark Ordusu birlikleri Çatalca hattında güçlükle durduruldu.*

İrtica^c da geri dönüş, Arapça gramere göre aynı Arapça kökten türetilmiş bir kelime, ama Arapça değil. Fransızca *réaction* sözcüğünün siyasi anlamını karşılamak için 1908 yılında İstanbul'da icat edilmiş neo-Osmanlıca bir uydurma söz. O yılın Temmuzunda ilan edilen Meşrutiyet idaresine karşı Ekim sonlarında Taşkışla'da asker arasında bir kıpırdanma olmuş. 1 Kasım'da İttihat ve Terakki Cemiyeti zehir zemberek bir bildiri yayınlayarak "irtica tehlikesine" dikkat çekmiş. Kelimenin matbu olarak benim bulabildiğim ilk kullanımı bu.

Ondan sonraki haftalar boyunca İstanbul basını "irtica" nedir, var mıdır, yok mudur, bu kelime uygun mudur, yat kalk bunu tartışmış. 31 Mart 1909'daki askeri ayaklanmadan sonra kelime iyice yerleşmiş. Milli mitolojimizin temel kavramlarından biri oluvermiş.

Muhafazakar

20 Kasım 2008

“Muhafaza eden” anlamında Osmanlıca bir terkip, ilk yarısı Arapça, öbür yarısı Farsça. Eski sözlüklerde hiç geçmiyor, yani yerleşik bir deyim değil, ama Namık Kemal’de “korumacı, saklayıcı” anlamında bir kere denk geldim. “Muhafazakâr adamdır, bayat ekmeği bile atmaz” gibisine.

İngilizce *conservative* veya Fransızca *conservateur* karşılığı siyasi bir terim olarak ortaya çıkması tam olarak 1911 yılı Nisan ayına rastlıyor. *Hizb-i Cedid* (yani “Yeni Fraksiyon”) adını kullanan bir grup milletvekili bu tarihte İttihat ve Terakki’den ayrılıp yeni parti kurmaya girişmişler. Grup üyelerinden Abdülaziz Mecdi Efendi 15 Nisan’da gazetelerde çıkan demecinde yeni hareketin **muhafazakâr** olduğunu vurgulamak gereğini duymuş. Belli ki İttihatçılara karşı çıkan herkesin “irtica” diye damgalandığı bir ortamda yıpranmamış taze bir terim kullanmak istemişler.

Günümüze dek kullanımdaki ikilik değişmedi. Çamur atmak istersen irtica, övmek istersen muhafazakârlık. Yoksa nesne üç aşağı beş yukarı aynı şey.

Soğan

21 Kasım 2008

Soğan Hindistan kökenli bir bitki imiş. Türkçede ilk kez 10. yüzyıl dolayında Uygur metinlerinde izine rastlanıyor. Sanskritçesi **sukanda**. “Klasik” dilde böyle yazılan kelimenin Hindistan’ın halk lehçelerinde ****sugand** gibi bir biçim almış olması muhtemel görünüyor.

Hintçe kelimenin etimolojisi açık. **Su** “iyi, güzel, hoş, kıymetli”, **kanda** “yumru, yumru şeklindeki her çeşit bitki kökü”. Sukanda demek ki “iyi yumru” demekmiş, ki mantıklı.

Orta Asya Türkleri 9. ve 10. yüzyıllarda Hindistan’la bir hayli yoğun kültürel ilişkiye girmişler. Bir kısmı Budist olmuş, Sanskritçeden Türkçeye bir sürü dini kitap çevirmişler.

Kelimenin başına koyduğum yıldız standart dilbilim notasyonu. Böyle bir kelime olmalı ama yazılı örneği yok demek.)

Çavuş

22 Kasım 2008

Çavuşun özgün anlamı "çığırtkan, emirleri yüksek sesle tekrarlayan görevli, kağanın teşrifat memuru". Türkçede en az 8. yüzyıldan beri önemli bir kültür kelimesi olarak mevcut. Galiba Türkçeden başka dillere en çok alıntılanan onbeş-yirmi kelimeden biri olmalı. Yabancı kelime almaya hiç yatkın olmayan Arapçaya bile *şavîş* diye yerleşmiş. (Not: Arap dilinde /ç/ sesi yok.)

Ses kelimesi Türkçede ta 18. yüzyıla dek marjinaldir. Onun yerine yaygın olarak **çav** kullanılır. Aynı şekilde "seslenmek, yüksek ses çıkarmak" anlamında **çavmak** yahut *çawmak* fiili de hayli yakın devirlere kadar kullanılmış, sonra kaybolup gitmiş.[15] **Çavuş** *(çawış)* belli ki bu fiilden geliyor, seslenici anlamında. Keza **çavlak** *(çawlak)*, keskin çığlığı olan bir yırtıcı kuşun adı. Modern kullanımda *çaylak* olmuş. **Çavlağan** *(çawlağan)* da gürültülü akan ırmağa verilen isim, modern imlası *çağlayan*.

Acemi çaylak deyiminde geçen hadise henüz mesleğin inceliklerini öğrenmemiş bir kuş değil. Çaylak kelimesinin 19. yüzyıla dek canlı olan diğer anlamı, "bağırarak haber götüren bir tür haberci, tebligat memuru". Bunun acemiliğine misal: "Ahmet Paşa'nın kellesi urula, aa pardon, Mehmet Paşa olacaktı."

Terör

23 Kasım 2008

Fransızca sözcük **terreur**, “şiddetli korku” demek. Siyasi anlamda ilk kez 1793’te tedavüle girdi. Fransız İhtilali’nden sonra iktidara gelen Robespierre ve takımı, devrim düşmanlarına karşı terör politikası uyguladılar. Her gün yüzlerce “rejim karşıtı”, şipşak mahkeme edilip giyotine gönderildi. Sonunda Robespierre de kafasını kendi yarattığı canavardan kurtaramadı.

20. yüzyıl ortalarına dek **terorizm**[16] sözcüğü devlet terörü için kullanıldı. Bir de Rus İhtilali öncesinde Bolşeviklerin parti içinde ve dışındaki muhaliflerine uyguladıkları “devrimci şiddete” terorizm adı verildi. Ama sonuçta terorizm, elinde silah ve otorite olan bir teşkilatın, kendisine boyun eğmesi gerektiği halde eğmeyenlere yaptığı bir şeyin adı idi.

Kelimenin 1969 yılı dolayında çıkan yeni anlamı, Amerikan propaganda sanayiinin şaheserlerinden biridir. Neymiş, halka korku ve yılgınlık salmak amacıyla şiddet eylemlerine başvuranlar teroristmiş! Benim bidiğim bunlara eskiden ya isyancı ya da haydut denirdi. Yaptıkları işleri haksızlığa uğrama duygusundan yahut öfkeden ya da çaresizlikten yaptıkları bilinirdi. Amaçları da ahaliye korku salmak değil, zalim olduğuna inandıkları düzen güçlerine vurup ahaliyi yüreklendirmek olurdu. Dünya mı değişti, kelimelerin anlamı mı kaydı, pek emin değilim.

Ahaliye korku salan isyancılar mıdır, yoksa üçbin köyü yakıp yıkan, ağzını açanı tutup götüren, allahın dağındaki çobanı **terorist** diye bombalayanlar mı, onu da bilmiyorum.

Eldiven

24 Kasım 2008

Falsche Trennung (false division) her dilde rastlanan bir dil fenomeni. Çoğu zaman eğlenceli sonuçları var. Mesela Eski İngilizcede **ikename** "ikinci isim, lakap, ünvan" demek. (Baştaki *ike* Almanca *auch* karşılığı, ilave demek). “Bir lakap” anlamında *an ikename* deyimi 16. yüzyıl civarında yanlış bölünüp *a nikename* (nickname) biçimini almış. Şimdi internetçi dilinde bunun kısaltması olan **nick** kullanılıyor.

Arapçası **narenc** olan meyveyi Ortaçağda Fransızcaya, oradan İngilizceye narange veya norange diye almışlar. “Bir portakal” anlamında *un norange* deyimi sonradan yanlış bölünüp *un **orange*** olmuş.

Türkçede aklıma gelen tek örnek **eldiven**.[17] Farsça eldiven anlamına gelen **destüvan**, Osmanlı Türkçesinde sık sık kullanılmış. Yapısı **dest** (yani el) + **van** (koruyan). Bu kelime 18. yüzyıl civarında yanlış yerden kesilip, başına Türkçe el eklenmiş. Yoksa **diven** diye bir şey yok.

Fırkateyn

25 Kasım 2008

Fırkateyn tipi gemiler Osmanlı donanmasında ilk 1774'te kaydedilmiş, 1770'ler ve 1780'ler boyunca yoğun olarak inşa edilmiş. Sözcük önceleri *fırkatûn*, daha sonra *fırkatîn/fırkateyn* olarak geçiyor. İtalyanca *fregatone*'den alıntı.

Fregatone, Venedik tersanelerinde 17. yy'dan itibaren kullanılan bir yardımcı gemi tipinin adı. İtalyanca *-one* büyütme ekiyle, öteden beri bilinen *fregata*'nın "büyüğü" demek. Fregata tüm Batı dillerine İtalyancadan geçen bir ad. İngilizce *frigate*, Fransızca *frégate*, Osmanlıcası da **firkete** olarak geçiyor.

Fregata'nın kökeni ise muamma. İtalyanca'da 13. yy'dan itibaren kaydedilmiş. En sık rastlanan açıklama Latince *infarcatum*'dan türediği. Doğu dillerinden alındığına ilişkin bir teze de rastladım ama doyurucu bir kanıt görmedim.

Karaköy

26 Kasım 2008

Demiray Oral'ın yeğeni yanılıyor, Karaköy Siyahköy demek değil. Asıl adı **Karayköy** imiş. Fatih Sultan Mehmet devrinde Kırım'dan getirilen Karayları, eski adı Galata olan semtin bir köşesine iskân etmişler. Aynı Kırım seferi esnasında Ceneviz'e karşı Osmanlı'yı tutan Kefe'li Ermenileri de Gedik Ahmet Paşa İstanbul'a getirip, şimdi halâ Gedikpaşa diye bilinen semte yerleştirmiş. O devirde payitahta yerleşmek büyük nimet, vergiden muafsın, kapu-yı saadete yakınsın, derebeyi zorbalığından az çok masunsun.

Karay'lar kim diye sorarsanız, bunlar daha çok Kırım ve civarında oturan, Tatar Türkçesi konuşan bir çeşit Yahudi milleti. Yahudi din yasalarının temeli olan Talmud'u ve Tevrat tefsirlerini kabul etmiyorlar. Tevrat'ın kendisinden başka mukaddes metin tanımıyorlar. Bu yüzden İbranice "kitapçı" yahut "okumacı" anlamına gelen **karâî** adı verilmiş. İbranice kalın kaf'la *karâ* fiili, tıpkı **kıraat** ve **kur'an**daki Arapça *kara'a* gibi "okumak" demek.[18] İbranice ile Arapça akraba diller, biliyorsunuz.

1950'lere dek İstanbul'da beş on aile de olsa Karaylar vardı. Şimdi kalmadı sanırım, ya göçtüler, ya ana akım Yahudiliğe asimile oldular. Hasköy'deki büyük Yahudi mezarlığının bir köşesinde epeyce Karay mezarları var. Kısmen İbranice, kısmen Kiril alfabesiyle Türkçe yazılı.

Refik Halit'in soyadı oradan değil herhalde. Keskin esprili bir zatmış, soyadı kanunu ile dalga geçmek için, tersinden okunsun diye seçmiş diye anlatılır.

Tereyağı

27 Kasım 2008

Farsça **tere** "1. taze, yaş; 2. maydanoz, tereotu, ıspanak, roka, kereviz yaprağı gibi çiğ yenen her türlü sebze". Türkçede en geç 14. yy'dan itibaren aynı anlamda kullanılmış. Esasen İngilizce **herb** / Fransızca **herbe** ile aynı anlamda. Su teresi, Hint teresi, tere-i bustani, tere circir gibi, farklı devirlerde farklı türleri ön plana çıkmış. Günümüzde de **tere** başka, **tereotu** başka ot.

Tereyağı’na "taze yağ" anlamında en erken 17. yüzyılda rastlanıyor; 19. yüzyıl sonuna dek az kullanılan, sözlüklerde pek yer verilmeyen bir Türkçe kelime. Sade yağın zıddı: sadeyağ "ısıtılarak ayrıştırılmış sıvı süt yağı", İngilizcesi *ghee*, tereyağı ise ayrıştırılmamış ve dolayısıyla birkaç günden fazla korunamayan yağ anlamında. İran ve Hindistan’da halen tereyağı pek bilinmez, daha çok sadeyağ kullanılır. Bizde de buzdolabının icadına kadar öyleydi.

Sadeyağla yapılan baklavanın tadına doyum olmaz, ayrıca mideyi de ekşitmez.

Feminizm

(yayımlanmadı)

Latince **fêmina** kadın, ya da genel olarak dişi. Fransızca **femme** (kadın) oradan gelmiş. **Féminin** (telaffuzu 'feminen') "kadınsı" ya da "dişil" demek. "Kadınların toplumsal alanda erkeklerle eşit haklara sahip olmasını savunan görüş" anlamında **feminizm** sözcüğüne İngilizcede ilk 1895'te, Fransızcada bundan biraz daha önce rastlanıyor. Sonradan anlam değiştirmiş, her hal ve şartta kadınların haklı olduğunu, dolayısıyla kadınlık-erkeklik hali dışında hak, vicdan, akıl, mantık gibi kavramların geçerli olmadığını savunan daha değişik bir görüşün adı olmuş.

Tıpta geçen feminizm başka. Erkeklerde kadınlara benzer cinsel özelliklerin ortaya çıkmasına neden olan bir hormon bozukluğunun adı. Ciddiyim, tıp sözlüklerinde geçiyor. Misal: "Oğlumuz feminizm olmuş." "Vah vah vah, aslan gibi delikanlı!"

Latince sözcüğün kökeni de ilginç. Fêmina'nın kökü olan **fê-** eylemi, emmek yahut emzirmek anlamına geliyor. Örneğin **fêlare** emmek, **fellatio** emiş, **fêcundus** emziren kadın, dolayısıyla doğurmuş veya doğurgan kadın. Diğer Hintavrupa dillerinin çoğunda da aynı kökün türevleri var.[19]

Corç

28 Kasım 2008

Türk milletinin yüzde sekseninin her akşam oturma odasına giren bir isim artık Türkçe sayılmaz mı? Hele “Hey Corç versene borç” gibi atasözleri ve deyimlerimiz varken?

Adın aslı Yunanca **Geôrgios**, “toprak işleyen” yani “çiftçi” demek. **Ge-** bildiğimiz **gêo-logia**’daki gibi toprak, yer. **-ôrgios** da tıpkı ırgat gibi **ergon** kökünden, “işleyen, çalışan”. İngilizcesi **George** (/corc/), Fransızcası **Georges** (/jorj/), İtalyancası **Giorgio** (/corco/), İspanyolcası **Jorge** (/horhe/), Rusçası **Iuryi** (/yuri/), Ermenicesi **Gevorg**, Batı lehçesinde **Kevork** olmuş.

Bu ismi taşıyan Hıristiyan azizi Kayseri’de doğmuş, o sıralar İzmit’te yerleşik olan Roma imparatorunun hassa ordusu kumandanı olmuş. Hıristiyan ve üstelik de vicdani retçi olduğu ortaya çıkınca 303 senesinde idam edilmiş. Menkıbesi eski Anadolu inançlarıyla karışmış, bir sürü efsaneye konu olmuş. Anadolu ve Rumeli Müslümanlarının Hızır/Hıdır inançlarına çok benziyor. 23 Nisan’da kutlanan yortusu da (eski takvimde) Hızır İlyas/Hıdırellez gününe denk geliyor.

Haçlı orduları 1098’de Antakya’yı muhasara ettiğinde, inanç bu ya, Aziz George Hızır gibi yetişip Haçlıların kenti almasına yardımcı olmuş. İngiliz kraliyet ailesinin Aziz George’u bayrak edinmesi bu olaya dayanıyor. Britanya bayrağındaki iki haçtan beyaz üstüne kırmızı ve düz olanı, belki bilirsiniz, Saint George haçıdır.

Yemin

29 Kasım 2008

Arapça **yamîn** “sağ”, daha doğrusu “sağ el”. Sağ elin uğurlu sol elin uğursuz olduğuna dair inanış, en eski zamandan beri tüm insan topluluklarında var. Ortadoğu’nun Sami toplumlarında da sağ avucunu gösterme jesti kadim zamanlardan bu yana doğruluk, güven, dostluk, söz verme ifade etmiş. Yemin etmek, esasen sağ elini kaldırıp göstermek demek. Eskiden **yemin vermek** denirdi, daha bile somut.

Yamîn’in Arapça zıddı asıl yesar değil **şa’m**, yani sol el. Bunun türevi şom ağızlı’daki **şom**, yani uğursuz, kutsuz. Ayrıca **şe’amet** (uğursuzluk) ve **meş’um** (uğursuz, lanetli) sözcükleri de aynı Arapça kökten geliyor. Misal: “O meş’um günde vatan mateme gark olmuştu.”

Arapçanın İslamöncesi döneminde bu kelimeler coğrafi yön anlamında da kullanılmış. Gün doğumunu karşına alırsan sağ güney, sol kuzey olur. O yüzden öz Arabistan’ın güneyindeki ülkenin adı **Yemen**, kuzeyindeki ülkenin adı da **Şa’m** olmuş. Şam esasen bugünkü Suriyenin güney kısmını oluşturan memleketin adı, bunun başkenti olan kent de aslen Dımışk yahut Dimaşk, İngilizcesi Damascus. Osmanlı’nın Şam vilayetinin başkenti olduğundan, bizde Şam diye anılıyor.

Bayrama çocuklarımı alıp oraya gidiyorum, bakalım nasıl yermiş.

Kakofoni

30 Kasım 2008

Ikınarak yapılan malum işin Antik Yunancası *kakká*, Fransızcası *caca*, ki o da öyle okunuyor, Farsçası *kak*, Ermenicesi aynen *kak*, Eski Moğolcası *kag*. Uygarlıklararası skatoloji alışverişi mi? Yok, bebek dili. Dünyanın her yerinde bebeklerin ilk öğrendiği 15-20 kelime aşağı yukarı aynı. Pek çok dilde mesela *mama, mami, meme, nana, nene* veya *anna*, annenin – ya da annenin o yaşta esas ilginç olan bölümünün – adı. *Baba, papa, papi, dada, dede, daddy* genellikle erkek akrabalar oluyor. *Bebe, pipi, popo, cici* vs. bu zümreden. *Kaka* da öyle.

Eski Yunancada *kakós* sözcüğü daha soyut bir anlam kazanarak kötü ya da pis olan her şeyi tarif eden bir sıfat olmuş. Batı dillerinde bundan türeyen bir sürü bileşik var. Mesela **kakografi** berbat bir elyazısının adı. **Kakofoni** ise uyumsuz seslerden çıkan kulak tırmalayıcı gürültü. Türkçesi velvele yahut şamata. Yaşar Bey geçen sene kıralken güzide Türk basınını "kakofoni" yapmakla suçlamıştı, hatırlarsınız.

Sözcüğü ilk kez Eskiçağda Phaleron'lu Demetrios isimli zat kullanmış. Bu da ilginç bir şahsiyet. Aristo'nun öğrencisi seçkin bir filozof ve tarihçi iken MÖ 317'de feleğin çemberini yarıp Atina'ya diktatör olmuş. On yıl sonra darbe olup devrilince Mısır'a kaçmış. Orada kralın danışmanı olmuş, İskenderiye'de dünyanın ilk ve en ünlü kütüphanesinin kurulmasına öncülük etmiş.

Yapınca böyle yapmalı, hem ilim hem iş.

Patates

1 Aralık 2008

Patatesin adı başka, bitkinin kendisi başka. İsmin aslı **patata**, Amerika yerli dillerinin birinden geliyor. Amerikalıların *yam* veya *sweet potato* adını verdiği, kabak tatlısına benzer tadı olan, kırmızı-turuncu renkli başka bir yumrulu bitkinin adı. Kristof Kolomb ilk kez Amerika'da bulup getirmiş, ama Avrupa'da pek tutulmamış.

Bildiğimiz patates başka bir bitki. İnsanlarca yenen çeşidi ilk önce 18. yüzyılda İrlanda'da tarım işçileri yesin diye geliştirilmiş, kıta Avrupasında 1800'lerin başında Napoleon'un girişimiyle geniş çapta ekilmeye başlanmış. İstanbul'da ilk kez II. Mahmut döneminde Alibeyköy Çiftliğinde Ağaton Efendi yetiştirmiş, padişahtan ödül filan almış, 1820'ler olmalı. Kumkapı'daki bizim patrikhanenin bahçesinde süslü mezarı olan Krikor Ağaton bunun oğludur.

Balkanlara patates anlaşılan bu tarihten az önce, galiba 1820 dolayında Avusturyalıların çabasıyla girmiş. **Grundbirne** (yer armudu) Avusturyalıların kullandığı tabir. Sırpça **krumpír**, Bulgarca-Makedonca **kumpír** belli ki oradan gelmiş. Rumeli'nde Almanca kelime yerleşirken, İstanbul'da İngilizceden Rumca telaffuzla alınan **patates** tercih edilmiş.

Lara

2 Aralık 2008

Lara, bir, Antalya yakınında bir plaj adı. Bu adın kaynağını ve etimolojisini bilmiyorum; bilen olduğunu da sanmıyorum. İki, Rusça yaygın bir kadın adı olan Larissa'nın kısaltması. Dr. Jivago romanının kahramanının adı olduğu için 1960'lardan itibaren özellikle Batı ülkelerinde popüler bir kadın adı oldu. Lara Croft, Lara Fabian vb. var. Filmde Lara'yı Julie Christie oynamıştı.

Larissa'ya gelince evvela Yunanistan'ın Tesalya bölgesinde antik çağdan beri varolan bir kent, adının kökeni belirsiz, ikincisi 375 yılında Rusya'da bir yerlerde şehit edildiği kaydedilen Got (yani Cermen) asıllı bir Hıristiyan azizesinin adı. Rus Ortodoks mezhebinde yortusu 26 Martta kutlanıyor. Bizdeki yeni yetme Lara'lar plajdan mı devşirilmiş, Rus edebiyatından mı, onu bilmem.

Lara'nın Luwice'den geldiğine dair bir inanç kulağıma çarptı. Luwice malum, Hititler devrinde Güney ve Batı Anadolu'da yaygın olan ölmüş gitmiş bir dil. Craig Melchert'in *Cuneiform Luwian Lexicon*'unu baştan başa taradım, uzak yakın buna benzeyen bir kelimeye rastlamadım. Türkiye'de Luwice hakkında dolaşan şehir efsanelerinin tamamı zannediyorum Bilge Umar'dan kaynaklanıyor. Maalesef Bilge Bey'in Luwice hakkındaki iddialarının hemen hemen tamamiyle hayal mahsulü olduğunu belirtmek gerekiyor.

Alevi

3 Aralık 2008

Alevinin alevle filan alakası yok. “Ali’ye mensup, Ali’ci” demek. Mevla’dan Mevlevi, Zühre’den zührevi gibi, Arapça. Eski yazıda elifle değil ayınla yazılır. Peygamberin vefatını izleyen günlerden beri İslam dünyasında Aliciler ve anti-Aliciler her zaman olmuş. Şiiliğin diğer adı olarak zaman zaman Alevilik (ya da aynı anlamda Ehlibeytçilik) deyimi kullanılmış.

Maamafih bizim Alevilerin bu hadisenin doğrudan devamı olduğunu sanmıyorum. Bugün Alevilik dediğimiz şey, Osmanlı ülkesinde 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkan büyük toplumsal kargaşadan doğan bir ürün. Belli ki Anadolu’da İslam öncesinden beri varolan bazı inanç ve gelenekler buna eklemlenmiş. Belki ülkenin çok hızlı bir şekilde İslamlaşmasının doğurduğu bastırılmış tepkiler de rol oynamış. İslamiyeti doğrudan terketmek o devirde idamlık suç sayıldığı için, İslam geleneği çerçevesinde bir etiket aranmış. Öteden beri İslam dünyasında muhalefetin adı olan Alevilik benimsenmiş.

Efendim eski Türk şaman geleneklerinin devamıymış şuymuş buymuş, bunlar hikâye. Memleketteki Alevilerin neredeyse yarısı Kürt, Ortaasya şamanlığıyla ne işleri var belli değil. Antakya ve Suriye Alevilerinin ta İslam öncesine giden yerel kökleri var, onlar neden elin Türkmeninden şamancılık öğrenecek belli değil. Arnavut Toskların neredeyse hepsi Bektaşi olmuş, onlar da mı Orta Asyadan geldi belli değil.

Düz cehalet dersen o da değil. Memleketteki gayrı-Türk unsuru hiçe sayan, onların da bir geçmişi ve bir kültürü olabileceğini algılamaktan aciz bir tür kemikleşmiş terbiyesizliğin ifadesi.

Halletmek

4 Aralık 2008

Arapça uzun a ile **hâl** (durum) başka, kısa a ve çift le ile **hall** (çözüm) başka kelime. İkincisinin bir sürü türevi bulunuyor. **Tahlil** kolay, *çözümleme* diye öztürkçeleştirildi. **Helal** de aslında “çözük” demek. Kanunen bağlı yani yasak olmayan bir şey anlamında.

Bir de **hülle** var, kanunen bağlı olan bir şeyin usulüne uygun olarak çözülmesini ifade eden. İslam hukukunda, kadını talak-ı selase ile, yani üç kez “boş ol” diyerek boşayınca bunun geri dönüşü olmuyor, mecburen üçüncü bir kişiyle göstermelik bir nikâh kıyıp uygun bir süre sonra gene boşanmak gerek ki tekrar bir araya gelinebilsin. Hülle işte bu işlemin adı. Tipik bir mevzuat manyağının kasvetli ruhundan çıkmış bir formüle benziyor.

Mahall ve **mahalle** daha enteresan. Her iki kelime yapı bakımından “çözme yeri” anlamına geliyor. Esas anlamları “konak” yahut “durak”, yani göç esnasında “hadi burada duralım” deyip denkleri, çadırları çözdüğün yer. İlginç olan şu ki, yerleşik hayatı esas alanlar gibi göçetmeyi bir çeşit “çözüp gitme” olarak görmemişler. Tersine, duraklama yerini “göçün çözülmesi” olarak algılamışlar.

Hal^{c}, sonu ayınla, “padişahı tahttan indirme” anlamında. O ayrı, bunlarla alakası yok. Sultan Abdülhamid mesela halledilmedi, hal’ edildi.

Kutsal

5 Aralık 2008

Kut Eski Türkçe, "bereket, kıvanç" demek. Aslı *kıwut*, **kıvanç**, **kıvanmak** sözcükleri ile aynı kökten. **Kutlu** ve **kutlamak** biçimlerinde Türkçede bugüne dek doğal yaşamını sürdürmüş.

Kutsal uydurmaca bir kelime; 1930'larda icat edildi.

Kuds, **kudsi**, **mukaddes** ve **takdis** Arapça. Yukarıdakilerle etimolojik alakası yok. Asurca ve İbranice *qdş* köküyle akraba bir kökten türemişler. Esas anlamı "arınmış, temiz" demek. Daha kelime bilenler için söyleyeyim, berî, müberra demek. Yahud ülkesindeki Yeruşalayim kenti bilumum dinlerce kutsal bir yer sayıldığından, Arapça **el-Kuds** adıyla anılıyor. Bir de Hakkari'nin dağında eskiden Nasturi patriğinin makamı olan **Kudşanis** diye bir yer var, yerel Asuri dilinde "kutsal yer" demekmiş. Şimdi Kürtler *Koçanis* diye biliyorlar, resmi adını da hayvanın biri *Konaklı* yapmış.

1935-37 yıllarında Güneş Dil Teorisi çerçevesinde Arapça ve Fransızca kökenli kelimelerden bir sürü uydurma "sözcük" türetildi. Tıpkı école'den **okul**, bulletin'den **belleten**, hégémon'dan **egemen**, electrique'ten **yaltırık**, image'dan **imge**,[20] alliage'dan **alaşım**, général'den **genel**, terme'den **terim**, yahut alaka'dan **ilgi**, buut'tan **boyut**, civar'dan **çevre**,[21] dânişmend'den **danışman**, kanaat'ten **kanı**, kısım'dan **kesim**, kütle'den **kitle** gibi, Arapça kudsi'den **kutsal** yaratıldı. Sonra Eski Türkçe *kut* ile bağdaştırılıp Öztürkçeleştiriliverdi. Yoksa Türkçede o devirden önce *-sel/-sal* diye bir ek duyulmuş değildir.

Kaşar

6 Aralık 2008

Kaşar peynirinin kökeni hakkında sağlam bilgi yok, birkaç rakip rivayet var. Bir kere kaşar ile İtalyanca **caciocavallo** bizde özellikle Rumeli'nde **kaşkaval** diye bilinen peynir aynı şey. İsmin kaynağı bu olabilir mi? Zannetmiyorum, çünkü ne olursa olsun hiçbir kelime böyle gelişigüzel deformasyona uğramaz. Kaşkaval nerede kaşer nerede.

İkinci olasılık Artun Ünsal'ın peynirler hakkında yazdığı *Süt Uyuyunca* kitabında önerilen teori. Çoğu peynirin üretimi için sütün içine bir parça kuzu ya da keçi işkembesi atılırmış ki bu parçanın içindeki enzimler veya bakteriler, her neyse, sütü mayalasın. Et ve sütün herhangi bir karışımını mekruh sayan Rumeli Yahudileri, içine işkembe parçası konulmaksızın bitkisel yollardan (yanılmıyorsam mantarlarla) mayalanan bu Balkan peynirini kaşer saydıkları için bu isim yerleşmiş. İbranice **kaşer**, Musevi dini kuralları uyarınca yenilmesi caiz olan yiyecek demek.

Bir başka olasılık "kabuk" anlamına gelen Arapça kökenli **kışır** kelimesi. Kaşarın klasik Anadolu peynirlerinden en büyük farkı kabuklu olması tabii. Acaba oradan bir isim takılmış olabilir mi? [22]

Asimile

7 Aralık 2008

Asimilasyon aslında kötü bir şey değil. Latince **similis** benzer, **ad-similare** benzeştirmek. Yerel ve aşiretsel olanı aşıp daha genel hatta evrensel bir kültür potasında harman olmak bana prensip olarak yanlış gelmiyor. İnsanın ufku gelişir, görgüsü artar. Boktan boktan köy dedikodularıyla vakit öldüreceğine en azından metropol dedikodularıyla haşır neşir olursun, daha havalı takılırsın. İngilizcen varsa Zimbabwe'deki adamla çet yaparsın, İtalya'dan sevgili bulursun. Al sana asimilasyon. Fena mı?

TC rejiminin asimilasyon politikasında rahatsız edici olan şey başka. Bunlar politik anlamda çok sofistike olmadıkları için, asimile etmek istediği vatandaşa direktman hakaret ediyor. Senin kültürün yok (çünkü ben yok sayıyorum), dilin yok (çünkü ben bilmiyorum), tarihin yok (okulda öğretmediler), sen hayvansın, gel devletinin şefkat kucağına otur; üç kuşak boyu arıza çıkarmaz, itaat edersen seni belki kabul ederiz diyor. E bazı insanlar büsbütün onursuz değil. Bu şartlarda asimile edilmeyi kabul etmiyorlar. Ne oluyor? Hadi bakalım bölücü, ırkçı, terorist, falan filan.

Benim enişteler, "Vatandaş Türkçe konuş" terörünün estirildiği bir devirde evde tek kelime Türkçe konuşmayı yasak etmişlerdi. 1983'te kalkıp Kanada'ya göçtüler. Aradan bir yıl geçmedi, çocuklar evde sadece İngilizce konuşmaya başladılar. Demek ki neymiş? Asıl dertleri asimilasyon değilmiş, asimile etmeye yeltenenlerin terbiyesizliği imiş.

Angut

8 Aralık 2008

Angut kuşu veya diğer adıyla kızıl ördek, sarsak ve uyuşuk bir kuşmuş. Özellikle kolay avlanmasıyla ünlü. Angut Orta Asya Türkçesinde bir kuş adı olarak 11. yüzyıldan beri kaydedilmiş. En erken 1882 tarihli Lugat-i Garibe isimli argo sözlüğünde “aptal kişi” anlamıyla boy gösteriyor. [23] Nihai kökenini bilmiyorum. Eski Türkçe kuş ve hayvan isimlerinin hemen hepsi gibi problemli. Farsça olan Anka kuşuyla alakası olabilir mi? Hiç zannetmem.

Enayi Arapçadan uydurulmuş Türkçe bir kelime. *Enâ* ben, *enâ’î* de “benci” ya da bencil. Kamus-ı Türki’de “kendini bir şey sanan mağrur ve cahil kimse” diye geçiyor. Buradan son yüz yıl içinde bugünkü anlamına evrilmiş. İlginçtir, frenkçe **idiot** da buna benzer yapıda. Eski Yunanca *ídios* “kendi”, *idiótês* “kendicil”. Eski Yunanda, herhangi bir kamu görevi üstlenmeyen sade vatandaş için kullanılmış. Daha sonraki devirlerde herhalde “saf, sade” anlamından giderek “aptal, gerizekâlı, ahmak, angut, moron, bön, budala, dıngıl, zekâ özürlü, kaz kafalı” anlamını kazanmış.

Osmanlıca **behimiyet** diye enfes bir kelime var, bir kişinin hakikaten iflah olmaz derecede aptal olduğunu vurgulamak için bazen kızgınken kullanıyorum. Neymiş diye baktım, meğer Arapça *behîme* “büyükbaş hayvan, özellikle öküz veya manda”, *behîmiyyet* de “öküzlük”.

İbranice *behîma* “manda, davar”, *behîmoth* “Nil mandası, yani su aygırı” diye geçiyor. Kutsal kitapta pek berbat bir yaratık adı olarak anılmış. Oradan **behemoth** diye İngilizceye geçmiş. Aşırı büyük ve hantal bir efsane yaratığı anlamında halâ kullanılıyor. Nereden, nereye.

Karanlık

9 Aralık 2008

Karanlık'taki -n- nedir diye sormuş bir okurum. Cevap muhtemelen dönüşlülük eki: dilenmek, kuşanmak, usanmak, tükenmek'teki -n- gibi.

Sözcüğün esas eski biçimi, "gice karangı bolmış" cümlesindeki gibi **karangı**. 15. yüzyıl ortalarına doğru **karangı-lık** yaygınlaşmış. Eski yazıda nun'la değil sağir kef'le yazılır. Yani tam telaffuzu karanlık değil, karanglık.

-*gı* Türkçede standart bir edilgen masdar eki. ***Karan-mak** fiiline yazılı kaynaklarda rastlanmıyor; onun yerine eski kaynaklarda **karal-mak** var, yakın devirde **karar-mak** biçimini almış. Daha eskiden bir ***karanmak** vardı da acaba **karan-gı** oradan mı türedi, yoksa ***karal-gı** bir nedenle ses değişimine mi uğradı, emin değilim.

Başa koyduğum yıldız "böyle bir kelime yok" ya da "varsa bile yazılı örneği yok" demek. Standart dilbilim notasyonu.

Cambaz

10 Aralık 2008

Hayatta çözüme kavuşmayacak tartışmalardan biri, **can-baz** mı, **cam-baz** mı? İkisi lehine de söylenecek şeyler var. Belki ikisi ayrı kelimedir zamanla birleştiler. Ya da aslı cam-baz'dı da halk kullanımında "canıyla oynayan" anlamı ağır bastı.

Yanılmıyorsam ilk önce Evliya Çelebi'de "hokkabaz, şişebaz, çanakbaz, kâsebaz, cambaz..." diye bir akrobatlar listesi geçiyor. 17. yüzyılda cam henüz "kadeh" anlamında kullanılıyordu, şimdi cari olan "kadeh ve sürahi yapmakta kullanılan şeffaf malzeme" anlamı daha sonra türedi. Demek ki **cam-baz** deyince sırıklar üstünde kadeh oynatan birini düşünmek lazım.

Buna karşılık kelimenin eskiden asıl yaygın olan anlamı "davar ticareti yapan kimse". Halâ Anadolu'da bu anlamda kullanılır, hayvan pazarına yazın **can-baz**lar gelip kıran kırana pazarlık ederler. Ahmet Vefik Paşa'nın 1876 tarihli sözlüğünde "hayvan tüccarı gibi ucuza alıp pahalıya satan kimse, dalavereci" diye geçiyor kelimenin tanımı.

Baz Farsça, *bâxten* fiilinin aktif sıfatı, "oynayan" demek. Kumarbazda da aynısı var.

Çarşı

11 Aralık 2008

Farsça **çahar-sû** yani “dört-kenar, quadratus,” Yunanca **agorà** (“açık yer”) sözcüğüyle aynı kavramı ifade eder. Şehir merkezinde büyük dikdörtgen kamu alanı, en eski İran kentlerinin belirgin bir özelliği, Persepolis’te mesela dev bir tane var. Helenistik devir şehirciliğinin dikdörtgen agora olayını MÖ 4. yüzyılda İran'dan aldığı anlaşılıyor. Arapça **meydân** sözcüğü de İslamın ilk yıllarında Farsçadan alınmış, çünkü Araplarda böyle bir kavram yok. Tipik bir Acem düzeni diye görmüşler.

İlginçtir, şehir meydanının büyüklüğü ile o ülkeyi yönetenlerin imparatorluk-diktatörlük-firavunluk hayalleri arasında bire bir bağlantı var. Paris’in ilk büyük meydanlarını Napolyon yaptırmıştı. Stalin’le Mussolini ondan geri kalmadılar. Bizde Beyazıt Meydanı Enver’in eseridir, Taksim’le Eminönü de halefinin.

Türkçe **çarşı** 19. yüzyıla dek sin ve vavla **çarsû** yazılırdı. 1680 tarihli Meninski sözlüğü "doğrusu çarsu'dur, halk arasında çarşu telaffuz edilir" diyor. Zannederim baştaki ç'nin etkisiyle oluşan bir ses benzeşmesi (asimilasyon) olmalı.

Zengin, fakir

12 Aralık 2008

Efendim Türkçe fakir bir dildir. Ne münasebet en zengin dildir, Sümerler de Türktür. Al sana, vatan haini! Kahrol, faşist!

Sevgili okurlarım, bunların hepsi cahil muhabbetidir. Üniversitede beş kuruşluk dilbilim gören herkes bilir. KONUŞMA DİLİNİN zenginliği aşağı yukarı her dilde aynıdır. Ancak eğitim ve sosyal hareketlilik düzeyine göre farklılık gösterir. Yeni Gine yerlilerinin konuşarak kendilerini ifade etme becerisi / kıvraklığı / ifade zenginliği, mesela İngiliz kamyon şoförlerinden yahut Suudi Arabistanlı ev kadınlarından veya Türk kahvehane müdavimlerinden farklı değildir. Yani "Bu Türkçe çok zengin abi o dalganın otuz tane adı var" geyiğini yapanlar, basitçe, başka dil bilmediklerinden öyle konuşuyorlar.

YAZI DİLİ farklıdır. Dil yazıya döküldükçe, büyük miktarda "özel vokabüler" biriktirir. Değişik çevrelerde, değişik mesleklerde, değişik dönemlerde belirip kaybolan onbinlerce kelime kayda geçer, ortak kültüre malolur. Dolayısıyla bir dilde ne kadar çok yazı üretilmişse YAZI DİLİNİN kelime hazinesi de onunla bire bir orantılı olarak artmıştır. Dünya tarihinde en çok yazı üretmiş dil İngilizcedir, en zengin yazı dili de (açık farkla) İngilizcedir. Toplam yazı üretimi bakımından Türkçe sanıyorum dünya dilleri arasında yirminci sıralarda bir yerdedir. Kelime hazinesi bakımından klasmandaki yeri de işte o kadardır, ne fazla ne eksik. Ki, yedibin küsur yaşayan dil arasında hiç fena bir yer sayılmaz.

Hele dokuzyüz yıllık yazı birikimini tek kalemde çöpe atmış bir ulus için, gene büyük başarı diyebiliriz.

Zengin Farsça, aslı *sengîn*, "ağır" demek. **Fakir** Arapça, çoğulu **fukara**. Zenginin Arapçası **gani**, fakirin Farsçası **derviş** oluyor. Bunlar da Türkçede varlar, ama başka kutucuğa oturmuşlar.

Al sana zenginlik, ne kadar karmaşık bir anlamlar ağı, değil mi? İyi bir yazar şu dört-beş kelimeyle ne ince dantelalar örebilir.

Ege

13 Aralık 2008

Ege Denizi 1930'lara dek Türkçede duyulmuş bir ad değil. "Adalar Denizi" anlamına gelen **Cezair Denizi** adı bazen kullanılmış, ama olay daha çok Akdeniz'in bir parçası olarak algılanmış. Yani "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir" deyip İzmir'e çıkmaları rotayı şaşırdıklarından değil, terminoloji farklı.

Eski Yunancada Ege Denizinin yaygın adı **Arkhi-pelagos** yani "Baş Deniz". Arkhipelagos Adaları da bu denize pıtrak gibi saçılı olan adalar. Sonradan bu ad adalara yapışıp kalmış. Fransızca **archipel**, İngilizce **archipelago** bugün "takımada" anlamında kullanılıyor.

Öbür isim **Aigaíos**, kaynağı bilinmeyen bir kelime; Yunanlıların pek sevdiği mitolojik masalları burada aktarmaya gerek yok. Eski Yunanca telaffuzu aynen yazıldığı gibi /aygayos/. İngilizceye **Aegean** (/eciyın/), Fransızcaya **Egée** (/eje/) diye geçmiş. Bizde cumhurreisinin emriyle herkesin dilbaz kesildiği 1930'larda, Türkçesinin de **Ege** olduğuna karar verilmiş. Neden mesela *__eje__ yahut *__ece__ yahut *__aygaz__ değil, orası meçhul. Öyle uygun görmüşler.

Sonra bunun Öztürkçe **aka/aga** sözcüğünden geldiği kanaatine varılmış. Bundan, Öztürklerin atalarının Ortaasyadan gelip Ege Denizine medeniyet getirdiği sonucu çıkarılmış. Gene bir gece bir "hikmet sofrasında" daha evvel kimsenin duymadığı **egemen** sözcüğü ortaya atılmış. Türkçede varolmayan bir kökten yine Türkçede varolmayan bir ekle türetilen bu non-kelime, Aigaíos'la hiçbir alakası olmayan Yunanca **hégemon** ("önder, komutan") sözcüğünün Türkçe kökenli olduğuna kanıt sayılmış.

Sadece alkolle açıklamak mümkün değil. Kesinlikle başka maddeler de kullanmış olmalılar. O garip rüya/kâbus mantığını başka türlü yakalamak kolay değildir, bilen bilir.[24]

Paşa

14 Aralık 2008

Paşa sözcüğünün etimolojisi 100 seneden beri çok tartışılmış bir konu. Eskiden padişah sözcüğünden kısaltma yoluyla türediği görüşü popülerdi. Ancak bu görüşün bilimsel temeli zayıftır. Baş ağa > başa > paşa görüşü de sanırım oldukça afaki bir spekülasyon sayılabilir.

13. yüzyılın son yıllarında aniden ortaya çıkmış Türkçe bir saygı deyimi. Türkiye Türkçesi dışında örneği ve paraleli yok. Önceleri bey sülalesine mensup kişiler için kullanılmış, bir tür “prens” gibi; Orhan Gazi’nin kardeşi Süleyman Paşa böyle. 13. yüzyıl Türkiye Türkçesine ait elimizde hemen hemen hiç metin bulunmadığından, türeyiş serüvenini izlemek imkânsız gibi görünüyor. "Bilmiyoruz" demek daha sağlıklı.

Farsça **pâdişâh** < Orta Farsça **pâti-şâh** < Eski Farsça **pâti-xşayatha**, etimolojisi gayet açık olan bir deyim. Eski Farsça *pâti* (= Ermenice *bed*) "güçlü, muktedir, egemen" demek. Latince *potis, potens, posse, possibilis* vb. ile aynı Hintavrupa kökünden gelen bir sözcük, İngilizcede bir sürü türevi mevcut, *possible, potential* vs. . Yunanca *dêspotês* (malikâne sahibi, derebeyi) tabirindeki *potês* de oradan geliyor.[25]

Leblebi

16 Aralık 2008

Sami dillerinde "kalp" anlamına gelen kelimeler *lb* veya *lbb* kökünden yapılmış. Asurice ***lubbu***, İbranice ***lêb***, Aramice ***lebıbâ*** kalp. Arapçada tam eşdeğer bir kelime yok ama ***labb*** fiili "anlamak, hissederek bilmek" anlamında kullanılıyor. Bunun sıfat hali **lebîb** "kalpten anlayışlı, empati sahibi" demek.   Türkçede erkek adı.

Tanesi yenen çeşitli yemişlerin ve fasulyegillerin de Arapçada *lb* veya *lbb* kökünden isimleri var. Belli ki "bir şeyin içindeki yumuşak ve lezzetli çekirdek" gibi bir bağlamdan ad almışlar. Mesela ***lûbiyâ*** bildiğimiz fasulyenin Arapçası. Anadolu ağızlarında halâ kullanılır. Ermeniceye de oradan gelmiş.

Lablab Arapçada tanesi kavrularak yenen bezelyeye benzer bir bitkinin adı. Bilimsel adı *dolichos lablab*. Kök ikilemesi (*lb* yerine *lblb*) Arapçada küçültme, sevimlileştirme anlamında kullanılan tipik bir gramer formu. "Mini mini yürecik" diye çevrilebilir.

Leblebî de Arapçadan. Türkçede en erken 14. yüzyılda "kavrulmuş bezelye" anlamıyla geçiyor. 17. yüzyıl sözlüklerinde halâ bezelye görülüyor. Sonradan nohuta çevirmişler.

Yoksa 'nohuda' mı demeliydim, kestiremedim.[26]

Yalanci

17 Aralık 2008

Suriye halk dilinde Türkçeden alınma bir sürü kelime var. Lokanta menülerinin değişmez kalemi **yalanci** onlardan biri. Bildiğimiz zeytinyağlı yaprak sarma. Türkçe olduğunu bilen var, bilmeyen var. Ama Türkçe sözcüğün “yalan söyleyen, kandırıkçı, kâzib” anlamına geldiğini anlatırsan boş boş yüzüne bakıyorlar. İnanılır bir şey söyle de inanalım gibisinden.

İnandırmak için, 1) doğru adın **yalancı dolma** olduğunu, 2) yalancı sözcüğünün Türkçede “yalan konuşan kişi”den başka “gerçek olmayan şey” anlamını da taşıdığını, 3) yaprak sarmasına gerçek anlamda dolma olmadığı için İstanbul ağzında bu adın verildiğini anlatmak lazım. Uzun iş.

Şimdi düşünün bu köşeyi Suriye’nin El Taraf gazetesinde yazıyor olsam gelecek tepkileri! “Kesin atıyor!” “Nereden biliyorsunuz bunları hocam?” Yahut, “Arapçayı küçük düşürmek için böyle söylüyor, aslı Öz Arapçadır, *lecc* kökünden ‘inatla sarıyor’ manasına, *yeleccü*...”

Bir başka Suriye işi yemek **şawarma**. Bildiğimiz dönerin Halep versiyonu. Arapçada /ç/ sesi olmadığından, ayrıca diş değdirmeli /v/ sesi de olmadığından, **çevirme**’yi mecburen böyle yorumlamışlar. *Urfali kbab* ve *izmirli kbab* da yedik, güzel yapıyorlar.

Ayrıca Halep harikulade bir şehir. Urfa’ya da Mardin’e de fark atar.

Saat

18 Aralık 2008

Arapça **sâ^{c}at** sözcüğünün esas anlamı “en, genişlik, bolluk”. Kökü **ws^{c}** (vav-sin-ayın),[27] uzamak, genleşmek, yer kaplamak gibi anlamları içeriyor; İngilizcesi *to extend*. Arapça gramerde biraz ilerlemiş olanlar bilir, ilk harf olan vav fi’âl vezninde kaybolur. Aynı kökten gelen **vüs^{c}at** (genişlik) ve **vasî^{c}** (geniş) sözcüklerini bilenler çıkar değerli okurlarım arasında.

İkincil anlam herhangi bir zaman aralığı, *an extent of time* desek belki daha iyi anlaşılır. Bu anlamın izleri Türkçede mevcut. Özellikle atasözü ve deyimlerde geçiyor, ama genel kullanımda gitgide marjinalleşti. “Ecel saati geldi” derken söylenen şey, misal, “saat dokuzla on arasında ölmeyi planlıyor” değil. “Bunu duyan Hatice o saat bayıldı” derken de öyle.

“Günün yirmidörtte biri olan süre” saat. Bundan başka, bu süreyi ölçen aletin adı da saat. Kelimenin bu dördüncü anlamına Arapça sözlüklerde rastlanmıyor, sanırım Türkçeye özgü olmalı. Dişliler ve ağırlıklarla işleyen ilk mekanik saatler 10. yüzyılda Müslüman İspanya’da icat edilmiş, daha sonra Avrupa’ya yayılmış. Ortaçağda saat yapımı konusundaki en kapsamlı eseri Cizre’li Nasırüddin adlı biri 1206 yılında Diyarbakır’daki Artuklu hükümdarı için yazmış. Tarihte ilk kez çalar saati tarif eden de bu zat.

Nereden nereye, şimdi Diyarbakır’da, öncü teknoloji eserleri yazmayı bırak, doğru dürüst saat tamir edecek birini ara da bul. Gelişiyoruz, gelişeceğiz, ha gayret.

Buradaki hatayı 20 Aralık 2008’de düzelttim:

Geçen günkü yazımda mekanik saatlere ilişkin kitap yazan Cizreli Nasırüddin adlı birinden söz etmiştim. Üç ayrı okurum yazdı uyardı, Cizrelinin adı Bediüzzaman İsmail el-Cezerî olacak, kitabı sunduğu hükümdarın adı Nasırüddin diye. Pardon. iPod'u George Bush buldu demek gibi bir gaf.

Bikini

19 Aralık 2008

"İki" anlamına gelen **bi-** önekiyle Batı dillerinde yapılan tonla bileşik kelime var. **Bisiklet** (iki tekerçe), **biseksüel** (iki cinstenci), **bikarbonat** (iki karbonat moleküllü kimyasal bileşik), **bigami** (iki karılılık),[28] **bienal** (iki yıllık ya da iki yılda bir), **biped** (iki ayaklı), **bizonal** (iki bölgeli), **bilingual** (iki dilli) vesaire.

Bikini bunlardan biri DEĞİL. Pasifik Okyanusunda bir mercan adasının adı. Yerel Mikronezya dilinde **Pikinni** "hindistancevizi düzü" demekmiş, ben de bu vesileyle bakıp öğrendim. Amerikalılar 1946'da yerli halkı boşaltıp bu adada bir dizi nükleer bomba patlatmışlardı. O günlerden itibaren dünya basın jargonunda bikini "nükleer patlama" anlamında kullanılmaya başlamış. Misal: "Başkan Truman'ın demeci bikini etkisi yaptı."

Aynı yılın Ağustosunda Fransız dergileri o ara Riviera plajlarını kasıp kavuran iki parçalı mayolara da bikini adını uygun görmüşler, "yakıyor bunlar!" gibisinden.[29] İsim tutmuş, ama dünyada bu modanın yaygınlaşması 1960'ların başıdır. Çocukluğumdan hatırlıyorum, 1962 veya 63 olmalı, Kınalıada'da ressam İhap Hulusi'nin eşi Naşide Hanım bikini giymişti de epey mevzu olmuştu.

Eyvah, bunak köşe yazarları gibi yazmaya başladım galiba. Daha güncel olmalıyım.

Ortodoks

20 Aralık 2008

Kılık değiştirerek kozadan çıkan böcekler gibi geleneksel Türk faşizminin has numunesine dönüşen başbakan hazretleri,[30] “Akdamar adasındaki Ermeni-Ortodoks kilisesini tamir ettik” buyurmuş. Biri keşki söylese, Akdamar diye bir yer yok, Ermeni-Ortodoks diye bir şey de yok.

Adanın adı binikiyüz yıldan beri **Ağtamar**, yahut gırtlak sesiyle **Axtamar** yahut **Aghtamar**. Tamar adlı bir kız varmış da, sevgilisi “Ahh! Tamar” demiş de, bunlar işin masal kısmı. Muhtemelen Ermenice bile değil, Arapça bir söz. 8. yüzyılda Ermenilerin önde gelen kısmı çatır çatır Arapça ve Farsça bilir, bunları uluslararası siyaset ve kültür dili olarak kullanırdı, daha düne kadar nasıl Türkçe bilirler idiyse öyle. Adanın esas eski Ermenice ismi Rştunik Adasıdır.

Ortodoks’a gelince, genel anlamı “doğru öğreti sahibi”. *Ortho* “doğru”, *dóksa* “doktrin, öğreti, töre”. Aşağı yukarı “sünnî” gibi bir şey. Bu anlamda ortodoks olmadığını iddia eden din veya mezhep yoktur. Ortodoks bir de, ayrıca, Rum kilisesinin kendine yakıştırdığı sıfat. Ermeniler ta 451 yılından beri bu iddiayla kıyasıya mücadele etmişler. Ermeni kilisesinin adı Ermeni kilisesidir, Ermeni Kadim kilisesi de olur, “havarilere dayanan” anlamında Ermeni Apostolik kilisesi de olur, Frenklerin verdiği ismi kullanmak gerekirse hadi diyelim “Gregoryen” de olur. Ama Ermeni Ortodoks diye bir şey yoktur. Ortodoks olan Ermenilere Ermeni değil Rum denir. Ha o da yok mu, var. Bilecik’in Lefke kazasında Ermenice konuşan Ortodokslar varmış. Mübadelede “Rum” diye Yunanistan’a sürülmüşler.[31]

Tabii maksat başka. Kiliseyi “Ermenilere” maletmekten kaçmak için, aklınca mezhep adına sığınıyor. Hani olur a Fahrettin Kirzioğlugiller yahut Halacoğlular itiraz ederler, kiliseyi aslında Oğuz veya Kıpçak Türkleri yapmıştır da, “sadece” mezhepleri öyledir, yanlışlıkla.

“Korkaklık” iyimser yorum olur. Aslına rücu etti demek daha doğru, öyle görünüyor.

Düven

21 Aralık 2008

Düven yahut **düğen** Anadolu’da öküzün arkasına bağlanıp buğday başaklarının üstünde gezdirilen, çakmak taşlarıyla bezeli aletin adı. Türkçe **dövmek/döğmek** fiiliyle ilişkisi basit görünüyor. Zaten son zamanlarda **döven** yazımı tercih ediliyor.

Sözlüğümün ilk baskısında ben de *düven < dövmek* olarak göstermiştim. Ancak halen Anadolu'da kullanılan aletin tıpkısının Antik Çağda Yunan dünyasında kullanıldığını ve adının **tykáni** olarak kaydedildiğini öğrenince yanıldığıma hükmettim. Modern Rumcası *tukáni* veya *dukáni*.Normalde **tikani* olması lazım, ama Yunanca diyalektlerde y > u evrimi de oldukça yaygın.

Yunanca halk ağızlarından Türkçeye alıntılarda kalın seslilerin ince sesliye, p, t, k gibi ötümsüzlerin de b, d, g gibi ötümlüye dönüşmesi genel kuraldır. Mesela akson > **eksen**, ankinaro > **enginar**, avlaki > **evlek**, fanari > **fener**, kalathari > **kelter**, kanavouri > **kenevir**, kapari > **gebere**, karavida > **kerevit**, kodari > **güderi**, kodiki > **kütük**, kontari > **gönder**, kopriá > **gübre**, kovertá > **güverte**, skathi > **iskete** ve saire. Dolayısıyla dukani > **dügen** varsayılmalıdır.

Pastırma

22 Aralık 2008

Basmak fiili Türkçede mevcut ve canlıyken bunun türevinin ses değişimine uğraması bilinen tüm dilbilim yasalarına aykırı düşer. Pasma yok, paskı yok, pasın yok, **pastırma** niye olsun? Üstelik pastırma yapımında bastırma işlemi yer almaz; et çemene bulanır ve askıda kurutulur.

Pastırma sözcüğü 17. yüzyıldaki en erken örneklerde bugünkü anlamda değil, birkaç türlü bulamaç ve özellikle "yulaf bulamacı" anlamında kullanılıyor. Bu durumda Rumca **pasti** (=bulamaç) sözcüğüyle ilişki kurmak kaçınılmaz görünüyor. Acaba pastırma etin değil de çemen adı verilen bulamacın adı mı? Ama o zaman da *-ırma* ekini açıklamaktan aciz kalıyoruz. Rumcada buna benzer hiçbir şey yok.

Amerikancada **pastrami** diye bir et mamulü var, bizim pastırmaya yakın. Bu kelime Yidişçeden, yani Yahudi Almancasından geliyormuş. O da Romence **pastramă**'dan alınmış. Romence kelime Türkçeden aktarmadır herhalde, besbelli, deyip Romence sözlüklere göz atıyoruz. O da ne? **Păstra** Romence "tuzlayıp saklama, koruma" demekmiş, Latinceden gelirmiş. Hadi bakalım, çık işin içinden!

Bu yazı üzerine pastırmanın etimolojisini, tarihini ve yapım tekniğini açıklayan sayısız mail aldım. Sonunda 11 Ocak 2009'da teslim bayrağını çekmek zorunda kaldım:

Bastırma'yı kabul ettim, tamam, pes. Bunca senedir inat ediyordum Türkçe olamaz diye (inadım da inattır, ha). Sağolasın Taraf okuru, iki şey öğrendim. Bir, Tataristan ve Kırım taraflarında **basturma** derlermiş, hatta Rusçaya oradan aynen geçmiş. İki, pastırma yaparken et ağır bir taş altına konurmuş ki suyu aksın, kurusun.
Peki, bunca yıldır şah mat hamlesi zannettiğim b>p meselesi ne olacak? O da basit. Evet bir dilin BİR LEHÇESİNDE basmak fiilinin bazı türevleri b- ile söylenirken bazıları p- olmaz, mümkün değil. Ama başka lehçeden alıntı ihtimalini atlamışım. Atıyorum, mesela Kayseri lehçesinde **pasturma** ise,

bu pekala bir tarihte İstanbul lehçesine alınmış olabilir, ama aradaki anlam ilişkisinin kararmış olması şartıyla. Yani İstanbullu bu kelimenin aslında bastırmak'tan geldiğini yaygın olarak bilse telaffuzu derhal düzeltir, bastırma der. Demediğine göre onlar da benim kadar cahilmiş, öyle anlaşılıyor.

En azından pazıları.

Verd-i cenan

23 Aralık 2008

Arapça **verd**, Aramice/Süryanice **wardô** ve Ermenice **vard** (Batı Ermenicesinde **vart**) – üçü de gül demek, üçünün de Orta Farsça (Pehlevice) **vard**'dan alıntı olduğu anlaşılıyor. Bu sonuncusu da Hintavrupa anadilinde var sayılan ***wrod-** 'dan geliyor, ki Latince **rosa** ve Yunanca **rhódos** da aynı kökten. Yunanca ve Latincede kelime başındaki /w/ sesinin düşmesi genel kural. Marmaris'in oradaki Rodos adasının adı, evet, Gül Adası demek.

Daha çarpıcı olan modern Farsçadaki evrim. Bunun doğruluğunu sınayacak kadar Farsça fonolojiye hakim değilim, ama sağlam yerden okudum. Modern Farsçada baştaki w-'nin pek çok örnekte /g/ sesine döndüğü malum. Derler ki -rd- ikilisi de birçok örnekte /l/ sesine dönüşmüş. Dolayısıyla ward'ın Yeni Farsçası **gul**. Zazacada aynı evrim yarım kalmış. Modern Zazaca sözcük **vıl**, daha eski biçimi **vırd* olmalı.[32]

Gül malum, Türkçeye Farsçadan gelmiş, iyi tutmuş. Arapça **verd** daha ender. **Maiverd** eski romanlarda ve ecza markalarında "gülsuyu" yerine geçer. Bir de kadın adı olan **Verdicenan** var. Sultan Abdülmecid'in 24 eşinden birinin adı, pembe dudaklı bir sarışın afet, fotoğrafı mevcut. Verd-i cenân, yani Gönlümün Gülü. Ah!

Midyat yakınındaki **Ayn Wardô** köyünün adını Gülgöze diye değiştirmişler, ki doğru çeviri. Maazallah Ayverdi de yapabilirlerdi.

Ya da Çamlıbel.

Özür

24 Aralık 2008

Tut ki soykırım olmadı, hayal kuruyorlar, “dedem öldü nenem cariye oldu biz dünyada serseri olduk” diye doksan senedir boşuna dövünüyorlar. İnsan olan bundan üzülmez mi? “Gel birader, var mı senin için yapabileceğim bir şey, anlat açılırsın, çay ısmarlıyayım,” demez mi? Psikoloğuyla, romancısıyla, tarihçisiyle seferber olmaz mı, nasıl bu adamlar böyle tuhaf bir travmaya tutulmuşlar diye?

Tut ki yüzbinler ölmedi, yüz tane gariban köylü katledildi, onun da suçlusu zaten Çemişgezek kaymakamıydı. İnsanlıktan asgari nasibini almış biri gene üzülmez mi? Zulme lanet etmez mi? Faraza konunun abartıldığını düşünse bile, haksızlığa uğrayan tarafın sırtını pışpışlayıp “birader hakikaten üzüldüm, ayıp etmiş bizimkiler, affet” demez mi?

Benim tanıdığım Anadolu insanı der. Kaç bin senelik medeniyet var arkada, nihayet, Cumhuriyet çığırtkanları avazları çıktığı kadar bağırıp bastırmaya çalışsalar da.

Baskın Hocagillerin metnini doğru okuyun, bakın. Katliamdan vesaireden dolayı özür dilememişler, dileselerdi gülünç olurdu zaten. “**Duyarsız kalınmasından**” ve “**inkâr edilmesinden**” ötürü çok mahcubum, o yüzden özür diliyorum demişler. Dünkü olaydan değil **bugününden** söz etmişler. Görgüsüzlüğe ve vicdansızlığa isyan etmişler. Kibar insanlar oldukları için, “o hayvanlarla aynı memleketin insanı olmaktan utanıyorum” dememişler.

Canan Hanım kastedileni anlamış herhalde, üzerine alınmış.[33]

*

Özür Arapça. Aslı ayın ve noktalı dal ile ^{c}*udhr*. **Mazeret** (*ma*^{c}*dharat*) ile aynı kökten, esasen onunla eş anlamlı bir masdar. Özünde “hocam elektrikler kesikti ninem de hastaneye yattı o yüzden çalışamadım”

aksiyonu sözkonusu. Yahut “zaten isyan etmişlerdi, hem kesmesek millet olmazdık ki, üstelik çok kesmedik az kestik.” Türkçede anlam ayrışmış.

Ayrışmış mı gerçekten, ondan da emin değilim. Özür dilerken bir yandan da mıy mıy mıy mazeret söylemeyen kaç kişiye rastladınız son zamanlarda?

Yelda

25 Aralık 2008

Farsça **şeb-i yeldâ** “en uzun gece”, 25 Aralık gecesine verilen ad. Şairin dediği gibi, *Şebi yeldâyı gammrâ seherî peydâ nîst*, “derdimin uzun gecesine bir seher görünmüyor”.

Neymiş acaba diye bakınca hayret edecek şeyler öğreniyorsun. Meğer 25 Aralık eski İran tanrılarından Mithra = Mihr’in, yani Güneş’in doğum günüymüş. O zamanki hesaba göre yılın en uzun gecesi olduğundan, iyimser bir bakış açısıyla, günün uzamaya başladığı, dolayısıyla güneşin yeryüzüne döndüğü gece diye yorumlamışlar. Hani Nazlı Ilıcak bir seferinde “gecenin en karanlık saati şafağın başladığı andır” gibi bir şey söylemiş, o yüzden hapse girmişti, aynı hesap.

Yeldâ üstelik Farsça değil Aramiceymiş, yani Ortadoğuda İslamöncesi dönemin egemen dilinden. Arapçayla akraba bir Sami dili olan Aramicede YLD kökü Arapça WLD kökünün eşdeğeri; her ikisi de “doğmak” anlamını taşıyor. Arapçada bu kökten **valide** var (“doğuran kadın”, anne), **veled** var (çocuk), onun çoğulu olan **evlâd** var (çocuklar), **mevlid** var (“doğum”, özellikle Hz. Muhammed’in doğumuna dair ünlü şiir), **mîlad** var (o da “doğum”, ama özellikle İsa’nın doğumu). Aramice **yeldâ** da, bak şu işe, milat demekmiş. Biraz lugat bilen için söyleyeyim, Arapça **veldet** yahut **vilâdet** sözcüğünün bire bir karşılığı.

Hıristiyan dininde 25 Aralığın İsa’nın doğum günü sayılması hayli geç devirde, sanıyorum 4. yüzyılda çıkmış bir icattır. Göz göre göre Mithra dininin kutsal gününü alıp Hıristiyanlığa mal etmişler! Hemen belirtelim ki Ermenilerle Süryaniler bu icadı kabul etmezler,[34] İsa’nın Ürdün nehrinde vaftiz edildiği gün olan 6 Ocağı İsa’nın manevi anlamda doğum günü kabul ederler, Noel’i de o tarihte kutlarlar.

Pars

26 Aralık 2008

Eski Yunanca **párdos**, kedigillerden meşhur yırtıcı hayvanın adı. Aslana daha çok benzeyen çeşidine aslan-pars anlamında **leo-párdos** demişler. Antik Yunan yazarlarına göre párdos Farsçadan alınma bir kelimeymiş, öyle diyorlar.

Elimizdeki Eski ve Orta Farsça kaynaklar kısıtlı olduğundan Farsça kelimenin eski halini yazılı metinlerde bulamıyoruz. Yeni Farsça, yani İslamiyet-sonrası Farsçada kullanılan kelime **pârs**, ki olasılıkla *pârd-s** biçiminden evrilmiş. Aynı hayvanın bir eski Doğu İran dili olan Soğdca biçimi **prd-anka**, İran dilleriyle akraba bir dil olan Sanskritçe yani Eski Hintçe hali ise **prdâku**. Özetlersek en eski İran ve Hint dillerindeki biçim *pard-** olacak; pars ise çok sonradan, 10. yüzyıl dolayında evrilmiş bir form.

Öte yandan bakıyoruz, Eski Türkçe metinlerde bir vahşi hayvan adı olan **bars** geçiyor. Göktürk kitabelerinde, yani 8. yüzyılda, Bars Beğ adlı biri var. Attila'nın amcalarından birinin adı da muhtemelen Aybars, 5. yüzyılda yaşamış. Hatta, en eski devirden beri Türkçede varolan **arslan** sözcüğü bir ihtimal **bars-lan > *wars-lan* biçiminden evrilmiş. Çünkü **lan** hayvan demek.[35]

Şimdi hangisi özgün, bars mı pars mı? Farsça sözcüğün aslının **pard-* olduğu düşünülürse Türkçeden Farsçaya alıntı zor görünüyor. Belki ortak bir eski Asya kaynağı varsayacağız, ya da kestirmeden "bilmiyoruz" diyeceğiz.

Okumak

27 Aralık 2008

Türkçe **okumak** eylemi esasen “çağırmak, yüksek sesle seslenmek” demek. Meydan okumak, şiir okumak, lanet okumak, künyesini okumak deyimlerinde bu özgün anlam korunmuş. Şiir okuyor derken kitaptan yahut prompter’den baktığını kastetmiyoruz. Meydan okumak deyimi de 17. yüzyıl sözlüklerinde **meydane okımak** diye geçiyor. Yani meydana çağırmak.

Düşünürseniz yazı yazmak ve yazı okumak işlemleri dilin evriminde çooook geç bir dönemde ortaya çıkmış. Dolayısıyla bunları ifade eden sözcüklerin derivatif, muhtemelen mecazi anlam taşıması kaçınılmaz bir şey. Daha önce başka bir anlamı olan fiil, yeni işleme uydurulmuş. İngilizce **read**’in esas anlamı “tahmin etmek, çözmek”; Almancada halen aynı anlamda kullanılan **raten** ile aynı sözcük.

Arapça **kara’a** okumak. **Kıra’at** ve **Kur’an** oradan geliyor. Arap dilinde bu fiilin başka bir anlam veya nüansına rastlanmıyor. Ama Arapça ile yakın akraba bir dil olan Aramice’ye bakınca **kara’a**: 1) çağırmak, seslenmek, 2) okumak, anlamlarını buluyoruz. Bu da normal çünkü Aramice Arapçadan yaklaşık binaltıyüz yıl önce yazıya geçmiş, Araplar yazıp okuma işlerini Arami kuzenlerinden öğrenmişler. Kelimeyi de muhtemelen onlardan almışlar.

Pide

28 Aralık 2008

Doğu Akdeniz kültürlerine özgü yassı ekmek. En önemli özelliği, kap gerektirmeden sac üzerinde pişirilmesi. **Pita** biçimi MS 2. yüzyılda hemen hemen eş zamanlı olarak hem Yunancada, hem bugünkü adı Irak olan ülkede Arami dilinde kaleme alınan Yahudi dini kitaplarında karşımıza çıkıyor. Etkileşim yönü belli değil, yani Yunanlılar Ortadoğu'dan almış olabilir, ama tersi de mümkün. Bizans Rumcasında yaygın bir sözcük. Türkçeye Rumcadan alındığı kesin. (Türkçeye Rumcadan alınan kelimelerde çoğu zaman kalın sesli inceye, sert sessiz yumuşağa dönüşür. Bunu daha önce de yazmıştım. Dolayısıyla **pita** > **pide**.)
İtalyancası standart dilde pita. Ama bazı Güney lehçelerinde i'ye bitişen t'yi çatlatarak /ts/ diye telaffuz ediyorlar. Yazılışı **pizza**, söylenişi /pitsa/. Esasen hamurun adı, üstündeki malzeme eşantiyon. Aynen bizim Karadeniz pidesindeki gibi.

İtalyancadan bize direkt alınsaydı Türkçesi ***piça** yahut ***piçe** olurdu. Çünkü Türkçede varolmayan /ts/ sesi daima /ç/ ile karşılanır.[36] İtalyancadan değil Amerikancadan dolaylı olarak alındığı için, zonguldağın z'siyle telaffuz ediliyor.

Poğaça da İtalyanca. Onu *Elifin Öküzü'*nde anlatmıştım, yeni baskısı çıktı, alın da okuyun bari.

Naylon

29 Aralık 2008

Naylonu DuPont firması bünyesinde Wallace Carothers adlı bir Amerikalı kimyager 28 Şubat 1935'te icat etmiş. Sonra kendi de pişman olmuş herhalde ki bundan üç dört sene sonra intihar etmiş. Nesnenin doğumu bu kadar net belgeli olduğu halde adın kökeni belli değil. Bir rivayete göre New York ve Londra'da iki ayrı ekip çalıştığı için, şehir adlarının kısaltmasından **NY-Lon** seçilmiş.[37]

Bizde sözcüğe 1950'lerin başından itibaren rastlanıyor. 1960 tarihli Hayat dergilerinde halâ gayet şık, klas bir ürün kabul ediliyor. **Naylon fatura**'ya kadar düşmesi daha sonraki devirlerin eseri. Bu tabiri ben 1988'de duyduğumu hatırlıyorum, ilk çıkışı da bundan bilemedin bir-iki yıl önce olsa gerek. Sanıyorum burada "değersiz taklit malzeme" anlamında kullanılmış.

Teflon, orlon ve **likra** da DuPont firmasının çağdaş yaşama musallat ettiği yeniliklerden. Teflon bir kimya terimi olan tetrafluoretilen'in kısaltması. 1944'te devreye girmiş. Lycra'nın lansman tarihi ise 1962.

Eflatun

30 Aralık 2008

Öz adı **Platôn** olan filozofun Türkçesi neden Eflatun olmuş?

Cevap basit. Bir, Arapçada /p/ sesi yok. Yabancı dillerden alınan /p/ Arapçada daima /f/ oluyor.[38] İki, Arapçada /o/ sesi de yok. Bu da daima /u/ya dönüşüyor. Üç, Arapçada kelime başında çift sessizi telaffuz etmek imkânsız. Türkçe **ispor** veya **siteyşın** gibi, ya başına ya arasına mutlaka bir sesli katıyorlar. Dolayısıyla filozofun Arapça adı **Felâtûn** veya **Eflâtûn**. Türkçeye Arapçadan aktarılmış, ikinci şekli daha çok tutmuş.

Platôn adının anlamı "düz yerden gelen" yahut "ovalı". Bir rivayete göre de kafasının şeklinden ötürü "enli". Karşıt ekolü kuran filozof **Aristotelês**'in adı "en meziyetli" ya da "en yetkin" gibi bir şey. Biraz Osmanlıca paralayanlar için: Ayn-ül Belaga. Geometriyi icat eden Öklit yani **Eukleides** "iyi namlı". Cihan fatihi meşhur **Aleksandros** da "er savan". *Aleksô* "savmak, savunmak", *anêr* "er, erkek", dolayısıyla asker, *ándros* bunun –i hali.

Aleksandros'tan yoğurtlu kebaba giden yolu da anımsayalım. Adamcağızın Arapça adı olan *Aliksender* metateze uğramış, yani dilin dolaşıp yalnız'ın yanılız olması gibi, s-k yer değiştirmiş, *Aliskender* olmuş. Bunun başındaki heceyi de Arapça harf-i tarif kabul edip **al-İskender** diye yorumlamışlar. Bursalı kebapçı İskender Efendi'nin adı oradan geliyor.

Smokin

31 Aralık 2008

Fransızların **le smoking** dediği ceketin İngilizcesi İngiltere'de **dinner jacket**, Amerika'da **tuxedo**. İngiltere'de 19. yüzyılda moda olan **smoking jacket** diye bir şey var, ayrı bir şey: tütün içerken koku sinmesin diye giyilen, çoğu zaman renkli kadifeden bir üst giysi. Fransızlar bunun adını almışlar, ama yine İngiltere'de 1886 civarında piyasaya çıkan başka bir giysi modeli olan dinner jacket için kullanmışlar. Zannederim bu kıyafetin "İngilizliğini" vurgulayan, biraz gayrıciddi bir adlandırma. Bizdeki kullanım da Fransızcadan gelme. Avrupa'da ilk duyulduktan beş yıl sonra *Servet-i Fünun* dergisi sahibi Ahmet İhsan Bey bir "smoking" edinmiş. Ahmet Rasim'in 1897 yılına ait bir makalesinde de geçiyor. Yani Avrupa modaları Abdülhamit Han devrinde de aşağı yukarı bugünkü rötarla İstanbul'a geliyormuş.

Smokinin popüler olmasının nedeni, bak burası sürpriz, resmiliği değil gayrıresmiliği. Frenk usulü suarelerde esas giysi, Fransızların **frac** dediği **dress coat**, beyaz kravatla giyilen, kuyruklu, son derece ayrıntılı protokole tabi resmi tören kıyafeti. Smokin buna alternatif olarak çıkmış, siyah kravatla da giyilebilen, daha teşrifatsız bir model. İngiliz tarzı "rahatlığı" temsil ettiği düşünülmüş. "Aristokrat olamadın bari edebinle burjuva ol" gibi bir şeysi var.

Bizde hayatında birkaç defa smokin giymiş, Selahattin Duman dahil, nereden baksan beş on bin kişi vardır. Ama konser piyanistleriyle büyükelçiler dışında, **frak** giymiş olana ben rastlamadım.

QWX

1 Ocak 2009

Radikal'in dış basın çevirmenleri yetmiyormuş gibi şimdi de başımıza bu çıktı! Sekiz sütuna manşet, *TRT şeş bi xwêr be*. Ben ki on kelime Kürtçe bilmem, ben bile bakar bakmaz hatayı görebiliyorum. **Xêr** bildiğimiz hayırlara vesile olsun'daki hayır. **Xwêr** diye bir şey yok. Tamam, anladık, 72 punto manşete x ve w harflerini yanyana çıkarmak keyifli, savcılar çatlasın, ama hiç mi Kürtçe bilen redaktörleri yok?

Arapça **xayr**, 1. iki şeyden yeğ olan anlamında sıfat (örnek, *as-salatu xayrun min an-nawm*), 2. iyilik, yeğlik anlamında isim. Şarkta üç gün geçirmiş ya da bir Kürt'le üç saat teşrik-i mesai etmiş olan herkes bilir, o taraflarda bu sözcük *xêr* şeklinde telaffuz edilir, uzun ve yayvan ê ile. Demek ki neymiş? Kürtçede diftonglar (/ay/ gibi çiftsesliler yani) uzun sesliye dönüşürmüş, dünyanın birçok dilinde olduğu gibi.

Xw sesi apayrı bir olay, teknik adı 'dudaksıllaştırılmış art damak sürtünücüsü', yemin ederim öyle, labialized velar fricative yani. Boğazdan xırıltı sesi çıkardıktan sonra bir de dudaklarını büzüyorsun. Bellibaşlı dillerden sadece Farsça, Kürtçe gibi bazı İrani dillerde varolan bir hadise. Farsça **xwâca** (hoca), **xwuş** (hoş), **xwârdâd** (hovarda), **xwurda** (hurda), **xwanda** (hande), **xayrxwâh** (hayırhah) kelimelerinde bu ses var. Kürtçesi de ancak Öz Kürtçe olan kelimelerde olabilir, **xwedê** (tanrı), **xweş** (hoş), **xwin** (kan), **xwastin** (istemek) gibi. Arapçadan alınma bir kelimede mümkün değil.

Farsça ve Kürtçe gibi Hintavrupa kökenli bir dil olan Latincede bu sesin eşdeğeri, sadece Öz Latince kelimelerde karşımıza çıkan qu-: *quantum*, *qualitas*, *quæstio*, *aqua*, *æqualis* gibi. Öz-Hintavrupa diline has bir ses İran dillerine öyle, Latin diline böyle evrilmiş.

Ocak

2 Ocak 2009

İslami gelenekte kameri, yani hakiki aylar kullanılıyor, Zilkade, Rebiülevvel, Recep vs. Ama tarım toplumunda sırf bunlarla iş yapamazsın. Yoksa tohum ekimiydi, hasattı, cemreydi, kocakarı fırtınasıydı gibi mevsime bağlı olayları hesaplayamazsın. Daha kötüsü, vergi günün her sene 11 gün geri kayar. Bu yüzden Suriye ve Anadolu gibi tarım ağırlıklı İslam ülkeleri İslam takviminin yanısıra öteden beri Ortadoğu'nun kadim Arami uygarlığından devraldıkları güneş takvimini de kullanmışlar. (Irak ve İran'da da eski İran aylarını kullanmışlar.)

Bildiğimiz şemsi ayların adları Arami dilinden geliyor. Sekizi – **Şubat**, **Nisan**, **Temmuz**, **Eylül**, birinci ve ikinci **Teşrin**, birinci ve ikinci **Kânun** – ta eski Babil ve Asur kültürlerine geri giden adlar. Üçü – **Mart**, **Mayıs** ve **Ağustos** – Ortadoğu'da 700 yıl süren Roma egemenliği döneminde Latinceden ödünç alınmış. **Haziran** ise muamma, sonradan çıkmış, kökeni belirsiz bir ad.

Eskiden (eskiden dediğim çok değil, 1940'lara dek) hayatımızda Teşrin'lerle Kânun'lar da vardı. "Evvel" ve "sani", veya "ilk" ve "ikinci" olmak üzere ikişer taneydiler. Yıl İkinci Kânunla başlar, Birinci Kânunla biter, kafa karıştırırdı. Bunlar 10 Ocak 1945'te çıkarılan bir kanunla kaldırıldı. Yerlerine Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak adları bulundu.

Ekim belli. **Kasım**, Hıdrellez gününden tam altı ay sonrasına gelen ve eski konseptte kış yarıyılının ilk günü kabul edilen ruz-ı Kasım'dan ("bölen günü") esinlenmiş. **Aralık** iki bayram arasına gelen zi'lkade ayına halk arasında verilen admış. O sene öyle denk geldiğinden onu kullanmışlar. **Ocak** ise Kânun sözcüğünün serbest çevirisi. Aramice *kânûn* "mangal" ya da közlük demek – kanun değil, ince ke ile. Arapçada da aynı sözcük var, "soba" anlamında. Ki düşünürsen, Suriye gibi yarı sıcak iklimlerde Aralık ve Ocak aylarında soba yakılır.[39]

Filistin

3 Ocak 2009

En eski zamanlara gidersek Filistin bugünkü kadar geniş bir alan değil, şimdiki Gazze şeridi ile onun hemen devamındaki Aşdod ve Aşkelon kentlerini içeren daracık sahil bandının adı. Geç Bronz Çağında buraya muhtemelen denizden gelen ve yerli Sami dillerine benzemez bir dil konuşan bir kavim yerleşmiş. İç kesimde oturan İbrahim oğullarıyla durmadan çatışmışlar. Tevrat bunlara **Peliştî** adını verir, İbranice çoğulu **Peliştîm**. İlk sesli şewa, yani Türkçe ı'ya yakın kısa bir ses.

Bu marjinal kavmin adını Romalılar meşhur etmiş. Milattan sonraki 100-150 yılda Roma İmparatorluğu, eski adı **Iudaea** (Yahudiye) olan ülkede durmadan isyan çıkartıp teröristlik eden Yahudilerden yaka silkmiş, 132 yılındaki son isyandan sonra hepsini memleketten sürüp, ta Lübnan sınırına ve Ürdün'e kadar olan vilayetin adını da **Palestina** yapmışlar. Maksat belli ki Yahudileri ve Yahudiliği anıştıran her şeyi haritadan silmek. Yahudistanın başkenti olan **Ierusalem** kentinin adı bile zamanın imparatoru onuruna Aelia Capitolina diye değiştirilmiş, tıpkı bin yıllık Eğin'in Kemaliye edilmesi gibi.

7. yüzyıldaki Arap işgaline dek Bizans-Roma vilayetinin adı Palestina kalmış. **Falestîn** veya **Filistîn** bunun Arapçası. Arapçada /p/ sesi yok, malum, her zaman /f/ olur.

İslam ve Osmanlı asırlarında bu isim büyük ölçüde unutulmuş, ya da tarihi bir ad olarak tek tük anımsanmış. Osmanlı devrinde bugünkü İsrail'in kuzeyi Şam veya Beyrut vilayetinin bir parçası. Güneyi ise Kudüs sancağı, gayrıresmi kullanımda çoğu zaman **Yahudiyye** olarak anılmış. Ahım şahım Yahudi nüfusu olduğundan değil, memleketin eski adı bu olduğundan.

1918'de ülke İngiliz işgaline girince ortaya gene isim sorunu çıktı. Avrupalıların öteden beri bildiği adıyla **Judaea** deseler olmaz, Araplar kızar. Yahudilerin istediği **Eretz İsrael** hiç olmaz. Nötr olsun diye bir süre **Jordan** adı üstünde durduktan sonra, eski Roma vilayetinin adını

canlandırmaya karar verdiler. Ülkenin adı bir kez daha **Palestine** oldu. İngilizlerin yarattığı bu ülkede oturan Araplara da Palestine/Filistin Arapları dendi.[40]

Yelkovan

4 Ocak 2009

Türkçe **yelkemek** (yelpirmek, yel yepelek eteklerini uçurarak hızlı gitmek) 18. yüzyıla kadar gayet sık kullanılan popüler bir fiil, sonra nedense tedavülden düşmüş. **Yelkeğen** "hızlı giden, aceleci" demek. Mekanik saatlerde 17. yüzyıldan önce bir tek gösterge (sivri ucunun şeklinden dolayı **'akrep'**) bulunurken, 17. yüzyılda İsviçreli ustalar ikinci göstergeyi eklemişler. Bunun Türkçe popüler adı önceleri *yelkeğen*, sonra **yelkoğan** olarak geçiyor.

Türkçeden başka dillerin birçoğunda böyle bir kelime yok. İngilizce saatin göstergeleri *hour-hand* ve *minute-hand* (saat eli, dakika eli), Fransızcalar *grande* ve *petite aiguille* (büyük iğne, küçük iğne). Cuk oturmayan laflar, Türk Dil Kurumu patentli kuru, ruhsuz ‘sözcük’lere benziyorlar. Oysa akreple yelkovan, ne kadar lezzetli kelimeler!

Var her dilin kendine göre zenginlikleri.

Mahluk adı olan **akrep** Arapça. Daha doğrusu tüm Sami dillerinde varolan bir kelime. İbranicesi ^{c}*aqrâb*, Habeşçesi ^{c}*aqrab*, eski Babil ve Asur medeniyetlerinin dili olan Akkadçası *aqrabu* imiş. Yunancadan Batı dillerine geçen **skórpios** veya **skórpion** bunlarla bir şekilde alakalı olabilir mi acaba? Epey araştırdım ama doyurucu bir cevap bulamadım.

Çin

5 Ocak 2009

Çin ülkesinin Çince adı Zhōngguó, milletin adı Hàn. ‘**Çin**’ sözcüğüne öyle ya da böyle benzeyen bir kelime Çincede yok. Nereden çıkmış peki?

Sözcüğe en erken Milattan sonraki ilk yıllarda, eski bir Orta Asya dili olan Soğdca’da rastlanıyor. Soğdlar bugün Özbekistan ve Kuzey Afganistan olan ülkede yaşamışlar, “İpek Yolu” adı verilen rota üzerinde Çin’le Batı Asya arasındaki ticareti elde tutmuşlar. **Çîn** adını nereden buldukları tam kesin değil, ama MÖ 3. yüzyılda ilk kez Çin ülkesinde birleşik bir imparatorluk kuran Qin 秦 (telaffuzu /çin/) hanedanının adından almış olmaları güçlü olasılık. Hem Soğdların hem Çinlilerin komşusu olan Türklerin bu devirde Çin’e verdikleri ad **Tabgaç** veya **Tavğaç**. ‘Çin’ sözcüğü Türkçede çok çok sonraları, Soğdcadan veya Farsçadan bir alıntı olarak beliriyor. O da ancak Çin’le hiçbir direkt ilgisi kalmamış Batı Türklerinin benimsediği tabir.

Hint dillerinde de **Çîna** kelimesi var. Hindistan’a yine Milattan hemen sonraki yüzyılda bugünkü Afganistan ve Orta Asya üzerinden gidip gelen Budist din adamları aracılığıyla varmış görünüyor, yani bunun da Soğdlardan alınmış olması en güçlü olasılık. Batılılar kelimeyi Hintlilerden öğrenmiş. 1490 yılı dolayında Hint Okyanusuna dadanan Portekizli gemiciler, ‘Çin’ kavramını Avrupa’ya taşımış. İngilizce yazı dilinde **China** sözcüğü ilk 1555 yılında geçiyor.

Çin koca memleket ama baksanıza, adı bile ithal. Açaba Çin’in vatanmilletçi tayfası “Çin değil Zhōngguó denilsin” diye kampanya açmayı düşünüyor mu, bizim Turkey karşıtları gibi?

Hoşbeş

6 Ocak 2009

Nişanyan'ın sözlüğü yanlış yazmış, **hoşbeş etmek** deyiminin kökünde "hoş geldin beş geldin" gibi manasız bir tekerleme yok, zaten olamaz. Deyime en erken İbrahim Alaettin'in 1930 tarihli *Yeni Türk Lûgati*'nde rastladım. Bu demek değil ki daha önce böyle bir söz yok; belki var ama avam bulunduğundan ya da başka bir şeyin halk ağzındaki bozulması olarak kabul edildiğinden sözlüklerde yer verilmemiş. Buna karşılık Farsça **hoş bâş** ve **hoş bâşed**, yani "güzel ola, hoş ola" deyimi en eski dönemlerden beri Osmanlıca metinlerde geçiyor. Tıpkı **hoş âmed** (hoş gele) gibi kalıplaşmış bir kibarlık sözü. Hoşbeş etmek bundan türemiş olmalı.

Kürt bir okurum yazmış. Türk kültürünün bazı özelliklerinden acı bir dille şikâyet ettikten sonra, hoşbeş sözcüğünün Kürtçe **xweşbêj** (hoş döyleyen, hoş konuşan) deyiminden türediğini savunmuş. Buna ihtimal vermiyorum. Dünyadaki tüm diller prestij ve statü bakımından "üstün" saydıkları dillerden kelime alır. "Aşağı" sayılan dillerden ancak birtakım "komik" argo terimleri ya da çok spesifik nesnelerin adları alınır. Türk toplumunda eğitimli kabul edilen zümrenin büyük bir çoğunluğu 900 yıl boyunca Farsça eğitimi aldı. Bu dilden gelen kelimeleri laf arasında kullanmayı "kültürlü" tavrın gereği saydı, cool buldu. O yüzden Türkçede en umulmadık yerlerde Farsça deyim ve kelimelere rastlamak normal. Buna karşılık Farsçayla akraba bir dil olan Kürtçeden, Türkçeyle daha yakın toplumsal teması olduğu halde, alınan kelime yok gibi bir şey.[41]

Bugün de düşünürseniz, yazımın arasına iki tane İngilizce kelime attırsam kimse yadırgamaz. Açıklamasız mesela Lazca yahut Ermenice bir kelime kullansam herkes ipin ucunu artık kaçırdığıma hükmeder.

Akıl

7 Ocak 2009

Arapça ^{c}**aqil** devenin kaçmaması için ayağına bağlanan bukağı, ^{c}**aql** bildiğimiz akıl.

Yani şimdi Arapça akıl devenin ayak bağından mı geliyor? Yok hayır, Araplar o kadar saçma insanlar değil. Doğrusu iki kelime AYNI KÖKTEN türemiş, ikisinin de altında “dizginlemek, gem vurmak, zaptu rapt altına almak” gibi bir fikir var. Şark kültüründe akıl, Batıdaki gibi bir serbest spekülasyon alanı olarak görülmemiş, bir tür fren ya da disiplin unsuru olarak algılanmış. “Akıllı ol Orhan Pamuk” deyiminde de aynı anafikir geçerli. Pamuk’un kendini kontrol etmesi, serbest düşünce ve davranışlardan kaçınması öneriliyor.

Son yıllarda **akil adamlar** diye bir şey türedi, uzun a ile. Eskiden bu sözcük Iğdırın ı’sıyla telaffuz edilen **âkıl** idi, yüzyıllarca Türkçede “akıllı, uslu” anlamında çok sık kullanıldı, ancak 20. yüzyıl ortalarına doğru tedavülden düştü. Yanlış telaffuz ve yanlış imlayla piyasaya dönüşü üç, bilemedin beş senelik iş.

^{c}**Âqıl**’ın Arapça çoğul hali ^{c}**uqalâ**, akıllılar. Bu kelime Türkçede bugün tekil sıfat sayılıyor, anlamı da kaymış, ama dikkatli düşünürseniz çoğul kullanımın izleri hala mevcut. “Kendini ukaladan sanıyor” demek, kendini akıllı kişilerden sayıyor (ama değil) demek. “Ukaladan bir zat”, akıllılardan biri anlamında.

Mündemiç

8 Ocak 2009

Son zamanlarda bit pazarına rahmet kontenjanından hayata dönen eski kelimelerden biri de **mündemiç**. Hemen her gün bir yerde karşıma çıkıyor. Aslında “içiçe geçmiş, sarmaşık gibi sarmaş dolaş olmuş” anlamına gelen Arapça bir kelime. Ama galiba çoğu zaman İngilizce *immanent* yerine kullanılıyor. Bu da ahir zaman filozoflarından Deleuze ve Agamben adlı iki muhterem kişinin popülerlik kazandırdığı bir tabirmiş. Bir bünyeyi dışarıdan veya yukarıdan yöneten etken veya iradenin aksine, o bünyenin içinden kaynaklanan etken veya irade demekmiş. Ki bana sorarsanız beş kuruşluk felsefe okumuş kimse böyle havaciva kavramlara kolay kolay kulak asmaz.

Öztürkçesi **içkin**, tersi de *transcendent* karşılığı **aşkın** oluyormuş. Bunlar da berbat seçenekler. Misal: “Aşkım içkimi getirir misin?” “Hay aşkına da içkine de!”

Bir de İngilizce *implicit* dedikleri mantıki ilişki var. Bir kavramın mantıken zorunlu olarak içerdiği diğer kavram demek. Mesela üçgen kavramında üç kenarlılık *implicit*, demokrasi kavramında serbest genel seçim *implicit*. Yani o olmadan öbürü olmaz. Bunun karşılığı olarak mündemiç iyi oturuyor sanki. Başka ne diyeceksiniz? İçergen? İçerlek? Kapsarık? Yoksa gene içkin mi?

Amerika

9 Ocak 2009

Amerika'yı Kristof Kolomb keşfetmiş, ama yeni bir kıta bulduğunu anlamadan ölmüş. Bunu kanıtlamak, Floransa'lı **Amerigo** (yahut Latince yazışmada kullandığı biçimiyle **Americus**) Vespucci adlı gemiciye nasip olmuş. Vespucci ayrıca iyi bir yazar olduğundan 1504'te yayımladığı kitabı epey ses getirmiş, herkes "vay be! yeni bir kıta ha!" diyerek hayretlere gark olmuş. Bu yüzden Alman haritacı Martin Waldseemüller 1507'de bastırdığı tüm zamanların ilk dünya atlasında Batıdaki sınırları belirsiz yeni kıtaya **America** adını vermeyi uygun bulmuş.

Amerigo neyin nesi diye baktım. İtalyanca'da bol miktarda bulunan Alman kökenli erkek adlarından biriymiş. Federico, Ricardo, Enrico, Umberto, Alberto vb. hepsi Ortaçağ başında İtalya yarımadasını istila eden Germen kavimlerinden bugüne yadigâr kalan isimler. Eski Almanca **Heim-rik** yani "hane-beyi" ya da "oba-beyi" adı, Batı Alman diyalektlerinde **Heinrich** (İngilizcesi **Henry**), Doğu Alman diyalektlerinde **Eim-rich** veya **Emmerich** biçimini almış. Amerigo da, Doğu Alman kavimleri olan Ostrogotlarla Vizigotların kullandığı bu adın İtalyancalaşmış biçimiymiş.

Özetle Amerika, Henryland demek. Piri Reis keşfetseydi belki Muhiddiniya olurdu, onun da ön adı Muhiddin çünkü.

18. yüzyılda Amerika eyaletleri bağımsızlığa kavuştuğunda, ülkenin ve kıtanın adını Amerika yerine Colombia yapmak isteyen bir akım doğmuştu. Daha mantıklı bir tercih olurdu herhalde, ama dil işlerinde mantık ne arar?[42]

İshak

10 Ocak 2009

İbranice **Yitzhaq** "gülecek" anlamına geliyor. Tz-kh-q (“gülmek, eğlenmek”) kökünden geliyor. Tevratta Abraham ile Sara'nın oğlunun adı. Aynı kişi Kuran'da sin ve kaf ile **İshaq** إسحٰق olarak geçiyor. Adın Arapça bir anlamı yok, Tevrattan direkt aktarılmış. Batı dillerinde ise Yunanca **Isaakios** üzerinden türeyen biçimler tercih edilmiş. Isaac Newton, Isaac Hayes gibi.

İbranice fiil kökünün asıl Arapça eşdeğeri zad-ha-kef ile **ḍahk** veya Türkçede tercih edilen yazımıyla **zahk**. Gülmek, eğlenmek, özellikle alay ve tahkir ederek eğlenmek anlamında. (Birinci harf Arapçada /d/ ile /z/ arası bir sesi ifade eden *ḍad* harfi.) Osmanlıcada kullanılan **muzhik** “komedyen, şaklaban” (mujik değil, ayrı ayrı, muz-hik) ve **zahhak/dahhak** “alaycı, özellikle dini değerlerle alay eden kimse” sözcükleri aynı kökten geliyor.

Tevratta adı geçen bir diğer muhterem kişi **Yônah**. Kuzey Iraklıymış, denize düşmüş, balığın biri bunu yutmuş, ama Allah’ın bir hikmeti sonucu sindiremeyip çıkarmış. Adının anlamı İbranice “kumru” demek. Kutsal Kitabın Yunanca metninde aynı isim Yunanca erkek adlarında zorunlu olan eril nominatif takısı –s ile **Iónas** olarak geçiyor. Süryaniler ve Ermeniler dahil bilumum Doğu (ve Batı) Hıristiyan kültürlerinde de bu biçim kullanılıyor. Kur’anda geçen **Yûnis** biçimi, Kur’an müellifinin belki bu noktada İbrani değil Hıristiyan geleneğinden etkilenmiş olabileceğini gösteriyor. [43]

Eflatun-II

12 Ocak 2009

“Eflatun’u anlattın ya eflatun rengi ne?” diye mail atmış beş on yüz bin okurum. Bilmiyorum, ancak tahmin yürütebilirim. Bir kere, rengin adı eflatun değil **eflatunî**, yani **platonik**. î’nin düşmesi son yılların eseri. İki, Arapça ve Farsça sözlüklerde renk adı olarak geçmiyor. 19. yüzyıl öncesi Osmanlıca sözlüklerde de renk anlamı yok. En erken Ahmet Vefik Paşa’nın 1876 tarihli Lehce-i Osmani’sinde yer almış. Üç, Eflatun’un Devlet adlı eserinin bir yerinde kızılımtrak mor yahut erguvan rengi (*phoiniks*) en soylu renktir diye belirtilmiş, ideal devleti yönetecek filozofların bu renk giyinmesini önermiş.

O tarihte Türkiye’de Platon okutulur muydu? Mesela 1868’de kurulan Galatasaray mektebinde? 1800’lerin en başında faaliyet gösteren Arnavutköy Rum akademisinde Platon okutulmuş diye biliyorum, acaba İstanbul Rumcasından bir iktibas olabilir mi? Acaba spesifik bir yazarın edebi kullanımı mıdır, sonradan yaygınlaştı?

Buyrun, doktora tezi konusu.

Peki *phoiniks* rengi neden soyluymuş? Çünkü bu renk o devirde ancak Lübnan sahilinde çıkan bir tür deniz kabuklusundan elde edilirmiş, işin sırrını Fenikeliler bilirmiş, müthiş pahalıymış, o kadar yoğun ticareti yapılmış ki hayvanın soyu tükenmiş.[44] Bizim **Finike**’nin adı da galiba oradan geliyor. **Phoiníkia** = phoiniks salyangozu çıkan yer, ya da belki Fenikelilerin olduğu yer. Ama kuvvetli olasılıkla ilki.

Anadolu

13 Ocak 2009

Bunu Elifin Öküzü'nde yazmıştım. Orada yazdığımı burada tekrarlamak bana ayıp geliyor, köşeyazarı ahlakıma ters. Ama öyle ısrarla sormuşlar ki mecbur kaldım. Onbeş yirmi liraya kıyıp kitabı alsanız bana sormaya gerek kalmaz, değil mi?

Anadolu analarla dolu bir ülke, tabii, muhakkak, ama istatistik olarak başka ülkelerin de farklı olacağını sanmam. Hem binbeşyüz yıl önce memlekete bu adı veren Rumun Türkçeye vakıf olması da zor, gidip Orhon ırmağındaki Bilge Kağana sormadıysa. **Anatolê** Eski Yunanca gündoğumu, yani doğu; Bizans Rumcasında telaffuzu **Anatolí**. **Ana-** "yukarı" anlamında edat. **Tellô** "kalkmak, doğmak", vurgulu ek alınca **tol-**. İstanbul'dan bakınca neden bu adı vermişler, belli.

Bizans'ın bir idari birimi olarak **Anatolikón** adına ilk 669 yılında rastlanıyor. Orta Anadolu'nun büyük kısmını kapsayan dev eyaletin adı, başkenti Amórion, yani bugünkü Afyon Emirdağ. Daha önce imparatorluğun resmi dili Latince iken bu ilin adı **Oriens** imiş, ki tastamam aynı şey demek, "güneşin kalktığı yön, doğu". Bildiğimiz **orient**.

Osmanlı'da **Anadoli** eyaletinin merkezi 16. yüzyılda Kütahya'dır, Emirdağ'a bir taş atımlık yer; kapsamı da Balıkesir'den Kastamonu ve Ankara'ya kadar olan alan. 19. yüzyıla gelindiğinde vilayet artık yoktur, buna karşılık Fırat sınırına kadar tüm yarımada "Anadolu" diye bilinir. Ahmet Vefik Paşa sözlüğüne göre Anadoli = "Marmara ve Akdeniz'den Fırat'a kadar olan diyâr; kadimde Küçük Asya." Kapsama alanının Fırat'ın doğusuna taşması Cumhuriyet dönemi terminolojisidir.

Yunancadan Türkçeye alınan kelimelerde sert sessizin yumuşadığını daha önce yazmıştım, o yüzden **Anatoli** > **Anadoli**. Son sesin /u/ya dönüşme tarihini belgelemek zor, çünkü eski yazıda daima Anadoli yazılmış.

Egzost

14 Ocak 2009

Adaşım olan bir okurum yazmış, “egzoz'un ya da egzozt'un veya eksoz'un hatta eksozt'un hatta hatta ekzos ve ekzost'un ve egzos'un ve egzost'un egsoz'un bir de egsozt'un” doğrusunu sormuş. Bana bir kelime öğretene kırk yıl köle olmaya herhalde vaktim kalmamıştır, ama gene de kendisine teşekkür ediyorum. **Exhaust** hem İngilizce hem Fransızcada var olan kelimedir sanıyordum, bu vesileyle baktım, meğer Fransızcada yokmuş öyle şey. Özbeöz İngilizceymiş. Dolayısıyla Türkçesi kesinlikle **egzost** olmalı (Fransızca olsa belki sondaki t’yi düşürmenin bir gerekçesi olabilirdi). Türk Dil Kurumu **egzoz** biçimini uygun görmüş, herhalde gazoz’la kafiye olsun diye. “Egzantrik” deyip geçiyoruz.

Latinceden aparılmış bir kelime. Latince *haurire*, geçmiş zaman kökü *haust*- “boşaltmak, tüketmek, dökmek”. *Ex* de dışa doğru hareket bildiren bir edat, tıpkı İngilizce out gibi. To exhaust İngilizcede daha çok yormak, tüketmek anlamında kullanılan bir fiil. *I’m exhausted* = bittim tükendim. Arabanın zosturuk aletine 1900 yılı dolayında bu adı vermişler. Daha doğrusu *exhaust pipe* demişler de, pipe kısmı sonradan yutulmuş. Almancası çok daha güzel: *Auspuff!*

Ex- öntakılı ithal kelimelerin imlası Türkçede öteden beri problemlidir. TDK’ya göre doğru imla **egzotik** ve **egzogami**, ama **ekzotermik**, ve fakat **eksantrik**! Bana soran olsa ben sesliden önce **egz-** sessizden önce **eks-** der geçerdim. Ama bir, bana soran yok, iki, **ekselans**’ı nereye koyacağımı ben de bilmiyorum.[45]

Aydın

15 Ocak 2009

İngiliz bir yazar tanıdığım sormuş, neden Muğla, Manisa (ben ekleyeyim, İzmir, Bursa, Balıkesir, Afyon, Bergama, Tire….) Rumca da Aydın değil diye. İşin yoksa ara, bul!

Osmanlı'nın Ege bölgesindeki dört vilayeti **Menteşe** (başkenti Muğla), **Saruhan** (başkenti Manisa, yani Magnesia), **Aydın** (başkenti İzmir yani Smirni) ve **Karesi** (başkenti Balıkesir, yani Palikastro). Dördünün de adı Osmanlı'dan önce bu yörelerde kurulan Türk beyliklerinin adından alınmış. Meşrutiyet döneminde, galiba 1910'larda, Aydın vilayetini ikiye bölmüşler. İzmir ayrılmış, vilayetin merkezi de eski adı Güzelcehisar olan kasabaya taşınmış. O zamandan beri kent, ilin adıyla, Aydın diye biliniyor.

Aydın çok eski bir Türkçe sıfat. Esas biçimi genizden söylenen /ng/ sesiyle **aydıng**, Kaşgarlı'da öyle geçiyor. *Aytmak* yahut *ayıdmak* demek, "açmak, açıklamak, açık kılmak" demek. Sıfatın orijinal yapısı ***aytınık** olmalı. Eski Türkçede /y/ ve /n/ gibi iki yumuşak sessizden sonra /i/ serisinden eklerin seslisi yutulur, sert sessiz de yumuşak sessize dönüşür. Dolayısıyla *ayıtınık > aydıng.

19. yüzyıl sonlarında Fransızca **illuminé** ("aydınlanmış kimse") karşılığı Arapça nur'dan **münevver** sözcüğünü bulmuşlar, aynı anlamda. Nurun kökü n-w-r, türevi böyle olur, nasıl diye sorma. Dil Devrimi yıllarında bunun yerine **aydın** benimsenmiş. Deneyip "kalsın" dedikleri seçenekler arasında **parlak**, **kuluk**, **silkü** ve **yaktı** da var. Ciddiyim, 1934 tarihli Tarama Dergisi'nde geçiyor.

Parlaklar Bildirisi? Bunu imzalayana yaktı demem? Çatlarsın gülmekten!

Felsefik

16 Ocak 2009

Ozan konuşur, “Deleuze’de aşkınlık ve içkinlik sorunsalını postmodern bir bağlamda irdelediğimizde…” Şirkette getir götür elemanı olan Rıdvan onaylar, “**felsefik** konulara valla ben de çok meraklıyımdır abi.”

İyi bir senarist oradaki tek harften bir dramatik kurgu çıkarabilir mi? Çıkarır. “Felsefik” diyen elemanın hayatta üç satır felsefe okumadığını biliriz, kendini olduğundan daha okumuş göstermeye çalıştığını biliriz, acırız, sevimli buluruz, dalga geçeriz. Tek harfte saklı dram!

Şimdi, dile iki türlü yaklaşım var. Biri ortaokul müdür yardımcısı yaklaşımı, “felsefik” yanlış mı yanlış, çat! vur eline cetvelle. Güzide Türk basınında dil yazısı yazan elemanların istisnasız hepsi bu ekoldendir. Öbür yaklaşım “bilimsel” dediğimiz yaklaşım. Felsefik sözcüğü ders kitaplarına veya dil gurularına göre “yanlış” mı “doğru” mu dilbilimciyi ilgilendirmez. ANLAMI VAR MI? Türkçe bilen iki konuşmacıya ne anlam ifade ediyor? O anlamı karşıdakinin şıp diye almasına yol açan sistem ne? Bu kadar.

Felsefe Yunanca’dan Arapçaya geçmiş bir kelime. Bize Arapçadan geldiği için buna Arapça **–î** izafet takısı eklemek doğru sayılır. Aynı kelime Yunancadan Batı dillerine **philosophie** vs. diye geçmiş. Oradan alınsaydı Yunanca-Fransızca **–ique** takısını eklemek normal olacaktı, analitik, diyalektik, etik, deontolojik gibi. Bunlar dilin tarihi evriminde oluşmuş keyfî kurallardır, uzun boylu savunulacak bir mantığı yok. Ama bir toplumda kültür erbabı ile hanzoyu ayıran ince sistem aynen böyle kurallardan oluşur.

Lise

17 Ocak 2009

Eski Yunan tanrılarından Apollon'un bir sıfatı **Lykeîon**. Ne demek olduğuna dair Yunanlıların bile kesin kanısı yok. Kimine göre *lykos* = kurt sözcüğünden, "kurtların tanrısı" demek. Kimine göre Güney Anadolu'daki *Lykia* ülkesinin adından, Lykia'lı. Fethiye, Kaş, oralar yani.

Eski Atina'nın hemen sur dışında Apollon Lykeîon sunağının bulunduğu koruluk varmış. MÖ 335 yılı dolayında Aristoteles burada meşhur felsefe okulunu kurmuş. Lykeîon okulu (Latince biçimiyle **Lyceum**) MS 6. yüzyılda kapatılıncaya dek 850 küsur yıl dünyanın en önemli okullarından biri olmuş.

Fransa'da 1802'de Napolyon'un kurdurduğu yeni tip devlet okullarına da havalı olsun diye **Lycée** adı vermişler. Aradaki c harfinin telaffuzu, malum, klasik Latincede /k/ iken Fransızcada /s/ şeklini alır. Latince-Yunanca gramer ekleri de Fransızcada düşer. O yüzden eskiden /lükeum/ veya /likeum/ diye telaffuz edilen şeyin Franszcası /lise/ olur.

Bizde Fransız sistemine göre eğitim veren ilk modern lise 1868'de kurulan Galatasaray Sultanisi'dir. Sultan Abdülhamid zamanında imparatorluk taşrasında Galatasaray modeline göre 10 civarında **sultani** ile bunların biraz daha sulandırılmış biçimi olan 60'a yakın **idadi** hizmete girdi. 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile hepsine **lise** adı verildi ve maazallah kötü cereyanlara kapılmasınlar diye devlet denetimi iyice berkitildi.

Sevan

18 Ocak 2009

Sevan Kürtçede şemsiye demekmiş, hadi bakalım! Fransızcada da “tedip eden, şiddetle cezalandıran” gibi bir anlamı var – ki normal şartlarda kuzu gibi adamım, hiç öyle şeylerle alakam olmaz. Türkçede Sevan nedense hep kadın adı olarak algılanıyor. “Sevan Hanım” diye mektup yazanlardan bıktım usandım. Hepsine bıyıklı, kel kafalı resmimi gönderip “iltifatınıza teşekkür ederim, görüşelim” diye cevap yazıyorum.

Rahmetli babam hem Ermenice olsun hem dinî bir anlamı olmasın hem Frenk özentisi olmasın diye Sevan adını bulmuş. **Sevan** Ermenistan’daki büyük gölün adı. Daha doğrusu gölün değil, göl üzerinde bulunan ve eskiden yerleşim yeri olan adanın adı. Şimdi o adada son derece fotojenik iki tarihi kilise ile harabeler var. Sovyet döneminde toprak doldurup kıyıya bağlamışlar. Turistik olmuş.

Van Ermenice “köy, mezra, yerleşim yeri” anlamına gelen bir kelime. Onlarca köy ve kasabanın adında geçer. Mesela eski adı Tuşba yahut Tosp olan kalenin dibindeki yerleşim ortaçağlarda nisbeten önemsiz bir köyken yanılmıyorsam 12. yüzyılda Ahlat şahları zamanında Van adıyla ün kazanmış. O gölün adı da kentten geliyor.

Se’nin ne olduğu konusunda rivayet muhtelif. Muhtemelen Ermenice **sev**, yani siyah. Bu da Ermenicede Farsçadan alıntı olan yüzlerce kelimeden biridir. Eski Farsça **syaw**, modern Farsçada *siyeh* yahut **siyâh** halini almış, Ermenicede ise *ya* > *e* kuralı uyarınca *sev* olmuş.

Yani adımız Karaköy demekmiş. İlk öğrendiğimde üzülmüştüm.[46]

Desimal

19 Ocak 2009

Şimdi Öztürkçüler bitti, akla gelecek her kelimenin aslında Kürtçe ya da Zazaca olduğunu savunan – savunan demeyelim, dileyen – okurlar sardı etrafımı. Günde ortalama beş tane geliyor.

Üzgünüm, Türkçede Zazaca kelime yok, Kürtçe de bilemedin on-onbeş tane, çoğu da argo kelimeler! Bunu söylemek ne Zazacanın, ne Kürtçenin kıymetine halel getirmez. İkisi de ilginç, renkli, kendine has zenginlikleri olan, binlerce yıllık diller. Ama aradaki sosyal ilişkinin yapısı gereği, Türkçeye kelime vermiş olmaları neredeyse imkânsız.[47]

Zazaca *des* on sayısıymış. Metrik sistemi Zazalar mı buldu hocam?

Bütün Hintavrupa dillerinde on anlamına gelen kelime orijinal ***dekm** biçiminden gelir. İnce sesliye bitişen /k/, Hintavrupa aleminin doğu kanadında binlerce yıl önce /s/ olmuş. Bazı İran dillerinde de hece sonundaki /s/ yutulmuş. Dolayısıyla 10'un Sanskritçesi (yani eski Hintçesi) **dâsa**, Ermenicesi **dasn**, Bulgarcası **deset**, Rusçası **desyat**, Zazacası **des**, Osetçesi **daes**, ama Farsçası **deh**, Kürtçesi de **deh**.

Batı kanadında /k/ sesi daha uzun süre korunmuş. Yunanca on, dekametre'deki **déka**. Latincesi **decem**, /dekem/ okunur. İngilizcesi, aslında *tegen*'den bozma **ten**. İngilizce /t/ modern Almancada her zaman çatlak /ts/ sesiyle karşılandığı için Almancası **Zehn**, yani /tsên/. İrlandacası çatlak /kh/ sesiyle **deich**. Bunların hepsi matematik gibi kurallı değişimler. Aynı kelimenin değişik lehçelere göre söylenişi.

Latince /k/ sesi modern Fransızcada ince sesliden sonra /s/ diye telaffuz edildiği için Latince "onlu, onarlı" anlamına gelen **decimalis** de esasen /dekimalis/ iken Fransızca /desimal/ olur. Bize Fransızcadan gelmiş. İtalyancadan alsaydık *deçimal* olurdu.[48]

Eflatun-III

20 Ocak 2009

Peki **platonik** nedir hocam? Komşunun kızına platonik duygular beslemem caiz midir? Bir kez öpmekle kızın platoniği bozulur mu?

Bunun cevabı için Platon/Eflatun'un *Sympósion* ("İçki Sofrası") adlı olağanüstü güzel kitabını okumak lazım. Bu kitapta Sokrates karakteri uzun uzadıya aşktan söz eder, bunun cinsel birleşmeyle ya da soyunu sürdürme içgüdüsüyle alakasız bir acayip tanrısal duygu olduğunu savunur, hatta sonraki Hıristiyan ve Tasavvuf literatürünü anımsatan bir dille. Heyhat ki Sokrates'in bahsettiği aşk kızlara değil genç ve yakışıklı erkeklere duyulan tutkulu sevgidir, özellikle de (sonradan Atina'nın askeri diktatörü olacak olan) genç Alkibiades'e. Sokrates'e göre kadınlara karşı aşk mümkün değildir, ya da mümkünse de gerçek anlamda aşk değildir, düşük çeşididir.

Nitekim Fransız ve İngiliz dillerinde 19. yüzyıl başlarına dek platonik sözcüğü daima "cinsel birleşme içermeyen eşcinsel aşk" anlamında kullanılmış. Daha sonra eşcinsellikten açıkça söz etmenin modası geçince komşunun kızı devreye girmiş.

Kant

21 Ocak 2009

Korkmayın, üç tane Eflatun yazısı yeter, felsefeden devam etmeyeceğim.

Ege ağızlarında **kant**, teraslar şeklinde düzenlenmiş bir arazinin her bir kademesine verilen addır. "Şo kanttaki ileği bir el vee de gakalım," misal. Neyin nesidir, nereden gelmiş, bir fikrim yok. Hiçbir sözlükte bulamadım. Bilen varsa haber etsin lütfen.

Türkçenin kayıp katmanlarında varlığını sürdüren bir başka antika kelime, şekerli sudan yapma bir tür içecek olan öteki **kant**. Ekşi Sözlüğe baktım, ohoo, bir sürü entrysi var, o kadar da bilinmez bir şey değilmiş. Bunun aslı Arapça kalın k ile *qand*, şeker kamışından elde edilen külçe şeker. Arapça *sukkar qandî* akide şekeri gibi şekerleme. Bu deyim 1200'lerde Fransızcaya, oradan İngilizceye **sugar candy** biçimiyle girmiş. Son yüz yıl içinde *candy* ayrıldı, bağımsız kelime olarak "şekerleme" anlamında kullanılıyor.

Hem *qand*, hem *sukkar* sözcüklerinin nihai kökeni Hintçe. Bu da normal, çünkü şekerkamışı tropik Hindistan'dan gelen bir bitki, şekeri icat edenler de Hintliler. Eski Hintçe *śakkara* şeker, *kandu* da külçe demekmiţ. Oradaki o üstü ţeyli ś nedir diye sorarsan, /s/ ile /ţ/ arası fışıltılı s sesi. Türkçe **şeker** ya direkt Hintçeden, ya da başka bir aracı dilden alınmış olmalı, ta Ortaasya yüzyıllarında, Uygurlar devrinde. Avrupa ulusları ise şekeri Araplardan öğrenmişler. O yüzden Arapça sözcüğün ilk hecesindeki /u/ sesi aşağı yukarı bütün Avrupa dillerinde görülüyor, *sugar, sucre, suiker, zucchero, zucker, azucar, cukier, cukor* vesaire. Biz Arapçadan alsak Türkçesi **sükker** olurdu. Osmanlıcada bu biçimi de kullanılır ayrıca.

İnsert etmek

22 Ocak 2009

Türkiye'de "dil gurusu" sayılmanın temel şartıdır, Türkçeye gâvurdan sızan kelimeleri ayıplayacaksın, "getti dilimiz elden gettiii" diye dövüneceksin, dükkân tabelalarına the yazdılar diye kanlı gözyaşları dökeceksin. Bizim de adımız dilbaza çıktı ya, otomatikman öyle olduğumu varsayıyorlar. Kötü mihrakların dilimize musallat ettiği "insert etmek, start almak" gibi sözcükleri ne zaman kahredeceksin diye ikide bir soruyorlar. Neymiş? Bu deyimler "Türkçe düşünmenin önünü tıkıyormuş". Yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulabilirsek elbette Türkçede bir canlanma olacakmış.

İtiraf edeyim, **insert etmek, start almak** gibi deyimlerin Türkçe düşünmenin önünü tıkadığına zerrece inanmıyorum. Aksine **özdeş, özdek, özek, özelge, özerk, özet, özgeci, özgü, özgül, özgüleme, özgün, özlük, özne, özünlü** gibi kelimelerin elli yıl boyunca (1933-1983) bu toplumun düşünme yeteneğini hepten dumura uğrattığına eminim. İlk ikisi ne kadar net, ne kadar spesifik, ne kadar "cuk oturan" kelimeler: yanlış anlaşılmalarına imkân yok. Ötekiler memur kafasından çıkmış, bozbulanık, bir şey söylemekten ziyade bir şey söylermiş gibi yapan kavram bozuntuları![49]

Bazı kelimeler yapı olarak az veya çok şeffaftır, "sözcük" gibi. Bazıları da (Türkçe için) opaktır, "kelime" gibi. Yapıca şeffaf olan kelimelerin şeffaf olmayanlara nazaran daha iyi anlaşıldığı fikri, Alman nasyonalist düşüncesinin 19. yüzyılda ortaya attığı bir hezeyandır. Doğru olmadığı, bütün ciddi dilbilimcilerin kabul ettiği bir gerçektir. **Leblebi** de opak bir kelime, **kamyon** da. Üstelik ikisi de yabancı. Ne olduklarını anlamakta zorlanıyor musunuz? **Böğrülce** yahut **özkağnı** deseler vatan kurtulur muydu?

Türkçeden türetilmiş yeni kelimelerin yabancı kökenlilerden evla olduğu inancının, ilkel bir ırkçılık dışında herhangi bir mantıki temeli olduğunu da sanmıyorum. Hani Türkler Ortaasyadan gelir, o yüzden Ortaasya kökenli olmayan her şeyi vatanımızdan söküp atalım, pis alçaklar gibisine. Yok

efendim Ortasya kökenli olunca halkımız daha iyi anlarmış, daha kolay düşünürmüş. Bunlar minareye mendilden kılıf uydurma çalışmaları, o kadar.

İp, sap

23 Ocak 2009

Bize okulda öyle öğretmişlerdi, şimdi müfredat ne der bilmiyorum. Sert ünsüzle biten çok heceli kelimeler ünsüz yumuşamasına uğrar, tek heceliler uğramaz. Toprak toprağı, ağaç ağacı, kanat kanadı, AMA oku, teki, üçü, koçu, eti, atı, otu. Basit. Gibi.

Öğrencilerimi kuralları sorgulamaya özendirmek için hep kullandığım örnek **ip**, **sap**, **dip**, **kap** dizisidir. Dördü de kapı gibi öz Türkçe kelimeler, ama ikisi yumuşar, ikisi yumuşamaz. Üstelik bu o kadar derin ve köklü bir dil kuralıdır ki, mesela *kavanozun dipi* diyen bir insanın, istediği kadar kusursuz Türkçe konuşsun, anadilinin Türkçe olmadığına hükmederiz. Buyurun, problem. Düşünsün keratalar.
Problemin çözümünü isteyenler, Türkoloji konusunda Türkçe yazılmış ender düzgün eserlerden biri olan Talat Tekin'in *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı kitabına bakabilirler. Basit bir mevzu değil, yüz yıldan beri üzerinde deryalar kadar yazı yazılmış. Kuralı ilk önce 1902'de Danimarkalı Türkolog Grönbech formüle etmiş diyelim de, işin gerilimi artsın.

Kitap, **kasap**, **simit**, **ihtiyaç** gibi yabancı kökenli kelimelerdeki olay tam aynı şey değil. Bunların aslı zaten *kitab, kassab, semid, ihtiyac.* Tek başlarınayken Türkçeye özgü son ünsüz sertleşmesine uğruyorlar, ama arkaya bir ünlü alınca doğal hallerine geri dönüyorlar.

Şebek

24 Ocak 2009

Şebeke Arapça balık ağı gibi "ağ" demek. Buna eşdeğer kelimeler Arapçayla akraba diller olan İbranice ve Süryanicede de var. Hepsinde rastlanan bir özel anlam "ağ şeklinde olup yüzün kısmen görünmesini sağlayan baş örtüsü". Eski Babil ve Asur dilinde yine aynı Sami kökünden **şabiku** "başı ve omuzları örten bir tür örtü, şal" demekmiş.

Pahlevice, yani İslamöncesi Farsça **şapik**, modern Farsça **şabî** "bir tür kısa gömlek, cepken" diye geçiyor, yukarıdakiyle aynı kelime olmalı ama anlam bağlantısından emin değilim. Ermenice **şabik** (gömlek) aynı anlamda. Kürtçe **şepik** de ortak kaynaktan geliyor. Kuzey Irak ve Hakkari'de giydikleri şalvarlı tulum gibi kıyafete *şal û şepik* diyorlar.

Şebek şebekenin çoğulu, daha doğrusu kolektif hali, yani "network" gibi bir şey. Nasıl maymun adı olmuş, tam emin değilim. Meninski'nin 1680 tarihli Osmanlıca lugatında sadece iki anlam geçiyor "1. alaca renkli ve ağ şeklinde olan, 2. içinden kırmızı rengi çıkan bir tür alaca mantar". Hani üstü file gibi dilimli kırmızı mantarlar vardır, o olmalı herhalde. Maymun adı olarak ilk 19. yüzyılda Vefik Paşa'da rastladım. Acaba kırmızı poposunu alaca mantara mı benzetmişler diye aklımdan geçmedi değil, ama sanmam, "network maymunu" olmalı.

Ceviz

25 Ocak 2009

Ceviz ağacının anavatanı olarak tüm kaynaklarda "Armenia" gösteriliyor, sözde diyelim başımız ağrımasın. Nitekim Van Gölü civarı, Aras havzası, Bitlis vb. dolayını tanırsanız cevizin o yörede ne kadar yaygın olduğunu bilirsiniz. Sanırım en geç MÖ 3000'lerden itibaren Yakındoğu ve Akdeniz havzasına yayıldığına dair belirti var.

Eldeki en eski linguistik veriler İbranice **egôz**, Aramice ince g ile **gawz** ve Ermenice **nguyz**. Her üçünün de bilinmeyen bir eski dilden kalıntı olması kuvvetle muhtemel. Çünkü bu yörede İbranice/Aramice ancak MÖ 2. binyıla, Ermenice ise MÖ 1. binyıl başına kadar geri gider, oysa nesnenin kendi daha eski. Kültür bitkilerinin adları en eski çağlardan beri en yoğun kültürlerarası alışverişe konu olmuş kelimeler arasındadır.

Farsça **gôz**, Arapca **cawz** biçimlerinin, kurallı ses değişimlerine uygun olarak Aramice gawz'dan aktarıldığını varsayabiliriz. /aw/ çiftseslisinin /ô/ya dönüşmesi Farsçada tipik. Yabancı dilden alınan ince /g/ sesi de Arapçada daima /c/ olmuş, *geographia* > *cuğrafiyya* gibi. Türkçe **koz** çok eski bir devirde Yakındoğu kültür çevresinden Ortaasyaya ithal edilmiş olmalı. **Cevz** nisbeten daha yeni bir dönemde Arapçadan alınmış. İkisi aynı kelime, iki ayrı kültür süzgecinden geçip evrilmiş.

Türban

26 Ocak 2009

Farsça **dûlband** esasen “kova sargısı” demek (**dôl** veya **dûl** = kova). Kafaya sarılan sarık da sonuçta bu: önce kova gibi bir külah konuyor, üstüne bez sarılıyor. Sözcük Farsçada “sarık” anlamında kullanılmış, Osmanlıcada da 18. yüzyıla dek ana anlamı bu. Daha sonra sarıkta kullanılan bir tür çok ince kumaş anlamı ağır basmış. Bu ikinci anlamın aslı herhalde **dûlbend bezi** olmalı. Düşünürseniz, o koca başlıkları bütün gün kafada taşıyabilmek için ileri derecede hafif bir kumaşla sarılmış olmaları lazım. Eski yazıda daima dûlbend yazılıyor, ama belli ki erken bir tarihten itibaren **tülbend** diye telaffuz edilmiş.

Avrupa dillerinde **turban** "Türk sarığı "anlamında 15. yüzyıl sonlarında benimsenmiş. Fransızca en erken örneklerde **toliban**, İtalyanca örneklerde **turbante** geçiyor. Belli ki tülbend’den alınmış, ama Latin dillerinde “dolamak, burmak, fırıldak gibi çevirmek” anlamına gelen **turbare** fiiliyle karıştırılmış. (Eski Romalılar *mas-turbare* derken neyi kastetmişler, tahmin etmek bile istemiyorum.)

1920'li yılların sonunda turban bu sefer "saçı sarık şeklinde saran kadın başlığı" kisvesiyle Avrupa'da moda oldu. Oradan moda terimi olarak dünyaya yayıldı. 1950’lerin Hayat dergilerinde, pek modern ve şık bir kadın başlığı olarak takdim ediliyor. Sonraki yıllarda da sanırım İhsan Doğramacı **türbanı** nineden kalma başörtüsüne karşı “modern” bir seçenek olarak lanse etmişti. Olmadı, kontrolden çıktı.

Neymiş? Memlekette modernizme isyanın simgesi olan nesnenin adı bile Batı’dan gelmeymiş. Adamlardan kurtulmak zor.[50]

Naiv

27 Ocak 2009

Naiv başka şey, nahif başka şey. Aradaki farkı bilenler parmak kaldırsın.

Peki, otur. **Nahif** Arapça sıfat, uzun i ile söylenir, zayıf ve çelimsiz demektir. Bugünkü Türkçede sanırım sadece zayıf nahif ikilemesinde anılıyor. Masdarı **nehâfet**, yani zayıflık.

Naiv İngilizceden veya Fransızcadan alınmış bir kelime. Saf, kurnazlıktan yoksun anlamında. Fransızcası aslında naif'tir, 1970-öncesi kültürden gelen insanlar Türkçesini ısrarla öyle yazarlar. İngilizceye Fransızcadan gelen sıfatlar genellikle sözcüğün dişil halinde benimsendiği için İngilizcesi *naive* olur.

Fransızca naif'in aslı da, bak şu işe, Latince *nativus* imiş. Fransızcada vurgusuz hecenin sessizi düşer kuralı uyarınca t'sini kaybetmiş. *Nasci*, *natus* (doğmak) fiilinden, "doğuştan gelen" ya da "doğal" anlamında sıfat. Burada "yapay" karşıtı olarak kullanılmış, yani sofistike olmayan, sanatsız, som. Aynı kökten gelen *naturalis* (> Fr *naturel*, İng *natural*) sözcüğüyle de yaklaşık eş anlamlı. 18. yüzyıl filozoflarında halâ "doğaya yakın, bozulmamış" gibi gayet pozitif bir anlamda geçer, Jan Jak Ruso'da mesela. Ama günümüzde daha çok saftirik kavramını çağrıştırıyor. İngilizcede öteden beri varolan bir kelimeydi, son 30-40 yılda moda oldu, çok kullanılanlar listesinde yukarılara tırmandı.

Türkiye

28 Ocak 2009

Vatanımıza ne cüretle ‘hindi’ derler diye hop oturup hop kalkanların esas dert etmesi gereken konu o değil. Vatanın adı İtalyanca, onu neydeceğiz? Hem üstelik **turkey** gibi tesadüfi, kasıtsız bir durum yok ortada. Ülkenin kimlik sorunuyla ilgili derin bir problem var. Deştikçe vatanmilletçilerin tüylerini diken diken edecek mevzu.

Türkçede – ve diğer yerli dillerin hiç birinde – bu ülkeye 19. yüzyılın sonlarına dek Türkiye, Türkistan, Türkland veya buna benzer bir isim verilmemiş. Ülkenin, daha doğrusu Fırat Nehrine kadar olan kısmının, Türkçedeki kadim adı **Rum**. Bunun dışında Memaliki Al-i Osman, Memaliki Mahrusa gibi SİYASİ adlar kullanılmış.

Buna karşılık Batı Avrupalılar, ta Haçlı Savaşlarından beri Ortadoğu ve Balkanların Türkler tarafından yönetilen kısmını İtalyanca **Turchia**, Fransızca **Turquie** vs. diye adlandırmışlar, Mısır, Suriye, Balkanlar filan dahil. Farklı adlandırmanın ardında aslında ciddi bir bakış farkı var, ama o kadar dibe inersek çıkamayız diye korkarım.

Türkçede bu adın sistemli olarak kullanımına en erken Namık Kemal ile Suavi’nin 1868’de Paris’te çıkardıkları *Hürriyet* gazetesinde rastladım. Belki daha önce de tek tük vardır, ama bence bağlam ilginç: sanki memlekete dışarıdan ve BATIDAN bakınca “Türkiye” adı daha bir uygun gelmiş.

1870’lerde “ah monşer şu **Turkiya** medenileşemedi gitti” üslubu içinde kelimeye sıkça rastlanıyor, sonra Abdülhamit döneminde otuz sene boyunca izi kayboluyor. Meşrutiyetin ilk yıllarında da, siyaseten uygunsuz sayıldığından olacak, hiç duyulmuyor. İttihat ve Terakki rejiminin kullanımında “Türkiye” adının belirginleşmesi, bak hele, 1915 yılına denk gelmiş. 1920’de Ankara’da toplanan BMM “Türkiye” adına önce biraz direnir gibi olmuş, ama en geç 1921’deki Teşkilatı Esasiye Kanunu döneminde T’yi kabul etmiş.

Arapça –iyye ekiyle açıklanması minareye kılıf uydurma kabilinden. Ortaya çıkış sürecinde tereddüt edecek bir şey yok, Batı kökenli bir kavram.

On puanlık soru şu: **Osmaniye** olsaydı acaba daha medeni bir yer olur muydu?[51]

Kandil

29 Ocak 2009

Latince **candere** “akkor gibi yanmak, ışımak”, /k/ sesiyle /kandere/ okunacak. **Incandescere** hemen hemen aynı, “içten ışımak”. **Candidus** esasen “akkor gibi”, ama uygulamada bildiğimiz beyaz rengin adı. **Candidatus** “beyaz giyinmiş” demek. Eski Roma’da yılda bir yapılan seçimlerde kamu görevine talip olanlar düz beyaz toga giyermiş, dolayısıyla bugün halâ İngilizce’de bir işe aday olan kişiye **candidate** deniyor. **Candela** da bildiğimiz mum, ya da arkeoloji müzelerinde bolca gördüğünüz tipte pişmiş kilden yapma yağ kandili. Küçültme eki olan *–ela* ile, “ışıkçık” manasında.

Burada anlatması uzun sürecek nedenlerle Latince kelime başındaki /ka/ sesi 15. yüzyıldan önce Fransızcada /şa/ olmuş. Bazen filan değil, HEP öyle. O yüzden mumun fransızcası *chandelle*, havai fişeğe de öyle diyorlar. Bizde **şandel** futbol terimidir, topu havai fişek gibi havaya dikmek anlamında.

Roma imparatorluğu MS 640’lara dek 700 küsur sene Suriye ile Mısır’ı, daha da uzun süre Kuzey Afrika’yı yönetmiş. Yerli ahali pek Latince konuşmamış, ama ister istemez bir sürü Latince kelime yerel Arami, Kıpti ve Berberi dillerine girmiş. Bunların çoğu ticari mallar, teknik ürünler, idari işlem ve hizmet adları, para ve tartı birimleri vs. **Kandilâ** eski Suriye Aramicesinde aynen kullanılıyor. Arapçaya sanırım oradan geçmiş. Arapçadan da Türkçeye gelmiş. Nereden nereye.

Hisse: Kullandığımız her kelimede, adeta arkeolojik katmanlar gibi, dünya tarihinin izleri var.

Memat

30 Ocak 2009

Hayat memat'taki **memat** nedir diye sormuş bir okurum. Tabii ki ölüm, Arapça, m-w-t kökünden mimli masdar. Aynı anlama gelen diğer masdar **mevt**, Arapçacıların tercih ettiği standart yazıma göre *mawt*. **Mevtâ** ölü. **Mât** öldü, **şâh mât** "şah öldü" demek. **Layemut** Allah'a yakıştırılan sıfatlardan biri, ölmez. *Lâ* "değil", *yemût* veya daha doğrusu *yamût* "ölür", aynı fiilin geniş zaman hali. Bir kök böyle şekilden şekle nasıl giriyor diye bana sormayın, burası onu anlatacak yer değil. Sahaflardan alın bir Arapça dilbilgisi kitabı, beş on günde çözersiniz.

İspanyolca *matar* (öldürmek) fiili 600 yıllık Arap egemenliği çağında bu dile giren yüzlerce Arapça kelimeden biri. **Matador** da esasen "öldürücü" demek. Boğa güreşi gösterisinde önce sırasıyla dürtükleyici, kızdırıcı, mızrak batırıcı denilen tipler sahneye çıkıyor, onlar görevini yapıp bitirdikten sonra sıra öldürücü darbeyi vuracak olan esas oğlana geliyor. Matador onun adı. Bir çeşit cellat.

Bir tarihte Meksika'da **Matamoros** isimli şehirde, hayatta gördüğüm en berbat otelde kalmıştım. Matamoros, Meksika ulusal kurtuluş savaşının kahramanlarından bir yüce şahsiyetmiş, adını kente vermişler. Adamın adı "Arap öldüren" demek, bak sen.

Ejderha

31 Ocak 2009

Esas sözcük **ejdehâ**, r'siz. İslamöncesi İran mitolojisinde geçen bir figür. Pehlevice, yani İslamöncesi Farsça biçimi *ajî dahak*. *Aj* yılan demek. Dahak, efsane çağında Cemşid'i devirip bin yıl İran'a kral olan kötü bir mahlukun adı. Anlattıklarına göre üç başlı ve üç ağızlıymış, iki omzundan birer yılan başı çıkarmış. Yılanlar uslu dursun diye her gün iki gencin beyniyle beslenirmiş. Kürt mitolojisinde de geçer. Ama ejdehânın adı Dahak'tan mı gelmiş, yoksa mitolojik bir kavram Dahak adıyla insan kimliğine mi büründürülmüş, ondan emin değilim.

Farsça *–hâ* çoğul takısı gibi durduğundan, şairler onu kesip **ejder** diye bir tekil uydurmuşlar. Orada esas ilginç olan sondaki –r sesi. Nereden çıkmış bilmiyorum.

Eski İran mitolojisinden Türkçeye geçmiş kavram çok. İlk elde aklıma gelenler dev, peri, cadı, anka kuşu ve Kaf dağı. Zerdüşt kutsal metinlerinin dili olan Avesta dilinde devler **daeva** adıyla geçer. Bunlar eskiden tanrılarmış. Zerdüşt gelip yeni dinini ilan edince daevalar eski makamlarından alaşağı edilmişler. İnsanlara kötülük eden, düzenbaz, marjinal yaratıklara dönüşmüşler. Oysa eski İranca ile yakın akraba bir dil olan eski Hintçede **deva** "tanrı" manasını korumuş, hala da öyle kullanılıyor. Hindu inancındaki 333 bin tanrının hepsi birer *deva*. Yahut *devi*, tanrıça.

Latince **deus** ile ondan türeyen Fransızca **dieu** de aynı Hintavrupa kökünden gelen kelimeler. İkisi de "tanrı" demek. (Buna karşılık ilaç anlamına gelen Arapça **deva**'nın bunlarla alakası yok.)

İncil

2 Şubat 2009

Yunanca *eu* “iyi”, *ángelos* “haberci, ulak, resul”, **euangélion** “iyi haber, müjde”. Hıristiyanlığın ilk devirlerinde İsa’nın hayatı ve öğretisine ilişkin anlatımlar bu adla anılmış. Latince biçimi **evangelium**. İngilizce **gospel** bunun tam çevirisi, Eski İngilizce *gôd* iyi, *spel* haber. İsa’nın çeşitli öğrencileri tarafından telif edilen iyi haber metinlerinden dördü, Hıristiyanların Kutsal Kitap (Bible) diye adlandırdığı 66 kitaplık külliyat içinde yer almış.

Orta Doğu’nun o devirde yaygın dili olan Aramice’de – yani klasik Süryanicede – sözcük *ewangêliyûn* şeklinde geçiyor. Hz. Muhammed zamanında Arabistan’daki Hıristiyanların bu adı kullandığını varsayabiliriz.

Arapçada /g/ sesinin /c/ye dönüştüğüne daha önce değinmiştim. Uzun ê sesi de Arapçada î olur. Dolayısıyla Arapça biçimin **ewancîl* olması lazım. Baştaki ses grubunun i-ye dönmesinin de mutlaka bir nedeni vardır, ama uzatmayalım. Kur’anda Hıristiyanların kutsal kitabı **incîl** diye geçiyor. Hatta bu adda bir kitabın Allah tarafından İsa’ya “indirildiği” de belirtiliyor, belki bilemediğim ya da anlamadığım bir nedenle.

Bir konu daha var aklıma takılan. Hz. Muhammed’in gençliğinde ticaret amacıyla Suriye’ye gidip geldiğini biliyoruz. Peki Suriye’deyken hangi dili konuşurdu? Aramice biliyor muydu, yoksa tercüman mı kullanıyordu?[52]

Modern

3 Şubat 2009

Latince *modus* “ölçü, usul, adap”. Bundan türeyen Fransızca iki kilit kavram: **Moda**, zamanın usul ve adabı. **Modern**, zamanın usul ve adabına uygun. Usul ve adap derken, oturup kalkmaktan giyim kuşama, halk arasında muteber sayılan düşünceleri benimsemekten ev donatma şekline kadar her şey buna dahil. “Töre” de diyebiliriz, ama dün farklı bugün farklı olduğunu hisseden, bunu baştan kabul eden değişik bir tür töre.

Ta 1830’larda Türkçeye Batı dillerinden giren ilk 15-20 kelimeden ikisi bunlardır. Bana bu ilginç geliyor. Daha ilk günden Batı medeniyeti bizde “moda” ve “modern” kavramlarıyla beraber anılmış. “Bu çağın usulü böyle, mecbur ayak uyduracağız, allah kahretsin” gibi alttan alta bir mırıltı sanki duyuluyor.

Postmodern sözcüğünü bugünkü tınısıyla ilk kullanan Nikolaus Pevsner’dir, üniversitedeyken epey okumuştuk. Adam sanat tarihçisi, kelime de esasen bir mimari stil adı. 1966’da yazdığı bir makalesinde Pevsner kırk yıldan beri dünyaya hakim olan Uluslararası Modern mimariye tepki olarak, tarihi motifleri kullanan yeni bir eğilimden söz etmiş, bu isimle. Mimari janr adı olarak tuttu. Sonra 90’larda anlamı genişledi, bir konuya birden fazla bakış açısıyla bakan, kendi varsayımlarını sorgulayan, kendi söylemini söylem konusu haline getiren fikir modasının adı oldu. Şimdiki modern, postmodern.

Eskiden bizde yeniçeriler modernliğe karşı çıkardı. Şimdi postmodernizme kazan kaldırıyorlar, vatana ve töreye aykırı buluyorlar. Haklılar da bir bakıma. Paşam emir verecek, “hazrol, rahat!” diye. Onbaşı Egecem ukalalık edecek, “komtanım bu konuya birden fazla bakış açısıyla baksak, söyleminizi söylem konusu yapsak…” Adamı hasta eder!

Tarım

4 Şubat 2009

Eski Ortaasya Türkçesinde "dağıtmak, saçmak" anlamında **tarmak** fiili var. "Tohum saçmak, ekin ekmek" anlamında da bu kullanılıyor, başka birçok dildeki eşanlamlıları gibi. Bugünkü Türkçede tarmak artık canlı bir fiil değil, ama **darmadağın** deyiminde izi kalmış. Anadolu ağızlarında "dağınık" anlamında **darık** yer yer kullanılıyor. "Her türlü ekin" anlamına gelen *tarığ* da **darı** olmuş. Ses değişimi sürpriz değil, çünkü Eski Türkçede kelime başındaki /t/, Türkiye Türkçesinde /d/ olur, kurallı bazı istisnaları saymazsak. Fiilin kendisi yaşasaydı **darmak* şeklini alırdı.

1930'ların Dil Devrimi hengâmesinde bu inceliklere pek bakmamışlar. *Divan-ı Lugat-it Türk*'te keşfettikleri tarmak fiilinden "aha budur" deyip **tarım** sözcüğünü türetmişler, milli hisleri rencide eden **ziraat** sözcüğüne karşılık. Aralarında ilaç için bir tane ciddi dilbilimci olaydı **darım* diye düzeltirdi tahmin ediyorum.

Harita hastaları bilir, Çin'in Uygur ülkesinde bir **Tarım Irmağı** (ve adını ırmaktan alan Tarım Havzası) var. Lop Nur Gölüne doğru dağılıp bir sürü kola ayrıldığı için bu adı vermişler, öteki tarımla alakası yok. Gayet de mantıklı: deltanın Uygurcası *tarım*, Türkiye Türkçesi *darım* olmalı, derenin dağılıp saçıldığı yer anlamında.[53]

Mcdonalds

5 Şubat 2009

Ufak oğlan tutturdu Big Mac yiyeceğiz diye, mecbur, gittik yedik. MacDonald'ın kim olduğunu anlatmak da farz oldu.

Ortaçağda İrlanda'dan gelen Gael'ler İskoçya'nın batısındaki adalar ve göller diyarını ele geçirmişler. Derken Somerled adlı Viking asıllı bir yiğit çıkıp Gael'leri birleştirmiş, aleme korku salan Adalar Krallığını kurmuş. Donald bunun üç torunundan biri, asıl adı Gael'ce **Domhnall**, yani "Dünya Hakimi". MacDonald'lar yani Donaldoğulları İskoçya'nın en güçlü aşiretlerinden biri olmuş. Viskileriyle meşhur olan Islay ve Skye adalarını tutmuşlar. Birçoğu bugün halen aşiret başının mülkiyetinde olan bir düzine muhteşem şato inşa etmişler – Invergarry'dekini geçen sene ziyaret ettim, feodal duygularım kabardı, itiraf edeyim. MacDonald'larla onların kolu olan MacDonnell'lar zamanla bütün dünyaya yayılmışlar. Sanırım bu iki soyadını taşıyan bir milyondan fazla insan var, büyük Domhnall'ın soyundan gelen.

Hamburgerci McDonald's firmasını gerçekten kuran bir MacDonald değil ama. Ray Kroc adlı, her işe girip çıkmış Şikago'lu bir adam, franchising yöntemiyle köşebaşı köfteciliğinden bir dünya imparatorluğu yaratabileceğini 1960'larda keşfetmiş. Kendi adı pazarlamaya pek uygun olmadığından olsa gerek – Kroc Amerikancada kulağa "üçkâğıtçı" gibi geliyor – MacDonald's isimli üç-beş şubeli bir köfteci dükkânını satın alıp, işini onun üzerinden büyütmüş.

1985'ti galiba, MacDonald's Türkiye'ye gelmeden az önce birileri benim fikrimi sormuştu da, neden bu iş Türkiye'de asla tutamaz diye uzun uzun bir sunum yapmıştım. Hatırladıkça yüzüm kızarır.

Muhtar

6 Şubat 2009

Şaşırtıcı ama köylerdeki ihtiyar heyetinin o bildiğiniz ihtiyarla alakası yok, zaten kanunen de ihtiyar heyetine girmek için 25 yaşını doldurmuş olmak yetiyor. Osmanlıca **ihtiyar** etmek (daha doğrusu hırıltılı x sesiyle *ıxtiyâr etmek*) "seçmek, tercih etmek" demek. *Zaruretsiz cihanda kimse gurbet ihtiyar etmez* demiş Şinasi,[54] yani mecbur kalmadıkça kimse gurbeti seçmez. **İhtiyar heyeti** = "seçim kurulu". İlk kez II. Mahmut zamanında, 1820'lerde, Osmanlı modernleşmesinin ilk yerel demokrasi denemesi olarak teşkil edilmiş. Günümüzde işlevini yitirmiş bir tür kurumsal fosil.

İhtiyar heyetinin seçtiği kişi tabiatiyle **muhtar**, yani "seçilmiş." Arapça gramerde *ixtiyâr*, ifti'âl vezninde masdar, *muxtâr* ise aynı veznin mef'ulü, yani edilgen ortay, eyleme maruz kalan şey. Eski devirde muhtarı ihtiyar heyeti seçermiş. Şimdi artık öyle değil, ama adı kalmış. Yalnız bizde değil, Suriye'de, Irak'ta, Lübnan'da filan muhtarlık kurumu bir Osmanlı kalıntısı olarak devam ediyor.

Muhtar aynı zamanda fail (etken ortay) anlamında da kullanılıyor, neden ve nasıl, tam anlamış değilim.[55] Sovyetler Birliğinde eskiden muhtar cumhuriyetler vardı, şimdiki adı **özerk**, Frenkçesi **otonom**. TDK'cıların aklına gelse **seçken** yahut **seçergen** ve hatta **seçemen** diyebilirlerdi.

Kalabaliken

7 Şubat 2009

Biri mail atmış, İsveççedeki Türkçe kelimeler hakkında ne düşünüyorsun diye. Çattık işte, ne düşüneyim ki? İsveççe bilmem, etmem. “Olmaz ya öyle şey” diye cevap verdim. Meğer İsveççe “kargaşa, hengâme” anlamına **kalabaliken** denirmiş. Türkçe değil mi? Acaba İsveçliler Ortaasyadan gelen öz hakiki sarışın Türkler midir?

Derhal İsveççe bilen dostlar alarma geçirildi. Bir iki mailleşmeden sonra Claire’den aşağıdaki bilgiler geldi:
“Meşhur Bender Kalabalığı vardı 1713 yılında, “Demirbaş” XII Şarl Poltava'dan Dnyepr'i geçti, Osmanlıyla Bender'e yakın Varnitza köyünde karşılaştı, Osmanlı toprağı olan Ukrayna’da. Kördöğüşü şeklinde geçen muharebede Osmanlılar kralı esir alıp götürdüler. Bu savaş İsveççe 'Kalabaliken i Bender' olarak kalmış (*-en* nominativ belirlilik eki), manası Türkçesinden kaymış olarak. İsveççe anlamı “kargaşa, kavgalı kalabalık”, Fransızca *tumulte* gibi.

Bu kelime günümüzde bir keresinde mahkemede vahim bir probleme neden oldu. Bir futbol maçında, kazanan takımının taraftarları kutlama için sahaya doluşunca bir kaza olmuş, biri yaralanmış. Tanık Türkçe ısrar ediyor, "Kalabalıktı, kavga yoktu!" diye. Bu tutanağa geçince işler karışıyor. Neyse ki dava hayırlı bir sonuca bağlandı.”

Kültürler tarihi hayret verici detaylarla dolu!

Türkçe sözcük Arapçadan geliyor, aslı **ğalebelik**. “Nisbi çokluk, sayıca üstünlük” demek. Galebe çalmak’taki **galebe** ile aynı kelime. Eski yazıda mutlaka ğayın’la yazılır. [56]

Malumu ilam

9 Şubat 2009

Artık şaşmaz şekilde her yerde **malumu ilan** diye geçiyor. Mantıken bu da mümkün tabii, “bilineni orta yere söylemek”, ama deyim o değil, üstelik kelime oyununa yazık. Doğrusu **malumu ilam etmek**, yani bilineni bildirmek.

İlân da Arapça, ilâm da, ama ikisi ayrı şeyler. İlkinin altında yatan kavram **^{c}alen**, “ortalık yer, kamusal alan” – ‘adam alenen zırvaladı’daki gibi. (Türkçe alan’la benzerlik şaşırtıcı ama alaka yok, zannetmem.)

İkincinin temeli **^{c}ilm** yani bilgi. Bu kökten Türkçeye girmiş pek çok türev var. Mesela **^{c}âlim** “bilen” yahut bilgin, **^{c}ulemâ** bunun çoğulu, “bilginler”, **^{c}allâme** de mübalağası, “çok bilgin”. **Ma^{c}lûm** “bilinen”, **ta^{c}lîm** “bilmesini sağlama” yani öğretme, **mu^{c}allim** bu işi yapan kişi. **İ^{c}lâm** aslında ta^{c}limle hemen hemen aynı anlama gelen bir masdar, ama bizde daha çok “bildirme, haber verme” anlamı ağır basmış. Mahkeme ilamı demek, mahkemenin “bu yazıyı kim okursa bilsin ki” gibisinden yazdığı bildiri. Yahut bildirge. İngilizcesi *writ*, e’siz.

Şimdi biri çıkıp dese ki hocam, geç bunları, bunlar hep bildiğimiz şeyler, ben de “malumu ilam etmiş oldum öyleyse” der geçerim.

Eğitmek

10 Şubat 2009

Ortaasya Türkçesinde ve ondan türeyen Türki dillerin birçoğunda bildiğimiz /i/ sesi var, dili arkaya çekerek söylenen alelade /e/ sesi var (bunu bazen ä diye yazıyorlar, Azericede mesela), bir de ikisinin ortası /é/ sesi var. Bu sonuncusu eski yazıda ya harfiyle yazılır. Anadolu ağızlarında çoğu zaman /i/ye dönüşür (gice, isirgemek, irkek vb.) ama İstanbul Türkçesinde hemen her zaman /e/ olur. Bir tek /y/ harfine bitiştiği durumlar istisnadır. Bu yüzden **géymek** bizde **giymek** olmuş; **éyü** de **iyi** kılığına girmiş. Ama mesela iyi'nin başına pekiştirme hecesi getirince **ipiyi* olmaz, **epiyi** olur. Nedeni basit: épéyi'de ikinci /é/, y'ye bitişiyor, birincisi bitişmiyor, o kadar.

Dil Devriminin en heyecanlı günlerinde (33 yahut 34 olmalı) açmışlar Divan-ı Lugat-i Türk'ü, **iğitmek** diye 900 senelik bir fiil bulmuşlar. Anlamı "hayvan veya köle beslemek, yetiştirmek". Bilmem neden, bu olsa olsa *égitmek* olmalı diye karar vermişler, etrafta soracak doğru dürüst dilbilimci de yok, **eğitmek** diye Türkçeleştirmişler. Oysa kelimenin aslı besbelli /i/ ile iğitmek. Türkçede bunun gayet güzel bir türevi de mevcut. **İğdiş**, orijinal anlamı "besleme, ehli hayvan veya hizmetçi". Ama Kaşgarlı özellikle belirtiyor, Oğuzlar bunu "hadım edilmiş köle" anlamında kullanır diye.

Geçen gün Milli Eğitim Bakanlığı bir genelge çıkarmış, Ümit de yazdı. Öğretmen dediğin nasıl olmalı diye bir sürü aklı başında güzel temenni sıraladıktan sonra "Türk Milli Eğitim Sisteminin dayandığı temel değer ve ilkeleri bilir" diye eklemişler. Bu kısmını tam anlamadım. "Bilir ve bunlarla mücadele etmenin yollarını arar" mı demek istemişler, yoksa "neme lazım, yeniçeriler şu ara zorda ama yarın bir gün gelip bizi oyarlar" diye mi korkmuşlar, belli değil.

Yoksa Türk Milli Eğitim Sisteminin "eğitim"den ne kastettiği belli. Guddelerini alacaksın ki ehli ve bön olsunlar. Devlete memur ve askeriyeye köle olabilsinler.[57]

Taktir

11 Şubat 2009

Takdir değer vermek veya değer biçmek, **kadr** (değer, ölçü) masdarından. **Taktir** ise **katre** (damla) ile aynı kökten, damıtmak. Yani rakı yapar gibi imbikte kaynatıp damla damla süzmek. “Seni taktir ediyorum” demek, seni damıtıp öz suyunu çıkarıyorum, haberin olsun demek. İyi bir şeydir herhalde.

Şefkat sevgi gösterme. **Şefik** ile **müşfik** aynı kökten. Türkçenin en fırlama şairlerinden[58] Fazıl Ahmet Aykaç’ın oğulları Eşfak ile Müşfik Aykaç vardı eskiden, ikisinin de adı “şefkatli” anlamına gelir. Buna karşılık **şevkat** diye bir şey yok. Olsaydı ya “şiddetli arzu, iştiyak” ya da “dikilmiş şey, dikme” anlamına gelirdi.

Mahsur “çitle veya duvarla çevrili,” mecazi anlamı “ulaşılmaz bir yerde kapalı”. **Muhasara** etmek (etrafını çevirmek) de oradan. Misal: *anahtarı düşürünce tuvalette mahsur kaldı*. **Mahzur**, noktalı dad ile,[59] “sakınacak veya korkacak şey”, neo-Türkçesi sakınca. Avni Özgürel bile ikisini karıştırıyorsa işimiz zor.

Tasfiye “temizleme, arıtma”. **Saf** (temiz), **safa** (iç temizliği) ve **safvet** (temizlik) ile aynı mahallenin çocuğu. **Tasviye** Türkçede kullanıldığını hiç görmediğim bir sözcük. Arapçası “deveyi semirtmek” ya da “doğurmuş kadını semirmesi için sütten kesmek” demekmiş, vallahi öyle. O zamanlar hamilelik sonrası zayıflama kursları da yokmuştur alimallah.

Pertevsız

12 Şubat 2009

İstanbul Belediye Başkanı geçen gün rakibine **pertavsız** önermiş, piyasadan kalkmış güzel bir kelimeyi naftalinler arasından çıkarıp ortaya salmış. Farsçası **pertavsûz**: *pertav* = ışık, *sûz* = yakan. Işıkla ateş yakan, yani bildiğimiz konveks mercek, büyülteç dediğimiz şey. Ne kadar oturaklı bir kelime! Türkçesinin –sız olması tipik bir analoji örneği: yapısı unutulmuş bir sözcük, Türkçe pervasız yahut imansız gibi örneklere uydurulup yeniden yorumlanmış.

Pertavsız ta eskiden beri bilinen bir nesne. Ama dürbün yahut teleskop öyle değil, Avrupalılar icat etmişler. 16. yüzyılın sonlarına doğru bu taraflarda boy göstermiş. Direkt İran'a gidecek hali yok, belli ki ilk önce İstanbul'da görülmüş. Zamanın ukelası da doğal olarak Farsçadan şık bir isim uydurmuşlar. Farsça *dûr* = uzak, *bîn* = gören. *Dûrbîn* = uzakgören. Bildiğimiz **dürbün**. Frenkçe **téléscope**'un birebir çevirisi: *télé* = uzak, *scope* = gören. (Harbi Farsçada da *dûrbîn* deyimi var, "uzağı gören" insan için kullanılıyor. Misal: *Turgut Özal dürbîn adamdı.)*

Çok sonraları, sanırım 20. yüzyıl başlarında Fransızca **teleskop** da Türkçeye girince anlam ayrışması olmuş, tek şeysi olan biçimine teleskop, çift şeyli olanına dürbün demek tercih edilmiş.

Televizyon da bir ikiyüz sene önce icat edilseydi Türkçesi herhalde **durdîde** olurdu. Yahut Arapçadan **tenzîre**. Allahtan 30'larda daha Türkiye'ye gelmemişti, yoksa **uzbakaç** da olabilirdi, neden olmasın?

Efendim dürbin Kürdcedir, *dûr* uzak, *bin* dîtin fiilinin şimdiki zamanıdır diyorlar. Bre kardeşim, İstanbul ulemasının Frenk icadına Kürtçe isim takması olacak şey midir diye düşünen yok.[60]

Tazı

13 Şubat 2009

Pehlevice adı verilen İslamöncesi Fars dilinde Araplara **tâzig** veya **tâçig** adını vermişler. Muhtemelen *tâzam* (koşmak, dört nala gitmek) fiiinden "yürük" veya "akıncı" anlamına gelen bir kelime, ama kesin bilgi yok. Düşünürseniz Türkçe **çapul** kelimesi de **çapmak** (koşmak, dörtnala gitmek) fiilinden gelir, sanırım aynı bağıntı kurulmuş.

Modern Farsçası **tâzî**, aynı ikili anlama sahip. *Esb-i tâzî* = Arap atı veya yarış atı. Türkçede 13. yüzyıldan itibaren her iki anlamda geçiyor. *Tâzî at* = Arap atı. *Tört peyğamber tâzî tilli erti* = dört peygamberin dili Arapça idi. Bulabildiğim kadarıyla en erken 17. yüzyılda yarış köpeğine de tâzî (**tazı**) adı verilmiş. Yes, Osmanlılar eğlence için köpek yarıştırırlarmış.

Doğu İran lehçelerinde (ve bir Doğu İran dili olan Soğdcada) /z/ sesi /ç/ olur. Mesela Farsça *rûza* = Soğdca *rûça*, bildiğimiz oruç. Bu yüzden, İslamiyetten sonra Horasan ve Maveraünnehir'de Farsça-Arapça kırması konuşan fakat Arap kökenli kabul edilen Müslüman ahaliye çevre halkları **Taçik** demişler. Erken Türkçede ve Moğolcada bolca geçen oldukça aşağılayıcı bir tabir. Modern **Tacik** halkının adı oradan geliyor. Ermenice *taçik* de oradan gelir, bizim Batı lehçesinde **dacig** olur, "Türk" demektir, iyi bir manada değil.

Anlamı nasıl evrilmiş derseniz, al sana doktora tezi konusu derim.

Ceket

14 Şubat 2009

Arapçası **Yakub** olan hazretin Tevrattaki orijinali **Ya^{c}qôb**, İshak'ın oğlu, İbranice עקב kökünden "ardından gelen, sonraki". İkiz kardeşinden az sonra doğduğu için bu adı almış. Arapça **ta^{c}qîb**, **müte^{c}âqib**, **^{c}âqibet** ve akabinde'den bildiğimiz **^{c}aqb** (iz, topuk) ile akraba bir sözcük. Takip = izlemek. Akıbet = izleyen şey, art.

Latinceye **Iacobus** olarak uyarlamışlar. Fransızcada sesliden önce gelen /y/ sesi jandarmanın /j/sine dönüştüğü için, ve ayrıca vurgusuz hece düştüğü için, **Jacques** (/jak/) halini almış. İngilizcesi, Fransızcadan uyarlama **Jack** (/cäk/). Yorkshire (Kuzey İngiltere) diyalektinde **Jock** olur.

Ortaçağın sonlarına doğru Batı Avrupa'da *jacque/jack/jock* en yaygın köylü erkek adı. Dolayısıyla hem Fransızcada hem İngilizcede "köylü, kıro, andavallı" anlamını yapıştırıvermişler. Bizdeki Memiş yahut İbiş gibi bir şey, ama tam değil, çünkü bayağı aşağılayıcı bir tınısı var. Fransızca 14. yüzyılda *jacquerie* = köylü isyanı, *jaquette* = köylü mintanı. İngilizce *jack* 16. yüzyılda "çiftlik hayvanlarının erkeği", 17. yüzyılda "herif, uşak, seyis, gemide tayfa". *Jockey* esasen "herifçik" demek, ama sanırım özellikle Kuzeyden gelen ağır taşralı bir tip kastedilmiş. Atlara bakan uşağa bu ad verilmiş.

Türkçede **jaket** adı verilen gâvur giysisinin adını en erken Ahmet Mithat'ın 1877 tarihli bir romanında buldum. /j/ sesi Türkçede zor olduğundan kısa sürede **ceket**'e dönüşmüş. Genel kuraldır, yaygın dolaşıma giren kelimeler yerel dilin ses alışkanlıklarına uyar, buna karşılık **jaketatay** (jaquette à taille) gibi elit dilinde kalanlar orijinal seslerini daha çok korurlar. **Jokey** de "at yarışlarında binici" anlamında 1900'lerde geçiyor. Osmanlı Jokey Kulübü 1906'da mı ne kurulmuş.

Üff, daha **jakoben**'i anlatacaktım çok uzadı.

Nifak

16 Şubat 2009

Arapça n-f-q kökünden, birbiriyle alakasız görünen iki kelime grubumuz var. Birincisi **nafaka**. Güncel kullanımda “boşanan eşe ödenen para,” ama tabirin esas kaynağı olan İslam hukukunda anlamı biraz daha geniş: “boşanma olsun veya olmasın eşin geçimi için kocanın temin etmekle yükümlü olduğu para”. İkincisi yine İslam geleneğine ait bir teknik terim olan **nifak** ve bunun faili **münafık**. Nifak sokmak güncel kullanımda daha çok “fitne çıkarmak, ikilik sokmak” anlamında kullanılıyor. Ama esasen “Müslüman olmadığı halde Müslüman görünmek” demek. Mesela, gerçek düşüncem ne olursa olsun “Kuran müellifi” deyimini kullanmamam gerektiğine dair beni uyaran onyüzbin okurum, aslında nifak etmemi önermiş oluyorlar.

İki kelime grubu arasında ne alaka var diye epey düşündüm. Arapça fiilin kök anlamı “(para veya erzak) harcanmak, tükenmek ” (masdarı *nafaq*) veya “iyi alışveriş olmak” (masdarı *nafâq*) diye geçiyor. Nifakla alakayı kurmak zor. Ne yapmalı? Böyle bir yerde tıkanınca hemen akraba dillere bakmak lazım. İşte tamam, buyurun, Aramice n-p-q kökü “değişmek, bir şey iken başka şey olmak” demekmiş. Problem çözülmüştür. Demek ki fiilin en eski kök anlamı “değişmek” ve dolayısıyla “alışveriş etmek, bir mal veya hizmet için bedel ödemek” olmalı.

Üniversite

17 Şubat 2009

Evrenkent imiş, hah, güleyim bari! Cahilliğin bu kadarı ancak okumakla olur demişler. *Univercity* değil amca, *university*!

Universus Latince sıfat, "hepsi bir yerde, hep beraber, topluca". *Universus mundus* deyimi felsefede "varolan şeylerin tümü, bütün dünya" anlamında kullanılmış. Fransızca erken metinlerde aynen *universe monde* diye geçer, ama 1550'lerden itibaren **universe** (daha sonra *univers*) tek başına aynı işi görür olmuş. İngilizcesi de *universe*, yani evren.

Universitas başka, evrenle alakası yok,[61] "birlik, dernek, cemiyet". Ortaçağ hukukunda "tüzel kişilik sahibi lonca" için kullanılan bir tabir. Galiba ilk kez 1160'larda Paris'te, ya da ondan beş on yıl önce İtalya'daki Bologna'da ders okutan hocalar bir araya gelip haklarını daha iyi korumak ve kim ders verebilir kim veremez meselesini kurala bağlamak için bir *universitas* kurmuşlar. Bir de resmi berat almışlar ki, eşrafı, derebeysi, kilisesi, paşası, eşkiyası şusu busu işlerine karışmasın, kendi koydukları kurallar çerçevesinde serbestçe ders verebilsinler.

Dünya tarihinin büyük icatlarından biridir, daha önce bir yerde örneği yoktur. Yüksek eğitim kurumları yok mudur? Vardır. Avrupa üniversiteleri de ilk başta şüphesiz İspanya'daki İslam medreselerini örnek almış, onlardan esinlenmişler. Ama sonra boynuz kulağı geçmiş, başka bir şey olmuş. Dönüm noktası şu yukarıda anlattığım olaydır. Benzeri ne medresede var, ne Bizans'ta, ne Roma'da, ne Çin'de. "Kendi kurallarımı ben koyarım, bana karışamazsın" demişler, çatır çatır da kabul ettirmişler. Dershaneden yahut asker mektebinden ayıran yanı bu: **üniversite** olması.

Bizde daha halâ olmayan nesne.

Üniversite-II

28 Şubat 2009

Sizi kandırdım. Vatanı bölmeye ve emperyalizme yem etmeye yönelik gizli emellerim doğrultusunda herkesi yanılttım. İtiraf ediyorum. Mea culpa. Halbuki Soros'a o kadar söylemiştim, bozma bu Türkçeyi o kadar, sonunda anlayacaklar hain emellere hizmet ettiğimizi, bak Latince bilen evrenkentliler bile var artık diye. Heyhat, dinlemedi. Sen yaz arkandayım diye beni kandırdı.

Ekşi Sözlüğe teker teker yazmışlar, koskoca Cicero'yu bile bilmediğimi, bilsem de halktan gizlediğimi, Ammianus Marcellinus gibi dev bir yazarı gözden saklamaya çalıştığımı, metrelerce döktürmüşler. Cicero'nun **universus** (hepsi, topu) sıfatından nötr isim olan **universum** (varolan şeylerin hepsi, yani evren) sözcüğünü felsefi bir kavram olarak kullandığını kim bilmez? İşte foyam döküldü orta yere çamaşırcı teyzenin kirli bohçası gibi. Fransız Akademisinin sözlüğüne kanıp kelimenin bu anlamı 1550'lerde çıkmıştır diye yalan söyledim göz göre göre. Tuh bana! Sevan Nişanyan'ın sözlüğündeki **üniversel** maddesine bile bakmamışım, universus sıfatının yapısını öğreneyim diye.

Doğruları görünce artık dayanamadım, Du Cange'ın on ciltlik hayvani Ortaçağ Latincesi sözlüğüne baktım. Ne bulsam beğenirsiniz? O da vatan haini değil miymiş? Herif sekizbin sayfalık sözlük yazmış, üstelik de papaz, ama **universitas** sözcüğüne karşılık bakın ne demiş: 1. "bir kentin sakinlerinden oluşan topluluk veya birlik, yani *commune*" (bizdeki belediyedir, daha doğrusu İngilizce anlamıyla *corporation*), 2. "bir dini kurum mütevellilerinin tüzel kişilik sahibi heyeti, yani *collegium*", 3. "üniversite". Hepsi bu kadar. Evrenkent yok. Saklamış utanmadan.

Geriye aklımı kurcalayan tek konu kalıyor, onu da da yakında öğretirler umarım. –sity ile –city sanki farklı şeylermiş gibi geliyor bana, okunuşları benzese de. Ama koskoca Amerika'nın en genç emekliye sevkedilen kimya profesörü, Konya Teknik Üniversitesi alimlerinden Prof. Dr. Oktay

Sinanoğlu sity demek kent demektir diyorsa bana susmak düşer tabii, o kadarcık İngilizce bilmeyecek hali yok ya?

Kendisiyle bir zamanlar aynı üniversitedeydik, aynı dönemde (Konya değil). İyi kötü tanırım. Amerikalılardan onca nefret etmek için yeterli sebebi vardır, inanırım.[62]

Sel/sal

18 Şubat 2009

Türkçede 1930'lardan önce –sel/–sal diye bir ek yok: nokta! Haniya **kumsal** ile **uysal** diye soranları hemen aydınlatalım. Bir kere Türkçede bir ek hem ad eki hem fiil eki olmaz, oradan uyanmanız lazım. Kumsal besbelli bileşik bir isim. Açın Derleme Sözlüğü'nü bakın, **sal** bilumum Anadolu ağızlarında "dağın yamacındaki düzlük, yassı yer" demek, ta 17. yy'dan beri kaydedilmiş. Kum sal = kum düzlüğü.

Uysal bu şekliyle ilk 19. yy'da Vefik Paşa sözlüğünde geçiyor. Halbuki ta 11. yüzyıldan beri Ortaasya ve Türkiye Türkçesinde çoğu zaman **osal**, bazen **usal** diye yazılan bir kelime var "gevşek, tembel, umursamaz, bezgin" anlamında. **Usanmak** fiiliyle besbelli aynı kökten, ki o da eski metinlerde daima *osanmak* diye geçer, ta 19. yy'da /u/ sesini almış. Yani oradaki ek de –sal değil, olsa olsa ı'sı yutulmuş olarak –ıl.

Derin bir yaratıcılığın eseri olan –sel/–sal eki yanılmıyorsam ilk olarak 1932 veya 33'te Fransızca *universel* sıfatına karşılık Çankaya'da icat edilen **evrensel** sözcüğünde kullanılmış. Fransızca kelimeyle benzerliği tesadüftür desek belki anlaşılır, belki rakı da yardım etmiştir. Ondan sonra Öztürkçülere gün doğmuş, **tecimsel, kamusal, ulusal, arsıulusal, tinsel, cinsel, siyasal, yazınsal, dirimsel**, **özdeksel**, artık Allah ne verdiyse dayamışlar.

Bugünkü Türkçede artık iyice yerleşti. İtiraf edeyim, lazım oldukça ben de kullanıyorum. Sonuçta kelimelerin nesebi beni ilgilendirmiyor; ilgilendirmiyor dediysem **değeryargısal** açıdan yani. Kullandığım kelimenin aslı ister Arapça olsun, ister Öztürkçe, ister uydurmasyonca, muhatabıma derdimi anlatıyorsa nüfus kâğıdından bana ne?

Dert edilecekse arıtmancılar dert etsin.[63]

Medrese

19 Şubat 2009

Medrese = ders yapılan yer, dershane. Arapça DRS kökünden, ism-i mekân denilen tipte düzenli bir türev. Ders verme eylemine **tedrîs**, ders veren kişiye de **müderris** denir. Peki **ders** ne diye sorarsan o zaman işler biraz çatallaşır, Ortadoğu'nun kaç bin yıllık kültür tarihine uzanmak gerekir.

Aramice *deraş* "tefsir", yani yorum. Tevrat'ı cümle cümle okuyup yorumlamaya dayanan eğitim metodunun adı da bu. Tanıdık sahne: hoca kitaptan bir ayet okur, Hoca Falan ile Molla Filan'ın bu konudaki yorumları altalta konur, sonraki cümleye geçilir. **Midraş** adı verilen tefsirler külliyatı MS 2. yüzyıl dolayında oluşmuş; Yahudi dininin temel direklerinden biri olarak kabul edilmiş. Arapçası *ders* ve *medres*, çünkü Aramice (ve İbranice) /ş/ Arapçada daima /s/ olur. *Şalom* = *selam* gibi.

Yahudilerle aynı dönemde, bu sefer yine Aramice konuşan Hıristiyanlar, Urfa'da aynı sisteme dayalı bir okul kurmuşlar. Bugün Süryani adı verilen kültürün temelleri bu okulda atılmış. 363 yılında mezhep ayrılıkları yüzünden okulun bütün kadrosu Rum ülkesindeki Urfa'yı terkedip, İran devletinin batı sınırındaki Nusaybin'e iltica etmiş. Okul orada yüzyıllarca varlığını sürdürmüş, Ortadoğu'nun en önemli ilim ocağı olmuş, İslamiyetin gelişinden sonra da uzunca süre öyle kalmış. Eski Yunan felsefesi ile tıbbının Arap alemine aktarılmasında Nusaybin'li Süryani hocaların büyük katkısı var. İslam dünyasında 10. yüzyıl başlarında ortaya çıkan medrese olgusunun da Nusaybin'e çok şey borçlu olduğu anlaşılıyor.

Yanlış anlaşılmasın, medreseyi Süryanilerden yahut Yahudilerden aldılar demiyorum, çünkü özgün yönleri çok olan bir kurum. Ama havadan da icat etmediler, varolan bir geleneğin üstüne kurdular. Medeniyet böyle bir şey, her gelen bir öncekinin üstüne bir şey koymuş, bir adım ileriye gitmiş.

Bütün geçmişi yok sayıp sıfırdan iş yapmaya kalkarsan hiç bir şey başaramazsın, TC gibi olursun, işte o kadar.[64]

Apron

20 Şubat 2009

Türkçede yeni türeyen tabirlerden biri **apron**, “havaalanlarında terminal ve hangar binaları çevresinde düzeltilip asfaltlanmış alan”. Hayatımız havaalanlarında geçiyor ya, mecburen öğreniyoruz. İngilizce **apron** aslında önlük demek, oradan mecazen isim takmışlar. Havadan bakınca öyle gözüküyordur.

Ta 14. yüzyıl başında Fransızcadan İngilizceye alınmış, Fransızca aslı **naperon**, önlük. Bu yanlış bölme hadisesine daha önce de değinmiştim (‘eldiven’ yazısında), İngiliz ağzında *a napron* deyimi olmuş *an apron*. O zamanın dil komiserleri kimbilir ne kadar dövünmüştür “vah eyvah İngilizce elden gidiyor” diye.

Fransızca naperon bugün artık kullanılmayan bir sözcük. Masa örtüsü anlamına gelen *nappe*’ın küçültme ekiyle küçültülmüş hali, “örtücük” demek yani. Bunun direkt tercümesi olan bir başka İngilizce kelime de var, küçültme eki olan *–kin* ekiyle **napkin**. Ama anlam ayrışmış, apron mutfakta ya da atölyede takılan iş önlüğü, napkin ise yemek sırasında boyuna bağlanan peçetenin adı.

Dağda hoplaya zıplaya akan dereler gibi nasıl bir yerden bir yere savrulmuş kelime, değil mi?

Ensest

21 Şubat 2009

Ensest'in Türkçesi nedir diye bana sormuşlar, sanki uzmanıymışım gibi. Aklıma gelenleri yazdım. **Bacımacı** olabilir mesela, *bacımak fiilinden. Sonra **bacırgan**, becergen gibi. Ama en iyisi galiba **içdüzen**. Entel esprileri anlayanlar için **en-endogam** da fena değil.

Latince **castus**, dişisi **casta** = namus ve töreye uygun olan. İyi aile kızları *casta* ve *pia* oluyorlar, tanımadıkları adamlarla fingirdeşmiyorlar, bacakları bitişik ve gözleri yere eğik oturuyorlar, söz verilmedikçe konuşmuyorlar. İngilizcesi, Eski Fransızcadan, **chaste**. Latince sıfatın zıddı **incestus**, yani namussuz, ahlaksız; ad biçimi de **incestum** (ahlaksız şey veya eylem). Neden? Çünkü Latince ön hecedeki /a/ sesi önüne ek alınca incelip /e/ olur. Kelime başındaki /k/ sesi Eski Fransızcada /ç/ sesine dönüşür, dolayısıyla ch yazılır. Ama ikinci hecede böyle bir hadise olmadığından Fransızcası **inceste** (/ensest/) İngilizcesi de **incest** (/insest/) kalmış.

Fransızca/İngilizce sözcük "evlenmesi caiz olmayan yakın akrabalar arasında cinsel ilişki" anlamında kullanılıyor. Yani sıfat değil ad. Bizde ise beş-on yıl var ki kesinlikle sıfat olarak yerleşti. **Ensest ilişki** şeklinde geçiyor. Ne yapalım, elalem öyle yapıyor diye biz de ad yapmak zorunda değiliz ki?

Buyurun bir başka lüzumsuz bilgi. İran'ın eski Zerdüşt dininde kızkardeşle evlenmek yalnız mübah değil, dinen farz ve vacip sayılıyormuş. Büyük İskender fethinden sonra Fars-Yunan kültür sentezi Ortadoğu'ya egemen olduğunda özellikle aristokrat sınıfı içinde kızkardeşle evlenme adeti yaygınlaşmış.[65]

Bizde yakın akraba evliliklerinin bazı bölgelerde daha yaygın olması acaba bununla alakalı olabilir mi?

İğrenmek

23 Şubat 2009

“Eski Türkçe‘de de yenisinde de **nefret** sözcügünü dil duygusu açısından tam olarak karşılayan bir sözcüğe rastlamadım” demiş bir okurum.

Haklı galiba. Biraz zorlasak **iğrenmek** olabilir mi acaba? Kaşgarlı gerçi **yigrenmek** eylemini “bir şey (özellikle yiyecek bir şey) karşısında fiziksel bir iticilik hissi duymak, cildi ürpermek” diye tanımlamış. Buna karşılık 13. ve 14. yüzyıla ait Ortaasya metinlerinde yigrenmek daha çok bir kişiden veya düşmandan nefret etmek olarak geçiyor. Misal: *biri biringizke yigrenmengiz* (“birbirinizden nefret etmeyiniz”). *Yigre- veya yigir* kökünün anlamı açık değil; “çiğ (et)” anlamına gelen Eski Türkçe *yig*’le birleştirmek bana zorlama geliyor. Eski Türkler çiğ etten iğrenmemişler ki, afiyetle yemişler. Adı üstünde, *steak tartare*.

Türkiye Türkçesinde /i/ye bitişen /y/ düşmüş. Buna karşılık /y/yi /c/ye çeviren Türki dillerde eski telaffuzun izi kalmış. Özbekçede *cirgenmek*, Kırgızcada *ciyirgenmek* veya *cirenmek*, Kazahçada *jiyrenmek* geçiyor. Yakutçası *sirgenmek*. Bunların hepsi kurallı değişimler, yani sürpriz yok. Moğolca *cigsi*- ve *cigegür*-, Kalmukça *cigşe*- biçimlerinden “aha, Altayca!” diye heyecanlı sonuçlar çıkarmak bence mümkün değil, belli ki bunlar da eski bir Türk lehçesinden alıntı.

Bir de **kal gelmek** deyimi var. Bunu uyduruk bir yeni kelime sanıyordum, meğer Türki dillerin birçoğunda aynısı veya eşdeğeri varmış.Tam araştıramadım o yüzden kesin bir şey söylemek istemem (sözlüğümde de yok), ama galiba bu da nefret etmek anlamına gelen bir deyim.[66]

Güzel

24 Şubat 2009

Sallama çayı Amerikalılar icat etmiş, ama sallama dilbilim konusunda Allaha bin şükür bizimkiler kimseye pabuç bırakmaz.

Vatanmillet şairleri kontenjanından Radikal'e köşe yazan beylerden biri dün gene döktürmüş, Türkçenin (İngilizce ve İspanyolca ile beraber) dünyadaki üç lingua franca'dan biri olduğuna karar vermiş.[67] Tabi, benim oğlum da küçükken Spiderman'di, bir sıçrayışta gökdelenlerin tepesine tırmanırdı. Yazık ki şimdi büyüdü, artık yapamıyor.

Bir dilin yaygınlığı iki türlü ölçülür: Bir kere o dili anadil olarak kaç kişi konuşuyor, ikincisi sonradan öğrenenler dahil o dili kaç kişi biliyor. Bu konularda benim bildiğim en sağlam kaynak Ethnologue listesidir, ciddi ve özenli malumat verir (www.ethnologue.com). Ethnologue'a göre halen anadillerde listebaşı olan on dil, sırasıyla Çince, İspanyolca, İngilizce, Arapça, Hindi, Portekizce, Bengali, Rusça, Japonca, Almanca. 60 milyon civarında nüfusu olan Türkçe listede 23'cü sırada gösterilmiş. Ama 60 ile 70 milyon arası birbirine çok yakın nüfuslu dokuz dili birlikte sayarsak, "15'ci ile 23'cü arası" demek herhalde daha doğru.

Asıl ilginç olan bence anadil artı yabancı dil sayılarıdır; o dilin dünyadaki etkinliğini gösterir. Bu listede İngilizce açık farkla başta. Peşinden Mandarin Çincesi, İspanyolca, Arapça, Hindi, Fransızca ve Rusça geliyor. Türkçe toplam 75 milyon gibi bir rakamla 25'ci civarı bir yerlerde.

Yabancı dil olarak bilenlerin anadile oranı açısından İngilizce müthiş: bire beş, bire altı gibi bir oranla dil emperyalizmi yapmışlar. Çince, Rusça, Arapça ve Fransızca da kuvvetli. Türkçe %25'le maalesef linguafrankalaşma liglerinde pek varlık gösteremiyor. Halbuki tahmin ediyorum bundan yüz yıl kadar önce bu oran bire bir civarındaydı, yani anadili Türkçe olan her kişiye karşı Türkçe öğrenip bilen bir Rum, Arap, Bulgar, Ermeni, Kürt, Arnavut vb. vardı. Şimdi yok. Cumhuriyetimizin büyük başarılarındandır.

Üzülmem mi, üzülürüm tabii. Elli sene uğraşıp Türkçeye yatırım yapmışım. İyi kötü öğrenmişim. Rusya'da Çin'de Japon'da Sudan'da Türkçe bilen daha çok insan olsa hayatım ne kadar kolaylaşıp zenginleşirdi. Mütevazı köşemi okuyup beğenen hayranlarım ne kadar artardı.

Ne diyeyim, Türkçeyi medeniyet dili haline getirmeye çalışacaklarına karanlık miskinhanelerinde atıp tutmakla yetinenler utansın.[68]

TDK

25 Şubat 2009

“Türkçenin bütün söz varlığı burada...” diye reklam yapmışlar, karpuz satan pazarcı edasıyla. Sitenin her yanına sinmiş ucuz Sümerbank kokusuna, tanımlardaki özensizliğe, ortaokul müdür yardımcısı kılıklı bağnazlığa bakarsanız iddianın doğru olamayacağını bilirsiniz. Nerede Ekşi Sözlük’ün manyak yaratıcılığı, her sayfadan fışkıran dürüstlüğü, nerede *Totaliter Devlet Kurumu*’nun iç bayıcı kuntluğu.

Türkçe son yıllarda çılgın bir hızla gelişiyor, renkleniyor, yeni kelime ve deyimlerle zenginleşiyor. Yenilerin çoğu İngilizceden gelme, evet, ama birçoğu Türkçeye özgü anlamlar kazanmışlar, bu ülkenin bugünkü yaşamının ihtiyaçlarına cuk oturan işlevler edinmişler. Misal: **tinerci, kombi, tripe girmek,**[69] **çetleşmek**. Ayrıca özel adlardan yahut markalardan türeyenler (**nataşa, terminatör**), Arapçadan yahut Kürtçeden aparılanlar (**haşema, berdel**), argodan ortak dile sızanlar (**hanzo, dombili**), Türkçeden yaratılanlar (**işkolik**) gırla.

“Türkçenin bütün söz varlığında” olmayan neler varmış, gelişigüzel deniyoruz. Mesela **bilbord, konsinye vermek, paçanga böreği, kalaşnikof** yahut **kaleş**, otellerdeki **belboy**, ek bina anlamında **aneks**, baharat karışımı olan **köri** benim bildiğim 1980’lerden beri yaygındır; sanayideki hangi çırağa sorsan **rektifiyeci**yi bilir; her kahvehanede **manyel** kavgası yapılır; kimi **larj** davranır, kimi **petkayı sıkar**. Ama bunlar “Türkçenin bütün söz varlığına” henüz terfi edememişler.

1990’lardan **paparazzi**, **rap** müziği, **tabloid** gazete, **karaoke**, baygın bir çeşit pembe olan **fuşya**, **pesto** sosu, **nataşa**, **lolita**, Beyoğlu sokaklarından taşan **balliciler**, erotikçilerde envai çeşidi satılan **dildo**, her lokantada yediğin **şakşuka**, her plajda gördüğün **pareo**, Allah göstermesin kamusal alana bile sızan **haşema** Ankara’nın kokmuş koridorlarına daha ulaşmamış. **Tiki** de meğer “Polinezya takımadalarında tanrılaştırılmış atalara tapınma sırasında kullanılan yontuların genel adı” imiş.

Son on yılda hemen her gün gazete sayfalarında boy gösteren **blog, spam, paşmina**, sahaflarda kitap tezgâhlarını sollayan **efemera**, güzelliğin ilk şartı **botoks**, **holistik**, **holokost**... onları da geçiniz! **Bold** “koyu” demekmiş, hani var ya, “kahvem bold olsun İsmail”, ya da “amca bold ulusalcıdır, damarına basmayın”.[70]

Yapamayacaklarsa çekip gitsinler, işi adabıyla Ekşi Sözlük’çü çocuklara bıraksınlar, değil mi? O da yok. Dövlet görevi yapıyorlar, ne de olsa.

Sema

26 Şubat 2009

Arapça **semâ’**, esas anlamı "üst, yüksek, en üstte olan". Bizde en çok "gökyüzü" anlamında kullanılır. Arapçada evin damına da semâ adı verilir. Ayakkabının üst kısmı, yani tabanı haricinde kalan kısmı da semâ'dır. Bir başka anlamı "gökten yağan rahmet ve bereket"tir. *Mâ-üs semâ* zemzem suyuna verilen bir admış, İslamöncesi devirden beri.

Sümeyye Arapça semâ'nın küçüğüdür, semâ'cık demektir. Zannederim kişi adı olarak kullanıldığında ikisinde de “gökten gelen rahmet” anlamı kastedilmiş. “Gökten yağan küçük rahmet”, ne güzel isim!

Mevlevi dervişlerinin zikrine **semâ**^{c} denir. Bu ayrı kelime, sonu ayınla, redaksiyonda inşallah c diye düzeltmezler. “Dinleti” demek, yani bildiğimiz konser ya da resital, “dinlemek” anlamına gelen sin-mim-ayn kökünden. Alaturka müzikteki **semâ**^{c}**î** usulünün adı acaba Mevlevi ayininden mi geliyor, yoksa “kulaktan dolma, işitip çalma” tarzında bir anlamı mı var, bilmiyorum.

Daldan dala atlıyorum gerçi ama bu da ilginç, bakın. **Semâ**^{c} nın İbranicesi **şama**^{c}, tıpkı selam’la şalom gibi. Hz. İbrahim ileri yaşta Allahın bir mucizesiyle çocuk sahibi olunca adını “Allah işitti” anlamında **işma**^{c}**-el** koymuş. Aynı çocuk ya da onun kardeşi Kur’anda **İsmâ**^{c}**îl** olarak geçiyor. İbranicedeki kısa *el* Arapçada neden uzun î ile *îl* olmuş onun nedeni de belli, ama o kadar detaya girmeyelim şimdi.[71]

Lolita

27 Şubat 2009

İspanyolca kadın isimleri müthiştir. **Dolóres** “acılar”, **Mercédes** “merhametler”, **Soledád** “yalnızlık”. Deli mi bunlar diye düşünmeyin, bunlar Meryem Ana’nın sıfatları. Maria de Dolores = Acıların Meryemi. Maria de Mercedes = Merhametlerin Meryemi. Maria de Soledad = Yalnızlığın Meryemi. Dokunaklı ve güzel isimler, biraz arabesk kaçsa da.

Dolores’in kısaltılıp sevimlileştirilmiş hali **Lola**, onun da küçüğü **Lolita**, “Doloresçik”. Vladimir Nabokov’un acımasız güzellikteki romanının kahramanının adıyken, 1997’de Melanie Griffith’in oynadığı film sayesinde bütün dünyada tanındı.[72] Türkçede 1998 ortalarından itibaren küçük harfle cins isim olarak örneklerini buldum, “cinsel cazibe sahibi küçük kız” anlamında kullanılıyor. Sözlüklerde henüz yok, yakında girer, girmesi lazım. Önemli bir kavram, başkaca Türkçe karşılığı da yok.

Dolores nasıl Lola oluyor’un cevabı basit: vurgulu heceyi al, ikile, dişi olduğu için –a ile bitir. Erkek olsa Lolo olur. İspanyolca, İtalyanca, Yunanca gibi çok kuvvetli hece vurgusu olan dillerde tipik.

*

Sözlüğümün yeni baskısı çıkacak, harıl harıl son yıllarda çıkan yeni kelimeleri derleyip eklemeye çalışıyorum ki eksik meksik demesinler. Sürpriz olan ne biliyor musunuz? Galiba Türkçenin son yüzyirmi yıllık evrimine oranla en az sayıda yeni kelimenin çıktığı dönemde yaşıyoruz.

Sebebini başka zaman anlatırım, şaşırtıcı çünkü.

AA

2 Mart 2009

Türkçe imlada çift a hadisesi SADECE ayınla yazılan Arap kökenli kelimelerde karşımıza çıkar. Ama iş orada bitmez, aa'nın da kaç çeşidi var. Mesela **cemâat**, **zirâat**, **sâat**, **kanâat** derken ilk a'nın uzun, ikincisinin kısa söylenmesi lazım. Buna karşılık **maâş**, **maârif**, **saâdet** sözcüklerinde ilk a kısa, ikincisi uzun. **Matbaa**, **maalesef**, **müracaat**, **taahhüt** ve **taassup**'ta her iki a kısa. **Naaş**, **vaat**, **vaaz** ve **zaaf**'ta ise aslında iki a yok, hakikisi na'ş, va'd, va'z, za'f. Tek başlarınayken Türkçede bu şekilde telaffuz edilmeleri zor, ama eski filmlerdeki adamlar gibi konuşmak isterseniz arkaya ek getirdiğinizde ikinci a'yı yutmanız şart. Misal: "*Na'şım toprağa girmeden bu va'dinizi unutamam, Nalan!*"

En beteri **faal**. Bunda bir değil iki ayın var, üstelik ikinci a uzun. *Gaddar* veya *cabbar* der gibi, ortadaki durağı ikileyip söylerseniz kubbealtı sohbetlerinde ekstra puan kazanırsınız.[73]

Ayın Sami dillerine has, gırtlaktan balgam söker gibi bir ses. Arapçada alelade bir sessiz harf sayılıyor. Türkçede (pardon: İstanbul Türkçesinden türeyen Standart Modern Türkçede) böyle ses olmadığından, yerine basit bir stop konulur. Sa'at yahut fa'iz derken iki sesli arasına kısacık bir durak girer, TRT spikerleri gibi söylersen, stop dediğim o.

Sokak Türkçesinde bu stop olayı da kalktı, artık sât, mâş, fayiz, fâliyet, sâdet, swadiye vb. deniyor. Bu "yanlış" mı? Önlenmeli mi? Eyvah güzel Türkçemiz elden gidiyor mu? Hiç sanmıyorum. Bundan otuz yıl sonra doğru telaffuz muhtemelen böyle olacaktır, öbür türlüsü insanlara "antika" ve "komik" gelecektir. Bugünün gençleri de, o zaman çıkacak olan yeni dil modalarına karşı heyheyleneceklerdir. Onbin senedir, böyle gelmiş böyle gider.

Hürriyet

3 Mart 2009

Hurr Arapça “köle statüsünde olmayan kişi” ve ayrıca “soylu, seçkin, asil”. Farsça **âzâd** sözcüğünün tam karşılığı. Azad da esasen “soyu sopu olan” demektir, asilzadedeki zade ile aynı kökten. Köle olmayan, veya köleyken salınmış kişi için de bu kelime kullanılır. Sınıflı, hiyerarşik toplumlara özgü kavramlar bunlar.

Latince **lîber** aynı: 1. köle olmayan, azat, 2. evlat, ama özellikle meşru evlat, şecere sahibi kişi. Cermen dillerinde de, İngilizce **free**, Almanca **frei**, Holandaca **vrij** vb. en eski anlamları hem “bağ(ım)lı veya yükümlü olmayan, köle değil” hem de “soylu, asil”. Alman feodalitesinde asilzadeliğin ilk basamağı *Freiherr* olmak, soy sop sahibi beyefendi anlamında.

Hurriyyat Arapçada eskiden beri var, “köle olmama, yükümlülüğe tabi olmama hali” anlamında, daha çok hukuki bir statü. Latince **libertas** gerçi bir felsefi ideal olarak eski filozoflarda geçer. Ama bunun bütün topluma yaygınlaştırılacak bir siyasi ülkü olarak görülmesi, 18. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa’sının eseridir. Osmanlı’da **hürriyyet** 1830’lardan itibaren bu yeni anlamda epey kullanılmış. (Tanpınar’ın edebiyat tarihinde bu konu vardı, şimdi lazım olunca kitabı ara da bul!) Esas Namık Kemal’in Paris’te çıkardığı *Hürriyet* gazetesiyledir ki majör bir siyasi kavrama dönüşmüş.

Türkçe **özgür**, 1930’larda ‘sofra’da icat edilen kelimelerdendir. Ortaasya Türkçesinde “yiğit, soylu, güçlü” anlamına gelen **gür**’den sanırım “özü güçlü” gibi bir çağrışım yapmışlar. Gür’ün hür’e benzemesi de ekstra bonus olmuş.[74]

Hatun

4 Mart 2009

Bütün İran dillerinde bu takımdan kelimeler var. Zerdüşt dininin kutsal metinlerinin dili olan Avesta dilinde **hvadâd** tanrı. Farsçası **xwudây** yahut **xodâ**, bize **hüdâ** diye geçmiş. Hüdaverdi "Allahverdi" demek. Kürtçesi de **xwadê** imiş. O da tanrı.

Soğdca'dan geçenlerde bahsetmiştim. Eskiden Semerkant taraflarında konuşulan bir İrani dil. İlk Türk hakanlığının da, öyle anlaşılıyor ki, resmi yazışma dili, Türkçeyi yazıya dökmeye başlamadan önceki devirde. Bu dilde **xwatâw** hükümdar. Esasen "kendi-güçlü" demek, *xwa* "kendi", *tâw* "güç". Ta Büyük İskender'in halefleri zamanında basılmış Sogdiana paraları var, bir yüzü xwatâw, öbür yüzü Yunanca *autokrátôr* diyor, ki tastamam aynı şey demek. **Xwatên** yahut **xwatêni** bunun –ni ekiyle dişisi, kraliçe.

Ortaasya Türkçesinde **Xatın** sadece "kraliçe" anlamında geçiyor. Selçuklularda de biliyorsunuz Gülbahar Hatun, Şebsefa Hatun filan hep kraliçe adıdır. Türkiye Türkçesinde önce "soylu kadın, prenses", daha sonra genel anlamda evli kadın anlamını kazanmış. Eski Türkçede gırtlaktan gelen hırıltılı x sesi sadece yabancı asıllı kelimelerde geçer. Telaffuzu da Türklere zor olduğu için yazı dilinde *hatın* > **hatun**, konuşma dillerinde ise *katın* > **kadın** olmuş.[75]

Demek ki neymiş? Bir kere Ortaasya Türkleri Öztürkçeci değilmiş. Bütün normal insanlar gibi kültürel etkileşimlere açıkmışlar.

İkincisi, erkek milleti kadınlara "kraliçem, sultanım, tanrıçam" gibi hitaplarla işe başlayıp sonra sonra lafın içini boşaltmayı bilirmiş.

Miki

5 Mart 2009

Corc'u anlatmıştım bir süre önce, hadi Maykıl'ı da söyleyelim, eksik kalmasın.

İbranice **mîka êl** aslında bir soru cümlesi: "kim Allah gibi?". *Mî* soru edatı, *ka*, tıpkı Arapçadaki gibi, "gibi", *êl* "ilah, Allah". Tevrat'ın Danyal kitabına göre Mîkaêl kıyamet gününde iyiler ordusuna öncülük edecek melektir. İncil'in Kıyamet kitabında ise, isyan eden Şeytan'ı alaşağı eden melekler ordusunun kumandanıdır. Her iki halde de isimden çok bir slogan sözkonusu gibi. Yunancası **Mikhail**, Latincesi **Michael** olmuş. Batı dillerinde pek değişmeden benimsenmiş. Arapçası da **Mikâîl**.

İngilizcede orijinal telaffuz /mîkıl/, 16. yüzyılda başka heceden önce gelen uzun î sesi diftonglaşıp yarıldığı için, o zamandan beri /maykıl/ diye söyleniyor. Kısaltması Mick yahut Mickey, **Miki Maus** da Fare Mikâil demek. Maamafih rahmetli Walt Disney bu adı uydururken sanmam ki etimolojisini bir kelimebaza sormuş olsun.

Tevratta adı geçen meleklerden biri **Gabrîêl**, biri de **Raphâêl**. Birincisinin anlamı "Allahın kudreti" yahut "Allahın zoru". Danyal kitabında iki boynuzlu koç kisvesinde İskender'in gelişini, İncil'de ise İsa'nın gelişini haber veren meleğin adı. Arapçada ince /g/ sesi /c/ye dönüştüğü için **Cebrâîl** olmuş.

İkincisinin anlamı "Allah şifa verir". Meşhur İtalyan ressamın adı oradan. Doğup büyüdüğü Urbino kentindeki evini gezmiştim yıllar önce, hayatta gördüğüm en güzel evlerden biridir galiba, hem mütevazı hem kusursuz.

Ölüm meleği olan **Azrâîl** eski kitaplarda geçmiyor, ilkin Kuran'da boy göstermiş.[76]

Ama Yahudiliğin bir tür hurufî-batınî kolu olan Kabbala'da da sık sık adı anılıyor. Onlar mı Kuran'dan almışlar acaba, yoksa... ay, yok, öbür olasılığı

söylesem bir dayak yemediğim kalıyor.[77]

Endülüs

6 Mart 2009

Latinlerin **Vandal** adıyla tanıdığı bir Alman güruhu 5. yüzyıl başlarında bugünkü Macaristan'dan yola çıkıp izinsiz vizesiz Roma İmparatorluğuna dalıvermiş. Romalılar bunları bir güzel kılıçtan geçirmişse de tüketememiş, geri kalanlar terbiyeyi bozup kalplerini katılaştırmışlar, ortalığı yağmalamaya girişmişler. Fransa ile İspanya'yı mahvettikten sonra Cebelitarık Boğazından Kuzey Afrika'ya geçmişler, bugünkü Tunus'ta ikiyüz küsur yıl devam eden bir krallık kurmuşlar. 455 yılında da bir punduna getirip Roma kentini işgal ederek mal ve altın namına ne buldularsa talan etmişler, süslü binaları, tapınakları da yakıp yıkmışlar. "Amaçsız tahripkârlık ve kültür düşmanlığı" anlamına gelen **vandalizm** kelimesi sanırım bu hadiseden kaynaklanıyor.

Adlarının aslı muhtemelen Almanca **wandern** ve **Wandel** (göçmek, amaçsızca dolaşmak) sözcükleriyle alakalı. Yani bildiğimiz **yörük**. Eski zaman aşiretlerinin her zaman etnik bir birim yahut biyolojik anlamda "soy" olduğunu düşünmek hatalı. Çoğu zaman bunlar siyasi bir olay nedeniyle bir araya gelip bir önderin peşine takılan karışık insan grupları olabiliyor. Mesela Osmanlı soyunun aslı olduğu rivayet edilen **Kayı** boyunun adı da Eski Türkçe "dönme" demek: *kaymak* (dönmek) fiilinden *kayığ*. Bir ırktan ziyade sanki ta eskilerdeki siyasi veya dini bir olayı anımsatıyor, sabetaycıcıların kulağı çınlasın.[78]

Kuzey Afrikalılar, başlarına bela olan bu Almanların denizi aşıp geldiği yeri **Wandalusia** diye bellemişler.[79] 711 yılında Tarık bir Ziyad önderliğinde Araplar bu sefer boğazı ters yönden geçip İspanya'yı fethettiğinde, w'yi nedense yutup, İspanya'nın en güneyindeki bölgeye **al-Andalûs** adını vermişler. Bizim **Endülüs** dediğimiz yer orası. Zil, şal ve gül memleketi.

Dönme dedim de, Hakan Erdem'in *Unomastica Alla Turca* adlı romanını okudunuz mu? Müthiş bir kitap. Bu köşeyi seven, onu haydi haydi sever.

Moruk

7 Mart 2009

Atatürk'e dokundum diye vatanmilletçi kesim ayaklandı. Kuran müellifi dedim, müslümanlar öfkelendi. Alevilik Türklüğe indirgenemez dedim, o cenahtan ağza alınmayacak sözler işittim. Feministlere laf attım, koskoca Türk ordusundan korkmayan Taraf gazetesi gelen tepkiden sindi. Ama en korkuncu Türkçede Kürtçeden alınma çok kelime yoktur demem oldu. İnternette aleyhime öyle bir çıngıraklı kampanya başlattılar ki, sanırsın Kürdistan elden gidiyor!

Ne yapalım diye düşünürken, aha, buldum! Bugün de Ermenilere sataşalım. Seri yapmış oluruz.

*

Standart Türkçeye argo yoluyla girmiş yirmi kadar Ermenice kelime biliyorum: **moruk** (sakal), **madik** atmak (parmak atmak), **godoş** (boynuz), **avanak** (eşek sıpası), **zıbarmak** (tükenmek), **bızdık** ve **bıdık** (küçük), **işmar** (işaret), **kaknem** (sıçayım), **cıcığı** (posası) çıkmak, **pot** (kırık) kırmak, muhtemelen **araklamak** (hızlı gitmek) vs. Beş on tane de köylü ağzından gelme kelime var: **loğ** taşı, **cağ kebabı** (=şiş kebabı), **kom** (yayla barınağı, mezra), **potur** (kırmalı pantolon)...

Üç tane Ermenice kelime Türkçede ciddi yer etmiş: **Haç** malum. **Petek** Türkçe olarak en erken 16. yüzyıla ait Harput kanunnamesinde geçiyor, yerel bir tabirdir diye. Bir de **pancar**, Ermenice her çeşit sebze anlamına gelen pançar'dan. Hadi **çemen** ile **hızar**'ı da katalım, etti beş.

Gerisi hep spekülatiftir. **Tel, çap, keçe** ve **eşek** hem Ortaasya Türkçesinde, hem en eski Ermenicede varlar; anlaşılması zor bir durum. **Mıcır**, **tırtıl** ve **cacık** her iki dilde aşağı yukarı yaşıt, her iki dilde kökenleri meçhul, yani alıntı yönü belli değil. **Örnek** de çok problemli. Başka pek yok. Otuzbin kelimede bilemedin kırk elli tane.

Modern devirde milliyetçi saiklerle dille ilgilenme merakı Ermenilerde Türklerden önce başladığından, üü, bilemezsiniz neler neler söylemişler, Türkçenin yarısını Ermeniceden türetmeye çalışmışlar. İlk Türkçe etimoloji sözlüğünü yazan Bedros Efendi Keresteciyan da onlardandır. Kıymetli bir insandır. Ama heyhat, çoğu dediğinin aslı faslı yok.

Kürt arkadaşlara da onu söyledim, statü bakımından “aşağı” sayılan dilden “üstün” sayılan dile kelime geçmez, eşyanın tabiatına aykırı diye. İngilizcede kaç tane Türkçe kelime var, sayın bakın.[80]

Yunan

9 Mart 2009

Elen milletinin boylarından biri olan **Ion** veya **Iaon**'lar milattan bin yıl kadar önce Ege'yi aşıp bugünkü İzmir ve Aydın'ın kıyı şeridine yerleşmişler. Toplam 12 kent kurmuşlar. Bunlar zamanla kalkınmış, Akdeniz ticaretine hakim olmuş, uygarlıkta büyük adımlar atmış. MÖ 540 civarında memleket İran İmparatorluğunun egemenliğine girdikten sonra dahi buralı sanatçılar, alimler, maceracılar ta Afganistan'a kadar cirit atmaya devam etmişler. İranlıların bunlara verdiği ad **Yaôn**. İlgi sıfatı **Yônân**. Diğer Şark dillerinden İbranicede *Yaôn*,[81] Hintçede *Yavana* geçiyor. Araplarda /o/ sesi olmadığı için mecburen **Yûnân** demişler. Ortaasya Türkleri de dünyanın bu taraflarında olup bitenden İslam dünyası aracılığıyla haberdar oldukları için, zannederim kelimeyi Arapça şekliyle almışlar.

Elen dünyasının öteki ucunda da buna benzer ama zıt süreç yaşanmış. Bugünkü Yunanistan'ın kuzeybatı kıyısında, Arnavutluk'un oralarda oturan *Graik* boyu, komşu halkların gözünde Elen milletinin has temsilcisi olarak görülmüş. Latince *Graecus* adından, bugün Batı dillerinde kullanılan **Greco**, **Gréc**, **Greek, Grieche** vb. biçimleri türemiş.

Adamların kendilerine verdiği isim ne biri ne öteki, **Hellên**. Bin küsur yıl boyunca Hellên olmak, burnu hayli havada bir ayrıcalık belirtisi olmuş. Ancak Hıristiyanlık zuhur ettikten sonra piyasası düşmüş, *Romaiós* (Rum) olmak tercih edilmiş, Hellên ise aksine "dinsiz, kâfir" gibi kötü bir anlam kazanmış. Modern çağda Rigas ve Korais gibi devrimci düşünürlerin etkisiyle yeniden canlandı, dinden bağımsız olarak kurmaya çalıştıkları yeni Yunan ulusal kimliğinin adı oldu. Modern dilde sözcük aynen eskisi gibi ἕλλην yazılıyor ama **Elin** diye söyleniyor. Bizde entel kesimin bazen kullandığı **Elen** adı, aynı adın Fransızca telaffuzudur.

Bunca senelik komşuna neden Arapça olmadı Fransızca isim verirsin diye sorarsanız onun cevabını bilmem.[82]

Lagaluga

10 Mart 2009

Son zamanlarda harıl harıl sözlüğe çalışıyorum, malum, kış mevsimi, Şirince'de sosyal hayat sıfır, otelde de çok iş yok. Mayıs'a doğru yeni baskıyı yetiştiririm inşallah.

Günün sürprizi laga luga. Güncel Türkçenin gayet güzel, oturmuş, anlamı belli kelimelerinden biri. Hürriyet gazetesinde mesela son on yılda **laga luga** yazımıyla 24, **lagaluga** yazımıyla 13 defa geçmiş, az değil. Ama piyasadaki Türkçe sözlüklerin hiç birinde yok. Hadi TDK'nın güncel Türkçeyi takip etmek gibi bir derdi yok, onu geçtik. Ama Kubbealtı'nda da yok, Meydan Larousse'ta da yok. Nişanyan'da hepten yok. Bir tek Hulki Aktunç'un Argo Sözlüğü'nde var. O da sallamış, onomatope demiş, yani "ses benzetmesiyle yapılmış kelime".[83]

Derken birden jeton düştü. Tabi yaa, Arapça **lağâ** "söyledi, lakırdı etti", **luğâ** onun pasifi "söylendi"! **Luğat** (söz, lakırdı) kelimesinin kökündeki eylem. Kalıp gayet tanıdık, Farsça **guft û gû** ("söylenmiş ve söylenen", yani dedikodu), Arapça **kîl û kâl** ("denildi ve dedi", aynı şey), Türkçe **dedi kodu** gibi. Ama laga luga "dedikodu" değil, "boş laf, lakırdı" anlamında kullanılıyor. Belli ki, yeraltından akan sular gibi, yüz veya birkaç yüz yıldan beri Türkçede varolan bir deyim, ama bir türlü sözlüklere terfi edememiş.

Sözlükçülük ince iş. Türkçenin Oxford English Dictionary gibi eksiksiz bir sözlüğü olsaydı ne büyük medeniyet olurdu ah!

Lağım

11 Mart 2009

Aslı Yunanca. *Laxaínô* “kazmak” fiilinden *láxôma* "hendek, çukur, kazılan şey". (x harfi Kürtçedeki gibi, genizden gelen hırıltı sesi. Bazen ‘kh’ yazıyorum bazen böyle, karar veremedim.)[84] Arapçaya **lağam** veya **lağum** bir teknik askeri terim olarak alınmış, kuşatma harbinde kalenin altına doğru kazılıp içine patlayıcı döşenen tünel anlamında. Osmanlı ordusunda da bu işle uğraşan lağamcılar diye bir zümre vardı. Günlük dile askeri kullanımdan aktarılmış olmalı. 1680 tarihli Meninski sözlüğünde istihkâm tüneli ve madenci tüneli diye geçiyor, sadece. Örnek deyimler, **lağım atmak** = yeraltı tünelinde barut patlatmak. **Lağım karşulamak** = düşmanın kazdığı tüneli çapraz tünel kazıp ele geçirmek. Özellikle pis su kanalı anlamında kullanılması geç bir gelişme, galiba 19. yüzyıl.

Pis su kanalının esas Osmanlıcası **kârîz** veya **kârêz**, Farsçadan. Farsça lugatlerde sadece “yer altında su yolu” diye geçiyor, klasik sözlüklerden *Burhan-ı Katı* da öyle diyor, ama Meninski bunun yanısıra *cloaca* (pis su kanalı) anlamını da vermiş. Van’da ta kimbilir kim zamanında yapılmış muazzam bir yeraltı su kanalları sistemi vardır, onlara hala kâhriz derler. İstanbul argosunda “kumar oyununda birine pislik yapmak” anlamında **keriz** sözcüğünü bildiğim kadarıyla ilk kez 1890’larda Ahmet Rasim kaydetmiş. 1932’de ise Osman Cemal Kaygılı’nın Argo Lugati keriz’i “pasif eşcinsel” diye tanımlıyor. Artık nasıl bir bağlantı kurmuşlarsa...

Ha bir de **geriz** var, yolun büklüm yerinde yağmur suyunun alttan akması için açtıkları su yolu. O da Farsça kâriz’in bir Türkçe uyarlaması belli ki, ama ses değişikliği nasıl olmuş anlamadım.

Millet

12 Mart 2009

Tüm Arapça sözlüklerin babası olan *Kamus* ile ağababası olan *Sıhâh*, **millet** sözcüğünü basitçe“din” diye tanımlıyorlar. Nüans konusunda Arapları bile yaya bırakan Lane’in 8 ciltlik *Arabic Lexicon*’u “*a way of belief and practice in respect of religion*” diye ayrıntılandırmış, yani “dini inanç ve pratik bakımından takip edilen usul”.

Türkçe kullanım da öyleymiş. Buyurun Meninski, Osmanlı dilinin ilk ve birçok bakımdan asla aşılmamış sözlüğü, 1680 tarihli: “*lex quam quis sequitur, religio*”. Yani “bir kimsenin bağlı olduğu yasa, din”. Osmanlı Devletinde, biliyorsunuz, İslam milleti var, Rum, Ermeni, Yahudi milletleri var. Burada Rum ve Ermeni etnik köken adı değil, din adı. Mesela Bulgarlarla Sırplar Rum sayılıyor, Süryaniler de Ermeni, çünkü mezhepleri aşağı yukarı öyle. Sonradan Katolik milleti ile Protestan milleti bile zuhur etmiş.

1870’lere gelindiğinde konu biraz çatallaşmış. Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, **millet** maddesi aynen şöyle: “*Aslı din ve mezhep; ümmet, kavim, cemaat.*” Birinci tanımla ikinci kavramlar grubu arasındaki alaka açıklanmamış. Şemseddin Sami’nin 1900 tarihli *Kamus-ı Türki*’si kelimeyi “din, mezhep, bir din ve mezhepte bulunan cemaat” diye tanımladıktan sonra şu açıklamayı veriyor: “*lisanımızda bu kelime sehven ümmet ve ümmet kelimesi de millet yerine kullanılıp, mesela ‘milel-i islamiye’ ve ‘Türk milleti’ ve bilakis ‘ümmet-i islamiye’ diyenler vardır; halbuki doğrusu ‘millet-i islamiye’ ve ‘Türk ümmeti’ demektir.... tashihan istimali (düzeltilerek kullanılması) elzemdir.*”

Şimdi, yüz puanlık soru şu: **Millî Mücadele**’nin öznesi olan millet hangi millettir? “Türk milletidir” diye galeyana gelecek okurlarımdan istirhamım, neden mesela Misak-ı Milli metinlerinde, Amasya beyannamesinde, Erzurum ve Sivas Kongreleri belgelerinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesinde, Büyük Millet Meclisi kuruluş

belgelerinde “Türk” tabiri hiç geçmiyor, bu konuda da beni lütfen aydınlatmaları.[85]

Saylav

13 Mart 2009

Dil Devrimi hengâmesinde Allah ne verdiyse oradan buradan kelimeler bulup masaya sürmüşler. Maksat “Öz” Türkçe olsun, Ortaasyadan geldiğimiz bilinsin, elin Arabından Rumundan pislik bulaşmasın. Bin sene önce ölmüş kelimeleri o yüzden paldır küldür bulup canlandırmışlar. Türkiye Türkçesinin yapısına, fonetiğine uyar mı uymaz mı, vatan mevzubahisken öyle teferruatla vakit kaybetmemişler.

En güzellerinden biri **serüven** kelimesidir. İlk kez 1934’te çıkardıkları Tarama Dergisinde arz-ı endam ediyor. “Radloff sözlüğüne göre Kırgızcadır” diye not düşmüşler. Radloff, Türk dillerinin mukayeseli sözlüğünü yapan Rus aliminin adı. Bakıyoruz Radloff sözlüğüne, öyle kelime yok. Bakıyoruz Yudahin’in Kırgızca sözlüğüne, orada da yok. Ee? Sallamışlar belli ki, ya da kartoteks karışmış.

Çağataycadan toplam üç kelime aşırmışlar. Çağatayca, 15. yüzyıl başında Ortaasya’da Timur İmparatorluğu bünyesinde ortaya çıkan Türkçe yazı dilinin adı. Yani Türkiye Türkçesinin “atası” değil, olsa olsa amcaoğlu. Cengiz Han imparatorluğunun devamında şekillendiği için Çağataycada bir sürü Moğolca kelime var. Ayrıca Batı Türkçesinde unutulmuş olan, Eski Ortaasya Türkçesinden gelen kelimeler de var.

Üç kelime şunlar: **saydam**, **sayın**, bir de bir ara “milletvekili” anlamında kullandıkları **saylav**. Üçü de Pavet de Courteille sözlüğünün 345-346 sayfalarında mevcut. *Saydam* “saf, berrak” demekmiş, bir de bir tür şeffaf mermer adıymış. *Sayn* Moğolca bir alıntı, Moğolca aslı düpedüz “iyi” demek. *Saylamak* da Çağatayca “seçmek, değer vermek”. İsim yapan –(i)v eki Türkiye Türkçesinde yok, ama Çağataycada var. Türkçesi olsa **saylı* olur.

Pavet de Courteille 1876 tarihinde ilk Çağatayca sözlüğü hazırlayan Fransız bilim adamı. Merak edip baktım, aa! Atatürk’ün şahsi kitaplığında bir adet Pavet de Courteille sözlüğü görünüyor.

Açmışlar ortadan bir sayfa, nah size kelime demişler. Başka bir senaryo düşünemiyorum.[86]

Sudan

14 Mart 2009

Bak sen, Darfur'un altından da bizim İttihatçılar çıkmasın mı? Bu Darfur dedikleri yer eskiden müstakil sultanlıkmış. Birinci Dünya Harbinde bizimkiler Darfur Sultanı Ali Dinar'la temas kurup Mısır'daki İngilizlere karşı arkadan bir cephe açmayı önermişler, bir miktar para göndermişler. İngilizler de ürküp 1916'da Darfur'u işgal etmiş. Sudan 1956'da bağımsızlığa kavuştuğunda orayı da "aman ne olucak canım" deyip Sudan'a verivermişler.

Darfur'lular bu işten hiç memnun kalmamış. Geçtiğimiz yıllarda Sudan'ın gayrımüslim olan güney yarısı de fakto bağımsızlık ilan edince, bunlar da Müslüman oldukları halde Arap olmadıkları için "biz de isteriz" diye kalkışmışlar. Orgeneral Beşir de "e yetti artık" deyip bunları köküne kadar kesmiş. En az yarım milyon ölü var, iki milyon kişi de çöle kaçmış sersefil. Herhalde bizim başbakanımızın aklına gelmemiş "bak Tevrat'ta yazıyor, öldürmeyeceksin" diye hatırlatmak. Söylese belki dinlerdi.

Sudan'ın adı Arapça **bilâd-üs Sûdân**, "karalar ülkesi" demek. Arapların genelde Kara Afrika'ya verdiği ad bu. Bizim Kavala'lı Mehmet Ali Paşa kara Afrika'nın bir parçasını fethedince burası Mısır'ın "Karalar Eyaleti" olmuş. Daha sonra Mısır'dan ayrıldığında aynı adı korumuş.

Arapça aynı s-w-d kökünden *aswad* "kara", bizde **hacer-i esved** deyiminde geçer. Bunun dişil hali *sawdâ* yani **sevda**. Sevmekle, sevgiyle alakası yok, melankoli dediğimiz kara ruh halinin Arapçası, modern adı depresyon. *Muswadda* da "karalama" demek, Türkçesi **müsvedde**.

Kay

16 Mart 2009

Geçen gün “Kayı boyunun adı dönme demek” diye yazdım, gene epey heyecanlara yol açtı. TDK’nın web sitesi **Kayı** için “sağlam, güçlü, sert” diyormuş, tabii, bir Türk Boyunun adı başka ne olabilir? “Belgelerini açıkla” diye bindiler tepeme.

Boynumuz kıldan ince, açıklayalım. Önce TDK bu tanımı nereden bulmuş diye merak ettim, baktım. A) Ortaasya Türkçesinde, B) TDK’nın derlediği, erken Türkiye Türkçesinin söz varlığını veren Tarama Sözlüğünde, C) Çağataycada, D) Osmanlı Türkçesinin en kapsamlı kaynağı olan Meninski sözlüğünde, E) yine TDK'nin Anadolu ağızlarının söz varlığından derlediği Derleme Sözlüğünde böyle bir anlama rastlamadım. Mutlaka benim bilmediğim başka kaynakları vardır. Devlet sırrı değilse belki açıklarlar.

Peki ne buldum? Eski Uygurca **kaymak**: “dönmek, geri dönmek” (Clauson sf. 674, M. Erdal sf. 775). Divan-ı Lugat-i Türk’te **gerü kaydı**: “yüzünü veya yönünü çevirdi”, **kayığ yer**: “ana yoldan sapan yer”. Çağatayca **kaymak** “bükülmek, dönmek, olduğu yerde geri dönmek”, **kayık**: “bükülmüş” (Pavet de Courteille sf. 416). Eski Kıpçakçada kaymak yok, ama kayıtmak var. Codex Cumanicus’ta **kaytmak**, Kitab-ül İdrak’ta **kayıtmak**: “dönmek, avdet etmek”.

Dede Korkut’ta da “dönmek” anlamında **kayıtmak** geçiyor. “Av avlayalım...kayıtalım otağımıza düşelim, yeyelim, içelim.” “Dirse hanın hatunu kayıttı gerü döndü.”

Anladığım kadarıyla kaymak fiili Türkiye Türkçesinde belki **ayağı kaymak** (= ayağı burkulmak) deyiminin etkisiyle anlam kaymasına uğrayınca, “dönmek” yerine bir süre **kayıtmak** ve **kayıkmak** kullanılmış, sonra bunlar da tedavülden düşmüş.

Kayı “boyunun” adın nereden geliyor, vallahi bilmem; kimse de bilmiyor. Ama TDK'nin, başka kanıt görmedikçe işkembe-i kübradan atmışlar

diyeceğim tanımına oranla, “dönme” bana sanki daha makulmüş görünüyor. Hatta Kaşgarlı Mahmud’a inanırsak “sapık” diye de çevirebiliriz belki.[87]

Göze

17 Mart 2009

Arapça **ᶜayn** hem göz, hem yerden kaynayan su anlamında pınar. Farsça **çeşm** göz, **çeşme** pınar. Türkçe **göz** ile **göze** de aynen öyle. Bu sonuncusunu acaba Öztürkçüler mi icat etti diye kuşkuya düştüm baktım. Değil, eski sözlüklerde pek geçmiyor ama anlaşılan halk ağzında öteden beri varolan bir kelimeymiş. Mütercim Asım'ın ağır Antep aksanlı Burhan-ı Katı çevirisinde var mesela, 1790 küsurlarda.[88]

Alakası nedir, acaba diller arası bir alışveriş sözkonusu mudur diye epeyce kafa patlattım. Belli ki gözün yaşarması ile yerden su çıkması arasında bir benzerlik kurmuşlar. Deyimlerde, şiirlerde vs. hep gözyaşı = pınar benzetmesi işleniyor. İlla bir organa benzetilecekse benim aklıma su çıkartan başka şeyler gelir halbuki.

Ermenice **akn**, Batı lehçesinde **agn**, aynı şekilde, hem göz, hem pınar.[89] Fırat kıyısında bu ismi taşıyan meşhur kasaba sanırım 11. yüzyıldan beri kaydedilmiş. Türkçe söyleyişte adı **Egin** olmuş. Sonra ne olmuşsa olmuş, **Kemaliye** etmişler, devrin iktidarını çok benimsediklerinden olsa gerek, ya da belki bir sebeple ona hoş görünmek istediklerinden. Düzeltme tarihi Ekim 1922: Kemalpaşa, Mustafakemalpaşa, Mustafapaşa ve Gazipaşa ile tam aynı günlerde. Sonra herhalde unutulmuş, ya da unutturmaya çalışanlar olmuş ki, 1926'da bu sefer Reisicumhurun özel talimatıyla ve Bakanlar Kurulu kararıyla bir kere daha yeni isim tescil edilmiş.

Niye yazılarımın ucu hep böyle netameli konulara geliyor bilmiyorum. Vallahi planlayarak yazmıyorum. Kalemim oraya kayıveriyor kendiliğinden.

Nihrir

18 Mart 2009

“Tek kusuru yazmayı sevmemesiydi. Yani **nihrir** idi; çok okuyan, çok bilen, ama yazmayan kişi!” Demiş Soner Yalçın.[90]

Soner Yalçın dediğine göre kesin yanlıştır diyoruz ve sözlüğe bakıyoruz. Arapçaymış. Sıhah’a göre “esaslı ve derin ilim sahibi”, Kamus’a göre “zeki, bilge, tecrübeli ve yetenekli”, Tac-ül Arus’a göre “her konuda bilgili ve yetenekli ve yaptığı işi iyi yapan” demekmiş. Meninski “industrius, intelligens, expertus” demiş. Ahmet Vefik Paşa “hazık, mahir, kârdide” diye çevirmiş. Redhouse “sagacious, wise, experienced” diye tekrarlamış. Baha Toven “dahi, sanatkâr” diye eklemiş. Arapça *nahr* (bir ilim veya işi çok iyi bilmek) fiilinden rübai bir türev, son derece ender görülen fi^{c}lîl vezninde. 1920’lerden beri hiçbir sözlükte yok, kullanıldığını da hiç görmedim, ölmüş bir kelime.

Şimdi, bu Soner’in büsbütün cahil bir adam olmadığından eminim. Bundan daha kötü bir şey geldi başına: büsbütün cahil bir kesime yazı yazmanın ölümcül tadını keşfetti. Formül basit: ipe sapa gelmez cümleleri esrarlı bir mantranın mısraları gibi aradarda diz, deli saçması birtakım komplo ihtimalleri ima et, biraz gâvur düşmanlığı sosu kat, bitti. Vallahi yiyorlar. İyi de satıyor. Eh o zaman ne lüzum var arayıp öğrenmeye, aman doğru yazayım diye dert etmeye? Salla gitsin. İtiraz eden olursa belden aşağı birkaç küfür eder susturursun, olmadı sabetaycıdır diye teşhir edersin, uğraşsın kerata.

O kadar kolay ki!

Uçmak

19 Mart 2009

Cennetin Türkçesi **uçmak**, **tamu** da cehennemin. Anadolu ağızlarında tek tük kullanılır. Şarköy taraflarında Uçmakdere diye bir yer var, Cennet Deresi anlamında. Gündüz Vassaf'ın köşesinin adı da oradan geliyor herhalde. Ay ne romantik, ruhların uçup gittiği yer, kuş gibi, türünden yorumlar mümkün tabii, ama yazık ki doğru değil.

Bu anlamda uçmak sözcüğünün asıl şekli **uştmax**, uçma eylemiyle alakası yok. Kutadgu Bilik'in en eski elyazmalarında *uştmax*, daha sonrakilerde *uçmak* geçiyor. Ortaasya Türkçesindeki ilk önemli İslami metinlerden biri olan *Nehc-ül Feradîs* adlı kitabı Türkçeye *Uştmaxlarnıng Açık Yolı* (Cennetlerin Açık Yolu) diye çevirmişler. Soğdca bir kelime, o dildeki biçimi *ûştmag*. Farsça cennet anlamına gelen **bahişt** ile aynı kökten bir bileşik isim, çünkü Farsça kelime başındaki /ba/ Soğdca /wa/ > /û/ olur. Üç dört sene önce 180 dolara kıyıp kocaman bir Soğdca sözlük edinmiştim, haftalarca onunla yatıp kalktım, oradan biliyorum.

Türklerin eski dininde cennet ve cehennem yoktu tabii. Bu konseptle ilk önce Hıristiyan ve Maniheist dinleri sayesinde tanıştılar, o dinlerle beraber terimleri de Soğdlardan öğrendiler. Yes, Türkler Müslüman olmazdan önce Şamanist değildiler, arada iki üç kapıdan daha geçtiler, unutmamalı.

Soğdca neymiş? 1000'li yılların başına dek Semerkant ve Buhara yöresinde yerli ahalinin konuştuğu dilmiş. İrani bir dil, yani Farsça ile akraba ama Farsça değil. İlk Türk hakanlığının resmi yazı dili, öyle anlaşılıyor ki Türkçe değil Soğdca idi. Türk devletlerinden birinin bıraktığı ilk yazılı anıt da bu dildedir, 6. yüzyıla ait Bugut yazıtı, Orhun yazıtlarından 200 sene daha eski. Ya, öyle.[91]

Filan fıstık

20 Mart 2009

“Türkçe sözcükler F ile başlamaz!” diye hüküm kurmuş, maildeşlerimden biri. **Fenerbahçe, fıçı, fistan, fatiha, fingirdek, fırfır, farmakoloji, folluk, felek, filan, fıstık** ne oluyor yani? diye cevap yazdım. Cevaben demiş ki, aynen aktarıyorum, “Bu kısımda söylediklerinizi anlayamadım. Bu sözcüklerin hepsi yabancı kökenli, kökeni farklı da olsa biz dilimizde kullandığımız için Türkçe diye mi kabul etmek gerekiyor?” Makul biri üstelik, öyle ırkçı, arıtmancı filan da değil.

Bu nasıl acayip bilinç bölünmesidir, yetmiş yıllık ırkçı propaganda nasıl işlemiş insanların beynine diye ağzın açık kalıyorsun. Her gün konuştuğumuz, yazıştığımız, iyi kötü yetmiş milyonun ortak iletişim platformu olan, gayet kıvrak, üretken, vasatın üstünde zengin dil “Türkçe” değil. Ya ne Türkçe? Bin yıl önce Ortaasya’da birtakım aşiretlerin konuştuğu ve üç beş tane taşa yazdığı dil “Türkçe”. Fenerbahçe Türkçe değil, ama kutadgu ile bilik Türkçe!

"Türkçe" deyimiyle kastedilen şey EĞER 8.-11. yüzyıllar arası kullanılan Orta Asya Yazı Türkçesi (OAYT) ise, ben size söyliyeyim. Bu dilde **h** sesi hiç yok, **f** ve **j** sesleri ancak kelime sonunda belli koşullarda onbeş-yirmi örnekte var, **c, d, g, l, m, r, v, z** sesleri kelime başında yok, **p** sesi kelime başında ancak "Oğuzcadır" diye belirtilen birkaç kelimede var, **n** sesi kelime başında sadece soru edatlarında var, **ş** sesi kelime başında sadece s'den disimilasyon yoluyla bozulmuş beş-altı kelimede var.
OAYT'de bütün fiil kökleri ve yabancı dilden alıntı olmayan bütün kelimeler ya sesliyle, ya da **b, ç, k, s, t, y** sessizlerinden biriyle başlıyor. K ile başlayanların bir kısmı daha sonra Türkiye Türkçesinde g'ye, t ile başlayanların bir kısmı d'ye dönüşmüş (*kelmek* > *gelmek*, *ton* > *don*, vs.).

Hadi bakalım, başlayın sözlükleri ayıklamaya![92]

Silifke

21 Mart 2009

Kemaliye, Kemalpaşa, Mustafakemalpaşa, Mustafapaşa, Gazipaşa... Bu coğrafyada o rekoru kıran benim bildiğim bir tek Seleukos var. Büyük İskender'in generallerinden biri, MÖ 300 yıllarında dünya padişahlığına oynamış, az kalsın başarmış da. Tam 16 kente kendi adıyla **Seléukia**, 27 kente rahmetli babasının anısına **Antiókhia**, 8 kente ilk karısını memnun etmek için **Apámea**, 3 kente de ikinci hatunun hatırına **Stratoníkia** adını vermiş. Bizde en azından Alirızabey ilçesi yok, henüz.

Seleukia'ların en meşhurunun harabeleri bugünkü Bağdat'ın kuzeyinde; Anadolu'dan Özbekistan'a uzanan koca bir imparatorluğun başkenti olmuş. Bugüne kalan bir tanesi Kilikya Seleukia'sı, yani **Silifke**. Bizans Rumcasında sesliyi izleyen /u/ sesi /v/ye dönüşür, sert sessizden önce de /f/ olur. Dolayısıyla /seléfkia/ > Silifke. Seleukía Sidera'nın adı da halâ **Selef köyü**, Eğridir'e yakın. Bir Seleukia harabesi şimdiki Samandağı'nın orada, bir tane de Alanya'nın güneyinde var.

En tanınmış Antiokhía, yüzyıllarca Roma'nın Syria eyaletinin başkenti olan Orontes Antiokhia'sı, bugünkü **Antakya**. Pisidia eyaletinin başkenti olan Antiochia'nın Türkçe adı Yalvaç, Isparta'nın ilçesi. Ayrıca Urfa, Nusaybin,Samsat, Adana, Tarsus ve Aydın kentlerinin de eski isimleri Antiochia. Postacının kâbusunu düşünebiliyor musunuz?

Hakkaniyet babında şunu da belirtelim, Seleukos'un adlandırdıklarının çoğu o tarihte yeni kurulan ya da eskiden uyduruk yerlerken ciddi imar gören kentler. Bizde 1920-30'larda yeni kurulan kent yok. Aksine, varolanların hepsinin ekonomik ve sosyal bakımdan gerilediği anlaşılıyor.[93]

Fırat

23 Mart 2009

Nehrin adı Akatça en eski Mezopotamya belgelerinde geçiyor, MÖ 2000 küsurda, **Purattu**. Diğer dillerdeki /p/ Arapçada /f/ olur, bin defa söyledik. Bizde kullanılan **Fırat,** ismin Arapça şekli.

Yunancası **Euphrátês**. Bak onu belirtmeyi unuttum, bazı Arami lehçeleriyle İbranicede de p > ph görülür. Yunanlılar belli ki Suriyede ve bugünkü Urfa-Mardin yöresinde konuşulan Arami dillerinden almışlar. Bütün Batı dillerinde de Yunanca biçim cari. Baştaki /eu/ nereden çıkmış, bilmiyorum. Ermenicesi **Eprat**'tır, İbranicesi de **Phrât**.

Sözcüğün köküne dair bir sürü spekülasyon var. En mantıklısı Aramice ve İbranicede bulunan p-r-t kökü, "yarılmak, bölünmek" anlamında. Acaba Fırat nehri bütün güzergâhı boyunca derin bir yarık içinde aktığı için böyle denmiş midir? Ya da tarihi Aram yani Suriye ülkesiyle Asur ülkesinin sınırı olduğundan "bölgü" gibi bir ad vermiş olabilirler mi? Bilmem.[94]

Diclenin Akatçası **Idiglat**, Tevratta geçen İbranicesi de **Hiddekel**. Bunun anlamı belli, "hızlı akan". Dicleyi kardeşinden ayıran en önemli özelliği hızlı akması. Arapçada /g/ her zaman /c/ olduğundan **Diclat** olmuş, baştaki /i/ bilemediğim bir nedenle yutulmuş. Eski Farsçası Tiglat veya Tigrat, hangisi belli değil çünkü Eski Fars yazısında /r/ ve /l/ aynı yazılıyor. Yunancası **Tígris**, sanırım Yunancada "kaplan" anlamına gelen öteki *tígris* ile birleştirilmiş. Bizim **tekir** biliyorsunuz Rumca bir kelime, kaplan demek. İngilizce **tiger** gibi.

Neden Fırat her zaman erkek, Dicle dişidir bir de onu bilsem...

Yanmak/yakmak

24 Mart 2009

Bugünkü Türkçede açık heceli olan iki tane basit fiil kökü var: *yemek, demek*. Ne idüğü belirsiz *komak* fiilini de eklesek, hadi bilemedin üç.

Bin küsur yıl önceki Ortaasya Türkçesinde bunların sayısı daha fazlaymış. **Ömek** = düşünmek. *Öğüt* oradan geliyor; "kendi" anlamına gelen *öz* de belki öyle. **Samak** da düşünmek, ama bu sefer İngilizce to consider dedikleri, bir şeyi bir şeymiş gibi düşünmek. *Saymak* ve *sanmak* bunun türevleri. **Tomak** = doldurmak veya katılaştırmak; *dolmak, doymak*, belki *donmak*, bir de *tok* oradan. **Sımak** = kırmak veya kesmek. Sırp *sındığı* (=Sırpların kırıldığı yer), bir de makas anlamına gelen *sındı* gibi birkaç marjinal kelimede izi kalmış. *Sığ* da galiba bu fiilin türevi. **Yumak** = bir şeyi yıkamak. *Yunmak* (=kendini yıkamak) şeklinde yaşamaya devam ediyor. **Kamak** = yığmak. *Katmak, karmak, kat* ve *katı* bu fiilden türemiş görünüyor. **Umak** = uyumak. Hepsi sekiz on tane kadar.

Demek ki daha bin yıl önce açık heceli fiil kökleri Türkçeden tasfiye edilme yolundaydı diyebilir miyiz acaba? Yani mesela ikibin yıl önceki Türkçeye ulaşabilsek daha fazla açık kök bulur muyduk? Acaba *yanmak* ve *yakmak* şeklinde karşımıza çıkan fiillerin ***yamak** diye bir kökü var mıydı? *Kırmak, kısmak, kıymak* ve *kıt* sözcüklerinin arkasında bir ***kımak** eylemi duruyor mu?

Şöyle anlatayım da hayal gücünüzü kullanın. Bugünkü Türkçede sonu –n ile biten onsekiz tane tek heceli fiil var: *anmak, banmak, binmek, dinmek, dönmek, inmek, kanmak, konmak, onmak, sanmak, sinmek, sönmek, sunmak, sünmek, tınmak, yanmak, yenmek, yunmak.* Bunların ikisi (banmak, yenmek) geçişli fiil, yani BİRŞEYİ şeyetmek anlamını taşıyor. Onbeşi geçişsiz, yani kendi kendine yapılan, nesnesi olmayan fiiller. Sunmak şimdi geçişli kullanılıyor ama o da eskiden geçişsizdi, "uzanmak" demekti, etti onaltı. O iki tane istisnanın da burada anlatması uzun sürecek tuhaflıkları var.[95]

İnsan ister istemez düşünüyor, oradaki o –n bizim bildiğimiz arınmak, savunmak, kaşınmak, yakınmak vs.’deki dönüşlülük eki midir? Yani bu fiillerin hepsi türemiş biçimler midir? Şimdi unutulmuş açık hece kökleri mi vardı?

Üstelik sonu –t ile biten onaltı basit fiilin beşi hariç hepsi geçişli, –r ile biten yirmiüç basit fiilin de dördü hariç hepsi de geçişlidir, bak hele.

Haber

25 Mart 2009

Arapça xırıltılı x sesiyle **xabar** “bilgi”, ama özellikle insanın kendi gözüyle görüp emin olduğu bilgi. İstanbul Türkçesinde x sesi en geç 18. yüzyılda piyasadan kalkmış, hatta bu sesi telaffuz etmek “gülünç” ve belki “kıro” bir davranış sayılır olmuş. Neden? Moda işte, nedeni yok. O yüzden Türkçesi yumuşacık **haber**. Ama Anadolu ağızlarında halâ xabar geçer. İstanbul Türkçesinin birçok arkaik özelliklerini koruyan İstanbul Ermenicesinde de xabar diye telaffuz edilir. Rahmetli anneannem öyle derdi de dalga geçerdik. Haklıymış halbuki.

İhbar haber verme, daha doğrusu bilgi verme, **muhbir** de bu işi yapan kişi. Kenan Evren’in padişahlığında her gün radyo ve televizyonda “muhbir vatandaşlar” teşvik edilirdi. Sanırım bir devletin düşebileceği en derin ahlaksızlık düzeyi budur. Bunu yapan bir devletin, toplum sağlığı açısından feshedilip yerine yenisinin kurulması gerekir.

Muhabere Arapça eski sözlüklerde yok, Osmanlıca eski sözlüklerde de yok. İlkin 19. yüzyıl ortalarına doğru Türkçede türemiş olmalı, Arapça fiilin işteşlik bildiren üçüncü vezninde masdar, “haberleşme” anlamında. Bu işi yapan kişi olan **muhabir** de en erken 1900 tarihli Şemseddin Sami sözlüğünde geçiyor. Posta ve gazete çağına ait kavramlar ikisi de. Suriye istihbarat örgütünün adı olan el-Muhaberat sanırım Osmanlıcadan özenti olmalı.

İstihbar etmek Arapça fiilin onuncu vezninde bir türev, “haber istemek” veya “çaba ve zorlukla bilgi elde etmek” gibi bir anlamı var. **İstihbârât** bunun çoğul adı, istihbar edilen şeyler. Bu işi yapan kişinin **müstahbir* olması lazım hesapta, ama öyle bir kelime yok.

Hindi

26 Mart 2009

Hindinin ne kadar aptal bir hayvan olduğunu bilir misiniz? Bizim bir ara vardı, yoldan geçen arabalara ön cepheden saldırmayı adet edinmişlerdi. Bir tanesi de komşunun çoban köpeğine girişti, hayatıyla ödedi. Durup durup şişinme huyları bana çok yıldızlı birtakım zevatı hatırlatır, nedense.

Amerikan asıllı olan kuşu Avrupa'ya ilk 1511'de getirmişler. O zamanlar Amerika daha Hindistan'ın ucu zannedildiğinden İspanyolca **pavo d'Indio** (Hint tavus kuşu) adı mantıklı gelmiş. Fransızcası **dinde**, İtalyancası da eskiden **dindio** (Venedik lehçesinde hala dindiot diyorlar). Türkçeye ne zaman gelmiş bilmiyorum, bizde böyle ilginç şeyleri merak eden tarihçiler saysan on tane çıkmaz,[96] ama **hindî** adı belli ki İtalyanca yahut Fransızcadan çeviri. Ermenice **hntgahav** (Hint tavuğu) da öyle.

Öte yandan İspanyollardan hiç hazzetmeyen Portekizliler, biraz daha gerçekçi bir coğrafyayla **peru** adını tercih etmişler. İngilizler ise bilemediğim bir nedenle *turkey fowl* adını verdikleri, aslında Afrika kökenli bir kuş olan beç tavuğunun adını alıp, yeni gelen kuşa **Indian turkey** demişler. Bu beç tavuğu (numida meleagris) tavuktan irice kara bir kuştur, serpme beyaz benekleri ve gösterişli ibiği olur, bizde bazen tokat tavuğu da deniyor. Hindiye bayağı benzer, yani adlandırma makul. Kırmızı ibiğinden dolayı turkey adı verildi lafı geyiktir. Türkler o zamanlar kırmızı başlık giymezdi ki? Fes ta 1820'lerde icat edildi.

Kahrolsun emperyalistler ülkemize Turkey demesinler diye hindi gibi kabaran arkadaşlara şunu sormalı: Ya Hintiler ülkemize Hindistan diyemezsiniz Bharat deyin derse ne yapacağız? Hele Perulular kuş meselesinden dolayı Portekiz'e bayrak açsa, bizim komşunun köpeğine sataşan hindilerden ne farkları olur?

Kriz

27 Mart 2009

Eski Yunanca **krínô** (yargılamak) fiilinden **krísis** yargılama eylemi veya yargı anı, “hüküm saati” de diyebiliriz. **Kritikós** yargılama yeteneğine veya alışkanlığına sahip anlamında sıfat. **Kritêrion** “yargıcak”, bir şeyi yargılarken kullanılan ilke veya ölçüt; ayrıca yargı yeri, yani mahkeme. **Krîma** ise mahkemenin verdiği hüküm. Oradaki o eklerin hepsini artık anlayabildiğim için kendimle gurur duyuyorum, laf aramızda.

Romalılar mantık, felsefe, siyaset, yönetim vb. ile ilgili her şeyi Yunanlılardan öğrendiğinden, bu kelimeler *crisis, criticus, criterium, crimen* şeklinde aynen Latinceye geçmiş. Latinceden de, hop, Fransızcaya.

Crise (/kriz/) yüzyıllar boyu özellikle tıpta, hastalık sürecinin dönüm noktası anlamında kullanılmış, ki Arapça **buhrân** da esasen aynı anlamda tıp terimidir. Eskiden ateşli hastalar fifti fifti ölürledi, unutmamalı. Buhran geçti mi iyisin; yoksa imam devreye girer.

Critique (/kritik/) hem “yargılayan, hüküm veren kişi” anlamında fail adı, hem “krizsel” anlamında sıfat. Bir de üstelik Yunanca sıfatın soyut eylem adı olarak kullanılma özelliğinden ötürü, yargılama eyleminin adı da bu. Biz de Fransızlara özendiğimizden, hem “edebiyat kritiği”, hem “kritik dakikalar”, hem de “bir şeyi kritik etmek” diyoruz. Oysa İngilizcede üç ayrı kelime var: **critic** (eleştirmen), **critique** (eleştiri), **critical** (eleştirel veya krizsel).

Critère (/kriter/) “ölçüt” anlamını aynen korumuş. **Crime** (/krim/) ise “hüküm” anlamından uzaklaşıp, mahkeme hükmüyle kesinlik kazanan eylemin adı olmuş. (Misal: “Senin hükmün ne kardeş?” “Valla adamı doğramışım deyürler.”) Bizde bunun **kriminal**, **kriminoloji** gibi birkaç türevi kullanılıyor.[97]

Cahiliyye

28 Mart 2009

“Küreselleşen dünyada dil ve kültür erozyonu yaratılması yolunda Türkiye üzerinde değişik oyunlar denenmektedir. Örneğin bazı sözde aydın kesimlerinin dilimize yabancı kelimeleri sokma çabaları, dil kuralları dışında konuşma tarzları yaratılması ve bu tür konuşma ve hitap tarzlarının film, radyo ve televizyon programları ile genç nesillere aşılanması bu çabalardan bazılarıdır” demiş, Yüce Manitu’nun Milli Güvenlik ders kitabı yazan şubesi.

Yukarıdaki paragrafta **küre, dünya, ve, bazı, kelime, tarz, hitap, nesil** Arapça. **Yaban** Farsça. **Kültür, erozyon, Türkiye, film, radyo, televizyon, program** gâvurca. **Örneğin** büyük olasılıkla Ermenice, **çaba** gerzekçe,[98] **kural** da 1930’larda o zamanki cumhurbaşkanının sofra arkadaşları tarafından atmasyon metoduyla üretilen kelimelerden biri. İnsan ister istemez düşünüyor, bunu yazan amca acaba küresel emperyalizmin vatanımız üzerinde oynamayı denediği değişik oyunların bir parçası mıdır? Yabancı kelimeleri kullanarak “dil ve kültür erozyonu” yaratmaya mı çalışıyor?

Yoksa bildiğimiz düz cehalet midir?

*

Sevgili okurlarım, cehalet bir insanlık halidir. Ayıp değildir. Aksine cahilleri küçümsemek, onlarla alay etmek ayıptır. Ben bu hataya bazen düşüyorum, Allah taksiratımı affetsin.

Ama buradaki olay sırf cehalet değil, daha farklı bir şey: o cehaletin örtüsü ve zırhı olan hotzot ideolojisi. Lafa bakın: “sözde aydınlar... değişik oyunlar denemektedir.” Neymiş, vatana kasteden hain emeller var, gerçek kimliğini saklayan ajanlar var, etrafımız düşmanla çevrili, bunları tepelemeyip ne yapacaksın? Asmayıp da besleyelim mi?

Peki amcanın doğru bildiği ne malum? Ya zır cahilse, işkembeden atıyorsa, veya Çemişgezek kışlasında duyduğu dedikoduları doğru sanıyorsa? Ama vatanmillet dedin mi bu memlekette akan sular durur, “kardeş ne diyon?” diye kimse sormaya cüret edemez. Vatanmillet jokerdir: bastın mı eli alırsın. Doksan senedir bu böyle. O yüzden tek bildikleri meslek emirle adam öldürmek ve ölmek olan kişiler, dilden tarihe, devlet yönetiminden eğitime kadar her alanda bilir bilmez konuşmayı kendilerine hak sayarlar. İtiraz edeni vatanmillet sopasıyla döveceklerine güvenirler. Millet sinmiş, kafa sallayıp susar.

Arkalarında o ideolojik zırh olmasa eminim çoğu kuzu gibi adamdır, oturur izah edersin, bir de kahve söylersin, ikna olur. Yani memleketi bozan cehalet değil: cehaleti kutsallaştıran zorbalık mezhebi.[99]

Alicengiz

30 Mart 2009

Ali Cengiz kim ve hangi oynu oynamış? Hem 1930'lardan önce Cengiz Türkiye Türkçesinde asla kişi adı olarak kullanılmaz,[100] atasözü ve deyimlerde işi ne?

Bakıyoruz eski sözlüklere, Ali değil, medli elifle âl-i Cengiz imiş, yani "Cengizoğulları", tıpkı âl-i Osman gibi. Kırım'da üçyüz küsur yıl Osmanlı egemenliği altında hüküm süren han sülalesi Cengiz Han soyundan geldiği için Âl-i Cengiz diye anılır. Bu muhteremler 18. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın da dahil olduğu bir dizi karmakarışık siyasi entrikaya bulaşmışlardı da o yüzden Kırım elden gitmişti. Sanırım **âl-i Cengiz oyunu** deyimi o devirde piyasaya çıkmış olmalı.

*

Vehbi kim bilmiyorum. Ama kerrake belli, eskiden ilmiye mensuplarının giydiği bir tür hafif cübbe. Yani Vehbi Efendi medrese softası yahut hoca olmalı. Ama ne etmiş de **kerrakesi anlaşılmış**, orası anlaşılmıyor.[101]

Kerrakesi meşhur olan bir başka tarihi şahsiyet, hayrettir, Roma imparatoru Lucius Septimius Bassianus, namı diğer **Caracalla**. Bunun babası olan imparator Severus Fenike asıllı bir Libya'lı, anası da Suriye'deki Humus kentinin şeyhi olan bir Arabın kızıymış. Aileden gelen Şark adetlerine merak salmış, Roma'nın göbeğinde Suriye usulü *carraca* giyip gezinince Roma'lı fırlamalar lakabı yapıştırıvermişler. Carraca, zamanın kaynaklarında "bir tür Suriye cübbesi" diye geçiyor.[102] Roma'da Caracalla Hamamları vardır, görmedinizse gidin görün, değer.

Adamcağızın sonu iyi olmamış. 211 yılında İran seferine çıkmak üzere geldiği bizim Harran'da yol kenarında def-i hacet ederken kendi askeri tarafından öldürülmüş.

*

Çapanoğlular 18. ve 19. yüzyıllarda Yozgat'ta hüküm süren bir sülale. Osmanlı Devletinin adı var kendi yok olduğu bir devirde, Aydın'daki Karaosmanoğlu ile birlikte Anadolu'nun neredeyse yarısında Çapanoğlu'nun borusu ötermiş. **Bir işin altından Çapanoğlu çıkması** da o devrin hatırası olmalı.

Canavar

31 Mart 2009

Adem'in zevcesinin adı İbranice **xawwâ**, X-Y-W kökünden "canlı varlık" yahut "yaşayan". Belki tüm canlıların yahut en azından insanların anası anlamında bu adı vermişler. Arapçası ha ile **Hawwâ** olarak geçiyor. Yunancası **Hêva**, Eski Yunanca kelimelerin başındaki /h/ Latincede daima yutulduğu için, Latincesi de **Eva**. Hakkında müzikaller yazılan Arjantin diktatoriçesi Eva Peron'un adı Türkçede herhalde Havva Binektaşı oluyor.

Arapça biliyorsunuz İbraniceyle akraba bir dil, ikisi de Sami dilleridir, bilmem hatırlatmam gerekir mi. Aynı kök H-Y-W şeklinde Arapçada da mevcut, aynı anlama geliyor. Türevleri **hayâ'at** yani yaşam, **haywân** yani "canlı varlık" yahut "yaşayan". Bir de **muhayyâ** olmak var, yani canlanmak. "Müheyya oldu meclis sakiyâ peymaneler dönsün" diye şarkısı bile var, Zekâi Dede'nin, tahir buselik makamında, güzeldir.[103]

Peki hayvanın Farsçası nedir diye soran olur diye onu da hemen söyleyeyim. Tabii ki **cânâver**. **Cân** bildiğimiz hayat, **-âver** de sahiplik bildiren ek, toplasan ne eder? "Canlı". Farsçada sivrisinekten zürafaya kadar tüm hayvanlar cânâverdir. Türkçede de **canavar** yakın döneme kadar her türlü canlı mahluk, hayvan anlamında kullanılırdı. Köylü ağzında halâ öyledir, fino kadar köpeğe canavar derler. 17. yüzyıl sözlüklerinde canaver = her çeşit hayvan, özellikle yaban domuzu diye geçiyor. Zannederim bir nedenle (mesela kibarlık gereği) adı söylenemeyen hayvanlara kestirmeden canavar demişler, oradan kelimenin Türkçe anlamı adım adım kaymış. Canavar adam = hayvan adam.

Havvayı da canavar ettik ya, bakalım feministler ne diyecek?

Öz

2 Nisan 2009

Eski Türkçenin bir aşamasında kelime sonundaki /r/, belli şartlarda /z/ sesine dönüşmüş. **Görmek** fiilinin isim hali bu yüzden **gör* değil **göz**. Kuduran kimse aynı nedenle **kuduz**, semiren de **semiz**. Bugün ölmüş olan *yaldramak* fiilinden iki heceli **yaldız** ama üç heceli **yıldırım** türemiş. Sarı rengin Eski Türkçede asıl adı **saz**, **sarığ** da bunun türevi, ilki bugün sadece **saz benizli** deyiminde yaşıyor. Esasen "eklem" anlamına gelen **diz** sözcüğüne küçültme eki getirince sonuç **dizek* değil **dirsek** oluyor.

Geniş zaman ekinin neden olumluda *–r*, olumsuzda *–mez/–maz* olduğunu da Marcel Erdal şık bir şekilde açıklıyor *A Grammar of Old Turkic*'te.

Türki dillerin en uzak akrabası olan Çuvaşçada bu dönüşüm olmamış; daha doğrusu Çuvaşça, bu dönüşümden önceki bir tarihte Ana Türkçeden ayrılmış. O yüzden Çuvaşlar mesela gündüz, güz, dokuz, yaz, yazı, yıldız, kız, kaz, düz yerine **kıntır, kır, tixxir, şur, şıru, şıltır, xır, xur, türi** diyorlar. Birebir aynı kelimeler, ses bozucu filtreden geçirilmiş gibi.

Bundan 1500 yıl önce Ortaasyada birileri kelime sonundaki r'yi vızıldatma modasını çıkarmasaydı bugün Türkçede de belki böyle konuşuyor olacaktık. Sahneyi gözünüzde canlandırın: Ötüken Akademisinde Bilge Han öğrencileri azarlar, "rezil ettin ataların tilini, titre ve örüne dön!" Gençler kıkırdar.

Şimdikiler de arkadaş yerine /aarkıdaj/ diyorlar, reziller!

Zührevi

3 Nisan 2009

Arapça **ezher** "parıldayan, görkemli, ışık saçan". Mısır'daki ünlü okulun adı böyle. **Zehrâ** da bunun dişisi olan sıfat. Arapçada tıpkı Almanca ve Fransızcadaki gibi sıfatların bir dişi bir de erkek hali var. Bu da böyle dişi sıfat yapan bir kalıp: *ekber-kübrâ* (büyük), *ahmer-hamrâ* (kırmızı), *ebyaz-beyzâ* (beyaz), *esved-sevdâ* (kara) gibi. Mesela mekteb-ül ezher, ama medreset-üz zehrâ olur, çünkü mektep erkek medrese dişidir.[104]

Ezher ile aynı kökten **zeher** "parıldama, ışıma", **zehre** "görkem, ihtişam" demek. Bir de **zühre** var, Venüs gezegeninin Arapçası. Gezegenlerin en açık renkli ve parlağı olduğu için böyle adlandırılmış zahir.

Latin kültüründe biliyorsunuz Venus hem gezegenin adı, hem de eski Romalıların aşk tanrıçasına verdikleri isim. Fransızlar bundan **vénérien** diye bir tıp terimi türetmişler, "aşk yoluyla bulaşan hastalıklar" anlamında, İngilizcesi **venereal**. Bizim Tıbbiye mektebi 19. yüzyılın sonlarında bu terimi aynen Osmanlıcaya çevirip **zührevî** sözcüğünü icat etmiş. En erken galiba Şemseddin Sami'nin 1900 tarihli Türkçe sözlüğünde geçiyor. Redhouse sözlüğünün 1891 baskısında **zühresûz** var "parıltıyla yanan", **zührerıh** var "ışıldayan yanaklı", ama zührevî yok mesela.

Bir de mesela zühresûz'u kalkıp "aşkla yanan" diye çevirirsen saçmalamış olursun. Batı kültüründe Venüs gezegeni = aşk tanrıçası, ama Osmanlı kültüründe 19. yüzyıl sonlarına dek böyle bir şey sözkonusu değil tabii.

Malta eriği

4 Nisan 2009

Malta taşı tabirini en erken 1876 tarihli Ahmet Vefik Paşa sözlüğünde buldum. Keserle yontulan ve özellikle avlu zeminlerinde kullanılan bir tür yumuşak taş. Gerçekten Malta'dan mı gelir, bir bilgim yok; hem avlu taşı gibi ucuz ve ağır bir nesne neden ta Malta'dan ithal edilsin ki? **Malta eriği**nin ise Malta adasıyla alakası olmadığı kesin. Çünkü Malta'da malta eriği yok. Japonya kökenli bir ağaçmış, nüfus kâğıdındaki adı eryobotris japonica. 1810'larda Amerika'ya götürmüşler, 19. yüzyılın ikinci yarısında oradan Türkiye'ye ulaşmış. O yüzden Türkiye'nin çoğu yöresinde adına **yenidünya** derler.

Peki malta eriği neden? Düşün düşün, en sonunda şuna vardım. Maltanın diğer anlamı, biliyorsunuz, "taşlık, avlu". Özellikle hapishanelerin iç avlusuna **malta** denir, kaçma eğilimi olmayan gariban mahkûmları malta görevlisi yaparlar. Acaba malta eriği "avlu eriği" mi demek? Malum, eski İstanbul evlerinin iç avlularında popüler bir ağaçtı, Hasköy'deki büyükninelerin avlusunda filan mutlaka bir tane olurdu. Dona dayanıklıdır, ama rüzgârı hiç sevmez, ondan olmalı.

Bunları yazdıktan sonra büsbütün aklım karıştı. Sakın malta taşı da "avlu" anlamındaki maltadan geliyor olmasın? O zaman adayı unutup "avlu" maltanın kökenini bilmiyorum demek icap eder.

Malta eriğine Ege bölgesinde **muşmula** derler. Oysa hakiki muşmulayla alakası yok, meyvesi biraz benzer o kadar. Yunanlılarda da aynı hadise varmış, *músmulo* hem muşmula, hem maltaeriği / yenidünya için kullanılıyormuş. Bizim muşmula zaten oradan alıntıdır, antik Yunancası *méspile*. Bizim araziye iki üç tane diktim, bu yıl ilk meyvesini aldık. Saçma bir meyve aslında, çürük elma gibi bir şey, ama lezzetli.[105]

Kohen

6 Nisan 2009

Tahmin ve tahayyülat üzerinden etimoloji yapmak riskli iş. İnsanı olmadık tuzaklara düşürür. Buyurun size nefis örnek. Hakan Erdem'den apardım, kendisine mersiler diyorum.

Ortaasya Türk kültürünün iki temel direği, **töre** ve **kağan**. Töre, Türk kavimlerinin yazılı olmayan kutsal yasasının adı. İbranice **Torah** da "yasa, öğreti" demek, "doğru yolu gösterme ve öğretme" anlamına gelen y-r-h kökünden. Musa kanunlarına bu adı vermişler, bizim Tevrat diye bildiğimiz şey o. Kimilerince **Törük/Türük** sözcüğü "Töre'ye uyan" anlamına geliyor, ki bu durumda "Tevrat'a uyan" diye de çevirebiliriz. Bir de **kohen** var, "yüksek rahip" anlamında. Musa'nın kardeşi Harun'un soyundan gelenlere bu ad veriliyor. Kudüs tapınağının başrahiplerinin hepsi Kohen.

Düşünelim: Hazar Türklerinin Musevi olduğu tarih kitaplarında yazıyor. Soydan Yahudi olmayanların Musa dinine girmesi neredeyse imkânsız olduğuna göre bu nasıl iş? Sonra bakıyoruz Selçuk hanedanının kurucularına, Müslüman olmadan ÖNCEKİ isimleri İsrail, Mikail, Musa, Yusuf. Hepsi de Yahudi adı. Mikail Malazgirt fatihi Alp Arslan'ın dedesi, İsrail de ayıptır söylemesi büyük amcası.

Yok, merak etmeyin, ısrar edecek değilim, ben sağlamcıyım. Ama siz de siz olun, şu kelime şuradan gelir demeden önce, a) inandırıcı yazılı delil var mı?, b) kanıtlanmış ses değişimi yasalarına uyar mı?, c) dil psikolojisinin evrensel verilerine uygun mu? diye sormadan bence karar vermeyin.

Sümerlerde gak-guk kuş demekmiş, demek ki Sümerler Türktür diye zırvalayanlara da kulak asmayın.[106]

Cübeyl

7 Nisan 2009

Şimdi bu o kadar uçuk bir etimoloji ki insan ilk okuyuşta “hadi canım olur mu öyle şey” diyor. Ama kaynaklar sağlam, zincirin her halkası kendi içinde tutarlı ve net.

Cübeyl bugünkü Lübnan’da Beyrut’un az kuzeyinde bir kasabanın adı. Adı Arapça **cebel**’den Tepecik demek. Milattan bin yıl kadar önce aynı yer Fenikelilerin en önemli liman kentlerinden biriymiş, o zamanki adı da **Gubla**, ki o da Fenike dilinde Tepe anlamına geliyor. Fenike dili sonuçta Arapçayla akraba bir Sami dili, Fenikece her iki kelimeden birini biraz kafayı çalıştırınca kolayca çözebiliyorsun. Diğer dillerdeki /g/ eşittir Arapça /c/ diye de daha önce birkaç kez söylemiştim. Yani gubla = cebel.

Antik çağda Gubla Mısır’dan gelen papirüsün dünya çapındaki sevkiyat noktasıymış. Ta Yunanistan’a, Karadeniz’e, İtalya’ya buradan papirüs sevketmişler. O zamanlar daha kâğıt yok, parşömen de epey sonra çıkmış, üstelik çok pahalı. Kitabın hammaddesi papirüs.

Eski Yunanlıların bu kente verdikleri ad **Byblos**. Hemen belirteyim, ikinci sıradaki y (upsilon) harfi en eski Yunancada /u/ diye telaffuz ediliyor; Klasik Çağ Atina lehçesinde /ü/, Milat dolayında da /i/ olmuş. Yani Gubla’nın Yunancası önceleri /bublos/ sonradan /biblos/. Byblos aynı zamanda Yunanca papirüse, daha doğrusu kitap kalitesinde olan iyi cins papirüse verdikleri ad, aynen portakalın iyisinin Vaşington olması gibi. **Byblion** da papirüs üzerine yazılıp rulo haline getirilmiş kitap, soyut bir şeyden nesne adı yapan –ion ekiyle.

Latinceye **biblium** diye geçmiş. Batı dillerindeki **bibliyotek**, **bibliyografi** vb. oradan geliyor. İngilizce **Bible** da aslında basitçe The Kitap demek.

Kim derdi ki Cebelitarık’taki cebel ile Bible akraba diye?[107]

Takiye

8 Nisan 2009

Benim bulabildiğim en eski örneği **demir takiye** diye geçiyor, savaşta başa takılan bir tür zırh, zannederim demirden basit tas şeklinde olanı. 1680 tarihli Meninski sözlüğü bundan da söz etmiş, ama **takiye** ve **tâkiye** altında verdiği esas tanım “İstanbul’da evli kadınların giydiği kenarsız şapka”. 19. yüzyıla gelindiğinde artık te ile değil kalın ta ile yazılıyor, ukalâ takımı da her fırsatta hatırlatmaktan usanmıyor ki halkımız bu nesneye **takke** dese de aslı **takiye** olup öyle söylemeli.

Te ve kaf’la takiyenin Arapça anlamı “koruma, sakınma”. Gayet mantıklı duruyor: takiye = head protection, yani kafayı koruma şeysi. Arapça sözcüğün bir de fıkıhta özel anlamı varmış, okuyoruz: “tehlikeden sakınma amacıyla inancını ve mezhebini inkâr etme”, Şiilerde serbestmiş, Sünnilerde durum nedir anlaşılamadı. Sözcüğün bu teknik anlamı Osmanlıca normal sözlüklerde hiç geçmiyor, belli ki yaygın bir kavram değil. 1990’larda birileri bir şekilde keşfetti, bir müddet memleketin bir numaralı davası oldu, şimdi unutulmaya yüz tuttu.

Özetle, kafayı korursa takke, başka yerini korursa takiye. İkinci kullanıma misal: Meclis toplayıp ilk oturumda padişaha bağlılık yemini ettirirsin, “padişaha isyan ettin diyenler haindir” diye sağa sola hakaret yağdırırsın, sonra cumhuriyet ilan edip “aslında baştan beri niyetimiz buydu, ama halkımız daha hazır olmadığından, zaman, zemin, hede hödö” diye anlatırsın. Buna işte takiye deniyor.

Takiyye yanlış, tek y olacak. Kökü **vikaye**, yani “koruma”. [108] Son harfi w/y olan nakıs fiillerin tefᶜîl masdarı –iye şeklinde olur: **tahliye, terbiye, tavsiye, tasfiye, tesviye** vs. Dahiliyye, cahiliyye vesairedeki –iyye eki başka şey, karıştırmamalı.

Obez

9 Nisan 2009

Anadolu Türkçesinde **obmak** "hapır hupur yemek", **obur** çok yiyen. Latince **obêdere** "tıkınırcasına yemek", **obêsus** "aşırı yiyen, obur". Aaa, Sezar'la akraba mı çıktık?

Aslında o kadar basit ki, bunun olamayacağını bilmek için biraz genel tarih kültürü yeterli. Artı biraz mantık.

A diline B dilinden kelime geçmesi için ne lazım? Bir kere anadili A olan yeter sayıda insanın B dilini bilmesi lazım, herkes değil fikir ve moda önderlerinin büyükçe bir kısmı bilse yeter. İnsan karşındaki muhatabının da B dilini bildiğini bilse araya hiç çekinmeden B dilinde kelimeler, cümleler attırabilir. Hele B dilini bilmek o toplumda kültür ve itibar göstergesi ise, olur olmaz her vesileyle o dili bildiğini göstermek büsbütün farz olur; kültürlüsü de, kültürlü görünmek isteyen cahili de laf arasına B dilinde kelimeler sıkıştırmaya özen gösterir. Bak 550 kişilik Meclis'te 500 küsur tanesi "İngilizce bildiğini" belirtmiş, boşuna mı? Vecdi Bey bile vatan millet kurarken *nation büildink* diye aradan döktürmedi mi?[109]

E, Latince bilmek Türklerde hiçbir zaman moda olmadı. Hiçbir devirde üçyüz beşyüz kişiden fazla Latince bilen olmadı. Eski Romalılar arasında da pek Türkçe bilen olduğunu sanmıyorum. Demek ki nedir? Türkçeden Latinceye, Latinceden Türkçeye geçmiş kelime olmaz; unutun.[110]

İstisnaları analım. Türkçede direkt Latinceden geldiğini bildiğim bir tek kelime var, **imparator**. Avusturya hükümdarının resmi sıfatı olarak 17. yüzyıldan beri biliniyor. Önceleri hakaret olsun diye Nemçe Beyi filan derlermiş, galiba Karlofça Antlaşmasında dayatmışlar, resmi unvanı budur, bunu kullanacaksın diye. Bir de son devirde bilim Latincesinden tıp jargonuna alınmış bazı tabirler var. Hepsi o kadar.

Tabii son 150 yılda Fransızcadan ve İngilizceden aldığımız bir sürü Latince kökenli kelime var, ama o başka. Obmak Türkçede en az 500 yıldır mevcut.

Obedere de Latincede 2000 küsur yıl önce kaydedilmiş. İlişki mümkün değil. Benzerlik herhalde hapır, hopur gibi bir ses benzetmesine dayanıyor.[111]

Klozet

10 Nisan 2009

İngilizce **closet** "küçük oda", **water closet**, kısaltması WC, "içinde tuvalet ve lavabo bulunan küçük oda". Her türlü tuvalet-banyo odası da değil, bizde hela dediğimiz hücre şeklinde olanı.

Türkçe **klozet** 1990'lardan beri yaygın, alafranga tuvalet taşının adı. Yani ayrı şey. Misal: *Klozete taharet takacak mıydık abi?* **Klozet kapağı** da var ayrıca. Yanlış mı? Yoo, neden yanlış olsun. Türkçe ayrı dil, İngilizce ayrı dil. Klozet Türkçe, öbürü İngilizce, o kadar, heyecanlanacak bir durum yok. Şansı yaver gider de yaşarsa bin sene sonra kimbilir ne acayip başka anlamlar türetmiş olacaktır.

Sade bugün böyle değil, ta eskiden beri böyle. Buyurun, Arapçadan birkaç örnek.

İdrak: Arapçası bir şeyin dibine veya sonuna varma, Türkçesi anlama. **Feyiz**: Arapçası taşıp dökülme, bolluk, bereket, Türkçesi kültür yahut aydınlanma. **Hazz**: Arapçası kısmet, nasip, pay, Türkçesi zevk alma – hazzın doruklarında gezinmek var, hedonizm manasına hazcılık bile var. **Hile**: Arapçası çözüm, çare, Türkçesi kandırmaca. **İptila**: Arapçası imtihan, mihnet, sınav, Türkçesi özel bir tür manevi imtihan. **İdrar**: Arapçası bol süt vermek, Türkçesi başka. **İmla**: Arapçası dikte etmek, söyleyip yazdırmak, Türkçesi doğru yazım. **Haşmet**: Arapçası uşak ve hizmetçiler güruhu, maiyet, Türkçesi ululuk. **Kasvet**: Arapçası acımasızlık ve gaddarlık, Türkçesi ruh sıkıntısı. **Cumhur**: Arapçası yığın, Türkçesi ahali.

Daha yüzlerce var. Osmanlılarda "Galatat Sözlükleri" diye başlıbaşına bir yazın tarzı türemiş, Türkçede "yanlış" kullanılan Arapça ve Farsça sözcükleri sayıp dökmekten usanmamışlar.

Peki ne olacak? Bir kelimeyi Araplar yahut İngilizler icat etti diye patent hakkı ilelebet onlarda mı kalacak? Türkçenin kendi ihtiyaçları, kendi dil modaları olmayacak mı?

Kelime dediğin kim kullanıyorsa onun malıdır. Doğar, gelişir, değişir, günün birinde ölür. Arada benim gibi “bak İngilizcesi şöyle, Arapçası böyle” diye ahkâm kesen ukala takımına gün doğar, onlar da kendilerince mutlu olur. Toplum gene bildiğini okur.[112]

Kıtıpiyos

11 Nisan 2009

Kıtıpiyos nedir diye sormuş bir arkadaşımız, sanki Gugıl bitti artık her şeyi Nişanyan'a soruyoruz. Cevabı basit. Rumca **Egyptos** Mısır, **Egyptios** Mısırlı, telaffuzda **Kiptios** olur. Mısır'ın Arap-öncesi yerli halkına verilen **Kıptî** adı da buradan. Çingene milletinin Mısır asıllı olduğu eskiden yaygın bir yanılgıydı. O yüzden eski kullanımda Çingene yerine Egyptios veya Kıptî denildiği olur. **Kıtıpiyos** bu bağlamda Çingene demek sanırım.

Yetmişikibuçukuncu millete şimdi artık "Çingene" demek de saygısızlık sayılıyor; onun yerine, kendi kendilerine verdikleri isim olan **Rom** veya **Roma** kullanılıyor. Bunun İtalya'da bir şehir olan Roma ile alakası yok. Kendi dillerinde "insan" demekmiş esasen.

Çingene sözcüğünün nereden çıktığı ise karışık bir konu. Batı kaynaklarına bakarsan Rumcadır diyorlar. Bizans metinlerinde ilk 13. yüzyılda kaydedilen **Tsínganos** sözcüğünü tanık gösteriyorlar. Ama Rumca bir anlamı olmayan bu kelimenin yapı bakımından da Rumcaya benzemediği muhakkak. Son zamanlarda epey taraftar bulan bir görüşe göre sözcüğün aslı Ortaasya Türkçesinde **çığan**, Anadolu Türkçesinde **çığay** diye geçen kelime olabilir; "fakir, sefil" demekmiş. Benim aklıma da bu yatıyor gibi. Belki Türkçeden Rumcaya, oradan geri Türkçeye geçiş düşünülebilir. Kalın sesli çığan'ın ince sesliye dönüşüp arkaya da –e alması bu şekilde açıklanabilir.

İtalyanca **Zingaro** (/tzingaro/) ve Fransızca **Tzigane** Rumcadan geçen biçimler. İngilizce **Gypsy** ise aynen "Mısırlı" yahut "Kıptî" demek. Halbuki adamların Mısır'la alakası yok, 11. yüzyıl gibi bir tarihte Hindistan'dan gelmişler, Anadolu üzerinden Avrupa'ya yayılmışlar.

Anadolu tarihini anlatırken, peki Alpaslan Malpaslan kadar olmasın ama, "atalarımız Asya'dan geldi" diye bunu da araya eklemek gerekmez mi? Nereden baksan bir milyon vatandaştan söz ediyoruz. Onların tarihi de bu ülkenin tarihi değil mi? İlla kılıç zoruyla gelmek mi gerekiyor?

Çatana

13 Nisan 2009

1853 yazında Rusya o zamanlar Memleketeyn ("iki memleketler" yani Eflak ve Boğdan) adı verilen Romanya'yı işgal eder. Rusların her an Tuna'yı aşıp Bulgaristan'a girmesi beklenirken Türk ordusu beklenmedik iki kontratakla bunu en azından bir süre geciktirmeyi başarır. 5 Kasım'da Olteniça'da, 5 Ocak 1854'te Çatana'da Tuna'yı geçen Türk birlikleri Rusları yenilgiye uğratır. Bir önceki savaşta Rusların iki ayda Bulgaristan'ı çiğneyip Çatalca'ya dayandığını hatırlayan İstanbul ahalisi bu başarıları sevinçle karşılar.

Rusların güneye sarkmasından çekinen İngiltere ve Fransa bu esnada zehir zemberek bir ültimatom verip donanmalarını Karadeniz'e gönderirler. 12 Mart'ta Rusya'ya karşı Osmanlı-İngiliz-Fransız ittifakı imzalanır. İki yıl sürecek meşhur Kırım Harbi başlar.

İttifakı kutlama babında İngiltere Türkiye'ye en modern tipte iki buharlı gemi hediye eder. Bunlardan birine Olteniça, diğerine Çatana adı verilir. Olteniça Tuna'ya gönderilir, Çatana İstanbul'da alıkonur, Boğaz'da bir yukarı bir aşağı gezinip şov yapar, bir müddet İstanbul halkının dilinde dolaşır. O günden itibaren İstanbullular, Şehir Hatlarının eski tip ufak gemilerine yahut irice römorkörlere benzeyen buharlı teknelere **çatana** adını verirler. Benim çocukluğumda halâ yaygın terimdi. Şimdi unutulmaya yüz tuttu, Bostancı'da bir balık lokantasının adı olarak yaşıyor.

Çatana'nın Romence adı **Cetate**, GoogleEarth'te 44 6' kuzey 23 3' doğuda görülüyor (adını yanlış yere kaydırmışlar ama).

Cetate'nin etimolojisi de "vay canına" dedirten cinsten, ama yetsin bu kadarı.[113]

Mendebur

14 Nisan 2009

Vefik Paşa (1876) “uğursuz, müflis” demiş; Şemseddin Sami (1900) “hayırsız, haylaz, aciz, yaramaz”. Kökenini göstermeye teşebbüs etmemişler. TDK sözlüğünde 1945’ten bu yana hep “sümsük, sünepe” diye geçiyor.

Farsçada **mendbûr** veya **mendebûr** var, aynen bizdeki anlamda, ama ne *mend* burada mantıklı bir anlam veriyor, ne de *bûr*. Ferheng-i Ziya “asıl evlat sahibi mânâsına *mendbûr* olup çok evlât sahibi olanlar ekseriya perişan hâtır olduklarından bu mânâya gelmiştir” diye kendince bir açıklama getirmiş, ki “halk etimolojisi” denilen hadisenin nefis bir örneği olarak zikredilebilir. Meydan Larousse (1969) aynen oradan alıp yinelemiş. Nişanyan sözlüğü (2002) de onlara kanıp kötü yola düşmüş.

Kilit ipucu şu: hem Farsçada hem Türkçede kalıplaşmış deyim **müflis mendebûr**. Hatta Farsçanın klasik sözlüğü Burhan-ı Katı (1648) mendebur daima müflis’in redifidir diye özellikle belirtmiş.

Bakıyoruz Arapçaya, işte aradığımız cevap orada! **Muflîs min ed-debûr** “batı rüzgârıyla iflas etmiş.” Yerleşik bir deyimmiş. Hatta “Batı rüzgârı esti, talih yıldızı battı” diye atasözü bile varmış. Neden? Çünkü Batı rüzgârı rüzgârların en uğursuzuymuş, kıtlık ve kuraklık getirirmiş, hatta (Tac-ül Arus sözlüğüne göre) kötülüğüyle meşhur olan Ad kavmini Batı rüzgârı mahvetmiş. Aynı kökten *debr* “ölüm”, *debre* “talihin ters dönmesi” anlamına geliyor. *İdbâr* da “şansını bozmak, kötületmek”.

Debûr Batı rüzgârı, esasen “arkadan veya tersten esen” demek. Daha önce de değinmiştim, Arapçada yön isimleri “doğu = ön” ilkesine göre oluşturulmuş. Cenup = sağ, şimal = sol. Aynı dbr kökünden *dubr* sözcüğü de var, bizde **dübür** diye geçer. İnsanın arka tarafı, yani, nasıl desem, maçası.

Kelime

15 Nisan 2009

Arapça **kelime** ve **kelam** ile “yara” anlamına gelen **kelm** aynı köktense bunun felsefi anlamı ne olabilir diye sormuş birisi, Wittgenstein’dan filan bahsederek. Maildeşlerimin kültür ve merak düzeyi şayet okur ortalamasını yansıtıyorsa vallahi işim zor, yetişmek için daha bir fırın ekmek yemem gerekiyor.

Hemen sözlükler açıldı. KLM Arapçada fiil kökü olarak mevcut değil. *Kalm* (yara) ve *kalîma/kalâm* (söz) olmak üzere iki bağımsız ad grubu mevcut. Aralarındaki anlam bağı üzerinde durmamışlar. Buna karşılık Aramice ve İbranice KLM fiili mevcut: birini utandırmak, aşağılamak, hakaret etmek ve yaralamak olarak geçiyor. Yani özellikle dille yaralamak.

Ne alaka derseniz, Türkçe **söğmek** (sövmek) ve **söz** kelimelerini bir düşünün derim. Eski Ortaasya Türkçesinde *söz* bugünkünden daha oturaklı bir kelime: özellikle hukuki ve ahlaki bir sonucu olan söz, resmi söz anlamında kullanılıyor. Söz vermek, söz kesmek, sözlü (= nişanlımtrak) gibi deyimlerde bu anlamın izleri kalmış. “Bana söz söyleyecek adam daha anasından doğmadı” cümlesindeki söz, mesela İngilizcedeki word gibi masum bir kelime değil. *A man who will say me a word is not yet born from his mother?* Vallahi olmuyor!

E söğmek de “ağır söz söylemek” değil mi? Ama ortak kök var mıdır ve oradaki /ğ/ ve /z/ seslerinin işlevi nedir diye sorarsanız bilmiyorum der işin içinden çıkarım.

Kartoteks

16 Nisan 2009

Geçenlerde **kartoteks** kelimesini kullandım: hemen biri yazmış, necedir, biblioteks gibi mi diye. Elhak doğru, bunun Frenkçesi **cartothèque**'tir, aynen diskotek, sinematek ve bibliyotek gibi. Ama bizde hatırladığım kadarıyla en az 1970'lerin ortasından beri kartoteks diye geçer. Sanayi odasının tasnifinde resmen kartoteks firmaları diye bir sektör var. 1983 tarihli Yataklı Tedavi Kurumları Yönetmeliğine göre de hastanelerde kartoteks sistemi bulundurmak yasal zorunlukmuş.

TDK sözlüğünde var mı? Yok tabii. Ayrıca şunlar yok. **Kartoteks programı**: kart kataloğu yazılımı, yüzlerce yazılım firması var bunu satan. **Kartoteks dolabı**: çelik eşya sektöründe geçiyor, kısaca kartoteks de diyorlar, "dört çekmeceli lüks kartoteks, suntalam kaplı" gibi.

En komiği başka. İngilizce **cartotex** diye arayınca Google'da elli küsur sayfa çıkıyor. Ama hepsi ya Türk firmaları, ya da onlarla iş yaptığı anlaşılan yabancı şirketler. Yani? Evet çağdaş İngilizceye bir Türk katkısı keşfettik nihayet![114]

*

Başka bir acayip Türk icadına da değineyim, tam sekiz yıldır kafa patlatıyorum, çözemedim. **Asmolen**: betonarme inşaatlarda taban dolgusu olarak kullanılan yassı tuğla. Bu da en azından 60'lardan beri var (çocukluğumda Büyükdere yolunda tuğla ve asmolen fabrikası vardı diye hatırlıyorum). Ama asmolen kelimesi nedir, en ufak bir ipucum yok, deli olacağım. İnternete bakıyorum, asmolen hakkında İngilizce, Almanca, İsveççe teknik makaleler, ihale ilanları filan var. Deşince hepsinin yazarı Türk çıkıyor. Hayret edilecek şey, ama döner kebapla lokum kadar törkiş bir ürün galiba. Bırak kelimenin İngilizce biçimini, karşılığı (tercümesi) bile yok görünüyor.[115]

Lingua franca

17 Nisan 2009

Osmanlı donanmasının dili Türkçe değildi, hele "Osmanlıca" hiç değildi, İtalyancaydı. Daha doğrusu İtalyanca ağırlıklı bir tür deniz Tarzancası olan *Lingua Franca* idi, yani Frenk Dili. Kozmopolit bir piyasada anlaşmaya yarayan kırma dillere dilbilimciler *pidgin* adını veriyor. Bizdeki Kapalıçarşı turistçesi ("hey madam vant epıl ti?") tipik pidgin'dir. Bu da öyle.

Karı koca Kahane'lar ile rahmetli Andreas Tietze'nin 1960'larda hazırladığı mükemmel bir Lingua Franca sözlüğü var.[116] Türkçede bildiğiniz (ve bilmediğiniz) bilumum denizcilik terimlerini didik didik etmişler, Bizans Rumcasından Arap argosuna, Güney Fransa lehçesinden Cezayir korsanlarının belgelerine kadar izini sürmüşler. Frenk Dili'nin halen yaşayan kalıntılarından buyurun birkaç örnek:

Yelkenler **mayna** edilir, **fora** edilir – ama **grandi** yelkeniyle **babafingo** beraber açılır mı, o kadarını bilmem.[117] Gemi bazen **alarga** (al larga, açıkta) durur, bazen **iskele alabanda** (scala alla banda) eder. Demir **manivela** ile **vira** edilir. **Güverte**den (covertà) kıç **kasara**sına (cassaro) çıkılır. **Dümen** (timón) kırılır. **Vardiya** (guardia) bekleyip **pusula**ya (bussola) bakılır. **Alesta** (al lesta) durup **mola** (molla) edilir. Başka gemi görünce **flama** ve **bandıra** (bandéra) açılır. Bazen **fortuna**ya (yani kadere) yenilip **alabora** olunur.

Balıkçılık başka. Türkçedeki balık ve balıkçılıkla ilgili kelimelerin hemen hepsi Rumcadan gelir. Rumca, belki biliyorsunuz, İtalyancadan ayrı ve alakasız bir dildir. Gemicilikle balıkçılık da iki ayrı meslektir. Belli ki birincisi Akdeniz çapında daha kozmopolit bir kültüre sahipmiş. İkincisi ise, ta 1950-60'lara dek bizim yerli Rumların uzmanlaştığı bir yerel sektördü. İstanbul sokaklarında yarı Rumca yarı Türkçe "skumri taze" diye bağıra bağıra geçen balıkçıları ben hatırlıyorum.

Taze'nin a'sı kısa e'si uzun söylenecek ki tam olsun.

Bereket

18 Nisan 2009

Eski Babil'in dili olan Akatçada **birku** ve **burku** "diz" demekmiş. İbranice **berek**, Süryanice **burkâ** aynı anlama geliyor. Eski Habeşçesi de **bırk**. Geçen sene Etiyopya'da Yemrehanna Krisdos manastırında misafir kaldığım günlerde Habeş yazısını çat pat okumayı öğrendim. Görüntüde bizim Ermeniceye benziyor ama yapısı da mantığı da alakasız. Toplam 119 harf var. Bir Atatürk çıksa da Harf Devrimi yapsa diye bekliyorlar.

Dağıttım gene konuyu, toplayalım. Bahsini ettiğim sözcükten türeyen İbranice **berâkah**, Aramice eril **berâkâ** veya dişil **berâketâ** "diz çökmek" anlamında. Aynı zamanda, bir kişi veya tanrı önünde diz çöküp dua etme eyleminin adı.[118] Özellikle Sami ve Doğu Akdeniz toplumlarında kadim bir davranış biçimidir biliyorsunuz. Mesela antik Roma'da böyle bir jest pek kaydedilmemiş, sonradan Hıristiyanlıkla birlikte Şarktan öğrenmişler.

Arapçada bu familyadan "diz" anlamına gelen bir kelime yok, ama mesela **bürûk** var "devenin diz çökmesi" ya da "insanın deve gibi diz çöküp ellerini öne koyması". **Bereket** ise Kuran'da "Allah'ın verdiği nimet, bolluk, verimlilik" olarak geçiyor. Acaba **bereket duası** deyimi esasen duanın *yapılış biçimine* ilişkin bir ad iken duanın *konusuna veya sonucuna* kaymış desek çok yanılır mıyız?

Arapçadaki diğer türevler kelimenin bu ikincil anlamından hareket etmiş. **Tebrîk** "birine nimet ve bereket dilemek", Türkçesi "Allah iyiliğini versin" demek. **Mübârek** de "bolluk ve bereket sahibi". İngilizceleri *to bless* ve *blessed*.[119]

Boyoz

20 Nisan 2009

İzmir'in alameti farikalarındandır, bol yağlı bir tür katmer hamurundan yapılmış çörek, İstanbul'daki en yakın muadili açma herhalde. Yahudi işi olduğunu İzmirliler bilir. Zaten İzmir kültüründe özgün olan ne varsa Yahudilerden ya da Levantenlerden kaldığı da kimsenin meçhulü değildir, bayrakçı bayanların kulağı çınlasın.

Ladino adı verilen Yahudi ispanyolcasında bu **boyoz** çoğul kelime, tekili **boyo**, çörek. Nedir acaba diye düşünürken, aa, benim New York'un Hispanik mahallesinden bildiğim **bollo** değil mi? Yuvarlak ufak ekmek ya da çörek. Oradaki Portorikolular kelimeyi başka manada da kullanırlar, bilen bilir; 125. sokaktaki bakkalın tezgâhtar kızına "ver bir bollo" derdim, kikirik olurdu. İspanyolca çift L harfi /y/ okunur, yani telaffuzda bir fark yok.

Huy olmuş bir kere, kurcalamasam olmaz. İspanyolca kelimenin aslı ne diye baktım. Latince çıktı, **bulla**, "top". Bir sürü alakasız yerde karşımıza çıkan bir kelime. Fransızların meşhur gülle oyunu vardır, **boule**, oradan. İngilizce **bullet**, "topçuk": tabanca mermisine verilen ad. İlk çıktığında bunlar 3-5 santim çapında harbi güllelerdi, ağızdan dolma tüfeklere uygun.

Papalık fermanlarına da **bulla** deniyor Latince, meğer fermanın dibine iple bağladıkları top şeklinde mühür mumunun adıymış, bilmezdim, bir okurum öğretti. Bunun ufağı "küçük ferman, bildiri" anlamında **bolletino**, Fransızca **bulletin**, okunuşu /bülten/. İlk kez 1797'de Napolyon'un meşhur İtalya seferi sırasında her gün savaş cephesinden Paris halkına gönderdiği propaganda bildirilerine bu ad verilmiş. Modern propaganda sanatının ilk örneklerinden biri sayılır. Askerin hükümeti atlayıp doğrudan halka hitap eden bildiriler yayımlaması da o zamana kadar görülmemiş küstahlıklardandır.

1935 dolayında iyi saatte olsunlar bu kelimenin de aslında Öz Ortaasya Türkçesinden geldiğine kanaat getirip **belleten** sözcüğünü icat etmişti. Türk

Tarih Kurumu’nun dergisi yıllarca bu isimle çıktı. Belki halâ çıkıyordur, kim bilir.

Haşırt

21 Nisan 2009

İlmî takılanlar **zırt, tak, şangır, cozur** gibi kelimelere *onomatope* diyor, Türkçesi de “yansıma sesler” yahut “ses yansımalı kelimeler” imiş. Bunları öyle doğadan çıkma şeyler sanmayın sakın. Türkçe onomatopelerin adeta kimya formülleri ya da müzik notaları gibi acayip derecede formel bir yapısı var.

Tak sözcüğünü al: sert bir şeye sertçe vurma sesi. O kadar sert olmasın, hafifçe vuralım dersen **tık** olur. Buradaki a/ı kuralı bütün sistemde geçerli: şap güçlü, **şıp** zayıf, çat güçlü **çıt** zayıf, bar bar bağırılır ama **bır bır** konuşulur, pat korkutur **pıt** ürkütür. Kafadan otuz kırk tane daha sayabiliyorum. Demek ki herkesçe bilinen, ama formüle edilmeyen bir kural var ortada.

Tak sesini biraz bulandırıp alacalı hale getirelim desen **takır** olur. Aynı mantıkla tık’tan **tıkır** var, şap/şıp’tan **şapır/şıpır** var, **çatır/çıtır** var, **patır/pıtır** var, **cazır/cızır, fısır, hapır, lıkır** var. Ama kök sesin kendisi /r/ ile bitiyorsa çifte kavrulmuşu /r/ değil /l/ alıyor: şar > **şarıl**, fır > **fırıl**, **horul**, **zırıl**, **cırıl**, **mırıl** vesaire.

Takır kemik gibi oldu, araya biraz esneklik, biraz rezonans katalım desek **tangır** deriz. **Tıngır** da var, **şangır**, **hüngür**, **zıngır**, **langır** hep aynı mantıkla yapılmış. Buna karşılık eğer orta ses /k/ değil de /t/ ise, esneklik sağlayan ilave ses de /n/ değil /l/ oluyor: patır > **paldır**, kütür > **küldür**, çıtır > **çıldır**.
Langır lungur devam eden bir sesi aniden kesiveren –t hadisesi var: zır uzar gider, ama **zırt** biticidir. Cozur sürer, ama **cozurt** haşindir.

Bazı yapım ekleri sadece onomatopelerde görülür. Mesela **takırdamak**, **guruldamak**, **höpürdemek** vesairedeki –damak/–demek eki bundan başka hiçbir yerde kullanılmaz.

İsim yapan –ti eki ancak –ir veya –il ile biten çift heceli onomatopelerde görülüyor (**takırtı**, **şarıltı**, **gürültü**...), bir de –n ile biten dönüşlü fiillerde (**görüntü**, **akıntı**, **üzüntü**...). Öztürkçülerin bu çeşit teferruata ayıracak pek vakti olmadığından akıllarına estiği gibi türevler yapmışlar, **belirti**ydi, **çözelti**ydi, **doğrultu**ydu derken Türkçenin ek sistemine ciddi hasar vermişler.

Makrame

22 Nisan 2009

TDK’ya sorsan “makrome”, Fransızcası da *macremé* imiş, “kalın iplikle elde örülmüş iş”. Nerden tutsan yanlış: bir kere Türkçesi makrome değil **makrame**, Fransızcası da **macramé**. 1990’larda Türkçeye girmiş bir kelimenin Fransızcadan alınması akla ziyan, İngilizceden alındığı belli. Üstelik elde örülmesi şart değil piyasada makina işi tonla makrame var. Vatanmillet goygoyu yapacağına işini düzgün yap dese biri haklı olmaz mı?

Bir önceki satırda **makrama** deyip **mahrama** maddesine gönderme yapmışlar “bazı bölgelerde kadınların manto üstüne giydikleri geniş işlemeli örtü” diye. Bundan da uyanmamışlar.

Kalın iplikle yapılan örgü işi anlamında makrame sanırım son 30-40 yılda moda oldu. İngilizceye Fransızcadan alınmış tabii, ama Fransızca esas eski anlamı başka: “her türlü dantel, tığ işi”, özellikle de kenarı dantelli mendil veya el havlusu. Fransaya 19. yüzyılda İtalyancadan gelmiş, İtalyancası da “oya işlemeli mendil veya havlu”. O nereden gelirmiş? Tabii ki Bursa’dan. Ya sözcük? O da Türkçe. Bakıyoruz Meninski sözlüğüne, doğru yazım **makrame**, halk arasında **mahrama** denirmiş, “mendil, ter bezi, el havlusu, destmal” demekmiş, sene 1680.

Yapıca Arap kökenli bir kelimeye benziyor, ama Arapça sözlüklerde yok. *Miqrâm* ve *maqârim* var “işlemeli perde ve yatak örtüsü” anlamında, *qarm* yani “oymak, kemirmek” fiilinden. Nasıl ki oymaktan oya, öylece qarm’dan miqram – mantıklı duruyor. Ama makrame tabiri Türkçede mi türemiş, yoksa Arapçanın unutulmuş bir köşesinde varmış da oradan mı alınmış, onu çıkartamadım.

Demek ki neymiş? Arapçadan Türkçeye, oradan İtalyaya, oradan Fransaya, oradan Amerikanyaya, oradan da son yıllarda aslını unutmuş olarak gerisin geri Türkçeye. Hem de her aşamada kabuğu biraz kalınlaşmış, anlamı biraz kaymış olarak. Otur, film gibi izle: o kadar ilginç bir macera.

Meryem

23 Nisan 2009

Köşeyazarlığı mesleği acayip iş. Şaşılacak kadar candan mektuplar alıyorum. İnsanlar kalplerini açıyorlar, hayallerini ve kuşkularını anlatıyorlar, olmadık konularda tavsiyemi soruyorlar. Bazen mecbur, Güzin Abla'lığa soyunuyorum. Herkese cevap yetiştiremediğim için kahroluyorum.

Geçen gün biri yazmış, sanırım Karadeniz Bölgesinden, yeni doğan kızına Rumca isim koymak istediğini söyleyip fikrimi sormuş. Ağır sorumluluk, ama pas geçmeyi de gururuma yediremedim, **Maryam** adını önerdim. Hem Türkçe karşılığı var, hem sanki **Meryem**'in biraz "modern"/alafranga versiyonu gibi duruyor. Yarın öbür gün soran olursa kıvırtabilirsin.

Tahminlerimizin aksine orijinal Meryem İsa'nın annesi olan Maryâm değil, Musa'nın kızkardeşi olup Tevrat'ta kadın peygamber (*nabîyâh*) olarak adı geçen **Miryâm**. Adının anlamı çok tartışılmış. İbranice MRH veya MRY kökünün bir anlamı "isyan", diğer anlamı Arapça *mırra* gibi, "öd, acı, zehir". Böyle isim olmaz diyenlere göre isim İbranice değil eski Mısırca *mry* olmalı, yani sevgili veya sevilen, hatta *mry-amun*, yani tanrı Amun'un sevdiği. Musa ve ailesi Mısır'da doğup büyüdüğüne göre bu da yeterince makul görünüyor.

İsa'nın annesi olan Meryem ilk adaşından bin küsur yıl sonra yaşamış. Adının Miryâm değil fetha (yani pattah) ile **Maryâm** olması Aramice etkisi gösterir diyorlar; zira bu tarihte Yahudistan ahalisi İbranice konuşmayı çoktan unutmuş, onunla akraba ama ayrı bir dil olan Aramiceyi benimsemişti.

İncil'de Meryem'in adı kısaca ve yüzeysel olarak geçer. Hıristiyan inancında önemli bir yer kazanması ikinci yüzyıl başlarında Anadolu'da, özellikle de bizim Efes civarında gerçekleşmiş görünüyor.

Tehcir

24 Nisan 2009

Bazı detaylar vardır yüz defa bakar görmezsin, farkedince de hayret edersin daha önce nasıl atladım diye.

Arapçada **tehcîr** yok. Daha doğrusu var da, alakasız bir marjinal kelime, “sabah güneş doğmadan yola çıkmak” demekmiş. Osmanlıca sözlüklerde geçmiyor. Geçen yüzyıl başlarında piyasada olan bellibaşlı dört sözlükte (Vefik Paşa, Redhouse, Şemseddin Sami ve Naci) bu kelime yok.

1915’te Tehcir Kanunu çıkardılar diye yazmış koca koca tarihçiler. Kanun metnini okuyorsun böyle bir kelime geçmiyor. “Nah belge!” diye gösterdikleri telgrafnamelerde vesairede yok. O günlerde çıkan gazetelerde yok. Normalde susmuşlar, mecbur kalınca sürgün demişler, “ahar mahalle nakil” demişler, ama tehcir dememişler. Düşünürsen tehcir diye bir KAVRAM da yok. Hicret ettirme ne demek? İnsan göçse kendi göçer. Göçmeyip de zorla gönderirsen Türkçede bunun adına sürgün etmek derler. Öbür türlüsü bildiğin kıvırtmacaya girer: hani biz öldürmedik “etkisiz hale getirdik,” öyle.

Kelimenin birdenbire ortalığa dökülüvermesi 1918’in Kasım ayıdır. İttihat-Terakki diktatörlüğünün yıkılıp muhalif gazetelerin çıkmaya başladığı, milletin gözü önünde olup biten hadisenin DEHŞETİNE aydığı günler yani. Olayın özü psikolojik sanırım. Aniden yüzleşmek zorunda kaldıkları cinayete isim vermekten ürkmüşler, iğneciye götürülen çocuklar gibi ürpermişler sanki. Türkçede varolmayan ve gerçek bir anlam ifade etmeyen bu garip, egzotik, tek kullanımlık kelimeyi, şoke edici hakikatle aralarına kalkan gibi koymuşlar.

İnsanoğlu bir yerden sonra şoku taşıyamaz; rahatsız edici gerçekten kaçmak için olmadık savunma mekanizmalarını harekete geçirir. Ya hakikat algısını kaybederek delirir. Ya da o hakikatten kaçmasına yardım eden herhangi bir şeye veya kişiye akıldışı bir tutkuyla sarılır.

Şu “Çılgın Türkler” hadisesini bir de bu yönden ele almak gerekir belki.

Laf

25 Nisan 2009

Memleketin bir uzak köşesindeki ilkokul öğretmeni yazmış, ders kitabında **söz** sözcüğünün eşanlamlısı **laf** diye yazıyor, çocuklar itiraz etti, karar veremedik, ne dersin diye. Ne diyeyim, imkân olsa da okulunuza gelip ben de tartışmaya katılsam ne güzel olur demekten başka? O kadar saf, içten, yürekten sorular geliyor ki bazen doğal ukalalığımdan utandığım oluyor.

İki kelimenin eş anlamlı olup olmadığını sınamak için cümle içinde birinin yerine ötekini kullanabiliyor musunuz diye bakın, en kestirme yolu budur. Birine söz vermek olur ama laf vermek olmaz; sözlüyüz evleneceğiz olur, ama laflıyız olmaz. Söz kesmek vardır ama laf kesmek yoktur. *Sözcük* sözcüğüne alıştık ama lafçık olmaz. Laf salatası tamam ama söz salatası yok. Demek ki eşanlamlı değilmiş.
Buna karşılık, sözünü esirgemez = lafını esirgemez. Bana söz gelmesin = laf gelmesin. Sözde adam = lafta adam. Sözü mü olur = lafı mı olur. Demek ki KISMEN eşanlamlıymış, o kadar basit.

Söz Türkçe, **laf** Farsça, kökende eşdeğer kelimeler. Ama Farsça laf Türkçede evrilmiş, özellikle "boş söz" gibi bir nüans kazanmış. Arapçası **kelime**; bu da Türkçede Arapça aslından daha dar bir anlama sıkışmış. Arapçada, tıpkı Türkçe *söz* gibi, "genellikle tek fikir anlatan kısa ifade" demek; Wehr sözlüğü "word, speech, address, utterance, remark, aphorism, saying, brief announcement" diye sıralamış. Oysa Türkçe *kelime* "bir leksikal birim" demektir; *söz* bunu karşılamaya yetmediğinden, *sözcük* diye ayrıcana bir karşılık bulmak gerekmiştir.

Fransızca söz, **parole**. Türkçede ise **parola** "özellikle askeriyede kullanılan gizli tanıtma sözü" demek. İspanyolcası **palabra**; bize Yahudi İspanyolcasından **palavra** diye gelmiş, "gerçek karşılığı olmayan abartılı söz" gibi bir anlam kazanmış.[120]

Kıssadan hisse: Dil, hakiki eşanlamlıları sevmez. Eşanlamlı kelimeler buldu mu, ne edip edip her birine ayrı özel anlamlar yüklemeyi başarır. Uzun

vadede kelimelerin anlamı mutlaka ayrışır. Demek ki: Ne kadar çok kelime, o kadar zengin dil, o kadar bol nüans.

“Yabancı kelimeler girdi dilimiz fakirleşti” diyenlerin ağzından çıkanı kulağı duymuyor.

Magazin

27 Nisan 2009

Arapça **xazn** depolamak. **Xazîna** (hazine) depo demek, illa kıymetli eşya deposu olması şart değil. **Maxzan** (mahzen) de aynen öyle, bir şey depolanan yer. Bunun çoğulu **maxâzin**, yani depolar. Oradaki x gırtlaktan gelen hırıltı sesi, İngilizcedeki /ks/ değil yani. (Bir ara hatırlatın da Arapça çoğulları çalışalım: menbadan menâbi, mahkemeden mehâkim, meclisten mecâlis, medineden medâyin vb.)

Avrupa dillerine özellikle 12. yüzyıl sonu ile 13. yüzyılın başlarında hatırı sayılır sayıda Arapça kelime almışlar. Hem ilginçtir, en çok ticaret, gemicilik, sanayi ve teknoloji alanında almışlar. Demek ki bu alanlarda Arapları kendilerinden üstün görmüşler: nereden nereye!

Magazín bunlardan biri. İlk önce Venedik İtalyancasında zuhur etmiş, "gemide ticari malların depolandığı ambar." Sonradan anlamı almış başını gitmiş. Fransızca **magazin** veya **magasin**, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren "çeşitli malların satıldığı ambar gibi dükkân." İngilizce **magazine** esasen "depo, özellikle askeri mühimmat deposu," sonra 1731 yılında çıkmaya başlayan Gentleman's Magazine ("Beyefendinin Cephanesi") adlı dergi sayesinde, "güncel konulara değinen resimli mecmua." Bu sonuncusundan türeyen kelimelerden **e-zine** bile var, netçi tayfası bilir.

Türkçede **mağaza** ta 17. yüzyıldan beri kaydedilmiş, denizci dili aracılığıyla İtalyancadan alınmış. Daha doğrusu muhtemelen İtalyanca sözcüğün Rumca çoğulu olan **mağaziá** benimsenmiş. Önceleri gemide ticari mallar ambarı, 1830-40'lardan itibaren Galata rıhtımında ithal malların satıldığı dükkânların adı.

Magazin ilk kez 1930'larda "resimli mecmua" anlamıyla beliriyor, TDK sözlüğünün 1945 basımında var. Diğer anlamı yanlış hatırlamıyorsam 1970'lerden itibaren türedi: "ünlü kişilerin özel hayatına ilişkin gazete ve televizyon haberi." Bu sonuncusu Türkçeye özgü, benim bildiğim başka dillerde mevcut değil. İngilizcede mesela *magazine news* diye bir şey yok,

magazine article deyince de gayet ağırbaşlı bir bilimsel makale olabilir pekala.

Özetle: mahzen, mağaza, magazin aynı ailenin çocukları. Başka muhitlerde büyümüşler, sonradan karşılaşınca birbirini tanımamışlar bile.

Boşgezenyan

28 Nisan 2009

Tarih doktorası yazmak için bakir konu mu arıyorsun, al sana konu: Osmanlı Ermenilerinde soyadı devrimi. Tam tarihlerden emin değilim ama galiba 1820'lere dek Ermenilerde (tıpkı Türklerde olduğu gibi) soyadı pek yok. Ta eski zamanlardaki bey hanedanlarının soyadı var, Gamsaragan, Bagratuni, Knuni, Horhoruni, Mamigonyan gibi. Ama Osmanlı devrinde tipik olan, Sivaslı Agop oğlu Topal Krikor cinsinden künyeler. Derken 1830-40'lara doğru bütün Ermenilerin birden soyadına kavuştuğu görülüyor. Nasıl oldu? Neden ihtiyaç duyuldu? Kim karar verdi? Nasıl uygulandı? Vallahi bilmiyorum. Biri araştırsa da öğrensek. Hem belki Türk modernleşmesine de ilginç bir ışık tutar, yeni bir bakış açısı sağlar, kim bilir.

O devirde benimsenen soyadlarının yaklaşık üçte biri Türkçe meslek adıdır, bir o kadarı da yine Türkçe lakap. Mesleklere örnek: Terziyan, **Dökmeciyan**, Baklaciyan, Pekmezciyan, Saraçyan, Kemankeşyan, Kantarciyan, Hattatyan, Pastırmaciyan, Muskaciyan, Nalbantyan, **Ozanyan**, Hanciyan, Püskülciyan, Çırakyan. Lakaplar daha da renkli: Ağacanyan, **Çulsuzyan**, Çolakyan, Kabadayiyan, Kemiksizyan, **Kemkemyan**, Samurkaşyan, Tazegülyan, Kısacıkyan, **Keloğlanyan**, Kerametliyan, İngilizyan, Torlakyan, Toramanyan, Terlemezyan, **Boşgezenyan** (vallahi var, 1914 Meclisinde Halep mebusu). **Fetvaciyan** meslek midir lakap mıdır çözemedim. Bir miktar memleket adı var (Gürünliyan, Vanliyan, **Edincikliyan** vb.). Bir kısmı da Ermenice baba ve ata adından türetilmiş (Margosyan, Sarkisyan vb.). Hemen hemen tüm Ermeni soyadları bu dört gruptan birine giriyor.

20. yüzyıl başlarının daha milliyetçi ortamında Türkçe soyadlarını Ermeniceye çevirenler de olmuş. Mesela Sevortiyan görünce bilirsin ki aslı **Karaoğlanyan**'dır, Vosgeriçyan da **Kuyumciyan**.

Yan hemen hemen bütün Hintavrupa dillerinde karşımıza çıkan aidiyet sıfatı eki. Farsçada, Hintçede, Yunancada, Latincede aynen mevcut.

İngilizce *Italian* (İtalya'ya mensup), *Parisian* (Paris'e ait), *Edwardian* (Edward'a ilişkin) sözcüklerindeki ek aynı ek. "Oğlu" demek değil, o zümreye mensup yahut ait demek.

Civa

30 Nisan 2009

Kürtçe **jiyin** yaşamak, **bi-** dilek kipi öneki, **bijî** de “yaşasın” oluyormuş. *Bijî serok* dedikleri “yaşasın Başbuğ” – sözde sosyolog olanı değil tabii, öbürü. **Jiyan** yaşam, bazen kişi adı olarak görülüyor.

Biz bu fiili başka yerden de tanıyoruz aslında, tahmin bile etmezsiniz. Adım adım gidelim bakın.

Sanskrit adı verilen eski Hintçe yazı dilinde **jîvati** yaşamak, **jîvá** canlı, **jîvaka** “canlı gümüş” adı verilen sıvı metalin adı, bildiğimiz civa. **Jîvatha** da can yahut nefes veya ruh.

Neredeyse Sanskrit kadar eski ve onunla akraba olan bir başka dil Avesta, tahminen MÖ bin yıllarında Doğu İran taraflarında konuşulmuş, Zerdüşt dininin en eski kutsal metinleri bu dilde telif edilmiş. Avesta dilinde **jyâiti** yaşamak, geniş zaman hali **jvaiti** (“yaşar”), **jva** canlı. Avesta’dan ayrı bir dil olan eski Pers dilinde ise uzun i ile **jîva** canlı.

Eski Farsçadaki /j/ sesi Orta ve Modern Farsçada bazı koşullarda /j/ veya /c/ olur, bazı koşullarda /z/ halini alır. Bunun kuralını söyle deseniz şimdi ezbere söyleyemem, ama düzinelerle örneği olduğunu biliyorum. Sonuçta Farsça **cân** yaşam demek, Eski Farsça **jwân* veya **jyân* biçiminin devamı. Buna karşılık yaşamak eylemi **zîstan**, bunun geçmiş zaman hali *zind*, bundan türeyen sıfat da **zinde** yani “canlı”. Termometreye konan nesnenin Farsçası **jîva** veya **cîva** yazılıyor. Eski Farsça *jîvak* sözcüğünün normal ses evrimi uyarınca **zîba* veya **zîbak* olması gerekirdi. Modern Farsçada bu kelimeler yok, neden olmamış bilmem, ama civanın Arapçası aynen **zîbak**, Farsçadan alınma bir kelime diye yazıyor eski sözlüklerde.

Kürtçeyle akraba bir dil olan Zazacada yaşam **jewiyaene** imiş, yanlış yazdıysam düzeltin.[121] Daha uzaktan akraba dillere girersek daha neler var, bilseniz. Mesela biyolojiden ve biyografiden bildiğiniz Yunanca **bíos** (yaşam), Viva Zapata’dan tanıdığınız Latince **vîvere** (yaşamak), **vîvus**

(canlı), **vîta** (yaşam), **quicksilver** (civa) ile hemen bağlantısını kuracağınız İngilizce **quick** (esas anlamı: canlı) hep aynı Hintavrupa kökünden türemiş kelimeler, normal ses evrimine uğrayıp böyle olmuşlar. Ayrıntısına gireriz peki, ama başka zaman.

Mayıs

1 Mayıs 2009

Biri elbet hatırlatır diye bekledim, kimse çıkmadı. Ermenice **yeğern** եղեռն "felaket, bela" demek, evet.[122] Ama esas anlamı bu değil cinayettir, ağır ve dehşetli bir suç anlamında. Dört tane sözlüğe baktım dördünde de öyle. Bence "soykırım"dan çok daha güçlü ve net bir kavram. Oradaki ğ Türkçe yumuşak g gibi değil, Arapça ğayın misali art damağı titreterek söylenecek.

Medz Մեծ "büyük". Hintavrupa anadilindeki /g/ sesinin Ermenicede ön damak seslerine dönüşmesi daha 19. yüzyılda Hübschmann ile Pedersen'in kitabını yazdığı kurallardandır. Yunanca ve Latincede /g/ gördüğün yerde Ermenicede normal olarak /dz/, bazı koşullarda /z/ ve ender olarak /c/ bulursun. Mesela gümüş, Yunancası *argyros*, Latincesi *argentum*, Ermenicesi *ardzat*. Eğri, Yunancası *gúros*, Ermenicesi *dzur*. Keçi Yunanca *aíg-*, Ermenice *aydz*. Aynı şekilde, Yunanca **méga-**, Ermenice **medz**. *Megabayt*, *megavat, megapol, megaton*, *megafon, megalomani* vesaireden bildiğiniz sözcük.

Latincede *mag-* kökü aynı kavramı ifade eder. **Magnus** büyük, **maior** (yani mag-ior) daha büyük, **maximus** (yani *mag-simus*) en büyük. **Magister** de kendisine saygı duyulan ulu kişi, kısaca usta veya molla. Türkçede bu zümreden halen kullanılan yirmiye yakın kelime geliyor aklıma. **Magna Carta**'dan ("büyük sözleşme") başla, do **majör** var, **maksi** etek var, **mastır** yapmak var, futbolun **maestro**su var. Hatta **metres** bile var, asıl anlamı "büyük hanımefendi", Fransızca **maîtresse**'den.[123]

Bir Mayıs, Roma'nın en eski çağında tüm tanrıların en önemlisi sayılan **Maia**, yani Büyük Hanım'ın (= *Mag-ia*) bayramının kutlandığı günmüş. Kırlara çıkıp bir sürü tören yaparlarmış, bir kısmı müstehcen. O gün başlayan aya o yüzden **Maius** (= Maia'nın) adını vermişler. Yunanca, Aramice ve Arapça dahil bilumum Akdeniz dillerine girdikten sonra Türkçeye de gelmiş, **Mayıs** olmuş.

Karandaş

2 Mayıs 2009

Kurşunkalemin Rusçası **karandaş** карандаш. Dünyanın en meşhur kurşunkalem markası da İsviçreli **Caran d'Ache**, ki /karandaş/ okunur. Belli yani, *selpak* yahut *aydinger* yahut *permatik* gibi bir durum var ortada, değil mi?

Değilmiş! Caran d'Ache 19. yüzyılın ünlü Fransız karikatürcüsü Emmanuel Poiré'nin takma adıdır. Meğer Poiré Rusya'da doğup büyümüş, kendine Rusça "kurşunkalem" adını mahlas seçmiş, daha yakışıklı dursun diye Fransızca imla yapıp apostroflar filan eklemiş. İsviçreli firma da 1929'da meşhur karikatüristin adını marka yapmış. Peki karandaş neymiş? Tatarca **kara daş**'tan gelmeymiş, kurşunkalem içi yapmakta kullanılan bir tür kömürün adıymış, ki herhalde bizim antrasit dediğimiz şeydir. (Bakın bu son beş kelimelik altcümleyi araştırmaktan üşendim, yarın kaç bin düzeltme maili gelir!)

Darbımeseldir, Rusu kazısan altından Tatar çıkar derler. Genleri bilmem ama Rus dilinde Türkçenin epey etkisi olduğu muhakkak. Öğrenip şaşırdığım sözcüklerden biri mesela **boyar** бояр: eski devirde büyük toprak sahiplerine verilen ad, Rus tarihinde önemli rol oynarlar, Ayzenştayn'ın Korkunç İvan'ını seyretmiş olanlar bilir. Bu da aslında Tatarca **bayar** veya **bay er** imiş. Bay sözcüğü bütün Türk dillerinde "zengin" anlamına gelir. Türkiye Türkçesinde de öyleydi, ta ki 1930'lu yıllarda devrin padişahı bir sabah uyanıp "hadi bunun anlamını değiştirelim, mösyö yapalım" deyinceye kadar.

Sonra Rusya'da bir şehir olan **Astraxan** var. O yörede yaşayan karakul koyununun doğmamış kuzusundan elde ekilen kıvırcık kara kürke de **astragan** veya astrakan denir, kentin adından. Bu da ne çıksın beğenirsiniz? Tarkan'ın Çiftliği! **Tarxan** yahut **Tarkan** veya **Tarhan** eski Türklerde bir yönetici unvanı. **Hass-ı Tarxan** da 1460 yıllarında Hazar Denizinin kuzeyinde kurulan bir Tatar beyliği ve bu beyliğin başkentinin adı.

Haydan gelen

4 Mayıs 2009

Haydan gelen huya gider deyiminin aslını faslını bilmiyorum, nokta. Tahmin yürütebilirim tabii, hatta ikna edici durur. Ama tahmin etmek başka şey, bilmek başka şey. Aşağı yukarı yirmi senedir bu kelimecilik işiyle uğraşıyorum. Kısaca ne öğrendin diye sorarsanız, bilmekle tahmin etmeyi ayırmayı öğrendim diye cevap veririm. Onu da tam öğrendim diyemem, çabalıyorum.

Anlamsız kelimeler içeren bir deyimi “çözdüm” demek için ne lazım? Ya o deyimin ilk kaynağına ineceksin, mesela “Vehbi’nin kerrakesi” deyimini Sümbülzade Vehbi Efendi hakkında anlatılan bir anekdotta bulacaksın. Ama anekdotun Vehbi Efendi yahut yakınları daha hayattayken anlatıldığından emin olacaksın.”Dedem anlatmıştı, o da asker arkadaşından duymuş” olmaz; “Meydan Larus’ta yazıyor demek ki doğrudur” da olmaz.

Ya da anlamsız görünen kelimenin anlamını keşfedeceksin, deyim adeta “aydınlanacak”. “İyi saatte olsunlar”ın eskiden “iyi sıhhatte olsunlar” yazıldığını gördün mü konu yüzde doksandokuz kapanmıştır. Gene de yüzde bir payı aklından çıkarmayacaksın: belki deyimin aslı iyi saatte olsunlar yahut daha başka bir şeydi, birileri hypercorrection denilen işi yaptı, anlamsız görünen bir deyime anlam yüklemek için saati sıhhate çevirdi. Eski zaman yazarları genellikle şimdikilerden daha sağlamdır peki, ama hata yapmazlar diye bir şey yok.

“Haydan gelen huyna gider” diye BİR tane örnek bulsam inanacağım.

Hay Ermenice “Ermeni”, **Huyn** da Rum demek. 19. yüzyılda İstanbullu bir Türkün normal olarak bileceği üç beş düzine Ermenice kelimeden ikisidir. “Ermeniden kazandığı parayı Rumun meyhanesinde, lokantasında, kerhanesinde yemek” gibi bir şey mantıklı da duruyor. Ama dediğim gibi, mantıklı durması yetmez, kanıt lazım. O da şimdilik yok.[124]

Ekonomi

5 Mayıs 2009

İnternet adı verilen dev çöplükte eşinirken okurlarımdan biri şu bilgiyi bulmuş, doğru mudur diye bana sormuş: “Namus, ekonomos'tan geliyor. Eko-nomos, ev yasası, kadının yaptığı işler, ev işleri, kadına ait işler anlamına geliyor. Ekonomos, ekonomi, kadın işidir, üretime dayalıdır, ekonomist de bu işi yapandır, ekonomist kadındır.”

Kafa üstü ters perende atmak diye buna denir herhalde. Bak bir sözlüğe öğren, değil mi? **Nómos**, eski Yunanca, yasa, töre, örf ve adet, her çeşit düzen, kural. Eski Türklerde **töre**, eski Moğollarda **yasa**, eski Araplarda **ᶜurf** (örf) ne ise bu da Yunanlılarda o. Merkezî bir kavram: antik metinlerde dakika başı karşınıza çıkar. Helenistik devirde Yunancadan Ortadoğu’nun ortak kültür dili olan Aramiceye bulaşmış. MÖ 3. yüzyıldan itibaren bu dilde *nmws* yazılıyor, **nômôs** veya **nâmôs** diye okunuyor. Arapçaya **nâmûs** diye gelmiş, yasa, töre, örf, onur ve şeref anlamında. Çift uzun seslinin varlığı, kelimenin Arapçaya yabancı asıllı olduğunun en sağlam delilidir, Öz Arapçada öyle şey olmaz.[125]

Oîkos ev, **oikonómos** evin düzeninden, idaresinden sorumlu kişi: evdüzen yani. Farsçası kethüda ya da kâhya. Antik Çağda ev deyince aklınıza öyle çekirdek aile filan gelmesin, çoluk çocuk, damat, akraba, evlatlık, köle, hizmetçi, seyis, işçi, bazen yüzlerce kişiyi barındıran bir birimden söz ediyoruz, kâhya da bunun girdisini çıktısını idare eden mühim kişi. Roma İmparatorluğu döneminde ordunun para ve levazım işlerini yürüten görevliye (Yunanca sözcüğün Latince imlasıyla) **oeconomus** adı verilmiş. Modern çağda Fransa ve İngiltere kralının hazine nazırı bu adla anılmış. 18. yüzyılda Adam Smith ve şürekâsı hazine yönetiminin “bilimsel” esaslarını keşfetme sevdasına düşünce, hazine yönetme ilmi de haliyle **oeconomie/oeconomy** adını almış. Baştaki o’nun düşmesi daha sonradır.

Türkçede **ekonomi** kelimesine en erken Basiretçi Ali Bey’in 1870 tarihli bir gazete makalesinde rastladım. Fransızcadan aynen almışlar. Hemen ardından, **iktisat** diye Arabo-Türkçe karşılığını üretmişler.

Seyretmek

6 Mayıs 2009

“Televizyon seyretmek mi izlemek mi?” diye sormuş birisi; “izlemek deyiminde bana batan bir şey var ama nedir bilmiyorum!”

Rahatsız eden şeyi söyleyeyim, ambalaj kokusudur. “Televizyon izlemek” yeni bir deyim, sanırım 90’larda çıktı, müthiş bir hızla yayıldı. Yeni çıkan dil modaları çoğu zaman insana batar, kulağını tırmalar, yüz buruşturan bir ekşilik hissi verir. Normaldir, nedeni basittir. 20-25 yaşına kadar büyük emek harcayıp bir dili öğreniyorsun; deyimlerini, nüanslarını, vurgularını, üslubunu beynine hakkediyorsun. O yaştan sonra dildeki her değişim insana ümitsizlik hissi verir: “boşuna mı yaptık bunca yatırımı” kuşkusuna kapılırsın. Oysa küçük çocuklara bakın: üç yaşındayken tık diye öğreniveriyorlar “televizyon izlemeyi”, aystiyi, diliit düğmesini. Onlara alabildiğine doğal geliyor.

Yetmişlik moruklarn “getti dilimiz gettiiii” diye dövünmesini bir yere kadar anlıyorum: Tarih boyunca ihtiyarlar hep öyle yapmışlar, ama diller onlara kulak asmadan gelişmeye devam etmiş. Tuhaf olan, 17-18 yaşındaki lise çocuklarına bu yenilgi psikolojisini bir şekilde aşılamayı başaran eğitim düzeni. Bin tane liseliye sor, 999’u papağan gibi “Türkçemiz bozulmaktadır, yabancılaşma, vatan, millet, şanlı atalarımız cart curt” diyecektir. Aynı çocuğa aystiden vazgeç de, boş boş yüzüne baksın.

İzlemek birinin topuğundan gitmek demek. Eski Türkçe **iz** = topuk, anlam genişlemesiyle “ayak izi”.

Ama **seyretmek** de bundan az ucube değil ki? Arapça **seyr** = dolaşmak, gezmek. **Seyyar** demek gezgin, **seyyare** gezegen, **seyrüsefer** gidip gelme, ism-i mekân formunda **mesîre** de gezinti yeri. Hepsi aynı SYR kökünden. Osmanlı’nın parlak çağında tören alayı, resmigeçit gibi gösteriler pek geliştiğinden olacak, seyr adı Türkçede “tören yürüyüşü” gibi bir özel anlam kazanmış, ki İngilizce *procession* kelimesinde de aynı evrim görülür. 19. yüzyıl sözlükleri seyr için “temaşa edip gezmek, temaşa yeri” diyor.

1920’li yıllara gelince seyir hem gösterinin adı (“gelin dostlar seyir var”), hem gösteriye bakma eylemi olmuş.

“Televizyonun topuğu mu olurmuş?” diye abes sorular soranlara, “televizyon deve mi binip gezelim?” gibi eşit derecede saçma cevaplar verebilirsiniz.

Kolpa

7 Mayıs 2009

Argo kelimelerin kökünü bulmak en zor işlerden biridir, ama bu sefer problem yok. İtalyanca **colpo** “darbe, vurgun”, Fransızca/İngilizce **coup** biçiminde tanıdığımız kelime: cuk oturuyor.

İstanbul argosunda **kolpa vurmak** = vurgun vurmak. Hüseyin Rahmi’de geçer, 1920’ler, ama mesela 1880 tarihli argo sözlüklerinde yok. Demek ki o arada bir yerlerde türemiş olmalı. O devirde İstanbul argosuna giren kelimelerin ezici çoğunluğu Rumca, Ermenice, Yahudice, Arnavutça, Kürtçe, Çingenece gibi azınlık dillerindendir. Ayrıca epey sayıda İtalyanca sözcük de vardır; 1850’lerden sonra bir ara İstanbul’da sayıları çok artan Levanten zümresinin alt tabaka ile temas dili İtalyancaydı, sanırım oradan olmalı.

Her halükârda Türkçe **kol** + Farsça **pâ** (ayak) gibi bir bileşiği baştan silebiliriz, çünkü, 1) o devirde Farsçadan İstanbul sokak diline kelime girmez, 2) İstanbul argosunda bu yapıda başka kelime yok, 3) pâ Türkçede herhangi bir çağda popüler dilde kullanılan bir kelime değil.

Apayrı bir kelime İtalyanca **colpa** “suç, günah”, Latince culpa’dan. Bu da bir ihtimal olabilir mi? Hayır olamaz. Bir kere anlam bağı yok. İkincisi, daha önemlisi, enteresan bir ses kuralı var ki ona aykırı.

Kural şöyle: İtalyanca eril isim eki olan –o, Türkçede (elit dilinden gelen bilimsel kelimeler hariç) daima /a/ olur. Misal: banco > **banka**, torno > **torna**, blocco > **abluka**, bordo > **borda**, numero > **numara**, caramello > **karamela**, lustro > **lostra**, corno > **korna**, falcietto > **falçata**, commando > **kumanda** vs. vs.

Buna karşılık İtalyanca dişil –a eki Türkçede çoğu zaman /e/ olur VEYA a/e varyasyonu gösterir. Misal: cedola > **çetele**, canevaccia > **kanaviçe**, macchina > **makine/makina**, forchetta > **firkete**, biglia > **bilye/bilya**, lista

> **liste**, scala > **iskele**, cordola > **kurdele/kurdela**, gazetta > **gazete**, ricetta > **reçete** vs.

Colpa Türkçeye girse herhalde *kölpe veya *kelpe gibi bir şey olurdu sanırım.

Ayla

8 Mayıs 2009

Arapçadan gelme hale'ye karşılık Öztürkçüler 1935 yılında **ayla** sözcüğünü ortaya atmışlar. Ay tamam da la ne demek acaba? Yok Türkçede öyle bir şey. Baktım, 34'te Dil Devrimi'ne hazırlık olsun diye çıkardıkları Tarama Dergisi'nde **ay ağılı** geçiyor. Bu tamam, Anadolu ağızlarında öyle denir. Buradaki ağıl hayvan barınağı anlamındaki ağıl değil, “beyazlık, ağarma” anlamında. Gerçek Türkçede sadece renk adlarında ve görsel efektler içeren kelimelerde geçen +ıl ekiyle yapılmış bir isim. Tıpkı kızıl, yeşil (=yaşıl), çipil, ışıl, pırıl gibi. Peki neden ayla olmuş? Herhalde hale sözcüğünden serbest çağrışımdır. Ne bileyim, 30'larda icat ettikleri kelimelerin hikmetinden sual olmaz. Ekol'den okul'u türeten buna da bir kulp bulur elbette.[126]

“Sen eskiden kısa yazardın, lafı uzatmaya başladın” diyenlere işte cevap. Bakın, kısa da yazabiliyormuşum.[127]

Fernek

9 Mayıs 2009

Pontus kralı 1. **Pharnakes** Amasya’da hüküm sürmüş, Sinop’u fethetmiş: MÖ 180 civarı. Daha meşhuru 2. Pharnakes, MÖ 50 dolayında Kuzey Anadolu’nun büyük bir bölümüne egemen olmuş, çok sayıda şehir ve kale tahkim etmiş. Sonra Zile'de Julius Caesar'ın ordularına yenilmiş. Sezar'ın bu vesileyle Roma'daki sevgilisine yazdığı mektup sonradan Marlboro sigaralarına slogan olmuştur: veni, vidi, vici. Yani: geldim, gördüm, tepeledim (“daha fazla anlatmaya değmez” diye anlaşılacak).

Rahmetli Sezar diktatördü, darbeciydi, filandı, ama aynı zamanda Latin dilinin en büyük yazarlarından biriydi, unutmamalı. Az lafla çok şey anlatmanın sırrı nedir diye soranlara cevap: eski Latin yazarlarını okuyun, istifade edersiniz.

Dur, ne diyorduk? Bugünkü Giresun’un eski adı **Pharnakía**. Esas Kerasus veya Kerasunda bundan iki kilometre kadar daha batıdayken Pharnakes’lerden biri, kaçıncısı olduğu kesin değil, bugünkü yerde yeni kenti kurmuş, kendi adını vermiş. Sonradan eski isim de buraya taşınmış. Gümüşhane’ye bağlı Kürtün’ün eski adı **Fernek**’tir. Bir de Ordu-Perşembe’ye bağlı bir **Fernek** var, çakma adı Boğazcık. İkisinin de aslının Pharnakía olduğu belli. İkisi de stratejik yerler, biri Yason Burnuna hakim, öbürü Torul Vadisini kontrol ediyor. İkisinde de harabeler var, ama bildiğim kadarıyla araştıran şeyeden olmamış.

Helenistik çağda Anadolu’da hüküm süren kralların hepsi soyunu eski Pers (yani İran) aristokrasisine dayandırır. Kültür dili Yunanca olduğu halde hükümdar isimleri Eski Farsçadır. Bizim Helenleşmiş Karadenizli Pharnakes’lerin adı, İran şahı Darius’un amcası ve veziri olan eski Pharnakes’ten mülhem görünüyor. Farsça aslı **Farnbâg** imiş, yani Tanrının Kudreti. İnanmayacaksınız ama oradaki Eski Farsça **farn** (kudret), bizim “gözlerinin feri” deyimindeki **fer** kelimesinin ta kendisi. Yeni Farsçası **farr**, aynı manada.

Her iki Pharnakes’in baba adı Mithridates. Farsçası Mithra-dâta, yani Mihrdâd: Güneş’in Armağanı. Aynı devirde hüküm sürmüş Kapadokya kralı bir Ariobarzanes var. Aryâ-barzân, yani Arîlerin Yücesi. Mesut Barzanî ile neredeyse adaş adam.[128]

İnfaz

11 Mayıs 2009

Türkiye'nin batısında aile dedin mi ya üç kişidir ya beş kişi, hadi kaynanayı da kat altı. De ki birine gıcık kaptın, bunu öldürmek yetmez soyunu kırmak lazım diye karar verdin. (Hasan Celal Bey gerçi Türkler asla soy kırmaz diyor ama bir kerecik oldu diyelim.) Adamla karısını, çocuklarını infaz edersin. Bilemedin baldız da gider. Üçüncü sayfada beş kolonluk haber olursun, o kadar.

Doğu'da "aile" dediğin şey o değil ki? Bir kere birinci hatundan sekiz ikincisinden altı çocuk var. Üstelik usul ve alışkanlık gereği erkek kardeşlerle onların çocukları da tek aile sayılıyor. Hatırı sayılır ailelerde kardeş çocuklarını bırak, kardeş torunları bile aynı ailenin ferdi muamalesi görüyor. Adam başı ortalama altı erkek çocuktan ikinci kuşakta 144, üçüncü kuşakta 1728 kişi eder basit bir hesapla. O zaman "aile boyu" iş yapmanın rengi değişir, av tüfeğini alıp gecekondu basmaya benzemez, organizasyon gerekir. Çıkınca da üçüncüye değil baş sayfaya manşet çıkarsın.

Peki sizce "aile boyu" katliamlar Türkiye'nin batısında mı daha yaygın sosyolojik gerçekliktir, doğusunda mı? Hele bir sayın bakın (internette gazete arşivlerine "infaz" diye girince binlerce sayfa geliyor"). Belli olmaz, belki "aile boyu güvenlik" arıyorsanız Mardin'e göçmeye karar verirsiniz.[129]

§

Arapça nun-fe-zal ile **nüfûz** "girmek" demek. **İnfâz** da bunun yaptırgan hali, "girdirmek" yani "sokmak". Özel anlamı "bir yargı hükmünü yürürlüğe sokmak." İlla idam olması gerekmiyor, her türlü hüküm olabilir. Buna 19. yüzyıldan eski sözlüklerde rastlamadım, sonradan çıkma bir anlam olmalı.

1980'lerdeydi sanırım, "**yargısız infaz**" deyimi dolaşıma girdi. Devir Kenan Evren devri, kahraman silahlı kuvvetlerimizin "vatan mevzubahisse

yargı teferruattır” ilkesine yürekten bağlı olduğu günler. Yargıyla margıyla vakit kaybetmeye ne hacet? Önce vur, sonra nasıl olsa Hürriyet gazetesi yazar “tehlikeli terörist imha edildi” diye.

Son on sene içinde “yargısız” kelimesi de gereksiz görülüp atıldı, geriye infaz kaldı. Misal: *Karısıyla konuşan eniştesini infaz etti.* “Tasarlayarak ve ahlaken doğru olduğuna inanarak adam öldürme” anlamında kullanılıyor. Nereden nereye.

Şehir

12 Mayıs 2009

Şehr-i şehîr "ünlü kent" demektir diye hatırlatmış Hakkı Devrim hocam. Taraf okuru buncağızla yetinmez deyip biraz da biz ekleyelim.

İlk kelime Farsça, ikincisi Arapça: iki ayrı dil. Arapça ŞHR kökünden bir masdarımız var, **şöhret** (Türkçesi şühre olmalıydı, neden değil bilmem). Bir mef'ulümüz var **meşhûr**, yani şöhrete uğrayan kimse. Bir tef'ilimiz var **teşhir etmek**, bir şeyi veya kişiyi aleme meşhur etmek. **Şehîr** sıfat, şöhretli demek. Bir de şöhret edinmek anlamında **iştihar etmek** var, ama onu bilen kaç kişi çıkar acaba?[130]

Daha ilginç olanı Farsça sözcük. Bir kere klasik Fars edebiyatında **şahr** bugünkü anlamda kent değildir, kent devletidir ya da beylik veya krallıktır; feodal bir birimdir. Şehname'yi okumuş olanınız varsa bilir, Zal ile oğlu Rüstem Zabulistan "şehr"inin şahıdır, ama dağdaki hisarlarda otururlar. Şerefname'de de çeşitli Kürt beylikleri birer "şehr" olarak geçer. Beyin oturduğu saray veya kale de "şehr" adıyla anılır. Osmanlı kullanımı da öyledir, mesela "şehr-i Trabzon" deyince genellikle Trabzon beyliği anlaşılır. Özellikle kentten söz etmek gerekirse "nefs-i Trabzon" (iç Trabzon) diye ayrıca belirtilir.

Ta 1837'de Grotefend'in çözdüğü ilk Eski Farsça kelimelerden ikisidir **xşathra** (krallık) ve **xşayathiya xşayathiyayam** (krallar kralı). Eski Farsça dediğimiz, MÖ 500'lerdeki Pers İmparatorluğunun yazıtlarının dili, yani klasik Farsçadan binbeşyüz küsur yıl daha eski. Şu kuralları öğrenince gerisi kolay: Eski Farsça hışırtılı /xş/ sesi sonradan daima /ş/ oluyor, /th/ sesi daima /h/ oluyor[131], vurgusuz heceler de çoğu zaman düşüyor. Uygulayın bakın, **şahr** ve **şâhi şâhiyân** sözcüklerini göreceksiniz.

Hint işlerine meraklı olanlarınız bilir, Hindulardaki dört kasttan birincisi Brahmanlar (yani ulema), ikincisi **kşatriya**'lardır, yani "beyler" ya da "devletlûlar". Eski Farsça ile Sanskritçe (eski Hintçe) yakın akraba diller, malum.

Büyükşehir Belediyesi’ni de *Yüce Beylik Kentselliği* diye çevirebiliriz, çok lazımsa.

Hay, huy II

13 Mayıs 2009

Tüm zamanların email rekoru *haydan gelen huya gider* konusunda kırıldı, hem açık farkla. Şu ana kadar tam 116 okurum yazdı, hâyy ve hû Allahı ifade eder, deyimin anlamı “Allahtan gelen Allaha gider” demektir diye. Hepsi de son derece müeddep, nazik, alçakgönüllü, yapıcı mektuplar, sağ olsunlar.

Üzülerek belirteyim, her gelen maille kanaatim biraz daha pekişti ki böyle olamaz. Sebebi şu:

1. Yüzonaltı muhatabım arasında delil göstermeye teşebbüs eden ilaç için İKİ kişi olmuş, onların da delilleri sakat. Biri Muhiddin Abdal’ın bir nefesini örnek getirmiş, ama vezinden belli ki deyim oraya ait değil, sonradan eklenmiş. Internetten arayınca tık diye şiirin orijinali bulunuyor, hay’dan huy’dan söz yok.[132] Diğeri Abdülbaki Gölpınarlı’nın 1978 tarihli *Tasavvuf Kaynaklı Deyimler Sözlüğü*’nü zikretmiş. Arayınca görülüyor ki Gölpınarlı evet öyle demiş, ama bu görüşüne kaynak veya delil göstermemiş, bilgi değil inanç ifade etmiş. Hatta tahmin ediyorum ki “Hayy’dan gelen hû’ya gider” yorumunun nihai kaynağı Gölpınarlı olabilir. Diğer herkes ondan kopyalamış çünkü.

2. Deyimin anlamı belli: “Haksız ve zahmetsiz kazançtan hayır gelmez”, ta baştan beri de böyle. Demek ki haklı ve zahmetli kazançtan hayır gelebilirmiş, söylenen şey o. Oysa “Allahtan gelen Allaha gider” bununla taban tabana zıt bir fikrin ifadesi, “bu dünyada hiçbir kazancın kıymeti yoktur” demek. Bunu nasıl açıklayacağız? Deyimin anlamı kaymış diyorsanız kusura bakmayın, delil isterim.

3. Türkçe halk dilinde “Allah” anlamına gelen on onbeş kelimeyi bir nefeste sayabiliyorum. Hüda, mevla, rab, hak vb. Sanırım ilk yirmiye hâyy da girmez, hû da girmez.[133] Aksini iddia eden, esoterik[134] tasavvuf literatürü dışında, halk dilinde herhangi bir tarihte bu iki kelimenin

kullanıldığı birkaç örnek göstermekle mükelleftir. Öyle örnek görürsek belki “belki” diyebiliriz. Daha görmedik.

Mail yazanların çoğuna üşenmeden cevap yazdım. Dedim ki, “Mümin görmediğine inanandır. Araştırmacı gördüğüne inanmayandır. Ben ikinci rolü tercih ederim.”

Maamafih “Hay’dan gelen Huyn’a gider” konusunda hiç ısrarcı değilim, baştan söyledim. Belki de “vaveyla, kargaşa” anlamında hay huy kastedilmiştir. “Karambolden gelen karambole gider?” Mümkün. Bilmiyom.

Gençler pek cahil mîrim

14 Mayıs 2009

“Gençler bugün sadece 200 kelime ile konuşur oldu” demiş Fatih’in soytarısı, al sana bir osuruktan tayyare daha. Saymış zahir, ya da belki “benim sevmediğim kelimeler sayılmaz” hesabı yapmıştır kimbilir?[135]

Gençlerin bugün dünkünden yahut herhangi bir günkünden daha az kelimeyle konuştuğuna dair en ufak bir belirti yoktur, var diyenler hayal kurmaktadır. Dünyanın her yerinde, okuma yazmayla işi olmadığı için “cahil” sayılan insanlar aşağı yukarı üçbin kelime ile konuşurlar, beşbin kelime anlarlar. Buna Papua Yenigine yerlileri de dahildir, jilet taşıyan liseli bıçkınlar da, lolipop yalayıp “oha falan oldum yaını” diyen şeker kızlar da. Bu son iki takımdan olanlar genellikle “otorite” tarafından empoze edilen kurallara uymayı sevmezler, “muteber” zevatın tercih ettiği dili kullanmayı onurlarına yedirmezler. O yüzden şaşılacak bir hız ve kolaylıkla “kendi dillerini” yaratırlar. Yeni kelimeler icat ederler, eski kelimelere yeni anlam yüklerler, “havalı” kabul edilen yeni telaffuzlar bulurlar, oturmuş dil kurallarına perende attırırlar.

Kendini medeniyetin son perdesi diye suna suna kendini de inandırmış birtakım ruhen durgun yaşlılar da, gençlerin dilinden hiçbir şey anlamadıkları için “ayol bunlar 200 kelimeyle konuşuyor” deyip kendilerini avuturlar.

Kültür dili tabii ki büyük bir hazinedir, yüzlerce yıllık emekle oluşmuştur, unutulması yazıktır, günahtır, ona diyeceğim yok. Ama gençler bu dili reddediyorsa bundan dolayı kabahati gençlerde bulmak komik olur. Kabahat o dili gençlere aktarmak için gereken MANEVİ OTORİTEYİ kaybetmiş olan yaşlılardadır. Onların aptallığıyla, küstahlığıyla, cahilliğiyle haşat edilen kültür (ve eği tim) ortamındadır.

Sen insanların en değerli oniki senesini vatanmillet sakarya cart curtuyla heba edersen (“çağdaş yaşam” dedikleri odur!) o gençler ya ruh hastası olur, gözlerini belertip vatanmillet sayıklamaya başlarlar. Ya da “kek lan bunlar”

deyip kendi ruhsal gettolarına çekilirler, alternatif dillerini yaratmaya koyulurlar. “Kültür mültür hikâye” ekolüne asker yazılırlar.

Marmara

15 Mayıs 2009

Mermeri moda eden Eski Yunanlılardır. Mermerden yapılan ilk tapınak MÖ 560 civarı Samos adasındaki Hera tapınağıdır diye anlatmıştı hocam, yıllar önce. Samos'tan (yani Türkçesi Sisam'dan) az sonra Efes'teki Artemis tapınağı ile Milet'teki Apollon tapınağını yapmışlar. Her iki yerden berrak havada bakarsanız Sisam görünür. Bir süredir bizim Şirince'deki Kayser Dağının mermerini delmekle meşgulüm; bizim kayanın tepesi de Sisam'ı görür.

Homeros'ta *pétros mármaros* deyimi geçiyor, "ışıldayan taş" anlamında. Kastettiği şey herhalde mermer değil, herhangi bir ışıldayan kristaldir. Homer metallerden, özellikle çelikten ve hele kılıçtan söz ederken mutlaka *marmáreos* (ışıldayan) sıfatını kullanır. Yine Homer'de, *háls marmaréê*, "ışıldayan deniz". Euripides'in bir oyununda *marmarôpós*, "ışıltılı gözlü". Hepsi **marmaírein** (ışıldamak) fiilinden. Bildiğimiz mermer anlamında **mármaros** galiba en erken MÖ 5. yüzyıl Atina ticari belgelerinde arzı endam etmiş. Arapçası **marmar**, Hicri birinci yüzyılda Suriye Emevi mimarisinin ana maddesi. Türkçeye Arapça yoluyla mı direkt Yunancadan mı gelmiş emin değilim.

İstanbul'un önündeki denizin Yunanca adı oldum olası Propóntis'tir: yani "Ön-Karadeniz". Bu denizdeki Prokonnêsos adasının mermeri çok eskiden beri işletilmiş. Mesela dünyanın yedi harikasından biri olan Bodrum'daki Mausolos anıtı ada mermeriyle yapılmış, MÖ 4. yüzyıl, ta oradan taşımışlar demek ki. Ama adaya "Mermer Adası" anlamında **Marmarónêsos** demeleri Bizans devrindedir, epey sonra yani.

Denize **Mermer Denizi** demişler mi? Sanmam, sözlüklerde böyle bir şey bulamadım. "Mermerada Denizi" anlamında bu deyimi devreye sokanlar Türkler olmalı. Tarih muhtemelen İstanbul'un hatta Trakya'nın fethinden öncedir. Marmara Denizine sanki GÜNEYDEN bakınca "Marmara Adası Denizi" daha akla uygun duruyor.

Gazete

16 Mayıs 2009

Bir süre önce Taraf'ın Hariçten Gazeller sayfasında çıkan yazımın başında arkadaşlar beni "Gazeteci Yazar" diye tanıtmışlar. Vallahi otelciyim, lokantacıyım, kaçak köy inşa ederim, gezi yazısı yazarım, arasıra öğretim görevlisiyim, kenarından biraz dilbilimciyim, ama gazeteci değilim, hiç olmadım. Teveccüh göstermişler.

Gazetecilik bu ülkede en azından Şinasi Efendiden (yani 1860'tan) bu yana pek makbul bir meslek sayılır, yüceltilir. Bir zamanlar hakikaten memleketin önde gelen fikir ve kalem adamları bu işle uğraşmışlar. Suskunluğun kural olduğu bir devirde düşünülmesi bile tehlikeli sayılan fikirleri dile getirmişler. Okul olmuşlar. Toplumsal değişimin önünü açmışlar. Sonradan iş değişmiş, ayrı konu. Simaviler sağolsun.

Halbuki köküne giderseniz "gazete" hiç öyle matah bir şey değil. İnanmayacaksınız gene ama "ufak saksağan" demek, yeminle öyle!

Venedik dilinde, ki eskiden İtalyancanın lehçesi değil kendi başına bağımsız bir dil sayılırdı, **gaza** saksağan, **gazèta** saksağancık. Bir kere Venedik Cumhuriyetinin en küçük bakır para biriminin argodaki adıymış, ikincisi 1539'dan itibaren Venedik hükümetinin çıkardığı aylık haber bülteninin adı. Fiyatından ötürü mü öyle demişler, kuş gibi cak cak ötmesinden dolayı mı, belli değil. Avrupa'da haber bülteni yayınlama çılgınlığının alıp başını yürüdüğü 1620'li yıllarda Venedik'in meşhur gazeta'sı da taklitçilerini bulmuş. Fransa sarayının yarıresmi haber bülteni 1631'den itibaren *Gazette de France* adıyla çıkmış.

Türkiye'nin **gazete** ile ilk tanışması 1791'de İstanbul'daki Fransız elçiliğinin ihtilal propagandası yapmak amacıyla çıkardığı haber bültenidir. Türkçeye giren ilk Fransızca sözcüklerden biri budur. TDK "İtalyanca" demiş, siz kulak asmayın. İtalyancadan alınsa *gaçete olurdu, çocuklar bile bilir o kadar dilbilim.[136]

Retro takılmak

18 Mayıs 2009

Çağdaş yaşamı tabii ki de destekleriz. Çağdaş yaşamı kim desteklemez? Ben illa retro takılacağım, kafama fes giyeceğim diyen mi var?

Bunların anlamadığı veya anlamazlıktan geldiği şu: Çağdaş yaşamın simgesi, bayrağı ve peygamberi diye Mussolini ile Hitler'in çağdaşı bir eski asker-politikacıyı öne koymak olacak iş değildir. Her şeyden önce o çağdaşlık iddiasına zarar verir, inandırıcılığını zedeler, sırtına taşıyamayacağı bir kambur yükler. İlla peygamber lazımsa bizde hakikisi var diyen adamlara verecek cevabın kalmaz. Daha önemlisi dünyanın dört bir yanında BUGÜNKÜ çağdaşlığı temsil eden zümrelerle ortak bir dilin kalmaz. "Çağdaş yaşam" kulvarında senin doğal müttefikin olması gereken Brüksel'deki, Seattle'daki, Tiflis'teki, Mumbai'deki genç, zeki, dünyadan haberdar insanlar "Bu Türkler yetmiş sene önce ölmüş bir darbeci generali çağdaş yaşamın son merhalesi zannediyorlar, annee" deyip seni arkandan tiye alırlar.[137] Zaten bütün dünyanın bildiği tarihi inkâra azmetmiş olmak gibi bir handikapın var, bu da eklenince büsbütün yalnız kalırsın. Bölüğe mıntıka temizliği yaptırmakla devlet yönetmek arasındaki farkı anlamaktan aciz bir avuç cahil paşa ile çağdaşçılık oynarsın.

Düşünsen absürd ötesi bir hadise var ortada. "Çağdaş yaşam" denilen şey 1920'lerde 1930'larda durmadı ki, yürüdü gitti. Golf pantolon giyip panama şapka takmak bu devirde çağdaşlık falan değildir, fes ve kavuk giymek kadar tapon bir antikalıktır. Birtakım zattarazotti izci marşlarıyla orgazma gelip Führer'e Başbuğ'a selam durmak 1933'te belki moderndi ama bu çağda çağdaşlık sayılmıyor, psikopatlık sayılıyor.

BUGÜNKÜ çağdaşlık nedir, bakın şöyle anlatayım. Photoshop diye bir program var, bilirsiniz, onun başında çıkan künyeye bakın. Üç Hintli, beş tane Çinli, bir Bulgar, altı-yedi Anglo Amerikalı, birkaç Yahudi, bir Afrikalı, iki Japon'un adı çıkar. Çağdaş yaşam işte odur. Enternasyonalizmin hasıdır. İnsanlık tarihinin gördüğü en heyecanlı işlerden biridir. Çağdaş olacağım, vatanıma milletime özümü armağan

edeceğim diye varolmayan düşmanı Çanakkale’de denize dökme hayalleri kurarsan çağdaş mağdaş olmazsın, gülünç olursun. Adam Çanakkale’yi çoktan geçmiş, masandaki ekrandan sana el sallıyor çünkü.[138]

Türkü

19 Mayıs 2009

“Halk ezgisi” anlamında **türkî** sözcüğüne en erken 15. yüzyıla ait Kâbusname tercümesinde rastladım. Eminim daha erken örnekleri bilen uzmanlar da vardır; aydınlatırlarsa memnun olurum. 16. yüzyılda Avrupalı tüccarlar için bir Türkçe el kitabı ve kelime listesi hazırlayan Floransa’lı Filippo Argenti, türkî = a) Türk işi, Türk usulü, b) köylü havası demiş. Meninski lugatine göre **türkî çağırmak** = “ciğerin derininden gelen yanık sesle şarkı söylemek”. Diğer adı **ırlamak** veya **yırlamak**.

Osmanlı’nın genel kullanımında “Türk” ve “Türkî” tabirleri Anadolu köylüsünün dilini, tarzını, kültürünü ifade eder. Etnik bir nitelemeden çok SINIFSAL bir tanımdır. Epeyce aşağılama (ama biraz da nostalji ve takdir) içerir. İstanbullunun, ya da okumuş ve yönetici zümreden birinin 19. yüzyıl ortalarından evvel kendine “Türk” dediğine hiç tanık olmadım. Şu aralar 1720 tarihli Vehbî Surnamesini okuyorum. Oradaki “Türk” tiplemesini bugün yaz, alimallah 301’den hüküm giyersin.[139]

Kafa karıştıran bir mevzu, biliyorum. Daha net olsun diye şunlara da değineyim. *Bir*, devleti kuran hanedanın ATALARININ Türk olduğunu bilirler ve söylerler. Ama mesela Kanuni Sultan Süleyman’a “Türk” demeye cüret eden kimse çıktığını sanmıyorum, yabancı Frenkler dışında.

İki, egemen sınıfın ortak konuşma dili şüphesiz Türkçedir. İstanbul sarayı ile İstanbul sokaklarının hakim dili de Türkçedir. Hem bugün bildiğimiz Türkçeden pek farklı olmayan, gayet renkli ve bol deyimli bir Türkçedir. Ama bu dil asla yazılmaz. Bir kimlik unsuru olarak öne çıkarılmaz. Osmanlı okuryazar zümresi Türkçe yazmaz: Arapça ile Farsça ve Türkçenin karışımı olan olağanüstü sun’i ve rafine bir dili yazarlar. Üstelik bu dilin – hayrettir – bir adı yoktur, “elsinei selase” (üç diller) diye geçer. Bir dilden ziyade bir tür emperyal üsluptur, edebi bir janrdır. Mecbur kalınca “lisanımız” derler, ama isim vermekten özenle kaçınırlar. “Osmanlıca” da demezler, çünkü o deyim de ilk 1850’lerde icat edilmiştir.

Çağdaş önyargıları geçmişe yansıtmaktan vazgeçip “tam olarak nasıl olmuş”u açık zihinle anlamaya çalışırsak belki bugünü de daha iyi anlayacağız, öyle sanıyorum.

Asur

20 Mayıs 2009

Kargodan geldi, Helsinki Üniversitesinin yeni çıkardığı Asurca Sözlük, mis gibi de kokuyor. Sabahın körüne kadar elimden bırakamadım. Millet televizyon izler, roman okur, benim de hastalığım bu, ne yapayım. “Aa, vay vay, bak sen!” demekten adrenalinim çıkıyor.

Aslında bildiğiniz bir ton Asurca kelime var, haberiniz yok. Mesela açıyoruz gelişigüzel bir sayfa, **talbuştu** “giyinme, giysi” demekmiş. Arapçadan bildiğimiz **libas** tabii, çoğulu **elbise**. Asurca /ş/ her koşulda Arapça /s/ oluyor, onu bildikten sonra problem yok. Tef’il kalıbını Arapçadan bal gibi bilirsiniz, huduttan tahdit, sınıftan tasnif, sabitten tesbit filan.

Bir sonraki sayfada **taşpiltu** “aşağılama, alçalma”. Başka dillerde /p/ = Arapça /f/ kuralını hatırlayınca bu da kolay. Bildiğimiz **sefil** yahu! **Taqdîşu** arındırmak, **taqribtu** adak sunmak. Bunlar da çocuk oyuncağı: bkz. kuds, kurbân.

Başka bir sayfadan dalalım. **Qatrânu** “sedir ağacının zamkı, zift” demekmiş. Bu fazla basit, zevki yok. Ama Antalya yöresinde sedire katran ağacı dediklerini hatırlayınca gene olay biraz ilginçleşiyor. **Qâqullu** bildiğimiz **kakule**, yani kardamom; Suriye’de, Urfa’da kahveye katarlar. **Qalâpu** meyvenin veya ağacın kabuğu, bir şeyin derisi. Arapça **qilf** ve **qilâf** aynı şey, bizde **kılıf** diye geçer.

Zuggû veya **zagûgitu** cammış, Arapçası tabii ki **zucâc**, o da cam demek. Zücaciye = cam eşya dükkânı. **Zikru** isim, ama **zakâru** bir şeyin adını anmak veya adıyla çağırmak, bildiğimiz şeyler. **Ziblu** çöp. Arapçanız varsa bunu da tanırsınız: *zibl* Arapça çöp, **mezbele** de onun ism-i mekânı. Yani çöplük.

Düşünün ki bu Asurca bundan aşağı yukarı 2600 yıl önce ölüp gitmiş bir dil! Kuzey Irak’ta konuşulmuş. Eski Babil dili olan Akkadçanın bir lehçesi,

ama oldukça farklı bir lehçe. Arapçanın uzak akrabası.

Yakamoz

21 Mayıs 2009

Sayalım diya’lı kelimelerimizi: *diyabet, diyafram, diyagonal, diyagram, diyakronik, diyalekt, diyalektik, diyaliz, diyalog, diyapazon, diyapozitif, diyare, diyaspora, diyatonik, diyet, diyez, diyoptri*... Bunların hepsi Eski Yunanca. Ya da modern Batı dillerinde Eski Yunancaya özenerek üretilmiş yeni sözler. Türkçeye Fransızca veya İngilizceden yatay geçiş yapmışlar. Bir de direkt Rumcadan gelen gariban kardeş var. **Diakamós**, gece suyun yüzeyinde oluşan mehtap parıltısı. Türkçesi **yakamoz.**[140]

İngilizcede fiile eklenen yön edatları vardır hani, take off, face down, get up gibi. Dia da Yunanca öyle bir yön edatı. İngilizceler gibi sona değil başa ekleniyor. İngilizceler gibi bunun da tam anlamını zaptetmek zor, çoğu zaman ezberlemekten başka çare yok . En yakın karşılığı *through* ya da *across* olmalı herhalde, Almancası *durch*.

Esas anlam: bir şeyin içinden geçme, bir baştan girip öbür baştan çıkma. Mesela **dia-lysis**, bir sıvıyı süzgeç içinden geçirerek ayrıştırma, diyaliz oradan. **Dia-chronikos** zaman içinde süren şey; **dia-gonos** dörtgenin bir köşesinden karşı köşesine geçen çizgi; **dia-rhéa** yediğini barsaklarda tutamayıp aynen akıtma.

İkinci anlam: bir şeyin sonuna kadar gitme, büsbütün ve tamamen etme. Mesela *spôrá* dağılma, **dia-spôrá** büsbütün dağılma, darmadağın olma. Bizim monşerlerin pek korktuğu o diyaspora esasında “feleğin sillesini yeyip darmadağın olmuş” demek.

Bir başka anlam: çapraz veya karşılıklı olma. Lógos konuşma, **dia-lógos** karşılıklı konuşma, **dia-lektikos** da “karşılıklı konuşma mantığını izleyen”. Dördüncü anlam: zıt veya çarpık olma. Mesela **dia-léktos** “çarpık konuşma”. Yani doğru kabul edilen konuşma biçimine oranla “bozuk lehçe”. Dil Devrimi yıllarında Öztürkçüler bunu **diyelek** diye Türkçeleştirmişlerdi, yatmaktan yatalak, çökmekten çökelek gibi. Çatlarsın gülmekten.

İstemeden vermek

22 Mayıs 2009

Madem ki Ermenisin, neden Türkçeyle bu kadar uğraşırsın? Çok insanın aklındaki soru bu. Kimi halis niyetle soruyor, kimi arıtmancı kinle.[141] Birçoğunuz aklından geçirdiği halde sormaya cesaret edemiyor.

Bakın bu soruyu daha kimlere sorabilirsiniz.

Peder **Gomidas Kömürciyan**, Osmanlı Türkçesi grameri hakkında modern tarzda ilk sistemli eseri yazmış, İtalyanca, sene 1794. Adını Frenk cilasıyla cilalayıp Comidas de Carbognano etmiş.

Artin Hindoğlu (Hintliyan) ilk modern Türkçe-Fransızca sözlüğün yazarı, 1838. İstanbul konuşma dilini sistemli olarak yazıya yansıtan ilk Türkçe sözlüktür. Hindoğlu ayrıca Frenkler için pratik metotla Türkçe öğreten bir el kitabı yazmıştır.

Antuan Tıngır ve **Krikor Sinapyan**, Türkçede ilk Batı kaynaklı bilimsel ve teknik terimler sözlüğünü derleyenler, 1891. Mustafa Nihat Özön ve Meydan Larus'a dek altmış küsur sene alanında tektir; diğerlerinin hepsi bundan kopyadır.

Bedros Keresteciyan, Abdülhamit devrinde otuz sene Hariciye Nezareti hukuk müsteşarlığı yapmış, emekli olduktan sonra 1912'de Türkçenin ilk etimolojik sözlük denemesini yazmış. Adı üstünde, deneme. Buna karşılık **Karekin Deveciyan**'ın 1914 tarihli Balık ve Balıkçılık Terimleri Sözlüğü, Türkiyede yalnız balıkçılık alanında değil, *herhangi* bir alanda yapılmış en mükemmel işlerden biridir.

Agop Martayan, Dil Devriminin teorisyeni, Türk Dil Kurumu'nun baş uzmanı ve ilk genel sekreteri. O ekipte birkaç yabancı dili doğru dürüst bilen tek kişidir, Öztürkçüler işi büsbütün zevzekliğe vurmadıysa onun sayesindedir derler. İyi mi yapmış, kötü mü bilmem. Atatürk'ün verdiği

ismi Agop Dilaçar'dır. Her zaman A. Dilaçar diye yazılır, herhalde kısa olsun güzel olsun diye.

Parseh Tuğlaciyan, fazlası kesilmiş hali Pars Tuğlacı. 1971'den 2000'lere dek piyasadaki en iyi Türkçe sözlük olan Okyanus'un yazarı.

Edvard Sevortiyan senelerce Sovyet Bilimler Akademisinin Türki Diller bölümü başkanı, Akademinin yayımladığı altı ciltlik Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Etimolojik Sözlüğünün baş editörü.

Niye uğraşmışlar? Belki şundandır: Şimdi artık değil ama bundan iki kuşak öncesine dek dünyadaki tüm Ermenilerin %25 kadarının anadili Türkçe idi; tüm Ermenilerin %70 kadarı da anadili kadar veya daha iyi Türkçe bilirdi. Yeryüzünde Türk olmadığı halde nüfusa oranla en fazla Türkçe bilen ulus Ermenilerdir. (Belki de Kürtlerden sonra ikincidir, emin değilim.)

Türkler son doksan yılı saçma sapan ideolojik saplantılarla heba etmeselerdi eminim Türk dili hakkında çok daha değerli ve kapsamlı eserler ortaya koyabilirlerdi. Eh Türklerin yapmadığı işi elbet birileri yapacak, o birilerinin de dünyada Türklerden sonra en çok Türkçe bilen ulus olması normaldir herhalde.

Halt

23 Mayıs 2009

Yakînen sözcüğünün Türkçe **yakın**'la hiç alakası yok, unutun. Arapça qalın q ile *yaqîn* "kesin ve şüpheden arınmış" demek. Bir şeyi yakînen bilmek = şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilmek. O da ikiye ayrılıyor: **ilm-el yakîn** analitik olarak bilinen şey, iki kere iki dört gibi; **ayn-el yakîn** bizzat gözünle görüp doğruluğundan emin olduğun şey. **Mûkın** yüzde yüz emin, **teyakkun** da (önceden öyle değilken) emin olmak demek. Tumturaklı laflar, bir ara kullanmalı. Misal: *Atatürkçülüğün muzır bir ideoloji olduğuna dair kanaatim teyakkun etti*.

§

Türkçeye benzeyip de Türkçe olmayan bir başka mühim kelime **sevda**. Daha önce de bir kere değindim, bunun Türkçe sevmekle, sevgiyle işi yok. Arapça **sawdâ**, *aswad* (kara) sıfatının dişil hali. Ayrıca Yunanlıların **melankholê** dedikleri haltın diğer adı. Türkçesi kara safra. *Melan* kara, *kholê* safra.

Eski tıpta insan bedenini oluşturan dört ana maddeden söz ederler. Bunların her biri halt'tır (خلط), yani karışım, ya da "komponent". Dördüne birden ahlat-ı erbaa denir. Dördü sırasıyla kan, balgam, ak safra ve kara safradır. Kanı çok olan insan gözüpek, balgamı çok olan tembel, ak safrası çoksa öfkeli, kara safrası çoksa depresif, dalgın, düşünceli olur, hülyalara dalar, arabesk takılır. Dördünün dengesi çok bozulursa hastalıklar baş gösterir. Batılıların **melancholia** dedikleri şey, kara safranın yani sevda'nın fazla olması halidir. Bunun Türkçesi eskiden Arapça şekliyle **malihülya** ya da kısaca **hülya** idi. Aşağı yukarı 1920'lerden itibaren Frenkçeden devşirilen **melankoli** tercih edildi.

Bu haltları ilk önce Yunan tabiplerinden Hippokratês sistemleştirmiş. Arap kaynaklarında Bûkrât Hekim diye geçer. İbn Sînâ da tıbbi çalışmalarını aynı sistem üzerine kurmuş. Batıda 17. yüzyıl başlarına dek, doğuda ta düne

kadar tıbbın esası bu teori idi. İlm-i yakîn kabul edilirdi yani. Devir değişti, hatırlayan bile kalmadı.

Ve/veya

25 Mayıs 2009

Türkçe bağlaçların ezici çoğunluğu neden Arapça ve Farsçadır? Hadi soyut kavramların (*adalet, şükran, ilim, tövbe...)* yahut yabancı kültür ürünlerinin (*kitap, nohut, terazi*...) başka yerden devşirilmesini anladık da, *ve, veya, fakat* gibi dilin somunu ile civatası mesabesinde olan edevat nasıl yabancı dilden alınır?

Örnek mi dediniz, buyur örnek. Temel bağlaç **ve** Arapça. (1950'lerde Nurullah Ataç *ve* kelimesini Türkçeden atmak için millî seferberlik başlatmıştı; 60'larda benim ilkokul ve ortaokul hocalarım arasında bu fikri benimseyip kompozisyonda *ve* kullanmamızı yasaklayanlar vardı.) Disjunction dedikleri **ya/yahut** Farsça, **veya** yarı Arapça yarı Farsça. **Amma**, **lakin** ve **fakat**'ın üçü de Arapça; üçü de Türkçede Arapça aslından farklı işlev kazanmışlar.

Ya istiklal ya ölüm'deki **ya/ya**, ne Şamın şekeri ne Arabın yüzü'ndeki **ne/ne**, hem kel hem fodul'daki **hem/hem** Farsça. İlgi bağlacı olan **ki**, ne çare ki Farsça. Yine Farsça olan **çün ki** esasen zaman bağlacı iken zamanla nedensellik bağlacına dönüşmüş. Şart ifade eden **eger** ve **meger** Farsça. "Her ne kadar" manasına **ger çi**, dilek bildiren **kâş ki** (keşki), şüphe bildiren **bel ki**, limit bildiren **ta ki** Farsça. **San ki'**nin Türkçe sanmak eylemiyle alakası yok, o da Farsça. **Madem ki** diye kısalttığımız *mâ dâme ki* yarı Arapça yarı Farsça bir yarım cümle. **Hal bu ki** Arapça-Türkçe-Farsça tam çorba. **Zirâ** Farsça "şundan ötürü" demek. **Ya'nî** "demek ki"nin Arapçası.

Nedir bu işin sırrı diye uzun süre düşündükten sonra şuna vardım. Bunların hepsi YAZI DİLİNDEN konuşma diline geçen şeylerdir. Konuşma dilinin mantığı farklıdır. Kısa kısa cümlelerle konuşursun. Paralel yapılı cümlelerle konuşursun. Fiili tekrarlayarak konuşursun. Bağlaçla mağlaçla işin olmaz. Halbuki yazı dilinde, belki söz kurma ve algılama süresi daha uzun olduğu için, karmaşık bağımlılık ilişkileri üzerine kurulu daha kompleks cümlelerle

meramını ifade edebilirsin. İşte bağlaçlar orada lazımdır. Yazı dilinin yan ürünüdür.[142]

Arap-Fars kültürüyle tanışmadan önce de Türkçe yazılıyordu elbette. Ama işte, o kadarcık yazılıyordu. Batı Türkleri, yani Oğuzlarla Kıpçaklar ise daha yazıya geçmemişti. Okuyup yazmayı Arap ve Fars ekolünden öğrendiler. Yazı diline lazım olan araç gereci de en kolay oradan temin ettiler.

Yani eskiden Türklerin bağlaçları vardı da milli şuur kıtlığından onu bırakıp başkasını almadılar. Yoktu, öğrendiler. Pratik adamlar olduklarından, bu yerlidir şu yabancıdır diye tantana yapmadılar. İşe yarar mı, ona baktılar.[143]

Cehennem

26 Mayıs 2009

Kudüs’e gitmiş olanınız varsa bilir, eski kentin güneyindeki dik vadi Hinnom Vadisidir. İçi tıklım tıkış Filistinli mahallesidir. İbranice ge vadi olduğu için **Ge Hinnôm** גהנום derler.

Tevrat’a göre burada vaktiyle putperestlerin tapınağı varmış, tanrı Moloh’a çocuk kurban ederlermiş, ne kadarı gerçektir ne kadarı Tektanrıcı propagandadır bilmem. Krallar 2.23’e göre kral Yosiah bu töreyi yasaklamış, tapınağı da yıktırmış. Ondan sonra burası Kudüs kentinin çöplüğü olmuş. Hayvan leşleri ve idam mahkûmlarının cesetleri buraya atılırmış. Sürekli ateş yanarmış. Kokuyu tahmin edebilirsiniz artık.

Tevratta *ge hînnôm* veya *gei ben-hînnôm* (“Hinnom oğlu vadisi”) onbir yerde geçiyor. Hepsinde de somut bir yer sözkonusudur. Sadece Yeremya 7.31’de günah işleyip lanetlenen Yahuda halkının ölülerinin Hinnom vadisini dolduracağı, orada kurda kuşa yem olacağı, bundan dolayı vadinin adının “Gözyaşı Vadisi” olarak anılacağı bildirilir. Tevrat’ın Aramice tefsirlerinde sözcük **Gehennâm** şeklinde geçer. Allahın putperestlere yönelik gazabının simgesi olarak yorumlanır.

Aramice /g/ = Arapça /c/ kuralından daha önce söz etmiştim, hatırlarsınız.

İncil’de geçen sözcük Yunanca **gehenna**’dır. Hz. İsa bu sözü oniki yerde telaffuz eder. Her seferinde günahkâr bir kişiyi veya günah işleyen bir organı “Gehenna ateşine atmak” eylemi söz konusudur. İsa daima mecaz ve mesellerle konuşmayı sever, burada da mecazi bir anlam kastetmiştir sanırım. Ama ikibin senedir tartışılan bir konuyu ben çözecek değilim herhalde.

Zaza I

27 Mayıs 2009

Lehçe ya da **diyalekt** dediğimiz şeyin bir eski bir de yeni anlamı var. Eskisi şu: *Yazılı edebiyatı olan bir dilin yazılı standarttan ayrılan sözlü şekillerine lehçe denir.* Mesela standart yazı Türkçesinden sapan Erzurum ağzı lehçedir. Dilbilimcilerin tercih ettiği yeni tanım da şöyle: *Özel bir eğitim gerekmeksizin karşılıklı olarak anlaşmaya izin veren dil varyantlarına lehçe denir.* Mesela bizim İstanbul Ermenicesi ile Erivan Ermenicesi iki ayrı lehçedir, ilk işittiğinde şok yaşarsın ama biraz zorlasan iyi kötü anlaşılır.

Her iki anlamda Zazaca Kürtçenin lehçesi filan değil, ayrı bir dil. İtalyanca ile Fransızca nasıl ayrı dillerse öyle ayrı bir dil. Akraba bir dil gerçi, ikisi de İrani kökten türemiş. Ama tahminen ikibin yıl önce yolları ayrılmış. Kelime hazineleri önemli oranda ayrışmış. (Misal: gelmek Kürtçe **hatin**, Zazaca **ameyene**; gitmek Kürtçe **çûn** Zazaca **şiyayene**.) Fonetik evrimleri farklı. Misal, “göz” anlamına gelen kelime birinde **çaw** birinde **çım** olmuş, ikibin yılın sonunda. Birinin **gurg** dediği kurda diğeri **verg** diyor.

Gramer büsbütün farklı. En önemlisi Zazacada – tıpkı Fransızca ve Almancadaki gibi – eril-dişil ayrımı var, bu özelliğiyle Kürtçe dahil bütün öbür İrani dillerden ayrılıyor. Tam ve düzgün cümlelerle konuşan bir Kürd ile Zazanın anlaşması mümkün değil. Dolayısıyla “aynı dili konuşuyorlar” demek anlamsız.

Tarihte kader birliği etmiş olabilirler, Zazaların bir kısmı kendini “Kürt” sayıyor olabilir, kendi bilecekleri iştir, bilemem. Ama kalkıp da Zazaca Kürtçenin lehçesidir diyecek olsan hakikate savaş açan Öztürkçülerden farkın kalmaz, bunu görmek lazım. Ortak kökten gelmişler, peki; ama ona bakarsan İngilizce de ortak kökten gelir, o da mı Kürtçenin lehçesi sayılacak?

Zaza II

28 Mayıs 2009

Zazaca ile Kürtçenin "fonetik evrimi" farklı olmuş. Yani nasıl Türkçe kelimeler farklı yerel ağızlarda yamulur, çarpılır, farklı hallere girer, bir yerde *kolay* öbür yerde *goley* derler, bu da öyle. Birkaç örnek vereyim de ne dediğim anlaşılsın.
Sayılardan girelim mesela. "Beş" Kürtçede **penc**, Zazacada **ponz** ya da **pondz**. Basit değil mi? Ama "üç" Kurmanci **sê**, Zazaki **hirê**, kolaysa anla dilbilimci değilsen. Dilbilimciysen bu da basit gerçi, ikisi aynı sözcük, İngilizce *three* de aynı. Özgün /thr/ ses grubu Zazacada /hr/ şeklini almış, araya dolgu i'si girmiş, Kürtçede ise aynen Farsçadaki gibi önce /sr/ basamağından geçip sonra r'yi kaybetmiş.

Okumak K. **xwendin**, Z. **wendene**. İstemek K. **xwestin**, Z. **waştene**. Yemek K. **xwarin**, Z. **werdene**. Kızkardeş K. **xweşk** Z. **wae**. Demek ki neymiş? Hintavrupa dillerinde orijinal olan /k^w/ sesi Kürtçede /xw/ Zazacada /w/ halini almış. Latincede aynı ses /qu/ olur. O yüzden mesela istemenin Latincesi geçmiş zamanda *quaestus* olur, ki İngilizceden bildiğiniz *quest*'tir. *Xwestin* demek.

İsim K. **naw**, Z. **name**: hayret değil mi? Yıl K. **sal**, Z. **sarre**. Alakası yok gibi görünüyor ama bakın, yürek K. **dil**, Z. **zerre**. Çünkü eski İranca /rd/ ikilisi modern Farsça ve Kürtçede TÜM örneklerde /l/ olmuş, buna karşılık Zazacada umumiyetle /rr/ şekline evrilmiş. Kalbin eski İran dillerindeki karşılığı nitekim **zard** veya **thard**. Aynı kelime İngilizcede **heart**, Almancada **herz**, Yunancada kardiyolojiden tanıdığınız **kardía**, Latincede belki cordial'den tanıdığınız **cord-**, Ermenicede **sird**, Rusçada **serdtse**, eski Hintçede **hrdaya** şeklinde karşımıza çıkıyor. Bunların hepsi kurallı değişimler. Yani her birinin tam ve ayrıntılı olarak tanımlanmış formülleri var. Tak makinaya, aynen üretsin.

Kıssadan hisse: Her dil başlı başına bir mucizedir. Öğren öğren sonu gelmez. Zazaca bile.[144]

Mecelle

29 Mayıs 2009

Antik Çağda kitaplar nasıldı bilir misiniz? Papirüsten veya parşömenden 30-40 santim eninde, metrelerce uzunlukta bir şerit al, iki ucuna oklava gibi çift saplı güzel birer sopa tak, kitabı rulo şeklinde o sopaların üstüne sar. Ok torbasına benzer bir deri kılıf içine koy. Standart bir ruloya aşağı yukarı 100-150 sayfa sığar. Daha uzun kitaplar için birkaç rulo lazım.

İşte bu ruloların Latince adı **volumen**. "Çevirmek, dolamak" anlamına gelen *voluere* fiilinden, döngeç yahut dolamaç gibi bir anlamı var. Kumaş topu da volumen olur. Fransızcasıyla İngilizcesi **volume** olmuş. (*Revolve, devolve, involve, evolve* filan aynı fiilden; *revolution, evolution* da öyle.)

Yunancası **tómos**. Batı dillerinde kitap cildine volume yerine **tome** da derler, oradan tanıdık olmalı. Ama bizim daha iyi tanıdığımız biçim bunun küçültülmüşü, **tomári**: "kâğıt rulocuğu". Bizans Rumcasında her kelimeye –ari ekleyip ufaltma yapmayı severler, fanos'tan *fanári* (fenercik), kella'dan *kellári* (kilercik), manitês'ten *manitári* (mantarcık) vb. Bu da öyle.

Aramice kitap rulosu anlamına gelen **megallet** Milattan hemen sonraki yüzyıllarda kaydedilmiş. Aramice G-L-L kökü "dolamak, kıvırmak, döndürmek" demek, yani sözcüğün yapısı net. Halbuki Arapça bunun eşdeğeri olan C-L-L alakasız bir anlam kazanmış, "top gibi şişinmek, irileşmek, hacimli olmak," hatta *bu ne şiddet bu celâl*'deki gibi "azamet, yücelik" vs. Demek ki **macallat** (= kitap rulosu veya eski ve kıymetli cinsinden kitap) Arapçada özgün bir türev değildir, Aramiceden alıntı olmalıdır diyeceğiz.

Bizde **mecelle** deyince akla Cevdet Paşa'nın derlediği *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* gelir. İslam hukukunu modern bir medeni hukuk metni gibi kodlaştırma denemesidir. Osmanlı modernleşmesinin en önemli abidesidir. Yirmi yılda derlenmiş anıtsal bir eserdir. Suriye'de, Filistin'de, hatta İsrail'de hukuk kaynağı olarak halâ kullanıyorlar yanılmıyorsam.

Bu Cevdet Paşa yeni elli liralıkların üstündeki romancı Fatma Aliye Hanım'ın babasıdır aynı zamanda. Diğer kızı Emine Semiye Hanım ilk Türk kadın siyasetçi diye geçer. Osmanlı Demokrat Fırkasının kurucuları arasında yer almış, yönetim kuruluna seçilmiş, İttihatçılara muhalefet etmiş. Cumhuriyet'in ilanından on küsur yıl önce oluyor, Atamız Türk kadınını kölelikten kurtarmadan da yirmi yıl.

Şehit

30 Mayıs 2009

Yunanca **mártys**, –i hali **martýrion**, tanık demek: mahkemedeki bildiğiniz şahit. Hıristiyan terminolojisinde bu kelime özel bir anlam kazanmış. İsa'nın peygamberliğine "tanıklık eden" kişilere özellikle bu ad verilmiş.[145] Gözün görmediği, aklın almadığı bir şeyi iman gücüyle var kabul edenler o inancın "tanığı" sayılmış. Bir sonraki aşamada ise ancak inancın nihai testinden geçenler, yani tanıklık uğruna ölümü göze alanlar bu payeye layık görülmüş. Devir 3. yüzyıl, Roma'da Hıristiyanların sapır sapır idam edildiği günler.

Aramicede ס sameh harfiyle **sâhed** tanık. Aramicenin Hıristiyan versiyonu olan Süryanicede 3. yüzyıldan itibaren sâhed "din uğruna ölen kişi" olarak karşımıza çıkıyor. Mártys'in tam tercümesi, ya da Yunancası mı Şarktan tercümedir, onu bilmem. Fiilin üçüncü hali *ashed*, hem "şahit oldu", hem "şehit oldu" demek.

Arapçada sözcükler ayrışmış. İsm-i fail olan **şâhid** "bir olay hakkında bildiğini anlatan kimse", sıfat olan **şehîd** ise, Sıhah ve Kamus isimli sözlüklere göre "Allahın dini uğruna ölen kimse", diğer otoritelere göre ise "savaş meydanında kâfirler tarafından öldürülen kimse" demekmiş. (Hadiste başka türlü de geçermiş ama incesini bir yana bırakalım şimdi.)

Benim anlamaktan aciz olduğum konu şu: TC askeri Kürdistan'da bir dini tesis etmek için mi savaşıyor, yoksa din elden gidiyor da onu önlemek için mi savaşıyor? Nedir bu şehit muhabbeti, biri bana anlatsa pek mutlu olacağım. Hani varsa öyle bir şey keşki ben askere gitmeyeymişim diyorum, bilmediğim bir din uğruna haybeye gitmek de var işin işinde.

Yok, postmodern söylemde din şart değil, herhangi bir inanç için ölen kişi şehittir, seküler de olabilir diyorlarsa konu daha beter karışıyor. O çatışmalarda kim inancı uğruna mücadele ediyor, kim askerlik şubesi çağırdı diye seve seve veya öbür türlü gidiyor, ben o kadar emin değilim doğrusu. Ötekilerin inancı fasittir devletinki sahihtir derseniz o zaman da

hangi inanç doğrudur, hangisi bozuktur tartışması çıkar ki ben kimsenin öyle bir tartışmaya girmek isteyeceğine ihtimal vermem.

Zaza III

1 Haziran 2009

Gene çuvallamışım galiba. Zazacada eril-dişil ayrımı vardır, Kürtçede yani Kurmanci dilinde yoktur dedim ya? Meğer varmış![146] Birkaç günlüğüne memleket dışındaydım, İsviçre dağlarının araba gitmez bir mezrasında biraz kafa dinleyelim dedik, vallahi burnumdan geldi. Memleket nüfusunun abartısız yarısı bana Kürtçe öğretmeye soyundu, mail çokluğundan bilgisayarımın hard diski doldu kilitlendi; derlesem Kürtçe grameri üstüne sıkı kitap olur. Arada bu yazıları yazmaktaki menfur "amacımı" şıp diye anlayanlar mı istersiniz, soyumu sülalemi analiz edenler mi...

Beşer onar kelime dışında Kürtçe de bilmiyorum, Zazaca da bilmiyorum. Cehalettir, kabul. Öğrensem iyi olur. Ama hayatta yeterince Kürt ve Zaza tanıdım. Milli meseleler hakkında – lehte ve aleyhte – kuvvetli görüşleri olanlarla da yarenlik ettim. Mecburen paylaştığımız dar mekânlarda vakit bolluğundan sabaha dek didiştiklerimiz oldu. Sorunca öğreniyor insan bir şeyler; bilmediğini de bu çağda arayıp bulmak zor değil.

Söylediğim şey basittir. "Lehçe" ya da diyalekt dediğimiz şeyin bir klasik filolojide, bir modern dilbilimde geçen iki tanımını verdim. Her iki tanıma göre Zazaca ile (halk arasında "Kürtçe" diye bilinen) Kurmanci dilinin iki ayrı dil olduğunu söyledim. Ki bence tartışılmayacak bir gerçektir. Aradaki fark mesela İspanyolcayla İtalyanca arasındaki farktan daha fazladır. Türkçe ile Kırgızca veya Özbekçenin "lehçe" ve hatta "ağız" olduğunu söyleyen vatanist dilcilere alem bu devirde nasıl kahkahayla gülüyorsa, Zazaca ile Kurmanci'ye "lehçedir" diyene de öyle gülmek gerekir, en azından tutarlılık uğruna.

§

Tam bunları yazarken bakın neler öğrendim. İsveç'le Norveç'in en kuzeyinde hani ren geyikleriyle meşhur olan bir millet vardır, biz eskiden Lapon diye bilirdik, onbeş yirmi seneden beri adları değişti Saami oldu, Avrupa Birliğine girdiler, kültürel hakları tanındı, televizyonları gazeteleri

okulları filan oldu. Meğer son trendlere göre Saami dili diye bir dil yokmuş. Birbirinden farklı on tane ayrı dilmiş. En babası Kuzey Saami diliymiş. Ama Lule, İnari, Skolt, Kildin ve Güney Saami dilleri de yasal koruma altındaymış, ortalama beşeryüz nüfusa sahipmişler. Kemi, Ume, Akkala ve Ter dilleri ise, heyhat, ölmüşler.

Orası İsveç, can sıkıntısından icat çıkarıyorlar derseniz bilmem. Ama haberdir, aklınızın bir köşesinde dursun.

Halaskârgazi

2 Haziran 2009

Ağır irtica kokan bir kelime: iki kez İslami referanslı, üstelik Güzel Türkçemizin fonetiğine kökten aykırı. Siz hiç **Halaskârgazi** kelimesini doğru telaffuz eden taksi şoförüne rastladınız mı? H kalın l ince s kalın k ince g kalın söylenecek, ilk a kısa, sonraki üç a uzun. Yok mudur milleti bu eziyetten kurtaracak bir çağdaş yaşam şeysi diye düşünüyor insan.

Ulu Önder biliyorsunuz hayatı boyunca belli aralarla isim değiştirmeye meraklıydı. Önce Mustafa'ydı, sonra Kemal oldu. 1921'de Meclis kararıyla **Gazi** unvanını aldı. Bundan sonraki 13 yıl boyunca adı hemen her yerde Gazi Hazretleri diye geçer, diğer isimleri neredeyse hiç telaffuz edilmez. 1925-27'de Halaskâr eklenir, olur **Halaskâr Gazi Hazretleri**. Sonra bilmediğim nedenlerle bu ad terkedilir.[147] Şişli Caddesinin adı, cumhurreisinin İstanbul'u ziyareti onuruna Temmuz 1927'de düzeltilmiştir; o kalır.

Halâs Arapça. Esas anlamı "arınma, temizlenme, aklanma", ikincil olarak "bir kirden veya sıkıntıdan veya tehlikeden kurtulma." İhlas'ın geçişsiz halidir, edilgen anlamlı bir masdardır. Yani halâs OLUNUR, biri veya bir şey halâs edilmez. Dolayısıyla buna Farsça **kâr** ("eden") ekleyip "kurtarıcı" anlamını yüklemek dil hatasıdır, zorlamadır. Osmanlıcada halaskâr diye bir terkip olduğunu sanmıyorum. 1910'ların başında ordu bünyesinde birdenbire zuhur eden bir siyasi neolojizmdir. 30'lar olsaydı **kurtulgan** derlerdi mutlaka. **Kurtulgan Savaşman** Anayolu mu dediniz?

Aklı başında insanlar bir yıldan beri bu caddeye Hrant Dink Caddesi adını veriyor. Size de tavsiye ederim, öyle deyin. Mektup gönderecekseniz öyle gönderin; birkaç kez geri gelir sonra alışırlar. Taksiciye öyle söyleyin. Anlamazsa hayret edin, "karşının şoförü müsün" diye kılçık yapın. Telaffuzu da Türkçe fonetiğe nisbeten daha uygun. Bir-iki yıla tutmazsa şaşarım.

Müsteşar

3 Haziran 2009

Arapça sözlüğe göre **müşavere** ve **istişare** eş anlamlı, aynı Ş-W-R kökünden III (müfâ'ele) ve X (istif'âl) masdarları. Türkçe sözlüklerde de ikisi arasında gerçek bir anlam ayrılığı görülmüyor.

Birinci işi yapan kişiye **müşavir**, ikincisine **müsteşar** denir. Bunların da esasen eş anlamlı olması lazım, danışmanla danışgan gibi, ama güncel bürokratik kullanımda aralarında okyanuslar kadar fark var tabii. Ne demiştik? Dil, eş anlamlıları sevmez. Eş anlamlı kelimelere rastladı mı ne eder eder, aralarına ayrılık sokar.

Şûrâ da aynı kökten bir başka masdar, o da danışma demek. Arapçada ender rastlanan bir sözcük iken, zannederim 19. yüzyıl ortalarında Tanzimat ricali tarafından tozlu sözlüklerin bir köşesinde keşfedilip piyasaya sürülmüş.[148] Fransızca *Conseil d'état* deyiminin çevirisi olarak **Şura-yı Devlet** benimsenmiş. Siyasette böyle gün yüzü görmemiş sözler ne zaman gerekir? Tam ne demek istediğini söylemek istemediğin zaman gerekir! Şura-yı Devlet de Osmanlı siyasi düşüncesinde zahmetli bir dönemeci temsil eder. İlk kez padişahın yetkileri hukuken kısıtlanır; Devlet egemenliğine resmen şirk koşulur; parlamentoya giden yolda ilk adım atılır. Buna mecburen İslami hukuktan bir kılıf uydurulacaktır, o yüzden "müşavere ediniz" ayetini hatırlatmak gerekir. Ama kavram yeni olduğundan kelimenin de yeni olması yeğdir, yoksa ukala kesimi eski kelimeler üzerinde yapılmış eski tartışmaları öyle bir harlar ki bir daha içinden çıkamazsın.

1917'de Rusya'da ihtilal olduğunda şura sözcüğü yeni bir hayat kazanır. Bolşevik Partisinin paravanı olarak iktidara gelen "işçi ve köylü sovyetleri"ne, ki konsey veya "danışma kurulu" demektir, Türkçede **şura** adı verilir. 1919'da Kars, Ardahan ve Batum'da kısa ömürlü Şura Hükümetleri kurulur; 1920-21'de Anadolu'da Şuracılık akımı alır başını yürür. Mustafa Kemal'in yakın çevresi de bir ara topyekün "şuracı" olur. Sonra vazgeçerler.

Maildeşmek

4 Haziran 2009

Siz benim maillerden şikâyet eder gibi yapmama kulak asmayın, o cilvedir. İnsan yazar olur da okuyucu mektubundan hoşlanmaz mı?

İlk başlarda Kemalist hamiyet erbabından epeyce küfürname geliyordu. Bilirsiniz, o kesimde küfürsüz yazmayı pek beceremezler, üçüncü satırda dökülüverir ya vatan haini ya soysuz ya onun bunun uşağı. Epeyidir onların soluğu kesildi. Ya beni okumayı bıraktılar, ya iflah olmayacağıma karar verip tevekkül ettiler.

Şimdi gelen maillerin çoğu müthiş içten, dostça, teşvik edici, güzel yazılar. Fikir soran, fikir veren, deneyimlerini anlatan, olmadık sahalarda eksik bilgimi tamamlayan, espri yapan, dinî konularda irşad eden, İbranicemi ve Rumcamı ve Zazacamı düzelten, eşiyle tartışmasında taraf olmamı rica eden, bulmaca soran... Günde beş ila on tanesine cevap yetiştiriyorum. Daha fazlasına yetişemediğim için kahroluyorum. Gönül ister hepsine yazayım, ama insaf edin, mümkün değil.

Derken aklıma harika bir fikir gelmesin mi? Önümüzdeki günlerde Kelimebaz'ın ilk cildi çıkacak. Altı ay yeter deyip 180 civarında yazıyı derledim. Baktım bu yazılar hakkında saklamaya değer gördüğüm binden fazla yazışma birikmiş, onların da bir kısmını kitaba eklemeye karar verdim. Aralarında eleştiren var, vahim hatalarıma işaret eden var, karşıt görüşü savunanlar var, ek malzeme önerenler var. Tabii benim yazdığım cevaplar da var. Esaslı bir sohbet koleksiyonu çıktı ortaya, adeta diyalektik dedikleri şey. Geçen gün sevgili Semih Poroy'un çizimleri de geldi. Beş on güne kitap çıkar umarım.

Gerçi yazın kimse kitap okumaz, acaba Eylül'e mi ertelesek diye düşünmedik değil.[149]

Zıvana

6 Haziran 2009

Farsça **zebâne** yahut **zubâne** neymiş? Bir, terazinin dilciği. İki, kemer tokasının dili. Üç, alev dili. "Her ne ki dil gibi ola" diye açıklamış Burhan-ı Katı sözlüğü, ki mantıklı görünüyor. Çünkü Farsça *zebân* veya *zubân* dildir, -e eki de "gibi" anlamına gelebilir. Meninski sözlüğü bir de anatomik anlam ilave etmiş "lingula pudendi mulieris" diye; Türkçesi "avretlerün ud yerlerindeki dili" demekmiş.

Türkçe vav ile **zıvâne** veya **zuvâne** biçimine daha 17. yüzyılda rastlıyoruz. Bu da alev dili demek. Ayrıca delice otu (ısırgan??) demekmiş. Bir de mürekkep dağılmasın diye üstüne bastırılan kumaş parçasına zıvâne denirmiş, o da dil gibi yalamaktan herhalde. 19. yüzyıla gelindiğinde başka anlamlar boy gösteriyor. Ahmet Vefik Paşa'ya göre **zubâne** veya **zıvâne**, 1. değirmen taşının aks mili, 2. tütün çubuğuna ağızlık takımı geçirmeye yarayan delikli mil. Bu anlamlar da terazi dilciğinden benzetme yoluyla türemişe benziyor. **Zıvanadan çıkmak** "değirmen taşının aksından çıkması" demek olmalı, tehlikelidir.

Kendinden filtreli sigaralar çıkmadan önce sigaraya takılan filtreli ağızlığa zıvana denirdi, belki hatırlayan vardır. Anlam evrimine bakar mısınız? Terazi dili > metal ibre veya mil > metal mil aracılığıyla takılan pipo ağızlığı > sigara ağızlığı (milsiz).

Buraya kadar her şey iyi hoş. Derken Eski Asurca sözlüğümüze bakıyoruz, bir de ne görelim? **Zibânîtu** "terazi" ve ayrıca gökteki Terazi burcu. *Bêt zibânu* da varmış, tartıhane demekmiş. MÖ 1500'lerden beri kaydedilmiş, demek ki Farsçadan gelmiş olamaz: İrani dillerin Yakın Doğu'da boy göstermesi bundan neredeyse yediyüz yıl sonradır. "Terazi dili" anlamı Mezopotamya'dan İran'a geçti desek, bu defa Öz Farsça olan zeban/zuban sözcüğüyle kurulan bağlantı çöküyor. Al sana içinden çıkılmaz bir durum!

Ki daha Arapça **zebânî** ile ilişkisini irdeleyecektik, iyice kafalar karışsın diye. Yer kalmadı.[150]

Palaska

8 Haziran 2009

Meninski sözlüğünde (1680) **palaska** “içine barut konan şişe.” Şemseddin Sami (1900) “fişenk koymaya mahsus gümüş ve tunçtan yahut köseleden mahfaza ki kayışla aykırı asılır veya bele bağlanır” diye tarif etmiş. TDK sözlüğünün 83 ve sonraki baskılarında “askerlerin bellerine bağladıkları veya göğüslerine çaprazlama taktıkları, üzerinde fişek vb. koymak için yerleri bulunan köseleden yapılma kayış” diye geçiyor. Anlam kaydırmasını farkettiniz mi? 1900’deki tanım “kayışa takılan kap”, 20. yüzyılın ikinci yarısında bakmışınız kap takılan kayışın kendisi olmuş. Yaşayan dilde ortaya çıkan bir değişim midir, sözlük memurlarının marifeti midir bilmem.

Aslı Macarca tabii, **palack**, /palatsk/ diye söylenir, her çeşit şişe demek. *Palacksör* = şişe bira. Hayatta yapmış olduğum saçma işler arasında turistler için Macarca-İngilizce konuşma kılavuzu hazırlamak da vardır, bu ikincisini oradan hatırlıyorum.

Macarca kelime nereden çıkmış diye baktım, çıka çıka Eski Almanca **flaska** çıktı: “metal veya camdan yapılan ve çoğu zaman yassı olan şişe, matara.” Macarca tıpkı Türkçe gibi kelime başında çift sessize alerjiktir, o yüzden ikinci hanedeki ekstra /a/ tamam. Gerisini bilmem. Kelime tanıdık tabii. Modern Almanca **Flasche** “şişe”, İngilizce **flask** “matara”, Fransızca **flacon** “küçük şişe”. Hepsi aynı Cermen kökeninden gelirmiş.

Ya İtalyancasına ne buyurursunuz? **Fiasco** “şişe”. Peki deyim olarak **far fiasco**, yani “şişe yapmak” ne demekmiş? Başarısızlığa uğramak, gümlemek, yüzüne gözüne bulaştırmak! Türkçe deyimlerin kaynağını bulmakta o kadar zorlanıyoruz, İtalyancasını denemeyeceğim bile. Öyleyse öyledir. Demek ki İtalya’da şişe yapmayacaksınız, o kadar.

Türkçede **fiyasko** ilk kez Ahmet Mithat Efendi’nin 1889 tarihli bir romanında geçiyor. Tiyatro bağlamında kullanmış, yeni bir oyunun “fiyasko yapmasından” söz etmiş.

Vatanist

9 Haziran 2009

Satanist varsa vatanist de var tabii, hangisi topluma daha zararlı bir akımdır onu ayrıca tartışırız. Şimdilik şöyle ipucu vereyim: Satanistler kaç bin tane faili meçhul cinayet işlemişler, kaç milyon kişiyi yanlış bir şey söyledi diye hayat boyu zindanlarda çürütmüşler, kaç başbakan asmışlar, kaç bin köy bombalamışlar, kaç yüzbin kişinin malını mülkünü yağmalamışlar, kaç yüzmilyon çocuğun beynini saçma sapan hurafelerle mantara çevirmişler. Hele bir düşünün, sonra karşılaştırma yaparız.

Arapça **watan** mütevazı bir kelime. Bugün *memleket* tabiriyle anlattığımız şeyin adı, yani bir insanın doğup büyüdüğü yer. “Vatanın nere” diye sorunca bu ülkede insanlar “İspir’in Fısırık köyündenim ağam” gibi bir cevap vermişler yüzlerce yıl boyunca. “Devlet” işleri bundan apayrı bir zeminde cereyan etmiş, ahaliyi zaten pek ilgilendirmemiş.

İnsanın doğup büyüdüğü yere duyduğu sevgiyi, bağlılığı Devlet’e aktarma cambazlığına ilk girişenler 1860’larda Namık Kemal ve çevresidir. “Vatan Yahut Silistre” ne demek? “İspir Silistre farketmez, Devlet sana öl diyorsa seve seve öleceksin” demek benim anladığım kadarıyla, başka bir anlam verebilen var mı? Profesyonel orduyu lağvedip mecburi hizmete dayalı askerliği getirirsen e tabii elin mahkûm, ya afyon vereceksin, ya beyinlerini gazlayacaksın ki soru moru sormadan gidip ölsünler.[151]

§

Satan שָׂטָן İbranice sin-teth-nun kökünden, muhtemelen “düşman” ya da “itham eden, töhmetçi” anlamında bir isim. Tevrat’ın erken kitaplarında adı geçmez, ancak daha geç döneme ait Tarihler, Eyüb ve Zekeriya kitaplarında sözü edilir; insanı sürekli günaha teşvik eden bir gücün veya varlığın adıdır. Arapçası neden *şâtân değil **şaytân** olmuş, Nöldeke’den beri tartışılmış bir mevzudur. Bir ara ona da girerim, ama iki satırda özetlenecek konu değil.

Pelesenk

10 Haziran 2009

Commiphora opobalsamum, Yemen'de yetişen bir ağaç. Reçinesinden çok kıymetli bir yağ elde edilirmiş. İbranice adı **besem** veya **basam**, büyük olasılıkla eski bir Güney Arapça sözcükten gelme. Tevrat’ta değerli bir ticaret metaı olarak adı geçiyor. Mesela ağabeyleri Yusuf'u çölde terkettiğinde, *basam* taşıyan bir Arap kervanının onu kurtarıp Mısır’a götürdüğünü öğreniyoruz.

Yunancaya **bálsamon** olarak alınmış, muhtemelen İbranice veya bir başka Ortadoğu dilinden aktarmaca. Latincesi **balsamum**. Fransızcada, 1. vurgusuz hece düşer, 2. sessizden önce gelen /l/ sesi /w/ye dönüşür, 3. Latince çekim ekleri düşer, o yüzden **baume**. İngilizcesi neden **balm** olmuş, açıklamasını bulamadım. Daha doğrusu dip bucak aramaya üşendim. Hakikisi *balm of Mecca* diye geçer, demek ki Yemen’den bu tarafa Mekkeli tüccarlar aracılığıyla gelirmiş. Hakikisi az bulunduğundan, alakalı alakasız her çeşit güzel kokulu yağa balm demek adet olmuş. İngilizcede Latinize biçimiyle **balsam** da kullanılır. Eskiden saç yağı demekti, 1970’lerden bu yana şampuan sonrası saça sürdükleri iğrenç bir şeyin adı oldu.

Farsçası **balasân** veya **belesân**. Türkçe literatürde bu biçim kullanılmış. İlk kez 18. yüzyıl sonlarında Asım Efendi’nin Burhan-ı Katı tercümesi “Türkçede tahrifle **peleseng** tabir ederler” diye belirtme ihtiyacı duymuş. Sözlüğümde peleseng’e Farsça demişim, yanlış, düzeltiyorum.

Tıbbi kullanımına dair bin türlü bilgi buldum. Ama sakız gibi ağızda çiğnendiğine ilişkin bir şey bulamadım. “Diline pelesenk etmek” deyiminin tek mantıklı açıklaması sanıyorum bu olmalı. Reçinesi tazeyken yumuşak olup sonra sertleşirmiş. Acaba saf haliyle veya başka maddeye kokulandırıcı olarak katılıp çiğnenir miydi? Diline pelesenk etmek = ağzına sakız olmak demek, işlev olarak da sakıza benzer bir şey geliyor akla.

Balsam anlamında pelesenk hakkında söylediklerim doğru, ama “diline pelesenk etmek” bambaşka bir şeymiş. Altı gün sonraki yazımda düzelttim:

16 Haziran 2009

Diline peleseng etme'nin güzel kokulu bir madde olan pelesengle hiç alakası yokmuş. Peleseng ağacından yapılan tesbihle de tabii ki alakası yokmuş. Sözün aslı "diline perseng etmek" imiş, ancak bizim gibi cühela peleseng sanırmış.

Farsçanın şahikası olan Burhan-ı Katı sözlüğüne bakıyoruz, uzun â ile **pârseng** demiş, "terazinin hafif kefesine tesviye ve ta'dil için astıkları nesnedir. Ekseriya taş asarlar. Amme *perseng* ve *denk taşı* dahı dirler. Yükün hafif tarafına ve kayıklara dahı korlar."

Ahmet Vefik Paşa kısa ünlüyle **perseng** şeklini tercih etmiş. "Vezin, muvazene" demiş. Ama **lakırdı persengi** = "tekerrür; nakarat; falan, festekiz, nesne gibi mühmelât-ı mükemmele" imiş. Ful açıklama gene Şemseddin Sami'den geliyor. Perseng, aslı Farsça pârseng olup terazinin boş gözüne konan ağırlık, ancak Türkçede "medar-ı kelam olmak üzere söz arasında münasebetli münasebetsiz irad ve tekrar olunan 'efendim, efendime söyleyeyim, uzatmayalım' gibi tabir" diye açıklanmış.

Yani "dil darası" ya da "dilin terazisini dengelemek için katılan boş ağırlık". Ne kadar ince bir deyim. Vay canına!

Sizi bilmem ama ben çok şey öğreniyorum bu yazıları yazmaktan.

Zırnık

11 Haziran 2009

Zırnık koklatmamak'taki **zırnık** Farsça **zarnîx**, arsenik sülfit demek: parlak sarı renkte zehirli bir mineral. Kokusu nasıl şeydir bilmiyorum, kime neden koklatılır en ufak fikrim yok. 19. yüzyılda kadmiyum sarısı keşfedilinceye dek sarı boya yapımında bu kullanılırmış. Farsça sözcüğün anlamı "sarı renkli". Latince adı da zaten *oropigmentum* yani "altın boya". İngilizcede **orpiment** diye geçer, bazen New York Times'ın Pazar bulmacasında çıkar, başka yerde hiç görmedim. İngilizin veya Amerikalının birine "I won't let you smell orpiment" deyin, adam dumur olsun.[152]

Simyacılar bu nesneyi altın imal etme çalışmalarında kullanmışlar. Yunanca **arseníkion** Farsçadan (daha doğrusu bunun Arapça öntakılı *az-zarnîk* biçiminden) alıntıymış; ilk kez 1100'lerin sonunda Selanik Piskoposu Eusthatios'un eserinde kayda geçmiş. Böyle saçma sapan şeyleri nereden biliyoruz? Du Cange'ın emsalsiz Ortaçağ Yunancası sözlüğünün 1688 baskısını internetten indirdik, oradan biliyoruz. 1250 yılı dolayında Paris Üniversitesinde Albertus Magnus zırnıktan saf arseniği ayırmayı başarmış, bu ayırdığı saf elemente de "arsenik ruhu" gibilerinden bir ad vermiş. Bu Albertus aslında önemli bir filozof ve ilahiyatçıdır, böyle işlerle de uğraştığını bilmiyordum.

Zarda "sarıya boyanmış", Türkçede seslisi inceltilip **zerde** olur, zerde pilav demek aslında safranla boyanmış sarı pilav demektir. **Zard-alû** sarı eriktir, Farsçada alelumum kaysıya denir, bizde ise **zerdali** kayısının bir cinsi. **Zarrîn/zerrîn** sarışın veya altın renkli olandır. **Zerrîn-direht** diye portakal ağacına denirmiş, "altın ağaç" manasına, **zerrîn-kâse** de şairlerin güneşe verdikleri bir isim. Lüzumsuz bilgi lazımsa bulunsun.

Fısk u fücur

12 Haziran 2009

Epey zaman oldu, ensest'i yazmıştım. Halil Berktay mail atmış, ensestin Türkçesi **fücur** değil mi diye. İngilizce Redhouse 1950-60'lardaki baskılarında fücur karşılığı "debauchery; immorality; incest" demiş. Oysa 1890 tarihli orijinal baskıda tanım daha net: "An acting lewdly; lewdness, dissoluteness". Şemseddin Sami'ye göre fücûr "günah, sefahat, fuhşiyat, zina". Buna karşılık **fücûr-ı karabet** deyimini "şer'an nikâh düşmeyen akraba arasında zina cinayet-i müdhişesi, Fransızca inceste" diye açıklamış. 1680 tarihli Meninski sözlüğünde de *fücûr* "improbitas, impium esse, deviatio, luxuria", ve fakat *fücûr-ı karabet* "incestus" diye açıklanıyor. O kadarcık Latince bilirsinizdir artık değil mi? Karabet akrabalık demek. Fücur-ı karabet yani "akraba arası fücur".

Fücur günümüzde sadece **fısk u fücur** deyiminde (o da ucundan) hayata tutunan bir kelime. O bile son yıllarda değişim geçirip **fitne fücur** oldu. Fısk Arapça "rezalet, günah, fuhuş". Fitne ise "baştan çıkarıcı oyun, entrika".

§

Tabii farkettiniz, **luxuria** ne demekmiş? Sefahat, ahlaksızlık, fuhuş, fısk, fücur, vs. Açın Lewis & Short'u, bir sürü örnek vermiş klasik Latin yazarlarından. Fransızca **luxure** halâ aynı anlamdadır, papaz dilinde kalmış eski moda bir kelimedir. Oysa İngilizce **luxury** aşağı yukarı 1630'lardan itibaren almış başını gitmiş, şık bir anlam yüklenmiş, çağdaş yaşamın kilit kavramlarından biri oluvermiş. "Pahalı ve rafine şeylere meraklı olma hali" anlamında 1633'te, "pahalı ve nadir eşya" anlamında bundan az sonra kayda geçiyor.

O yıllar İngiltere'de ahlakçı Protestanlığın zirve yaptığı yıllardır. Sanırım onlar "fısk u fücur yüzünden başımıza taş yağacak" diye heyheylendikçe, şehirli keyif erbabı da inadına "dinciler karşı çıktığına göre iyi bir şey

olmalı” moduna girmişler, “*luxury luxury güzel luxury/seni görmek ister her nazlı huri*” diye türkü yakmışlar.

Türkçesi **lüks**, ilk kez 1924 tarihli Mehmed Bahaeddin lugatinde yer bulmuş.

Kuzu spesiyal

13 Haziran 2009

Bakın ki nelerle uğraşıyorum, ibret alın. Bir okurum yana yakıla yazmış, bir restoranın menüsünü düzeltiyormuş. Kuzu special'e takmış. Spesiyal mi yazsam, yoksa Türkçe olsun diye "özel kuzu yemeği" mi desem, acaba o zaman da yeterince Frenk veya şık durmaz mı, ne yapsam, ne etsem diye bana soruyor. Pek özel bir yemekmiş, o lokantaya mahsusmuş. Eh, normal işimde restoran menüsü yazmak da bana düşer, derhal döşendim:

"Özel kuzu, Görülmemiş kuzu yemeği, Buranın kuzusu, Babasının kuzusu, Has kuzu, Has bahçenin kuzusu, Değişik bir kuzu, Emsalsiz kuzu kebabı, Bu kuzuyu yemediniz, Kuzu à la constantinopolitaine, Kuzu à l'extraordinaire, Bu baharın kuzusu, Mee'cik Johnson..."

"Maksat kuzu satmaksa, bunların hepsi satar. Garanti." diye de ekledim.

Bundan cesaret alıp bana slogan bul ya da reklam metni yaz diye girişmeyin, bozuşuruz ona göre.

Getir bir tarih, milli olsun!

15 Haziran 2009

Bayılıyorum bu “tarihçiler incelesin” ayaklarına! Paşam mıntıka teftişinde gene bir vatan hainliği bulmuş, basıyor zile emir veriyor “oğlum getir iki çay biri açık olsun” havalarında.[153]

“Muhtıra” müellifi Yaşar Paşa Heybeliada Ruhban Okulunun 1844’te kurulduğunu duymuş bir yerden, kapısında bile yazıyormuş hatta. E Milli Güvenlik dersinden hatırlıyoruz aşağı yukarı o yıllarda ne olmuştu? Tanzimat Fermanı ilan edilmişti. O neydi? Vatan hainliğinin bir soft çeşidiydi, çünkü Avrupalıların beğeneceği bir işti, üstelik içimizdeki “Yabancı”lara Türk’ün engin hoşgörüsünün sınırlarını feci halde zorlayan birtakım haklar vermişti. Demek ki? Demek ki Heybeliada Ruhban Okulu emperyalizmin yurdumuz üzerindeki gizli bir oyunudur. Türk Ordusu müteyakkızdır, bu tür oyunlara gelmez. Gerekirse gider bombalar, karışamazsın. Çağırır tarihçileri, “Araştır bakayım bu ne biçim iş hem Tanzimat ilan ediyorlar hem ruhban okulu açıyorlar, casus masus olmasınlar” diye şak diye emreder, tak diye araştırıp getirirler.

“Tarihçi”den kastettiği herhalde Murat Bardakçı gibi şeylerdir. Normal tarihçi olsa “sen işine bak aga” der geçer çünkü.

§

Bu ülkede 130 sene gecikmeyle de olsa Yeniçeri Ocağını çökertmeyi başarmışlar. Hemen peşinden memleket, tarihin en büyük çağdaşlaşma hamlelerinden birine girmiş, yüzotuz senelik gecikmeyi telafi etmeye çalışmış, modern vatandaşlık hukukunun temellerini atmış, medeni ülke olmasına ramak kalmış.

Yalnız Türkler değil tabii, Rumlar da 1839’dan sonra kendi “Tanzimatlarını” yaşamışlar. Babadan kalma usullerle papaz yetiştirmeyi bırakalım, adam olalım diye Avrupai tarzda papaz mektebi açmışlar,

adamakıllı üniversite düzeyinde eğitim vermişler. Heybeliada Okulu işte odur. 1971’de askerî yobazlık yüzünden kapatıldı. Aynı nedenle halâ kapalı.

§

Ben Putin’in güvenlik danışmanı olsam patrona Türkiye için ne önerirdim biliyor musunuz?

1.
2. 1) NATO üyesi olan Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik olası bir güç projeksiyonuna karşı Güneydoğu bölgesinde sürekli huzursuzluk çıkar; Diyarbakır kolordu mıntıkasını karıştır;
3.
4. 2) Kafkasya’da Amerikan destekli Türk egemenliği ihtimaline karşı Türk-Ermeni dostluğunu önle;
5.
6. 3) Ege’nin iki yakası arasında işbirliğini engellemek için Kıbrıs meselesini sürekli kaşı; Akdeniz’e çıkış yolumuz açık kalsın;
7.
8. 4) Rus Ortodoks kilisesinin dış etkilere maruz kalmaması için İstanbul’daki Ekümenik Patriklik makamını yıprat.
9.

Komploysa al sana komplo. Yaşar Paşa’nın kariyerinde parlaması da Diyarbakır kolordu kumandanlığı görevindeydi, değil mi?[154]

Dağ Latinleri

17 Haziran 2009

İsviçrenin güneydoğusundaki dağ köylerinde **Romanş** diye bir dil konuşulduğunu bilirsiniz tabii. Latincenin günümüze kalmış türevlerinden biridir tıpkı İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Katalanca vesaire gibi, ama onlardan ayrı bir dil. Toplam nüfus 60.000 kadarmış. Ta 15. yüzyıldan beri canlı bir yayın hayatları var, gazeteleri kitapları eksik değil. 1938'de İsviçrenin dördüncü resmi dili olarak kendilerini kabul ettirmişler. İsviçre parası üzerinde Romanş dili de yazıyor.

Enteresan olan hadise başka, şimdi sıkı durun. Meğer bu Romanş dilinin beş ayrı lehçesi (*idioma*) varmış. İsviçrenin Graubünden/Grischuns kantonunun beş ayrı vadisinde konuşulurlarmış. Hepsinin ayrı ayrı yazılı literatürü, ders kitapları, şiiri, şarkısı, türküsü varmış. Derken Heinrich Schmid adlı adam beş lehçeyi harman edip bir standart yazı dili geliştirmiş, 2001'de de İsviçre hükümeti bu standart dili resmen kabul etmiş.

Peki Romanşlar bayram etmişler mi "yaşasın Dil Devrimi, yaşasın Çağdaş Yaşam" diye? Ne gezer! Sekiz senedir bütün memleket isyanları oynuyor, biz kendi dilimizden vaz geçmeyiz diye hop oturup hop kalkıyorlar. Okullara standart Romanşçayı getirme projesi yürümemiş, her vadide ayrı lehçe modeline "şimdilik" geri gitmişler. İkibin nüfuslu Scuol köyünde çıkan yerel gazete ayrı lehçede çıkıyor, yedibin nüfuslu Domat/Ems kasabasındaki ayrı lehçede çıkıyor. Hangi kafede oturup memleket muhabbeti açsan konu direkt buraya geliyor, heyecanlar tırmanıveriyor.

Farklar öyle az buz değil. Misal, "dünyanın en güzel kuşu" sözü beş lehçede şöyle: *il pli bi utschi da tuts*, *igl ple beal utschi da tuts, igl pli bel utschel da tots, il pü bel utschè da tuots, il plü bel utschè da tuots*! Kolaysa standartlaştır.

§

Demek ki neymiş? Demokrasi kolay iş değilmiş. “Zazaca ayrı dildir diyen faşizmin uşağıdır” diye zart zurt etmekle iş bitmiyormuş.

Varoş

18 Haziran 2009

Vár Macarca “kale, hisar”, Almanca karşılığı Burg. **Város** da şehir veya kasaba. Macarcada s harfi daima /ş/ okunur, o yüzden telaffuzu /varoş/.

Türkçede en erken Kanuni Sultan Süleyman’ın Budin eyaleti kanunnamesinde buldum, 1535 galiba. Evliya Çelebi’de de geçiyor. Türkçe kullanımı aslından farklı: sur dışı yerleşim demek. Özellikle Macaristan’a ve genelde Rumeli vilayetlerine has bir terim olduğu anlaşılıyor.

Anlam kaymasının nedenini düşünürken Şemseddin Sami yardıma yetişti. Varoş için “bir şehir veya kasabanın kale haricinde bulunan kısmı ki ekseriya Hıristiyan mahallelerini havidir” demiş. Rumeli’nde tipik yerleşim düzenidir, kale içinde Türkler (ve bazen Yahudiler), kale dışında Hıristiyanlar oturur. Macaristan’da nüfusun ezici çoğunluğu Hıristiyan olduğundan, belli ki ana yerleşim alanları sur dışına kaymış, dolayısıyla “şehir” deyince sur dışı yerleşim kastedilir olmuş.

TDK sözlüğü halâ daha “sur dışı mahalle” diyor, çağdaş yaşamla pek şeyleri yok ondan herhalde. Oysa Türkçe bilenler bilir, aşağı yukarı 1980’ler sonu ila 1990’lar başında kelime anlam değiştirdi, “dar gelirli ve taşra kökenli halkın yaşadığı kenar mahalle” oldu. Beyoğlu da sur dışıdır ama varoş sayılmaz, hele Etiler hiç sayılmaz.

Türkiye’de şehirler 1914’ten 1960’ların başına dek ölü toprağı serilmişçesine yerinde sayar; sonra kırsal alandan göçenlerle şişmeye başlar. Bunun doğurduğu yeni fenomenin adı ilk başlarda “kenar mahalle”, sonra “gecekondu”dur. 80’lede gecekondu artık durumu açıklamaz olunca yeni bir kelime gerekir. Frenkçe **banliyö** belki pek şık durduğundan tercih edilmez, onun yerine normalde yüz yıl önce ölmüş olması gereken bir marjinal kelime hort diye hortlayıverir.

Çok dil bir millet

19 Haziran 2009

Tam bir sene önce şu günlerde “batsın bu dünya” deyip Etiyopya’ya gitmiştim, belki dönerim belki dönmem hesabı. Çok dağlık, ulaşımı zor, koca bir ülke. “Beyaz adam gitmez” dedikleri yerleri aradım, oralarda biraz dolandım. Kuzeyin dağlarında, 11. yüzyıldan kalma bir mağara manastırında birkaç gün papazların misafiri oldum, ruhumu dinlendirdim. Arada üç beş kelime Amharice öğrendim, yazısını da iyi kötü söktüm.

Amhari, yediyüz yıl boyunca Habeş imparatorluğunun egemen halkının dili olmuş. Halâ daha yüzde doksan oranında devlet dili, medya dili. Yirmi milyon kişinin anadili, kalan elli milyonun da okumuş kesimi bu dili biliyor. Yaşayan Sami dilleri arasında Arapçadan sonra en çok nüfusa sahip, o açıdan önemli.

Kuzeyde farklı bir Sami dili olan **Tigrinya** dili konuşuluyor. Tigray’lar biraz buranın Kürtleri oluyor; aşiret yapıları, isyanları, dik duruşları, oynak müzikleri meşhur. 1980’lerde TPLF isimli bir gerilla örgütü kurup ortalığı kasmış kavurmuşlar. Sonra komik bir şey olmuş. TPLF bölünmüş. Bir yarısı kuzeyde bağımsızlık ilan edip Eritrea devletini kurmuş. Öbür yarısı başkent Addis Ababa’da iktidarı ele geçirmiş. 1991’den beri Etiyopya lideri olan Meles Zenawi TPLF’nin kurucularından biri. (Öbür kurucu halen Eritrea lideri; Doğu Perinçek’le Halil Berktay gibi savaşıyorlar.)

Zenawi iktidara gelince ilk iş anayasayı değiştirmiş, Amhara ulusunun egemenliğine son verecek adımları atmış. Bu meyanda Etiyopya’daki tüm dilleri anayasal güvence altına almışlar. Halen memlekette resmen tanınan 84 (seksendört) dil var, hepsinin anadilde eğitim hakkı, temsil hakkı filan garantili. Didim didim didiştikleri konu ne dersiniz? Batı Gurage dilleri tek dil mi sayılacak, ayrı ayrı mı sayılacak? Tigre dili Tigrinya’nın lehçesi midir ayrı dil midir? Tanıdık mevzular.

Nüfusça en büyük grup **Oromolar**, Harf Devrimi yapıp Latin alfabesine geçmişler. Başkentin on kilometre dışına çıkınca birden kıvırcık Amhari

yazısı bitiyor, “Oromoo Yuunversitii” gibi tabelalar başlıyor. “Yaşasın Çağdaş Yaşam!” duygusuna kapılıyorsun.

Ülkede Müslüman kültürünün tarihi merkezi Harar kenti. Orada **Harari** dili var, Arap alfabesiyle yazılan bir başka Sami dili. Harar’in ileri gelen ailelerinin hepsi, binbeşyüz küsur yılında Kanuni Sultan Süleyman’ın buraya gönderdiği bir gemi dolusu Osmanlı askerinin soyundan olduklarını söylüyorlar, ama doğru ama yanlış bilmem. Bizim elçilik de bunları pek sevmiş, elçilik personelinin hepsi Harar’lıymış.

Meşk

20 Haziran 2009

Radikal'de Akif Beki "keçi postundan bir tulumdur **meşk**" demiş. TDK sözlüğünde meşk'in bu anlamı yok. İşin kötüsü, Anadolu ağızlarından derlemeler içeren onbir ciltlik Derleme Sözlüğünde de yok. Bir tek **meşik** veya **meşük** demişler, Şebinkarahisar, Erkinis ve Erzurum ağızlarında "ekin çuvalı" imiş. Akif Bey dilleri karıştırıyor olmasın sakın diye kuşkulandım, İzoli'nin Kürtçe Ferheng'ine baktım. Aha! Meşk = ayran yayma için kullanılan tabaklanmış tulum. **Meşk kêyin** = yayık yaymak.

Farsçada da var maamafih, **meşk** = tulum, kırba. Dolayısıyla Türkçede de kullanılmış, mesela Vefik Paşa'da var (1876). Ama Şemseddin Sami'de yok (1900). Demek ki daha 19. yüzyıl sonlarında gidiciymiş kelime.

Biz Ermenicede maşk մաշկ deriz, 1. meyve veya hayvan derisi, 2. deriden yapma tulum. Bakalım ne diyor diye Acaryan'ın derya gibi etimoloji sözlüğünü açınca birbuçuk sayfa malzeme çıktı, ufak punto üstelik. Süryanice meşka eski Aramicede maşka משכא her çeşit deri. Ermenicede 5. yüzyıla ait en erken metinlerden itibaren kullanılıyor. Eski Asurca maşku "insan ve hayvan derisi" anlamında. Farsça ve Kürtçe biçimlerin de bir Sami dilinden alıntı olması gerektiğini uzun uzun savunmuş Acaryan. Eski Habeşçe masak መሰከ "germek, yay çekmek" de bunla alakalı olmalı diyor. Eski dillerin birçoğunda "deri" ile germek fiili bağlantılıdır.[155]

Hübschmann'a göre Çağatay Türkçesinde de meşk tulum imiş, Farsçadan alıntı olmalı. Ama bendeki Pavet de Courteille sözlüğünde bulamadım. Daha iyi bir Çağatayca sözlük var mıdır acaba, bir ara araştırayım.

Kıytırıktan bir kelime diyorsunuz ama bakın deşince altından buzdağı çıktı, neredeyse Adem ile Havva'ya vardık.[156]

§

Bir de Arapça **meşk** var, o başka, alakası yok. Öğrenme amacıyla yapılan alıştırma ya da talim demek.

Aptal

22 Haziran 2009

Türkiye’nin Moskova büyükelçisi demiş ki “Nazım Hikmet’ten vatan haini diye söz etmek en azından basiretsizliktir, hatta aptallık anlayışını aşan bir kavramdır.” Kendisine bonjur diyoruz ve günün sorusuna geçiyoruz. Acaba muhterem cumhuriyetimizin geçmişte ve bugün savunduğu vatanmillet davaları arasında “aptallık anlayışını aşmayan” BİR tane var mıdır ve varsa hangisidir?

“Kürt yoktur, kart kurt yapan dağ Türkleri vardır” acaba aptallık anlayışını aşar mı aşmaz mı? “Terörü lanetlemezsen senle konuşmam” yahut “geçmişini inkâr etmezsen sınırı açmam” nasıl bir zekânın eseridir? Anadolu’da her ihtiyarın seve seve anlattığı soykırıma “yoktur” demeyi vatan davası yapanların IQ seviyesi hakkında ne diyebiliriz? “Kafasına bez bağlayan kızları üniversiteye sokmamak için gerekirse güç kullanırız” diyen yaşlı başlı adamlar psikiyatride hangi sınıfa girer? Saftirik bir şairi devlet başkanına yalakalık etmeyi reddetti diye 28 sene hapse mahkûm ettikleri aynı yıl, devletin emirlerine uymuyorlar diye koskoca Dersim vilayetini havadan bombalayıp ahalisini yoketmeye girişmişlerdi; o zatlara akıl ve sağduyu atfetmek doğru olur mu? Taş atan çocukları otuz seneye mahkûm eden ya da mecliste bir garip dil konuştu diye milletin oyuyla seçilmiş milletvekillerini onca sene hapiste çürüten adamların “basireti” hakkında ne söylenebilir? Van’da kışlaya beş yıldızlı bir seri katilin adını veren askerler ve onları derhal aynı gün kovmayan hükümetler aptallık liglerinde nasıl bir performans sergilemektedir? Ali Kemal’i yahut Vahidettin’i vatan haini sayanlarla Nazım Hikmet’i bu payeye layık görenler zekâ bakımından çok farklı mıdır?

Vatan haini imal etme mesleğine otuzbeş senedir emsalsiz emeği geçmiş bir bey var Radikal gazetesinde, geçenlerde “Yunus Emre’nin Türkçesini neden koruyamadık” diye köşesinde vahvahlanıyordu.

Yunus Emre zamanında **abdal** sözcüğü derviş demekti, kalenderî demekti, olumlu bir anlamı vardı. Sonradan ama devir değişti, aptallığın da modası

geçti. Şimdi medeni toplumda pek övünülecek bir özellik olarak görülmüyor.

Farkında mıdırlar dersiniz?[157]

Yunus Emre Türkçesi

23 Haziran 2009

“Neden Yunus’un Türkçe’sini koruyamadık? Koruyup geliştiremedik? Neden Türkçe’si varken başka dillerden sözler alıp dilimize doldurduk ve dilimizi tanınmaz hale getirdik?” demiş Radikal köşeyazarlarından Namık Kemal Bey, Ziya Gökalp’e öykünerekten.

Maksat tabii cahil halkın önyargılarını okşayıp prim yapmak, o belli. Ama ben gene ciddiye aldım, dersimi çalıştım. Yunus Emre’ye atfedilen toplam 426 adet şiiri internette bir yerde bulup indirdim (bunların çoğu orijinal değildir, çakmadır, ama şimdilik farketmesin). Concordance programına takıp kelime listesi çıkardım, çekimli sözcükleri ayıkladım. Kaç kelime çıktı dersiniz? 1991 kelime! “Yunus Emre Türkçesi’nin” yazıya yansıyan kelime hazinesi demek ki buymuş.

O devrin Türkçe yazan diğer yazarlarını, Garibname’yi, Süheyl ü Nevbahar’ı, Manyasizade’nin Gülistan tercümesini saysanız da buna yakın bir liste çıkar, bilemedin üç dört bin kelime içinde döner olay. Türkçe henüz yazı dili olarak çok tazedir, donanımsızdır; daha zengin ifade yelpazesine gerek duyanlar yazıyı Arapça veya Farsça yazarlar.

Arapça ve Farsça kökenli kelime oranını da saydım, yüzde 37 buldum. Aceb, akıl, Allah, aşık, aşk, can, cihan, çare, derd, derviş, dost, dünya, düşman... gibi en sık kullanılan kelimelerin bir kısmı buna dahil. Dikkat ederseniz bunların pek çoğu Yunus’tan önceki bir-iki kuşak içinde Türkçe’ye girmiş “yeni” kelimelerdir. Yani, heyhat, “Yunus Emre Türkçesi” oldukça avangard bir dildir. Bir bütün olarak dönemin derviş edebiyatında sanki yabancı kökenli kelimeleri sürekli tekrarlayarak halkı alıştırmaya dönük bir gayret sezilir, ya da bana öyle geliyor.

“Yunus’un Türkçesini” koruyaydık ah, kimbilir Wittgenstein’ın eserleri Türkçe’ye ne güzel çevrilirdi! Füzyon mutfağı menüleri, Adli Tıp raporları, at yarışı tahminleri ve OEM hardware katalogları ne kadar harika yazılırdı!

Kasko sigorta sözleşmesi hele, ne şiirsel dururdu: “*Çün ki kaza ettin vargıl/jandarmaya haber vergil/şerbet içüp esrik isen/çerağ gibi derdin yangıl.*”[158]

Xırxayax

24 Haziran 2009

Türkçede xırıltılı /x/ sesi var mı? Var tabii, olmaz olur mu? Türkçe dedim, "Modern Standart Türkçe" ya da İstanbul Türkçesi demedim. Konyalı birine sorun bakalım, **xırxayax** nasıl şeymiş. Konyalıların konuştuğu dil Türkçe değil mi?

O sesin teknik adı ötümsüz artdamak sızıcısıdır, yani bildiğimiz unvoiced velar fricative. Ötümsüz demek sert demek. Artdamak demek dili arkadaki yumuşak damağa değdireceksin demek. Sızıcı demek tam kapanmayacak, hava kaçıracak demek. Ötümsüz artdamak patlayıcısı (unvoiced velar plosive) olan kalın k sesi Türkçenin bazı lehçelerinde hava kaçırıp x olur, genel kuraldır. Azericede de mesela *çox, yox, çıxış etmek, baxmayaraq* vs. diyorlar. Demekle kalmayıp öyle yazıyorlar.

İstanbul lehçesinde bu özellik herhangi bir tarihte var mıydı? Bilmiyorum. Ama daha önce de yazdım, Arapça ve Farsça sözcüklerde geçen خ harfi İstanbul'da 18. yüzyıl başlarına dek /x/ telaffuz edilirdi. Xaber, xaste, xoce, şaxıs, xınzir, xasret, ıxtiyar vs. Sonra birden bu ses kalktı, /h/ diye söylenmesi kibarlığın gereği sayıldı, /x/ sesini telaffuz edenler hırt kategorisine geçti. Neden? Nedeni yok, moda!

Eski Ortaasya Türkçesinde de x vardır ama marjinaldir. Sadece iki ortamda karşımıza çıkar. Bir, /kt/, /ks/ ve /kş/ çift sessizleri her zaman /xt/ /xs/ ve /xş/ olur, **axtarmak, axsamak, oxşamak** gibi. İki, **xağan** (hükümdar), **xatın** (kraliçe), **tarxan** (üst düzey yönetici) gibi birkaç soyluluk unvanında /x/ sesi bağımsız olarak bulunur. Bunlardan xatın yabancı dilden alıntıdır, diğerlerinin de yabancı kökenli olmasına kesin gözüyle bakılabilir. "Yabancı" ses sonraki evriminde ikili gelişme göstermiştir. Bir yandan /h/ ile *han/hakan, hatun* ve *tarhan*, diğer yandan /k/ ile *kağan, kadın* ve *tarkan* biçimleri vardır. Sebebi ayrı lehçe midir, yoksa yazı dili – halk dili gibi bir sınıf ve statü farkı mı var, ondan tam emin değilim.

Ağrı Dağı

25 Haziran 2009

Ağrı diye dağ adı olur mu allahaşkına? Neyin ağrısı, kimin sancısı? **Agir** Kürtçe “ateş” demek. **Agirî** bunun sıfat hali, ateş dağı. Türkçe ismin buradan gelmiş olduğu belli. En son 1840'ta volkanik faaliyet görülmüş, duman falan çıkmış. Ama isim en erken ne zaman kullanıma girmiş, onu tesbit edemedim.

O dağın öz Ermenice adı da **Ararat** değildir, **Masis**’tir. Ararat Tevrat’ta geçen İbranice bir isim, Mezopotamyanın kuzeyinde bugün “Doğu Anadolu” dedikleri dağ ülkesinin genel adıdır. Yaratılış 8.4’te Nuh’un gemisinin Tufandan sonra Ararat DAĞLARINDA karaya oturduğu yazar, tekil değil çoğul. Sonradan akıl yürütüp bu dağların olsa olsa Ağrı/Masis Dağı olduğuna karar vermişler, dağı da Ararat diye adlandırmışlar. Oysa Şırnak’ın oradaki Cudi Dağı akla daha yakın duruyor. Ortadoğu’dan kuzeye baktığında dağ ülkesinin ilk büyük dağı orasıdır. Fırat’la Dicle göklere kadar taşar da yüzmeyi başarırsan kendini Cudi Dağında bulman gerekir normal olarak.

Ararat’ın Asuricesi Urart’tır, -u nominatif ekiyle Urartu olur. Memleketin adı bilim dünyasında böyle tercih edilir, çünkü 19. yüzyılda Asur dilini çözen Henry Layard ile Van yazıtlarını okuyan Archibald Sayce bu adı kullanmıştır. Oysa Urartu yerine Ararat demek de sanırım eşit ölçüde doğru ve mümkündür. İkisi de egzonimdir (exonym), yani elin Deutsch’una bizim Alman yahut Macarların Német demesi gibi bir “dış adlandırma”. O devirde Van’da oturup bütün dağ ülkesine hakim olan halkın kendine verdiği ad Khald yahut Xald, ülkenin adı da Nairi veya Bianili imiş. Güneydeki Sami komşuları Ararat/Urartu demişler. Neden öyle demişler, bilen yok.

Sonuç? A) O memleketten bir sürü insan geçmiş, B) hepsi Türk değilmiş, C) hepsi Kürt veya Ermeni de değilmiş. Üçbin senelik perspektife koyunca insan biraz daha alçakgönüllü olma gereği duyuyor.

Paradise

26 Haziran 2009

Parádeisos Pers kralının etrafı duvarla çevrili cennet misali bahçeleriymiş. MÖ 399 yılında İran'da deli bir maceraya girişen, sonra da bunun kitabını yazan Atina'lı tarihçi ve komutan Ksenofon bundan ilk kez söz ediyor. Eski Farsça sözcük ***paridaeza** olmalı diyorlar. Eski Farsçadan günümüze kalan yazı hazinesi pek kısıtlı olduğundan elde orijinali yok, Yunanlının dediğiyle yetinmek zorundayız. **Pari-** "çepeçevre" demek, İngilizcesi around. Farsça *perakende, perçem, perçin, perdaht, perende, filan+perest, falan+perver, pergel, perişan, pervane, pervaz* vb. sözcüklerinde bu edat geçer. **Daeza** ise duvar veya sur. Yeni Farsça **dîz** şekli Türkçede de kullanılır, hisar demektir, hisar komutanına **dizdar** denir. Dizdaroğlu diye soyadı bile var. Öbür dizle alakası yok.

Geçiyoruz MS 1. yüzyıla, parádeisos bu sefer İncil'de karşımıza çıkıyor Aramice **gannetâ** çevirisi olarak. Bu da saklı bahçe demek, "etrafını duvarla çevirmek, tahkim etmek, saklamak" anlamına gelen g-n-n kökünden. Yahudilikte bu kavram yok, ama doğru yolu seçen müminlere tanrının vaadettiği bir mucizevi bahçeden Hz. İsa sık sık söz eder, bu bahçe o bahçe. Benzer bir bahçe, daha ayrıntılı servislerle donatılmış olarak, İslami mitolojide de mevcuttur yanılmıyorsam. G > C kuralından daha önce kaç defa söz ettim.

Yunancadan Latinceye **paradisus**, oradan Fransızca **paradis** (son hece düşer), İngilizce **paradise** (uzun /i/ 16. yüzyıldan sonra /ay/ okunur), Almanca **Paradies**, İspanyolca **paraíso** (iki sesli arasına gelen yumuşak sessiz düşer) vb. Hepsi cennet demek. Ama modern kullanımdan neredeyse düşmüş de olsa ikinci anlamın izi halâ durur, dört yanı yüksek duvarla çevrili Ortaçağ usulü iç bahçelere *paradise garden* yahut *jardin de paradis* denir. Bahçe tasarımı, peyzaj vs. işleriyle uğraşmış olanlar bilir.

Ermenice **pardêz** bahçedir, sözcüğün Orta Farsça (Pehlevice) biçiminden gelir, Batı Ermenicesinde **bardez** olur. Erzurum'un Şenkaya ilçesinin eski

adı buydu.[159] Bir de İzmit'e yakın **Bardizag** var, şimdi Bahçecik etmişler, babaannemgiller oralıdır.

Paradise II

1 Temmuz 2009

Paradise konulu yazım bu sefer her zamanki Müslüman okurlarımdan başka Yahudi ve Hıristiyan okurlarımı da hoplatma başarısını gösterdi. “Konuyu ciddiye almadığın için detaylarda hata yapıyorsun, halbuki bunlar bizim için önemli konular” diyen okurum sanırım haklı bir noktaya parmak basmış. Bakalım Budistlerle Zerdüştçüleri kızdırmayı ne zaman başaracağız...Tevrat’ın geç döneme ait kitaplarında Farsçadan alınma **pardêz** sözcüğü geçermiş, genelde bahçe, özellikle de mecazi ve manevi yönü ağır basan bir bahçe anlamında. Fakat bunun, ölümden sonra ulaşılan bir yer olup olmadığı konusunu tam anlamadım.

Daha önemlisi, Tevrat’ın MÖ 2. yüzyılda yapılan Yunanca çevirisinde İbranice **gan Eden** karşılığı olarak Yunanca **paradeisos** kullanılmış. Gan Eden Eden Bahçesi demek, Adem ile Havva’nın ilk yurdu, ama ölümden sonra gidilen cennetle ilişkisi var mı, net değil.

Zannettiğimin aksine, Hz. İsa sık sık cennet bahçesini anmazmış. Sadece bir kez, Luka 23.43’te sözünü etmiş giderayak. Ayrıca Hazreti Paul bir kez, Kıyamet suresi de bir kez paradeisos’tan bahsetmişler. Hepsi o kadar.

Yunanca paradeisos Aramice **gannetâ** çevirisidir demem yanlışmış. Aramca sözcük en erken MS 4. yüzyılda Yunancadan çeviri olarak görülmüş.

Sözcüğün Arapçasından söz etmemem de eleştirildi tabii. Halbuki Elifin Öküzü’nde buna değinmiştim. Yunanca paradeisos’un Arapçası **farâdîs** olur. Arapçada /p/ sesi yok, otomatikman /f/ye çevirilir diye daha önce Eflatun konusunda gördük. Farâdîs Arapçada çoğul sözcüğe benzediğinden bundan da **firdaws** diye bir tekil türetilmiş, öyle anlaşılıyor. Türkçesi **firdevs** olur, bağ, bahçe ve özellikle cennet bahçesi demek.

Firuzabadi’nin Kamus’u ile Fayyumi’nin Misbah’ı firdevs Yunanca veya Süryanicedir demiş. Buna karşılık Kuran’da geçtiğine göre yabancı dilden alıntı olamaz diye akıl yürütenler de var.

Devinim

27 Haziran 2009

Arap asıllı **hareket etmek** fiiline ırkçı ideolojiye uygun bir karşılık bulmak gerektiğinde bakın neler önermişler 1934 yılında: *bıcıramak, bıngıldamak, çaylamak, çemremek, çirenmek, çırpınmak, davranmak, deprenmek, ırgalanmak, ırganmak, ipinmek, kırmaşmak, kıybıktanmak, kıymındamak, kozgalamak, oynamak, sökünmek, talbınmak, tavranmak, terpenmek, yeltemek, yorımak*... Bkz. TDTC Tarama Dergisi, cilt 1, s. 282. Hayrettir ki **devinmek** henüz yok. Bu fiil yanılmıyorsam ilk 1945 tarihli TDK sözlüğünde arz-ı endam ediyor. Ondan önce de 1944 basımı Derleme Dergisinde kayda geçmiş, Isparta ve Karaman'dan Ordu'ya uzanan bir alanda "kımıldamak" veya "kıvranmak, tepinmek" veya "çabalamak, didinmek" anlamına gelen bir yerel deyim olarak. Türevlerine ve benzerlerine baktığınız zaman esas anlamının "kaşınmak" olduğu anlaşılıyor. Özellikle hayvanın bir şeyden rahatsız olup durduğu yerde didinmesi gibi bir şey. Kaynağı belirsiz bir fiil, diğer Türk dil ve lehçelerinde karşılığı yok. Anadolu bozkırında bir tarihte türeyivermiş belli ki.

Bakın şimdi ne diyeceğim, dikkatle izleyin.

Bir kere yapılan işin absürd olduğu ortadadır. İşin içinde cehalet var, ırkçılık var, bağnazlık var. Daha önemlisi tehdit var, tecavüz var. "İstersem atımı senatör seçtiririm" diyen Caligula gibi, bir meydan okuma var. "Sıkıysa kabul etme" diyor, "okuldan üniversiteden attırırım, gerici vatan haini ilan ederim, hayat boyu sürüm sürüm sürünürsün!"

Bu tamam. Ama bakın dil ne yapmış. Hareket sözcüğünün eşanlamlısıdır, onun yerine bu kullanılacak diye dayatılan **devinim**'i almış. Usul usul anlamını kaydırmış, dilde eksik olan bir nüansın ifadesini ona yüklemiş. BUGÜNKÜ Türkçede hareket daha çok A noktasından B noktasına gitme eylemi demek. Devinim ise, rotadan ve hedeften bağımsız olarak, kıpraşma hali. Biri movement, biri motion. Misal, Kadın Hakları Hareketi olur, ama Devinimi olmaz, "motoru ne boşa çalıştırıyorsun?" derler. Sekizde hareket

ediyoruz olur, ama deviniyoruz olmaz, “devinmen bittiyse gidelim” derler. Toplumdaki dinamizmi anlatan bir postmodern filmin adı Devinim olur, ama Hareket olmaz, çünkü hareket olsa topluca bir yerlere gitme anlaşılır.

Bu ayrım güzel bir ayrım, kabul edelim, Türkçede bunu karşılayan başka şey de yok. Eskiden, yani 1860’larla 1920’ler arasında böyle bir kavram lazım olsa mutlaka ***inhirak** yahut ***teharrük** gibi bir şey bulurlardı Arapçadan, ya da bulamasalar yaratırlardı. Onun da bir sakıncası olmazdı, yanlış anlamayın (*intihar* yahut *teşekkür* diyorsunuz, var mı bir kötülüğü?). Ama devinimin de yok.
Bana biraz o Bosna’daki tecavüze uğrayan kadınları hatırlatıyor. Tecavüz kötü bir şey tabii, ama ondan doğan çocuğun bir kabahati yok ki?

Röportaj

29 Haziran 2009

Kelimebaz'ın ana fikri iki kelimeyle nedir diye sorarsanız "Dil değişir" derim. Kelimeler de değişir. Anlam değişir, nüans kayar, yeni deyimler türer, telaffuz bozulur, kelime ölür, gene dirilir, vs.

Bir kelimenin değişmesi tuttuğunda eskide ısrar edersen ne olur? Önce dil "hassasiyetin" övülür, "ne kibar adam, pek de kültürlü!" derler. Sonra zemin kayar "ukala" olursun. Daha inat edersen "amca kaçıktır, kusuruna bakmayın" ligine geçersin. Verili anda sürecin neresinde durduğunu belirlemek kişinin dil duyarlığına bağlı bir şey. Bir yenilik ne zaman "cehalet" olmaktan çıkıp standart olmaya başlar? Kulağını dört açıp dinlemek lazım. "İnfaz" ya da "gasp etmek" sözcüklerinin yeni kullanımına boyun eğecek miyim? Direnmeye kalksam kaç yıl direnebilirim? "Cefakâr demek eziyet eden demektir" diye ısrar etmenin anlamı var mı? Klozet heladır, kapağı olmaz diye tesisatçı ustayı sinir etmek doğru mudur?

Çağdaş yaşamın gidişi belli: de/da savaşları kaybedildi, geçmiş olsun. Sende çağa ayak uydurup, de da ayrı yazdın, bitişik yazdın farketmez dicekmisin? Yoksa çocuğunun, tornunun gözünde geri kafalı derekesine düşmeyi göze alacak mısın? Utanmadan çark edebileceğin son nokta neresidir?

Hemen her gün birileri mail atıp güncel Türkçenin popüler "yanlışlarına" değinmemi öneriyor. Misal: **Röportaj**, adı üstünde bir reporter'in bir yerlerden gönderdiği report demek, "muhabirimiz Kandil Dağından bildiriyor" gibi. Fransızcada böyle kullanılır. Peki de kardeşim Fransızcadan bana ne? Bu kelime Türkçede kırk küsur yıldan beri (en azından Abdi İpekçi'den beri) mülakat = interview anlamında kullanılıyor mu? Var mı bir belirsizlik, bulanıklık? Varsın orijini başka şey olsun, ne farkeder?

Atalarımızın her şeyi doğru olsa Neanderthal Adamından bir adım ileri gitmiş olmazdık ki.

Aşk

30 Haziran 2009

Geçenlerde meşkten söz ettik ya, okurun biri hemen sarılmış klavyeye sormuş “hocam aşk ne demek” diye. “Olm yanlış adres, Haydar Duman’a sor” desen olmaz, ayıp olur. Mecburen aşk konusunda bildiklerimizi de dökeceğiz.

Bir kere Öztürkçe değil, Arabi kelime, onu biliyorsunuz. Başında ayın var, sonundaki /k/ da Türkçesinden daha qalın bir q. Yani boğazın bağrın ta derinlerinden gelen bir nesne olduğu hemen anlaşılıyor. En önemlisi, Arapçası **^{c}aşq** değil esre ile **^{c}ışq**. Türkçede en azından erken Osmanlı döneminin sonlarına dek **ışk** diye söylenmiş. 17. yüzyılda Meninski “aslı ışk, ama bazen aşk denir” diye açıklıyor. Ses neden değişmiş, onu anlayamadım. Tanımı: insanın ruhunu ateşe düşüren sevgi. Basit sevgi anlamına gelen **hubb**’dan ayrıymış.

Arapça sözlüklere göre “sevilen kişinin hata ve kusurlarına körelme hali” demekmiş ve “maraz-ı vesvesî” niteliğindeymiş. Amma İbni Sina aşkın tanımlanamaz bir durum olduğunu ve tanımlama çabasının onu büsbütün anlaşılmaz kıldığını söylemiş. Ayrıca dişi devenin şiddetle aygıra varması haline ^{c}ışq denirmiş. Sülük gibi yapışma eylemi de ^{c}ışq imiş. Bezelye türünden bir tür sarmaşığın adı da **^{c}aşaq**. Acaba fiilin nihai kök anlamı “sarmaşmak, sarmaş dolaş olmak, yapışırcasına sarılmak” olabilir mi?

Bu eylemi yapan kimse **^{c}âşıq**, eyleme konu olan kimse de doğal olarak **ma^{c}şuq** (maşuk) oluyor. Türkçesine aşkan ve aşkılan desek olur belki. Aşık’ın çoğulu **^{c}uşşâq**, aşıklar: Türk müziğinde makamı var. Uşak kentinin adı da galiba oradan, ama emin değilim. Günümüzde iyice unutulmuş olan antika türevleri de analım. **Taaşşuk**, Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat’taki gibi “aşıkmış gibi görünmek, aşık numarası yapmak”.[160] Bir de **muaşaka** var, “karşılıklı aşık olmak”. Bunların Türkçesi de aşkınma ve aşkışma olsun, oldu olacak. Misal: “Tolga ile Elifnaz aşkışıyorlar.”

Tapon

2 Temmuz 2009

Bakın şimdi milli hislerim coştu. Kedi olalı ben de bir fare tuttum, Türkçede Ermeniceden gelme bir kelime buldum. Mutluyum, gururluyum. **Tapon** sözcüğünü severim, hatta son zamanlarda olur olmaz iki üç kez yazılarımda kullandım, "modası geçmiş, rüküş" anlamında.

TDK sözlüğü "Fransızcadır" demiş. Meydan Larus da öyle demiş. Bakmışım Fransızcaya, evet **tapon** diye bir kelime var "tıpa, tıkaç" anlamında. Sözlerin Soyağacı'na öyle yazmışım. Ama içim rahat etmemiş olacak ki "Türkçe anlamın kaynağı açık değildir" diye belirtme ihtiyacı duymuşum.

Kırk senedir izini kaybettiğim bir ilkokul arkadaşım geçen gün mail attı, usta yanılıyorsun, Ermenicedir diye; Malkhasyants'ın dört ciltlik büyük sözlüğüne bakmamı önerdi. E tabii ya, **tapel** dökmek, **tapon** veya çoğul **taponk** da "döküntü, süprüntü, kırıntı"! Daha önce nasıl aklıma gelmedi, hayret etmemek elde değil.

Türkçesi en erken Mihail Mihailov'un 1929 tarihli İstanbul sokak ağzı ve argosu sözlüğünde kaydedilmiş.[161] Mihailov enfes bir çalışmadır, Osman Cemal Kaygılı dahil sonraki tüm argo sözlüklerinin ana kaynağıdır, ama burada yanılmış sanırım, "çirkin mal veya kadın" demiş. Kaygılı 1932'de düzeltmiş, "döküntü, değersiz mal, evde kalmış karı" diye. 1945'te TDK sözlüğü "kalitesiz mal" diyor.

Ben bu kelimeyi "modası geçmiş" demek diye biliyorum. Bildiğim kadarıyla "tapon çilek" ya da "tapon patlıcan" olmaz, sadece kumaş, mobilya, fikir gibi modaya tabi olan mallarda kullanılır. "Geçen yıldan kalan tapon bluzu bana kakaladı" gibi. Acaba yanılıyor muyum, yoksa sözlükler mi yanlış nüanstan gitmişler? Aydınlatırsanız sevinirim.

Kahverengi

3 Temmuz 2009

Kahve yokken kahverenginin Türkçesi neydi diye merak etmiş bir okurum. Öyle ya, kahve dediğimiz nesne Yemen'den beriye ilk 16. yüzyılda gelmiş. "Kahve rengi" de çok sonraları yaygınlaşan bir deyim.

Esas Türkçede kahverengi spektrumunu karşılayan üç kelime biliyorum. Bir kere **boz**: tanımlanamayan her çeşit ara renk için kullanılan joker bir kelime. Özellikle sarı ile kahverengi arası toprak rengi. **Yağız**: karaya çalan yanık kahverengi, muhtemelen yanmak ve yakmak fiilleriyle aynı kökten. Bkz. İngilizce *brown*, Almanca *braun* < İng. *burn*, Alm. *brennen* (yanmak/yakmak).

Anadolu ağızlarında yaşayan üçüncü sözcük **konur**, daha doğrusu art damak n'siyle **koŋur**. Esasen kestane demek, dolayısıyla kestane rengi. Batı Türk dillerinde 14. yüzyıldan beri kaydedilen **kumral** sözcüğünün de özgün anlamı kestane rengi olduğuna göre bununla bağlantılı olmalı. Acaba kastedilen **koŋur al** (kestane alı) mıdır, yoksa kızıl, yaşıl (yeşil) gibi kararsız ve belirsiz renk ifade eden +ıl ekiyle ***koŋrıl** mıdır, emin olamadım. En geç 17. yüzyıldan itibaren Türkçede "sarışına çalan koyu saç rengi" anlamında *açık kumral* deyimi kullanılıyor. Zamanla sanırım açık kumral, kumralın yerini almış.

Bir de Arapça sözcüğümüz var. **Esmer** ve bunun dişisi **semrâ**: karaya çalan kahverengi, yani yağız. Siyahımsı kahverengi kürkü olan bir hayvan vardır, **samûr**, o da büyük olasılıkla aynı kökten.

Şimdi bakın ne olmuş. Boz sözcüğünün baştan beri olumsuz bir vurgusu var: "rengi bozuk" gibi bir şey çağrıştırıyor. Yağız İstanbul ağzında marjinalleşmiş, "köylü" damgası yemiş. Kumral anlam kaymasına uğramış, Ortaasyada pek rastlanmayan bir saç renginin adı olmuş. Esmer de özellikle cilt ve saç rengi alanına hapsolmuş. Geriye boşluk kalmış. O boşluk bir şekilde dolacak tabii, hop, kahve yardıma yetişmiş.[162]

Dil nasıl ve neden evrilir konusuna nefis bir örnek.

İcat

4 Temmuz 2009

Arapçada şöyle bir kural var: /w/ sesiyle başlayan kökler türevlerde garip davranışlar sergiliyor, çoğu zaman ilk sessizini kaybediyor. Misal verelim. **Wucûd** “varolma” demek, w-c-d kökünden. Türkçede w olmaz v olur, o yüzden **vücut** deriz. Bunun hormonlu hali ama *ivcâd olmaz, **îcâd** olur: bir şeyi varetme.

Aynen bunun gibi, **wuzûh** وضوح “apaçık ve anlaşılır olma”, **wâzih** “apaçık ve anlaşılır olan”, ama **îzâh** “apaçık ve anlaşılır etme”. Türkçeleri **vuzuh**, **vazıh**, **izah**.

İşin daha zor kısmı, fiilin basit masdarında da bazen /w/ sesi düşer, bilmesen kelimenin üç harfli kökünü zor bulursun. Mesela **sıfat** kelimesinin kökü ne? Hayret ki w-s-f, kalın s ile. Sıfat demek niteleme ya da nitelik, **wasf** (vasıf) da aynı şey. Çoğulu **awsâf** (evsaf).

Sıla’nın kökü w-s-l, hayatta tahmin edemezsin. “Ulaşma, kavuşma” demektir; aynı kökten **wasl** (vasıl) ve **wuslat** (vuslat) eş anlamlıdır. Hayır, sıla uzakta olan bir yerin adı DEĞİLDİR. “Sıla hasreti” demek kavuşma hasreti demektir.

“Şu vechile” deyiminden bildiğimiz **wech** (vecih) yüzünü döndüğün taraf, yani yön, cephe, “bakım”. **Cihet** de aynen, yön, cephe, bakım. Bu kökten ayrıca elimizde **teveccüh** var (yüzünü birine çevirme, yüz verme), **tevcih** var (yöneltme), **muvacehe** var (yüzyüze gelme).

Wafâ وفاء borcunu ödeme, bir şeyin bedelini verme, yani **vefa**. Hiç aklınıza gelmez ama **fiyat** da aynı şey, aynı w-f-y kökünden. Bunun katmerlisi, borcunu ya da bir şeyin bedelini tam ve eksiksiz olarak ödemek, **îfâ** etmek.

Wahm (vehim) “boş kuşkuya kapılma, kötülük hayal etme”. Çoğulu **awhâm** (evham), boş kuşkular. BİRİNE kötülük isnat etmek ise **ittihâm** ve

tuhmat (töhmet). Bunlar aslında w-h-m kökündendir, ama yanlışlıkla t-h-m zannedilir ve vezni de buna uydurulur, ittiham değil **itham** denir, galattır.

Daha üçlü kökleri doğru dürüst anlatmadan zor konulara girdin derseniz haklısınız. Ama geçenlerde takiye vikayeden gelir dedim diye bir sürü itiraz maili aldım, o yüzden yazıyorum.

İcraat

6 Temmuz 2009

Haberden **ihbâr** (haber verme), senedden **isnâd** (dayandırma), keremden **ikrâm** (kerem etme), nüfuzdan **infâz** (sokma), cereyandan **icrâ** (cereyan ettirme), ^{c}ademden **i^{c}dâm** (yoketme), ğafletten **iğfâl** (kandırma), beraatten **ibrâ** (aklama), halelden **ihlâl** (zedeleme), hatırdan **ihtâr** (hatırlatma), haricden **ihrâc** (dışa çıkarma), dahilden **idhâl** (içeri sokma), sübuttan **isbât** (sabit kılma), hayattan **ihyâ** (canlandırma), salahtan **ıslâh** (sağaltma), kemalden **ikmâl** (bütünleme), kana^{c}atten **iknâ^{c}** (kanaat getirtme), lağvdan **ilğâ** (geçersiz kılma), ^{c}amelden **i^{c}mâl** (işler hale getirme), mededden **imdâd** (yardım etme), mahwdan **imhâ** (yoketme), batıldan **ibtâl** (geçersiz kılma), sarftan **isrâf** (aşırı harcama), tuhfeden **ithâf** (hediye etme), teleften **itlâf** (öldürme)... daha 100 tane kadar var ama bu yetsin.

Burada ne oluyor, bakalım. Hepsi Arapçadan alınma bir dizi kelimemiz var. İlk kelimedeki üç tane sessiz harfi alıyoruz, bunları iSSâS kalıbına oturtuyoruz. (Sessizleri S ile gösterdim, anlayın.) Kana^{c}at ve ^{c}amelde gördüğümüz ayın harfi alelade bir sessiz harftir, bir farkı yok. Buna karşılık cereyan, beraat, hayaat, lağw ve mahw'da daha karışık işler oluyor, onlara boş verin.[163]

Sonuçta gayet net bir anlam ilişkisi elde ediyoruz. İlk kelime geçişsiz bir fiilse, yani kendi kendine yapılan nesnesiz bir işse, ikincisi geçişli oluyor, yani BİR ŞEYİ ya da BİRİNİ bir şey yapıyoruz. İlki geçişliyse ikincisi ettirgen oluyor, yani birine o işi yaptırttırıyoruz. Birkaç örnekte de bir işi şiddetle ya da fena halde yapma anlamı çıkıyor, sarftan israf gibi.

Eğer üç sessizden ortada olanı Y veya W gibi yumuşakça bir ses ise o zaman kalıbımız biraz farklı oluyor, orta sessiz eriyor, ayrıca arkaya –e veya –et ekliyoruz. Örnek: dewirden **idâre** (çevirme), ha'inden **ihânet** (hainlik etme), zewalden **izâle** (giderme), cewaptan **icâbet** (bir çağrıya cevap verme), ^{c}awdetten **i^{c}âde** (geri verme), cewazdan **icâzet** (geçit

verme), dewamdan **idâme** (devam ettirme), kıyamdan **ikâme** (yerine koyma)...

Bazı kelimeleri biraz değişik yazdım ki mekanizma daha iyi anlaşılsın. Yoksa devir, zeval, cevap... yazıldığını biliyorum, merak buyurmayınız.

Söyler misiniz allahaşkına, bu memlekette ortaöğretimde Arapça eğitimi şart değil midir? Öyle bir şey olsa laikliğimiz kaçar mı, gazı kaçmış balon gibi?

Bendeniz

7 Temmuz 2009

Sakallı profesörlerin, okumuş yazmış insanların bulunduğu bir sofrada mevzu açıldı, **bendeniz** nedir diye. Bilen çıkmadı! İnanması zor ama böyle. Kuşkuya düştüm, ben bu köşede çok mu uçuyorum ne? Burada Arapça gramerin inceliklerinden, 18. yüzyıldaki telaffuz değişikliklerinden, Aramicenin lehçelerinden söz ediyoruz. Kimse bir şey demeyince "herhalde herkes bilir zaten bunları" deyip devam ediyorum. Yanlış mı yapıyorum? Yolcuların bir kısmını önceki limanda mı unuttuk?

Bende demek kul demek. Bendeniz de kulunuz, köleniz. Bilinmez mi bu kadarcık şey?

Ha, bundan ötesini bilmeyiz derseniz ona diyeceğim yok. Onu da anlatmak bana düşsün.

Farsça **benden**, daha doğrusu /a/ ile /e/ arası bir sesle **bändän** "bağlamak". Bunun şimdiki zaman kökünden **bänd** her çeşit bağ, özellikle "bağ ve bukağı ki tutsak ayağına ururlar", ayrıca mafsal ve ek, düğüm, kilit, bele bağlanan kuşak, urgan, ip, ayrıca boyunduruğa vurulmuş bir çift öküz. Ayrıca on deste kâğıttan oluşan tomar. Ayrıca *su bendi* de denirmiş ama tek başına bend bu anlama gelmezmiş, su bendi diye belirtmek gerekirmiş, diyor Burhan-ı Katı müellifi. **Bende** = bağlı kimse, yani köle, kul.

Aynı fiilin geçmiş zaman kökü **best-**'tir, **beste** ve **serbest** gibi. Ama ona şimdi girmeyelim olur mu?

Kürtçe **bend** ip, sicim, ayrıca esaret, yasak, engel. Ermenice **band** hapishane ve pranga. Hadi bunlar normal diyelim. Ya İngilizceye ne demeli? **To bind** bağlamak, geçmişi **bound**. **Band** ip veya şerit. **Bond** düğüm ve akit, insanın elini kolunu bağlayan bir sözleşme, yükümlülük, ayrıca borç senedi. Bir de Dyobinder var, nalburiye işi yapanlar bilir, çürük tuğlaya sürersin taş gibi olur. "Bağlayıcı" demek.

Almanca **binden** bağlamak, **Bund** bağ, ayrıca akitle bir araya gelmiş üyelerden oluşan birlik, hatta federasyon, Bundesrepublik Deutschland gibi.

Neden böyle? Çünkü İranca ile Germence akraba diller. Bundan tahminen beşbin yıl önce gibi ayrışmışlar. Bir aşiret oraya, öbürü buraya gitmiş; dilleri, töreleri, adapları ayrı yollara girmiş. Dildeki çoğu ses, ancak özel eğitimli dilbilim tazılarının koklayabileceği şekilde değişmiş. (Düşünün ki beşbin yılda kaç çeşit dil modası çıkmıştır Acemlerde ayrı, Almanlarda ayrı.) Ama kelime başındaki /b/ ile sonundaki /nd/ demek ki nisbeten istikrarlı gitmiş. Kısmet.

Dünya ve ahiret

8 Temmuz 2009

Onbeş günden beri Toronto’nun varoşlarında bir yerde mahsurum. Türk basınını manşetlerden öte izlemeye fırsatım olmuyor. Dücane Cündioğlu’nun 28 haziran tarihli yazısını[164] bu yüzden farketmemişim. Ondan habersiz, aynı konuya değinen bir yazı yazdım. Sanki Dücane Bey’in adını anmadan onu istiskal etmeye çalışırmışım gibi değerlendirenler oldu. Haşa öyle bir şey yoktur. Yanlış anlaşıldıysa özür dilerim.

Cündioğlu’nun yazılarını – temel varsayımlarını bazen paylaşmasam da – ilgiyle ve takdirle okurum. Fikirdaşlık bence o kadar da mühim değil: şu memlekette zekâyla ve yürekle yazan kaç kişi var ki “onun fikri bana uymaz” deyip harcama lüksümüz olsun?

Kiminin ilahi hakikat dediği şeye ben “mitoloji” derim belki. O da o kadar mühim değil bence. Köşeye sıkıştırıp soran olsa “mitolojik düşünce tarzı derin insanî hakikatleri ifade etmenin bir yöntemidir” deyip kaçıveririm, ne olacak?

§

Bu dünyanın ufkunun ötesinde duran Varlık veya varlıklar bana inandırıcı gelmiyor; kendimi bildim bileli de gelmedi. **Dünyâ** ne demek biliyorsunuz değil mi? Arapça **edna**’nın kıyas halidir, iki şeyden daha beride olanı demektir. Yani “bu taraf”, öteki değil beriki, çizginin bu yanı. Etiket isterseniz söyleyeyim, ben Dünyacıyım. Öte taraf dursun, BU tarafı biraz olsun anlasam kendimi mutlu sayacağım.

“Bütün haşmetiyle ve bütün zavallığıyla insan” demiş Cündioğlu. İşte o insan ilgimi çekiyor. Kendine bir kutsal yaratmak için verdiği binlerce yıllık mücadele bilhassa ilgimi çekiyor. O mücadelenin hikâyesini gaipten gelen sesler (ufuk ötesinden müdahaleler) farzetmeden anlamak ve anlatmak mümkün müdür? Hem mümkündür, hem daha ilginçtir ve daha dürüsttür

sanıyorum. “Bütün haşmeti ve zavallılığıyla insan”ı anlamaya daha yatkın bir yoldur.

Ufkun ötesini bilen olduğunu sanmıyorum. O konuda söylenecek her söz sonuçta abesle iştigaldir. Haddini aşmaktır. O âlemin BU taraf üzerindeki gölgesini izlemek bana yeterince ilginç geliyor.

Kundak

9 Temmuz 2009

Kundağın yanılmıyorsam üç tane temel anlamı var. Bir, yeni doğmuş bebek sargısı. İki, tüfeğin namlusunun altındaki sopa şeklindeki ağaç kısım. Üç, yangın çıkarmak amacıyla kullanılan ateşleme aygıtı.

Kötü sözlük nasıl yapılır merak ediyorsanız rica ederim TDK Türkçe Sözlük'ün "kundak" maddesine bakın. Sekiz tanım vermiş, ama farkı nedir, birbiriyle alakası nedir, mantığı nedir, hangisi esas, hangisi mecaz belli değil; bozbulanık bir laf kalabalığı.

Bu yetmemiş, köken diye "Yunanca kontaki" deyip geçmişler. Kim derdi ki TDK'nın "Yunanca" dediği bir şeyin Ortaasyadaki köklerini sürmek Sevan Nişanyan'a nasip olacak?

§

Bence orada bir değil üç ayrı kelime var. Üçü de o denli ilginç ki bir yazıya sığmayacak, yarın devam edeceğiz. Deştikçe de ilginçleşiyor mübarek, salsam kendimi beş-on gün bu konudan kurtulamam.

Bir kere Yunanca **kontáki**, öyle yazılır ama /kondaki/ diye söylenir: sopa, değnek, oklava, ayrıca tüfeğin kundağı. Burada problem yok. Sözcük Eski Yunanca **kóntos**'un +aki ekiyle küçültülmüş biçimi. Kóntos da kargı ya da sırık demek, yani alaka sağlam. 17. yüzyıl Türkçesinde tüfeğin kundağı *kondak* diye söylenirmiş, Meninski sözlüğü özellikle belirtiyor, buna karşılık bebek kundağına *kundak* diyor. Eski yazıda yazımları aynı, ama Meninski Latin alfabesiyle vermiş.

"Yangın çıkarma düzeneği" anlamı 17. yüzyılda görünmüyor. İlgisiz bir yerde tesadüfen buldum. BİRİNCİ Abdülhamid (1774-1789) devrinde İstanbul'da aylar süren bir "kundak paniği" yaşanmış, Rus ajanlarının yangın çıkarmak maksadıyla sağa sola "kundak" koydukları rivayeti bir tür

toplumsal isteriye yol açmış. Anlaşılan kelimenin bu anlamda ilk kullanımı o tarihte.

Acaba bebek kundağı gibi yağlı bezlerden bir topaç mı kastetmişler? Olabilir. Ama bir başka olasılık da var.

Farsça ince g ile **gandak** kükürt veya barut. Bazı Farsça sözlüklerde geçmese de köklü bir kelime olmalı, çünkü Sanskritçe **gandhaka** da kükürt. Muhtemelen Farsçaya oradan gelmiştir, çünkü Sanskritçe **gandhá** “koku” demek ve gandhaka “kokarca” gibi bir şey ifade eder; kükürte uyar. Ama sözcüğün Türkçesinin **gendek* olması gerekirdi; bu yok, kundak’la ses bakımından alakasını kurmak da kolay değil.

Bebek kundağına da yarın bakalım.

Kundak II

10 Temmuz 2009

Aşağı yukarı bütün Türki dillerde bebek sargısı anlamındaki kundak var. Türkmence, Özbekçe, Kırgızca ve Kazahçası **qundaq**, eski Çağataycası da aynı, Tatarca **qundıq**, Uygurca **qondıq**, Oyratça **qındaq** vb. Hepsi gayet spesifik bir KÜLTÜREL olgunun, bebek sarma işinin ve bu iş için kullanılan bezin adı. Yan anlamları filan yok. Yani “sarmak” yahut “sıkmak” gibi anlamı olan bir *kondamak yahut *kunmak veya *kunıtmak fiili yok; topacımtrak nesneleri temsil eden buna benzer adlar da yok.

Bebekleri sıkıca sarma fikri ne zaman doğdu, nerede doğdu? Antropologlara sormak lazım herhalde, ben bilmem. Çinlilerde varmış ama Avrupalılarda yoktur mesela. Acaba 14. yüzyıldan sonra çıkmış olabilir mi? Çünkü Eski Ortaasya Türkçesinde (8.-11. yy) ne kundak var, ne de ona denk gelen bir başka kelime. Eski Harezm ve Kıpçak Türkçesi ile yazılı metinlerde de (12.-14. yy) geçmiyor. Belki vardı da kayda geçmedi diyebilirsiniz, ama bu zayıf olasılık, çünkü bunca yaygın bir kavramı bunca kaynağın atlamış olması zor. Üstelik kelimenin Türkçe makul bir kökeni de yok. 15. yüzyıl civarı aniden çıkıvermiş.

Komşulara bakıyoruz. Farsça **ğund** “küme” ve **ğunda** “top şeklinde olan her şey, hamur yumağı, pamuk topağı.” Küçültme ekiyle **ğundak** kümecik ya da topçuk olur. Farsça sözcüğün kökleri sağlam. İslamöncesi Farsçada **gund** küme ve top, özellikle de erkeklere mahsus ikiz toplar anlamında karşımıza çıkıyor. Sanskritçe retrofleks d (ड) ile **guḍ** her çeşit top, küme. Hintçeye özgü, dilin ucunu ters çevirerek söylenen bu d’nin Farsça karşılığı /nd/ olur. Kürtçe **qund** hamur topu imiş. Ermenice **gund** yumru veya yuvarlak şey, gülle, küre; **gndak** bunun küçültülmüşü, Batı Ermenicesinde **kntag** olur, top demek. Bu da Farsçadan alıntı olmalı.

Türkçe sözcüğün kaynağının Farsça veya bir başka İrani dil olduğunu kesin görünüyor. O devirde Ortaasya bozkırında Türklerden başka yerleşik veya göçebe İrani kavimler de vardı. Komşu hatırı olabilir mi? Öyle görünüyor. Maamafih Soğdcayı da çek ettim, kndak, qndak veya ğndak bulamadım.

Soğdca malum, bin yıl önceye dek Semerkand ve Buhara civarındaki ahalinin konuştuğu eski bir İrani dil. En eski Türkçeyle epey bir etkileşimi var.

Farsça sözcüğün +ça ile küçültülmüş halini de unutmamalı: ğund-ça, telaffuzu **ğunça**, çiçek tomurcuğu. Türkçesi **gonca** olur.

Kökenbilim

11 Temmuz 2009

Neden kökenbilim demiyorsun, etimoloji diye gâvurca lafı tercih ediyorsun diye ayıplayanlar hep oluyor. Öyle ya da böyle hakikaten umurumda mı? Değil. İki türlü de kullanırım, ne olacak? Ama etimolojiye alışmışım, hem daha hoşuma gidiyor. Dünyada çeşit çeşit dil var, bir çoğunda etymologie, etimología, etümoloogia, ετυμολογία vb. diyorlar, Hintçe, Osetçe ve Estonca dahil. Onlarla aynı dalga boyunda konuşmak daha iyi değil mi, illa ayrılıkçı mı takılmak gerek?

Hem bir kere **köken** ne demekmiş diye bakıyoruz. En erken 15. yüzyılda Türkiye Türkçesinde görülen bir kelime, fide ve fidan demekmiş o kadar, sanırım "kök salan bitki sapı" manasına. 19. yüzyılda Ahmet Vefik Paşa yeni anlamlar ilave etmiş: 1) fide yeri, yani İngilizce nursery dedikleri, fidanı tarlaya göçürmeden önce ilk yetiştirdiğiniz yer, 2) bir kişinin mahall-i aslisi, vatan, yerlisi olunan yer. Bu ikincisi zannederim birincisinden mecazdır, "ilk toprak" gibi. Ya da belki "köken yeri" gibi bir deyimden kısaltmaya uğramıştır.

Dil Devrimcisinin el kitabı olarak 1935'te TDK'nun yayımladığı Cep Kılavuzu kestirmeden "menşe, asl" diye tanım vermiş. Anlamın adım adım nasıl kayıp yokolduğunu farkettiniz mi? İlk anlam gayet somut, kök eden şey, yani kök değil başka bir şey, sap. İkinci anlam kök edilen yer, o da somut. Son anlam? Basbayağı kök. Türkçe kök ile Neo-Turkiş köken arasında tanımlanabilir bir anlam farkı var mı? Oradaki +en ekinin herhangi bir işlevi var mı? Yoksa kök demenin fantazi modeli midir köken? Kökenbilim yerine **kökbilim** desek iş görür mü?

Başa döneyim gene. Kökenin kökeni şuymuş buymuş farkeder mi? Etmez. Bilgisayar diyor muyum? Diyorum. Dilbilim diyor muyum? Lengüistik/linguistik demek zor o yüzden diyorum. Kökenbilim de derim, dert değil.

Ama dilin ince köklerini, kılcal damarlarını bu kadar hoyratça yırtıp atan adamların ürettiği kelimelere bir antipatim var, o da gerçek.

Töz

13 Temmuz 2009

Felsefe geleneği sıfır olan bir ülkede felsefe terimlerine Öztürkçe karşılıklar uydurmak mantıklı iş midir? Bir felsefe metninde substance yerine töz, accident yerine ilinek, matter yerine özdek koyunca vatandaş daha mı iyi anlar? Yoksa bir halt bilmeyen edebiyat bölümü kızlarına daha iyi mi hava atılır, burnunu hafifçe yukarı kaldırıp anlaşılmaz kelimeler söyleyince? Lise sona geçtiğim sene, Sartre'ın imkânsız derecede zor bir felsefe metnini Türkçeye çevirmeyi kafama koymuştum. Bir yaz boyu onunla cebelleştim. O zamanlar pek meraklıydım tözlere, ilineklere; bilirim.

Şimdiki aklım olsa var ya, direkt konuşmayı denerdim kızlarla.[165]

Felsefeci bir arkadaş yazmış, **töz** kelimesini sormuş. "İngilizce substance'ı karşılıyor, ama substance'ın bir esprisi var, 'altta duran' demek. Bu töz kelimesinin esprisi ne ola ki?"

Görev aşkıyla kolları sıvadım. Töz: Eski Asya Türkçesinde kullanılan bir kelime, 9. yüzyıla ait Uygur Maniheist metinlerinde, ondan biraz daha eski olan Huastuanift isimli Köktürkçe günah çıkarma kitabında geçiyor: "bir şeyin kökü, dibi, aslı". Kaşgarlı'nın Divan'ında Arapça karşılığı "el-asl" diye verilmiş, ama bu devirde (11. yüzyılda) artık daha çok *tüpi tözi* (soyu sopu), *özi tözi* (özü aslı) gibi kalıp deyimlerde kalan bir kelime olduğu anlaşılıyor. Besbelli ki Eski Türkçesi **törimek**, bugünkü şekli **türemek** olan fiille kökteş. Eski Türkçede sözcük sonunda /z/ > /ri-/ problemi üzerinde tonlarca mürekkep akıtılmıştır. Bkz. göz > gör(i)mek, semiz > semrimek, yavız > yavrımak (kötüleşmek), vb.

Çağataycaya bakınca ummadık bir şey keşfediyoruz. **Kulak tözi** "kulağın dibi yani kökü" demekmiş. Vay canına! Toz değil töz.

Türkiye Türkçesinde hemen hemen hiç duyulmamış.[166] (Kulak tözü deyiminin **kulak tozu** olması da kelimenin halk arasında bilinmediğinin kanıtıdır.) 14. yüzyılda istisnaen Germiyanlı Cemali'nin Hurşid u Ferahşad

tercümesinde rastlanıyor. Besbelli “bir kişinin soyu sopu, aslı” anlamında kullanılmış. TDK’nın Tarama Sözlüğü “asıl, tabiat, künh, aslî cevher” diye daha geniş açıklama gereği duymuş. Neden, nasıl, nereden çıkarmışlar bilinmez.

Sanırım bunun etkisiyle olacak, 1942 tarihli Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü kelimeyi canlandırmaya karar vermiş. Karşılığına “Osmanlıca” cevher, Fransızca substance diye yazmışlar. Türkçe Sözlük’ün 1945 baskısında töz “değişikliğe uğrayan şeylerde hep değişmez kalan şey, cevher” diye tanımlanıyor. Cevherin önünde de yıldız koymuşlar, “ölüme mahkûm kelime” anlamında. **Tözcülük** “olaycılığın karşıtı olan ve temel olarak bir tözün varlığını kabul eden öğreti” imiş, **tözel** de “töze değgin” demekmiş.

A substantial meal karşılığı “tözel bir yemek” diyebilir miyiz, yoksa sadece felsefik yazılarda mı kullanımı caizdir, onu açıklamamışlar.

Dumur

14 Temmuz 2009

Dumur olmak deyimini galiba ilk on yıl kadar önce duydum; elde belge olmayınca böyle şeylerin tam tarihini hatırlamak zor. Duyar duymaz sevdiğimi ve hemen kullanmaya başladığımı hatırlıyorum. Şimdi yaşlı başlı dostlarım beni ayıplıyorlar, “olur mu Sevan bey, dumur olmak cahilliktir, **dumura uğramak** denir” diye doğru yola davet ediyorlar. İşin kötüsü ben de bozuk yolları pek severim, hangisi cahilliktir diye kontratağa geçmeden duramıyorum.

Noktalı ḍad harfiyle **ḍumûr** ضمور Arapça “bedenen zayıflama, zayıflık.” (Misal: “Dumura uğramışsın ya seydi?” “Sorma, rejim yapıyorum.”) 19. yüzyıl sonuna dek Türkçedeki anlam da bu. 1890’da Redhouse “being or becoming lean and thin” demiş. On yıl sonra Şemseddin Sami tıptaki yeni kullanıma dikkat çekmiş: “Bir uzvun beslenemeyerek zayıflaması kuruması ve battal olması, Fransızca atrophie”.

TDK Türkçe Sözlüğün 1955 baskısı “körelme” diyor, ama fizy. diye özellikle belirtiyor: yani tıpta fizyoloji terimi. Dumura uğramak deyimi bu yeni anlamdan türemiş olmalı, 1959’dan eski örneğini bulamadım. Düşünürseniz hepten saçma bir ifade. (“Geçerken atrophie’ye uğradım.” “Haa selam söyleseydin.”)[167] Sanırım orijinali “beynim dumura uğradı” olmalı. Tıp fakültesi kökenli bir şaka olabilir mi?

Dumur olmak’taki sorun nedir? Dumur aslında bir masdar, yani hal ve oluş bildiren bir ad. Oysa “dumur olmak” deyince akla sıfat geliyor. Cahillik mi? Cahillik olsun peki. Ama bir otursam size ikiyüz tane örnek sayarım, Arapça masdarın Türkçede sıfat veya fail olarak kullanıldığı. Buyurun: **abes** (aslı: boş vakit geçirme), **ayıp** (kusurlu olma, kusur), **beyaz** (beyazlık, beyazlama), **harap** (yıkılma, yıkım), kalp paradaki **kalp** (bozma, tahrif etme), **kesat** (ticarette durgunluk), **şirret** (kötülük), vs. Türkçe kullanımda hepsi sonradan sıfat olmuş. Abes söz, ayıp hareket, beyaz Türk, harap bina, kalp para, kesat işler, şirret cadı desek 1950 model dil guruları hepsini

“doğru Türkçe” kabul eder, eminim. E o zaman dumur olmanın ne zararı var peki?

Çıkarın kravatları, bırakın dil polisliğini, bakın ne kadar rahat ediyorsunuz.

Volkan

15 Temmuz 2009

Volkan! Nasıl tosun gibi bir Öztürkçe ad, değil mi? Alpaslan. Kutkan. Tarkan. Özkan. Volkan. Yok değil! Volkan Fransızca. İngilizcesi de **volcano**’dur malum, yanardağ demek. Galiba Türkçede yaygın kullanılan tek gâvurca erkek adı.

Düşünün ki Türk coğrafyasında volkan yok, Baykal Gölünden Adriyatiğe kadar aktif yanardağ görülmüyor. Türkler bu doğa hadisesiyle pek yakın devirde tanışmışlar. 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı, posta vapuruyla Evropa'ya giderken görülen Etna ve Vezüv, çağın klasik figürlerindendir. Türkçe bir metinde volkan sözcüğüne en erken 1860’larda rastlamışım, ama kaynak notum kayıp, bulamadım. Sözlüklere ilk 1924’te girmiş, “tepesindeki delikten ateş çıkaran dağ” demişler. 1920’lerde bir de **bürkân** diye Türkçe karşılık denemişler, ama bunu nereden bulduklarına dair en ufak bir fikrim yok.[168] **Yanardağ** sözcüğüne 1930’dan itibaren rastlanıyor. Dil Devrimi yıllarında volkan Öztürkçedir diye teşvik edilmiş. Cehalettendir herhalde, ya da birileri öyle emretmiş.

Nihai kaynak Latince **Volcanus**, eski Roma dininde ateş tanrısının adı. Adın nereden geldiği belirsiz, belki Etrüskçe. Bu tanrı, karanlık bir işlikte ocağı harlayan demirci olarak tasvir edilir. Güney İtalya’daki üç yanardağdan biri veya diğerinin dibinde atölyesi olduğu söylenir. Küçük bir ada üzerinde olan üçüncüsü **Volcanius** (“Volkan’ınki”) adıyla anılır – aradaki /i/ye dikkat. “Yanardağ” anlamı öbür Avrupa dillerine o adanın adından geçmiştir derler.

Lav da o coğrafyanın mahsulüdür, doğal olarak. Güney İtalya’nın Napoli lehçesinde **lava** = akıntı yahut sel. Napolilinin su dahil her çeşit akıntı için kullandığı kelime, yabancı dillere özellikle oradaki Vezüv dağının akıntısı diye girmiş. Mantıklı değil mi? Türkçeye Fransızca **lave** (/lav/) biçiminden geldiği için sonu kırpılmış. Yoksa direkt İtalyancadan alınsa herhalde *lava yahut *leve olurdu.

Çilek

16 Temmuz 2009

Ümitsizliğe düşüp peşini bıraktığım kelimelerden biri de **çilek**. Türkçede 16. yüzyıldan beri kaydedilmiş bir kelime. Sanırım o devirdeki anlamı bugünkünden biraz farklı: böğürtlen ve kocayemişi ve yaban çileği dahil her türlü yabani yemişin adı gibi duruyor, tıpkı İngilizce *berry* gibi. Zaten bugün bildiğimiz evcil çileğin ortaya çıkması epey sonradır, 18. yüzyıl diye kalmış aklımda. Türkiye'ye birtakım Rumlar getirmişler, İstanbul'un Arnavutköyünde saray için çilek yetiştirme imtiyazı almışlar.

Azeri Türkçesinde **çiyäläk** diyorlar. Bizimkinin özgün biçiminin de bu olması lazım, kozalak, çökelek, topalak vb. örneklerinden bildiğimiz +alak ekiyle. Lakin çiy nedir yahut çiymek nedir en ufak fikrim yok. "Islak" manasında çiy'le anlam ilişkisi kurmak bence zor. Eski Asya Türkçesinde yok, diğer Türk dillerinde de yok. Ama başka dilden alıntı da değil. E, bir kelime havadan gelmez, yoktan varolmaz, bu nereden çıkmış?

Bir ipucu: Çağataycada **yilek** çilek demekmiş. Anadolu ağızlarında da **ilek** veya **yilek** adı türlü çeşitli yemiş için kullanılır. Ege bölgesinde ilek diye özellikle erkek incirin meyvesine derler, hani Mayıs ayında Hacıhüsrevli ablalar yeşilini toplayıp reçel için satarlar, o. Bizim Ege'de de Mayısta ilek simsarları türer, dağda bayırda yetişen ileği toplayıp yemiş (yani dişi incir) üreticilerine satarlar. İleğin sineği olmazsa dişi incir meyve vermezmiş çünkü.

Aklıma iki soru geliyor. Muhtemelen yanlıştır, ama gene de sorayım. Bir, bu ilek/yilek acaba aslen *yiyelek midir ve – tıpkı **yemiş** gibi – *yemek* fiilinden mi gelir?

İki, biliyorsunuz Kırgızca, Kazakça gibi bazı Türk dillerinde kelime başındaki /y/ sesi /c/ olur, cılduz, calğan (yalan), caz (yaz) gibi. Türkiye Türkçesinde bu hadisenin hiç örneğine rastlamadım gerçi, ama acaba bilmediğim ve akıl erdiremediğim bir nedenle yilek kelimesi böyle bir dönüşüme uğramış olabilir mi? Yok, uzak ihtimal. Zor.

Ermenice **yelak** da çilektir; Ermenice bir etimolojisi yoktur, dolayısıyla Türkçenin bir kolundan alıntı olması pekala mümkündür.

Din

17 Temmuz 2009

Eski Babil ve Asur dilinde **dînu** 1) yargı, mahkeme kararı, hüküm, 2) yasa, kanun, hukuk, 3) dava, özellikle haklı dava, birisine karşı ileri sürülebilen hak, 4) mahkeme. Ta MÖ 2300'lerden itibaren kaydedilmiş. Komşu dillere de geçip yerleşmiş. Hititçede, Aramicede bol bol geçen bir kelime. İbranicede **dîn** halen yargı ve mahkeme anlamında kullanılıyor. **Dâna** yargıladı, dava etti; **bêth dîn** (yargı evi) Yahudi şer'i hükümlerine göre yargılayan mahkeme.

Aramice aynı kökten **mdînat** "yargı erki" ya da "yargı çevresi". Yani bizim kaza dediğimiz şeyin ta kendisi: bir yargıcın hüküm sahibi olduğu alan, İngilizcesi jurisdiction. Arapça **medine**'nin mutlaka Aramice bir alıntı olması lazım, çünkü a) bu tür "üst kültür" kelimelerinin çoğu Arapçaya kuzeydeki amcaoğullarından gelmiş, b) Arapçada BU anlamda d-y-n fiili kullanılmıyor. Arapların Medine dediği yer de bildiğimiz türde kentten çok, büyücek bir vahaya yerleşik bir tür aşiretler konfederasyonu imiş. Hukuki bir birlik yani.

Arapça eşdeğer fiil dâna, yadînu, masdarı **deyn**: 1) birine veya bir şeye boyun eğme, 2) borç, borçlanma. Çoğulu **duyûn**, bizde de kullanılır. *Duyûn-ı umumiye* = kamu borçları. İslami kaynakların hangisine bakarsanız **dîn** de bu kökten gelir derler. Dîn = bir yasaya veya hükme boyun eğme. Mantıklı da görünüyor, normal.

Ancak işin çetrefil tarafı şu. Eski İran'da İslamiyetten önce en az 1300 sene hüküm süren Zerdüşt dininin, yani ateşperestliğin, yani mecusiliğin Eski Farsça adı da **dîn**. Farsçada ta eskiden beri "kutsal ibadet ve inanç sistemi" için bu kelime kullanılmış. Zerdüşt kutsal metinlerinin dili olan Avesta'da (ki Farsçadan ayrı bir arkaik İran dilidir) **daena** diye geçiyor; Avestaca /ae/ çiftseslisi Farsçada daima /ê/ veya /î/ olur.

Eski İran dilleri Sami kökenli değil, apayrı bir yerden gelmiş. Bu tesadüf müdür? Yoksa bilinemeyecek kadar eski bir tarihte İranlılar da bu kelimeyi

Ortadoğu’daki Sami komşularından (mesela Babillilerden) mi ödünç aldılar, orası meçhul.

İslami değil de Avrupai kaynaklara baksanız, Arapça dîn’in Farsçadan alıntı olduğu yazarlar. Unutmayın ki bir “devlet dini” kavramını dünya tarihinde ilk kez ciddi bir şekilde uygulamaya koyanlar İran’daki ateşperest Sasanilerdi. Aynı Sasaniler Hz. Muhammed’in çocukluk ve gençlik yıllarında bir ara bütün Arabistan’a da hakim olmuşlardı. Bir iz bırakmış olmalılar.[169]

Tayfun

18 Temmuz 2009

Türkçede yaygın kullanılan tek gâvurca erkek adı Volkan'dır dedim ya, illa hatamı bulmaya ant içmiş mihraklar hemen dayamışlar, peki ya Tayfun ne olacak diye.

O Çincedir, Çinliler tam gâvur sayılmaz, asyalıdır masyalıdır desem gene olmayacak. Baksanıza soykırım bile yapıyormuş adamlar, soykırım mevzularında pek hassas olan başbakanımız uyardı da öğrendik.

Çincenin muhtelif lehçelerinde **tai fun** yahut **dai fung** "büyük yel" demekmiş. 大風 böyle yazılırmış. İngilizceye **typhoon** (/tayfûn/) diye geçmiş, ilk kez 1588 tarihinde Doğu Asya'ya ilişkin bir seyahatnamede kaydedilmiş. Türkçede en erken TDK sözlüğünün 1955 baskısında sözlükleştirilmiş, ama bana sorarsanız Ferid Namık Hansoy'un 1920-30'lardan kalma Jül Vern çevirilerinde mutlaka geçiyordur derim. Hatta Ahmet Midhat Efendi 1890'larda eğitsel bir hikâyesinde laf arasına sokmuşsa hiç şaşmam, "*Asya-yı şarkînin pek azîm furtunaları vardır ki ulema-yı coğrafiye beyninde tâyfûn tesmiye edilir*" diye.

Fransızcada da **typhon** var ama daha yaygın terim – afedersiniz – *cyclone*. Türkçeye İngilizceden alınmış olmalı diye tahmin ederim. Diğer dillere de hep İngilizceden aktarılmış, Japonca **taifû**, Rusça **тайфун** mesela oradanmış.

§

Peki, Arapça **tûfân**'ın bununla alakası var mıdır?

Sakin sakin düşünelim: Arapça sözcük gayet spesifik bir olayın, Ortadoğu mitolojilerinde sözü edilen efsanevi su baskınının adı, yani teknik bir terim. Ama bunun kaynağındaki Aramice sözcük, **tûphân**, genel anlamda su baskını: "taşmak, azmak, su basmak" anlamına gelen t-w-p fiil kökünden basit bir masdar. Gerek yapı gerek anlam bakımından basit, problemsiz bir

kelime, dolayısıyla kalkıp olmadık ilişkiler varsaymaya, öküz altında buzağı aramaya gerek yok. Hayır, tufan Ortadoğuya Çinden gelmemiş, tayfunun da Çine buralardan gitmiş olması zor iş.

Ama Eski Yunan’da dört rüzgârın babası olan fırtına tanrısının adı neden **Typhôn** diye sorarsanız ona cevap bulamam.

Osman

20 Temmuz 2009

Büyük Türk köşeyazarlarından Namık Kemal Z. bundan böyle kendini "bilim işlerine" adamaya karar vermiş. Prensipte sevindirici haber: basın yoluyla tehdit ve şantaj işlerinden daha iyidir. İlla cinayet işlenecekse varsın kavramlar katledilsin, Kemal Beyin geçmişteki icraatları kadar zararlı değildir sanırım.

Osmanlı devletinin kurucusunun adı acaba Osman mıdır Otman mıdır diye sormuş geçen günkü yazısında, ve Sokrates'ten beri tüm filozofları meşgul eden derin mevzuya parmak basmış: "GERÇEK NEDİR?"[170]

Hemen aydınlatalım kendisini ve ilim çölünde kaybolmuş yolcular gibi gerçeğe susamış okurlarını. Arapçada biliyorsunuz /th/ sesi var, üç noktalı kayık harfiyle ث yazılır, aynen İngilizcedeki *thing* yahut *three* gibi söylenir. Bu sesi Türkler sevmez, bütün okul çocukları /tink/ ve /tirî/ demekte ısrar ederler. Bu sesi mesela Almanlar da hiç sevmez, onların talebeleri de İngilizceyi /sing/ ve /srî/ diyerek katlederler.
Arapça kelimelerde geçen /th/ sesi ta başından beri Türkçeye aktarılırken /s/ diye söylenmiş. Neden İngilizcedeki /th/ Türkçede /t/ oluyor da Arapçadaki /th/ öyle olmuyor, bunun açıklaması yok: kural böyle. Sonuçta Arapça athar Türkçede **eser**, amthâl **emsâl**, mirath **miras**, mu'aththir **müessir**, thâniyya **saniye**, dayyûth **deyyus**, habîth **habis**, hadîth de **hadis** olur. Üçüncü halifenin adı olan ᶜUthmân'ın Türkçede **osman** olması da gayet doğaldır. Osmanlı hanedanını kuran zatın adı Arap yazısında ᶜUthmân bin Artûğrîl yazılır, Türkçede Osman bin Ertuğrıl okunur, basit.

Avrupalılar Türk değil haliyle, Arapça adları Türkçe okumak gibi bir dertleri yok, bu yüzden beyin adını **Othman**, hanedanınkini de **Othoman** diye çevirmişler. 17. yüzyılda –th– çift sessizi Akademi kararıyla Fransızca imladan kaldırılınca Fransızca versiyon mecburen **Otman** olmuş, oysa İngilizcesi Othman kalmış. İngilizcede hanedan adının **Ottoman**'a dönüşmesi de sanırım Fransızca imla etkisiyle olmalı.

Özetle, acaba Öz Türk olan Osmanlı hanedanının kurucusunun adı – hepimizin özlediği gibi – Otman yahut Ataman Öztürk müydü diye senelerdir ortada dolaştırdıkları geyiğin iler tutar bir tarafı yok.

Kasaba okulunda Fransızcayı yarım yamalak öğrenmiş olmaktan başka.

Vasitas

21 Temmuz 2009

Vasistas Türkçede nedir? Benim bildiğim, yatay menteşesi olan her türlü ufak pencere vasistastır, bilhassa tuvaletlerde olur, apartman aydınlığına açılır, kilidi her zaman bozuk olur, ittir ittir kapanmaz. Halbuki Fransızca orijinali farklı. **Vasistas** = bir kapı veya pencere üzerinde, ondan bağımsız açılıp kapanan küçük pencere. Özellikle de eskiden kapalı at arabalarında kapının üzerindeki küçük pencereye vasistas denirmiş. Saatlerce tangır tungur gittikten sonra açıp kafayı uzatırsınız, "arabacı nereye geldik?" diye sorarsınız hani, öyle.

Fransızcada ilk kez 1760 dolayında Düşes de Mazarin'den naklen anlatılan bir anekdotta kaydedilmiş. Alman yolcularla alay etmek için uydurmuşlar. **Was ist das**, malum, Almanca, "bu nedir?" demek.

§

Aşağı yukarı aynı dönemde Fransızların çıkardığı iki başka kelime:
restoran ve
bistro. Paris'te bugün bildiğimiz anlamda liste usulü yemek satan ilk lokantayı 1765 yılında Boulanger adlı bir vatandaş açmış. Kocaman da bir ilan koymuş, "bu çorbalar kana kuvvet göze fer verir, yorgunu dinlendirir, hastayı güçlendirir, gitmiş enerjiyi geri getirir" mealinde. Paris'in dalgacıları derhal etiketi yapıştırmışlar: **restaurant**. Kelime anlamı "yeniden ayağa kaldıran" demek, bildiğimiz restore etmek fiilinden. Takviyehane diyebiliriz. Bilgisayarcı gençlik resethane'yi de beğenir belki.

Bistro ise Rusça "çabuk". 1814'te Rus ordusu Paris'i işgal edip on ay kaldığında Rus askeri için hızlı yemek çıkaran kafe-restoranlar türemiş, o yüzden de fast food'un Fransızcası bistro kalmış derler, ne derece doğrudur bilmem. Benim tahminim o günün Fransızları bugünkü gibiyse tam tersi olmuştur; gariban İvan "hadi çabuk, içtimaya geç kalacağız" diye yalvardıkça işi inadına yavaştan alıp adına da bistro demişlerdir, sırf eğlence olsun diye.

§

Soru: Bu kelimeler yüzünden Fransızca bozulmuş mudur? “Yunusemre Fransızcasını koruyamadık, vah bize, tüh bize” diye dövünen vatanperver köşe yazarları türemiş midir?

Pirpirim

22 Temmuz 2009

Semizotuna Anadolu'da **pirpirim** derler. TDK Türkçe Sözlük'e almamışlar, ama Derleme Sözlüğünde bir ton entrisi var. Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri gibi birçok yerde **pürpürüm**, Doğubayazıt'ta **püpürüm**, Amasya'da **pırpırım**, Arapkir'de **perper**, Mezifon'da **parpar**, Yusufeli'nde **pirpir** makbulmüş, ama Aydın'dan Urfa ve Samsun'a kadar çok geniş bir alanda standart biçim pirpirim.

Kürtçesi **pımpar** veya **perpine** imiş, Ermenicesi **prprem**. Zannediyorum Türkçe ağızlarda sesli harfin i/ı/ü diye oynaklık etmesinin nedeni budur, Ermenicedeki sağır heceyi Türkçeye uyarlamak için araya keyfe keder sesli eklemişler. Maamafih Ermenice yerel ağızlarda da epey oynaklık var. Erzurum lehçesinde **pirpiri**, Hizan'da **parpar**, Harput'ta **perper**, Eleşkirt'te **porporo** vb. diye saymış Acaryan.

Modern Farsçada kullandıkları kelime başka, *xılfe*, ama eski sözlüklerde **perperen** ve **perpehen** kaydedilmiş. Arapçaya, doğal ses değişimiyle **farfîr** veya **farfarî** diye geçmiş. Süryanicesi **farfonîn**, Gürcücesi **parpina** imiş.

Çık bakalım işin içinden! Saydığım dillerin hiç birinde kelimenin yapısı, kökü mökü yok. Allah bilir onbin yıl önceki Cilalı Taş Devri insanlarından kalmış kelimedir. Coğrafi yayılım belli: Anadolu, Kafkasya, Mezopotamya, İran.[171]

Fransızcası neymiş bu meretin diye bakıyoruz, bir de ne görelim? **Pourpier** = semizotu. Bu kelimenin de etimolojisi muğlak. Atilf başka şey söylemiş, Larousse başka, acaba *porquier ("domuzotu") olabilir mi diye merak ediyor insan. Çünkü neymiş? Latincesi de **porcastrinus** yahut **porcillaca** imiş, ki ikisi de domuzotu ya da domuzcuk otu gibi bir manaya gelir. Veya gelebilir. Başka yerden miras kalmış bir kelimeye halk arasında böyle anlam yüklenmiş de olabilir mesela.

§

Kıssadan hisse? Yok bu seferlik. Öylesine merak ettim, baktım. Size de anlatayım dedim.

“’Üniversite’ gibi devşirme kelimeler kullanmayalım, evrenkent diyelim” diye gün aşırı başımı şişiren bazı fanatikler var, belki onlara sormalı, pirpirim de yasaklansa gerekir mi diye.

Saltbuyurmanlık I

23 Temmuz 2009

TDK'nin resmi yayını olan Türk Dili dergisinin 17.-18. sayısı 1936'da çıkmış, 155 sayfa, Dil Devrimi'nin ilk dört yıllık hengâmesinin bir tür özeti, en nadide mücevheri. Yaklaşık 5500 adet yeni kelime tanıtmışlar. "Her adımında yol gösteren, Türklüğün dilini aydınlatan Ulu Önder'e, derleme işini bir devlet ödevi şekline koyan cumhuriyet hükümetine ve onun değer biçilmez başı olan İsmet İnönü'ye" ithaf etmişler. Önerdikleri kelimelerin ezici çoğunluğu unutulup gitmiş, ama mesela **imge**, **içgüdü**, **izlenim**, **terim** ilk kez bu paha biçilmez eserde gün yüzü gören kelimelerden.

Gözüme çarpan incilerden birkaçını sizinle paylaşmak isterim. Hem bir gün yetmeyecek galiba, iki gün eğleneceğiz.

Arkasalaytım arkeoloji demekmiş. Frenkçe kelimelerden serbest çağrışım yoluyla Öztürkçe üretmenin nefis örneklerini daha göreceğiz. Eski Türkçe aytmak (konuşmak) fiilinden türettikleri –aytım'ı –loji karşılığı kullanmışlar, ki o da Eski Yunanca "konuşmak" anlamına gelen lógos'tan gelir. **Kurunaytımı** kronoloji, **kütükeytim** şecere yani jenealoji, **gizaytım** da tasavvuf demekmiş.

Türkçe sentaks içinde kullanılabilirlik kriterini pek gözetmemişler. Ruh anlamına gelen **solu** cümlede nasıl geçer? "Bedenime sahip olabilirsin ama soluma asla?" Keza **balçıkişleri** = seramik ("balçıkişi yer karoları"?), **bolkonuşma** = gevezelik, **uçun** = sebep ("uçak düştü, uçun kuşlar"), bir de **uçunlam** = nedensellik.

Fransızcadan serbest atışla türetilenler arasında **sosyasarlık** (sosyalizm), **somtöz** (sentez), **titülemek** (unvan vermek, Fr. intituler), **diyelek** (lehçe yani diyalekt), **arsıman** (sanatkâr, Latince ars = sanat) gibi şaheserler göze çarpıyor.

Orwell'in Newspeak'çilerini hasetten çatlatacak bileşikler bulmuşlar: **saltbuyurman** (diktatör), **biledüşüm** (tesadüf), **kıstamgerekler** (zorunlu

ihtiyaç maddeleri), **kirtübilmeserlik** (dogmatizm), **kendeldirim** (medeni yaşam). Bu sonuncusunun soyut hali **kendellik** (medeniyet). Kent kelimesinden türetmişler, ara sessizi yumuşatınca daha bir otandik duracağını düşünmüşler belli ki.

Saltbuyurmanlık II

24 Temmuz 2009

Türk Dili dergisinin 1936 yılında önerdiği Öztürkçe kelimelerden bir demet sunmaya devam ediyoruz.

Üyürt neymiş? Seçim ve tercih demekmiş. **Köteri** karakter, **öredil** kat'i, **eysirim** de tarih. Bunların nereden türetildiğine dair bir fikrim yok, ama Divan-ı Lugat-i Türk'ü karıştırsak eminim ucundan tutacak bir şeyler buluruz. Roman karşılığı **ertek** demişler, belli ki "ertesi yarın" gibi bir yerlerden çağrışım gelmiş. **Bölem ertek** tefrika roman, **eysirimki ertek** tarihi romanmış: oradaki –ki ekinin nisbet eki olarak kullanılması nefes kesici!

Vallahi ciddiyim, uydurmuyorum, abartmıyorum da. Birilerinin fantezi olsun diye yarattığı özel bir dil değil bu. Yıllar boyu ülkenin en temel siyasi-kültürel konusu olan, cumhurreisinin hayattaki en önemli davası sayıp şahsen yönettiği, devlet eliyle okullara empoze edilen, benimsemeyenlerin siyasi sadakatinden kuşku duyulduğu bir milli dava. Ve bu davanın resmi organıca "bundan böyle Türkçe böyle olacak" diye ilan edilen kelime listesi.

Bin yıl önce ölmüş kök ve eklerden serbestçe yararlanmışlar, Eski Asya Türkçesi ile Türkiye Türkçesi uyar mı uymaz mı dert etmemişler. **Betibetin** mesela bibliyografi olmuş, **betiz** de harf, Amu Derya'nın beri yanında bin yıldan beri kullanılmamış olan betimek (doğrusu bitimek) fiilinden. Buna karşılık **bedizel** estetik olsun demişler, Eski Türkçe *bedizemek* karşılığı bu ülkede *bezemek* kullanıldığına hiç bakmadan. **İnav** itibarmış, -av eki isterse Türkçe değil Kıpçakça olsun. **Sınamal** deneysel olmuş, -amal eki Moğolca olsa farketmez, onlar da bizden diye. **Ürgüt** eserler demekmiş, -üt diye bir çoğul eki neredeyse ikibin yıl önce Türkçeden kaybolmuş olsa da.

Uyduracak bir şey bulmayınca yabancı kökenli kelimelerin sesleriyle oynamışlar. Aile **ayla**, gazete **gazata**, an'ane de **anana** diye yazılacak bundan böyle diye karar çıkmış yüksek yerden. Cumhurreisinin ön adı da

aynı günlerde **Kamal** diye düzeltilmişti biliyorsunuz, 1938'den sonra ne oldu bilinmez, usulca gene Kemal'e döndü.

§

Soru bir: Ülkenin dilinden, kültüründen, geleneğinden, kimliğinden feci surette nefret etmedikçe bir insan bu denli radikal bir reddiyeye girişir mi?

Soru iki: 13 yaşında bir kıza kendi rızasıyla tecavüz eden adamlar hapse atılıyorsa, 13 yaşındaki bir cumhuriyetin diline ve beynine zorla ve defalarca tecavüz edenlere ne ceza verilmelidir?[172]

Pehlivan

25 Temmuz 2009

Farsça **pehlevân** = yiğit, kahraman, cengâver. Fars edebiyatının başyapıtı olan Şahname baştan aşağı pehlevan menkıbeleriyle doludur, pehlevanların en meşhuru da pehlevan-ı cihân Zal oğlu Rüstem'dir. Bunlar güreşçi filan değil, yanlış anlamayın, Zabulistan ve Sistan ülkelerinin hükümdarları, şahlar şahı Cemşid soyundan gelme, şehir ve saray sahibi soylu kişiler. Türkiye'de çayır güreşçilerine **pehlevan** veya **pehlüvan** adı verilmesi Osmanlı döneminde çıkmış, biraz amigoluk kokan bir uygulamadır. Frenkçede **champion** sözcüğü de aynı evrimi gösterir; aslı "savaşçı, cengâver" iken zamanla güreşçi yahut döğüş sporu yapan kişi, en sonunda da herhangi bir sporda başa güreşen kişi anlamını kazanır.

Klasik ve modern Farsçada bu kelimeyi kesip biçmek, analiz etmek mümkün değil. Ama Pehlevî adı verilen İslamöncesi Fars diline gittiğimizde iş netleşmeye başlıyor: **pahlûm** soylu, asilzade, **pahlavân** bunun çoğulu, "soylular", **pahlavîk** de "soylulara ait, soylular gibi" anlamında sıfat. Pehlevî dili demek, aristokrat lisanı demek. İslamiyetin ilk devrinde eski İran yönetici sınıfının kullandığı edebi dile bu ad verilmiş.

Bundan bir basamak daha geriye gidince bu sefer sürprizle karşılaşıyoruz. MÖ 250'lerde İran'ı istila edip MS 200'lere dek beş asra yakın egemenlik kuran bir halk vardır, İran'ın doğusunda bir yerlerden gelirler, Farsçadan başka bir tür İrani dil konuşurlar. Yunan-Roma kaynaklarında isimleri Parth'lar, doğu kaynaklarında ise Eşkâniler diye geçer. Kendilerine verdikleri isim tekil Parthâma, çoğul **parthavâna**'dır. İki tane de dil kuralımız var elde: bir kere eski İran dillerindeki /th/ sesi Orta ve Yeni Farsçada daima /h/ olur, ikincisi /r/ sesi çoğu zaman /l/ye dönüşür. L ile h'nin yer değiştirmesi de doğal bir telaffuz olayı, öbür türlü söylemesi zor çünkü.

Bu Parth'lar yahut Eşkâniler belli ki memlekette bir tür yönetici zümre oluşturmuşlar, her vilayetin başına bunlardan biri oturmuş, sülale kurmuş. Hatta Ermenilerin ikinci kral hanedanı da Parth soyundan Arşak'ın

oğullarıdır. Sonraki devirde bu eski beylerin adı “hanedan sahibi kişi” anlamında genelleştirilmiş. Derken cengâver şövalye, en son da yağlı don giyip birbirinin orasını burasını elleyen adam anlamına tenzil-i rütbe etmiş. Nereden nereye!

Bumin

27 Temmuz 2009

Kürşat Bumin hocam geçen gün Yeni Şafak'taki yazısında Kelimebaz'ı öve öve övgü manyağı yapmış.[173] Mahcup görünmeye çalışıyorum tabii, ama eş dost meclisinde havamdan geçilmez oldu diyorlar. Zaten Ali ile Özlem başıma kakıp duruyorlardı "tevazu da tevazu, sende tevazu eksik" diye, şu ara hiç onlara gözükmesem daha iyi olacak.

§

Kürşad da yeterince ilginç ama **Bumin** adında nasıl bir enteresanlık olduğunun bilmem farkında mısınız? Bumin, daha doğrusu **Bumın**, Köktürk devletini kuran kağanın adı. Kardeşinin adı **İstemi**, oğlu **Mukan** yahut Muxan. Bunların yerine geçenler sırasıyla **Taspar**, **İşbara**, **Tardu**, **Şipi** ve saire. Kral kentinin adı **Ötüken**. Hükümdar ailesinin aşiret adı – Asena değil – **Aşina**.

Bu adların ortak özelliği nedir sizce? Söyleyeyim: hiçbiri Türkçe değil. Nece oldukları belli değil, ama Türkçe anlam ifade eden herhangi bir kökle veya yapım unsuruyla alakaları olmadığı açık. Ortaasyada konuşulan eski bir İrani dil olan Hotan Saka dilinde **aşina** "mavi" demekmiş; eğer öyleyse Kök (= gök, yani mavi) Türk bunun çevirisi olmalı. Hanedanı kuranlara "Blues Brothers" desek ayıp olmaz değil mi?

Köktürk devleti bir ara yıkılıp yeniden kurulduktan sonra gelen kağanların hepsinin adı Türkçedir halbuki: **Kutluğ** (şanslı), **Bilge** (bilgili), **İl-teriş** (ülke alan), **Kapğan** (ele geçiren), **Inal** (güvenilen), **Tengri** (gök? adil?)… 680 yılına dek hiç Türkçe yok, o tarihten sonra hepsi Türkçe, ilginç değil mi? Üstelik birinci Köktürk kağanlığının resmi yazıt dili Soğdcadır, ikincisinin Türkçe. Bizim zamanımızdaki ders kitaplarında buna dair bir açıklama gördüğümü hatırlamıyorum. Şimdi belki bulmuşlardır, bilmem.

Bundan ne sonuç çıkar? Köktürkler "Türk" değildi sonucu çıkmaz sanırım. Ama en azından Türklerin ta ilk günden beri bir kimlik sorunuyla

boğuştukları sonucu çıkar bence, “atalarımız saftı” diye yırtınan çağdaş Öztürkçülerin tahmin ve temennilerinin aksine. Bir millet düşünün ki o millete ve diline adını veren devletin kurucuları ailecek yabancı isim taşısın, olur mu böyle şey?[174]

Tarihte “Türk” adını ilk kullananlar bu Köktürklerdir. Şu konuştuğumuz dile “Türkçe” adı veriliyorsa bunun müsebbibi de büyük olasılıkla Bumın Kağandır. Daha önceden çeşitli kavimler bu dilin çeşitli lehçelerini konuşuyordu şüphesiz, ama egemen bir klan adının hepsine bayrak olması onun kurduğu imparatorluk sayesindedir.

Kul, köle

28 Temmuz 2009

Kul ta Orhun yazıtlarından beri varolan bir Türkçe kelime, hizmetkâr ve köle demek. Bu iki kategori arasındaki ayrım eski dillerde yoktur, ya da varsa net değildir. Latince **servus** hem hizmetçi (servant) hem köle (slave) demek. Arapça **ᶜabd** da öyle. Yani bir adamı hizmetinde çalıştırıyorsan ha maaş vermişsin, teorik olarak "özgür" saymışsın, ha yemek ve yatak verip ben salmadan bir yere gidemezsin demişsin farketmez diye düşünmüş eskiler. Bugün için de düşünmeye değer bir konu: "çalışma özgürlüğü" dedikleri şey berbat bir kulluk düzeninin kamuflajı olmasın sakın?

Kul demek tebaa (subject) demek değil mi diye sormuş bir arkadaşım. Hani var ya, Osmanlı devletinde insanlar padişahın kuluydu, cumhuriyet geldi kuşlar kadar özgür olduk gibisinden. Hayır, kul hiçbir tarihte subject anlamına gelmez. "Padişah kulu" demek kapı kulu ya da saray hizmetkârı demektir. Bunlar teknik olarak padişahın şahsi mülküdür; dolayısıyla mahkemesiz idam edilmeleri şer'an caizdir. Alelade tebaaya – mecazi ya da hamasi söylemler dışında – "kul" denmez. Bu ayrımı kavramadan mesela Koçi Bey Risalesi'nden tek kelime bir şey anlayamazsınız.

Ayrıca cumhuriyet gelince özgür mözgür olmadık, eskisinden beter bir şekilde yeniçerilerin kulu olduk. Üstelik bunlar eskiden en azından birinin kuluydu, ister teknik ister teorik olsun. Cumhuriyetten sonra büsbütün istiklale kavuştular, bentlerinden taştılar, hür ve serazat, astığı astık kestiği kestik oldular.

Bir düşünün, kendilerine başkomutan ve padişah diye neden yetmiş sene önce ölmüş bir devlet reisini onca şevkle benimserler? Neden ona kulluk etmeyi bir tür kurumsal din haline getirirler? Ölmüş padişahın avantajı şudur: Kimseye "höt" diyemez, kimsenin kellesini alamaz, serkeşliğine ket vuramaz. Yaşasaydı şayet, bugüne dek otuz defa devirip Yedikule zindanlarında İkinci Osman'a yaptıklarını yapmış olurlardı, hiç kuşkunuz olmasın.

§

Köle muamma bir kelime. 14. yüzyılda Türk asıllı Memlukların yönettiği Mısır’da çıkmış, “memluk” sözcüğünün Türkçe eşdeğeri olarak kullanılmış. Kaynağı belirsiz, belki Arapça **gulam**'dan bozma. Bilhassa İslam hukukundaki anlamıyla “mülk olarak alınıp satılan *slave*” için kullanılmış. Belli ki kul fazla muğlak kaldığından, daha net bir ifadeye gerek duyulmuş.

Memluk

29 Temmuz 2009

Dün kulla köleyi gördük, yazının ucunu da memluk'a bağladık. **Memluk** neymiş? Malik olunan şey veya kişi, m-l-k kökünden, köle demek. Aynı anlama gelen gulam'dan daha kibar, daha kuru, daha hukuki bir deyim.

Miladi 9. yüzyıla doğru Araplar fazla medenileşip savaş döğüş işlerinden zevk almaz olunca Türkistan'dan gelen Türk köleleri asker yazmaya başlamışlar, tıpkı Brezilya'dan futbolcu getiren Fenerbahçe gibi. Bunlar da fırsatı bulunca tıpkı bugünküler gibi bir daha ucunu bırakmamış, memleketin üstüne çökmüşler.

İlk 935'te Tuğç yahut Toğuç isimli bir Türk orgenerali Mısır'da ipleri ele almış. Bir süre sonra Kürt asıllı Selahattin Mısır'ı fethetmiş, ama o da ne yapsın, mecburen Türklerden köle ordusu kurup işi onlara havale etmiş. Bunlar da zamanı gelince kaçınılmaz olanı yapmış, emir komuta zinciri içinde memlekette idareye el koymuşlar. Bir de ant içmişler ki Türk ve köle olmayan kimse yönetimde söz sahibi olamasın. Adamlar bu yüzden hem resmen köle (memluk), hem de kolektif heyet halinde memleketin sahibi ve hükümdarı. Türkçesi **Kölemen**, ki belki de Arapça gılman'dan bozmadır derler.

İslamiyette biliyorsunuz Müslüman kişinin köle edilmesi yasak. O yüzden köle lazım oldukça mecburen gidip Darül İslam sınırları dışındaki geri kavimleri yağmalamışlar; ya da onların işbirlikçi tayfasıyla şirket kurup insan ticareti yapmışlar. Türklerin Müslüman olmaması bu yüzden işlerine de gelmiştir sanırım.

Acaba Türkler bir yerden sonra "yetti bu kadar soygun" deyip çoluk çocuklarını korumak için mi Müslüman oldular? Sonraki devirde Çerkezlerin, Lazların, bir kısım Gürcülerin, Sudan'da Darfur'luların, Somalilerin vb. Müslüman olması aynen böyle olmuş gibi görünüyor.

Yoksa “bak enişte Mısır’a asker gitti, köşe oldu,” “Kaşgarlılar da Bağdad’a mahalle kurmuş” diye gıpta ede ede hep beraber Gastarbeiter mi yazıldılar?

§

Bakın bugün m-l-k kökünden gelenleri anlatacaktım, ne konulara daldık gene.

Mülk

30 Temmuz 2009

Arapça m-l-k kökü esasen “egemen olma, beylik ve hükümdarlık etme” ve ikinci olarak özel hukuk çerçevesinde bir mala “sahip olma”. Bu iki kavram arasındaki ince alakaları anlatmaya kalkacak olursak gene konu sapar, yazıyı toparlayamayız, onun için geçelim. Mesela **melik** kraldır, **mâlik** de Arapçada daha çok bu anlamda kullanılır ama Türkçede özel hukuk kavramıdır, araya net bir ayrım girmiştir, “kat malikleri kurulu” deyince taçlı tahtlı adamlar gelmez kimsenin aklına.

Arapça masdar genellikle **milk**, bazen **mulk**, ama bizde ikincisi yerleşmiş. Hem “yönetme/sahiplik etme” anlamında soyut eylem adı, hem de “yönetilen/sahiplik edilen şey” anlamında nesne adı. Mesela “Tahammül mülkünü yıktın Hulagu Han mısın kâfir” deyince bunu “krallığını” diye çevirmek lazım; “Adalet mülkün temelidir” ise “devletin” demek. Türkçede mülk daha çok “sahip olunan mal” anlamına oturunca soyut eylem adı olarak bir de **mülkiyet** sözcüğüne ihtiyaç doğmuş – ki galat-ı fahiştir, zaten masdar olan kelimeye masdar yapan +iyyet ekini eklemeyi Osmanlı dilbazları cahillik sayarlar.

Mülkün çoğulu **emlâk**. Bizde ne olmuş? Emlak “gayrımenkul mülk” anlamında tekil kelime olmuş, emlak kralı, emlak borsası, emlak komisyoncusu gibi deyimler türemiş.

Temlîk mülk edindirmek, **temellük** mülk edinmek. Bunlar Arapça. Buna karşılık mülke el koymak anlamında **istimlâk** sanırım 19. yüzyıl sonlarında Osmanlıcada türetilmiş; Arapça sözlüklerde yok. Kalıplar Arapçada standart, teSSîS, teSeSSüS, istiSSâS. S harfiyle gösterdiğim sessizlerin yerine sırasıyla m, l, k koyuyorsunuz, tık, kelime çıkıyor.

Özetle neymiş? Bir harbi Arapça var. Bir de Osmanlı/Türk Arapçası diye ayrı bir dil fenomeni var ki, sanırım akademik alanda yeterince ciddiyetle incelenmiş bir konu değil.

§

Melek bunlarla alakalı değil. İbranice bir kelime, l-a-k (göndermek) kökünden **melâk elohîm** מלְָכ אלהים Allahın elçisi, habercisi, ulağı; Yahudi mitolojisinde geçen bir kavram. Tevrat'ı Yunancaya çevirirken **ángelos** (elçi, haberci, ulak) diye bire bir tercüme etmişler. İngilizce **angel**, Fransızca **ange**, Almanca **Engel**, İtalyanca **angelo** vb. oradan geliyor.

Kuran ise nedense İbranice biçimi tercih etmiş. "İbranice yazalım, Araplar anlar belki" mi demişler, "yabancı dil olsa daha haşmetli durur" diye mi düşünmüşler, onu bilemem.[175]

Salak

31 Temmuz 2009

Dilimizde aşağı yukarı aynı anlama gelen bir **salak** var, bir de **saloz** var. İkincisi son yıllarda biraz demode olsa da halk ağızlarında yaygın kelime, 19. yüzyıldan itibaren edebi dilde de kaydedilmiş. Geçenlerde biri mektup yazmış, üstünü başını yırtanlara halk türkülerinde **salozane** derlermiş, Malatya'da hepten uçuk adama **salozli** derlerdi diyor. Kaynak belirtmemiş ama doğrudur herhalde.

Saloz'un aslı belli. Bizans Rumcasında (ve modern Rumcada) son hecesi vurgulu **salós** = deli. Özellikle ahalinin biraz korkup veli saydığı bağrı yanık derviş-deli, Anadolu coğrafyasında tanıdık bir tip. Du Cange sözlüğü 5. yüzyıldan itibaren bir sürü örnek vermiş, çoğunda "İsa'nın delisi", tanrı aşkına berduş olmuş zahit ve derviş bağlamında geçiyor. Kökeni net: Eski Yunanca **sáleuô** fiili "oynamak, sağa sola sallanmak, (gemi) yalpalamak" demek. Daha sonra "kafayı oynatmak" manasını da üstlenmiş.

Türkçe **salak** kelimesine en erken Meninski'nin sözlüğünde rastladım, sene 1680. Karşılığına tek kelimeyle "priapus" yazmış, yani cinsel organını teşhir eden adam, berduş-delilerin sıkça yaptığı işlerdendir, malum. Şimdi bu kelime Türkçe **salmak** veya **sallamak** fiillerinin birinden gelebilir mi? Yoksa abdal sözcüğünün Rumcası olan saloz'la mı alakalıdır? Karar vermek zor!

19. yüzyılda Lisan-ı Osmani ile Kamus-ı Türki, **salak** = zincire bağlı demir toplardan oluşan savaş aleti demişler. Başka tanım yok, belki "ayıp" bulup susmuşlardır. İki anlam arasında bir mantık bağı kurabiliriz tabii ki (silah, top, sallanmak vb.), ayrıca ikisi de sallamak fiiline işaret ediyor. Ama tüm kaynaklarda tek l ile yazmışlar, şedde kullanmamışlar. Yani sözcük sallak değil salak, bunu nasıl açıklayacağız?

Öte yandan, bakın Kırgızcada da **salak** varmış, "tembel, pasaklı, perişan kıyafetli", Yudahin'in Rusça sözlüğünden Türkçeye çeviren Battal Taymas'a göre. Eğer çeviride bir arıza yoksa bu kuvvetli kanıttır, salak'ın

Rumca saloz’la alakası olamayacağını gösterir. Neden? Çünkü Türkiye Türkçesinde Rumca alıntı olur ama Kırgızcada olamaz, mantıklı değil.

Slip

1 Ağustos 2009

Çağdaş yaşamın Türkçeye kazandırdığı taze kelimelerden biri slip. "Kısa kesimli erkek donu" anlamında galiba 1980'lerde çıktı. Cümle içinde kullanımına örnek: "Muz desenli slipimiz yok, bokser verelim." Aslında slipimiz mi slibimiz mi olur emin değilim. Bokser de boxer yazılmalı herhalde, TDK sözlüğü bu konularda yardımcı değil maalesef.

İkinci anlam: kredi kartından bir defalık çekim işlemi. Misal: "Tek slipte ödüyorsanız kadeveyi ikram edelim." Eskiden manüel kredi kartı aletleri varken kullandığımız kâğıt pusulanın adı slipti, beyaz sarı pembe üç nüsha ve kendinden kopyalı olurdu. Şimdi o aletler 90 doğumluların hatırlayamayacağı kadar geçmişte kaldı, yine de taksite bağlı kart çekimine slip deniyor eski alışkanlıkla. (Takside değil taksite, onu biliyorum şükür.)

İngilizce sözcüğün ana anlamı "dar uzun kesilmiş şey, kupon". Kâğıt pusula anlamı 17. yüzyıldan beri yaygın. Buna karşılık iç çamaşırı terminolojisinde İngilizce **slip**'in bizim bildiğimiz sliple alakası yok. Amerikan İngilizcesinde slip, Türkçede kombinezon dediğimiz kadın iç giysisinin adı. Kısa kesimli erkek donu slip değil **brief**. Emin olmak için kontrol ettim, İngiliz İngilizcesinde de, Avustralya İngilizcesinde de brief diye geçiyor.

Don anlamında slip nereden çıkmış peki? Meğer Fransızların icat ettiği bir İngilizce uydurmaymış. Slip tipi donlar ilkin 1918'de savaş koşullarında Fransa'da piyasaya çıkmış, az zamanda bütün dünyayı fethetmiş, Fatih gibi yalnız İstanbul'u değil. Fransız milleti oldum olası bu tür İngilizcemtrak adlara meraklıdır: *barman* ile *sportman* mesela İngilizce değildir, Fransız işi çakma İngilizcedir. *Smoking*'e de değinmiştim bir keresinde, hatırlarsınız.

Dünyada adalet aramamalı: bizim gariban dönerci *chicken translate* ("tavuk çevirme") derse herkes güler, ama Fransız aynı işi yapsa trend olur, dile yerleşir, hatta *gallo-anglicisme* diye ilmî isim bile verirler.

§

Hadi gene o soruyu soralım sıkılmadıysanız: Yunusemre Türkçesinde paçasız donun adı ne idi? Kredi kartı taksitine atalarımız hangi adı uygun görürdü?

Seks

3 Ağustos 2009

Gelelim seksin faydalarına. Sorumuz şu: En temel insan eylemlerinden biri için neden ithal malı fantazi bir kelime kullanırlar? Türkçesi yok mudur bu meretin? İster misin emperyalistler vatanımızı bölmek ve dilimizi kıçımıza kaçırmak için yurdumuza bu yabancı kelimeyi sokmuş olsun!

Peki, çalıştıralım kafayı, sekse eşdeğer bir tane yerli kelime bulalım. Türkçe Arapça farketmez, yeter ki gâvur işi olmasın. Var mı? Ben bulamadım. **Cima** desek, ya da aynı anlama gelen ve burada anılması caiz olmayan öz Türkçe deyimlerden birini kullansak olur mu? Olmaz. Çünkü seks sadece o eylemin adı değil, süper kaçak güreşen bir kelime. Mesela **seksoloji** cimaiyyat demek değil, kişinin cinsel nitelikteki güdü ve davranışlarının tümünü kapsayan bir bilim. **Seksi** deyince "hadi yatalım" anlaşılmıyor. Son maksat o belki, ama arada bir sürü yol var, bakışacaksın, konuşacaksın, yemeğe gideceksin, uzun iş. "Ne kadar seksisin" dersen genellikle kızların hoşuna gider; Türkçe karşılığını söyle bakalım dayak yemeden kaçabiliyor musun.

Aşk desen ulvi tınıları olan bir kelime, Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı işin içine girer. Gerçi son yıllarda **aşk yapmak** gibi bir türevi çıktı ama gene de duygusal yükü fazla. **Cinsiyet/ cinsel/ cinsellik**? Peki, bir yere kadar. Seksolojideki seksi karşılıyor, ama öteki işi kapsamıyor. *Sex on the beach* nerede, "kumsalda cinsiyet" nerede! Hem "gel cinsellik yapalım" desen kesin yanlış anlar, sonra filmin en heyecanlı yerinde kavga çıkar.

Demek ki hem her şeyi içerecek, hem çok net olmayıp kibar ortamda telaffuz edilmeye uygun olacak, hem fazla duygusal olmayacak. Var mı böyle kelime? Yok. Yüzde yüz Amerikan icadı, modern çağa has bir kavram.

Latince **sexus** ve oradan gelen Fransızca **sexe** ve İngilizce **sex** yüzyıllarca "cinsiyet" anlamında kullanılmış. Yani a) canlıların erkek ve dişi olarak ayrılma hali, b) böyle ayrılan cinslerin her biri. Demek ki ayrım ifade eden

bir kelime, birleşme değil. “Cinsel birleşme” anlamı ilk kez İngilizcede 1929’da kaydedilmiş. D. H. Lawrence aleyhine açılan müstehcenlik davası nedeniyle ünlenmiş. Fransızcada BU ANLAMDA ilk örnek 1957’den. Bize 1960’larda gelmiş olmalı.

TDK sözlüğünde hala o anlamın farkına varmamışlar, “cinsiyet, cinsellik” diye gevelemişler.

Bilim dili

4 Ağustos 2009

Avrupa üniversitelerinde 19. yüzyıl başlarına dek eğitim dili Latince idi. Yani hiç kimsenin evinde konuşmadığı, bin küsur yıl önce ölmüş bir antika dil. Bundan dolayı Avrupa'da eğitim zarar gördü mü? Sanmıyorum. Millî bilinç zedelendi mi? Zedelenmiştir evet, Avrupa'nın bilumum ülkelerinden gelen bilim adamları kendilerini ortak ve evrensel bir ilim camiasının üyesi saymışlar, kendi kıytırık krallıklarını, dükalıklarını, beyliklerini çok fazla umursamamışlardır. Avrupa diye bir medeniyet varsa bu sayede olmuş derler.

Osmanlı Devletinde de öyledir. Yüksek eğitim dili, hatta onu geçtik orta öğretim dili, yüzyıllar boyu Arapçadır. Medresenin üst seviyelerine gelince bir tür lisansüstü dili olarak Farsçayı da öğretmişler sanırım. Türkçe eğitim vermek akıllarının ucuna gelmemiş. Ortaöğrenim düzeyinde Türkçe ilk II. Mahmut'un 1830'larda kurduğu rüşdiyelerle gündeme gelmiştir. Modern tipte ilk yüksek okul olan Galatasaray'ın eğitim dili Fransızcadır. Abdülhamid'in 1900 yılında kurdurduğu İstanbul Üniversitesi, yani Darülfünun, Fransızcanın yanında Türkçe eğitim veren ilk yüksek öğretim kurumudur. (Galiba 1770'lerdeki Mühendishane mektebi de öyledir, ama detaya boğulmayalım.)

Arapça eğitim millî bilinci bozar mı? Bozar. Ama millî bilinç dediğin şeyin yüzde doksan oranında cehalet, taşralılık ve dar kafalılıktan oluştuğunu düşünürsen, iyi mi olur, kötü mü olur tartışırız.

§

Şöyle düşünün. Maksat eğer tornacılık, tesviyecilik, silahşorluk yahut halkla ilişkiler gibi meslek ve sanat okulu değilse, gerçek anlamda İLİM ise, o zaman o ilim alanında insan evladının bugüne dek ürettiği her şeyi bilmek, öğrenmek ve anlamakla, bunlar yetmez ona katkıda bulunmakla mükellefsin. İlmi bizimki / onlarınki diye ayırmaya başladın mı battın gitti,

militan olursun, amigo olursun, bir orduya nefer olursun, sürüde davar olursun, ama ALİM olamazsın.

Çok dil bilen adamlar da yok mu, var. X dilinde eğitim görüp W, Y, Z dillerinde ilmi eserleri takip etmek mümkündür, bazen olabilir, imkânsız değil. Ama pratikte, ilim en çok hangi dilde üretilmişse yüksek öğrenimi o dilde yapmak en basit ve kolay yolmuş gibi geliyor bana. Boşuna zahmet çekmezsin. Gidip dünyanın bir yerinde ilmi bir tebliğ sunman gerektiği zaman millet ne dediğini anlar, sıkıntıdan esnemez.

Üniversitede Türkçe de Türkçe diye tutturanlar memleketten gerçek bilim adamı çıksın istemiyorlar sanırım, başka izahı yok. Kendilerinin ne kadar kof olduğu anlaşılmasın diye midir, nedir?

Bayrak

5 Ağustos 2009

Dünyanın bir yerinde, emek ve yetenek ürünü olan bir işte insan kendi ülkesinin bayrağı göndere çıksa sevinmez mi? Sevinir tabii: sevinmeyen ruhsuzdur. İnsan başarıdan pay çıkarır, oraya ait olmakla gurur duyar, tanıdıklar iyi bir iş yaptı diye mutlu olur. Bu memleketten kırk sene önce gitmiş, rejiminden nefret eden, insanını da sevmemek için yeterli sebebi olduğuna inanan insanlar tanırım; Türk takımı gol attı mı televizyon karşısında zıp zıp zıplarlar sevinçten. Aidiyet öyle bir şey, derin bir içgüdü.

Peki İstanbul'un her yerine iki-üç seneden beri eşek çükü gibi diktikleri o bayraklar beni neden rahatsız ediyor öyleyse? Şundan rahatsız ediyor. O bayraklar ulusun bayrağı değildir. Bir hizbin, bir siyasi görüşün bayrağıdır. Siyasi bir meydan okumadır. "Bu memleket bizimdir, bizden olmayan vatansızdır" diyen bir zümrenin vatandaşa verdiği gözdağıdır. Ya bize boyun eğ, ya da defol git Moskova'ya / Mekke'ye / Erbil'e / Vaşington'a yahut cehennemin dibine diye haykırırlar, gür bir sesle ve postal raprapları eşliğinde.

Ben bir ülkeye bundan daha büyük kötülük yapılabileceğini sanmıyorum. Bölücülüğün daniskası budur. Ulusa ait bir simgenin bir hizip tarafından gasp edilmesidir. Bir ülkede yaşayan herkesi doğal olarak bir araya getiren aidiyet duygusunun, zorba bir azınlıkça kirletilip etkisiz hale getirilmesidir. O bayrak eğer beni ve seni asmayı, kesmeyi, ülkeden kovmayı düşleyen bir azgın güruhun simgesiyse ben içim kahrolmadan nasıl sevineceğim, misal, Patagonya'daki hava olimpiyatlarında o bayrağın yükseldiğini görürsem?

§

Daniska demek "Baltık Denizi'ndeki Danzig limanından gelen en iyi kalite kürk" demekmiş eskiden, onu biliyor musunuz? O yerin şimdiki adı Gdansk, Polonya'da.

Bayrak Eski Asya Türkçesindeki **badrak** yahut **batrak** biçiminden geliyor. Asya Türkçesindeki /d/ sesi Türkiye Türkçesinde istisnasız her zaman /y/ olur ondan böyle olmuş.

Çük ta 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut'ta **çübek** ("çocuk zekeri") diye geçiyor. Türkî mi İranî mi olduğu tam anlaşılamayan **çub** (sopa, değnek) sözünün küçültmesi. Biz burada gerçi küçük anlamında kullanmadık o başka.
Hep kasan konular olmaz, biraz etimoloji de lazım, değil mi?[176]

İsot

6 Ağustos 2009

Yok kardeşim, üzgünüm, isot da Kürtçe değil.

Gene bir tanesi sayfalar boyu döktürmüş, ne Türk faşizmine yalakalığım kalmış, ne hangi menfur çıkarlara "hizmet ettiğim." Özbeöz Urfa malı olan isota sözlüğümde Türkçe demişim, halbuki Kürtçe olduğunu herkes bilirmiş, Türkler bu kelimeyi 1990'larda öğrenmiş, yalan konuşarak kime yaranmaya çalışıyormuşum, dıy dıy da dıy dıy.

Bakıyorum 1480 küsur tarihli Sultan Bayezit kanunnamesine, **issi ot**, "her türlü acılı baharat" gibi duruyor, ama karabiber demek de olabilir. [Hadi Halil Berktay gibi yapalım. Not 1: O tarihte daha bizim bildiğimiz yeşil/kırmızı biber Amerika'dan gelmemişti, o olamaz. Not 2: Ahmed Akgündüz yeni yazıya **ıssı ot** diye çevirmiş ama sanırım doğru olamaz; kelimenin aslı issidir, 17. yüzyıldan sonra ıssı olur. Özgün metne bakmalı nasıl yazmışlar.]

1680'de Meninski gayet net, **issi ot** demiş sin harfi ve şedde ile. Karşılığı şaşırtıcı, zencefil demekmiş. Ki o da ağız yakar fena halde. Yapı açık: issi demek sıcak, burada "yakan" anlamında. Ot Türkçede sadece küçük yeşil bitki değil, her türlü baharata, yemeğe katılan maddeye, ilaca ot denir, biraz İngilizce *condiment* gibi. İssi ot = yakar bahar.

Ahmet Vefik Paşa'da (1876) sözcük madde başında yok, ama Biber maddesinde ağzından kaçırmış, "Türkîde **isot** denir" demiş. Türkî demek burada "köylü ağzı" demek.

Demek ki neymiş? *İssi, issicek, issitme* İstanbul ağzında zamanla **ısı**, (ı)**sıcak**, (ı)**sıtma** olurken issi ot kaybolmuş, ama taşra ağzında eski ses değeriyle yaşamaya devam etmiş. Yakın devirde Urfa'nın en yakıcı biber çeşidinin adı olarak gene geri geldi. Urfa'da eskiden Türk mü vardı diye sorarsanız bilmem, yerlisine sorun.[177]

Sumerce I

7 Ağustos 2009

"Sümer mitolojisinde ilk yaratılan insana **lulu amelu** (işçi) denilmiş. Sanırım amele kelimesinin kökeni de Sümerce olmalı," diye akıl yürütmüş dillere meraklı olduğu anlaşılan bir okurum.

Genel kural şudur: bir yerde Sumerlere ve Sumerceye dair bir şey okudun mu yüz defa kontrol edip gözünle görmedikçe atmasyon kabul edeceksin. Sumercenin böyle bir şeyi var, insanlarda masal uydurma güdüsünü tetikliyor.

Hem yalnız bizim Öztürkçüler değil. Zecharia Sitchin adlı Azerbaycan kökenli Amerikalı bir yazar var, 2012'de Marduk dünyaya yaklaşacak, dünyanın sonu gelecek tezini ortaya atan adamlardan biri. Sanırım bu lulu amelu hadisesini ilk o salmış ortalığa, güzel ülkemizde ne kadar ezoterik meraklısı ve havaciva muhabbeti bağımlısı site varsa hepsi oradan iktibas etmişler.

Bakıyoruz Pennsylvania Üniversitesinin manyak boyutlardaki Sumerce veritabanına, **lu** insan demekmiş, **lulu** (teknik yazıda lu^{2}lu^{7}) "insanlık" ya da "insanoğlu", yani mankind. Hakiki veya mitolojik şahıs adı yok. Sumer mitolojisine dair temel referans olan Kramer'in kitabında da öyle bir şey yok.

Amelu diye arıyoruz, yok öyle şey. İnat edip bir kere daha arıyoruz, ve ağzımız açık kalıveriyoruz. Sumerce kısımda yok, ama Sumerce – Akatça ikidilli sözlük bölümünde vermişler, Sumerce lulu = Akatça amelu diye. İnsan = man gibi yani, insanman diye biri yok!

Sumerce ile Akatça alakasız iki dil, aralarında bin küsur sene fark var. Akatlar zamanında bir sürü Sumerce sözlük, ders kitabı vs. yazmışlar, Sumerceye dair ne biliyorsak çoğu oradan geliyor. Amca belli ki bir yerde görmüş, defterine not etmiş lulu amelu demek diye, sonra kitaba yazarken

“neydi ya bu?” diye azıcık düşünmüş, sonra bakmaya üşenmiş, bir hikâye uydurmuş.

Sumerce II

8 Ağustos 2009

Sumer dili ilk keşfedildiğinde, daha kimse nedir nasıldır bir şey bilmezken Julius Oppert adlı bir Alman 1855 yılında bunun tıpkı Macarca ve Türkçe gibi aglutinatif bir dil olduğunu farketmiş – yani sarmısak-la-ya-ma-dı-k-lar-ımız-ın-ki-ler-le-y-miş-sin-iz gibi zincirleme eklemlemeye müsait. Dolayısıyla “Turani” bir dil olabileceğini ileri sürmüş. Pek taraftar bulmamış gerçi ama bir otuz sene daha bu fikrinden caymamış.

Derken bilim adamları karıncalar gibi çalışıp Sumerceyi sökmüşler. Friedrich Delitzsch 1914’te ilk Sumerce sözlüğü çıkarmış, Poebel 1923’te gramerin hakkından gelmiş, Türki dillerle uzak yakın alakası olmadığını açıkça ortaya koymuşlar.

Tabii bu bilgilerin o günün koşullarında okyanusları, dağları, çölleri aşıp Avrupa’dan bize ulaşması zaman almış. 1930’da Ebedi Şef dünya tarihini yeniden yazmaya karar verince birileri “Sümer”lerin Türk olduğunu kulağına fısıldamış. O da beğenmiş, öyle olsun demiş; belki yarın bir gün Irak’a sarkacak olursak lazım olur diye de düşünmüş müdür bilmem. Ondan sonra sekiz yıl boyunca her vatansever Türk Dilbilimcisi “Sümerce a-gulug-guk ağıl demektir demek ki Sümerler Türktür” mealinde birkaç makale yazmayı gerekli – ya da en azından faydalı – bulmuş. Dünya literatürünü eşsiz incilerle donatmış.

38’den sonra konu tavsamış tabii ama etrafta halâ durmaksızın mu gu gu diye bir şeyler geveleyen birileri var bugün de. Ciddiye alan kalmadı gerçi, ama Atamızın teorisidir, açıkça “yallah” demeye de kimsenin şeysi yetmez.

Şapka Kanunu gibi, kaldırsan bir türlü, tutsan bir türlü!

Urfa

10 Ağustos 2009

Geçen gün Urfa'dan söz ettim ya, oranın adı Urfa değil Şanlıurfa'dır diye hatırlatma gereği duymuş birileri. Oysa ben o kadar emin değilim. Dört-beş yıl önce çıkan *Ankara'nın Doğusundaki Türkiye* kitabımda konudan bahsetmiştim, oradan aynen aktarayım. Biraz uzun olacak ama kusuruma bakmayın artık.

§

"Birinci Dünya Savaşının bitiminden sonra bir süre bir İngiliz garnizonu barındıran Urfa, 30-31 Ekim 1919'da Fransızlar tarafından işgal edilir. İşgal kuvveti 100 kadar Fransız ve daha çok sayıda Müslüman sömürge askerinden oluşmuştur.

İşgalden sonra şehirde Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti örgütlenir ve ayaklanma hazırlığına girişir. 29 Aralık'ta Urfa'ya atanan Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey [Ursavaş] Siverek'e giderek buradaki aşiretlerin desteğini sağlar. Aşiret kuvvetlerinden oluşan bir birliğin başında 7 Şubat 1920'de Urfa yakınlarındaki Karaköprü köyüne gelir. Fransızlara şehri 24 saat içinde boşaltmaları için gönderilen ültimatom kabul edilmeyince Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti milisleri ile birlikte şehri işgal eder ve Fransızları yerleştikleri binalarda kuşatır. Suruç [Kürt] ve Akçakale'nin [Arap] aşiretlerinin de katılmasıyla düşman kuvvetlerinin çok üzerinde bir kuvvet oluşmasına rağmen, savaşanların düzenli birlik disiplininden uzak olmaları nedeniyle kuşatma uzar ve çok kayıp verilir.

Kuşatmanın uzaması her iki tarafı da yıpratır ve karamsarlığa düşmelerine yol açar. Urfalılar sık sık resmi kuruluşlardan düzenli askeri birlik gönderilmesini ister, ancak düzenli birlik göndermenin Fransa'ya savaş ilanı anlamına geleceğini düşünen [Ankara] hükümet[i] buna yanaşmaz. Erzaklarını tüketen ve artık katırlarını kesip yemeye başlamış olan Fransızlar bekledikleri yardım da gelmeyince Urfa'dan şerefle ayrılmanın yollarını aramaya başlarlar. Arabuluculuk için şehirdeki Ermenilerden

yardım isterlerse de Ermeniler bu konuda aracı olmayı reddederler. Bunun üzerine Fransızlar Amerikan yetimevi yöneticisi Miss Holmes'le bağlantı kurarlar. Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ile yapılan görüşmelerden sonra birtakım şartlara bağlı olarak şehri terketmeyi kabul ederler. Buna göre şehirdeki Ermenilerin can güvenliği sağlanacak, Urfa'da ölen Fransızların mezarlarına saygı gösterilecek, ağırlıkların taşınması için yük arabaları ve deve verilecek, esirler iade edilecek ve Urfa eşrafından 10 kişi gidecekleri yere kadar Fransızlara eşlik edecektir.

11 Nisan günü Fransızlar eşraftan on kişi yerine bir teğmen komutasındaki on jandarma eri eşliğinde Suruç yolundan Carablus'a doğru hareket eder. Ancak Fransızların şehri terketmesi Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti içinde tartışmalara yol açar. Ali Saip Bey önderliğinde bir kesim, Fransızların şartlarının kabulünü içlerine sindirememiştir. Fransızların geçeceği yol üzerinde Şebeke Boğazında pusu kuran milis ve aşiret kuvvetleri geceleyin Fransızlara saldırır. Üç saat süren çatışma sonunda Fransızlar 296 ölü ve 67 yaralı verir. 140 kadar Fransız da esir edilerek Urfa'ya getirilir.

Urfa'nın kaderini belirleyen bu çatışma nedeniyle yıllar sonra TBMM kararıyla Urfa'ya “Şanlı” unvanı verilmiştir.”

1988 tarihli Urfa İl Yıllığından kısaltılarak alınmıştır. Köşeli parantezler tarafımdan eklenmiştir.)

Norşin

11 Ağustos 2009

Eyvah, Canan Arıtman haklı mı çıktı ne? Cumhurbaşkanı Gül Kürtçe zannedip Norşin'e Norşin demiş. Heyhat, Kürtçe değil Ermenice! **Nor** yeni, **şen** – aslı ince é ile şéndir, yerel ağızlarda şin olur – köy, daha doğrusu yerleşim, imar edilmiş yer, mamure. Bildiğiniz Yeniköy yani. Azerbaycan'da iki tane Norşen var, ikisinin de adını düzeltip Yenikend yapmışlar.

Bizdeki Muş ovasının doğu ucunda, ufak çaplı bir doğa harikası olan su kaynağının başına kurulmuş. Seyyah Lynch'e göre 1890 küsurda nüfusu Kürtmüş, ama başka kaynaklara bakarsanız bu köyde meşhur "Ermeni halıları" yapılırmış, ne iştir bilmem.[178] 17-18 Temmuz 1915'te civar köylerin Ermeni ahalisini buraya toplayıp yakmışlar.

Kürtçe olsa **Nûşar** olurdu herhalde.[179] Doğal olarak, bir sürü Nûşar da var o coğrafyada. En meşhuru galiba şimdi adını Şemdinli ettikleri kasabadır. Şemdinân memleketinin başşehri eskiden orası değildi, Nehri adında bir acayip cennet misali kasabaydı. Medresesi, tekkesi, sarayı vs. meşhurdu. 1925'te taş üstüne taş bırakmamacasına yıktılar, oraların hükümdarı mesabesinde olan Seyyid Efendiyi Diyarbakır'da astılar, kaza merkezini de askerî kontrole daha müsait olan Nûşar'a taşıdılar.

Şemdin adı da Türkçe veya Kürtçe değil maamafih, Süryanice. Aslı Şamizdîn imiş, ne demek bulamadım. Nasturi Hıristiyanların başpatriği eskiden kadim usul gereği buranın Nohçi aşiretinden seçilirmiş. Barzani ailesi de, bak hele, o aşiretin bir koluymuş.

O bölge öyledir, neyi kazısan altından başka şey çıkar.

Light

12 Ağustos 2009

Türkçede **light** diye bir sözcük var mı? Vallahi herkes kızacak gene ama bana sorarsanız var. 1990'ların ortasıydı yanılmıyorsam, o ara çıkıp sönen semi-entel gazetelerden birine "Cumhuriyet light" diye isim takmışlardı. O günden beri hep bir şeylerin laytı çıkıp duruyor – light mayonez, light şarap, light terminoloji, light egzersiz, light erkek, light darbeci, yüzlercesi var. "Herhangi bir ürün veya hizmetin hafif veya az güçlü modeli" diye tanımlanabilir sanırım.

İngilizce değil bir kere, unutun. Mesela **light erkek** İngilizcede bir anlam ifade etmez (light male?). Buna karşılık İngilizcede herhangi bir şeyin hafifi light olur, çanta, taş, bulut, hastalık vs., bu da Türkçe kullanıma uymaz. İngilizceden gelmiş evet ama buranın şartlarına intibak etmiş, asimile edilmiş ya da edilmek üzere diyeceğiz mecburen.

Uzun vadede kalır mı gider mi bilmem. Ama 2009 yılı itibariyle geçerli Türkçenin sözlüğünü yap desen bunu da katmak gerekir bana sorarsanız. TDK sözlüğünde **labros** var (lapina balığının büyük cinsi), **lanarkit** var (bir mineral), **laskine** var (bir iskambil oyunu), **lavdanom** var, **laza** var (bal koymaya yarayan küçük tekne). Son on senede bir Allahın kulu bunları yazıda kullandıysa şaşarım. Lightı bilemedin üç günde bir her gazetede en az bir kere görüyorum. E, hangisi Türkçe?

§

Peki problem ne? Problem şu. Türkçede 1983-85 gibi bir tarihte sessiz sedasız bir devrim oldu. O güne kadar usul, İngilizceden gelen kelimeleri Türkçe telaffuza göre açıp yazmaktı (*tramvay, fayrap, flört, centilmen, folklor, futbol, gol, aut, taç, şut* vb.). Memlekete aniden sihirli değnek değmiş gibi bu usul oybirliğiyle kıroluk sayılıp kaldırıldı, yeni giren kelimeler orijinal imlayla yazılmaya başladı. Şimdi *imeyl, dilit, rak, aysti, praymtaym, çizkeyk* yazın bakın millet neresiyle gülüyor.

Bakın şu işe. **Kovboy** oluyor (çünkü 1980'lerden eski) ama vestırn olmuyor, **western** oluyor. Aynı İngilizce kelime 80'den önce futbol terimi olarak gelmiş, **aut** olmuş, 85'ten sonra moda terimi olarak gene gelmiş, bu sefer **out** olmuş. Neden? Çünkü moda değişmiş, fonetik imlaya göre yazmak out olmuş, o kadar basit. Merak etmeyin, "aut" yazımı da alt tarafı 1928 modasıdır, "daha Türkçe" filan değildir, olsa olsa "erken 20. yüzyıl Türkçesi"dir, hepsi bu.

Light da Türkçeye 90'larda değil 70'lerde girmiş olsaydı doğru imlası layt olurdu. Nasıl slayt var, ofsayt var, öyle.

Siz daha Türkçenin imlası fonetiktir, "yazıldığı gibi" okunur sanın! Dünyada hiçbir dil uzun vadede böyle bir şeyi koruyamamış. Türkçenin de fonetik imlayı koruması mümkün değil, koruyamayacak.

Aganigi

13 Ağustos 2009

Çağdaş Türkiye argosunda **aganigi** = oynaşmak, cinsel ilişkide bulunmak. On yıl kadar önceki Fiskobirlik fındık reklamlarından mı türedi, yoksa daha önceden de bu anlamı var mıydı emin değilim. Tam hali **aganigi naganigi**, kısaca ilk kelime söyleniyor.

Nereden geldiğini biliyorsunuz değil mi? Devr-i kadimden beri bütün çocukların (ya da İstanbul çocuklarının) bildiği bir kuş dili vardır. Kelimenin her sesli harfi ikilenip araya /g/ sesi eklenir. Misal, Sevan > segevagan, ananı > aganaganıgı. Hızlıca birkaç tane yapınca kontrolsüz olarak gülmeye başlarsın, neden bilmem.

Aganigi naganigi biçimi yanılmıyorsam "ananı" sözcüğünden türemiş olmalı, ama şekli neden ve nasıl bozulmuş tam anlamadım. Farklı bir kuş dili lehçesi olabilir mi acaba? Anneye yönelik saldırgan bir ifade nasıl bir kapsam ve niyet dönüşümüne uğramış, o da piskolokları ilgilendiren ayrı bir konu olmalı.[180]

Günün anlam ve önemi neymiş peki? BİR, dilin yeni kelime üretme yöntemleri tahmin etmeyeceğiniz kadar çok ve çeşitlidir. İKİ, en uyduruk alanlarda bile dil öyle sistemli, öyle sofistike kurallar üretir ki hayret edersiniz. Ve tabii ÜÇ: Yunusemre Türkçesinde aganigi yok, boşuna aramayın.

Pirinç

14 Ağustos 2009

Dillerin tarihteki evrimini anlamak için bin tane ses kuralı ezberleyeceksin. Misal: eski İran dillerinde kelime başındaki /w/ sesi modern Farsçada daima /b/ olur. Misal: Eski İrancadaki /c/ veya /ç/ sesi doğu İran lehçelerinde aynen kalır, batı İran lehçelerinde /z/ olur; modern Farsça karışık bir dil olduğundan her iki biçimi bazen yanyana barındırır. Misal: Antik çağ Yunancasında /w/ sesi kaybolur, ama ardından gelen sesliyi /o/ya çevirir.

Soyut şeyler tabii, gözlerinizin kayar gibi olduğunu görüyorum buradan. Ama uygulayınca bakın ne kadar zevkli.

Pirinç bundan onbin yıl kadar önce Güney Hindistan'da çıkmış. Hindistan'ın Hintavrupalı kavimler gelmeden önceki yerli dili olan Dravid dilindeki adının ***wrinca-** olması gerekiyor, çünkü bugünün Dravid-sonrası dillerinden Tamilcede, Telugu dilinde, Malayalam dilinde hep bunun türevleri geçerli.

Uyguluyoruz kurallarımızı, Eski Batı Farsça ve Medce ***wrîza**, Eski Doğu Farsça ***wrinca** (veya wrîha) olmalı diyoruz. Baştaki yıldız "yazılı örneği yok, sadece tahmin" demek. Ama bakın Kürtçe **rîz**, tipik Batı İranca.[181] Modern Farsça **brinc** yahut **birinc** belli ki bir doğu lehçesinden gelmiş. ("Modern" dediğime bakmayın, modern dedikleri onuncu yüzyıl sonrası.) Türkçeye ilk Selçuklular zamanında girmiş görünüyor, doğal olarak İran veya Horasan gibi bir yerlerde.

Yunanca **oryza**'dan yazılı eserde ilk söz eden, Büyük İskender'in vakanüvisi Aristobulos, "Hint yiyeceğidir" demiş MÖ 320 civarında. Ama Yunanca kelimenin direkt Hintçeden değil Persçeden yani Eski Farsçadan geldiği belli. /z/ onu gösteriyor. Baştaki /wi/ kural gereği /o/ olmuş.

Latince **oriza**, oradan Fransızca **riz**, İngilizce **rice**, İtalyanca **riso**, Almanca **Reis** (/rays/) hep Yunanca üzerinden yürüyen dalın uzantıları. Buna karşılık İspanyolca **arroz** Arapça **ar-ruzz** biçiminden türemiş.

Öztürkçe karşılığının olmaması hepimizi üzüyor tabii, ama elden ne gelir?

Tırlatmak

15 Ağustos 2009

Yazarınız tırlatmak üzeredir.
Biliyorsunuz asıl işim bu kelimebazlık işi değil. İzmir'in dağındaki bir köyde, 54 yataklı bir acayip köy otelinin yürütücübaşıyım. Haftada yedi gün sabahtan akşama dek yok hidrofor bozulmuş, yok müşterinin otobüsü kaçmış, aşçı ile yamağı kavga etmiş, bürodaki kızın evleneceği tutmuş, nalburun çeki ödenmemiş, lavanta toplama vakti gelmiş, hepsi benden soruluyor. Akşamları da masa masa dolaşıp konsomasyon yapıyorum.

Ağustosta işler hep yoğundur; bu sene büsbütün çığırından çıktı. Yedi düvelin ileri gelenleri sanki sözleşmiş gibi bize gelmeye karar vermişler; hepsi ilgi ister, sevgi ister. Yetiştiğim kadar yetişiyorum, yetişemediğimde işi Ayşe'ye yıkıp, pır, kaçıyorum.

§

Sonra kaya mezarı işim var, geçen haftaki *Aktüel'*de okumuşsunuzdur. Fethiye'dekiler, Dalyan'dakiler gibi bir kaya mezarı yapmak yirmi senelik hayalimdi. Hayatta bir kayamezarın bile yoksa ha yaşamışsın ha yaşamamışsın ne farkeder, değil mi?

Baktım yaşlanıyorum, şurada kaç senelik ömrüm kaldı. Dört ay önce kolları sıvadım, işe giriştim. Bizim köyün az ilerisinde yirmi metrelik nefis bir kaya cephesi var, yekpare mermer. Onun tam alnına beş altı metre boyunda bir İyonik tapınak fasadı oymaya başladım. Üç işçi tam gün çalışıyor. Ben de her gün iki üç saat gidip çekiç sallıyorum. Dağa vurmak iyi geliyor, sakinleştiriyor, beynim dank dank sarsıldıkça sanki içi boşalıyor. İşi öğrenmeye de başladım, sırf keski ve spiral kullanarak jilet gibi düz cephe kesebiliyorum artık. Yarın turizm batacak olursa taşçı ustası olarak karnımı doyururum herhalde.

§

Sözlerin Soyağacı'nın yeni baskısını bu ay sonuna yetiştirme sözüm var, o iş hepsinden beter. Onüçbin kelimenin Türkçede ilk tesbit edildiği tarihi arama faslı bitti sayılır. Arapça kökenli kelimelerin Osmanlı Türkçesinde kazandığı değişik anlamları Kemalpaşazade, Meninski ve Vefik Paşa'dan izleme faslı da tamam. Yeni çıkmış kelimelerden 350 tane ekledim, daha uğraşmayacağım. (Bitmiyor da mübarek, daha dün **sim kart**, **outlet** ve **tırlatmak** eklendi.) Arapça-Farsça kelimelerin eskiden sadece Latin harfleriyle transkripsiyonunu vermiştim; onları Arap alfabesine çeviren bir makro yazdım, üç gece sabahladım ama o iş de tamam. 8800 kelime doksan saniyede Arapçalaştı, güzel oldu.

Veritabanında dokuz ayrı tabloya dağılmış malzemeyi derleyip tek metin haline getirmek daha sekiz on günümü alır sanırım. Sonra önsöz var, bibliyografi var, ıvır zıvır var. Gece dokuzda bu işe oturuyorum, dörtten önce yattığım vaki değil.
Özetle: yoruldum. Kelimebaz'a yetişemiyorum. Bana bir onbeş gün müsaade etseniz ne iyi olur. 1 Eylül'de taze kafayla devam ederiz.

Tatil

1 Eylül 2009

Yok, vallahi tatil filan yapmadım. Bir aydır hemen her gece sabah beşlere kadar çalıştım, gözlerim pörtledi, göbeğim sarktı, sırtımın ağrısından duramaz oldum. Ama sözlüğümün yeni baskısını alnımın akıyla yetiştirdim. Güzel oldu, bayramdan önce çıkıyor. Her gün her gün bu adamı okumayayım, bir kereden hepsini öğreneyim, elimin altında olsun diyorsanız hiç durmayın, alın derim.

Şimdi ah bir tatil olsa ne iyi olurdu! Hayalimde Yeni Gine, Baharat Adaları, Selebes, Seram öyle yerler var, ama vakit ne gezer? İki gün Kelebekler Vadisi neyimize yetmez. Merak etmeyin, yazıyı aksatmam. Bayağı konu birikti hazırda.

§

Tatil'i *Elifin Öküzü'*nde de yazmıştım, refresh edeyim.

Arapça ayın harfiyle **^{c}atâlet** “boş veya işsiz olma”, **^{c}âtıl** bunun faili, boş veya işsiz olan. **Ta^{c}tîl** de fiilin yaptırgan hali, boşaltma, işe son verme, işlemez kılma. Bilirsiniz, o anlamda kullanımı da halâ vardır: işçiler işi tatil eder, ruhsat mafyasından bir kokmuş memur gelir inşaatı tatil eder, vs.

Bayram tatili ve *okul tatili* deyimleri sanırım 19. yüzyılın ikinci yarısında piyasaya çıkmış. *Tatil yapmak* 1950'lerden itibaren görülüyor, ama *tatile gitmek* ve *tatile çıkmak* ne zaman dilimize girdi, emin olamadım. TDK sözlüğünde ikisi de yok henüz, daha farketmemişler garibim; oysa bana sorarsanız en azından 1980'lerden beri varlar.[182] *Tatil köyü* ilk 1970'lerde duyuldu, Club Méd sayesinde. Ya *tatil beldesi*?

Yalan Fırtınası

2 Eylül 2009

Meşhur belgeyi imzalayan albayı şutlamışlar.[183] Sonra da bildiri yayınlamışlar ki, aslında zaten kadro yokmuş da, albayın şahsıyla değil sınıfıyla ilgiliymiş de, hede hödö.

Bir: Türkiye'de bu bildiriye inanacak kadar saf bir Allahın kulu var mıdır? İki, esas çarpıcı nokta bu değil, başka: Bildiriyi yazanlar belki biri buna inanır diye düşünecek kadar saf mıdır? Adamlar sadece yalan konuşmuyor, inandırıcı olmadığını bile bile, alenen ve meydan okuyarak yalan konuşuyor. Yerse!

Açın gazete koleksiyonlarını bakın, son yirmi senede basına yansımış binlerce beyanları arasında utanmazca, yırtıkça, arsızca yalan olmayan Allah için BİR TEK söz var mıdır? "Erin elinde el bombası patlamış, kazadır:" yalan. "PKK Çukurca'ya mayın koymuş:" yalan. "Son teröristi öldürünceye kadar savaşacağız": hem yalan, hem taammüden seri cinayet itirafı. "O belge bizim değildir, albay evinde yazmış zahir:" yalan. "Denizden boru çıkmış ne var bunda:" yalan. "Sınırdan 200 terörist girmiş:" yalan. "23 Nisanda kızlar namaz kıldığı için cumhurbaşkanı seçimini iptal ettik:" yalan. "Sabiha Gökçen'e dil uzatan gizli emeller peşindedir:" yalan.

Koca orgeneral, binlerce sayfalık güncesi ortaya saçıldığında "benim değildir" diyebildi; yetmedi, iftira ve tazminat davası açtı. Yalanı ortaya çıkınca genç kuşakların ahlakını koruma adına harakiri yapmayı aklına getirdi mi? Ne gezer!

§

Bu nasıl bir ruh halidir? Nasıl bir kurumsal kültürdür? Psikolojik savaşta düşmanı şaşırtmak için hakikati gizlemek gerekir desen o da değil. Burada hayat tarzı haline gelmiş bir şey var, bir ahlak çöküntüsü var. Düşmanı kandıracağım derken kendi kendini kandırmaya başlarsan savaşı kazanmazsın ki, kaybedersin.

Esas mevzu nedir ben size söyleyeyim. Esas mevzu tehdit ve itaattir, kuşkunuz olmasın. Ben yalan konuşuyorum, sen yalan konuştuğumu biliyorsun, bildiğini de biliyorum, buna rağmen esas duruş gösterip “emret komutanım”ı basacaksın diyor. Vatanımızın en güvenilir kurumu hangisidir diye sorduğumda da hiç es vermeden doğru cevabı bileceksin. Kuşku ifade eden en ufak bir sinyal verirsen potansiyel hainsin demektir. İçinden başka şey geçiyordur, yarın öbür gün “yetti gayri” deyip emrime itaat etmezlik de edebilirsin.

Yalana itaat, itaatin nihai testidir: turnusol kâğıdıdır. Doğruya itaatin motivasyonundan asla emin olamazsın – belki de adam dürüsttür? Ben “Fransa'nın başkenti Paris” dedim, sen “haklısın komutanım” diye cevap verdin: bana mı yoksa hakikate mi itaatinden öyle dedin, bilemem. Ama “Fransa'nın başkenti Çemişgezek” dediğimde hala itaat ediyorsan o zaman geriye kuşku kalmaz. “İşte hakiki Türk askeri!” diye seninle gurur duyabilirim.

§

Türk dil ve tarih tezlerini bir de bu açıdan düşünün, bakın nasıl her şey yerli yerine oturuyor.

Adam kelime Türkçe değil tilcik diyeceksin diyor, Sumerler Türktür diyor, Kürtler kart kurt eden dağ Türkleridir diyor, Kurtuluş Savaşında İngilizleri denize döktük diyor, Türkleri zaten Ermeniler kesti diyor... İnsan durduk yerde nasıl bu kadar saçmalar diye düşünmeyin, hepsini birer itaat testi olarak görün. Boyun eğen bizdendir; kuşkulanan haindir. Bakın o zaman Cumhuriyet tarihimiz nasıl pırıl pırıl aydınlanıyor.

İstanbul

3 Eylül 2009

Osmanlıda, misal, Trabzon deyince normal olarak Trabzon kenti kastedilmez, Trabzon beyliği ya da vilayeti kastedilir. Sur içindeki kent için *nefs-i Trabzon* diye ayrıca belirtirler, Trabzon'un içi manasına. “Trabzon'un neresindensin? İçinden.” O mantık.

Bizans Rumcasında da belli ki aynı yolu izlemişler. Rumcadan Türkçeye geçen şehir ve kasaba adlarının çoğunda isim aynen alınmaz, başına εἰς edatı eklenir. Bu edat Rumcada duruma göre–e halini ya da –de halini belirtir, ama burada sözkonusu olan “o yerin içi” anlamıdır. Normalde **is**, ama sert sessizle başlayan kelimelerden öncesadece **s** okunur. Kelimeyi dativ haline sokar, yani adın arkası –os ile bitiyorsa –on olur, –is ile bitiyorsa –i olur. İsmin başında artikel varsa **ston** (eril) veya **stin** (dişil) biçimini alır.

Örnek verince anlaşılacak, merak buyurmayın. Mesela kentin adı *Amisós*, -de hali *is Amisón*, Türkçesi **Samsun**; baştaki /i/ neden yutulmuş bilmiyorum. İsim *Nikéa*, suriçi mevkii *is Nikéa*, Türkçesi **İznik**. İsim *Nikomídia*, içi *is Nikomídia*, Türkçesi **İznikmid**; çok sonraları **İzmit** diye kısaltılmış. İskilip'te (*is Kalipi*), İstanköy'de (*stin Kô*) aynı hadise var. Adanın adı Kos, Türkçesi neden İstanköy diye merak etmiş miydiniz?

Bizans başkentinin adı Konstantinupólis, malum, ama kullanımda her zaman *i Pólis* diye geçer, “The Şehir” yani, bundan başka şehir mi var gibisinden. Surla çevrili yarımada kısmı haliyle *stin Póli*'dir, yani *in-the-City*, Almancası *zur Stadt*. Rumcada /n/ sesine bitişen /p/ yumuşayıp /b/ olur; Türkçede baştaki çift sessizin önüne dolgu sesi eklenir. Etti mi **İstinbol**? Geri kalan iki seslideki değişimin de bir açıklaması vardır elbet. 20. yüzyıl başlarına dek Türkçe telaffuzun **İstanbol** olduğunu hatırlatalım, yetsin.[184]

Ramazan

4 Eylül 2009

Oniki artı bir aylı takvimi yanılmıyorsam MÖ 600'lere doğru eski Babilliler keşfetmiş. Hemen ardından İranlılarla Yahudiler, bir süre sonra da Yunanlılar benimsemiş. Bu sistemde ay hakiki aydır, yani hilali görünce başlar. 354 günlük ay yılı ile 365 küsur günlük güneş yılı arasındaki farkı telafi etmek için de üç yılda bir ekstradan bir ay eklenir. Böylece aylar azami 20-30 günlük bir kayma payıyla her sene aynı mevsime denk gelir.

İskender'in halefleri döneminde bu sistemi kaldırıp 12 aylı güneş takvimine geçmişler, süre birimi olan ayla hakiki ay arasındaki ilişki kopmuş. Bizim alafranga takvim özünde bunun devamıdır.

Araplar ise 12+1 sistemini kullanmaya devam etmişler. Arapça ay isimlerinin bazıları açıkça mevsimsel olaylara işaret eder. **Cumâdî** evvel ve ahir, mesela, suyun donduğu aylar demek. **Rabî^{c}** evvel ve ahir yağmur mevsimi, ya da tomurcuklanma ve yeşerme zamanı. **Şa^{c}bân** yaz başında kışlık konaklama yerlerinin terkedildiği, aşiretin küçük gruplar halinde dağılıp sulak vaha aramaya çıktığı ay. **Ramazan** da "aşırı derecede ısınmak, cayır cayır yanmak" anlamına gelen ramadh رمض fiilinden. O mevsimde gündüz saatlerinde yiyip içmekten ve zorlayıcı etkinliklerden kaçınmak mantıklı bir usul olsa gerek. Yaz ortasında savaş da olmaz, insan telef olur sıcaktan; o yüzden Ramazan boyunca savaşlara ara verilmesi de makul.

Biliyorsunuz Kur'an yıla onüçüncü ay ekleme usulünü net bir ifadeyle yasaklamış. O zamandan beri Arap ayları her yıl 11 veya 12 gün geri kayıyorlar. Neden böyle bir kurala gerek görmüşler, mantığı nedir, benim anladığım konular değil. Bana bariz bir gerileme gibi geliyor ama bilmediğim bir gerekçesi vardır mutlaka. [185]

Levent-Maslak

5 Eylül 2009

Maslak şimdi İstanbul'un şıkıdım semtlerinden biri. Ama adı mezbaha demek, heyhat. Eskiden şehirden saatlerce mesafede kör ıssız bir yerdi, belli ki mezbaha için uygun bulmuşlar. Öyle eski Osmanlı devirleri filan da değil, sanmam; geleneksel kara düzende hayvanı evinin önünde boğazlarsın olur biter. 20. yüzyıl başı gibi, modernleşme çağında olmalı.[186]

Aslı **maslax**, Arapça "derisini yüzmek" anlamına gelen **salx** fiilinden, "deri yüzme yeri". Salx-hane de aslında tam aynı anlama gelir, güncel Türkçede **salhane** olmuş.

§

Levent'in adı Levend Çiftliği'nden geliyor. Başıbozuk Kampı diye tercüme edebiliriz.

Levend önceleri Osmanlı donanması için Anadolu ve Rumeli sahil ahalisinden toplanan düzensiz eratın adı. Daha sonra Anadolu'daki beylerle ağalar da kendi hesaplarına levend toplamaya girişmiş, ufak ufak hükümdarlık havaları çalmaya başlamışlar. 1772'de Rus harbi sırasında işler iyice çığırından çıkınca hükümet bir fermanla levendliği yasaklamış. Varolanlardan tutabildiklerini de Beşiktaş'ın tepesinde kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde kampa alıp doğru düzgün bir askerî eğitim vermeye çalışmış. Yanılmıyorsam Osmanlı ordusunun "modernleşme" sürecinde yapılan yeni tipte ilk kışla budur. İkincisi Üsküdar Davutpaşa'dadır.

1808'de yeniçeriler son kez ayaklandığında gidip Levend Çiftliği ile Davutpaşa kışlasını yakmışlar. Böyle postmodern şeyler bize gelmez, gâvur icadıdır, şeriatımızın değiştirilmesi teklif bile edilemeyen maddelerine aykırıdır diye düşünmüşler sanırım.

Basur

7 Eylül 2009

Etimoloji ne işe yarar? Bir işe yaramaz aslında. Kelimelerin hikâyesi insan hikâyeleri gibidir, biraz hoşça vakit geçirirsin, şansın varsa biraz da ufkun açılır. O kadar.

Mesela şu, kaç yıldır sözlüğümde durup duruyormuş, farkında değilmişim, geçen gün farkına vardım. Lüzumsuz bilgi, ama keyifli.

Arapça **beşer** insan. Ama özellikle etten kemikten bir şey olan insan, ademoğlunun "yüce" yanı değil. Beşer şaşar, hafızası da nisyanla maluldür, filan. Aynı sözcüğün Arapça birtakım marjinal anlamları da varmış, "saçın döküldüğü yerde görülen deri" ya da "yüzülmüş derinin altındaki et kıymığı" gibi. Arap dilcileri bu anlamlar arasındaki bağı kendilerince yorumlamaya çalışmış, türlü görüşler ileri sürmüş, ama kesin bir şeye varamamışlar.

Halbuki Arapçayla akraba bir dil olan Aramice/Süryaniceye bakınca durum net. O dillerde **besrâ** ve **besrô** "et", aynen bonfiledeki gibi. Aramice /s/ eşittir Arapça /ş/ olduğuna göre konu çözülmüştür sanırım. Eti belli ki "insan gövdesi" anlamında kullanmışlar Arapların ataları, "O that this too too solid **flesh** would melt/Thaw, and resolve itself into a dew!" diyen Hamlet gibi.

Peki sizce **bâsûr** nedir? Arapça tabii, ama çift uzun sesliden anlaşıldığı kadarıyla Öz Arapça bir kelime değil. Zaten Arapçada bununla bağlantısı kurulabilecek bir b-s-r kökü yok. Belli ki Aramiceden veya benzer özellikleri olan bir başka Sami lehçesinden misafir gelmiş. Esas anlamı "iri ve çirkin et parçası". Yalnız bizim basur dediğimiz rahatsızlığa değil, et şeklinde her türlü tümöre bu isim verilirmiş. Kadınlarda labia minora'nın etli çeşidi de bâsûr imiş.

Meğer.

Havlu

8 Eylül 2009

Havlu havlıdır tabii, havı olan manasına. 17. yüzyılda henüz bağımsız kelime olmamış gibi, sözlükte **havlu makrama** diye deyim geçiyor. Makrama peşkir demek, dolayısıyla "havlı peşkir", düz kumaş peşkir değil pırtıklı cinsi.

Asıl ilginci ne biliyor musunuz? Türkçede bugün dilin temel kurallarından biri bildiğimiz küçük ses uyumu var ya, 17. yüzyıl sonlarında ortaya çıktı. Yani bugün nın/nin/nun/nün yahut dı/di/du/dü diye dörtlü çekim yaptığımız ekler daha önce ikili ses uyumuna tabiydi. Geçmiş zaman –di'si mesela **geldi, güldi, saldı, kodı, yutdı, öldi** diye söylenirdi. Sahiplik eki lu/lü idi, **havalu, sevgilü, cebelü, canlu, develü, kitaplu** vesaire.

Havlunun da normal olarak havlı'ya dönüşmüş olması gerekirdi. Neden dönüşmemiş peki? Tek bir açıklaması olabilir bunun: demek ki daha 1680-90'larda insanlar havlu kelimesini ekli bir türev gibi değil kalıp bir sıfat gibi algılamaya başlamıştı. Ek olduğunu unuttular, o yüzden –lu ekini –lı diye düzeltme gereği duymadılar. Yoksa onbinlerce kelimede, sonradan Türkçe öğrenen yabancıları deli eden bir rahatlıkla doğru eki tık diye seçmeyi biliyoruz, bunu neden istisna edelim?

Düşünün 1700'lerin başındaki Hakkı Devrimleri! Gazetedeki köşelerinde nasıl köpürmüşlerdir: "Axir zemande gençler Türkçeyi eyüce unutdı mîrim, sevgilüyi sakız çeyner gibi yayup 'sevgili' deyüben daxı havalu olıp durırmış. Ne olacak bu Türkçenin hali, getdi dilimiz elden getdii!"

Balık Tiyatroları

9 Eylül 2009

"Şehrin Türkçesi balık mıdır" diye sormuş, kutadgubiliklere meraklı görünen bir okurum. Hemen kontr soruyu çaktım: **şehir** mi Türkçedir, (şehir anlamında) **balık** mı Türkçedir? Bu ciddi bir soru. Sokaktan ilk geçen bin kişiye sorabiliriz mesela.

Balık daha Türkçedir diyenler bence feci bir ideolojik körlükten mustaripler. Sokaktan geçen bin kişinin bildiği dilin TÜRKÇE OLMADIĞINI ileri sürmek zorundalar, mantıkî tutarlılık uğruna. Aynı hesapla İngilizce de İngilizce değildir, Çince de Çince değildir. Dünyada hiçbir dil "gerçek" değildir, hepsi de "bozulmuş" çünkü. Aralıksız bozulmaya devam ediyorlar üstelik.

Türkçe dedikleri dil neden BUGÜNKÜ insanların konuştuğu dil değil de 8. yüzyılda Ortaasyadaki insanların konuştuğu dildir? Eski olan makbulse neden mesela Orhun Türkçesidir de MÖ 2. yüzyıl yahut binyıl Türkçesi değildir? Aralıksız değişen bir sosyal organizmayı neden rastgele bir tarihte – hayali bir geçmişte – dondurma ihtiyacı duyarlar?

§

Balık Orhun yazıtları çağında yoğun olarak kullanılan bir kelime. Beşbalık, Togu balık, Xanbalık gibi şehir adları var. 11. yüzyılda yazan Kaşgarlı Mahmud'a göre "Uygurcadır", artık kullanılmaz olmuştur. 15. yüzyıl Çağataycasında bir arkaizm olarak hatırlanır. Türkiye Türkçesinde herhangi bir tarihte kullanıldığını sanmıyorum.[187]

Etimolojisi muğlaktır. Muhtemelen "durma yeri, durak, konak" gibi bir anlamı var, *balmak* fiilinden. "Kondu" da diyebiliriz.

Her kültürün şehir adı sanırım kendi evriminden etkilenmiş. Farsça **şehr** "krallık, beylik" demek, zamanla "kralın/beyin oturduğu yer" olmuş. Arapça **beled** biraz Türkçe gibi, durma ve konaklama yeri, ama özellikle

tarım yapılan işlenmiş yer; çöl ve sahra zıddı. Yunanca **pólis** “müstahkem mevki, kale, surla çevrili yer”. Latince **civitas** “birkaç aşiretin sözleşme ile oluşturduğu kolektif varlık”. Almanca **stadt** da muhtemelen “durma yeri”.

Al sana bir doktora tezi konusu daha!

İsm-i zaman ve mekân

10 Eylül 2009

Geçen gün maslak salx'tan gelir, hayvan boğazlama yeri demektir dedim ya. Birkaç okurumun aklı yatmamış, nasıl yani diye sormuşlar.

Arapça'da ism-i zaman ve mekân dedikleri son derece şık bir kelime kalıbı var. Üç harfli fiil kökünü alıyorsunuz, *maSSaS* veya *maSSiS* kalıbına sokuyorsunuz. Bazen arkasına dişil eki olan –a(t) ekliyorsunuz. O işin yapıldığı yer veya zaman anlamına gelen bir isim elde ediyorsunuz. Üç sessizin yerine S simgesini kullandım. *Mef^{c}el* ve *mef^{c}il* desem klasik tip eğitim görmüş olanlar da anlar.

Buyurun örnek. ^{c}İbâdet malum, kökü ayın-b-d; **ma^{c}bed** ibadet edilen yer. Ğurûb güneşin batması; **mağrib** güneşin battığı yer, yani Batı. Kitâb yazma, **mekteb** yazı yazılan yer. Cülûs oturma, **meclis** oturma yeri. Tabx etmek yemek pişirmek, **matbax** yemek pişirilen yer. Bizde önce mutbak, sonra 20. yüzyıl başlarında **mutfak** olmuş. Ziyaretten **mezâr**, ziyaretgâh; /y/ yumuşak bir sessiz olduğundan erimiş, a'nın uzamasına neden olmuş. Cereyan akma, mecrâ derenin aktığı yatak; bunda da son sessiz /y/. Zirâ^{c}atten **mezra^{c}**, tarım yapılan yer. **Menzil**, yolculukta attan veya arabadan inme yeri, konak; inmek anlamına gelen nüzul'den. Sükûn bir yerde durma veya oturma, sâkin o yerde oturan, **mesken** oturma yeri. **Mescid**, secde etme yeri. Neş'et etmek kaynaklanmak, **menşe**' bir şeyin kaynaklandığı yer; bunda ayın yok hemze var. O yüzden Türkçede mezra mezraı, ama menşe menşesi olur.[188]

Dişil eki alan örneklerden **mahkeme** var (hüküm verme yeri), **medrese** var (ders etme yeri), **mertebe** var (rütbe basamağı), **manzara** var (aslı bakma yeri yani bakanak; bakılan şey anlamı Türkçede sonradan türemiş). **Matba^{c}a** sözcüğünü ilk kez 1729'da İbrahim Müteferrika türetmiş yanılmıyorsam, tab^{c} etme yeri anlamında, yani basımevi. Nesne yoksa adı da olmaz tabii.

Ayamama

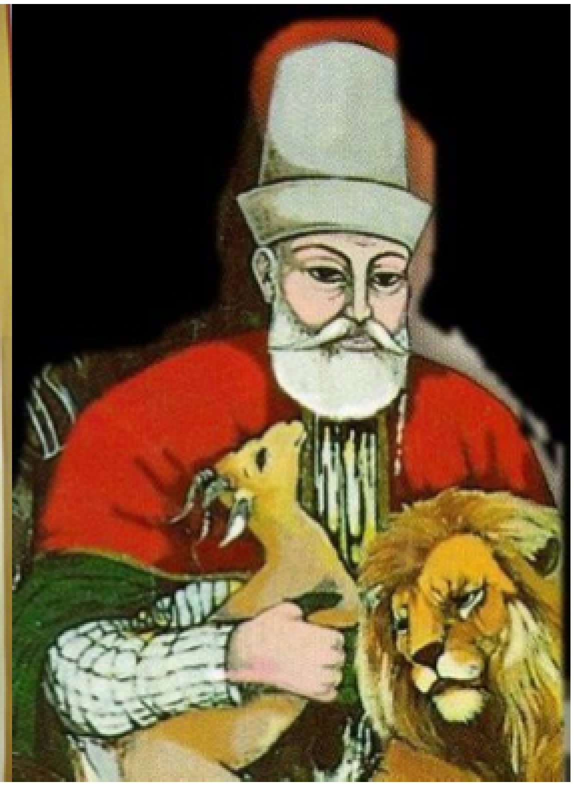
11 Eylül 2009

Ayamama Deresi taşmış. Sel felaketinde ölenlerin çoğu o derenin gazabına uğramışlar. Normalde İkitelli-havaalanı trafiğinde ömür törpülerken gözünün ucuyla gördüğün bir tabeladan ibarettir. Öyle bir dere gerçekten var mı, yoksa moloz deryaları arasında varla yok arası bir lağım yatağı mıdır, onu bile bilmiyordum düne kadar.

Ayamama Anadolu'da epeyi yaygın bir yer adı: iki köy, bir de tepe biliyorum bu adı taşıyan, Yunanistan'dakiler de cabası. Aslı **Ayios Mámas**. Rum itikadında resmi öğretiden çok sanırım halk arasında saygı gören bir aziz kişi.

Rivayete göre Çankırı'lıymış. İmparator Aurelianus zamanında anası babası din uğruna şehit edilince çocuk yaşta gidip Kayseri yakınlarında bir dağda saklanmış. Yıllarca orada keramet göstermiş, Kapadokya ülkesinin evliyası olmuş. Bir hikâyeye göre arslanlara atılmış, fakat arslanlar ona zarar vermemiş. Diğer hikâyeye göre dağda bir kuzuya saldıran arslan görmüş, tanrı adına merhamet etmesini emretmiş, arslan boyun eğmiş. İkonalarda daima ata biner gibi bir arslana binmiş, kucağında kuzuyla resmedilir.

Hacı Bektaş-ı Veli menkıbeleriyle Aziz Mamas hikâyeleri arasında şaşırtıcı bir benzerlik var. Hacı Bektaş da Kapadokyalıdır, dergâhı ile Kayseri'nin dağı arası kuş uçuşu bilemedin 75 kilometredir. O da daima bir arslan ve kuzu (veya ceylan) ile tasvir edilir, insanın nefsini temsil eden vahşi arslanı evcilleştirdiği anlatılır.
Bizans devrinde İstanbul surları dışında bir Ayios Mámas sarayı ile bir Ayios Mámas manastırı ve köyü olduğu kaydediliyor. Hiç birinin yeri tam belli değil. Bir kaynağa göre saray Beşiktaş'ın oralardaymış. İnciciyan'a göre Haliç'in sonunda Defterdar İskelesi denilen yerdeymiş, hatta Ayvansaray semtinin adı Ay Mam Sarayı'ndan gelirmiş. Bende başka bilgi yok. Ama derenin adı Ayamama olduğuna göre, şimdi Esenler yahut Bağcılar gibi kent sahralarının yayıldığı yerlerde mutlaka bir Ayios Mámas köyü yahut kilisesi varmıştır diye düşünmek lazım.[189]

Ὁ Ἅγιος
Μάμας

Peyvend

12 Eylül 2009

Hakkı Devrim geçen gün tozlu raflardan **peyvend** sözcüğünü indirmiş, çok da iyi etmiş:[190] relationship'i biliyorsan peyvend'i de bileceksin ki şarkla garbin dengesi iyi kurulsun, tek kanatla uçmayasın. Fuzuli'den verdiği beyit de hoş: "...Bağla bir dildâra gönlün gayrdan peyvend kes." Özetle, bul bir sağlam sevgili ötekileri şutla demek. Ama Fuzuli daha kibar söylemiş.

Birkaç kelime de ben ekleyeyim müsaadenizle.

Pey- Farsça kelimelerde sıkça karşımıza çıkan bir bileşen – *peyda* olmak, *peygamber*, *peyker*, *peymane* aklıma ilk gelenler. Aslında bütün Hintavrupa dillerinde olan cinsten, fiilin önüne takılan bir edat. "Geri" ya da "karşı" gibi bir anlam taşıyor. İngilizcesi *to tie back*'taki gibi *back* olur. Daha tam karşılığı Latinceden tanıdığınız **re-** edatıdır – *re-aksiyon* (gerieylem), *re-port* (geritaşıma), *re-ferans* (gerigötürme), *re-sistans* (karşıdurma), *re-store* etmek (gerikaldırma), *re-zerv* (gerisaklama)... say sayabildiğin kadar.

Bend Farsça "bağlamak," perfekt kökü **best**-, mişli geçmiş sıfatı **beste**, yani "bağlanmış". Kelime başındaki /v/ sesinin Farsçada /b/ye dönüştüğünü daha önce bir yazımda söylemiştim. Ama kelime ortasında öyle bir kural yok. O yüzden başına pey- alınca oluyor **peyvend**, mişli geçmiş sıfatı da **peyveste**. Yani geri-bağlama ve geri-bağlanmış. Elalemin *relation* yahut *référence* dediği şeyin ta kendisi.

Farsçayla akraba bir dil olan Kürtçede **pêwend** "bağ, ilgi, ilişki" demekmiş. **Pêwist** ise "lazım, gerekli". *Pêwiste ko em herin* =gitmemiz gerekiyor. Bakın nasıl anlam kaymış, ilişki bağımlılığa dönüşmüş görüyor musunuz?

Hep öyle olur zaten, gönlünü dildara bağla, sonra düşün dur nasıl kurtaracağım diye.

Kepenek

14 Eylül 2009

Kepenek: çobanların giydiği keçe üstlük. Ortaasya Türkçesinde ilk kez 13. yüzyıl sonunda belirmiş, İbni Mühenna lugatinde var. Ondan ikiyüz yıl önceki Divan-ı Lugat-i Türk'te yok. Bundan iki sonuç çıkabilir. Ya aradaki ikiyüz yıllık sürede dile girmiş bir kelimedir, muhtemelen Ortaasyadaki komşu dillerden, belki Moğolcadan veya Doğu İran dillerinin birinden alınmıştır. Ya da DLT müellifi bu kelimeyi biliyordur ama "Türkçe" olarak algılamadığı için sözlüğüne almamıştır, ki sonuçta o da aynı kapıya çıkar.

Moğolcada **kebenek** var, evet, "keçeden yapılmış palto" demiş Lessing'in sözlüğü. Ama Moğolca herhangi bir kökle bağlantısını kuramadığımız tekil bir kelime, Moğolcaya Türkçeden veya ortak kaynak hangisiyse oradan gelmiş olması akla daha yakın.

Eski İran dillerinden Pehlevicede **kabâ** üst giysi ya da cübbe demekmiş. Hotan Sakacasında **k'apa** da aynı şeymiş. Burada muhtemel bir kaynak var görünüyor. Ama **+nek** veya **+enek** ekini nasıl açıklarız bilmiyorum.

Hotan Sakacası nedir diye sorarsanız bugünkü Uyguristan'ın kentlerinde o zamanlar konuşulan bir İrani dil, 800 sene önce sizlere ömür.

§

İslamöncesi devirde bu sözcük tahminen Farsçadan Arapçaya geçmiş: Arapça kalın q ile **qabâ** "yünden yapılmış üst giysi". E, sıcak iklimde yaşayan Arapların kışlık palto modasını İranlılardan ithal etmesi normal.

Araplar köprü olmuş, Avrupaya da ulaşmış. Ortaçağda Sicilya Araplarından Güney İtalyan lehçelerine geçen bir sürü kelimeden biri **cabbanu** yahut **cabano** "palto". Oradan Güney Fransa denizci ağzına sıçramış, **caban** (/kaban/) olmuş. Standart Fransızcaya "denizci paltosu" anlamıyla girmiş; en erken kaydı 1470'li yıllar.

Türkçede de **kaban** var biliyorsunuz, Batıdan ithal bir moda sözcüğü. Denizci paltosu anlamında.

“Çin Seddinden Atlantiğe” dedikleri böyle bir şey olmalı sanırım.

İmar

15 Eylül 2009

İmar meselesini Pazar günkü HerTaraf'a yazdım, etimolojisi de eksik kalmasın. Bir yeri imar ederken tam ne ediyoruz, bu değerli bilgiden okurlarım mahrum olmasın.

Henüz dünyanın patlayıncaya kadar insanla dolmamış olduğu eski çağlarda hazer ile **umran** arasındaki ayrım gayet nettir ve tercih ikincisinden yanadır. Bir yer ya ıssızdır, yabandır, insan yaşamına müsait değildir, ürkütür. Ya da şendir, tarıma açılmıştır, evler insanlar yollar köprüler vardır, bolluk ve bereket hüküm sürer; aç ve açık kalmazsın, yabani hayvanlara yem olmazsın.

Arapça **^{c}umr** bizim **ömür** diye söylediğimiz kelime: yaşam demek. Arapçada derivatif olan diğer anlamı ise bir yerin az önce tarif ettiğim tarzda "canlanması", şenlenmesi. Bu ikincil anlam bizde pek kullanılmaz, ama türevleri bolca var. **^{c}Umrân**: canlılık, insan eli değmişlik. Hatta "şehirleşme" anlamında, medeniyet. **İ^{c}mâr** bunun geçişli fiili: bir yeri canlandırma, iskân etme, bayındır kılma. **Mi^{c}mâr**: bu işi yapan kişi. **Ma^{c}mûr**: imar edilmiş, bayındır. **Ma^{c}mûre**: imar edilmiş yer, yerleşim merkezi; geç devir Osmanlı lugatinde "şehir" anlamına gelir. **İ^{c}mâret**: özellikle kamu hizmetine adanmış herhangi bir imar eseri. Aslında cami, kilise, manastır, hamam, medrese, hastane, rasathane, köprü, saat kulesi vs. hepsi imarettir, ama bizim okul müfredatında nedense imaret deyince sadece fakirlere yemek dağıttıkları kamu yemekhanesi kastedilir.

Fakirler ayaklanmasın diye kamu eliyle yemek dağıtmak da Türk ve İslam icadı değildir, köklü bir Bizans müessesesidir, Osmanlı oradan devralmıştır, onu da antrparantez belirtmiş olalım. Jüstinyen devrinde (6. yüzyıl) kurumlaşmıştır, ama kökü eski Roma'nın *panes et circenses* düşüncesine dayanır. Tercümesi: fakirlere ekmek ve sirk ver ki oyalansınlar, akıllarına kötü şeyler gelmesin.

Af

16 Eylül 2009

Kürt Açılımı[191] konusunda bir araba boş laf arasında gözden kaçırılan iki tane temel konu var, biri satır aralarında kaybolan, diğerinin esamisi bile okunmayan.

BİR: Dağda olan binlerce gerilla, Türk Adaletinin şefkatli kolları arasında zebun ve zelil olmadan nasıl normal hayata dönecek? Siz buna dağda olmayıp da yurtiçi ve yurt dışında örgütün sivil işlerini yürüten kadroları da ekleyin bi zahmet. Farzedelim bunlar eve döndüğünde yüzbin kişilik zafer alaylarıyla karşılandı, Eli Silahlı Kuvvetlerin buna tepkisi ne olacak?

İKİ: Hapistekiler ne olacak? Benim bildiğim Türk hapishanelerinde onbini aşkın, kimi kaynaklara göre yirmi binden fazla Kürt var, yok efendim sayın dedi, yanlış renkte poşi taktı, Hz. Kemal’e yan gözle baktı, elinde taş izi vardı gibi absürd gerekçelerle Türk Adaletinin gazabına uğrayan. Bunların suçu ne? Dağa çıkacak kadar cüretkâr olmamak mı?

Bana sorarsanız “Açılım” muhabbetinin dönüp dolaşıp geleceği yer af meselesidir. Mevcut yasalara göre kısmî af çıkarmak imkânsıza yakın olduğu için, elleri mahkûm, genel affa gitmek zorundadırlar.

Sevan söylediydi dersiniz.

§

Af Arapça. Aslı ^{c}**afw**, telaffuzu neredeyse imkânsız olduğundan modern Türkçede kestirmeden af olur. Ardına bir sesli alınca aslında şık ortamlarda **afvı** demeniz uygudur, ama normal hayatta **affı** demek de affedilir. 20. yüzyılın en orijinal, hatta en eksantrik Türk yazarı olan İbnülemin Mahmut Kemal İnal kelimenin düz halini çoğu zaman **afiv** diye yazar ki doğrusu da öyle olmalı sanırım.

Arapça sözcüğün esas anlamı silinmek. ^{c}*Afâ al-athar* = ayak izi silindi. Dolayısıyla bir suçun, cezanın, verginin, külfetin silinmesi de afv. Mefulü **mu^{c}af**, yani affedilmiş. *Vergiden muaf* demek vergisi silinmiş demek.

İsti^{c}fâ aynı fiilin onuncu vezindeki masdarı. Bir vergiden veya cezadan veya ağır bir görevden affını dilemek anlamına geliyor. Esasen “bastım istifayı çıktım”daki gibi kabadayı bir anlamı yok, aksine “ben bu işi yapamıyacağım, affedin,” gibi bir yalvarma edası ağır basıyor. Ama eski adapta bir büyüğün yüklediği işten çekince göstermek saygısızlık sayıldığı için, sanki istifa etmek küstahlıkmış gibi bir anlayış yerleşmiş.

Fırtına

17 Eylül 2009

Fortuna: kader, kısmet, talih. Bir ara hani TRT Carl Orff'un Carmina Burana'sını her gün çalmayı adet edinmişti, onun ilk kıtasında geçer: *O Fortuna, velut luna, statu variabilis*... Ey talih, ay gibi, hep değişkensin.

Sözcük Latince. İtalyanca ile İspanyolcası aynı. Fransızcası **fortune** yazılır /fortün/ söylenir. Bir de meşhur Amerikan dergisi var, çok para kazanma sanatına dair, onun da adı **Fortune** (/forçın/). Servet bir kısmettir diyor, Allah verdi verdi, yoksa talihine küs.

İtalyanca denizci dilinde **fortuna di mare** "deniz kazası". Daha doğrusu denizde insanın başına gelebilecek her türlü felaket; kaza, bela, fırtına, korsan saldırısı, Türk baskını vb. dahil. Sigortacılıkta da kullanılan bir kavram.

Türkçede 16. yüzyıl başlarından beri denizcilik tabiri olarak görülüyor, gemiyi rotasından saptırıp kadere oyuncak eden şiddetli hava anlamında. 1513'te Pirî Reis gemici deyimidir, okur bilmeyebilir diye bilhassa vurgulayıp fortuna'yı tarif etmiş: "*Kim seni bula gemide fortuna/gaib erenler üzerüŋe döne (...) hakka nâliş edüben yalvarasın/fortunayı redd idüb ölmeyesin.*"

1530'lara gelindiğinde Divan edebiyatına girecek kadar dile yerleşmiş görünüyor: "*Düşme engin-i gamma fortuna çokdur savurur/Sakin-i fülk-i rızâ ol görününce karalar.*" Fülk sandal demek, "karalar" çift anlamlı kullanılmış. Depresyon ufukta görününce rıza sandalına otur bekle diyor.[192] Bu da 1560'tan: "*Gelüb eyyam-ı ecel fortunasınuŋ bir gün/Mevc-i mevt ile ata karaya keştî-i ten*." Mevc dalga, mevt ölüm, keştî de gemi.

Eski yazıda okunuşu fortuna mı, furtuna mı, emin olmak mümkün değil. Ama 20. yüzyıl başlarına dek /o/ veya /u/ ile telaffuz edildiği kesin. Rahmetli anneannem halâ furtuna derdi, biz dalga geçerdik.

Sağlak

18 Eylül 2009

Türkçede **solak** var, ama mantıken bunun zıddı olan kavramı karşılayan bir kelime yok. Düşünürseniz feci bir eksik, insanı rahatsız eden bir asimetri. Türkçe konuşan herkes, hayatında mutlaka birkaç kez **sağlak** yahut **salak** sözcüğünü kullanmak zorunda kalmıştır.[193] Ama bilemediğim ve anlayamadığım bir nedenle bu kelime sözlüklerde yer almaz ve asla "gerçek" bir kelime olarak algılanmaz.

Derin bir psikolojik nedeni vardır herhalde deseniz o da değil, çünkü Türkçeden başka bildiğim her dilde solağın zıddı var, kapı gibi sağlam kelimeler. Türkçede neden yok, bilmiyorum. Ama son devirde demokrasi eşitlik meşitlik işleri yüzünden solak olmak artık bir "bozukluk" ya da "anormallik" olarak algılanmadığı için, elimiz mahkûm, öyle bir kelime mutlaka gerekecektir. Gerekince de bulunacaktır. Ne bileyim, sağ elli ve sol elli kumanda paneli üreten firmaların ürün tanıtımı için lazım olacaktır.

Hakkı Devrim "sözlüklerde yok, demek ki Türkçede böyle bir kelime yoktur" diye kestirip atmış evvelsi günkü yazısında. İyi de, bir kelime sözlüklerde yoksa kullanamazsın diye bir kural yok ki? Sözlük dediğin en iyi ihtimalle GEÇEN YILIN Türkçesini belgeleyen bir eserdir, o kadar. (Türkçede o bile yok ya, geçiniz.) Ya bu yıl çıkan kelimeler ne olacak?

Bakın şöyle özetleyeyim. Bugünkü Türkçede, türevin türevlerini, deyimleri filan boş verin, nisbeten sade tipte diyelim 30.000 kelime varsa, bunların %80 kadarı 1300'lü yıllardan bu yana dile giren kelimelerdir. En az bir o kadar kelime de aynı dönemde dile girip sonradan kaybolmuştur. Demek ki 700 yıldan beri her sene dile 60-70 yeni kelime girmiş ortalama bir hesapla.

Sağlak benim gençliğimde yoktu, öyleyse tu kaka. Peki de, on yıl önce Türkçede çalıştay yoktu, yirmi yıl önce biseksüel yoktu, elli yıl önce güncel yoktu, yüz yıl önce kartonpiyer yoktu, ikiyüz yıl önce cumhuriyet yoktu, bin yıl önce kitap yoktu, onlar vizeyi kimden aldılar?

§

Ama siz bakmayın Hakkı Beye böyle arasıra sataştığıma. Türk basınında – bizim gazeteden sonra – ilk okuduğum köşe onunkidir. Dil hakkındaki görüşlerine bazen hasta olsam da, İsmet Zeki’nin sözlüğünü halâ otorite sanmasına hayret etsem de bu değişmez. Siyasi tavrını beğenirim ayrıca.

Onun misyonu dilde kuralcılığı savunmak, benimki sorgulamak. İkisi de lazımdır zannımca.

Harf Devrimi

19 Eylül 2009

Türkler tarihin en eşsiz milletidir, onu biliyoruz, tamam, peki, güzel.

De, siz Türklerin şu eşsiz yönünü bilir miydiniz?

Tarihte sekiz ayrı alfabeyle yazılan yegâne dil Türkçedir. Bu rekora yaklaşan bir tek Farsça var, dörtte kalmış. Üçüncülük payesini paylaşan dillerin hepsi ikişer alfabede durmuşlar. Üç yapanı hatırlamıyorum.

Türkçeyi 8. yüzyılda ilk yazıya döktüklerinde Köktürk yazısını kullanmışlar, ki dilin yapısına tastamam uyan home-made bir alfabedir.[194] Aradan yüz yıl geçmemiş Uygurlar Soğd yazısını adapte edip onunla yazmaya başlamışlar. Derken Türklerin yarısı Budist olunca Hindistan'dan ithal Brahmi yazısı revaç bulmuş. 11. yüzyılda Müslümanlığın gereğidir diye Arap yazısı benimsenip 800 küsur yıl onda karar kılınmış. 20. yüzyılda Türk milletlerinin yarısı Latin alfabesini, yarısı Kiril alfabesini seçti veya seçmek zorunda kaldı.

Ayrıca ta 14. yüzyıldan itibaren Ermeni ve Rum yazılarıyla yazılan hayli zengin bir Türkçe literatür de var.[195]

Şimdi bana bu hadisenin ANLAMINI söyler misiniz? Alfabe sonuçta pratik bir iletişim aracı, bir sinyal sistemi, evet. Ama aynı zamanda bir kültür ve medeniyet alanının en temel, en tanımlayıcı ögesi, bir bakıma dinden ve dilden daha derin ortak paydası. Yunan alfabesi 2800 seneden beri Yunanlılığın herhalde tek değişmez unsuru olmuş. İbrani yazısı 2600 senedir değişmemiş, ulusal kimlikle özdeşleşmiş. Latin alfabesi 2400 yıldan beri Roma imparatorluğunun ve onun devamı olan Batı Avrupa medeniyetinin temel direğidir. Arap yazısı da öyle. Çin yazısı, Hint yazıları, Habeş yazısı, Ermeni yazısı keza.

Peki Türklerin çorap değiştirir gibi ikide bir yazı değiştirmesini neye yoracağız?

Hem bakın, düşündükçe neler geliyor akla. Tarihte dört büyük dine – Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm, İslam – topluca bağlanan tek ulus var, o da Türkler. Yıllar önce bir sohbette Cemal Kafadar söylemişti de üstünde pek durmamıştım. Şimdi düşünüyorum, hakikaten fevkalade ilginç bir durum.

Sansür

21 Eylül 2009

Censeo (değer biçmek, takdir etmek) fiilinden **censor** (/kensor/) eski Roma'da hem nüfus idaresi hem ahlak zabıtası görevi yapan bir yüksek görevlinin adı. Yaptığı işin adı **censura** (/kensura/).

Latincenin Kuzey Frengistan vilayetinde konuşulan taşra lehçesinde bu kelimenin telaffuzu ikibin yılda tanınmayacak derecede değişmiş. İnce sesliye bitişen /k/ sesi önce /ts/ sonra /s/ diye söylenir olmuş. Geniz /n/sine bitişen /e/ sesi ağzın gerilerine doğru kaçıp /a/ olmuş. /U/ sesi incelip /ü/ halini almış. Kelime sonundaki –a dişil eki de önce /e/ olmuş, sonra eriyip gitmiş. Modern Fransızca sözcük halâ aslına yakın bir şekilde **censure** yazıldığı halde /sansür/ diye okunuyor.

Türkçeye gazetenin icadından hemen sonra sansür de gelmiştir. Kelimenin 1900 civarından daha eski örneğini bulamadım henüz, ama tahmin ederim 1865'lerde Tasvir-i Efkâr'ın hükümetle başı derde girdiğinde Babıâli'de birileri "fekat bu censure'dür azizim" diye mırıldanmıştır.

§

Şimdi diyorlar ki memlekete özgürlük geldi. Doksan seneden beri tabu olan şeylerden bile artık serbestçe bahsedebilirsin.

Ama bir de ne görelim? Bu sefer başka şeyler sansüre tabi olmuş. Orduya, devlete, Yüce Manitu'ya istediğini söyle serbest, ama iş İlkçağ Arap mitolojisini sorgulamaya geldi mi orada dur diyorlar.

Neymiş? Allah diye biri varmış, canı sıkıldıkça kitap yazarmış ama artık yazmamaya karar vermiş, pırpır kanatlı ulaklarla birtakım hazretlere mesaj iletirmiş, o hazretlere dil uzatan maazallah çarpılırmış. Bu hikâyelere istemesen inanma diyorlar, tamam, ama inanmadığını açık açık söylemen caiz değildir. Nedenmiş? Müslümanlar alınırmış!

Doğanın boşluk kabul etmemesi gibi, bu toprakların havası mıdır, suyu mudur, özgürlük kabul etmiyor herhalde.[196]

Feriştah

22 Eylül 2009

"Allahını kitabını feriştahını sikmek" diye hayli iddialı bir deyim var halkımızın dilinde. Baskın Oran'a sövmek şimdi Yargıtay kararıyla serbest ya, o duymuş, genel kültür açısından benimle paylaşmayı borç bilmiş.

Listenin ilk iki maddesi malum, ama üçüncüsü nadirattandır, deyimi kullananlar bile pek neyin nesi olduğunu bilmezler sanırım. Aydınlatmak vazifemiz olsun.

Farsça sözcük فرشته yazılır, **frişte** veya **feriştah**, iki türlü de okunabilir. Orijinal anlamı elçi, ulak. Kökü ta Milattan önceki yüzyıllara gidiyor, Zerdüşt kutsal metinlerinde **fraêşta** diye geçiyor, bakınız Bartholomae sf. 975. *Fra*- ileri doğru hareket bildiren edat (Latince pro-, Almanca vor-, İngilizce fore- eşdeğeri). *Aêşa*-, mişli geçmişi *êşt*, "koşturmak, göndermek, iletmek".

Daha önce **melek**'ten söz etmiştim, İbranice elçi anlamına geldiğini anlatmıştım. Bu kavram ilk evvela Tevrat'ın MÖ 500 dolaylarında Babil esareti ertesi yazılan Danyal kitabında ortaya çıktığına göre İbrani mitolojisinde özgün değildir, İran kültüründen aktarılmış olması gerek diyenler var. Yani melek sözcüğü muhtemelen feriştahın çevirisi. Nitekim meleğin Yunancası olan **ángelos** da İbranice melek'in çevirisi. O da elçi ve ulak demek esasen.

Meleklerin cinsel organları olmadığı konusunda Yahudi, Hıristiyan ve İslam kaynakları tam bir mutabakat içindedir; isterseniz üç dinden de otorite gösterebilirim.[197] Maddi besinle beslenmedikleri için mantıken alt bağırsak takımlarına da ihtiyaçları olmasa gerekir.

Bu durumda "feriştah sikmek" eyleminin pratikte bazı zorluklarla karşılaşması kaçınılmaz görünüyor.

Meğer ki mecazi anlamda kastedilmiş olsun.

Ruhiyat

23 Eylül 2009

Yunanca **psykhé** = nefes. Taklide dayalı bir kelime olması muhtemel, pss sesi onu anımsatıyor. Lakin en başından beri Yunanlılar bu kelimeyi canlı varlıkları canlı kılan o esrarengiz “şey”i tarif etmek için de kullanmışlar. İnsan veya hayvan farketmez, gözünün içine baktığın anda gayet net olarak algılarsın, ama tanımlamaya kalksan kafayı yersin, işte o şey: benlik duygusu.

İbranice eşdeğer sözcük **nepheş**, hem nefes hem o benlik şeyinin adı. Oysa Arapçada iki kavram ayrışmış, **nefes** ayrı, **nefs** ayrı. İkisi aynı fiil kökünden, eşdeğer yapıda iki masdar. Ama biri soluduğun hava, diğeri o solukta tezahür eden benlik hissi.

Yahudi öğretisinde nepheş ile **rauh** ayrı şeyler. İkincisine daha tanrısal, daha mistik bir anlam yüklemişler; ölünce nepheş gider rauh kalır diye düşünmüşler. Oysa bu kelime de sonuçta esmek ve solumak anlamına gelen kökten geliyor. Tevrat’ın Yaratılış Kitabınının ikinci mısraında müthiş bir imge vardır, orada bu anlam belli: “Yer yoktu ve deniz karanlıkla kaplıydı. Ve ruh-ı ilahi (*rauh elohîm*) suların yüzünde esmedeydi.” Arapça **rûh** da aynı şekilde, esasen nefes ve hava akımı demek. Ayrıca sanırım koklamak anlamı da var. *Rayiha* (koku) ve *reyhan* (güzel kokan) aynı köktendir. Ayrıca nane ruhu, tuz ruhu vesaire var, hep kokuyla alakalı şeyler.

Aynı ikilik, Hıristiyanlık sonrası dönemde aynen Latinceye de aktarılmış. Hayvanda ve insanda ortak olan şey **anima**, aslında yel ya da nefes anlamına gelen bir kökten. *Anemometre* (rüzgârölçer) ve *anemon* (rüzgâr gülü) ile akraba bir kelime. *Animalis* “nefes alan yaratık” anlamında. **Spiritus** daha dinî-spiritüel bir anlam yüklenmiş. Öldüğünde spirit’in cennete yahut cehenneme gidiyor rivayete göre. Ama nihayetinde bu kelime de “nefes almak” anlamına gelen *spirare* fiilinden bir türev. Bilirsiniz*, a-spiratör* var “üfleme cihazı”, *artificial re-spiration* var “suni solunum”, *ex-spire* var “son nefesini vermek”. *Expiry date* = kredi kartının ruhunu teslim ettiği tarih.

İngilizce *soul* (nefs) ile *spirit* (ruh) arasında galiba benzer bir ayrım var. Ama mesela “*spirituality of the soul* ne demektir, açıkla” deseniz vallahi bilemem, hava ile civa demek der kaçarım.

Gönül bir uçarı kuştur

24 Eylül 2009

Dâî mahalle mektebinde çocuklara Kuran talim ettirmekte, günlerini ibadetle geçirmektedir. Bir gün karısıyla sohbet ederken kadın mektepteki çocuklardan birinin güzelliğini över. Bunun üzerine Dâî çocuğa aşık olur. Derste çocuğun yüzüne bakıp kendinden geçmeye, aşktan bahseden bir beyit okunduğunda feryat edip ağlamaya başlar.

İşler günden güne çığırından çıkar. Hocamız çocuğa el öpmemesini, bundan böyle kendisinin el öpeceğini söyler. Sırrını saklaması için onu uyarır. Sırf çocukla başbaşa kalabilmek için sınıfa kır gezisi ayarlar, ancak piknik günü çocuk gelmeyince kahrolur, hasretle ağlayıp inler, evine çiçekler gönderir.

El öpmek yetmez olunca çocukla baş başa kalıp yüzünü ayaklarına sürmeyi teklif eder. Çocuk binbir nazla bunu kabul eder. Ancak tam ayağına yüz sürme faslındayken hocanın eşine yakalanırlar. Kadın bir müddet kocasını azarladıktan sonra adamın ağlayıp inlemesine dayanamaz, aşıkları affeder, çocukla buluşmalarına yardımcı olmaya başlar. Hatta çocuğun nazı yüzünden kocasının depresyonlara düştüğü bir gün çocuğu tenha bir yere götürüp ona nasihat eder. Hocanın gözüne uyku girmediğini, ondan ayrı kalırsa öleceğini söyler, ona merhamet etmeyenin Müslüman olamayacağını açıklar.

Gün geçtikçe hoca çocuğun soytarısı olur. Onun kaprislerini yerine getirmekten zevk alır; ilgi görmeyince ağlayıp sızlar. Konu komşunun gözü önünde çocuğa hizmet eder. Karşılığında ayağa yüz sürme seansları devam eder.

Derken çocuk vebaya tutulup ölür.

Sevgilinin kız mı erkek mi olduğu hikâye boyunca belirsiz kalır. Ancak sonlara doğru üstü kapalı bir mısrada Mehmet adı geçer. Öldüğünde yaşı 14’tür.

§

Eser adı *Nevhat'ül Uşşâk*. 2400 beyitlik manzum bir otobiyografik hikâye, yeni baskısı olsa yaklaşık 60 sayfa eder. 1649'da yazılmış, çağının en popüler eserlerinden biri olmuş. Bir Osmanlı bestselleri.

Haldun Gökalp'in *Manzum Sergüzeştnâmeler* (Kitabevi 2009) adlı eserinde geniş bir özet ve metin örnekleri var. Ondan yararlandım.

Bugün olsa Dâî 13 yıla mahkûm olurdu sanırım.[198]

Ant

25 Eylül 2009

Anmak fiili sadece Batı Türk dillerinde, yani Türkçe, Azerice ve Tatarcada yaşayan bir fiil. Esas anlamı hatırlamak değil, "bilincine varmak, aklına düşürmek". Belli ki en en eski Türkçede bu fiil varmış, ama erken bir tarihte Ortaasya lehçelerinde kadük olmuş. Orhun yazıtlarında, Eski Uygurcada, Divan-ı Lugat-i Türk'te geçmiyor. Onun yerine, eş anlamlı olan **ömek** fiilini tercih etmişler. Bu da Batı lehçelerinde yok, ancak **ögüt** (akıl verme), **öykü** (anlatım) ve belki de **öz** (benlik, nefs) sözcüklerinde izi kalmış.

Doğuda durum simetrik. Asya Türkçesinde anmak yok ama **anğ** var, "bilinç, şuur, anlama yetisi" anlamında. **Anğsız** var "farkında değil" anlamında. **Anğlamak** var "bilincine varmak" anlamında. Oradaki o –ğ fiilden isim yapan bildiğimiz Türkçe –ığ ekidir, /n/ sesinden sonra /ı/sını kaybeder. Anadolu Türkçesinde halâ belli belirsiz ğ duyulur, ama standart İstanbul lehçesinde tamamen kaybolmuştur, o yüzden alelade öndamak n'siyle **ansızın** ve **anlamak** deriz.

Ant da bu fiilin türevidir. Az önce anğ'da örneğini gördüğümüz kuralı açayım: Eski Türkçede fiil kökünün sonundaki /n/, /l/, /r/ sesleri sesli harf gibi davranırlar. Arkalarına bir ek geldiğinde dolgu seslisi kullanmazlar. O yüzden mesela ör-ütmek değil *örtmek*, sal-ıt değil *salt*, er-ik değil *erk*, il-ik değil *ilk* olur. Karşılıklı verilen bir sözü anmak için seçilen sembolik nesne de an-ıt değil ant olur. Nişan yüzüğü bu anlamda anttır. Çocukken hani ebedi dostluk olsun diye birbirinin parmağını jiletleyip kanını içerler, o da anttır.

Ant içmek deyimi de sanırım bu kan içme jestinden geliyor. Sabahları Milli Eğitim marifetiyle masum çocuklara içirttikleri ant odur.

Kan içmeyi öğretiyorlar.

Elbiseloji

26 Eylül 2009

Kralın gözle göremediğin giysilerinden bahsetmek ne zevkli muhabbettir! Biraz metafizikle uğraşmış, spekülatif ilimlere aşina biri bunu bilmez mi?

Gözün görmez çünkü şeytan gözünü karartmıştır: önce buna inanman lazım. Bunca kıymetli hocanın, evliya ve enbiyanın "gördüm" dediği giysileri görememen günahkâr nefsinin sana oynadığı bir oyundur. Nefsini inkârla işe başlarsın.

Sonrası çorap söküğü gibi gelir. Günde beş vakit o güzel giysileri övmeyi öğrenirsin. Kralın giysileri ipek midir keten midir? Dün giydiğini bugün de giyer mi? Kumaşı insan kumaşı mıdır yoksa manevî âlemin sırrı ile mi dokunmuştur? Bu konuları binlerce yıldan beri tartışan âlimlerin ilmine ve ustalığına hayran olursun.

İnsan aklı başlangıç noktalarını sorgulamakta tembeldir. Başlangıcı bir kez kabul ettikten sonra önünde deryalar gibi kütüphaneler açılır. Kralî elbiseloji ilminin ummanına dalar, görülmedik lezzetlerle tanışırsın.

Mübarek perşembe günleri kralın en muhteşem giysilerini giydiğini söylerler. O gün herkesle beraber "ooo!" diye haykırıp secdeye gelmeyi öğrenirsin.

Kırk yılın başında çocuğun biri çıkar "ama kral çıplak!" der safça. Önce onu sevecenlikle uyarırsın. "Şeytana uyma" dersin. Halkla beraber secde ederse zamanla onun da elbise ilminin derunî lezzetine varacağına güvenirsin.

Israr ederse susturursun. Düzelme ihtimali olmayacak kadar yaşı geçkin bir çocuksa, mecbur, katledersin.

Çünkü hakikat zehirdir. Şeytana emanet ettiği iç kalbinde bütün insanlar hakikati bilir. Biri yüksek sesle hakikati söylerse hiç belli olmaz, birden

bakarsın milyonlar uyanıvermiş, “aa tabi ya, biz de biliyoruz kral çıplak!” diye itiraf edivermiş.

Evlek

28 Eylül 2009

Karasabanı toprağa saplayıp öküzleri dehledin mi tarlanın bir ucundan öbür ucuna bir yarık açılır. Bu yarığa Anadolu'da **evlek** derler. Domates fidesi dikmek için çapayla açtığın yarık da evlektir. İstanbul'da otururken ben de bilmezdim, sonradan öğrendim.

1490 küsur tarihli Cami-ül Fürs'te aynen bu anlamda geçiyor. Kim bilir daha eskidir ama çok çok da eski değil, Ortaasya'dan gelen pakette yok, Türklerin bu coğrafyada öğrendiği yeni kavramlardan biri. Rumcası *auláki* diye yazılır, **avláki** okunur. Rumcadan Türkçeye geçişlerde kalın seslinin çoğu zaman ince sesliye döndüğünü, vurgusuz ekin de düştüğünü daha önce belirtmiştim. Dolayısıyla avláki > evlek.[199]

Daha da eskiye gidersek antik Yunanca **aúlaks**, tam aynı anlamda. Sondaki –s eril nominatif ekidir, modern Yunancada daima düşer, sesli ile yapılan ad eklerinden biri gelir, kelime vurgusu da bir sağa yürür. Misal, Eski Yu *phálanks* sopa, Yeni Yu *phalánga* aynı anlamda. Bizdeki **falaka** bundan mı gelir diye yüz senedir tartışmışlar, o batağa girmeye hiç niyetim yok. (Deminki kurala göre Türkçesinin *felenk olması lazım. Ama ya direkt Rumcadan değil de Arapça üzerinden gelmişse? Ya Yunancada lehçe meseleleri varsa? Tahmin edemeyeceğiniz kadar muamma bir kelime falaka.)

Tarımla ilgili çok kelime var halk ağzına Rumcadan aktarılan. Misal: ergátis işçi, **ırgat** tarım işçisi. Dikráni iki dişli çatal, **dirgen** aynı. Drapáni Azrailin elindeki alet, **tırpan** da öyle. Gírisma her çeşit çevirme, **kirizma** toprağı kürekle altüst etme. Neátos yenilenme, özellikle toprağın yenilenmesi için tarlayı bir yıl boş bırakma, **nadas** aynı şey. Phyton, okunuşu /fitón/, topraktan biten bitki, çoğulu phytiá (/fitya/); **fidan** ve **fide** aynı şey. Kopriá dışkı, **gübre** bunun tarımsal amaçlı kullanılan çeşidi. Mándra ağıl, **mandıra** keza. Daha var bir yirmi yirmibeş tane.

Türkler tarlada çalışmayı kimlerden öğrenmiş dersiniz?

Araba

29 Eylül 2009

Ta Osmanlı zamanından beri aklı eren ve ermeyen herkesin fikir yürüttüğü bir başka muamma kelime, **araba**.

Veriler şöyle: A) Türkçeden başka hiçbir dilde buna tam uyan bir kelime yok. B) Kırgızca, Özbekçe gibi merkezî Türk dillerinde araba var ama Çuvaşça, Yakutça ve Tuvaca gibi daha marjinal akrabalarda yok. C) 1071 yılına dek yazıya dökülen eski Asya yazı Türkçesinde bu kelime kesinlikle geçmiyor. İlk kez 12. yüzyıl civarında kaydedilmiş. D) Üç heceli primitif kelime olmaz, bir yerden türemiş olması lazım. Ama Türkçede varolan bir kökten türemediği belli.

Çözüm? Bilmiyorum! On yılda kaç makale okudum, kaç kişiyle yazıştım hatırlamıyorum. Sözlüğün dört baskısında araba maddesini dört kere baştan yazmışım. Demek ki kıvrandırmış.

Gene en sağlam ipucu şu galiba. İki tekerli at arabasını MÖ 2000 dolayında Ural Dağlarının güneydoğusunda, arkeologların Andronovo Kültürü adını taktığı medeniyet keşfetmiş. Anlaşılan pek mühim bir prestij aracı olarak görmüşler, en soylu cengâverleri atları ve arabalarıyla beraber gömmüşler.

Andronovo Kültürünün dili muhtemelen İndo-Aryan Anadiliymiş, yani bugünkü İran ve Kuzey Hint dillerinin atası olan dil. Nitekim hem Hindu hem İran mitolojisinde iki tekerli at arabası tanrıların ve büyük kahramanların kullandığı bir tören aracı olarak sık sık anılır. Sanskritçesi **rátha**. Zerdüşt ilahilerinin dili olan Avesta dilinde de aynen **ratha**. Tarih, MÖ 1200'lü yıllar.

Belli ki arabayla birlikte adı da batıya yürümüş. Arapça **ᶜarrâda** "iki tekerli at arabası". Latince **raeda** "dört tekerli at arabası". Her iki dilde kökü çok eskiye giden kelimeler: gene MÖ 1000'lere dayanmaları kuvvetle olasıdır.

Öztürkçede hiçbir kelime /r/ ile başlamadığı için başa dolgu seslisi gelmesi makul (Sivas ağzında *renk* diyemezler, *irenk* derler, bilirsiniz). Velakin, A) Diş sessizi yerine /b/ gelmesi nasıl iştir? B) Nasıl olur da bunca kilit bir kelimeye, arabanın anavatanına bitişik olan bir semtte, 12. yüzyıldan önce rastlanmaz? Vallahi açıklaması zor.[200]

Etnoloji

30 Eylül 2009

Etnografya şöyle oluyor: takıyorsunuz kafanıza bir kolonyal şapka, elde teyp cihazı, boyunda dürbün, gidiyorsunuz Yeni Gine'ye yahut Samoa'ya – hadi onlar uzak diyelim, Hasanoğlan köyüne – yerlileri inceliyorsunuz. Töreleri nedir, batıl inançları nedir, burunlarına neden halka takarlar vs. Turistliğin en aşırı ucu budur. Yabancılaşmanın en radikal çeşididir. İstediğin kadar empati yap, işin temelindeki o yabancılaşmayı aşamazsın. Margaret Mead o duvarı kırmak için gitti Samoa'da incelediği yerlilerden biriyle evlendi. Sonra ne oldu? Araştırma bitti, adamı yüzüstü bırakıp memlekete döndü.

Bir dönem Cumhuriyetimizin takıntılarından biriydi, biliyorsunuz, her ile bir etnografya müzesi kurmayı hedeflemişlerdi, halkımız nasıl yaşar, ne gibi ilkel alışkanlıkları vardır, görüp öğrenelim diye. Bu da antrparantez.

Etnoloji ne peki? Ben Amerikan tedrisatı gördüğümden pek bilmem. Angloamerikan üniversitelerinde buna antropoloji derler sanırım, etnoloji daha çok Evropalıların tercih ettiği isim.

Görünürde bu daha masum ve kapsayıcı bir iş: kavimlerin kültür ve törelerini inceleme işi. Yöntemi de sana kalmış, ister etnografya verilerini tara, ister başka malzeme bul veya felsefî takıl. Ama işin özünde yatan yabancılaşma efekti aynıdır. Eski usul filolojinin yöntemi, yabancı kültürün KENDİ HAKKINDA söylediklerini anlamak ve aktarmaktı. Etnolog ise diyor ki, adamların kendileri hakkında söylediği benim için ancak veri değeri taşır; ben olayı YABANCININ perspektifinden tasvir etmeye çalışırım.

Küstah mı küstah, evet. Ama o perspektif olmadan bilimsel düşünce olabilir mi, işte orası meçhul.

Ayrıca doğrular ya doğrudur ya değildir, o kadar. Ah acıttı mı, vah empati oldu mu diye çok fazla dert edersen sonra işler cıvır, pastalı kabul günü

muhabbetinden bir adım ileri gidemezsin.[201]

Hünnap

1 Ekim 2009

Eski Asur dilinde **inbu**: her çeşit meyve veya meyve ağacı. Misal, *mutxummê şadî u mâtitan, karân şadî kalişun gimir* ***inbu*** *adnâte riqqê u şirdî,* demiş kral Esarhaddon, "kentin her yerine yabancı ülkelerden gelen meyveler ve sarmaşıklar ve güzel kokulu ağaçlar ve zeytin ağaçları diktim." Ayrıca mecazi anlamda, yavru, çocuk, evlat anlamında kullanılıyor: *ina ûme* ***inbu*** *aşşûni akê xadâka!* "Yavruma hamileyken ne kadar sevinçli idim!" Özel isim İnbi-şamaş "Güneşin oğlu": Arapçası İbnüşşems olur.

Diğer Sami dillerinde varolan ayın ve gayın sesleri Asurcada kaybolur, o yüzden sözcüğün Arapça eşdeğerinin ayın sesiyle **^{c}inab** olması doğal. (Alıntı demiyorum bakın, ortak Sami kelime hazinesinin yansıması.) Bu sözcük Arapça üzüm demek, **^{c}inaba** da üzümün tanesi. Kuru üzüme ^{c}inab denmez, sadece yaş üzüme denir diye ayrıca belirtmiş sözlükler. Sanırım genelde üzüm, zeytin, iğde gibi tane şeklindeki meyvaları çağrıştıran bir kelime. Büyük ve yuvarlak buruna da **^{c}unâb** denirmiş aynı kökten.

^{c}Unnâb üzümün kabası ve büyüğü, bildiğimiz hünnap ağacının ve meyvesinin Arapça adı. Bilimsel adı zizyphus vulgaris, İngilizcesi jujube. Nuh Nebiden kalma bir antika meyvedir, çok yavaş büyüyen boylu poslu bir ağacı, aşırı sert ve cilalı tahtası vardır. Bizim bahçeye iki tane diktik, beş senede ancak adam boyu oldular.

Türkçede 14. yüzyıldan beri ayınla ^{c}unnâb kaydedilmiş. İlk kez 17. yüzyılda kayda geçmiş ki halk arasında /h/ ile söylerler diye.

Pazar günü Ahmet Altan yazmıştı hünnabı. Ben onun kadar şairane yazamıyorum maalesef, benden bu kadar. Ruhun kararmış senin diyorlar, ki doğruluk payı vardır herhalde.

Tahammülfersa

2 Ekim 2009

Ne kadar görkemli bir kelime değil mi? Ritmin ihtişamına, ses renginin zenginliğine bakar mısınız? Bir yanda hmmül'ün kunt ağırlığı, öbür yanda fersâ'nın aniden kanat açan uçarılığı!

Zülfiyari paymâl ettin yâ tersâ
Olmaz üslûp böyle tehammülfersâ.

Geç dönem Osmanlıcasında ortaya çıkan bir dizi böyle mutantan ve sentetik kelimeden biridir: muhafazakâr, hakaretamiz, malümatfürуş, müşkülpesend, vatanperver... Sanırım hepsinin de edebî bir kaynağı olmalı. Yani her biri BİR yazardan çıkıp umuma malolmuş kelimelerdir. Ama kimdir, nedir, bu saatten sonra izini sürmek zor herhalde.

Tahammül Arapça. **Haml** etmek yüklemek, **hamle** yüklenme, **hamule** yük, **hamil** yükü taşıyan, **hammâl** bu işi meslek edinen kimse, **hamile** de bayan taşıyıcı. Hamiline yazılı senet demek bu senedi taşıyana parayı ödeyiniz demek. **Tahammül** fiilin refleksif hali, bir yükü üstüne alma veya kendi kendine taşıma.

Fersâ Farsça. **Fersuden** geçmek. Past participle dedikleri mişli geçmiş sıfatı **fersude**, yani geçmiş. Fersude giysi = miadı dolmuş elbise. Şimdiki zaman kökü **fersâ**, geçen demek: aşan da diyebiliriz. Tahammülfersa = taşınabilirlik sınırını aşan. Beyond bearing diye çevirsek güzel olur.[202]

Tabanca

3 Ekim 2009

Nalbantların kullandığı **tabanca** adı verilen bir alet varmış, şekli biraz J harfine benzermiş, uzun ucundan tutulurmuş, atın toynaklarının altını temizlemeye yararmış. Şimdi bunun öteki tabancayla ne alakası var diye sormuş bir okurum. Patlamaz etmez, acaba şekli eski devir tabancalarını andırdığından midir?

Yok, nalbantlık literatürüne vakıf değilim. Elimin altında nalbant terimleri sözlüğü de yok. Ama ipucunu hemen görebiliyorum. Atın ayağının **tabanını** tabanca ile yontuyorlar. Belli ki ya A) taban şeysi gibi bir anlam kastedilmiş, ya da B) atın tabanına taban değil tabança denirmiş.

Tabanca Türkçede el ayası demek aslında. Elin pembe derili olan iç kısmının adı: ayağın tabanı, elin tabancası olur. Türkiye Türkçesinde 14. yüzyıldan itibaren özellikle "tokat, şamar" anlamında kullanılmış. Misal: *mübarek yüzine bir tabanca urup devirdi... bir niçe tabanca ile ruhsar-ı latifini mecruh idüp... meh-veş yüzine urdu felek gam tabancasını...*

1680 tarihli Meninski sözlüğü tabanca için "tokat, şamar" diyor sadece, başka anlam kaydetmemiş. "Avuçla tutulan küçük piştov" anlamı sanırım en erken 19. yüzyılda beliriyor. (Sözlüğümde 15. yy diyor; hatadır, düzeltiyorum.) "Avuç içi" anlamında mı kullanılmış, yoksa tokat sesine mi gönderme yapmışlar ondan emin değilim maamafih.

Piştov daha eski, en az 18. yüzyıldan beri var. Aletin kendisi Alman icadı, ama *piştol* değil de /v/ ile piştov olması Macarcadan alındığını gösterir sanırım, çünkü Macarlar da öyle telaffuz ediyorlarmış.

Diyarbakır

5 Ekim 2009

Bekr Arapların büyük aşiretlerinden, daha doğrusu aşiret konfederasyonlarından biri. Mudar ve Rebia diğerleri. Hz. Ömer devrinde Araplar İyad bin Ganem eliyle Yukarı Mezopotamya'yı fethettiğinde Amid ilini Bekr aşiretine, Urfa ilini Mudar aşiretine, Cizre tarafını Rebia aşiretine tahsis etmişler. **Diyar-ı Bekr** adı kalmış. Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Rebia ise önceleri aynı derecede yaygın isimler olduğu halde sanırım 12. yüzyıldan sonra bir daha pek duyulmuyor.

Diyar-ı Bekr kentin değil vilayetin adı. Türkçe telaffuzda **Diyarbekir** tercih edilmiş. Kentin adı hep Amîd kalmış, Osmanlı belgelerinde de öyle geçer. Ama zamanla idari birim adı resmi kullanımda vilayet merkezine de yapışmış, tıpkı kaçbin yıllık Antakya'nın memur ağzında Hatay olması gibi.

Diyarbekirin kalınlaşıp Türkleşme tarihi ise tam olarak 15 Kasım 1937'dir. Atatürk o gün kente varıp ayağının tozuyla trenin penceresinden bir konuşma yapmış, "bin yıllık Türk vatanı olan **Diyarbakır**"dan söz etmiş. Ertesi sabah belediye meclisi derhal toplanıp Reisicumhurun işareti doğrultusunda kentin adını Diyarbakır olarak düzeltmiş. Adı Diyarbekir olan şehir gazetesi de o gün Diyarbakır adıyla çıkmış.

Belki zorlu tren yolculuğunun etkisidir, bilemem, insan o yorgunlukla ne diyeceğini şaşırabilir. Ama tam aynı günlerde Elaziz'in adının da Yüce Makam'ın emri uyarınca **Elazığ** olması tesadüf olmasa gerek.

Elazığ neymiş? "Azık Türklerinin ili" demekmiş, çağdaş bilimsel düşünceye aşık Cumhuriyet tarihçileri bunu hemen tesbit etmişler, Türk Dil ve Tarih Kurumu dergilerinde gerekli açıklamaları yapmışlar.

Bana sorsanız Harput yakınındaki Mezire köyü Sultan Abdülaziz devrinde kalkınıp vilayet merkezi olmuş, o yüzden 1860 küsurda padişaha yaranmak için adını **Mamuretü'l-Aziz** (Aziz Kenti) koymuşlar, vilayetin adı da el-

Aziz Vilayeti olmuş derim. Ama en iyisi siz sormayın, ben de söylememiş olayım.

Makam

6 Ekim 2009

Nietzsche'nin Zerdüşt'ünü bundan 35 yıl önce okuldayken okumuştum. Ne havalı kitaptır, 19 yaşındayken hele nasıl ateşler insanın hayal gücünü!

Hakiki Zerdüşt'ü geçenlerde okumaya gayret ettim biraz, eski İran dillerindeki cehaletimi az da olsa gidermek için. İtiraf edeyim fazla açmadı. Beynini had safhada imanla doldurmamışsan bu çeşit kutsal metinleri okuyup zevk almak zor. “Ne bulmuşlar bunda?” diye hayret ediyorsun.

Zerdüşt’ün kendisine atfedilen ilahiler Avestaca **gâtha** diye anılıyor. Bu bir eski İran dili. Avestaca /th/ normal Farsçada daima /h/ olur, o yüzden sözcüğün Farsça karşılığı **gâh**.

Farsça gâhın ise iki anlamı var. BİR, normal anlamı “durma yeri, durak, makam, mahall”. Aynen ikametgâh, ziyaretgâh, karargâh, güzergâh, destgâh, dergâh vesairedeki gibi. İKİ, allame takımının bildiği diğer anlamı, “melodi, nağme, ilahi, makam”. Türk müziğindeki notalardan dördünün adıdır, bilirsiniz, yegâh, dügâh, segâh, çargâh, yani birinci nağme, ikinci nağme, üçüncü nağme, dördüncü nağme. Aynı zamanda bu notalarda karar kılan dört tane makamın adı da yegâh, dügâh vs.

İki gâh aynı gâh mı, ondan emin değilim. (Olmadığını düşündüren nedenler var, ayrıntıya girmeyelim.) Ama dikkat ettiniz mi, tastamam aynı iki anlamlılık Arapça **makam** sözcüğünde de var. Makam = durma yeri, durak. Aynı zamanda bir melodinin dolana dolana gelip karar kıldığı perde; dolayısıyla o perdede duran melodi.

Zerdüşt’ün ilahilerini de makamla söylüyorlardı herhalde binlerce seneden beri. Gathalar hep numarasıyla birinci gatha, ikinci gatha diye anıldığına göre acaba her birini yegâh, dügâh, segâh vb. makamında mı şeyederlerdi, bilmem.

Lakerda

7 Ekim 2009

Latince **lacerta**, ki /lakerta/ okunur, kertenkele demek. Fransızca **lézard** ile İngilizce **lizard** bundan gelme, onlar da kertenkele. Yanısıra eski Romalı yazarların birkaç kez bahsettiği bir balık adı. Literatürü inatla taradığım halde hangi balık olduğunu çözemedim maalesef. İstavrit diyeceğim, ama bana güvenmeyin. İstavritin Yunancası *sauroidês* (/savridis/) "kertenkele balığı" demek, oradan akıl yürütüyorum.

Rumca **lakérda** palamut tuzlaması. Türkçede en erken Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir kanunnamede denk geldim. Yunancada çok daha eski olmalı. Elimdeki Bizans Rumcası sözlüklerinde geçmiyor, ama ortadaki /k/ sesi korunduğuna göre ortaçağdan önceki bir tarihte Latinceden Yunancaya alınmıştır. Ama neden palamut? Orijinali istavrit tuzlamasıydı da sonradan mı değişti? Yoksa lacerta istavrit değil palamut mudur? Kafası çalışan bir lisans öğrencisi bulsam bitirme tezi olarak verirdim, ama nerede o fırsat?[203]

§

Sonra bir de **likorinoz** var, tütsülenmiş kefal tuzlaması. Ahmet Vefik Paşa sözlüğünde ayrıntılı olarak tarif etmiş, "sivri burunlu kefal dedikleri platerina ve bodur kefal dedikleri kanbot balıklarından olur" diye. Halbuki Yunanca sözlükler *likurínos* için "Batı Akdeniz'e özgü derin deniz gümüş balığı" diyor, *Likúria* yani İtalya'daki Liguria coğrafi bölge adından. Burada da gene problem var. Gümüş balığı ile kefal, ne alaka?

Benim çocukluğumda dayılar enişteler nezdinde lakerda ile likorinozun farkını bilmek, yahut kolyozu uskumru zannetmemek İstanbulluyu taşralıdan ayırt eden ana kriterlerden sayılırdı; biz de kızardık bu nasıl eski kafalılıktır diye. Şimdi benim oğlan "Lakerda mı? Hiç duymadım," deyince düşünüyorum, yaşlanmak böyle bir şey olmalı işte. Bir ömür boyu biriktirdiğin bilgi paketinin ilk temizlikte depoya, oradan da eskiciye dehleneceğini farkediyorsun. Yapacak bir şey yok, ne yapalım?

Köpek

8 Ekim 2009

Köpeğin Türkçesi **it**tir, malum. Bilinen en eski devirden beri yerleşik olan kelime budur, daha doğrusu muhtemelen kalın sesliyle ıt'tır. Orhun yazıtlarında böyle geçer. Yakutçası halâ **ıt**, noktasız. Çuvaşçası **ida**. Bunlar Türki dillerin birbirine ve bize en uzak iki dalı olduğu için, bir kelime bunların ikisinde de varsa demek ki feci surette eskidir diyebiliriz.

Köpek Türkiye Türkçesinde 15. yüzyılda zuhur etmiş. Ondan az bir müddet önce de Kıpçakçada, yani bugünkü Kırım ve Volga Tatarcasının atası olan dilde görülüyor. Kitab-ül İdrak isimli bir Kıpçakça dil kılavuzuna isimsiz birinin eklediği haşiyede "itin iri ve tüylü olan cinsine köpek denir" diye not düşmüşler, 1400'lerin başı gibi bir tarihte. Muhtemelen "kabarmak, irileşmek" anlamına gelen **köpmek** fiilinden türetilmiş bir ad. 1230'larda Anadolu Selçuklularının Sadettin Köpek adlı bir veziri vardır. Adamın resmi lakabı bu olduğuna göre o tarihte bu kelimenin it anlamı olmasa gerek, tahmin etmem ki o denli saygısızlık etmiş olsunlar, cumhuriyet gençliği değil ya bunlar. "Kabarık Sadettin" yeterince riskli zaten.

Özetle neymiş? Esas adı it olan hayvanın tahminen yeni çıkan bir çeşidine köpek adı verilmiş. Türkiye Türkçesinde bu yeni ad tutmuş, o kadar ki bir süre sonra iti arka plana itip köpek cinsinin aslî adı yerine geçmiş.

§

Enteresan olanı şu. Bu tarihten biraz önce İngilizcenin başına tıpkı buna benzer bir şey gelmiş. Germen dillerinde bu hayvanın ortak adı **hund**, orijinal İngilizcesi de öyledir. Derken 1100 yılı dolayında nereden geldiği meçhul bir **dog** türemiş. İlk başta bir tür iri ve döğüşken bekçi köpeğinin adı, ama bir süre sonra **hound**'u marjinalleştirip köpek milletinin genel adı olmuş. (Buna karşılık Almancada Hund egemenliğini korumuş, Dogge bir köpek cinsinin adı olarak kalmış.)

Sonra, bakın, İspanyolcada da aynı durum var. Latince **canis** köpek. İtalyanca **cane**, Fransızca **chien** hep oradan gelir. Buna karşılık İspanya'da 1100'lü yıllarda ne idüğü belirsiz **perro** sözcüğü çıkıp eski adı kenara itmiş (eskisi galiba *gano* olmalı, şimdi bakmaya üşendim).

Belli ki ortaçağlarda köpek ırkında dünya çapında bir devrim yaşanmış, öyle anlaşılıyor.

İflas

9 Ekim 2009

Gümüş ve altından para basma işini Manisa Salihli civarında oturan Lidya kralları icat etti derler, ama bu icadı alıp bütün Akdeniz ve Yakındoğu alemine tanıtan Yunanlılardır. MÖ 400'lerde Atina parası dünyanın ilk uluslararası para birimi olmuş. Ondan az sonra Büyük İskender'in ordularıyla beraber Yunan usulü sikkeler ta Afganistan'larda, Hindistan'larda boy göstermiş.

İnanması ilk bakışta zor gibi ama İskender'den sonraki beşyüz yıl boyunca Bağdat'tan başlayıp Horasan'a uzanan alanda darp edilmiş İran paralarının üstündeki yazılar hep Yunancadır. Para standardı da antik Atina standardıdır, yani dört küsur gram gümüş içeren **drachma** (hırıltılı h sesiyle drahma veya draxma) ile bunun altıda biri değerindeki bakır **obolos** aynen devam eder.

Obolos Yunanca "metal çubuk" demek; paranın icadından önce Yunanlılar alışverişte metal çubuk kullanırmış, ondan. *Drassomai* fiilinden draxma ise "bir avuç" yahut "bir tutam": Herodot'a göre bir gümüş para bir avuç dolusu bakır paraya eş olduğu için öyle demişler. Aradan bin yıl geçmiş, İslam fethi arefesinde İran paralarının adı aynı: dört gramlık gümüş **drahm** ile bakır **pûl** veya **pûlus**. Araplar bu kelimeleri aynen almışlar. Arapçada sözcük başında çift sessiz imkânsız olduğundan drahm olmuş **dirham** (Türkçesi dirhem), Arapçada /p/ sesi mevcut olmadığından pûlus da olmuş **fuls** yahut **fils**.

Bugünkü Arap ülkelerinin bazılarında para birimleri halen bunlardır, bilirsiniz. Ama sermayeyi pul etmek anlamında füls'ten if^{c}âl vezninde türettikleri **iflâs** sözcüğünü hiç bu yönden düşünmemiştiniz, ondan eminim.

§

Evet Türkçe **pul** da Farsçadan. Esasen "en değersiz para birimi" demek. 19. yüzyılda posta stampası çıkınca, yanılmıyorsam ortası delik yirmi paranın

halk arasındaki lakabı pul olduğu için bu fiyata satılan posta stampasına da pul adını vermişler.

Eşek Muhabbeti

10 Ekim 2009

Önce size bir dalgın hoca hikâyesi anlatayım da gülün.

Yaklaşık birbuçuk ay var ki Kelimebaz'a gelen mailler iyice azaldı. Önce yazdır, tatildir deyip önemsemedim. Sonra eyvah dedim, millet bu yazılardan bıktı, artık okumuyorlar. Ya da okusalar da gıcık kapıyorlar, muhatap olmuyorlar. Moralim bozuldu tabii, içim içimi yemeye başladı. Daha mı keskin yazsam, tarz mı değiştirsem, toptan vaz mı geçsem? Gittim Ahmet Altan'a da dert yandım bu minval üzerine. Sağolsun teselli etti, teşvik etti, ama ne fayda?

Dün farkettim ki neymiş? 27 ağustosta sitemin server ayarlarını değiştirdim, o günden beri kelimebaz mailleri gelmiyormuş! Bir baktık, valla inanmayacaksınız, çeri çöpü ayıkladıktan sonra tam 1042 (binkırkiki) tane mail birikmiş. Günde 20-25 tane eder, öven, seven, öpen, soru soran, itiraz eden, lanet okuyan, cesedimi kuduz itlere yediren...

Dünden beri onları okuyorum. Ne kadar özlemişim yahu! Ne kadar içten, ne kadar güzel mektuplar var bilemezsiniz. Benim gibi kart bir adamın bile gözüne birkaç damla yaş geldiyse düşünün artık.

§

Gelelim din ve ahlak işlerine.

Bir, normal herhangi bir ülkedeki gibi bu ülkede de ahalinin yüzde yirmi kadarı açık veya gizli dinsizdir. Yani Allaha vesaireye inanmazlar. (Ahlak düzeyleri de ORTALAMA dindarınkinden üstündür, merak etmeyin.) Bu insanların düşünce ve inançlarını hiç kimseden korkmadan, savunmaya mecbur edilmeden, ezilip büzülmeden, dilediklerince ifade etme hakkına sahip olduklarına inanıyorum. On milyon tane küfür kâfir maili gelse de bu inancımı değiştirmeyeceğim.

İki, bazı şeyler kutsaldır, aman dikkat kırılır, adlarını anacaksan salavatla anmalısın tezine katılmıyorum. Kutsal olduğunu söyleyen SENSİN. Sana saygı duyarız çünkü insana saygı duyarız. İnsanların kendilerince haklı veya güçlü gerekçelerle dine bağlanmış olabileceğini anlarız, bu işe akıl, zekâ, duygu ve sevgi yatırdıklarını biliriz. Bazılarını severiz de. Ama onların putlarına, diğer putlara gösterdiğimizden daha fazla neden saygı göstermemiz gerektiğini anlamakta zorluk çekeriz.

Üç, bir şey doğru olabilir ama kim ne zaman nasıl söylese doğru olur, o tartışılır tabii. 21 eylülde çıkan Sansür yazım ani bir öfkeyle yazılmış bir yazıydı. Öfkeyle yapılan her iş hatadır, onu kabul ederim. Ayrıca şunu söyleyeyim, ertesi gün çıkan Feriştah konulu yazımın bununla bir alakası yoktu. Yayından on gün önce Baskın Hocamla bir telefon görüşmesi sonunda yazıp gönderdiğim, sonra aklımdan çıkmış bir yazıydı. Üstüste gelmesi talihsiz oldu. Komik bulduğum bir küfrü analiz ederken, sanki ima yollu küfrediyormuşum gibi algılandı. Buna gücenenler oldu. Yanlış anlaşılmıştır, evet, ama gene de onlara bir özür borçluyum sanırım. O da kabul.

Dört, bunları geçiniz, en mühimi şu: Kalp kırmak kötü bir şey. Haklı da olsan, haksız da olsan kötü şey. "Oğlum saçmalama, bunda kalp kıracak bir şey yok" diye konuşmanın bir faydası yok. Kırıldıysa kırılmıştır, o da beni üzer.
Dindar kesimde yazılarımı okuyan, seven, beğenen insanlar var. Bir süredir karşılıklı bir tür utangaç aşk yaşıyoruz. Birçoklarıyla yazışıyorum, yüz yüze sohbet ediyorum. Onlar hayrette, "Kimdir bu Ermeni?" diye. Ben hayretteyim, ne kadar aklı başında, kafası çalışan, edepli insanlar varmış o kesimde diye. Bu güzel bir şey. Karşılıklı tarafları zenginleştiren, ufuk açan bir şey. Bunun zedelenmesi beni üzmüştür.

Eşek değiliz nihayet.

Ançues

12 Ekim 2009

Lakerdayı anlattım ya, mail yağdı, eski İstanbul balık kültürünü nostalji ile yadedenler çoğunlukta. Bir okurum ançuesi de anlatmamı istemiş. Öyle ya, insanı zaman tüneline sokup kırk sene öncesine ışınlayan ender nesnelerdendir: Kartal marka ançues ezmesi. Elli yıldan beri piyasada olup ambalajı bile değişmemiş kaç ürün sayabilirsiniz? Üstünde halâ "alameti farika" ve "Türkiye mamulâtı" yazar. Üstelik tüpü plastik değil eski İpana diş macunları gibi alüminyum.

Aslı **anchovies**. Belli ki İngilizce biçiminden alınmış, Fransızca olsa *anşua* olurdu. (Oysa 1950'lerde İngilizceden mamul adı alınması enderdir, Fransızcanın Türkçe üzerindeki mutlak egemenliği 1960'ların ortasına dek sürer.)

Bildiğimiz hamsinin İngilizcesi. Şimdi gene linç etmeye kalkarlar, aman, kısık sesle söyleyeyim, hamsi Karadeniz'e has bir balık değil. Karadeniz'de tuttukları hamsinin yirmi katını Atlantik okyanusunda tutuyorlar. Üstelik İspanya'daki Malaga kenti, hiç utanmadan kendini dünyanın hamsi başkenti ilan etmiş. Yüz çeşit hamsi yemeği edebiyatı, hamsi fıkraları, hamsi festivali, turistler için hamsili suvenirler vs. Rize ile Trabzon'dan epey önce Malaga'da boy göstermiş.

İngilizler de hamsi işini İspanyollardan öğrenmiş olsalar gerek, balığın adını İspanyolca anchoa'dan almışlar. Zincir üstelik orada bitmiyor. Biraz daha deşince İspanyolca adın da muhtemelen Baskça **antxoa**'dan geldiği görülüyor. E, Basklar denizci millettir, Atlantik kıyısında dağlık ve yağışlı bir ülkede otururlar, mısır ekmeği yerler, bu da normal olsa gerek. Baskçada antxoa esasen "balık kurusu" demektir, kuru anlamına gelen *antxu* (/ançu/) sözcüğünden gelir diye de bir yerde okudum ama vallahi teyit edemedim.

Düzgün bir Baskça sözlük aranırsa bulunur amazon'dan elbette ama şimdi o kadar para harcamaya değer mi bilmem.

Şuradan buradan I

13 Ekim 2009

Geçen gün dedim ya 1042 tane mail birikmiş. Oturup çalakalem 150 tanesine de cevap yetiştirdim. Bakalım beni Guinness'e alacaklar mı?

Din ve ahlak mevzulu olan yazışmaları şipşak bir ufak kitaba dönüştürdüm; yakında çıkar.[204] Arada köşeyi yazmaya vakit kalmadı tabii. Dil konusunda yazanlara verdiğim alaminüt cevaplara bir göz gezdirdim, işe yarar mı yarar. Dört-beş gün onlarla idare edin bi zahmet.

§

SORU: Günlük hayatımızda **bir**'i sadece rakam belirtmek istediğimizde kullanıyoruz. Bunun dışında çok büyük oranda **bi** kullanıyoruz (bi baksana, bi sefer, bi kaç tane vs.). **Bi**'nin hakkı ne zaman teslim edilir sizce? Resmiyet kazanabilir mi?

CEVAP: İngilizce **a/an** edatının **one** sayı adından türemesi de tıpkı buna benzer sürecin ürünüdür. Bi zaman sonra insanlar ayrı kelime olarak algılamaya başlarlar. Ama üç ay mı desem, üç yüzyıl mı desem, bilmem ki?

§

SORU: Aşık Veysel "Beni hor görme kardeşim" şiirinde "sen yolcusun ben **baç** mıyım" diyor. Sanki yol gibi ya da han gibi bir anlamı olması lazım. Ama Nişanyan Sözlük'te ve TDK'da vergi olarak geçiyor. Başka anlamı var mı?

CEVAP: Gümrük sanırım, ya da otoyolda ücret kabini. "Baç = Yollarda ayende ve revendeden [gelenden ve gidenden] ve tüccarlardan alınan akçeye denir ki gümrük tabir olunur." (Burhan-ı Katı).

§

SORU: **Yelmek** diye bir fiil var, “hızlıca yürümek, gitmek” anlaminda kullanılıyor. Necati Bey‘den “Yürü yıllarla yilersen yitemezsin gönül / Şol cihetten ki peri şiveli bir ahudur o.” Sözlüğünüze almayı unutmuşsunuz.

CEVAP: “Var” demesek de “vardı” desek anlaşırız. Geçmişte varolan bir kelimenin, ne kadar güzel olursa olsun, BUGÜNKÜ Türkçeyi konu alan bir sözlükte yeri yok. (Yoksa dolaptan öyle kelimeler dökülür ki daha on sene başka iş yapmama vakit kalmaz.)

Şuradan buradan II

14 Ekim 2009

SORU: Arkadaşlarla konu oldu da Giresun Ermenice mi Rumca mı bir sözcük ve anlamı nedir bu konuda yardımcı olursanız...

CEVAP: **Kerason/Kerasunda** Yunancadır, ama kökeni konusunda rivayet muhtelif. **Kéras** (boynuz) sözcüğünden geldiği söylenir, kentin arkasındaki boynuz şeklindeki dağın adı olduğu kabul edilir. Bu görüşte zayıf olan noktalar şunlar: A) Orijinal Kerason'un yeri bugünkü yerinden birkaç km batıdaydı, orada boynuz şeklinde dağ yok; B) kéras sözcüğünün kökü kerat-'tır, Kerason değil Keraton olurdu.[205]

Yunancaya başka bir yerden gelmiş olabilir, maamafih Ermenice olması imkânsız. Ermenicenin bu coğrafyada zuhuru MÖ 700'ler, halbuki şehrin adı daha eski olmalı sanırım.

§

SORU: Ben mi yanlış biliyorum yoksa "var olmak" deyimi kullanılırken /a/ uzun mu okunuyor?

CEVAP: Modern Türkçede belirgin bir trend: /r/ ve /l/ sesinden önceki geniş ünlünün (yani /a/ veya /e/nin) uzatılması. Özellikle genç kızlarda baskın bir eğilim: aarkıdaş, vaarlık, kızaarmak, gideermek, geelmek, kaalmak, göörmek, o kıdaar. Tam kuralı nedir düşünmedim, ama gitgide egemen olan telaffuz bu. O kadar ki, 1950'lere ilişkin bir Türk filminde aktör böyle konuşunca Fatih Sultan Mehmet filminde kol saati takan yeniçeriler kadar komik oluyor.

§

SORU: *Embed* ve *disembed* kelimelerinin karşılığı olarak ne kullanırdınız? Benim karşılığını bulmak istediğim anlam "kültürel kodların" kaynaklandığı yerle, yerelle ilişkisinin kesilmesi, yerinden çıkarılıp

dünyanın başka taraflarına taşınması, oralarda da benimsenmesi, otantikliğinin sorgulanır hale gelmesi ile ilgili.

CEVAP: Ben olsam “seralaştırma” diyebilirdim. İngilizce bed/embed'de tarımsal bir çağrışım da var. Fide yatağına bed denir.
Fakat son yıllarda pek moda olan bu dis-em- ikilisinin barbarizm olduğu kanısındayım. İyi İngilizce duygusuna sahip biri bu kelimeleri kullanmaz bence.

Şuradan buradan III

15 Ekim 2009

SORU: Hani 'yapmamamız, etmememiz, gitmememiz' gibi türkçeyi iyi konuşan biri için bile zor olan ifadeler vardır ya. Çok eski değil yakın tarihlerde bu tarz ifadelerin 'yapmamaklığım, etmemekliğim' şeklinde telaffuz edildiğini gördüm, örneğin 'gitmemekliğimiz lazım gelir' gibi. Bu ifade biçimi çok hoşuma gitti, hem söylemesi daha kolay hem de kulağa daha hoş geliyor. Acaba bu kullanışlı yöntemi niye terk etmişiz?

CEVAP: Dilde de tıpkı giysideki gibi modalar vardır. Bağa gözlük, fötr şapka, Clark bıyık, plili etek modası nasıl geçtiyse “gitmemekliğim, görmemekliğim” modası da öyle geçti. Yerine eş derecede hoş veya boş başka modalar çıktı. Eski modalar bazen geri gelebilir, kim bilir?

§

SORU: Bir arkadaş sohbetinde “tekstil **mafyöz** bir sektördür” lafını ettim ve “**mafyöz** ne demek, öyle bir kelime yoktur,” uyarısıyla karşılaştım. TDK sözlükte mitralyöz, fritöz gibi Fransızca kökenli sözcükler varken bu kelime yok...

CEVAP: İt. *mafioso* > İng. mafioso, çoğulu *mafiosi*, ”Mafia mensubu”. Oradan geri-fransızlaştırılmış olacak. Fransızca eşdeğer bir kelime yok sanırım, ya da bilmiyorum. İngilizcesi de sıfat olarak kullanılmaz. “Textile is a mafioso sector”?? Olmaz.[206]

§

SORU: Küsurun çoğulu **küsurat**. Ama kusurun çoğulu **kusurat** diye sizin sözlüğe de baktım, gogıl hazretlerine de danıştım, böyle bir kelime yok, küsurat mı demek istediniz diyor bana. Kusurun çoğulu taksirat olmuş. Niye kusurat olmamış, anlamadım.

CEVAP: Enteresan ama haklısınız, Arapça kusur'un çoğulu yokmuş gibi görünüyor. Hiçbir sözlükte bulamadım. İki nedeni olabilir. A) Orijinal sözcük **kasr** (kısalık, eksiklik) çoğulu olarak algılanmış olabilir, bir daha çoğul yapılmamış, B) kusur Arapçada sadece soyut eylem masdarı (eksik kalma, yetersiz olma) anlamı taşıdığı için çoğuluna gerek duyulmamış olabilir. Evet Osmanlıcada çoğul için taksirat kullanılmış.

Şuradan buradan IV

16 Ekim 2009

SORU: Bir “barana” sorunu yaşıyoruz. Ne manaya gelir, nerden gelir tespit edemedik.

CEVAP: Barana = 1. fasulye sırığı ve üzüm çubuklarını dayamaya yarayan çatal ağaç, kazık (Denizli, Isparta, Çumra, Ermenek, Anamur, Mersin). 2. Demir tırmık (Konya, Ankara, Tokat). 3. Baklava şeklinde mayın??? (Polatlı). 4. Deve havudunun ön ve arka kısmı (Çanakkale).

Bunlarda ortak fikir “iki dişli çatal şeklinde nesne” olmalı. Kökeni hakkına bir fikir edinemedim. Coğrafi dağılıma bakılırsa önce Rumcadan aramaya başlardım, ama şimdi üşendim.

5. Müzikli gece toplantısı (Konya).

Bu başka kelime.Sanıyorum aslı **berhâne**'dir (Farsça *barxâna* = büyük daire, salon). Konya ağzında doğal olarak > barhana > barana olur.

§

SORU: Azericedeki **cıngıl** diye bir kelime var, orman demekmiş. Arkadaşlarla lafı geçti de size sorayım dedim. Cıngıl ile jungle arasında bir ilişki var mıdır?

CEVAP: İngilizce **jungle**'ın aslı Urduca, onun da aslı Farsçadır. Farsça sözcük **cengel**'dir, “balta girmemiş orman” anlamında. Azericeye Farsçadan bulaşmış olmalı.

§

SORU: Yazar ve Şair olma isteğindeyim. Tam anlamıyla söz ustası laf cambazı olma niyetindeyim... Fakat kafama yeni kelimeleri nasıl öğreneceğim takılıp duruyor. Yeni kelime öğrenmeden çok; hangi tür

kelimeleri öğrenmeliyim ve ne kadar ağır yazmalıyım? Bu konuda neler tavsiye edersiniz?

CEVAP: Aga, kelime öğrenmekle yazar olunmaz.
Bir. Çok bol okuman lazım. Özellikle zor kitapları, manyak kitapları, uç kitapları, insan zihninin ve ruhunun sınırlarını zorlayan kitapları oku. Bildiğin şeyleri ya da bildiğini zannettiğin şeyleri pekiştiren kitapları değil, tahmin bile etmediğin ufukları açan kitapları oku.

İki. Söylemek için yanıp tutuştuğun bir söz varsa yaz, yoksa yazma. Söylediğin her sözün YENİ (daha önce söylenmemiş) bir söz olmasına dikkat et. İster dünyanın sınırlarından söz et, ister dün yediğin patatesten, farketmez. Daha önce hiç kimsenin söylememiş olduğu TAZE bir şey söyleyebiliyor musun, ona bak.

Kürtçe I

19 Ekim 2009

Senelerdir internette forwardlana forwardlana topaç olmuş bir cahillik manifestosu var. “*Günümüzde bazı siyasal olaylarda kullanılan ve bazen Türkiye’nin bölünmez bütünlüğüne aykırı davranışlar içerisinde olanlar tarafından alet edilen Kürtçe, düşüncelerine değer verilen birçok dilbilimci tarafından bir ‘dil’ olarak bile kabul edilmiyor,*” diye başlayıp, “*Kürtçede var olduğu söylenen 8308 sözcükten 3080 tanesi Türkçe, 2000 tanesi Arapça, 1200 tanesi Zent Lehçesi, 1030 tanesi Farsça kökenlidir. Geri kalan yaklaşık 1000 sözcüğün ise yaklaşık 700 tanesi Ermenice, Çerkezce, Gürcüce, Pehlevice… gibi dillerden geldiği bilinmektedir,*” diye devam ediyor.

“Düşüncelerine değer verilen birçok dilbilimci” kimmiş ve Aşağı Güngören Tavukçuluk Fakültesi sınırları dışında kim bunların düşüncelerine değer veriyormuş diye sormayın, bilmiyorum çünkü.

“Zent lehçesi” neymiş, onu da bahsi geçen “*dilbilimciler*” bilirdir mutlaka. Bildiğim kadarını söyleyeyim isterseniz. Adım adım gidelim.

Bir: Benim elimdeki hayli yetersiz Kürtçe sözlükte, sayıyorum, 25.000 kelime var. Hepsi budur demek değil tabii, çünkü bazı kelimelerin kaydedilmemiş olması varolmadığı anlamına gelmez. Konuşulan Türkçenin de 19. yüzyıl sonlarına dek doğru dürüst bir sözlüğü yoktu. Sonra bir baktılar ki, aa, daha binlerce kelime varmış sözlüğe katmayı unuttukları.

İki: Öyle sentetik bir dil dünyanın hiçbir yerinde görülmemiştir. Dokuz yabancı dilin karması bir dilin oluşması için o dili konuşan insanların tarihin bir aşamasında dilsiz kalıp sıfırdan dil üretmiş olmaları gerekirdi. Akıllara seza bir başarı olurdu, sanırım dokuz başlı Siyam bebeği gibi dilbilim literatürünün star konuları arasına girerdi.

Kürtçe II

20 Ekim 2009

Dün “Kürtçe diye bir dil yoktur” diyen gerzek tayfasına cevap vermeye başlamıştık, devam edelim.

Üç: Her dilin kırılması imkânsız bir iç çekirdeği vardır, 400 dolayında temel fiil (almak, vermek, sevmek, gitmek, düşmek, uyumak vs.), insan bedenine ve doğa olaylarına ilişkin temel isimler, basit sıfatlar, sayılar, ben sen o gibi zamirler, gramer yapıları vesaireyi içeren. Bu çekirdek her dilde insanlık tarihi kadar geriye gider; Adem ile Havva’dan beri aralıksız kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Yabancı dilden etkilenme oranı binde birdir. Kürtçenin iç çekirdeği üzerine epeyce literatür var bildiğim kadarıyla. İrani diller ailesinin ilginç ve muhafazakâr (yani, çok eski bazı yapıları korumuş) bir üyesiymiş derler.

Dört: Bu iç çekirdeğin üstüne gelen onbin kadar Kürtçe kelimenin de hayli “saf” olduğunu bilmek için allame olmaya gerek yok, yarım saat sözlüğe bakmak yeter. Az bir şey İrani dilleri biliyorsanız bunların da oldukça “muhafazakâr” olduğunu, yani Farsçada bin sene evvel ölmüş arkaik unsurlar barındırdığını şıp diye görürsünüz. Ama “saf” olmak iyi bir şey midir, bakın ondan emin değilim. Kavimler insan gibidir; ne kadar dünya görmüşse bünyesi o kadar kavi, ufku o kadar geniş olur demek de mümkün pekala.

Beş: Kürtçenin YAZI DİLİ geleneği zayıftır, o yüzden orada zorlanıyor, epeyce yabancı kelime almak zorunda kalıyor deseniz anlarım. Üstelik bu sırf TC döneminin eseri değil, en az 15. yy'dan beri akraba dil Farsçadan çok sayıda “üst düzey” kültür kelimesi almışlar. Buna Arapça, bir tutam da Ermenice eklenmiş. Ama hayrettir, yazı diline Türkçeden aldıkları kelime yok gibi bir şey. İnanmıyorsanız alın bir Kürtçe metin, anlamaya çalışın. O tanıdık gelen kelimeler ya Farsça ya Arapçadır ya da Frenkçe, ama Türkçe değil.

Kardeş mardeş, görüyor musunuz yüz bile vermemişler “abilerinin” diline!

§

Ha şimdi duyar gibiyim, hangi dağda kurt öldü, Nişanyan Kürtleri neden öptü diye hayretlere gark olanları. Boş verin, mühim değil. 19 Ekim Silopi’nin Kurtuluş Bayramı münasebetiyle deyin, olur.

Anlamamaya kararlı insanlara ben neyi anlatabilirim ki?

Safranbolu

21 Ekim 2009

Safranbolu’da eskiden safran yetiştirilirmiş, adı o yüzden öyleymiş, ah mirim ne güzelmiş o eski safranlar. Belediyesi de öyle diyor, kaymakamlığı da öyle. Çarşıdaki esnafla sohbet edince tatlı tatlı anıyorlar o eskiden safran yetiştirdikleri devirleri (tarlalar dolusu sarı sarı safranlar, bir düşün!), sonra cart diye sokuveriyorlar elli TL’ye bir adet poşetlenmiş safran soğanını.

Olabilir, belki eskiden safran yetişirdi, neden olmasın. Ama açıyoruz Evliya Çelebi’yi, ne görelim? Geyik 17. yüzyılda da aynı geyik: eskiden safran yetişirdi de, şimdi kendi yok adı kaldı yadigâr, ah vah! Sonra düşünüyoruz: **za^{c}firân** gerçi safran bitkisinin adı da, Arapçada ve erken Türkçede aynı zamanda sarı rengin de adıdır. Mardin’deki meşhur **Deyrüz-Za’feran** manastırı “Safran Manastırı” demek değil, Sarı Manastır demek. Sakın **Za^{c}firânborlu** derken “Sarıkent” kastetmiş olmasınlar? Olur mu olur?

Derken alakasız bir yerde alakasız bir bilgi gözümüze çarpıyor. Benim doğduğum kente adını veren rahmetli[207] Konstantin’in baba tarafı Rumelilidir, tabir caiz ise Yugoslavya göçmenidir. Hanedan ismi de Flavius’tur, yani Sarıoğlu, kimbilir neden. Bu sülaleden beş-altı kişi 4. yüzyılda Rum imparatoru olmuş. Şan olsun diye de Anadolu’da birkaç yere **Flaviopolis** (Sarılarkenti veya Sarıkent) adını vermişler. Bolu’nun Gerede (Kratía) kasabası bunlardan biridir. 343 yılından itibaren Flaviopolis adıyla piskoposluk merkezi olmuş. Hatta 869 yılına dek Flaviopolis piskoposlarının listesi elde mevcutmuş, onu da arayıp buldum.

Eh Gerede nere Safranbolu nere? Ama öyle değil işte! Meğer 9. yüzyılda mı ne bir ara Flaviopolis piskoposlarının makamı Safranbolu’ya taşınmış. Yani hazretler Safranbolu’da oturmuş, ama Flaviopolis Piskoposu unvanını taşımaya devam etmişler. Bizans’ta da aynen bizdeki gibi idari birim adını kasabaya aktarma huyu olduğundan, tıpkı Antakya’ya Hatay dedikleri gibi, Safranbolu’ya da Sarıkent demiş olabilirler mi?

Yok, bilmiyorum, sesli düşünüyorum o kadar. Sakın ha “Nişanyan’a göre Safranbolu adı Flaviopolis çevirisidir” diye topu bana atmayın. Sadece “halk etimolojisi” dedikleri folklorik dilbilim metodu nelere kadirmiş diye bu örneği aklınızda tutun, her okuduğunuz turistik broşüre kanmayın, o kadar.

Hatta bir şeyi eğer kaymakamlık yahut valilik söylüyorsa mutlaka yalandır diye varsayarsanız çok da yanılmazsınız.

Farsî

22 Ekim 2009

Bu memlekette 800 küsur yıl boyunca sözü dinlenen herkes Farsça bilmiş, bildiğini belli etmeyi de sosyal hayatın gereklerinden saymış.

Malazgirt'ten sonraki ilk 200 yıl özellikle ilginçtir. Bu devirde Türkçenin esamisi bile okunmaz. Şehir hayatında kullanılan dil, öyle anlaşılıyor ki, avam işlerinde Rumca ise havass işlerinde Farsçadır. 1273'te vefat eden Mevlana Celaleddin'in Türkçe bildiğine dair bir belirti yok. Onun oğlu Sultan Veled Farsça yazar, ama Divan'ına birkaç tane beceriksizce Türkçe şiir eklemeyi ihmal etmez. Torunu Arif Çelebi'nin anadili ise muhtemelen Türkçedir.

Sonraki devirlerde Farsça, Arapçadan sonraki ikinci eğitim dilidir. Şiirle ya da tasavvufla ilgilenen herkes Farsça bilir. Edebiyatın ana referansları Firdevsi ile Sadi'dir; anadilinden okunur ve ezberlenirler. Hemen her şairin bir Farsça divanı vardır; olmadı, Türkçe metin içine yerli yersiz birkaç Farsça beyit attırmayı gerekli görür. İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihişt'inden sonra usul olur, Türkçe tarih kitaplarında ara bölüm başlıkları mutlaka Farsça yazılır. Ta 1890'larda Ahmet Rasim olağanüstü "modern" lezzetli köşe yazılarının içine komiklik olsun diye Farsça arabaşlık atmayı sürdürür.

Müteferrika matbaasında basılan ilk Türkçe kitap bir Farsça sözlüktür. 1732 yılında Mehmed Said Efendi, yazı yazan herkese lazımdır diye kimselerin bilmediği gün yüzü görmemiş Farsça (ve Arapça) kelimelerden lugat yapar. 20. yüzyılın başında Servet-i Fünun şairleri, Fransız dergilerinden okudukları ekstra duygusal duygulanımları ifade etmek için sözlüklerde yeri olmayan Farsça kelimeler üretirler.

Türkçenin yazı dili bostanda üremedi sonuçta. 700 küsur senedir bu dilde harıl harıl yazı yazılıyor, her eline kalem alanın elinde dil birazcık şekillenip evriliyor. Eski yazı bilmeseniz de zararı yok, son yıllarda inanılmaz miktarda eski metin yayınlandı yeni harflerle. Biraz okusanız neyin nasıl geliştiği aşağı yukarı anlaşılır.

Şu yahut bu kelimenin Farsça değil Kürtçe olmadığı ne malum diye her Allahın günü başımın etini yemenize gerek kalmaz.

Orji

23 Ekim 2009

Geçen gün dokuz yaşına basan oğlum pat diye sordu, Babiş orji ne demek diye. Hadi bakalım, böyle babaya böyle evlat!

Anlatayım. Eski Yunanda biliyorsunuz, standart kamu dininin yanısıra MÖ 7. yüzyıldan itibaren etrafı salgın gibi saran "sır dinleri" var: *mystery religions* diyorlar. Bunların özelliği, tıpkı tarikat gibi, kapalı olmaları. Yani belli bir çıraklık ve inisiyasyon sürecinden geçmeden iç halkaya kabul etmemeleri. Yılda bir veya birkaç kez yaptıkları kadınlı erkekli ayinler hakkında bin türlü hikâye anlatılıyor. Müzik eşliğinde, belki alkol veya başka maddelerin de katkısıyla vecde geldikleri, bir tür çılgınlık içinde sır tanrılarına ibadet ettikleri söyleniyor. Ayine izinsiz girenlerin başına türlü felaketler gelirmiş. Mesela kılık değiştirerek ayine katılan Pentheus'u kendi anası aslan zannedip parçalamış.

Órgia işte bu ayinlerin adı. Esasen "çalışma" anlamına gelen bir kelime. Bir tür zikr veya sema' da diyebiliriz belki.

Etimolojiye girsek iş daha da ilginç. Yunancada **érgon** "iş, emek", **ergázomai** "çalışmak", **ergátês** "işçi, ırgat", **en-ergeía** "çalışkanlık". Bunları bilirsiniz tabii, sonra fizikte iş birimi olan erg var, ergonomi, ergometre, ergostatik vesaire var. Yine Yunanca **órganon** "çalışan şey, düzenek, makina", **órgia** da "çalışma".
Peki neden bazısı erg-, bazısı org-? Onu da şeyedeyim. Eski Hintavrupa dillerinde bu özellik var, müsaadenizle kısaca anlatayım. Normal bir kök hecesi, arkasına belli tipte ekler aldığında seslisini kaybediyor. Ermenicede bu özellik halen canlıdır: *hur* "ateş", ama arkasına fail eki aldığında *hurant* olmaz, *hrant* ("yanan") olur. Aynı şekilde, Hintavrupa anadilinde **werg-* "çalışmak", **wérgom* "çalışıyorum", ama **wrgónt* "çalışan".

Eski Yunancada bir tarihte modalar değişmiş, /w/ sesi kullanımdan düşmüş. Arkaik *wérgon olmuş érgon, normal. Peki *wrgia ne olacak? O da mecburen bir /o/ sesi edinmiş, olmuş órgia.

Tabii, İngilizce **work** ile Almanca **Werk** de aynı Hintavrupa kökünden gelme.

Mert

24 Ekim 2009

Mert Bey yazmış, demiş ki: “Benim adım Arapça, önce ‘insan’, sonra ‘erkek’, sonra ‘cesur’ veya ‘dürüst’ anlamında. Bizde daha çok son iki anlam anlaşılıyor. Ama erkek anlamına da geliyorsa, acaba **Mars** ile bir ilgisi olabilir mi? Yani bir adım daha gidersek, **Martin** aynı kökten mi geliyor?”

I-ıh. Bir kere Arapça değil Farsça, hepten alakasız iki ayrı lisan. Sonra bu konuyu Elifin Öküzü’nde yazmıştım, onu okumadan bana soru soranlardan soru başına iki lira alıyorum haberiniz var mı?

Sözcüğün aslı **martiya** şeklinde en eski Persçe yazıtlarda geçiyor, MÖ 500 suları. Esas anlamı “ölümlü” demek; İngilizce **mortal** (ölümlü) ya da bizdeki **mort** sezon ve **mortoyu** çekmek deyimleri ile bir şekilde akraba. İslam sonrası dönemin Farsçasında **mard**, Arapça âdem'in karşılığı olmuş. Bu da hem genelde insan, hem özel olarak erkek demek. Demek ki erkeği insan ırkının has nümunesi olarak görmüşler, belki de komplekstendir, bilmem. Ermenice **mart** (insan = adam) da Farsçadan alıntıdır.

Yiğitler yiğidi Romalı tanrının adının kökeni meçhul. Walde-Hoffmann ve Ernout-Meillet sözlükleri spekülasyon yapmaktan kaçınmışlar. En en eski Latince kaynaklarda *Mavors/Mawers* geçiyormuş. MÖ 3. yüzyıla ait Oskça bir yazıtta *Mamers* demişler. Bundan ötesi çıkmaz sokak: bilgi yok. (Oskça neymiş? Latincenin Güney İtalya’da konuşulan amcaoğluymuş. Erken yaşta ezilip gitmiş.)

Tavladaki **mars**’ın ne olduğuna dair hiçbir fikrim yok. Aradım aradım bir şey bulamadım. Arapça “suya batırmak” anlamında mers’tir diyorlar ama, yok, oturmuyor bir türlü. Kapıdan baktırıp kazma kürek yaktıran **Mart** ise eski Romalıların **Martius** ayıdır. Yani savaş tanrısının yortusunu kutladıkları ay. İmparatorluk çağında Yunancaya, oradan da bilumum Ortadoğu dillerine geçmiş, bize Arapça üzerinden ulaşmış. Adamın adı Mars, ama çekimli olunca Martem, Martis, Martius filan oluyor.

§

Bak hele, şimdi de elalemin tanrısına “adam” dedik, oldu mu? Bakalım kaç tane Romalıdan küfür kâfir maili gelir![208]

Hırsız Vasil

26 Ekim 2009

Malazgirt’te Türkler Bizans devletinin canına okuyunca yalnız beylik kurmaya hevesli Türk komutanlara değil tabii, Bizans düzeninde şu ya da bu nedenle canı sıkılan Ermeni beylere de gün doğmuş. Bakıyorsunuz, 1071’i izleyen onbeş yılda Anadolu’da imparatorluk ilan eden, orada burada kale zaptedip beylik kuran, fetihlere girişen bir düzine kadar Ermeni asıllı Bizans askeri var. Sonra bunların soyuna ne olmuş bilmem. İhtimal, A) Fütuhattan vazgeçip marangoz yahut terzi oldular, B) devir bunların devri deyip hidayete erdiler, çocuklarına da tembih ettiler “oğlum Ermenice konuşma şimdi laf eden olur” diye.

Buyurun, Emin Oktay’ın tarih kitabında yazmayan türden bir hikâye. “Büyük Ermeni beylerinden” diye tarif edilen Koğ Vasil, 1082 senesinde Behesni yakınındaki Keysun kalesini zaptedip hükümdarlık ilan etmiş. Adıyaman ve Maraş illerini kapsayan alanda hüküm sürmüş, Birecik padişahı olan Ebul Garib ile beraber (adına bakmayın, o da Ermeni) çok cenklere katılmış. Hangi icraatından dolayı Koğ yani “Hırsız” lakabını kazanmış bilmiyorum.

1113’te ölünce yerine yeğeni Dığa (“Oğlan”) Vasil geçmiş. Fırsattan istifade Urfa’nın Fransız hükümdarı Baudoin du Bourc buna savaş açmış. Oğlan Vasil uzaktan akrabası olan Bizans imparatorundan yardım istemiş; o da “al sana bu yetsin” diye Peçenek Türklerinden bir süvari birliği göndermiş. Yardım işe yaramamış, heyhat, Baudoin harbi kazanmış. Vasil’i yakalayıp gözlerini kör etmiş, ama sonradan acıyıp İstanbul’a gitmesine izin vermiş.

Behesni’nin şimdiki adı Besni, Adıyaman’ın ilçesi. Süryanice bir isim olmalı; yanılmıyorsam “Kaleli” ya da “Kaleiçi” gibi bir şey demek. O yöredeki yer isimlerinin çoğu Süryanice-Aramicedir. Buna karşılık Keysun Rumcaya benziyor, tıpkı Kayseri’deki Muncusun, Tavlusun, Hormusun, Aksaray’daki Mamasun’la Dadasun, İçel’deki Apsun, Sivas’taki Mudasun ve Kesresun gibi.[209]

İnanca saygı

27 Ekim 2009

"İnançlara saygıyı" ben savunmadım. Savunmam da.

"İnsana saygıyı" savunurum, bakın o başka. Bunun doğal ve mantıkî uzantısı olarak, özgürlüğü savunurum. İnsanı öküz değil insan yerine koyuyorsan, istediği gibi olma ve istediğine inanma özgürlüğünü de savunacaksın. Hata yapma özgürlüğü de buna dahildir. Saçmalama özgürlüğü de dahildir. Benim yanlış diye bildiğim şeylere doğru deme özgürlüğü de dahildir – yeter ki başkasının alanına çok fazla tecavüz etmesin. Bunu kısmaya çalışan kim olursa olsun karşı çıkarım. Eğer devletse, meşruiyetini kaybetmiş bir şer örgütü olduğuna kanaat getiririm. Olmaz olsun öyle devlet!

Ama yanlış inanca neden saygı duyayım ki? Misal, adam "Şirince'nin şarabı Fransız şaraplarından üstündür" diyor, inanıyor diye saygı mı duyacağız? Hititler Türktür diyor, yıllar boyu uğraşıp bir yalan abidesi dikiyor, kendince samimi yahut samimimtrak da görünüyor, "peki madem, kırmayalım garibi" diye susup oturacak mıyız? "Lat, Menat ve Uzza yüce tanrılardır, seni çarpar" dediklerinde, inançlara saygı faslından gidip puthanenin kapısında el pençe divan mı duracağız?

Ben durmam şahsen. Durmamayı da yalnız hak değil, ödev bilirim, mecburiyet sayarım. Vicdan dediğin bu iş için var işte. Bazen susmayı tercih edersin belki: tembellikten susarsın, bencillikten susarsın, korktuğundan susarsın. Rahatımı bozmayayım dersin. Yahut şimdi sırası değil diye düşünürsün; üzmeyelim adamı diye düşünürsün; ikna edemem boşuna yormayayım diye düşünürsün. Zor yanlışı bırak, kolayıyla uğraş diye hesap yaparsın. Ama temel ilke değişmez: cahili irşad etmek, görevlerin en yücesidir.

İrşad yalnız tatlı tatlı anlatmak değildir: bazen dalga geçmek, bazen gürlemek, bazen alttan alıp hak vermek gerekir. Kimi zaman da öyle bir laf sokarsın ki hayat boyu muhatabının aklından çıkmaz, beynine çivi gibi

çakılır kalır. İnsanların canını yakmak kötüdür, evet. Ama cahil kalmalarına izin vermek daha mı az kötüdür?

Ha, belki ben yanlış biliyorumdur. Batıl dediğim adamlar benden daha akıllıdır. Olabilir. Mümkün. Belki. Ama alim-i mutlak değilim diye susup oturmam mı gerek?

§

Benim oğlanı beş yaşındayken iğne olmaya götürmüştük, doktora öyle yakası açılmadık küfürler etti ki hayret ettik bu çocuk bu lafları nereden öğrenmiş diye. Şimdi düşünüyorum, tetanos aşısı o kadar acıtıyorsa insanın beynine çivi çakmak ne kadar acıtıyordur kimbilir.

Başbuğ gider, Başbuğ gelir

28 Ekim 2009

İlker Paşa’nın suyu ısındı gibi görünüyor, geçmiş olsun. Kim bilir, belki giderayak birilerinin aklına gelir, senin İstanbul’da Birinci Ordu Komutanı olduğun dönemde düğmesine basılan, Kara Kuvvetleri Komutanı olduğun dönemde tetiği çekilen bir cinayet vardı, o konuda bildiklerini de bir zahmet anlat diye sorarlar.

Bunca seneden sonra Türkiye’de sanki bir şeylerden ümitli olmak da mümkünmüş duygusuna kapılıyor insan. Allah aklımıza mukayyet olsun.[210]

§

Başbuğ gitti diyelim, peki yerine kimi koyacaklar? “Sivil toplum örgütleri, akademik çevreler ve ülke içi medya ulusal birlik ve güvenliği tehdit ediyor” diyen Kara Kuvvetleri Paşasını mı? Taraf’ın haberinde “cuntanın kilit isimlerinden” diye tarif edilen Birinci Ordu Paşasını mı? Al birini vur ötekine!

Bu noktada artık biraz daha geniş düşünmenin zamanıdır gibi geliyor bana.

Genelkurmay Başkanlığı diye bir şey neden var biliyor musunuz? Anlatayım. Eski adıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği’ni 1880’li yıllarda von der Goltz başkanlığındaki Alman askeri heyetinin önerdiği reformlar çerçevesinde kurmuşlar. Ordunun modernizasyonu, eğitimi, donanımı, terfileri, strateji ve taktikleriyle ilgili program üreten bir daire olsun demişler. Başına da genellikle tuğ ya da tümgeneral düzeyinde bir komutan koymuşlar.

1914’te yeniden düzenlenmiş, bu sefer Enver Paşanın başına buyruk Başkumandanlık “Vekâletine” karşı Alman askeri bürokrasisinin denetim organı işlevini yüklenmiş. 1914’ten 1918’e dek Osmanlı devletinin genelkurmay başkanı Bronsart von Schellendorf Paşa’dır. 1918’de o ölünce yerine General Hans von Seeckt geçer. Sarıkamış, Çanakkale, Kutülamare

gazaları sırasında genelkurmayın başında bu şahıslar vardır. Adlarını hiç duymuş muydunuz?

1924’te Gazi Paşa henüz tam ve nesnel analizi yapılamamış bir nedenle ordu kumandasından elini çekince, Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) fiilen silahlı kuvvetlerin tek hakimi olarak kalır. 20 yıl gibi eşine zor rastlanır bir süreyle bu görevi sürdürür. Yerine geçenler de yıldan yıla artan bir özgüvenle padişahçılık oynamaya devam ederler.

Acaba Genelkurmay dairesini asli görevine döndürmenin zamanı gelmiş midir?

Her işte Amerika’yı model alıyoruz madem, Amerikan Genelkurmayına bakın. Oradaki adı Joint Chiefs of Staff’tir. Savunma Bakanının askeri konulardaki baş danışmanıdır. Komuta yetkisi yoktur. Yani askeri birliklere emir vermez. O işi Savunma Bakanına bağlı ordu ve harekât komutanları yapar. JCS’ın başında genellikle tuğ veya tüm rütbeli bir subay vardır. Bu işlere özel merakı olanlar dışında kimsecikler adını sanını bilmez.

“Bize uymaz” diyenler çıkacaktır muhakkak. Sizce Türkiye rasyonel bir askeri düzene ayak uyduramayacak kadar yamuk bir ülke midir?

Gençliğe Hitabe

29 Ekim 2009

Seksenaltı yıl yeter bence. Kan-vatan-düşman'dan ötesine aklı ermeyen bir dil bu ülkeyi bunca yıl esir etti. Artık yeni şeyler düşünmenin vaktidir.

Kan-vatan-düşman edebiyatının şahikası Kemal Paşa'nın Gençliğe Hitabe adlı eseridir. Bugün tekrar yazılacak olsa ben şöyle düzeltirdim.

§

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, insan olmaktır.

İnsan olmanın yegâne temeli insana sevgidir. Hayatın boyunca, insanlara güzelliği, aklı ve adaleti öğretmeyi görev bileceksin. Bilgin varsa, bedel beklemeden paylaşacaksın. Buna imkân ve şeraitin müsait değilse, yanındaki üç veya beş kişiye katıksız sevgini vermeyi deneyeceksin; onların hayat yükünü bir nebze hafifletmeye çaba göstereceksin. Bunu yaparken Türk mü, yoksa Hindu mu, Yamyam mı diye sormayacaksın. Çünkü insan, galiplerin hasbelkader çizdiği sınırlara sığmayacak kadar kıymetli bir hazinedir.

Dahili ve harici bedhahlarla etrafın çevrili olabilir. Sen şerri bahane etmeyecek, hayırhahlığını ilelebet muhafaza ve müdafaa edeceksin. Zira kötülük, esarettir. Manevi istiklalini ve manevi hürriyetini ancak insan olmakla kazanabilirsin.

Düşman bütün tersanelerine girmişse, vazifeye atılmadan önce düşüneceksin. Önce, düşman mı diye soracaksın. (Çünkü bugün düşman olan yarın dost olabilir.) Sonra onu kendine düşman etmek için ne hata yaptığını düşüneceksin. (Çünkü düşmanlık, herkes için ağır bir yüktür.) Gönlünü kazanmayı deneyeceksin. Tersaneyi beraber işletmeyi teklif edeceksin. (Öylesi her ikiniz için daha kazançlı olabilir.) Sonuç alamasan, bir tersane uğruna düşman olmaya değer mi diye bir kere daha kendine soracaksın. Bunları yapabilirsen, inan, dünyanın tüm tersaneleri senin olur.

Tüm ordular sana boyun eğer. Tüm kalelerini terkedecek gücü ve güveni kendinde bulursun.

Memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar sana “düşünmeyeceksin!” diyebilirler. Kendi çorak ve bencil emellerine seni muhafız ve müdafi yapmak isteyebilirler. Kuşaklardan beri süren iktidarlarını bir gün daha korumak için senin damarlarındaki kanı talep edebilirler. Memleketin bütün tepeleri kan ve intikam bayraklarıyla donatılmış, bütün mektepleri zaptedilmiş, bütün mahkemeleri elde edilmiş, bütün gazete köşeleri bilfiil müstevlilere terkedilmiş olabilir. Millet, cehalet ve propaganda içinde serseme dönmüş olabilir.

Ey insan evladı! İşte bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, insan olduğunu unutmamaktır. Muhtaç olduğun kudret tanrı vergisi olan vicdanında ve her gün çalışarak geliştireceğin aklında mevcuttur.[211]

Frenk

30 Ekim 2009

“Tayland’da yabancılara **falang** Kamboçya’da **barang** diyorlar. Fransa’ya ise sırasıyla *Farangset* ve *Barang* denmekte. Bu kelimeler bizdeki frenk ile aynı kökten mi gelmektedir? Kamboçya’da pazar yerlerine **psar** denmekte. Acaba bizdeki pazar kelimesinin oraya yansıması olabilir mi,” diye sormuş geçenlerde Kamboçya’ya sefer eden bir okurum.

Etiyopya günlerim gözümün önünde canlandı. Orada da her türlü beyaz yabancıya **färänci** diyorlar, bizim ‘hadi län’ deyiminde kullandığımız /a/ ile /e/ arası sesle. Üç kilometre öteden beyaz adamı görüp üçyüz tane çocuk “Ferenci ferenci ferenci” diye çığlık çığlığa bağırarak koşturuyor. Evet Frenk demek. “Gâvur” vezninde söyleniyor.

Kamboçya hakkında bilgim sıfır. Maamafih çarşı ve **pazar** kavramı Ortadoğu medeniyetinin o kadar güçlü bir ögesi ki, ve Hint Okyanusunun dört bir köşesinde ticaretle İslamiyet o kadar özdeşleşmiş ki, ona da hiç şaşmam. Etiyopya’da öyle, Madagaskar’da öyle, Sri Lanka’da öyle, Endonezya’da da sanırım öyleymiş. Çarşı yerindeki küçük esnaf hemen hemen her zaman Müslüman. Yüzde sekseni Budist yahut Hıristiyan olan ülkede taşranın bir ufak kasabasına geliyorsunuz, çarşı sokağı boyunca ıvır zıvır satanı, bakkalı, nalburu, berberi, terzisi, işportacısı hepsi Müslüman. Çarşı caddesinin ana kavşağında da kilise yahut tapınak değil cami var. Ne iştir bilmem, ama “Osmanlı Devletinde ticaret gayrımüslimlerin elindeydi” diye anlattıkları şeyin tam nasıl bir şey olduğunu anlamakta faydalı bir deneyim olduğu kesin. “Haa demek ki Osmanlı’da da vaktiyle böyleymiş ama tersinden” diye kafanızda olay şekilleniyor.

§

Biraz daha geniş düşünsen şöyle sonuçlara varmak da mümkün. Demek ki Batı emperyalizmi adamlara hep “yabancı”yı çağrıştıran izler bırakmış. Ortadoğu emperyalizmi ise iyi kötü topluma daha bir entegre olmuş, faydalı şeylerin adıyla anılıyor, psar gibi...

Gene de böyle şeylere çok güvenmeyin derim. Tam tersi sonucu çıkartacak on tane örnek sayarım gerekirse. Kim demiş dünya basit bir yer diye?

Evlatlar

31 Ekim 2009

"Evlatlar yanlıştır. Eşyalar diyen cahildir, değil mi hocam," diye soranlara en basit cevap, "Bilader sen Türkçe bilmiyor musun? Neden bana soruyorsun?" diye kontratak yapmaktır. Türkçede evlatlar diyor muyuz? Diyoruz. Nokta. Arapçada evlatlar olurmuş, olmazmış, bırak onunla ukala tayfası ilgilensin.

Arapça çoğullar başlı başına bir sanattır. Aşağı yukarı her kelimenin çoğulu ayrı şekilde yapılır. Kırkı aşkın çoğul vezni var ezberlenmesi gereken, istisnalar da cabası. Bir de ekstradan problem var ki şu: Arapça gramerde çoğul isimler (eğer sözkonusu olan insan değil cansız veya hayvan ise) yapı bakımından tekil dişi ad sayılır, ona göre sıfat alır. Misal, *fikr-i umumi* ama çoğulu *efkâr-ı umumiye* olur, tekil dişi umumiyye sıfatıyla. Sanırım bunun da etkisiyle olmalı, Arapça çoğul adların birçoğu Türkçede tekil cins ismi olarak kabul edilmiş. Lazım oldukça da tekrardan çoğulu yapılmış. Hatta **hububatlar**, **fütuhatlar** gibi tripleks çoğul olanlar bile var. Habbelerlerler, fetihlerlerler gibi.

Örnekler saymakla bitmez, azla yetinelim. Arapça şey, çoğulu **eşya** yani "şeyler". Aslında tam çoğul gibi de değil, bir sınıf ve zümre adı, "belirsiz sayıda şey" gibi bir şeysi var. Veledin çoğulu **evlad**, aynı şekilde "bir veya daha fazla çocuk, kaç tane olursa olsun" gibi bir mana ifade ediyor.

Libas çoğulu **elbise**, "üstüne giydiğin şeylerin topu" manasına. Mülk çoğulu **emlak**. Nev^{c} çoğulu **enva^{c}**. Rızk çoğulu **erzak**. Sırr çoğulu **esrar**. Resmigeçitteki resmin çoğulu **merasim**. Nefsin çoğulu **nüfus**, "canlar" anlamında. San^{c}atın çoğulu **sanayi^{c}**, yani "bilumum elsanatları". Şıkkın çoğulu **şakak**, kafanın iki yarısı demek. Aslın çoğulu **usul**. Zatın çoğulu **zevat**.

Türkçede bunları bir kere daha çoğul yapmakta sakınca görmüyoruz. Peki fena mı oluyor? Dilin ifade yeteneğinde eksilme mi oluyor? Muhatabımızın

beyni dolanıp dumur mu oluyor? Edebiyat mı çöküyor? Vatan mı bölünüyor? Kime ne zararı var?

Yaratmak

2 Kasım 2009

Türkçesi **yaratmak**, İngilizcesi **create**, Arapçası da **halk** etmek. Sonuçta aşağı yukarı aynı anlamda kullanılan kelimeler. Ama köklerine inerseniz çok farklı noktalardan hareket ettiklerini görürsünüz.

Yaratmanın kökü **yaramak**, o da esasen "uymak" demek. (Aklınıza yatmadıysa **yaraşmak** fiilini düşünün önce.) O halde yaratmak = uydurmak. Ya da işe yarar hale getirmek, bir fonksiyona uyarlamak; alet etmek de diyebiliriz. Aynı kökten gelen **yarak** kelimesine de dikkatinizi çekerim, affınıza sığınarak. Kötü bir şey değil, "alet" demek. "Donanım" ya da "gereç" de olur.

İngilizce fiilin esası Latince **creare**: insan ve hayvanlarda "doğurmak, besleyip büyütmek", bitkilerde "üretmek, yetiştirmek". Çok sonraları kilise Latincesinde "yoktan var etmek" anlamını kazanmış; ama antik çağda henüz böyle bir konsept yok, doğal üreme kastedilmiş. Aynı Hintavrupa kökünden Yunancada **kréas** var, "insan veya hayvan bedeni," yahut düpedüz "et" anlamında.

Arapçada olay gene farklı. Xırıltılı x ile **xalq**, tanrının yaratma eylemine verilen ad. Ama aslî anlamı bu değil, "ölçerek kesmek, biçmek, pay edip ayırmak". Mesela giysi yapmak amacıyla kumaş kesmek da xalq. Akraba dillere bakarsak, Aramice **xalq** "pay etmek, bölmek". İbranice **xeleq** "pay, porsiyon, kısmet". Tevrat'ın birinci cümlesini İngilizceye "In the beginning God *created* the heaven and the earth" diye çevirmişler, hani sanki "ete kemiğe büründürdü" gibi. Halbuki aslının vurgusu biraz daha farklı, "Başlangıçta Tanrı yer ile göğü ayırdı" diyor. "Pay etti" yahut "oranladı" da olabilir.

Demek ki neymiş? Türkler olaya pratik, Latinler biyolojik, Ortadoğulular idari veya matematiksel açıdan yaklaşmışlar. Al sana paradoks!

Düşünürseniz, o metafizik anlamdaki “yaratma” işi insanın doğal dünyasında yeri olmayan bir kavram. Bu dünyada canlılar vardır “doğar”; aletler vardır “yapılır”; doğal nesneler vardır, onlar da öylesine “vardır”, hadi bilemedin “düzenlenir”. “Varolan şeyler neden var” diye üstdüzey bir soru sorunca yeni bir konsept gerekmiş, eh onu da elde hazır malzemeden uyarlayıvermişler böyle.

Nefi

3 Kasım 2009

Olmadık kelimelere meraklı olduğu anlaşılan bir okurum yazmış, **nefi** nedir diye. Öztürkçe Sözlük “Türkçedir” diyormuş, her ne demekse. Buna karşılık TDK’nın web sitesi Arapçadır demiş. Hakem diye beni seçmişler, bak şu işe.

Benim bildiğim Türkçede **nafi** vardır, “yararlı” demek. A uzun söylenir, sonda da ayın vardır, telaffuz edilmez, ama arkaya bir ek getirdiğinizde *nafisi* değil *nafii* derseniz ukalalık defterine ciddi puan yazdırırsınız. Arapça kök N-F-ayın. Aynı kökten **nafı^{c}a** var, “faydalı iş”, **menfa^{c}at** var “fayda”, bir de gayrımenkul hukukunda geçen **intifa^c** hakkı var, “faydalanma hakkı” demek.

Nef^{c}î bildiğim kadarıyla sadece ünlü şairin mahlası olarak kullanılmış yapay bir kelimedir. O da “yararlı” ya da daha doğrusu “faydasal” anlamına gelir. Özellikle baktım, 18. yüzyıldan günümüze kadar basılı hiçbir Türkçe sözlükte geçmiyor. TDK sözlüğünün 1945’ten 2003’e dek sekiz baskısında yok. Lehce-i Osmani ve Kamus-ı Türki’de yok. Arapça sözlüklerde de yok. Sadece TDK web sitesine eklemişler, hangi akla hizmet bilmem, belki şairin adını merak edenler vardır diye düşünmüşler. Ama kesme işareti kullanmadıkları için kel alaka bir entry olmuş.
“Ne” soru edatı ve türevleri dışında “Öz”türkçede /n/ sesiyle başlayan kelime yoktur. /f/ sesi de ancak belirli koşullarda ve hece sonunda görülür. Yani başka hiçbir şey bilmeseniz de Öztürkçede nefi diye bir sözcük olamayacağını bilebilirsiniz.

Kısa günün kârı

4 Kasım 2009

Neşe Düzel'in pazartesi günkü röportajında enteresan şeyler anlatan askerî savcı Faik Bey bir de komik hadiseye değinmiş. Özal zamanında Beyazıt camiinde tekbir getirerek gösteri yapan sakallı gençlerin ayaklarına dikkat etmişler, hepsi postallı imiş.

Hrant Dink 2005'te Sabiha Gökçen meselesini ortaya attığı zaman eski Halaskârgazi Caddesi'nde aniden beliriverip terbiyesizlik yapan gençleri hatırlıyorum, onlar da postallı idiler. Gösteriden sonra belli bir disiplin içinde Birinci Ordu karargâhı yönünde uzaklaşıp gittiler.

Cumhuriyet Bayramı'nda çıkan "Gençliğe Hitabe" yazımdan sonra, vatanperver Türk gençliği olduğunu iddia eden kişilerden 400 kadar mail aldım. Vallahi komik bir şey, ama hepsinin de postallarını görür gibiyim. Toplam üç cümleden oluşan bir zihin dünyasını, müthiş bir disiplinle, toplam üç ila yedi satırda ifade edivermişler. Sülalemi ve anatomimin tüm detaylarını elden geçirdikten sonra, yaklaşan "Türk şahlanışını" müjdelemişler, heavy metal tınıları içeren bir üslupla. Dürer-i Dübr adlı blogumda seçkin örneklerini okuyabilirsiniz.

İlginç olan şu ki, ikinci günün sonunda küfürlü mailler bıçakla kesilmiş gibi kesiliverdi. Kendilerince daha "kibar" zannettikleri bir dille beni aşağılayan 10-12 satırlık mailler başladı. Sanırım bu çocuklara emir veren her kimse sonraki hamlemi tahmin etti, "kıt'a dur, solaa çark" gibisinden bir işlem yapma gereği duydu.

Bana göre hava hoş, ben seviniyorum, işin ucunda iyi para var çünkü. Bu yazıları yazmak için Soros'tan ve Ahmet Altan'dan alamadığım milyarlar yetmemeye başlamıştı. Şimdi düşünün, tanesi biner liradan 400 tane tazminat davası, oh kekâ! Hâkimler çamura yatarsa gidersin AİHM'e, onlar daha da cömert.

Bizim kaya mezarının finansmanı çıktı bile!

Scientoloji

5 Kasım 2009

Gazetelerde çıktı, Fransız mahkemesi "**Scientoloji** tarikatinin" dolandırıcılık yaptığına hükmetmiş. Eder, kendi bileceği iş. Ama bu nesnenin İngilizcesi **Scientology**, /sayıntalıci/ okunur. Fransızcası **Scientologie**'dir, uyarlamasının /siyantoloji/ olması gerekir. Peki "scientoloji" nedir?

Tahlil edelim: A) Türkçede 1980'lerin ortasından beri yerleşik usul gereği İngilizce kelimeler orijinal imlayla alınır, fonetik imlaya uydurulmaz. Brownie olur, network olur, ama bıravni ve netvörk olmaz. B) Ama +loji eki Türkçede yaklaşık 120 yıldan beri yerleşiktir; sosyoloji, seksoloji, filoloji bir sürü örneği vardır; dolayısıyla şiddetli bir "analojik baskı" uygular. Gariban ajans muhabiri ne yapsın? İki kuralı birden uygular, ortaya ne kuş ne deve, acayip bir şey çıkar.

Bana sorsalar ben *bilimbilim* yahut daha iyisi *ilimbilim* derdim. Science bilim, +logy de bilim demek, tam tercümesi budur. Olayın özündeki absürdlüğü yansıtmak açısından da uygun.

Bu scientology şeyini 1950'lerde Reverend Ron Hubbard adlı bir zatı muhterem çıkarmış. Biraz reenkarnasyon, biraz galaktik konfederasyon, biraz "kişisel gelişim" ve psikoloji içeren, tam Çağdaş Yaşama uygun bir inanç ve ibadet sistemi. Amerikan yasaları izin verdiği için Hubbard bu şeyi yeni bir din olarak tescil ettirmiş; dolayısıyla 1. kendisi peygamberlik mertebesine ulaşmış, 2. federal ve yerel vergilerden muaf olmuş.

Ama Avrupa Amerika'dan daha muhafazakâr bir kıta. Hele Fransa, devletin gözetim ve denetimi dışındaki dinlere pek sıcak bakmayan Laik bir ülke. O yüzden orada Hz. Ron'un dini din değil dolandırıcılık sayılıyor.

Tümen

6 Kasım 2009

En eski dillerin birçoğunda yüz ve binden sonra bir de onbin sayısının özel adı vardır. Eski Yunanca **myrias**, çoğulu *myriades* "onbin". (İngilizce **myriad** halen "sayılamayacak kadar büyük sayı" anlamındadır.) Sanskritçe **ayuta** onbin. Eski Asya Türkçesinde **tümen** de öyle.

İlk Türkçe örneklerden beş altı yüz yıl öncesine ait Toharca metinlerde de aynı anlama gelen **tmane** sözcüğü varmış. Bundan hareketle Şinasi Tekin, ki kıymetli bir filologdur, sözcüğün Toharcadan Türkçeye alındığına hükmediyor. Oysa bence tersi de pekala mümkün. **Tüm** (top, küme) ve **tümsek** sözcükleriyle bağlantı düşünülebilir. Toharlar Türklerden önceki devirde bugünkü Uyguristan'da oturan bir kavim. Türklerle aralarındaki iletişimin tek yönlü olduğunu düşünmemiz için bir neden yok.

Türkiye Türkçesinde sözcük oldukça marjinal kalmış; sadece **tümen tümen** ("çok fazla") deyiminde hayatiyet gösteriyor. Buna karşılık bakıyoruz İran'a, Şah İsmail Safevi'nin Türk ağırlıklı ordusunda tümen, onbin kişilik birliğin adı. Ayrıca onbin paralık İran para biriminin adı da tümen. Türkçeden almışlar.

Osmanlı tarih yazımında tümen sadece İran ordusuna ait bir askerî birlik adı olarak geçer. 1934'te Dil Devrimi bünyesinde askerî terminoloji Öztürkçeleştirilirken, eski adı fırka olan birliğe "ne diyelim, ne diyelim? hadi bu da tümen olsun," hesabıyla tümen adını vermişler. Oysa ful tümen mevcudu 30.000 civarıdır yanılmıyorsam.

İngiltere

7 Kasım 2009

Neden tere? Yani neden İngilland yahut İngilya veya İngilistan değil? Frenk ne zaman Fransız olmuş? Yüzlerce yıl Portakal olan memleketin adı nasıl Portekiz'e dönmüş? Bu soruların cevabı üzerinden Türkçenin tüm kültürlerarası ilişkiler tarihini yazmak mümkün. Köşeyazısı değil kitap olur vallahi.
İtalyanca **İnglaterra** (eski imlası İnghilterra) ve Fransızca **Angleterre**, ikisi de "İngiliz toprağı" demek. *Terra* = toprak, arazi. Biz İtalya'dan mı almışız, Fransa'dan mı? Karar vermek zor. 1680'de henüz İngiltere yok, Meninski sözlüğü hem milletin hem ülkenin adına **İngilîz/İngilîs** demiş. Tere 18. yüzyıl sonlarına doğru zuhur ettiğine göre Fransızcadan aktarılmış olması daha muhtemel bence. Fransızcanın uluslararası diplomasi dili olmasıyla bizimkilerin buna ayak uydurması aşağı yukarı o devirdedir.
17. yüzyılda hâlâ **França** ve **Françalu** revaçta, ama ufak ufak **Fransa** da başlamış bile. İlki tabii İtalyancadır, /s/li biçimi ise Fransızca. Peki **Fransız** ne? Rahmetli Tietze Venedikçe **Franzès** biçimine dikkat çekmiş, ben de ona kanmışım. Ama sonradan düşündüm, **français** sıfatı bugünkü Fransızcada /franse/ diye okunur gerçi ama ta 18. yüzyıla dek sondaki /s/ yutulmazdı, eril hali bile /fransez/ olurdu. Asıl oradan olmalı.
Nemçelü'nün **Alman** olması da yine Fransız ekolünün etkisidir; en erken 1780'lerde örneğini buldum. Sırpça ve bilumum diğer Slav dillerinde *nemeç/niemçi* vs. "dilsiz" demektir. Almanlara bu adı vermişler, doğru dürüst konuşmayı bilmeyen yabancı anlamında. Osmanlı da *Doytiş* yahut *Totış* filan diyeceğine tutmuş Rumelili ahalinin kullandığı Nemçe adını benimsemiş, ta 14. yüzyılda. Kazara Türklerin o devirde Almanlarla biraz daha yakın teması olsaydı bugün "Meşhur Totış şairi Goethe" diye konuşuyor olacaktık belki de. Ülke adı da Totışistan? (Deutsch'un aslı Teut'sch malum.)

Bu konuyu sevdim, yarın devam edeyim.

Hindistan, Arabistan

9 Kasım 2009

Erken dönem Osmanlı Türkçesinde çoğu zaman ulus sıfatıyla ülke adı biridir. Rum, mesela, hem ülke adıdır hem o ülkeye ait insanın ve lisanın sıfatı. Aynı şekilde “Bulgar’a ve Macar’a sefer eyledük” yahut “Hind padişahının kızı” dendiğinde kastedilen şey genelde insanlar değil ülkedir. Bilhassa ülke vurgulanmak istediğinde eli/ili kullanılır, Rum Eli ya da Sırp Eli gibi. Ülke adına +lu ekliyerek yeniden sıfat yapıldığı da olur: Macarlu, Sırplu, Nemçelü vb.

Farsça +istan eki çok eskiden beri Türkçede bilinir. Ama yaygın olarak ülke adı yapımında kullanılması sanırım 16. yüzyıl modası olmalı. Hindustan, Habeşistan, Lehistan vesaire o devirden itibaren standart olmuştur. Dikkat edin, 16. yüzyıl Osmanlı ufku içinde olan yerlerin hemen hepsinin adı bugün +istan’la söylenir. Rusya istisnadır, çünkü o zaman henüz Rusya yoktu, Moskof Eli vardı; “Rusya” adı 18. yüzyılda bize Fransız ambalajıyla geldi.

Bir de Arnavutluk vardır. Çünkü 1908-1912 krizinde oralardan sanki ülkeymişçesine “Arnavudistan” diye söz etmek millî ve hamasî değerlere aykırıydı, hafif aşağılayaraktan “pöh, Arnavutluk!” demek siyaseten daha uygundu. Aşağılaya aşağılaya bir baktılar ki, pırr, orası da uçmuş. Bugün de deneyin bakın, vatanımızın bir bölümüne Kürdistan deyince beyni kontak yapan insanlar, “o yöre hep Kürtlüktür” deseniz o kadar ayılıp bayılmazlar. Akıbeti aynı olmaz inşallah.

Dur yahu, ne diyorduk? 18. yüzyılda çıkan ülkelerin +ya, 19. yüzyıl sonunda çıkanların +landa hatta +landiya olmasından söz edecektik. Gene yerimiz bitti.
+istan ekinin Farsça olduğunu bilmez miydiniz? Eski Farsça “durma yeri, durak, konak” anlamına gelen **stânam** sözcüğünden geliyor. İngilizce **stand** (durmak), Latince **station-** (durak veya durum), Eski Yunanca **statikós** (durgun), Eski Hintçe **sthâna** (duruş) ile aynı Hintavrupa kökünden. Kürtçe

rawestan (durmak) da aynı olmalı galiba: ra-‘yı çözdüm de, we-‘den emin olamadım.

Manitu adına, ugh

10 Kasım 2009

“Aztekçe *tepetl* dağ demekmiş, demek ki Kızılderililer Türktür” diye akıl yürütenlerin mustarip olduğu hastalığa tıp dilinde *ignoramus maximus* deniyor. Türkçesi zır cehalet.

Atamız zamanında elde çok fazla malzeme yoktu tabii, bir yerde mazur görmek lazım. Ama bugün öyle değil. Amerikan yerli dilleri dilbilim camiasında popüler bir konu, tonla araştırma yayınlanıyor, üçyüze yakın dil belgelendi, tasnifler değişti, arkeoloji alanında nefes kesici yeni bilgiler çıktı.

İlk insanlar bundan 12.000 yıl önce Kuzeydoğu Asya’dan Amerika’ya geçmiş. Yerli Amerikan nüfusunun yüzde 90 küsuru o göçenlerin soyundan gelme. Muhtemelen ilkinden 4000 yıl sonra ikinci bir grup gelmiş, Kanada’nın en batısından Teksas’a kadar uzanan alana serpili Na-Dené ve Tlingit dilleri ailesini getirmiş.

Şimdi bu insanların bir kısmının Ötüken ve Ergenekon taraflarından gelmiş olması mümkün mü, mümkün pekala. Ama şöyle bir sorun var. Bugün Türkçe dediğimiz dil konusunda bildiklerimizin ufku taş çatlasa bundan 2000 yıl öncesine gidiyor. Proto-Altayca hipotezi doğruysa hadi diyelim Türkçe ile Moğolca ve Tunguzcanın atası olan dilin iki-üç yüz kelimesini azıcık tahmin edebiliyoruz, olsa olsa 3000 sene öncesi.

Kıyaslamalı dilbilimin büyük zaferi Hintavrupa anadilidir. O da bundan 5000 veya 6000 sene öncesine gider. O dilin bugüne kalan yüzden fazla türevi olduğundan, ve bunların hepsi çok iyi belgelenmiş diller olduğundan, binlerce ve binlerce dilbilimci ikiyüz sene boyu eşekler gibi çalışıp Hintavrupacayı çözmüşler. Bilip bilebildiğimiz bu kadardır, bundan ötesi yok.

Sivil halktan birinin “aa bak lan bu kelime buna benziyor” deyip doğru sonuç çıkarabileceği zaman dilimi bilemedin ikibin senedir. Ondan eskisi

uzmanlık alanına girer. Mesela Farsça **sad** (100) ile Latince **kentum** (100) ve Yunanca **hekaton** (100) aynı kelimedir, Hintavrupa fonolojisine vakıf biri bunu şıp diye görebilir. Ama “vatan emreder ben yazarım” ekolünden gelen amca göremez. Nerede kaldı *oniki bin* sene!

Şöyle anlatayım. Amerika dilleriyle Türkçe belki de akrabadır, olmaz diye bir şey yok. Türkçede bugün tepe dediğimiz kelime belki Witoto dilinde *uqqultup*, Zuni dilinde de *haadowo* şeklini almıştır, olabilir. O zaman sen de otur, dersini çalış, ses değişim kurallarını bul, ispatla, değil mi? Onu yapmadığın sürece yaptığın iş sallamacadır, o kadar.

Kızılderili kilimleri de Anadolu kilimlerine benziyormuş, iyi mi? Bana sorarsanız Ermeni halıcının biri götürmüştür, Kristof Kolomb’dan bin sene önce.[212]

Muhtasar

13 Kasım 2009

Süryanice **xetsrâ** serçe parmağı demekmiş. E peki, ne yapalım, bir lüzumsuz bilgi daha der geçeriz. Sonra aklımıza takılır Arapçasına bakarız. Süryanice /ts/ sesinin Arapça karşılığı kalın /s/ yahut sad harfidir, o yüzden x-S-r maddesine gitmek lazım. Bu kökten basit kelime yokmuş, ama türevler bak orada: *ixtiSâr* kısaltma, *muxtaSar* kısaltılmış, özet. Bildiğimiz **muhtasar** beyanname'nin muhtasarı. Böyle şeyler keşfedince insan ne kadar neşeleniyor anlatamam size.

Gene sad harfiyle **^{c}uSba** "sıkı bağlarla birbirine bağlı insan topluluğu, kabile, aşiret". **^{c}aSab** Arap kültüründe son derece merkezî bir kavram, "aşiretine bağlılıktan ileri gelen öfke ve duyarlık hali". Latinceden gelen *fanatizm*'i tam karşılıyor. Fanatizm de esasen bir tapınağa mensup kişilerin öfke ve hamasetine verilen addır, "benim Apollo'ma laf edeni yakarım ulan" diye özetlenebilecek ruh hali. Fiilin beşinci halinde **taassub** (ta^{c}aSSub) aşağı yukarı asab ile aynı anlamda, aşiretine yan bakanlara karşı içten içe kaynama durumu. Bu işi yapan kişi de **mutaassıb** olur.

Teamül. Amel'den altıncı babda fiil, esasen "karşılıklı veya beraber iş yapma, edişme". İngilizcesi *collaboration* yahut *practice* olabilir. Zannederim *teamül-i kadim üzere* deyiminin etkisiyle modern Türkçede anlamı kaymış. "Eskiden yapılageldiği gibi" anlamı kazanmış. "Sınavdan önce gel seninle teamül edelim" diyebilmen lazım aslında ama diyemiyorsun işte.

Tesanüt. Arapça "bir şeye veya birine dayanma" anlamına gelen az işitilmiş bir kelime. Vefik Paşa ve Şemseddin Sami lugatlerinde yok. Galiba Ziya Gökalp ya da o dönemin sosyoloji meraklılarından biri 1910'larda bunu Fransızca *solidarité* karşılığı olarak kullanmış. 1930'larda da hemen Öztürkçesini bulmuşlar: dayanışma. Mantıklı tabii, **sened** dayanak, **isnad** etmek dayandırmak, **istinad** dayanak, bu da dayanışma olur.

Ulusdevlet I

14 Kasım 2009

Ödev yetiştirme derdine düşmüş bir genç okurum "Ulusdevlet nedir" diye bula bula soracak beni bulmuş. "Ulusdevlet, meşruiyet kaynağını din, müktesep hak, fetih, sözleşme, fayda ve saire yerine 'ulus' adı verilen ideal varlığa dayandıran zorba çetesine verilen addır. 1800'lerden 1960'lara kadar modaydı. Şimdi medeni ülkelerde kimse yemiyor," diye cevap yazdım. Artık bilmem, ne not alır.

Şöyle yazsa belki hocası insafa gelip aferini çakardı:

Her devletin temel kaygısı, hocam, itaattir. Emir verdi, ceza verdi, falanca kişi veya zümrenin çıkarına aykırı bir karar verdi: insanların buna boyun eğmesini nasıl sağlayacak? "Silah zoruyla sağlar" desen olmaz, yetmez. Emrin "haksız" olduğuna inanırlarsa direnirler, istediğin kadar silahlan baş edemezsin. Hem ayrıca, o silahları kullanacak adamların da aklı yatması lazım ki yaptıkları doğru iştir. Yoksa o silahlar tutukluk yapar, hatta yüzüne patlar.

Şimdi, insanlarda ezelden beri "biz" ve "ötekiler" duygusu vardır. Bizimkileri seversin, ötekilere gıcık kaparsın: temel bir içgüdüdür. Bizle ötekinin ayıracı bazen aşirettir, dar veya geniş memlekettir. Bazen dildir, bazen din veya mezheptir, bazen ortak töredir. Bazen meslek ve kültürdür, siyasi inançtır, takım ruhudur. Bu aidiyet duygusu hiçbir zaman tek bir boyuta oturmaz, en ilkel zannettiğin toplumlarda bile birbiriyle çelişen, birbirine tam oturmayan birkaç ayrı aidiyet katmanı bulunur. İnsanı insan yapan da işte o çok katmanlılıktır. Çok katmanlıysan, o katmanlar arasında karar vermen gerekir; ne yapacağın belli olmaz. Değilsen zaten koyundan farkın yok.

Ulusdevletin püf noktası, hocam, insanların aidiyet duygusunu tek boyuta indirgeyebilme ham hayalidir. Der ki, din ve mezhep farketmez; Kayserililik yahut Sivaslılık yok; takım ruhuna da ancak milli takımı tuttuğun ölçüde cevaz veririm. Bir yanda birey var, öbür yanda tek ve

mutlak itaat odağı, ulus! E ulusun neyi emrettiği nereden belli olacak? Ulusun sözcüsü olan Devlet ne diyorsa o! Bu kadar yalın: bütün toplumu koyuna dönüştürme projesidir.

Ulusdevlet II

15 Kasım 2009

Ulusdevlet projesinin insanları koyuna dönüştürme projesi olduğunu anlattık dün.

Ama bu proje hayaldir, yürümez. İnsanoğlu koyunluğa ancak bir yere kadar ayak uydurur. Çokkatmanlılığı sürekli yeniden üretir. Kimi der ki ben Avrupa insanıyım, orayı mihenk alır, verilen emirleri o kıstasa vurup sorgular. Öbürü der ki ben Müslümanım, o dediğin kitabıma uymaz. Beriki Lazlığını öne çıkarır, yahut aşiretinin emrini devletin kanunundan üstün tutar. Kimi Mor Parti'nin ulusun iradesini temsil ettiğine inanır, kimi Turuncuların. Oldu mu ortam karmakarışık?

Sonuç şu: ulusdevlet projesi, durmaksızın vatan haini üretir. Sen insanı tek boyuta hapsetmeye çalıştıkça, insan dediğin o yaratık civa gibi elinden kaçar. Çıkar, benim sevgilim yahut çocuğum yahut vicdanım ittiğimin devletinden daha mühimdir der, ki normal duyarlığa sahip her insanın doğal duygusudur. Oysa ulusdevlet teorisi açısından baktığında bu dediği vatan hainliğinin daniskasıdır.

İtaatin tek meşru odağı ulus=devlet ise, büsbütün koyunlaştıramadığın her insanı potansiyel vatan haini saymak zorundasın. Eyleme geçmese bile ruhunda kaypaklık vardır. Yarın "sana ölmeyi emrediyorum" dediğinde ne cevap vereceği, hangi itaat odağına boyun eğeceği belli olmaz. Bir bakmışın, memleketin yarısı bilfiil vatan haini olmuş, öbür yarısı da potansiyel vatan haini. Ulus dediğin şey senin Politbürondan ibaret imiş, o Politbüroda da kaç kişinin gizli emeller besleyen hain olduğunu bilemezsin üstelik. Artık as, asabildiğin kadar.

Peki, hocam, burada ulus kötü şeydir, iptal edilmelidir diyor muyuz? Hayır, demiyoruz. İnsanın kendini bir yerlere ait hissetmesi neden fena olsun? Kültürünü seversin, dilini seversin, atalarını seversin, "bizimkiler"in hayrına bir şeyler yapıp mutlu olursun, onların başarılarıyla övünürsün, fena

mı? Fena olan o değil, bunun tek başına, tek boyutlu insan imal etme projesine alet edilmesidir.

Laiklik diyordun, buyur işte laikliğin en hası. Kurtar devleti tek boyutlu ulus inancından. De ki Devlet, vatandaşların dinine, mezhebine, ve ULUSUNA karışmaz. Kimsenin ulusunu üstün veya aşağı görmez. Ulus ibadetini devlet dini yapmaz. Devlet bir hizmet örgütüdür. Orada oturan herkesin faydasını gözetmekle mükelleftir, ister Türk ister Japon olsun. O kadar.

Bunu diyebilsen, bir süre sonra bakarsın komşu ülkeler bile “biz sıkıldık bu ulusdevlet işinden, bi mahzuru yoksa bizi de alır mısınız” diye kapında sıra olmuşlar.

Hı değil xı

17 Kasım 2009

Xırtlaktan[213] xırt gibi çıkarılan o ses dünya dillerinin bazılarında var, bazılarında yok. Ne hikmettir bilinmez, Türkçenin doğu komşularının hepsinde var. Kürtçede var, malum. Arapçada, Farsçada, Ermenicede, Gürcücede, Zazacada, Çerkezcede, Lazcada, Süryanicede ve İbranicede de var. Ona bakarsanız Azericede de var, Anadolu Türk ağızlarının çoğunda da var. Ama İstanbul ağzında yok. Batılılıktan mı? Sanmam. Holandacada da o ses var sonuçta, Batının batısı İskoççada da var. Tesadüf olmalı.

O sesi temsil eden bir harf olmadan da Türkçeyi paşa gibi yazarız tabii; bunca senedir yazmışız, bir şeyimiz eksilmemiş. Ama bakın şimdi ne oldu. Türkçenin onyıllardır kapalı duran doğu penceresi aralandı, o taraftan da esintiler gelmeye başladı. Gün geçmiyor ki Kürtçeyle ve Kürtlükle, Arapçayla ve Arap kültürüyle ilgili bir konuya toslamayalım. Ötekilere de sıra gelecektir, kuşkunuz olmasın. Sonuç? Mesela o köyün adı **Hultik** mi **Xultik** mi, ayırma ihtiyacı doğuyor. Yahut berber anlamına gelen **hallâk** ile Yaratan anlamındaki **xallâk**'ı ayırdetmek gerekiyor. Ayıramasan ufak ufak kendini cahil hissetmeye başlıyorsun.

Akademik literatürde o sesi zımbırtılı h harfiyle yazarlar, şöyle: ḫ. Ama Microsoft kahrolsun, standart fontların hiçbirinde bu harf yok, en yeni Unicode'da bile çift karakter yazmak zorundasın. İşin yoksa editöre ayrı, tashihçiye ayrı, matbaaya ayrı not yaz, aman gözünü seveyim zımbırtılı h'lerim baskıda doğru çıksın diye. Kh diye yazsan gene olmaz, Türkçe imlanın mantığına aykırı. Üstelik uluslararası kullanımda kh'ın anlamı başkadır, sert nefesli bir /k/ anlamına gelir.

1930'lu yılların başında Celadet Ali Bedirhan, pardon Bedirxan, bugünkü Kürt alfabesini oluştururken خ karşılığı x harfini kullanmış, pek de iyi etmiş. Başta biraz tuhaf geldi bana da ama çabucak alıştım, şimdi rahat rahat kullanıyorum.

Batı dillerinde x'in anlamı başkadır /ks/ okunur tabii, ama olsun o kadar karışıklık diyeceğiz. Muğlaklık olmasın diye sözlüğümde Yunan alfabesindeki χ harfini kullandım. Ama günlük yazışmada öyle egzotik simgelerle uğraşamazsın ki?

Karakter

18 Kasım 2009

Dün sözünü ettiğim /x/ sesi Eski Yunancada var, χ harfi ile yazılıyor. Ama Latincede yok, dolayısıyla Latin alfabesinde eşdeğer bir harf de yok. Eski Romalılar Yunan kültürüne pek hayran olup, elit eğitimini bile Yunan diliyle verdiklerinden, Yunancadan aldıkları kelimelerde ne yapsınlar, o harfi kendi dillerinde CH çiftharfiyle göstermişler. Ama dilleri o sese dönmediğinden, bunu alelade C harfi gibi /k/ telaffuz etmişler. Misal, χαρτα (papirüs tabakası), Latincesi **charta**, okunuşu ama /karta/. χαρακτηρ (oyulmuş damga, mühür), Latincesi **character**, söylenişi /karakter/. χρομή (renk), Latince **chroma**, telaffuzu /kroma/. Vesaire.

İngilizce imla ile cebelleşiyorsanız, buyurun sizi bir muammadan kurtardım. İngilizcede ch çiftharfi biliyorsunuz çoğu zaman /ç/ okunur ama bazen /k/ okunur. Ne zaman /k/ okunur? Latinceden İngilizceye direkt gelen TÜM kelimelerde. Ayrıca modern çağda Eski Yunancadan türetilmiş yeni kelimelerde de "Latince usul böyledir" hesabı yine /k/ okunur. *Character, chrome, architect, chorus, school, archeology* böyle. Çarakter değil karakter, arçitekt değil arkitekt.

Fransızcada daha başka bir durum var, sırası gelmişken ona da bakalım. Kelime başında kalın sesliden önce gelen /k/ sesi, Latincenin Kuzey Frengistan halk lehçesinde /ç/ sesine dönüşmüş – tıpkı *çöpek, çestane, çitap* diyen Ciresunlular gibi konuşmaya başlamışlar yani. 11. yüzyıla doğru nihayet "ya bu bizimki Latince değil ayrı dil" diye karar verdiklerinde yerel lehçeye özgü bu /ç/ sesini ifade edecek bir harf aramışlar. Latincede böyle bir harf yok, mecbur CH çiftharfinde karar kılmışlar, "normal k değil çatlak söylenecek" anlamında.

Dava gene bitmemiş. 13. yüzyıl başlarında Fransızcada Büyük Sessiz Kayması gerçekleşmiş, /ç/ sesi (ve daha başka üç ses) Fransız dilinden pat diye düşmüş, bütün /ç/ler olmuş /ş/. Ama o arada Fransızca imla iyi kötü oturmuş olduğundan, bir daha imla değiştirmekle uğraşmamışlar. CH çiftharfini /ş/ diye okumakla yetinmişler.

Bu yüzden bakın ne olmuş. 11. ila 13. yüzyılda Fransızcadan İngilizceye geçen binlerce kelime var. O kelimelerde eski Fransız telaffuzu aynen korunmuş. Oysa asıl Fransa'da dil almış başını başka yere gitmiş. Aslan Yürekli **Richard**'ın adı mesela iki dilde aynı yazılıyor. Ama İngilizler /ç/ ile /riçırd/ derken, Fransızlar /rişar/ diyorlar.

Peki bundan bize ne? Şu: Hiçbir dil "fonetik" denilen imlayı uzun vadede koruyamaz. Türkçede de göreceksiniz öyle olacak. İmla fosilleşirken, telaffuz başka ufuklara yelken açacak. Bir bakacağız ki, aynen İngilizcedeki gibi, sözlüklerde Türkçe kelimelerin yanına parantez açmışlar, "o kelime öyle yazılır ama siz bakmayın, böyle okunur" diye açıklama gereği duymuşlar.

Hem fiildir hem isim, bu ne biçim bir cisim

20 Kasım 2009

Türkçeyi Hintavrupa dillerinden ayıran en temel özelliklerden biridir: Fiil kökü isim olmaz! Ya da şöyle diyelim: Fiil kökü ile onunla eşsesli isim arasında anlam bağı yoktur. Atmak başka at başka. İtmek başka it başka. Keza karmak/kar, yüzmek/yüz, yanmak/yan, gezmek/gez, uçmak/uç, ermek/er, artmak/art, açmak/aç... Say sayabildiğin kadar. Anayasanın değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek maddeleri kadar temel bir dil kuralı.

Görünürde birkaç tane istisna var. **Savaş**, **barış**, **şiş**, **göç**, belki **sık**, bir de affedersiniz bunun noktalı hali. Ama bunların da en azından bir kısmını açıklayabiliyoruz. Türkçede biliyorsunuz bir fiilden isim yapan +iş eki var, bir de işteşlik ve dönüşlülük fiili yapan +işmek eki var. Birincisine örnek alış, ediş, vuruş; ikincisine alışmak, edişmek, vuruşmak. Kökümüz alış değil, al; yani sorun yok. Savaş ve barış besbelli *sava- ve *barı- fiillerinden gelme türevler, kök fiilleri kaydedilmemiş de olsa. Şişik anlamında şiş ise bence şişiş sözcüğünden sıkıştırılmış olmalı.

Peki, vatanist gençliğin zihinsel evreninin merkezi olduğu anlaşılan o öteki şeyin adını ne yapacağız? Orada da sondaki /k/ sesi iki ayrı işlevle kullanılmış olabilir mi?

Bakın o kadar da fantezi değil. Türkçede "idrar etmek" anlamına gelen **siymek** fiilini bilirsiniz değil mi? Çok eski bir Türkçe sözcüktür, Ortaasya Türkçesindeki aslı siymek değil *sidmek*'tir, **sidik** de oradan gelir. Oradaki +d'nin de ek olması kuvvetli ihtimaldir; yani nihai fiil kökü **simek* olmalıdır. E, Türkçede alet ve işlev adı yapan bir +(i)k eki var. Ekleyin bakalım ne oluyor.

Fiili nasıl açıklayacağız? Eski Türkçede dönüşlü (yani refleksif) fiiller yapan +ik- ekini varsaysak anlam bağı oluşmuyor, olmaz. Acaba çakmak, sokmak, sıkmak, yıkmak, yakmak gibi haşin eylemlerde hep karşımıza çıkan /k/ sesi, eski ve unutulmuş bir fiil yapım eki midir diye geliyor insanın aklına. Toprağı bol olsun Gerard Clauson böyle bir intensif ekinin

varlığını ısrarla savunmuştu, ama Marcel Erdal'dan ağzının payını aldı. Gene de haklı mıydı? Yok, emin değilim, sadece fikir gezdirmece benimki.

§

Bir kelimeyi kullanmadan etrafında dolaşma sanatına eski belagatte **icaz** deniyormuş. Frenkçesi **périphrase** veya **periphrasis**. Becerdim değil mi?

Fasulye

21 Kasım 2009

Okurlarım iki ekole bölündüler sanırım. Bir kısmı sevgili Önder Aytaç gibi siyaset, tarih, felsefe felan bilmediğim konulardan uzak durup kelimelere yoğunlaşmamı öneriyor. Bir kısmı da öyle fasulyeden mevzularla bizi sıkma, siyaset anlat diyor. Bana aslında ikisi de uyar. Ama geçen haftalarda siyasete biraz fazla girdim, vatanist Türk gençliği benim yüzümden galeyanlara gelmiş diyorlar, o yüzden belki bir müddet fasulye işleriyle ilgilensem daha iyi olacak.

Eski Yunanca **phasêlos** bugün bildiğimiz fasulye değil, Anadolu'da **fiğ** dedikleri, milimetrik taneli, tatsız tuzsuz fasulyegilin adı. Bilimsel adı *vicia sativa*. Eski Dünya'da onbin yıldan beri yetiştirilen bir bitkiymiş. Bunun GDO'su olan *vicia faba* Milattan 2000 yıl kadar önce Doğu Akdeniz'de geliştirilmiş. Yunancası ve Latincesi faba'dır; oysa bizde sadece ezmesine **fava** adı verilir. Arapçası **bakılla** aslında düpedüz "yeşillik" veya "sebze" demek, düşünün ki ne kadar önemli bir mahsulmüş bir zamanlar.

Phasêlos sözcüğü **phaseolus** şeklinde Latincede de kullanılmış, fasulyegillerin bir tür genel adı olarak arka planda kalmış. Amerika kıtasına özgü bir bitki olan bugünkü fasulye (*phaseolus vulgaris*) Avrupa'ya geldiğinde, ekonomik davranıp, battal olmuş bu eski adı yeni bitkiye uygulamışlar. Bizim bu taraflara gelmesi sanırım 19. yüzyıl olmalı. Rumcası **phasóli**, aslı Yunanca olan kelimenin Batı dillerinden geri-ödünçlenmiş biçimi. Türkçede bilemediğim bir nedenle Rumcadan gelen balık ve sebze adlarının daima çoğul hali kullanılır, bu da olmuş *phasólia*'dan **fasulya**. Arkadaki /a/nın inceltilip kibarize edilmesi yakın dönemin eseridir.[214]

Fasulyanın yakın akrabası olan *vigna unguiculata*'nın hikâyesi başka. Bu Hindistan kökenli bir sebze. Türkler bununla Malazgirt'ten az sonra tanışmışlar, şekline bakıp **böğürce** demişler. Böğür demek böbrek demek, bu da böbrekçik. İstanbul'da bildiğim kadarıyla fasulyenin bir türü sayılır.

Oysa Ege'de börülceyi gösterip "fasulye" dersen yüzüne boş boş bakarlar. Ayrı bir sebze kabul edilir çünkü.

Ayrıca lubya var, bezelye var, nohut var anlatacak. Ama yetsin bu kadar fasulye muhabbeti bugünlük.

Selam

22 Kasım 2009

Asurca **şalâmu** sözcüğüne Chicago sözlüğü büyük boy tam 24 sayfa ayırmış. Birinci anlamı, bedensel anlamda “sağlık”. İkincisi bir kentin veya toplumun refah ve güven halinde olması, İngilizcesi welfare. Üçüncüsü selamet, emniyet, güvenlik. Sonra iyi olma, hayırlı olma, sağ ve sağlam olma, bir şeyin ücretini tam ve eksiksiz ödeme vs. **Şalmu** sağlıklı, emin, salim. **Şulmu** yine sağlık ve selamet. Ayrıca saray protokolüne uygun selam biçimi. Ayrıca barış, emniyet, güvenlik. **Şulmânu** da barış ve iyiniyeti tesis etmek için birine verilen hediye imiş.

İbranice **şalôm** “sağlık, selamet, emniyet, refah, barış”, ayrıca selam sözü. **Şalômah** bedel veya ödül ve hediye. David’in oğlu Şlômo’nun adı muhtemelen bundan gelir, ama başka yorumlar da var. Tevrat’ta bu zat sadece kraldır, Kuran’da ise **Süleyman** adıyla peygamberler katına terfi eder.

Ş yerine s koyunca Arapçalar da kolayca çıkıyor. **Selâm** ve **selâmet**: güven, emniyet, sağ ve salim olma, her türlü kötülük ve tehlikeden masun olma. **Teslîm** biraz daha karmaşık: bir kere, birini emin ve salim kılma. İkincisi, birini “emin ve salim ol” diyerek selamlama. Üçüncüsü, “tamam, hakkımı helal ettim, problem yok” diyerek bir şeyi birine verme. Dördüncüsü, “tamam haklısın” deyip birinin hakkını teslim etme. **İslam**, bir şeyin tam bedelini (peşinen ve güvenerek) ödemekmiş. Ayrıca “peki, kavga etmiyorum, barıştım, razıyım” demek. Daha sonra özel anlam da kazanmış. **Tesellüm** esasen “ödenen bedele razı olmak”, ama “teslim edilen şeyi almak” anlamında şimdi daha sık kullanılıyor.

Selîm sıfat: güvenli, emin, iyi huylu, hak tanır, sağ, sağlam, sağlıklı. **Akl-ı selîm** “sağlam akıl” demektir, sağduyu da diyebilirsin. Son beş-on senedir, üzerinize afiyet, bu tamlamayı sıfat gibi kullanma modası çıktı. Ben hayatta “aklıselim adam” diyeceğimi sanmam, “aklıselim sahibi adam”da ısrar ederim. Ama gene büyük konuşmayayım, yarın öbür gün dile ne olacağı belli olmaz.

Elektrik

23 Kasım 2009

Eski Yunanca **élektron** kehribar. Bilirsiniz değil mi? Şeffaf bal rengi fosil bir madde, yüne sürtünce hafif maddeleri mıknatıs gibi çekme özelliği kazanır, karanlıkta yapınca çatır çatır kıvılcımlandığı görülür. Eski zaman insanlarının hayal gücünü bu olay feci surette gıdıklamış. O zaman daha plastikler de yok, sürtününce mıknatıslanan başka madde bilmiyorlar.

Pardon, biliyorlar: Antik çağda bir de Antalya Kumluca'da Gagae denilen yerde çıkan bir tür kömür kristalini bilirlermiş bu özelliğe sahip olan. William Gilbert İngiliz Rönesansının büyük dahilerindendir. 1600'de Latince yazdığı *De Magnete* ("Mıknatısa Dair") adlı kitabında kehribar gibi mıknatıslanan daha yirmi civarında madde saymış. Bu hadiseye de **vis electrica**, yani "kehribarî güç" adını vermiş. İngilizce **electric** sözcüğünün ilk kullanan bundan 46 sene sonra Sir Thomas Browne'muş, ki o da bir tuhaf deli dahidir. Fransızlar biraz gecikmiş: *Journal de Savants* dergisinin 23 Mayıs 1678 sayısında ilk kez **électrique** geçmiş, İngilizceden çeviri.

Türkiye'de ilk ne zaman duyuldu bilmiyorum. Mesela 1801 tarihinde Ratıb Efendi terekesinden Mühendishane-i Hümayun kütüphanesine satın alınan Frenkçe kitaplar arasında "elektriğe da'ir" bir eser göze çarpıyor, daha erkenine rastlamadım. Namık Kemal ısrarla **seyyale-i berkiye** demiş: "yıldırımsal akıntı" yani. "*Buhar sayesindedir ki insan sehhar gibi denizde yürüyor, karada uçuyor. Seyyale-i berkiyye kuvvetiyledir ki âdem sahib-i keramet gibi hem tayy-ı zaman hem kasr-ı mekân ediyor.*" Bu 1872.

1892 tarihli Tıngır ve Sinapyan'ın Istılahat Lugatında verdikleri karşılık **kehrübâiye**, şık bir deneme doğrusu. Ama elektrîk الكتريق demeyi de ihmal etmemişler. Zaten 1900 dolaylarından itibaren "tutan" sözcük bu. Dil Devrimi yıllarında bir ara **yaltırık**'ı önerdiler, ama bu da sözlüklere giremeden unutulup gitti. Oysa fena mı olurdu? *Yıldırımlar yaratan/ Kahraman Türk ırkıdır/ Yalçınlardaki ışık/ Yurdun yaltırıkıdır.*

Kehrübâ Farsça “samankapan” demek. Türkçede sonda türeyen /r/ nereden çıkmış bilmiyorum.

Tesemmüm

24 Kasım 2009

İcra memuru kılıklı bir adamcağızı “Gandhi Kemal” etmenin absürdlüğünü çok iyi vurgulamış Cengiz Çandar da, “Gandhi Kemal diye **tesemmüm** edilen Tuncelili Kemal” cümlesini neresinden tutacağız, bilemedim.[215]

Bir kere *tesemmüm edilen* diye bir şey olmaz, olsa *tesemmüm eden* olur. Gramer bilmeseniz de neredeyse içgüdüsel olarak bilmeniz lazım ki tefeccül veznindeki fiiller DAİMA pasif veya refleksif anlam taşır, bir eyleme maruz kalma, o işi kendi kendine etme, ya da +lenme gibi bir şey anlatır. Bir şeyi **tekrar** ederseniz o şey **tekerrür** eder. **Teşkil** edilen şey **teşekkül** eder, yani şekillenir. Sen **tebliğ** edersin adam **tebellüğ** eder. Biri sana **tasvir** eder, sen **tasavvur** edersin. Birinin rütbe ve mevkiini aşağı indirirsen **tenzil**’dir, ama kendi kendine o işi yaparsa **tenezzül** etmiş olur. Genel kural: TeSeSSüS EDİLMEK diye bir deyim gördünüz mü yüzde yüz yanlıştır. TeSeSSüS ETMEK olmalı.

Devrim Tarihimizin ünlü anekdotlarındandır, bilir misiniz? 30 ve 31 Ekim 1922’de toplanan Meclis, saltanatı kaldırma kararını bir türlü alamaz; lehte ve aleyhte konuşanlar olur. Bunun üzerine Başkumandan Paşa bir masanın üzerine çıkıp gereken uyarıyı yapar. “Efendiler,” der, “bu iş hakla hukukla olmaz. Güç meselesidir. Saltanat her halükârda kaldırılacaktır. Terbiyenizle bu gerçeği kabul ederseniz iyi olur, yoksa ihtimal bazı kafaların kesilmesi gerekir.” Bunun üzerine Ankara Mebusu Mustafa Efendi (Beynamlı) söz alır, “Biz meseleyi başka nokta-i nazardan telakki ediyorduk efendim,” der. “İzahınızdan **tenevvür** ettik.” Yani aydınlandık. Önerge oybirliğiyle geçer. Burada **tenvir** eden, yani aydınlatan, Gazi Paşa oluyor. Tenevvür eden de mebuslar.

Cumhuriyetimiz sayesinde memleket nasıl aydınlandı, merak etmişsinizdir diye anlattım.

§

Ha, ayrıca tesemmüm etmek “zehirlenmek” demektir, **semm** (zehir) kökünden. **İsm**’in geçişli fiili **tesmiye** etmek (adlandırmak) olur. Bunun edilgen sıfatı **müsemma**’dır (adlandırılan). Dönüşlü fiil de **tesemmî** etmek olsa gerek, yani adı taşımak; ama pek kullanılmaz.

Çevlik

25 Kasım 2009

Bingöl ilinin merkezi olan kasabanın Ermenice adı **Çapakçur**'dur. 1945'e dek resmî adı da oydu, sonra neme lazım ülke elden gider mider deyip değiştirdiler. Ama yerli halk bu isimlerin ikisini de kullanmaz. Kürtçe isim **Çewlîk**'tir. Zazalar da **Çolik** derlermiş. Geçenlerde değerli bir okurum yazıp sormuş, hoca bunlar Kurmanciye benzemiyor, Zazaca değildir, acaba Ermenice midir imdat diye.

Hayal kırıklığına uğrattığım için bin pardon, ama **Çevlik** benim bildiğim basbayağı Türkçedir. Anadolu'da daha altı yerde Çevlik adında köy var: Adana Karaisalı, Mersin, Tosya, Kayseri, Afyon Başmakçı, Hatay Samandağı –bu sonuncusu hariç hepsi ağır Türk yerler.

Tarama Sözlüğü çevlik için "girdap" demiş, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar sekiz tane de tanık göstermiş. Eğer böyleyse çevirmek fiiliyle alakalı bir kelime olmalı, belki de **çevrik*'tir. Halbuki Çevlik isimli yerlerin çoğunda sözkonusu olan şey girdap değil çağlayan. Yani suyun hızlanıp azdığı yer, hatta şelale. Acaba **çavlan/çağlağan** sözcüğünün varyant biçimi olabilir mi? Malum, Türkçede /ç/ sesine bitişen kalın sesli bazen incelir, çalmaktan çelim/çelme, çakmaktan çekiç, çızmaktan çizgi, çıtlamıktan çitlembik vs. Bunun da aslı **çavlık* olmasın?

Çapakçur'un çapak'ı da bezdirinceye dek tartışılmış bir meseledir. **Çur** Ermenice su demek, o kolay, ama **çapak** diye bir kelime sözlüklerde yok. *Çapug* var, "hızlı" demek, o olabilir. Bir de *çapçpel* var, "şapırdamak, çağıldamak" anlamında bir ses yansıması. Bu fiilden, biraz zorlayıp, "çağıltı" anlamında *çapag* sözcüğü türetilebilir sanırım. Çağlarsu? Türkçe adın tam Ermenice karşılığı gibi duruyor.

Peki Bingöl'de yerli Türk nüfus yok, Türkçe isim nereden çıkmış? Vallahi bilmiyorum. Son yüzyılda yok diye daha önceden de yoktu sonucu çıkmaz tabii. Ne bileyim, bir tarihte bir oba yahut cemaat gelip buraya yerleşmiş olabilir; ya da kaymakamın biri bu adı uygun görmüş olabilir, mümkün.

Doğunun en katıksız Kürt veya Laz olan bölgelerinde bile tek tük Türkçe yer adlarına rastlanıyor, ta kadimden beri değişmemiş olan. Yemin ederim ki benim suçum değil.

Misket

26 Kasım 2009

Ahmet Vefik Paşa “18 dirhemlik mermi atan tüfek” demiş, **misket tanesi** de bunun mermisi. Bir dirhem 3 küsur gram olduğuna göre yaklaşık 60 gramdan söz ediyoruz. Şemseddin Sami “geniş çaplı eski bir cins tüfeng” diyerek paşayı desteklemiş. 1945’e gelindiğinde anlamın genişlediğini görüyoruz. TDK Sözlüğün birinci baskısına göre “bomba ve şarapnellerin içindeki demir tane.” “Çocukların oynadığı bilya” anlamı ilk kez 1974 baskısında görülüyor. Bu da hayret edecek bir şey. Çünkü 1974 baskısı özellikle gözü dönmüş bir elitizmin eseridir; halk kullanımına dair hiçbir şeye yer vermemeye adeta yeminlidir.

Fransızcası **mousquet**, daha önceleri **mousquette** (/musket/). Fransa’da 1570 civarında icat edilmiş; Osmanlı ordusunda 1590’larda kullanıldığına dair delil var. Nihai kökeni İtalyanca **moschetto**, yani “sivrisinek”. Daha önceleri İtalya’da mekanik ok atma aygıtının adıymış. O aletin Türkçesi de **zemberek**’tir. Farsça **zenburek** = arıcık yani.

Üzüm cinsi olan öbür misketin bununla alakası yok. Orada da ilginç bir Doğu-Batı paslaşması görülüyor. **Misk** bir kere Arapça. Esasen “tutam” demek, ikinci olarak da bir tür balinanın midesinden çıkan güzel kokulu mumumsu maddenin adı. **Misket** bundan ism-i merre: “bir parça misk”. Türkçede de bu anlamda bazen kullanılmış. Öte yandan Avrupalılar o kokulu nesnenin adını Arapçadan alıp **musc/mosca/musk** etmişler. Misk gibi kokan bir üzüm cinsine de Ortaçağdan beri Fransızca **muscat** veya İtalyanca **moscato** adını vermişler. Meninski’ye göre İstanbul’da bu üzümden yapılan şarap daha 17. yüzyılda bilinirmiş. Tatlı ve kokulu İtalyan şarabına Türkçede **misket** denir diyor, sene 1680’de.

Osmanlı’da şeriat uygulanmıyor muymuş ne?

Bıyık

26 Kasım'da yayımlanmak üzere ilettiğim bu yazıyı Taraf'ta basmaya cesaret edemediler.

Herkesin utangaç gelin edasıyla görmezden geldiği gerçeği Hakkı Devrim pat diye söylemiş (Radikal, 24 Kasım 2009). Demiş ki, "CHP gündemden düşeli bence 59 yıl geçti. 1950 CHP'nin sonuydu.... Zorla ayakta tutacağız diye, tarihî bir kuruluşu hortlağa çevirdiniz." Şu içinden geçtiğimiz devrim günlerinin, unutulmayacak kadar önemli sözlerinden biridir.

Devamını söylememiş ama o da yakında gelir tahminimce. CHP'nin kurucusu ve ebedi şefi olan zatın miadı da 59 yıl önce dolmuştu. Zorla ayakta tutacağız diye tarihî bir şahsiyeti hortlağa çevirdiler.

Edebiyle tarihe gömülmesine izin vermediler. 12 seneden beri Etnografya Müzesinin bodrumunda bekletilen naaşını oradan alıp, Devlet dininin Kâbesi gibi tasarlanan bir tapınağa nakletmeye 1950'de karar verdiler. Vefatından hemen sonra paralardan resmi çıkarılmıştı, aynı yıl geri getirdiler; ki dünyada hiçbir "milli şefe" o güne dek nasip olmamış bir tuhaf basübadelmevttir. 1930'ların hengâmesinde çıkarılmış birtakım deli saçması kanunların "Devrim Yasaları" adıyla kutsallaştırılması da 1950'nin eseridir.

Bir parti düşünün ki 27 yıl boyunca "Devlet benim" demiş; *bana karşı çıkan her kimse TANIM GEREĞİ vatan hainidir, dolayısıyla katli vaciptir* diye akıl yürütmüş. Bir gün aniden dönüyor, "eheh, hoşgörü de lazım ayol," deyip demokrat olmaya karar veriyor. Veriyor ama geçmişine de tek kelime toz kondurmuyor. Dünyada böyle bir şeyin eşi var mıdır? Aklın mantığın alacağı şey midir? Devir demokrasi devri diye demokrasiciliğe soyunacağız, ama milli ideolojimizdir diye okullarda, kışlalarda 1930'ların kokmuş totalitarizmini okutmaya devam edeceğiz.

Hayır, CHP'nin 1950'den sonra inat etmesi birkaç yaşlı politikacının hırsıyla açıklanabilecek şey değildir. Büyük bir siyasi mühendislik projesinin parçasıdır. Demokrasiye geçerken geçmişin sorgulanmaması gerekiyordu, çünkü geçmişte çok fazla kan, cinayet, zulüm ve alçaklık

vardı. Eski defterler bir kez açılsa ucunun nereye varacağı belli olmazdı. İşte o geçmişin muhafızı ve müdafii olsun diye CHP'yi meclise oturttular. Kurucusunu da tanrılaştırmaya karar verdiler.

Onur Öymen'e bıyık çizmek marifet değil. Ağababasına çizebiliyor musunuz, siz ona bakın.

Portakal, limon

27 Kasım 2009

Citron yani acı limon ağacını Avrupa'da antik çağdan beri biliyorlar. Bunun daha güzel çeşidi olan **limon** 12. yüzyılda Araplardan Akdeniz ülkelerine gelmiş. O yüzden güney Avrupa dillerinin çoğunda Arapça isim olan **lîmon** kullanılıyor. İspanyolca **limón**, Katalanca **llimon**, Portekizce **limão**, İtalyanca **limone**, Arnavutça **limoni**, Makedonca **limon**, vs. Kuzey ve Doğu Avrupa'da citron türevleri geçerli.

Arapça sözcük ilk kez 10. yüzyıla ait bir tarım risalesinde görülmüş, ama ağacın kendisi bundan en az 300 yıl önce İran'da varmış. Hindistan veya Güneydoğu Asya'dan gelmiş olması lazım diyorlar. Hintçe isim **nimbu**. Ya Araplar Hintçe /n/yi beceremeyip /l/ yapmışlar, ya da Hindistan'ın kaç düzine yerel dillerinden birinde öyleymiş.

§

Narenc'in hikâyesi de aşağı yukarı aynı. Bu da Hindistan ya da Güney Çin kökenli; Hintçesi **nâranga,** belki aslı **nagâranga** yani "ejder ağacı" olabilir diyorlar. Arapça **nârenc** Hicretten 250 yıl kadar sonra zuhur etmiş. 1100'lü yıllarda İspanyolcaya **naranja**, Sicilya üzerinden İtalyancaya **arangia** kılığında ulaşmış. İtalyancada baştaki /n/nin neden kaybolduğuna dair çeşitli teoriler var. Fransızların **orange**'ı İtalyadan gelmiş.

Bunlar bugün bildiğimiz portakal değil maamafih, acı portakal: Farsça öbür adı utrûc veya **turunc** olan meyve. Çiğ yenebilen tatlı portakal cinsini ilk kez 16. yüzyılda Japonya'dan mı Tayvan'dan mı emin değilim, Portekizliler getirmişler. O ülkenin o zamanki adı Portakal olduğundan, nevzuhur turunç cinsinin adı da Türkçede haliyle **Portakal turuncu** olmuş, tıpkı yeni devirde tanıştığımız Vaşington portakalı ya da Brüksel lahanası gibi.

1790 küsur yılında Kenzü'l-iştiha adlı yemek kitabını Farsçadan tercüme eden Ahmed Cavid Efendi, "*Portakal derler, İstanbul'da şekerden lezîz [turunc] zuhur etmeye başladı*," demiş. Hatta "*Frenk ülkesinde portakalı*

ancak kibarı görebildiğinden, Asitane'de kesreti kendülerini hayran eylediğinden hezeyan-ı gûna gûn ederler" imiş. Yani bizim memlekette bu meyveyi ancak zenginler görür deyip İstanbul'daki portakal bolluğuna şaşar, "oh wow" çekerler diyor.

Türk

28 Kasım 2009

Eski çağda bazı Kürt aşiretleri ormanda kuru dallar üzerinde yürürken "tırak tırık turuk" gibi sesler çıkarmışlar, o yüzden Türk adını almış derler. Doğru mudur bilmem. Böyle şeylere inanmak zormuş gibi geliyor bana, askerde beynini eğitim zayiatı vermemişsen eğer.

Diğer olasılıklar iki tane. Biri **törimek** ("düzenlemek, yasamak") fiilinden *törük = "bir töreye veya yasaya bağlı olan". Diğeri **tür** ("kök, asl, soy") adının kökünden *türük = "bir kökten veya soydan gelen". Bundan öte kimsenin bir şey bildiği yok, tahminle yetinmek zorundayız.

Şık bir ikilem değil mi? Sanki antropolojinin temel bir problemini örneklemek için tasarlanmış: Kavimlerin kökeni siyasi midir, etnik midir? Buyurun, iki tez, iki seçenek.

Daha önce de sözünü ettim, aşiret ve kavim adlarının birçoğunun kökeni SİYASİ bir olaydır. En eski veya en ilkel toplumlara geri gidin, değişmez: Çeşitli boylara mensup insanlar önemli bir siyasi (veya dinî, sosyal) olay nedeniyle biraraya gelir, maceralara atılır, bir topluluk oluştururlar. Sonra bunu bir yeminle veya bir yasayla kutsallaştırırlar. "Törimek" fiilinin arkasında da sanki böyle bir hikâye varmış gibi duruyor.

Topluluk oluşunca ne olur? İnsanlar birbiriyle evlenir, beş on kuşak sonra herkes akraba olur. Bu sefer "biz büyük bir aileyiz" fikrini temellendirmek için ortak bir ata, ortak bir soy varsaymak gerekir. Oğuz Kağan'ın 24 oğlu, Yakup'un 12 oğlu, Rojkanların 24 boyu gibi teoriler üretilir, varolan toplum çeşitliliği bunlarla tevil edilmeye çalışılır. Hele topluluğa dıştan katılanlar bu teoriyi daha büyük bir şevkle benimserler ki kimse kalkıp "sen yabancısın, bizden değilsin" diye onları üzmesin. "Türemek"ten türük sözcüğü de bu yöne işaret ediyor.

Arapların, Yunanlıların, Cermenlerin, Slavların, Kürtlerin... aşiret ve klan adlarına bakın. Az çok anlaşılır olanların hepsi bu iki sınıftan birine girer.

Daha doğrusu, gerçekten çözülebilenlerin hemen hepsi siyasi niteliktedir – Denizden Gelenler, Serbestler, Göçenler, Yağmacılar, Uzunsakallar, Çengelmızraklılar, Kızılkülahlar vb. Ama hemen hepsi efsanevi bir atadan türemiş olmayı tercih ederler, Uzunsakal Ata’nın, ya da Denizgelen Sultan’ın hikâyesini ballandıra ballandıra anlatırlar.

Check etmek

30 Kasım 2009

“*Artık iş **hayatından normal** yaşamımıza da geçen **kelime** ve **gruplarının** önüne geçmek **lazım** ... Toplantı set etmek, save etmek, check etmek –en gereksizi-, ignore etmek, default... mide bulandırıcı hal aldı... TDK'nın güncel sözlüğünde 'hacker' kelimesinin okunduğu gibi değil yazıldığı gibi geçmesi çok çok vahim.*” demiş, memleket atmosferini kaplayan sis bulutunu “düşünce” zanneden normal, makul, sıradan vatandaşlarımızdan biri.

Bundan sekizyüz yıl önce Arapçadan “hayat”, “kelime” ve “lazım” sözcükleri Türkçeye sızdığında dil gericileri böyle ayılıp bayılmışlar mı bilmiyorum; ama eğer başarılı olsalardı Türkçe bugün ne kadar zavallı bir dil olurdu, düşünebiliyor musunuz? “Zavallı” bile diyemezdik herhalde, çünkü Arapça. “Herhalde” ile “çünkü”yü de unutun, Farsça. Hadi hayat yerine uydurmatik bir kelime olan “yaşam”ı kullandık diyelim, “*iş hayatından normal yaşamımıza geçen*” cümleciğindeki varyasyonu nasıl sağlayacağız? Uyduruk bir mailde bile, bak, üslup çeşitlemesi aramıyor musun?

“Toplantı **set etmek**” yerine ne diyeceksin? Ayarlamak? Tayin etmek? Koymak? Düzenlemek? Organize etmek? Peki, hepsi olur. Ama hiçbiri set etmenin tam lezzetini vermiyor –tık, ajandama bir çizik attım, set ettim! Düzenlemek başka; ayarlamak avam; koymak muğlak; tayin etmek antika.

Save etmenin karşılığı nedir? Tevdi etmek güzel olurdu, “ileride geri almak üzere bir yere emanet etmek”; ama o da Arapça maalesef, hem “eski moda” damgası taşıdığı için sosyal tınısı yanlış. Kaydetmek? Peki, belki; ama gene Arapça. Gâvur işi bir alette İngilizce yerine Arapçayı seçmenin mantığı ne? Hem kayıtta anlam muğlaklığı var, record karşılığı da kayıt kullanılıyor (“o kaydı save et, ayrıca unutmamak için defterine kaydet”). Save daha net.

Check etmek neden gereksiz olsun? Var mı başka Türkçesi? Denetlemekle alakası yok. Murakabe mi diyeceğiz, kontrol mü diyeceğiz? “Bir bilginin

doğruluğundan emin olmak için başka kaynağa başvurmak” eyleminin Türkçesi nedir, söyler misiniz?[216]

Ha bir dilin bu kadar hızlı kabuk değiştirmesi sağlıksızdır, kültürel mirasla bağı toptan koparmamak lazım derseniz anlarım, hak da veririm. Ama onu da müsaadenizle o kültürel mirası seksen sene boyunca kuşa çevirenler düşünsün.

Sen ortalığı bombalamış, yakıp yıkmışsın. Şimdi millet başını sokacak gecekondu inşa ediyor diye mızmızlanıyorsun.

Tesbit

1 Aralık 2009

Tesbit mi tespit mi? Vallahi muhafazakârlık ve/veya ukalalık düzeyinizle ilgili bir karar. Ben şahsen tesbit'ten şaşmam: gece uykusu kaçınca İbnülemin[217] okumayı seven bir adama tespit diye yazdırmak zor. TDK tespit diyormuş, ne gam: onlar da öyle kullansın. Eskiden Aptullah'ı da zorlamışlardı, ulusal ve atasal değerlerimize daha uygundur diye, ama bakın tutmadı, Abdullah geri geldi.

Bu kelime eski yazıda normal s ile değil imam-hatipte 'peltek s' diye öğrettikleri öbür harfle yazılır, ki aslında klasik Arapçada /th/ sesidir. Th-b-t kökünden thubût veya **sübût**, kalmak, kalıcı olmak, durduğu yerde durmak ya da kesinlik kazanmak demek. Kafandaki kuşku ya da tahmin, sağlam kanıtla karşılaşınca sübuta erer, artık başı kıçı oynamaz. **Sebat** da bunun bir başka çeşididir. Faili **sabit**'tir: sübuta eren sabit olur, sebat eden de sabit olur. **Tesbît** bir şeyi sabitlemek ya da bir kanıyı kesinleştirmek demektir. Bir şeyi raptiyeyle duvara tesbit edersin, ya da bir konudaki tahminleri geçip olguları tesbit edersin. **İsbât** hemen hemen aynı anlama gelir, ama Türkçede sadece mantıki kesinleme anlamında kullanılır. **Müsbet** demek kesinlenmiş ya da doğrulanmış demektir. Bu yüzden kanılara veya spekülasyona değil tesbit veya isbat edilmiş olgulara dayandığı ileri sürülen ilimlere müsbet ilimler denir. Pozitivizmin Osmanlıcası da *felsefe-i müsbete* imiş, Tıngır ve Sinapyan sözlüğüne göre.

1930'lardaki Dil Cinneti günlerinde tesbit etmek karşılığı *bekütmek, berkitmek, bolcamak, dölendirmek, örüklemek, pergitmek, toktamak, tulandırmak, yağşırmak* gibi özlü sözler önermişler. Yüce Makam bunların hiç birini beğenmemiş. Efendiler, demiş, tesbitin Türkçesi bundan böyle **saptamak** olacaktır. Fikri hür, vicdanı hür Türk Dilcileri bir kez daha Yüce Makam'ın dölenliğini, uzgörüsünü alkışlamak zorunda kalmışlar. "Türkçede böyle bir şey yok, sakın zaptetmenin z-b-t'si ile tesbitin s-b-t'sini karıştırıyor olmasın Hazret, geç de yattı dün gece," diye eğer düşünmüşlerse belli etmemişler, neme lazım, başımıza bela almayalım diyerek.

Dil Cinnetinin ilk öncüsü ve teorisyeni olan zat bir keresinde Yüce Makam’ın önerdiği bir kelimeyi beğenmeyince başına neler gelmiş, nasıl bir daha ölünceye kadar evinin kapısından dışarı adım atamamış, *Yanlış Cumhuriyet*’te anlatmıştım. Sadri Maksudi Arsal diye indeksten bakın.

Köy adları

2 Aralık 2009

“Hocam bizim köyün eski adı **Minasor**, acaba ne demek?” Düşün, düşün, ne olabilir acaba? Sonu sor olduğuna göre Ermenice olması muhtemel, zaten o yörenin köy isimlerinin hepsi Ermenice. Bilmemne-dere olacak, ama mina diye bir şey yok. Minas erkek adıdır, acaba Minas deresi mi? O da tatmin etmez, kıvranırsın.

Ders Bir: Kaynaktan çek etmedikçe hiçbir şeyden emin olma! Meğer aslı **Mgnatsor**’muş, yani Sıçandere. 1902 tarihli Ermenice köy isimleri listesinde buldum. Türkçesi normal olarak Mığnasor veya Mınasor olur. Ama eski yazında ı/i ayrımı olmadığından millet tereddütte kalmış. Sorup üsteleyince, “ha dedemler Mınasor derdi” diye düzeltiyorlar, /ı/yı da uzatarak.

Tortum’da **Ahpisor**, ilk bakışta gayet net: Çöplükdere. Böyle isim olmaz ki diye akıl yürütsen de yapacak bir şey yok, ta ki orijinali bulup **Ağprtsor** olduğunu öğreninceye kadar: Pınardere yani. Türkçesinin Ahpisor değil Ağpısor veya Axpısor olması lazım gene, ama soracak birini bulamadım henüz.
Kahmut adında üç tane yer var, biri Muş, biri Bingöl, biri Dersim’de. Aslında Sivas Koçgiri’de bir de Kağnut var, oradan tahmin etmeliydim, ama emin olamıyorsun ki? Kaynağı bulduktan sonra o da basit: **Gağnud**, yani Meşeli. Tabii ya!

Gene Pasinler’de bir **Emrekom** var. Son devirde kom’unu kesip Emre yapmışlar. Yunusemre de olabilirdi pekala; sorsan kimbilir ne hikâyeler anlatırlar, Taptuk Emre’nin geçerken dibine oturduğu ağacı bile gösterirler alimallah. Oysa aslı neymiş? **Amrakom**, yani Sağlamağıl, “müstahkem hayvan barınağı” gibi bir şey olmalı. Ta 17. yüzyılda böyle geçiyormuş.

Daha bunun gibi 40.000 tane var sırada. Harbi Türkçe olanları bile deşince bazılarının altından ne hikâyeler çıkıyor bir bilseniz.

Türkuvaz

3 Aralık 2009

Eski İranlıların **payrôçag** veya **pêrôçag** dedikleri gök renkli kıymetli taş vaktiyle bellibaşlı iki yerde çıkarmış: biri Horasan'da Meşhed yakınındaki Ali Mersai dağı, öbürü Mısır'da Sina dağı. Rôç "gün" demek; ayrıca "ışımak, aydınlanmak" fiilinin kökü. Pay'i de daha önce görmüştük, geri dönme ifade eden bir edat. Dolayısıyla taşın "geri-ışıyan" ya da "gün-yansıtan" gibi bir anlamı var. İngilizce re-splendent tam karşılıyor.

Şimdi gelin, sistemli gidelim, beş tane standart ses kuralını sıradan uygulayalım. Bir, doğu İran dillerindeki /ç/ batı İran dillerinde /z/ olur. İki, Eski Farsça kelime sonundaki /g/ Yeni Farsçada düşer; muhtemelen İslâm öncesi devirde konuşma dilinde düşmüştü bile. Üç, Arapçada /p/ sesi olmadığı için /f/ye döner. Dört-beş, Arapçada uzun /ê/ ve/o/ sesleri olmadığı için bunlar da sırasıyla /î/ ve /û/ olur. Sonuç? O taşın Arapçası **fayrûza** veya **fîrûza**. Türkçesi de doğal inceltmeyle **firuze** olur.[218]

Avrupa'da 1205-1210 gibi bir tarihten itibaren yaygınlaşmış, adı da tam o tarihlerden itibaren Türk taşı diye geçiyor. İtalyancası **turchese**, Fransızcası **turquoise** yani /türkuaz/. O yıllar Doğu-Batı ticaretinde müthiş bir patlama dönemidir, demek ki Trabzon veya Antalya veya Ayas (Yumurtalık) gibi bir yerlerde bunun ticareti yapılırmış diye varsaymamız gerekiyor. Gene de "Türk" adı verilmesi o gün için enteresan bence. Anadolu'da Türk unsurunun ciddi ağırlık kazanması 1220'lerdeki ikinci (belki birinci) göç dalgasından sonradır. 1270-80'lerden önce Anadolu ve Ortadoğu'da Türkçenin yazılı örneğine rastlanmaz. Elin Avrupalısının ta 1210'larda buralara "Türk" demesi ilginç o açıdan. Acaba tüccarlar mı Türktü? Yoksa Türkler bu taşı çok mu severdi?

Bin yıllık firuzenin Türkçesinin **türkuvaz** olması 1950'lere denk geliyor sanırım. Hayat dergisini karıştırırken 1959'da türkuvaz sözcüğüne rastgeldim. 1969'da Meydan Larousse sözlüğüne, 1988'de TDK'ya girmiş.

Yabancı kelimelerin gelmesi ihtiyaçtan değil züppeliktendir diyorlar, beni kınayan çevreler. Peki züppelik de bir ihtiyaç değil midir? Toplumda herkesin elde silah, çatık kaşla vatanmillet hizmeti mi yapması gerek?

Nasyonal Sosyalizm

4 Aralık 2009

Nasyonal Sosyalizmin Türkçe karşılığı yok diye yakınmış Nazilerden hoşlanmadığı anlaşılan bir okurum. Ne demek karşılığı yok diye hayretimi ifade ettim. Ulusalcılık var, Ulusal Sosyalizm var, Milli Demokratik Devrim var, Milli Birlik ve Beraberlik var, Milliyetçi Halkçı Görüş var, Altı Ok var, Sol Kemalizm var, Sağ Kemalizm var, Atatürkçü Düşünce Sistemi var, varoğlu var. Almanların hayatta aklı ermez o kadar ince nüanslı işlere, bir Hitler çıkardılar diye kendilerini bir halt sanırlar. Bizde kurulan Nazi partileri ile derneklerinin listesini yapmaya kalksan sayfalar yetmez.

Nazizmi tek cümleyle tanımla dersen cevap basittir: *Vatan mevzubahis ise gerisi teferruattır* diyen düşünce sistemi!

Bu şu demektir. Vatan yolunda ahlak, vicdan, adalet, hakkaniyet, insanlık beş para etmez, unutabilirsin. Hakikat teferruattır: vatan uğruna yalan konuşmak, hatta yalandan abideler dikmek mubah sayılır. Bilim dediğin şey vatana hizmet ediyorsa ne alâ; yoksa soysuzluktur, kökü dışarıda cereyandır. Din de öyle: vatan-millet sentezine girdi girdi, yoksa o da teferruattır. Sanat da öyledir, güzellik de öyledir. İnsan? Satmışım insanı!

Bir tür idealizmdir, kabul: idealizmin kanserleşmiş biçimi diyebiliriz. Senin ülken Birinci Dünya Harbinde kan ve ateşe batıp yıkılmak üzereyken böyle bir hırsa kapılman hadi diyelim bir yere kadar normaldir; anlaşılır bir toplumsal tepkidir. Ama Lozan antlaşmasından şunca sene sonra hâlâ aynı teraneyi sürdürürsen kabak tadı verir.

Almanya'daki neo-Nazizmin Türkçe karşılığı nedir sizce? Yabancılardan nefret edeceksin. Bir yere kıstırdın mı taşlayacaksın (ama onlar da kültürümüzü bozuyor, banyoda kurban kesiyor, sarmısak yiyor diye kendini haklı göreceksin). Eski bir diktatöre tapacaksın. Ahlak, vicdan vız gelir, bize BİZ olmak yeter diye düşüneceksin.

Cevabını siz bulun bi zahmet. Ben söyleyince olmuyor, gazete idaresiyle başım derde giriyor.[219]

Yün

5 Aralık 2009

Koyun MÖ 8000 ila 7500 gibi bir tarihte Kuzey Mezopotamya'da evcilleştirildi, buradan dünyaya yayıldı: bu işin hep bilinen kısmı. Meğer o koyunların bildiğimiz anlamda yünü yokmuş; baharda dökülen bir tür kısa yapağısı varmış. İnsanların bundan faydalandığına dair bir belirti yok. Uzun tüylü koyun cinsi MÖ 3500 dolayında Kafkasya'nın kuzeyinde bir yerlerde zuhur etmiş: bir cins GDO imiş yani. Yün dokuma işi ancak bu tarihten sonra başlamış. Mesela en eski Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'da bildiği tek kumaş cinsi keten iken, MÖ 3350 dolayında yünle tanışmışlar.

Bu kadarcık bir bilgiden, bakın diller tarihi hakkında ne sonuç çıkıyor.

Hintavrupa dillerinin çoğunda yün anlamına gelen kelime ortak. Özgün sözcüğün ***wlna** olması gerekiyor. Baştaki /w/yi yutan dillerden Yunancada **lênos**, Latincede **lâna** olmuş; normal. L'yi /r/ye çeviren Hint-İran dillerinden Avesta dilinde **varınâ**, Sanskritçede **arnâ** olması da normal. En eski Alman dillerinde **wolla** ve **wulla** görülüyor, İngilizce **wool** oradan. Litvanya dilinde **vílna** imiş, memleketin başkenti "Yünkent" demek. Bugünkü Çekçe, Sırpça vs'nin atası olan Eski Slav dilinde **vlna** yün. Bizim Galler ülkesi dediğimiz Wales dilinde **gwlan** diyorlar, ki modern telaffuzda /flan/ okunur; bildiğimiz **flanel** ve **fanila** oradan gelir.
Aradaki detaylara takılmayalım diye ince analize girmiyorum. Yoksa neden Yunancası /ê/, Latincesi /â/, yahut neden Latince lana Fransızcada **laine** olur, hepsinin gayet ayrıntılı açıklaması var.

Bundan ne sonuç çıkar? Şu: Demek ki yünün ilk icat edildiği MÖ 3500 yıllarında Hintavrupa Anadili dediğimiz kayıp dil canlıymış, tek dilmiş, henüz lehçelere bölünmemiş. Şık, değil mi?

Kime ne Hintavrupa dilinin yaşından demeyin sakın. Akademik alemde ikiyüz seneden beri bu konuda ne kadar kan dökülmüş, bilseniz dudağınız uçuklar.

§

Has Türkçe olan *yunğ > yuŋ > **yün** sözcüğü hakkında net bir fikrim yok. Acaba yunmak (yıkanmak) veya yummak (yumak veya yumru olmak) fiilleriyle ilgili olabilir mi?

Moğolca **cuŋgag** “saç kitlesi, yapağı” demekmiş. Sözcük başında Moğolca /c/ Batı Türkçesinde /y/ye karşılık gelir. Yumak = **yuŋak**? Mantıklı duruyor.

Hartlap, Dimorta, Evreşe

7 Aralık 2009

Kürtçe yer adlarının iadesi tartışmasında gözden kaçan bir detaya işaret edeyim müsaadenizle. Birbirinden farklı gibi dursa da aslında birbirini tamamlayan ayrı iki hadise var ortada.

Bir tarafta klasik bir milli kimlik mücadelesi var. Biz Türk değil Kürdüz, köyümüzün adı da Türkçe değil Kürtçe olacak diyorlar. Bunda önemli olan yer adının "eski" ya da "asıl" olup olmaması değil, hangi dilde olduğu. Bu yüzden (tek tük de olsa) asıl adı Türkçe olan yerlerin bile kürtçeleştirildiği oluyor. Varto'nun bildim bileli Kızılağaç olan köyü Darasor oldu; Karapınar, Qarepungal diye makyaj gördü.[220]

Öbür yanda, bilmem farkında mısınız, Türkiye'nin milli kimlikle hiç problemi olmayan yörelerinde de beş on yıldan beri bir eski adlara dönüş hareketi var. İlk eyleme geçen Kayseri'de **Germir** miydi, Antalya'da **İbradı** mıydı hatırlamıyorum. Hayır efendim, "Konaklar" veya "Aydınkent" olmak istemiyoruz dediler; mahkemeye gidip çatır çatır eski adlarını geri aldılar. Şu ana kadar en az elli-altmış yer onları izledi. Bundan yirmi yıl önce Çamiçi yanına parantez içinde **Bafa** yazdı diye genelkurmay harita dairesinden veto yiyen turistik haritalar bilirim: o kasabanın adı şimdi resmen Bafa. Gaziler gazilikten sıkılmış olacak, yeniden **Bardız** oldu. Maraş'ta artık Elmacık değil **Hartlap**, Denizli'de Büyükkonak değil **Nikfer**, Tokat'ta Üzümören değil **Dimorta**, Çanakkale'de Kadıköy değil **Evreşe**, Malatya'da Pınarbaşı değil **Orduzu**, Trabzon'da Bengisu değil **Kisarna** var. Antalya'da **Adrasan**lılar da adlarına sahip olmak için uğraşıyordu; sonuç aldılar mı bilmem.

Bu isimleri geri isteyenlerin bir ulusal davası yok. Hartlap'ın yahut Dimorta'nın ne demek olduğunu bilen bir Allahın kulu olduğunu sanmıyorum.[221] Germir için dilekçe verip aylar yıllar boyu peşinden koşturan adamlar, iş olup bittikten sonra "yahu Germir Ermenice diyorlar, doğru mudur?" diye bana sordular.

Ortak tema nedir, söyleyeyim: İnsanlar hakarete uğramaktan bıktılar. Bazı şeyler vardır ki onlara dokunmamak asgari terbiyenin gereğidir. Sen kimseye gidip, “senin adın niye Sevan, Selim yapalım” diyemezsin; desen ağır cevap alırsın çünkü. Aynı şekilde, insanın anasının, dedesinin yaşadığı yerin, kendi şahsiyetinin bir unsuru olarak gördüğü topluluğun adını da “böğğ o nasıl ad öyle, Çamlıyamaç yapalım” diyemezsin; dememen gerekir.

Desen ne olur? Tedhiş gücü senin elinde olduğu sürece insanlar boyun eğer belki, ya da boyun eğmiş görünür. Ama fırsatı buldukları –korkuyu yendikleri – gün dönüp sana öyle bir tokat atarlar ki şaşarsın. Güzel ve yalnız cumhuriyetimizin ne kadar çok düşmanı varmış diye hayretlere gark olursun.

Atalarımız noeli kutlar mıydı

8 Aralık 2009

Türklerin İslâmöncesi inancına göre dünyanın tam ortasında bir çam ağacı varmış. Ayrıca eski Türklerde güneş pek önemliymiş. Kış dönencesine denk gelen 21-22 aralık gecesi gece ile güneş savaşır, güneş geceyi yenip zafer kazanırmış. Türkler bu zaferi büyük şenliklerle bir çam ağacı altında kutlarmış. Güneşi geri verdi diye Tanrı Ülgen'e dualar edermiş. Ayrıca yaşlılar, büyükbabalar, nineler ziyaret edilir, yaş ve kuru meyvelerle şekerlemeler yenirmiş. Noelde ağaç süsleyip hediye vermek, yani ki, Hıristiyanlıkla hiç alakalı değilmiş. Avrupalılar bunu Türk olan atalarımızdan öğrenmişler, Hun istilaları zamanında "aa ne güzel adet" deyip benimseyivermişler.

Böyle demiş Milli Sümerologumuz Muazzez İlmiye Hanım. Medeniyeti dünyaya Türk'ün getirdiğine inanan Türk gençliği de bunu internette milyon defa birbirine forwardlayarak milî otoerotizm davamıza bir değerli katkı daha yapmışlar.

Hunlar zamanında şeker mi varmış da şekerleme yapmışlar sorusunu sormayacağız. Eski Türkler çekirdek aile düzeninde mi yaşıyorlarmış ki dedeyi nineyi yılda bir kez ziyaret etsinler, yahut dede ile nine başka aşiret arazisinde oturuyorsa nasıl haberleşiyorlarmış ve ziyaret ederken yolda kaç defa savaşmaları gerekiyormuş gibi abes sorularla da vakit kaybetmeyeceğiz. Hunların Türk olup olmadığı külliyen meçhul bir konuyken Muazzez Hanım nasıl bu kadar emin konuşabilmiş, yoksa referans olarak Emin Oktay'ın tarih kitabını mı kullanmış, bu soruyu da şimdilik geçebiliriz.

Kaynak meselesini bir kenara bırakıp farzedelim ki anlatılan hikâye doğru olsun, Türkler yelda gecesi çam ağacı kurmuş olsunlar. Hani inandırıcı değil ama mümkündür diyelim.

Peki hocam, dünyada şu kadar bin kavim var, bu kavimlerde böyle bir gelenek OLMADIĞI ne malum? Türklerde güneş önemliymiş de Basklarda,

Keltlerde, Hotan Sakalarında, Navajolarda, Lapplarda önemli değil miymiş? Abhazlar, Gotlar, Hazaralar yahut Gurageler kutsal günlerde ağaç süsleme âdetini bilmez miymiş? Bunları inceledin de mi konuşuyorsun, yoksa vatanmillet laiklik gargarasına getirsek nasıl olsa soru soran çıkmaz diye mi hesap yapıyorsun?

Olmaz. Millî mitoloji yaratma gayreti başka şey, bilim başka şey. Birinin bol olduğu yerde öbürü yetişmez.

Apset olmak

9 Aralık 2009

Çevlik için eski sözlükler "girdap" diyor, acaba "çağlayan" demek olabilir mi diye bir soru atmıştım ortaya hatırlarsanız (25 Kasım). Birkaç okurum sağolsun uyardılar ki etrafı dallar ve çalı çırpıyla çevrilerek hayvanlara karşı korunan sebze tarhına da çevlik denir. Meğer bizim köyde de aynen bu anlamda kullanılırmış, konu komşu bilirmiş. Bugüne dek nasıl farketmemişim bilmem.

Bu durumda sanırım kelimenin aslının **çevrik** olması gerekiyor. Girdap anlamına da bu uyar.

§

"Bir bilginin doğruluğunu sınamak için başka kaynağa başvurma" eyleminin Türkçesi check etmek olmalı dedim bir keresinde de (30 Kasım). Maksadım kötü bir şey değildi: boğalara kırmızı bez göster, biraz eğlenelim, hepsi o.

Doğrulamak yetmez mi diye yazanlar oldu. I-ıh dedim, "check ettim yanlışmış" diyebiliyorum, ama "doğruladım, yanlışmış" olmaz. **Teyit etmek**? O da olmaz, "al şu bilgiyi teyit et" desem yanlış anlaşılır, aklama operasyonu sanırlar. Ya **tahkik etmek**? Mm, eee. Peki, pes, havlu atıyorum.[222]

Ama mesele o değil ki? Bir şeyi farklı ortamlarda, farklı üsluplarla söyleyebilmemize imkân veren kelime cephaneliğimizin olması fena mı? Mesele bu. İnsan dediğin bir şey söylerken robot gibi sadece tek boyutlu mesaj vermez. Bir yandan ince ince sosyal statü farklarını vurgular. Eğitiminin üstünlüğünü sezdirir, "ah bizim zamanımızda terbiye vardı mirim" teorisini açımlar, "biz Adanalıyıx" diye hatırlatır, ne bileyim, ibnelik yapar, dalga geçer, güncel modalara atıfta bulunur, muhatabının uygun gördüğü üslubu benimseyerek ona saygı gösterir, ona ters gelecek bir üslubu seçerek isyanını veya üstünlüğünü belli eder... Sonu yok.

Memlekette çeşit çeşit üslubun bulunması iyi midir kötü müdür? Önce buna karar verelim, gerisi kolay. Yoksa ben de biliyorum herhalde, valiliğe dilekçe yazarken yahut divan şiirine dair akademik tebliğ sunarken çek etmek kullanmam, daha müsait kibar bir laf bulurum, merak etmeyin.

Ayrıca olay çek etmekle bitmiyor, bunun daha **dabıl çek**i var. Yaratkan bir okurum benim konuya ilişkin yazım üzerine rap vezninde bir destan yazıp bu hususu hatırlatmış. Başı şöyle: “*Bugün lidıl bit moralim bırok/Apset oldum anlıyon nu/ Set edilen toplantıda/ Apsetim ben anlıyon nu... Dabıl çek yapılan aytımlar/ Yine gözden ignoreymiş/ Aslında çok ayıb olmuş/ Apsetim ben çakıyon nu.*”[223]

Jandarma

10 Aralık 2009

Haftalık olağan savcılık ifadem için jandarmaya gittiğimde gördüm. Çerçeveleyip duvara asmışlar; ideolojik mesajı bir yana, esprili bir fotoğraf. Arkada İngilizce, Almanca, Rusça karman çorman tabelalar, lowest price, special sale, juwelier vs., belli ki bir turistik beldemiz; önde ezik bir gülümsemeyle iki jandarma eri. Yabancı kültürün yurdu istila edişini anlatıyormuş. Jandarma, doğal olarak, yurt savunmasında.

Bir kere kavram kargaşasına dikkat ediniz. Yabancı dilde tabela turistik piyasada başka şeydir, Bağdat caddesinde başka şeydir. Birincisi ticaretin gereğidir; onu bırak nezaketin gereğidir. Müşterine kendi dilinde hitap edersin: normali budur. Trabzon'u bir ara Gürcüce dükkân tabelaları istila etmişti; Trabzonluların milli hislerine bundan bir zarar geldiğini sanmam. Juwelier kelimesi de, merak etmeyin, Türkçeye girmedi; bin tane dükkâna da yazsalar girmez.

Yerli müşteriye yabancı dilde konuşmak daha tuhaf bir hadisedir. İçinde evet züppelik vardır; yerli kültüre karşı bir bıkkınlık veya tatminsizlik de vardır. Ulusal kimliğin dokusundaki bir gevşemenin işaretleri vardır. Ayrıntısını başka zaman daha derli toplu konuşuruz. Şimdilik jandarmaya bundan ne diye sormakla yetinelim. Senin tüketici sınıfların topyekûn yerli kültürden bıkma emareleri gösteriyorsa, sen düşün ki o kültürü kim nasıl böyle bıktırıcı hale getirdi ve tekrar cazip hale gelmesi için ne yapman gerek, değil mi?

Kültür istilası derken şunu da unutmamalı. Elin Fransız subayı gelip 1846 yılında Devlet-i Aliye'nin ordusunda **gens d'arme** (/jandarm/, eski telaffuzuyla /jandarmä/) diye bir teşkilat kurduğunda yabancı kültür istilası mıydı değil miydi? Ya bunların kafasına güneybatı Fransa'nın köylü takkesi olan bereyi taktıklarında ne oldu?

Gens Fransızca adamlar ya da erat demek, **arme** da silah. Gens d'arme, "silahlı birlikler" olur aşağı yukarı. Yeniçeriliğin lağvından sonra

memleketin başına zorunlu askerlik belası çıkınca mecbur olmuşlar köylerde asayişi sağlamak için bir de jandarma kuvveti kurmaya. Şaşılacak şey ki, bilinen ilk Kürt isyanı da tam aynı yıla denk geliyor. Artık tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan, siz karar verin.

Natır

11 Aralık 2009

Buyurun, Türkçenin bir ince noktası daha. Erkekler hamamında kese yapan elemana **tellak** (doğrusu dellak) denir, ama kadınlar hamamındaki eşdeğeri tellake değil **natır**’dır. Genel kural: varsa bir tuhaflık, deşeceksin. Enteresan bir şey mutlaka çıkar.

Dellak kolay, delk eden, yani keseyle ovan kimse. Ama eski sözlüklerde natırı arayınca karşımıza başka şey çıkıyor. Esasen bekçi, muhafız, nöbetçi, özellikle bağ muhafızı. İkinci olarak, kadınlar hamamındaki güvenlik görevlisi. E, erkekler tarafına muhafız lazım değil, demek ki natırın sade kadınlar tarafında olması mantıklı. Fonksiyon değişikliğine uğramış.

Geriye doğru gidince iş daha ilginçleşiyor. Arapçada kalın ta ile **nâTır** ناطر son derece spesifik bir şeyin adı: Abbasi halifelerinin saray muhafızlarına bu isim verilmiş. Ne zaman verilmiş? İkinci halife Mansur zamanında, saray Bağdad’a taşındıktan az sonra, miladi 760 küsurda. Arapçada bir de **nuTTâr** var, bostan korkuluğu. Ama kök fiilin kendisi marjinal bir şey, sanki isim önce gelmiş, **niTâret** (natırlık etme) masdarı ondan türetilmiş gibi duruyor. Normalde varolması gereken türevlerin hiçbiri yok. Sakın yabancı bir kelime olmasın diye insan kuşkulanıyor.

Nitekim öyle. Aramice naTra “bakmak” demek: en temel fiillerden biri. **NâTır** da bakıcı veya bakan. Arapçada ta üstüne nokta ile yazılan kalın za ظ harfinin Aramice (ve İbranice) karşılığı ta’dır. Arapça **naZar**, **naZır**, **neZaret**, **naZariye**, **manZara**, **intiZar**, **muntaZır** vesaireden gayet iyi bildiğimiz n-Z-r (=bakmak) fiilinin Aramicesi de haliyle n-T-r olur. Ya, natır (bakıcı) demek nazır (bakan) demekmiş!

8. yüzyılda Irak’ın sokak ve çarşı dili henüz Aramiceymiş. Büyük toprak sahibi sınıf Pehlevice, yani Farsça konuşurmuş. Arapça önce Kûfe ve Basra’da odaklanmış. Ta Harunürreşid zamanında (786-809) genel muamele dili haline gelmiş.

Meşruiyet

12 Aralık 2009

Meşruiyet başka meşrutiyet başka. Ama nedir diye sorsan kaç kişi derli toplu cevap verebilir acaba?

Şer^{c}den **meşrû^{c}**: elalemin *legitimate* dediği şey. **Meşrû^{c}iyyet** bunun soyut adı, *legitimacy*. Tüm insanların kalbinin derininde vardır o duygu: kanunlara uyup uymamak değil sorun, bir şey “hak” mı, “doğru” mu, “münasip” mi, hakkaniyet ve adalet duygusuna uygun mu? Uygunsa meşrudur. Sanırım doğuştan gelen, adeta genetik kodlarımıza işlenmiş bir içgüdü olmalı, akılla mantıkla açıklanması zor. Kimileri bu duygunun “Allah” katından geldiğini söylüyorlar, ki belki de kastettikleri aynı şeydir.

Arapça **şer^{c}** zor bir kelime. Bir kere dümdüz ve açık olma, dizme veya dizilme, hedefe yönelme demek. Ayrıca yol, rota. Dinî anlamı ise, vahiy yoluyla ortaya konmuş din ve yasa. Burada şu iddia var: bu yasaları Ahmet Mehmet biraraya gelip koymamış, bunlar ebedi ve mutlak kurallardır, zemin ve zamandan bağımsızdır, kafana göre değiştirilecek şeyler değildir. Yani bunlar kutsaldır, dokunulmazlıkları vardır. Batıda eskiden Doğal Hukuk dedikleri, sonradan İnsan Hakları adıyla biraz ucuzlattıkları şey de buna benzer bir şeydir gibi geliyor bana. Orada da ana iddia aynı: temel bir “hak” kavramı var ki, ister kral olsun, ister parlamento, ister ahali, yasa koyucunun iradesini aşar demişler. Sen istediğin kadar kanun çıkar, eğer çıkardığın kanun o yüksek hukuka aykırıysa gayrımeşrudur. Yani şer^{c}e aykırıdır. Vicdanen ben o kanuna karşı koymakla mükellefim.

Vaktiyle Osmanlı’da ahali “Şer^{c}îât isterük” diye ayaklandığında acaba tam olarak neyi kastetmişler? “750 küsur yılında o devir hukukçularından Ebu Hanife’nin formüle ettiği yasaları pek bir beğeniyoruz” mu demişler, yoksa zaman-ötesi bir “hak” kavramına mı atıfta bulunmuşlar? Şeriat kaka bir kelime. Ama “meşruiyet isteriz” (=we want legitimacy) diye çevirsen kulağa hiç fena gelmiyor doğrusu.[224]

Hepsi paralı padişah kulu olan Osmanlı tarihçileri sakın bizi kandırıyor olmasın?

Öte yandan ama şu da var. İnsanın genlerinden – yahut Yaradan'ın hikmetinden – gelen o yüksek hukukla, MS 7. yüzyılda kaleme alınmış bir kitapta yazan ve MS 9. yüzyılda yorumlanıp kodlanan bir yasalar külliyatını nasıl ve nereye kadar bağdaştırabilirsin?

Zurnanın zırt dediği yer işte burasıdır. Ama o mevzulara bir daha girmeye tövbe ettiğimden, susma hakkımı kullanmama izin verin lütfen.

Meşrutiyet de gelecek yazıya kalsın.

Meşrutiyet

14 Aralık 2009

Hükümet-i meşruta ve **saltanat-ı meşruta** kavramları 1860'ların ortalarında piyasaya çıkmış. Tahmin ederim 1850'lerde Kuleli Vakası günlerinde de alttan alta yürüyordu da duyulmadı. Alabildiğine net ve güçlü bir fikir: **şartlı** yönetim, **şartlı** hükümdarlık. Frenkçe *monarchie constitutionelle* karşılığı olarak kullanmışlar, ama Türkçesi sanırım hadiseyi daha net bir şekilde anlatıyor. Şart koşuyorsun. Diyorsun ki, tamam aga, boyun eğerim, ama sen de şu şu şu koşullara uyacaksın. Ya uymazsan? İşte orada, meşrutiyet teorisinin devrimci özü kendini gösteriyor. Çünkü açıkça olmasa da zımnen söylenen şudur ki, eğer şartlara uymazsan o zaman benim de sana boyun eğmeme, hatta gücüm yeterse seni devirme hakkım doğar. Ağır söz!

Şark monarşisinin o güne dek oluşmuş gelenek ve göreneğine, fikriyatına, üslubuna, alışkanlıklarına taban tabana zıt bir fikirdir. O yüzden Abdülaziz Han bunu dehşet verici bir terbiyesizlik olarak görüp cezalandırmaya çalışmış. Üç ayda iki padişah tepetaklak geldikten sonra Abdülhamid kerhen evet demek zorunda kalmış, ama o da bu fikri içine sindirememiş.

Ha, sonuçta HER saltanat şartlı saltanat değil midir? Timurlenk de olsan birtakım töre ve yasalara uymak zorunda değil misin? Anayasada şart mart yazmasa da her üç Osmanlı padişahından biri günü gelmiş devrilmiş, demek ki onların iktidarı da epeyce şartlıymış. Ama şartın açık açık telaffuz edilmesi gene de büyük bir yeniliktir. İktidarın TEORİSİNİ değiştiren bir devrimdir.

§

Peki hocam, "iktidar şartlı olarak padişahındır" diyen rejimden "iktidar kayıtsız şartsız milletindir" diyen rejime geçtiğimiz zaman ileri mi gitmiş oluyoruz geri mi?

Şöyle anlatayım isterseniz. O ikinci cümlede anlam ifade eden deyim “kayıtsız şartsız” deyimidir. “Millet” süstür. Ne demek “millet” yani? “Millet”in iktidar olduğu nerede görülmüş? Millet eğer bir ortak irade ise, memlekette basın diye bir şey yok, gak diyeni götürüp asıyorlar, o irade nasıl oluşacak? De ki oluştu, nasıl dışa vuracak? Meclis dediğin, devlet başkanının iki yardımcısı ile beraber bir gece oturup yazdığı bir liste, milletin iradesiyle ne alakası var? Hükümdar desen eskisi gibi ailenin ekber ve erşed evladından bile seçilmemiş, kendi kendini baş ilan etmiş.

Eski anayasayı hiç olmazsa bir Bektaşi başbakan (Midhat Paşa), bir hayalperest şair (Namık Kemal) ve bir Ermeni hukukçu (Odyan Efendi) kavga ede ede yazmışlardı, yenisini hazret kendi yazmış, adamlarına onaylatmış.
E, “kayıtsız şartsız” kelimesi burada ne manaya geliyor peki?

Kelimebaz'ın Vedası

8 Ocak 2010, Nişanyan blog.

Taraf'taki konumum ilk günden beri eğretiydi. Sanki "kerhen" yazmama izin verildi. Sevan Nişanyan kamuoyunda "tepki toplayan" bir isim, "aman gazeteye bir zarar vermesin" tavrı ısrarla hissettirildi. Bir-iki kez hatırlattığım halde yazarlar künyesine adım yazılmadı. Gazetenin ilk sayfasındaki vinyetlerde de adım bir kez olsun anılmadı. Ahmet Altan "gerek görmemiş".

14 ay boyunca önceleri her gün, sonra haftada altı gün yazı yazdım. Aynı bayat lafları dön dolaş tekrar etmek yerine, özgün araştırma ve düşünme gerektiren yazılar yazmaya çalıştım. Bunun için bir kuruş para almadım. "İleride ödenecek" ya da "kusura bakma para ödemeyeceğiz" gibi bir açıklama da duymadım. Sonuçta para çok mühim değil. Ama yarım ağızla da olsa bir kere teşekkür eden çıksa sanırım daha mutlu olurdum. Çıkmadı.

21 Eylülde çıkan dine ilişkin yazımdan sonra, kabul edilebilir küstahlık sınırını aştığını düşündüğüm tavırlarla karşılaştım. Birkaç kez alenen fırça yedim. Yazılarım – herhangi bir açıklama veya ikna teşebbüsü olmadan – gelişigüzel makaslanmaya başladı. Ekim ayında çıkan iki kitabımdan gazetede tek satırla söz edilmedi. Gerekçe olarak, dine ilişkin yazılarımın "gazeteye zarar verdiği" söylendi. Gazetenin "bir süre" beni destekliyor görünmek istemediği bildirildi. Siyasi konulardan uzak durup kelimelere yoğunlaşmam "tavsiye" edildi.

Hemen her gün onlarca ölüm tehdidi alıyorum. Jandarması, emniyeti, savcılığı bunları ciddi buluyor. Ben pek önemsediğimi söyleyemem. Ama şunu net olarak görüyorum ki, gazetem bu konuda da arkamda değil ve yarın bu tehditlerin ufak bir kısmı da gerçekleşecek olursa arkamda durmayacak. Bu da, takdir edersiniz ki, hoş bir duygu değil.

Kusura bakmayın ama bu yaştan sonra bu saçmalıklara tahammül edecek sabrım yok. Yeterince yapacak işim de var. Bu kadar Kelimebaz yetsin.

*

Kelimebaz’ı yazmak güzeldi. Sizi bilmem ama ben çok şey öğrendim. Çok güzel feedback’ler aldım (neydi bunun Türkçesi?). Dostluk ve sevgiyle yazan okurlarım oldu. Bir kısmı yazışma faslının ötesine geçen arkadaşlıklar kurdum. Hepsine teşekkür ederim.

Yazmak bir iptiladır. Elbette yazmadan duramam. Ama nerede, nasıl, şimdilik daha düşünmedim.

Gazeteden ayrılmamdan sekiz ay kadar sonra, çeşitli insanların ısrarlı arabuluculuğu üzerine, yeniden Ahmet Altan'la buluştuk. Kelimebaz'ın devamına karar verdik. Ancak yazılara başlamadan önce, uygun nitelikte bir açıklama metni yazmamda ısrarcı oldular. Kabul ettim, istedikleri yazıyı yazdım. "Tek şartım var" dedim, bunun ilk yazı değil, orkidenin etimolojisine dair yazıdan sonra ikinci yazı olmasını rica ettim. Yeni yazdığım yedi-sekiz makaleyle beraber gazeteye gönderdim.

Bir daha da Taraf'tan haber alamadım!

Salep

Salep orkidegiller familyasından bir bitki, ayrıca bu bitkinin kökündeki yumrularından elde edilen un, bir de bu unla yapılan içecek. Yumruların şekli evlere şenlik, resim koydum ki ayrıntısıyla tarif etmek zorunda kalmayayım.

Arapçası **xusyetü'sˀ-saˁleb** olmalı diyorlar, ama benim bulabildiğim bütün sözlüklerde **xusyetü'l-kelb** var: tilki taşağı değil köpek taşağı. Türkçe halk ağızlarında da ayrıca it taşağı denirmiş, affınıza sığınarak belirteyim. Xusye bildiğiniz husye, üç noktalı se ve ayın ile yazılan saˁleb ثعلب ise tilki. Türkçede husye düşmüş, tilki kalmış, normal değil aslında. Osmanlıca sözlüklerin bazıları sin ve elifle سالب yazıyorlar, Arapça tilkiyle ilgisini de kuşkuyla karşılıyorlar. Bana sorarsanız bağ kuvvetli, tartışacak bir şey yok. Halk ağzında salep yerine sahlep denmesi de orijinalde varolan aynın kanıtıdır.

Bilimsel adı neymiş bu meretin? **Orchis mascula**! Orchis, yani kh sesiyle *orkhis*, takılı hali *orkhid-*, husyenin Yunancası. Mascula da "adamcık", orkhid'lerin doğal tamamlayıcısı olan öteki aletin lakabı. Nereden tutarsan tut biçimsiz bitki mübarek.
Orkidenin eski Yunancası da orkhis imiş. 18. yüzyılda İsveçli biyolog Linnaeus bunu genelleştirip **orchidaea** familyasına ad vermiş, ki tam olarak t...giller diye çevirebiliriz, illa çevirmek gerekirse.

Zorunlu bir açıklama

“Aga” dediler, “dokuz ay memleketi kıymetli yazılarından mahrum bıraktın, özür dilemen gerek.”

Boynumuz kıldan ince, dileyeyim bari.

Huysuz bir adamım, kabul edeyim. Ben pek inanmasam da herkesin dediği o, haklılık payı vardır mutlaka. Neden? Bilmiyorum. **Otoriteye** tahammülüm yok, doğrudan hakaret olarak algılıyorum, belki budur. **Emir** duydum mu tepemde ateş püskүren organcıklar türüyor, yakından geçenin vay haline. Vali, kaymakam, müdürbey takımı öğrendi bu huyumu, intibak etmeye çalışıyorlar. Gazete yönetimi de alışır diye düşünmüştüm, o kadar kolay olmadı yazık ki.

Ahmet Altan’ı çok yakından olmasa da otuz yıldır tanırım. Bu memlekette fikirlerine yüzde yüz katılıyorum diyebileceğim tek adamdır. Kalemi kuvvetlidir. Delikanlılığı kıvamındadır. Zevklerimiz, alışkanlıklarımız benzer. Kaç asırlık Yeniçeri egemenliğini neredeyse tek başına devirmeyi başarmıştır ki tarih kitaplarına geçecek bir olaydır, şapka çıkarmak gerekir. Ama o da diktir, hatta benden daha dik. Diklendi. Diklendim. Öfkeden kudurup çıktım gittim. İşin özü bu.

Kavga konusu saçma bir şeydi, anlatmaya değmez, ama kulaktan kulağa yayıldığı için anlatayım. Hüseyin Üzmez’in medya yoluyla linç edilmesini eleştiren bir yazı yazdım. Hayır merak etmeyin, küçük kızı şaapmasını savunmadım. Ama bir, ne olursa olsun linçe karşı olduğumu, iki, ebeveynin rızasıyla aile içinde olan işlere devletin karışmaması gerektiğini, üç, Müslümanların bu konudaki tavrını ikiyüzlü bulduğumu yazdım. Sen misin yazan! Ayılanlar, bayılanlar, “ayy, ayol bu Nişanyan zaten sapıktır, kızları bundan korumalı” triplerine girenler oldu. Emir çıktı ki “basılmaya!” Halbuki açsa telefonu “oğlum bunu basmayalım şimdi, yanlış anlarlar” dese beş dakikada çözülecek konu, değil mi? İlla basılsın diye ısrar mı edeceğim? Hüseyin Üzmez’den bana ne?[225]

Egolar girdi devreye. Ertesi gün sansür konusunda yazdığım yazı “kafa tutmak” olarak değerlendirildi. Kafa tutanın kafasını kırarlar hesabı yapıldı. E benim kafam da kalındır, kolay kırılmaz. Geldik bu günlere.

Lüzumsuzdu, biliyorum. Bu gazete çok mühim bir iş yapıyor, katkıda bulunabilenin katkıda bulunması lazım. Öbür türlüsü bencillik olur.

Bazı şeyleri sineye çekmek gerekiyorsa olsun o kadarcık, ne yapalım.

İstiklal

Eski dilde **istiklal** iyi bir şey değil: keyfi iktidarla, hukuksuzlukla, istibdadla birlikte anılan bir kavram. Kıymete binmesi 20. yüzyıl başları gibi görünüyor.

Kelimenin esas anlamı yalnızlık. 16. yüzyılda Ahteri sözlüğü *infirad* ("yalınma, yalnız kalma") demiş. Ondan 150 yıl sonra Meninski eşanlamlısını *yalınğızlık* diye vermiş, ama "absoluta authoritas, plenum dominium, plenipotentia" diye eklemiş. Yani mutlak ve koşulsuz iktidar, sınırsız güç. Bir sürü örnek saymış. *İstiklal-i külli* = her türlü sınırdan azade mutlak otorite. *İstiklal bulmak* = ipini koparmak. *Her biri tarik-ı istiklale salik oldı*, yani başlarına buyruk oldular, ama övülecek anlamda değil, derebeylikten, isyandan söz ediliyor. Bir de iyice şaşırtıcı örnek: "*Min ba'ad [bundan böyle] âli Osman istiklal bulup istibdad davasına iktidar bulmayalar.*" Bağlamı çözemedim, ama belli ki Osmanoğlunun iktidar azgınlığına karşı bir tedbir söz konusu.

20. yüzyılda İbnülemin istiklal sözcüğünü hala bu anlamda kullanır. Sultan Abdülaziz'i deviren cuntanın sadrazamı Rüşdi Paşa, yazara göre "*Sultan Muradın saltanatı hengâmında atabeki devlet, yahud diktatör mertebesine yükselerek istiklâl ve istibdade koyulmuş olan reviyet şiar, hud'akâr [kuşkucu ve hilebaz] bir adem*"dir. Atabeki devlet, Moğollar çağında fiili iktidarı ele geçirerek derebeyliğe soyunan vezirlerden kinaye. İstiklal ve istibdad ikizliğine dikkat.
Bir üst güce hesap vermeyen iktidarın tehlikelerini gayet iyi algılamışlar belli ki. Avrupa Birliği hakkında ne düşünürlerdi bilmem, ama İbnülemin'in yazdığı tarihte **İstiklal Marşı** çoktan bestelenmişti, o sözcüğü masumane kullanmış olduğunu sanmam.

*

İstiklalin bir de bugün unutulmuş olan "azımsama, küçümseme" anlamı var, Arapça sözlüklerde geçer. Türkçede de kullanılırmış herhalde: Şemseddin Sami Bey örnek vermiş, "*kendisine ta'yin olunan ma'aşı istiklâl etdi*" diye. 1901 yılının Türkçesi.

Hukuk

Arapça kelime **haqq**: doğru. Hem olgusal anlamda doğru, ki **haqîqat** de hemen hemen aynı anlamdadır. Hem pratik ve etik anlamda doğru: aklı başında adamların "hımm, bu durumda doğru davranış şudur" deyip üzerinde mutabık kalacakları eylem ilkesi. İngilizce tam karşılığı **right**'tır, Almancası **Recht**.

İnsanı hayvandan ayıran temel içgüdü budur desek çok yanılmış olmayız herhalde. İnsanın yapabildiği aşağı yukarı her şeyi hayvanlar da yapar, ama HAK kavramına erişemez. Daha ileri gidelim: toplum halinde yaşayabilmenin temeli de bu duygudur. Hak üzerinde mutabık olmadıktan, ya da mutabakat ihtimalini kabul etmedikten sonra insanlar birbiriyle konuşamaz bile, yamyam gibi birbirini yer.

Hakkın çoğulu **hukuk**. Karşılıklı haklardan oluşan sistemin adı, ya da hakları inceleyip ortaya koyan ilim dalı. Benim hakkımla senin hakkın çatışırsa hangisinin hak olduğuna kim karar verecek, neye göre karar verecek? Hukuk dedikleri budur, bundan ibarettir.

Hukukun ilkelerini eski devirde peygamberler ve bilgeler formüle etmişler. Hukuku yorumlayıp uygulama görevini de mümkün olduğunca siyasi güçten bağımsız bir bilgeler heyetine bırakmışlar. Sonra gitgide Devlet, kamu otoritesi sıfatıyla bu işlevi üzerine almış. Tevazuyla, bilgelikle, felsefeden çok kopmadan yapılması gereken bir işken gitgide kibir galip gelmiş, Devlet gücünü hasbelkader üstlenmiş birtakım adamlar "biz ne desek hukuk o" deme cinnetine kapılmışlar. Geldiğimiz nokta budur, kötü bir noktadır.

Bakın güzide bir ilimizin valisi ne demiş, devlet adına işlenen cinayetleri sorgulama cüreti gösteren bir vatandaşa haddini bildirme babında:
"Biz hukuku uygularız. Uygulamalarımızı kimse engelleyemez. Şahıslar ***devletin aldığı hukuk kurallarına*** *uyarlar. Devletle şahıs aynı kefeye girer mi?"* (Yeni Asır, 24 Ağustos 2010)

Bilmem abartıyor muyum, ama ben bu laflarda bir toplumsal cinnet belirtisi görüyorum. Hakkı Devlet belirler diyor, sana söz düşmez. İnsanı hayvandan ayıran temel içgüdüyü senden esirgiyorum. Devlet ister asar ister keser, sen de bunun hak olduğunu kabul etmek zorundasın diyor.

Ve bunun cinnet olduğunu anlamaktan aciz.

Alaman Hendeklisi

Bayburt’un Çayıryolu köyü. Uçsuz bucaksız Anadolu yaylasının bir ucunda, bildiğin eski usul bir yer. Şimdi belediye olmuş, başkan Necdet Bey Ak Partili imiş. Eski adı **Sünür** diye geçiyor.

Bakıyoruz Hewsen’in tarih atlasına. MS 1. yüzyılda Roma İmparatorluğunun doğu sınırı tam burası. Doğusu Armenia krallığı, o devirde kâh Roma’ya kâh İran’a meyleden bir tampon devlet. Sınırın hemen doğusunda ne görüyoruz? Latince kaynakta **Sinora** diye yazılan köy veya kasaba, Yunancası **Synora**, tabii “sınır” demek! Türkçe **sınır** sözcüğü Bizans Rumcasından aktarılmış bir kelimedir, şaşıracak bir şey yok.

Bunun sekiz-on kilometre batısında, antik sınırın öbür yanında **Germani Fossatum**, “Almanlar Hendeklisi” diye çevirebiliriz. Germani demek Germenler, Roma lejyonlarında asker olarak bol miktarda vardılar, getirmişler bir tabur buraya konuşlandırmışlar belli ki vatan sınırını Ermeniden korusunlar diye. Fossa hendek: Sınır boyuna hendek mi kazmışlar acaba, yoksa hendekle çevrili ordu kampı mı kastetmişler, bilemedim. Gümüşhane’nin Köse ilçesine bağlı Salyazı köyüne Gugıl’dan bakın. Ortadan geçen o yeşil hat Romalıların hendeği olmasın sakın? Köyün adı Ermenice kaynaklarda **Posaturn** diye geçiyor. Görünürde Çukurkapı yahut Çukurgedik demek, sert p ile pos = çukur. Ama eski Ermenicede /f/ sesi olmadığından, Latince fossa = Yunanca phossa = Ermenice kalın p ile pos olur. Alıp benzetmişler sanırım, ama tersi de mümkündür, yani Latince adın yerli dil Ermeniceden uyarlanmış olması ihtimalini de gözardı etmemek lazım.

Bugünkü “eski” adı neymiş? **Posuz**! Uz nereden gelmiş emin değilim, belki eski Ermenice akkuzatif çoğul Posıs’tır, bilemedim. Ama yer kesin doğru, arkasındaki gedik yahut “kapı” da orada. Şimdiki il sınırı eski imparatorluk sınırıyla aynı.

Sizi bilmem ama böyle şeyler keşfedince benim sırtımdaki tüyler diken diken oluyor. Toprağın bağrında ne acayip anılar gizli, bakar mısınız?

Kâğıt

Türkçenin telaffuzu en zor kelimesi hangisidir? Halâskârgazi de iddialıdır ama benim adayım **kâğıt**. İlkokul üçten önce bu kelimeyi doğru telaffuz eden çocuğa rastlamadım. İmlası da caba: kaat mı istersin, kiyat mı, neden öyle değil böyle yazılır belli değil.

Peki zorluk neden? Türkçenin bir gizli kuralından. Türkçede malum bir ince ke bir kalın ka var, biri dilin orta tümseğiyle öbürü köküyle söylenir, eski yazıda kef ve qaf diye ayrı yazılır. Kural şu: Keften sonra kısa a gelmez, gelse uzun a gelir. Kâ'lı kelimeleri düşünün: kâzım, kâfir, mekân, nikâh, zekâ, şikâyet, muhafazakâr. Hepsinde a uzundur, ama kâğıtta kısa. Düşünün bakın, başka örneği olmayan bir hadise.

(Aslında bir tane daha var istisna. Kâbe'nin aslı kısa a ve ayınla kâˤbe'dir, ama modern Türkçe telaffuzda öyle söylenmez, ayın yutulur, a uzatılır, sorun kalmaz.)

Neden istisna olmuş? Çünkü iki kural çatışmış.

Kural 1: İnce k'den sonra gelen kısa açık sesli Türkçede incelip /e/ olur. Arapça ve Farsçada kısa /a/ ile (daha doğrusu a ile e arası kısa /ä/ sesiyle) söylenen qäläm Türkçede kalem'dir. Ama käbâb, kälîmä, mäläk, mukärrär otomatikman /e/ sesini alıp kebâb, kelime, melek, mükerrer olurlar.

Kural 2: Arapça derin gırtlak sesleri olan ayın veya ğayın'a bitişen sesli, modern İstanbul Türkçesinde daima kalın söylenir. Meğara değil **mağara**, seˤat değil **saˤat** olur.

Kâğıda gelince iş karışıyor. İnce k'den sonra /e/ gelmesi lazım, ama Arapça ğ'ya bitişik /e/ olmaz, /a/ olur. E gibi söylemeye başlıyacaksın, ama yarı yolda a'ya çevireceksin. Arayın bakın, hem kef hem ğayın içeren başka hiç kelime yok.

Kâğıdı Çinliler icat etmiş. İranlılarla Araplar 751 Talas savaşından sonra bu nesneyle tanışmışlar. Kelime de o tarihlerde bir Asya dilinden hem

Arapçaya hem Farsçaya gelmiş, ama hangi dildir bilen yok.

Görele

Giresun'un **Görele** kasabası şimdiki yerine sonradan taşınmış. O malum: 12 kilometre daha doğuda karayolu kenarında **Koralla** kalesi var, şimdi tabela bile konuldu, vaktiyle orasıymış. Şimdiki yerinin eski adı Selçuklu ve erken Osmanlı kayıtlarında **Yavıbolu** diye geçermiş. Şimdi bile yaşlılar Görele demez **Elevü** dermiş.

O noktada işte iş karışıyor. Elevü ne demek bilen yok. Olsa olsa Alevi demek olabilir diye vatandaş kendini inandırmış. Öyle ya, oranın ahalisi Çepnidir, Çepniler şimdi Sünni görünseler de vaktiyle Kızılbaşlığa yatkındılar, ondan olmalı herhalde. Eh, belki. Ama... "Alevi" tabiri Cumhuriyetten önce hiç duyulmaz ki? Kızılbaş yahut Rafızî derler, daha da ağır isimler kullanırlar, onu ne yapacağız? Hem o taraflar Giresun'dan Vakfıkebir'e kadar hep Çepnidir, niye bu köyü ayırıp Alevi diye bilhassa isim taksınlar? Sonra Karadeniz ağzında neden /a/lar /e/ye dönsün, Kürt mü bunlar?

Oysa biraz kitap karıştırsan ipuçları orada. Buyurun, Plinius'un Doğa Tarihi, 6. kitap, 4. başlık, Pharnakia'dan (Giresun) sonra Philokalia (Espiye olmalı), sonra Tripolis (Tirebolu), ardından **Livioupolis** gelirmiş. Strabon'da Livioupolis var, yaklaşık MS 20'lerde.

Soru bir: Livius veya Livia kim? Augustus'un eşi Livia olmalı. Milat dolayında imparatorluğun baş papatyasıydı, kocasıyla beraber tanrıça ilan edildi. Bu civarlar o tarihte Polemon'un taşeron krallığıydı, sahil boyu bir sürü liman, hisar, kent inşa etti, kendi adıyla anılan Polemonium (Bolaman) onlardan biridir. Hamisi olan imparatora yağ çekmek için first lady'nin adını kente vermiş olabilir mi? Olabilir.

Soru iki: Neden Yavubolu? Çünkü eski Anadolu Türkçesinde L sesiyle kelime başlamaz. En erken örneklerin birçoğunda Rumcadan alınan /l/ Anadolu ağızlarında /y/ olur. Liviupoli > Yavuboli.

Soru üç: Ya Elevü? Valla o da Livia'nın bir çeşidi gibi duruyor. Ama aynı isim hem Yavu hem Elevü nasıl olur diye sorarsanız çok sağlam bir cevap

veremem, lafı dolaştırır dururum herhalde.

İnsert Etmek II

Ta geçen Aralık'ta İnsert Etmek diye bir yazı yazmıştım, Türkçeye yeni giren kelimelerle ilgili. Bir okurum tepki göstermiş, ben de derdimi bir kez daha anlatma gereği duymuşum. Buyurun, siz de mahrum kalmayın. Eleştirmenimin sözleri italik, benim cevaplarım düz.

"Türkçeden kelimeler türeterek yeni bir dil yaratma çabası pek çok olumsuzluğun sebebidir, ancak **insert etmek** yerine **içine yerleştirmek** veya **start almak** yerine **başlamak** desek çok mu yavan kaçar?"

Hem de çok! "Kızım klavyeyi 'içine yerleştirme' moduna geçir." "Pazara Tansaş 16 sayfa içine yerleştirme vermiş." "Kayıt teknisyeni ikinci mezürden sonra 32'lik bir es içine yerleştirmiş." Olur mu? Dili aptallaştırmaktan başka faydası var mı? Start almak da bence güzel bir deyim. "Hazırlığı yapılan fakat başlayıp başlamayacağı belli olmayan bir işi (projeyi, yarışı) uygulamaya geçirmek" ile "başlamak" aynı şey değil.

"Yaşayan Türkçe'de içselleşmiş bol miktarda yabancı kelime var ve bunlar konuştuğumuz dilin zenginliğini oluşturuyor. Ancak kimileri konuşmalarının içine (yeni elitimizin aşina olduğu yabancı dil olduğundan herhal) İngilizce kelimeler serpiştirmezlerse dertlerini ifade etmekten aciz kalacaklarına inanıyorlar."

Ne sakıncası var? Sorduğum soru bu. Sakıncası ne? Her toplumda elit zümre çeşitli simgesel davranışlarla ayrıcalığının altını çizer. Kimi deve kadar sarık sarar, kimi entel görünmek için bağa gözlük takar, kimi İngilizce laf sıkıştırır. Bana sevimli geliyor. Bazen dalga geçsem de zararını göremiyorum.

Türkçede son yılların bence en iyi romanlarından biri *Dublörün Dilemması*. Deli bir yaratıcılık, müthiş bir dil hakimiyeti. Ama Yahya Kemal'in tanımayacağı bir dil. Hayran olacağımıza, nedir bu mıy mıy mıy "dedelerimiz böyle mi konuşurdu" merakı?

“Dün CNNTürk’ün sunucusu canlı yayında Obama’nın **‘repütasyonu’**ndan dem vuruyordu. El insaf !!!”

Neden insaf? Ne sakıncası var? Repütasyonun başkaca Türkçe tam karşılığını biliyor musunuz? Ün mü desin? (Ün pozitif çağrışımı olan bir kavram, oysa repütasyon öyle değil). Şan mı desin? Şöhret der belki, tamam. Demese ne olur? Türkçeye bin yılda yüzbinden fazla yabancı kelime girmiş, bir kısmı kalıcı olmuş, bir kısmı yürümemiş. Hepsi de ilk kullanıldığında muhafazakâr kulaklara itici gelmiştir. Sevmediysen kullanmayıverirsin olur biter. Ama neden geleceği değil geçmişi savunalım? Neden yeniliği, sırf yenilik olduğu için reddedelim? Anlamadığım bu.

Yani

Lanet olası Arapların dilimize musallat ettiği bir başka kökü dışarıda kelime: **yani**. Bu üstelik öyle yenir yutulur cinsten değil, çünkü sözlükten devşirme hazır kelime değil, çekimli, tam teşekküllü bir cümlecik. “I mean” demenin Arapçası. İnsert etmekten beter.

Fiilin kökü ayn-nun-ye: “kastetmek, anlam ifade etmek”. *Ne demek* sorusundaki anlamıyla “demek”. İngilizcesi *to mean*. **Yaˁnî** bunun şimdiki zaman üçüncü tekil şahıs çekimli hali, *it means*. Ben anlam ifade edersem *aˁnî* , sen edersen *taˁnî*, o ederse *yaˁnî*.

Aynı kökten başka türevlerimiz de var. İfade edilen şey, yani anlam, **maˁnâ**’dır. **Maˁnevî** deyince gözünle gördüğün ya da algıladığın şeye değil onun anlamına ilişkin oluyor, dilbilimci jargonuyla söylesek signifier değil signified. Bir de antika laflardan **malayani** var, o da aslında kelime değil ful aksesuarlı cümlecik. *Mâ lâ yaˁnî*, yani what-not-means, anlam ifade etmeyen şey: boş lafın Arapçası.

İˁtinâ ile **muˁtenâ** da bunlarla ilişkilidir, ama onlar şimdilik dursun bence. Örneklediğim dönüşümler biraz Arapça gramer bilince kolaydır. Ye harfi ile biten fiiller kafa karıştırır gerçi, ama açarsanız aksam-ı seb’adan nakıs fiiller bölümünü, orada örnekleriyle tıkır tıkır gösterirler.

Ta 12. yüzyılda Ortaasya’da yazılan Atebetül Hakayık adlı Türkçe ahlak ve maneviyat kitabında *yani* sözünü görüyoruz. Demek ki neymiş? Hacı Ahmet Yükneki ile Hoca Ahmet Yesevi zamanında bile Türkler “Hi Ahmet, beg budunka kutadgu kerek, I mean, bol şans” diliyle konuşmaktan çekinmezlermiş, İngilizce değil Arapça modalara uyarak.

Ona bakarsan Ahmet adı da o zamanlar Corç kadar yabancıymış Türklere. Öğrenmişler. Fena mı olmuş?

Öksürmek

Azericede **öskürmek** diyorlar, Türkçesi öksürmek. Hadisenin adı metatez, yani birinin dili dönmemiş, s-k yer değiştirmiş. Ama hangisi?

Bana sorarsanız Azericesi esastır, bizimki sonradan olmadır. Sebebi şu. Türkçede kimsenin pek üzerinde durmadığı bir +gIr- eki var. İnsan ve doğa seslerini taklit eden fiillerin yapımında kullanılmış, bundan 300-500 sene önce körelmiş, yani artık bu ekle yeni fiil üretilemiyor.

Misal: **ba-gırmak**, **ça-gırmak**, **çı-gırmak**, **bö-gürmek**, **hay-gırmak**, **hıç-kırmak**, **ö-gürmek**, **süm-gürmek**, **ge-girmek**, **püs-kürmek** ya da **püf-kürmek**, **fış-kırmak**. Eşek sesinin aslı anırmak değil **an-gırmak**, eski kaynaklarda öyle yazılır. Tükürmenin aslı **tüf-kürmek** olmalı, çünkü arada sonradan kaybolan /f/ sesi olmasa bügünkü dilde *tüğürmek biçimini almış olurdu sanıyorum. Osurmak tahminimce **os-gurmak**’tan evrilmiştir, yazılı belge yok ama öyle. Eski Türkçede bir de sı-gırmak var, ıslık çalmak veya cıvıldamak anlamında. **Sığırcık** kuşunun adı oradan gelir, sığırdan değil.

Üç tane istisna geliyor aklıma: **öksürmek**, **aksırmak**, **tıksırmak**. Ayrı bir +sIr- eki mi var? Hayır. Üçünde de /ks/ ikilisinin bulunması ipucudur. Sanırım bir tarihte öskürmek bozulup öksürmek olmuş, aksırmakla tıksırmak da daha sonra ondan benzetme yoluyla türetilmişler. Bu da analoji yoluyla kural üretmeye örnek. Hatalı kullanımdan bir kural türemiş, yerleşmiş. Şimdi buna dayanıp, ne bileyim, bıksırmak yahut füksürmek diye bir kelime yaratsam kimse çok yadırgamaz.
Neymiş? Dilde hiçbir şey – hatta yapım kuralları ve ekleri bile – Allahın emri değilmiş, zamanla değişirmiş.

Endnotes

1. 5-6 Şubat 1877. Mithat Paşa'nın Yıldız Mahkemesinde hüküm giyip Taif'e sürülmesi bundan dört yıl daha sonradır. Mithat Paşanın ikbal ve idbarına dair ayrıntılı bilgi İbnülemin, *Son Sadrazamlar* sf. 320 vd. mevcuttur. İbnülemin'in aktardığına göre Abdülhamit, Paşa hakkında şu görüşü ifade eder:
"[Mithat ve Rüştü Paşalar] haindirler. (...) Hanedan-ı Osmaniyeyi kûşe-i nisyane attırıp memleketi cumhuriyet hey'etine koymak ve kendileri dahi reisicumhur olmak efkârındadırlar. Onun içün ahaliye sureti haktan görünerek hükümetimizin hal-i meşrutiyete inkılabını arzu ederler. (...) Onlar [inkılabı] ancak idarei memleketi bütün bütün altıyüz senelik bir hanedan elinden gasp etmek niyet-i fasideleriyle isterler." (*Son Sadrazamlar,* sf. 362.) ♠

2. Kelimebaz'ın yazışma trafiği ilk bu yazıyla hareketlendi. Bazı okurlarım Rum sözcüğünün Kürtçe kullanımına örnekler verdiler:
Ben Sivaslı bir Alevi-Kürdüm. Bizim köyde de halâ Türklere Rum denir ve "Rum' da merhamet olmaz" diye de bir atasözü söylenir durur.
Urfa'dan:
Kürtler Türkiye Türklerine Rom derler yalnız bunun aşağılayıcı bir anlamı yoktur. Özellikle Türk askerinden bahsederken *leşker-i rom* denir. Bu Osmanlıyı da Bizansın devamı olarak görmekten kaynaklanıyor olsa gerek.
Van'dan:
Aşağılayıcı mı değil mi tam emin değilim ama Türkiye Türklerine kesinlikle Rumi deniyor. Buna özellikle Şivan Perver'in şarkılarında çokça rastlayabilirsiniz. Sonra bizim oralarda çok sıklıkla olmasa da Türklere böyle diyenler var. ♠

3. Zafer Yörük yazmış: "Gösterdiğiniz etimolojiden önemli bir kanıt çıkıyor. Türkiyeli entelektüellerden çok duyduğumuz bir argüman var: Batılılar siyahlara karşı ırkçı ama Doğu'da (ve Türkiye'de) böyle ırkçılık yoktur, olmaz, vb. Zenci "paslı" insan demekse Batı dillerinde "siyah"tan gelen *negro*, ırkçı yüklenme açısından çok daha masum bir kelime. Ben Türkçe'de zenci kelimesini kullanmamaya özen gösterirken bu kelimenin

Batı'da ırkçı yüklenimleri nedeniyle tedavülden kaldırılmış negro kelimesinin muadili olması nedenine dayanmıştım. Şimdi daha köklü bir neden ortaya çıkmış oluyor.” ♠

4. Ahmet Hamdi Turhan bu görüşüme karşı çıkmış. Kaynakları tekrar taradığım halde emin olamadım. “Mâiyet/maiyyet Arapça sözlüklerde geçer. Genelde resmi bir kavram olarak kullanılır. Sultanın mâiyeti, valinin mâiyeti gibi. Herhangi bir idarecinin çalışma arkadaşları veya yardımcıları anlamındadır. 1500 yıl öncesi yazılı kaynaklarda aynen bu şekliyle geçer. Şu anda bunun yerine daha farklı kelimeler kullanıldığı için geçmişte kalmıştır ve nadir olarak yazılı metinlerde geçer.” ♠

5. Bir okurum Arnavutçada **kukurec** kelimesinin bizdeki anlamıyla var olduğunu ve yaşadığını hatırlatmış. Tahir N. Dizdari'nin *Fjalor ı Orientalizmave ne Gjuhen Shqipë* (Arnavutçada Doğu Dillerinden Alıntılar) adlı sözlüğünün 560. sayfasında kukurec var ve Türkçeden alıntı olarak gösterilmiş.

Buyurun işte fasit daire: Türkçeye Rumcadan, Rumcaya Arnavutçadan, Arnavutçaya? Gene Türkçeden! Birinden biri yanlış, ama hangisi bilmem. ♠

6. Asr-ı saadet esprisi, Müslüman okurlarımdan gelecek olan bir dizi teessüf/sitem/takbih kampanyasının ilkine vesile oldu. İlk gelen birkaç maile şu cevabı yazdım:
“Kötü niyetli olmayan her esprinin HER konuda yeri olduğuna inanıyorum. Müslüman arkadaşlarımız da bunu kabul edecek olgunluğa erişseler, inanın daha huzurlu, daha mutlu, daha kâmil insanlar olacaklardır.”
Dediğim doğru da, DUYARLI mı, ondan şimdi o kadar emin değilim. Dindar zümre ile aramdaki bakış açısı farkını belki zamanla daha iyi değerlendirme fırsatını buldum. Şunca yıldan beri resmi ideolojinin ve elit kültürünün sürekli hakaretine maruz kalan insanlar nasıl ve neden bu kadar duyarlıdır, belki biraz olsun ona uyandım. Hele benim gibi nereye oturtacaklarını kestiremedikleri bir adamdan gelen iğneli sözlerin nasıl algılanacağını – anlayacağım dille – anlatanlar oldu.
İnatçıyımdır gerçi, ama öğrenmekten aciz olmadığımı ümit ediyorum. ♠

7. Bu yazının yazıldığı günlerde medya Hint Okyanusundaki gemi trafiğini vuran Somalili korsanlarla meşguldü. ♠

8. Korsar/korsan meselesinde bir okurum tahmin yürütmüş, eski yazıda nun ve re harflerinin sadece nokta ile birbirinden ayrılmasından doğan bir okuma hatası ihtimalini ortaya atmış. Fırsattan istifade yaygın bir yanlışın altını çizdim:
Genel kural olarak hiçbir dilde telaffuz değişimi yazıdan kaynaklanmaz. X kelimesinin her bir yazılı kullanımına karşılık yüzbinlerce kez sözlü olarak kullanıldığını varsayabiliriz. Hele okuryazar sayısının düşük olduğu bir çağda ve toplumda bu oranın daha da yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Belli ki korsar > korsan dönüşümü denizci ağzında doğmuş ve sonradan yazıya yansımış.
Yazıyı yazarken tembellik etmişim, meğer Kahane & Tietze, *The Lingua Franca in the Levant* s.193-195'te konunun ayrıntılı analizi varmış. Özetle: Latince **corsarius/corsalis** ve İtalyanca **corsaro/corsale** biçimleri eskiden beri yanyana varolmuş görünüyor. Balkan ve Avrupa dillerinin çoğunda /r/ varyantı benimsenmiş. Buna karşılık Bizans Yunancasında 9. yy'dan itibaren hem **koursáros** hem **koûrson** var. Arap lehçelerinde **qursal** ve **qursan** biçimlerine 14. yy'dan itibaren rastlanıyor. Özellikle Mağrip'te öteden beri **qursan/qorsan** biçimi mevcutmuş. ♠

9. Perihan Mağden, 28 Ekim 2008, *Radikal*.
Mağden'den "Modern Türkçenin en güçlü kalemlerinden biri" diye söz etmemi çok kişi yadırgadı. "Şaka ediyorsun değil mi?" diyerek adeta yalvaranlar oldu. Dilim döndüğünce anlatmaya çalıştım ki, A) Mağden'in klişeleşmiş dil kalıplarını altüst etmedeki cesaretini hayranlıkla izliyorum, B) bunu yaparken ifade netliğinden ve zihinsel dürüstlükten taviz vermeyişini deha belirtisi olarak görüyorum. Kimseyi ikna edemedim.
Bu yazı iyi değildir. Gereksiz malumatfüruşluk yapmışım. Belki dilde Mağden kadar cesur olmadığımı itiraf etmemek için lafı dolaştırmışım. ♠

10. Can Dündar'ın *Mustafa* adlı filmi bu yazıdan biraç gün önce gösterime girmişti. ♠

11. Ayşe Sazak çok kibar bir mail yazarak söylediklerime ve söyleyiş biçimime sitem etmiş:
“Benim annemin babası olan Mustafa Reşit dedem, bu hikayenin kahramanlarından. Matematik öğretmenleri sınıftaki üç (3) Mustafa'ya, sizin alay ederek dudak büktüğünüz Kemal, Reşit ...gibi isimleri vermiş. Bu bizim ailenin tüm bireylerinin bildiği, bir kısmımızın da olayın kahramanı, birinci ağız olan, Kemalpaşa’da, Menemen’de şube reisliği, nafıa müdürlüğü gibi görevlerde bulunduktan sonra, din konusunda derinleşerek 'alim' sayılan ve 'hafız' olarak ta anılan dedemizden dinlemişliğini de mi hiçe sayarsınız, bilemem ama bu böyle...
Sizin için dalgayla karışık yok olduğunu ileri sürdüğünüz bu anı, aile ilişkilerinin değerliliği nedeniyle önemli, lütfen zedelemeyin.”
Ayşe Hanımı kendi açısından haklı buldum, incittiğim için özür diledim, ancak Kemal adının Namık Kemal’e referans olduğu görüşümden vaz geçmedim.
“Her halükârda adlandırmayı yapan sizin dediğiniz gibi matematik öğretmeni de olsa adın kaynağının Namık Kemal olduğu bence muhakkaktır. 1890 dolayında genç bir insana "Kemal" adı verilmesinin, o gencin de bu adı benimseyip kullanmaya devam etmesinin açık bir siyasi anlamı var. (...)
"Dalga geçen" üslubumdan dedenizi tenzih ederim. İki hususa dikkat çekmeye çalışıyorum. 1. Aşırı derecede şişirilmiş olan Atatürk söylemini daha makul bir seviyeye çekmenin gerekli olduğuna inanıyorum. 2. Geçen sene bir vesileyle epeyce Namık Kemal okudum. Eskiden net bir fikrim yoktu, ama okuduktan sonra hakikaten tepki duydum. Bugünün çığırından çıkmış "ulusalcılığına" bile rahmet okutan bir milli/dini fanatizm ve siyasi sorumsuzluk tablosuyla karşılaştım.” ♠

12. 28 Aralık’taki *Radikal* yazısında Cengiz Çandar halkı bilgilendirmiş:
“Van, Ermenice şehir anlamına geliyor. Sonu girt ya da kirt ile biten Malazgirt, Mazgirt, Eleşkirt gibi ilçe merkezlerimiz Ermenice kökten geliyor.”

Cengiz Çandar’ın ne kadar mühim bir şahıs olduğunu hatırlatmayan bir tam cümle kurması vukuat-ı nadiredendir. Acaba bu cümleyi kendi yazmadı mı diye şüpheye düştüm. ♠

13. *Taraf*, Neşe Düzel ile söyleşi, 20 Ekim 2008. ♠

14. Yusuf Civelekoğlu Goethe'nin Faust'undan örnek getirmiş:
"Şeytan, bir öğretim görevlisinin cübbesi içinde kendini kamufle ederek saftirik bir öğrenci ile dalga geçer: *"Habt Euch vorher wohl präpariert,/ **Paragraphos** wohl einstudiert."* ("Aman pek bir iyi hazırlanasınız,/ Kenar notlarınızı da güzelce etüd edesiniz.")" ♠

15. "Çav çav etme!", "Niye çav çav ediysen?" Siverek ağzında yaygara koparanlara yönelik bir seslenme şekli; yaşayan bir kelime imiş, bir okurum anımsatmış.
Siverek'te Kürtçe var, Zazaca var, bir de oraya has Türkçe olduğunu bilmiyordum mesela. ♠

16. "Frenkçesi *terreur*, ama türevleri *terrorisme* ve *terroriste*. **Terreurisme* ve **terreuriste* diye bir şey olmaz. Dolayısıyla ince işlere meraklıysan Türkçesinin de **terorizm** ve **terorist** olması lazım noktasız o ile. Terörist desen ne olur? Hiç, halk çoğunluğuyla aynı cephede buluşursun, tarih de muhtemelen seni haklı çıkarır, o kadar. Değer mi?" ♠

17. Dr. Erdal Gilgil İskender örneğini hatırlatmış:
"Türkçe'de en ilginç örnek bence "İskender". Burada Türkçe, Arapçadaki Falsche Trennung'u aynen almış. Aleksandros'un başındaki "al-" harfleri Arapçanın artikeli al- ile karıştırılarak *al-İskender* olmuş. Türkçede artikel olmadığından dolayı bu isim yalnızca *İskender* olarak geçmiş." ♠

18. Karay ve özellikle onun çoğulu olan Karaim sözcüğünün "Kırım" ülke adından geldiğine dair yaygın inancı dile getiren bir okuruma Klein'ın İbranice sözlüğünden örnek verdim:
Karâ = 1. Tevrat okuyan veya Tevrat uzmanı, 2. Karay. *Kerâ* = makamla okunan Tevrat ayeti. *Karâoth* = Karaylık, Karay mezhebi. *Karâî* = dini inancı tamamiyle Kutsal Kitabın literal yorumuna dayandıran kimse. ♠

19. Bu makalem 27 Kasım’da gazetede çıkacaktı, çıkmadı. Sorunca “istersen yayımlarız, sen bilirsin” dediler, kibarca. Ben de üstelemedim. 7 Ocak yazısında “Feministlere laf attım, koskoca Türk ordusundan korkmayan Taraf gazetesi gelen tepkiden sindi” dediğim hadise budur. ♠

20. Bir okurum Öztürkçecilerin espri anlayışına isyan etmiş:
'İngilizce ve Fransızcadaki image kelimesinin ortasındaki a'yı atıp 'Öztürkçe' imge' yi keşfettiğini ileri sürmek, Öztürkçeciliği empoze eden odakların, oluşturdukları Türk milleti ile kasıtlı olarak dalga geçmelerinden başka bir şey olamaz. (...) Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup Türk kültür devrimini yapanların, Türk halkının zekâsıyla dalga geçtiklerini belli edici ipuçları bırakmaktan hiç tedirgin olmamaları, bu Öztürkçecilik garabetinin (...) tamamen kafa sikmek için uydurulmuş bir komplo olduğunu kanıtlamaktadır. ♠

21. *Çevre* kelimesinde yanılmışım. Türkiye Türkçesi ile Kıpçakçada 13. yüzyıldan beri kaydedilmiş bir kelime, Öztürkçülerin icadı değil. ♠

22. New York’tan yazan Ayda Hanım dördüncü bir olasılık olarak İspanyolca *queso casero* (“ev yapımı peynir”) deyimini hatırlattı.
Kaşarın Yunanca adının *kaséri* olması ek bir bilgi sağlamıyor, çünkü Yunan bakkaliye ve yiyecek kültürünün pek çok ögesi gibi bu da Türkçeden bir alıntıdır
Bir işte tecrübe kazanıp duyarsızlaşmak anlamında *kaşerlenmek* deyimine yazılı ortamda en erken 1929’da Mikhail Mikhailov’un İstanbul argosu derlemesinde rastladım. Mikhailov’un Fransızca olarak yazıp Leipzig’te bastırdığı kitapçık, çok kapsamlı olmamakla birlikte, bugüne dek Türk argosu üzerinde yapılmış en özgün ve özenli çalışmadır. Sonraki derlemelerin hepsi – Hulki Aktunç’un, adı dışında “büyük” bir yanı olmayan *Büyük Argo Sözlüğü* dahil – Mikhailov’dan serbestçe faydalanmayı kendilerine hak saymışlardır. ♠

23. Paris'ten yazan Taraf okuru Ohannig Hagopcan Ermenice *angud* ("çekirdeksiz") sözcüğünün "beyinsiz, akılsız" anlamında da kullanılabildiğine değinerek argodaki angut'un bununla ilgili olduğunu savundu. Yaygın bir görüştür, ama doğru olduğunu sanmıyorum. ♠

24. Tahmin edileceği üzere son paragraf Atatürkçü kesimde yoğun bir duygu patlamasına yol açtı. O kesimin tipik ifade düzeyini yansıtan çok sayıda mailin yanısıra, Kanada'dan gelen içten bir dille yazılmış bir sitem dikkatimi çekti:
"Sözünü ettiğiniz başka maddeleri kullanmaya ne zaman başladı dersiniz? Mikroskop altına kimi koyarsanız koyunuz, çirkin görünür. Ne gerek var buna? Kime ne kazandırır?"
Şöyle cevap verdim:
"Beni ilginç bir ikilemle karşı karşıya bırakıyorsunuz. Kafayı dumanlayıp tarih teorileri üreten insanlar "çirkin" mi? Doğrusunu isterseniz gerçek hayatta öyle tiplere bayılırım, hiç çirkin bulmam. Memur zihniyetli "normal" kişilere bin defa tercih ederim. Öte yandan, Atatürk'ün kendi günah ve sevapları ne olursa olsun, GÜNÜMÜZDE en ilkel, en saldırgan, en tehlikeli Türk ırkçılığının simgesi ve dayanağı haline geldiğini düşünüyorum. Dolayısıyla o simgeyi ve dayanağı elden gelen her yöntemle yıpratmayı, her şeyden önce bir vatandaşlık görevi sayıyorum. Mit yıkma işlemine ne gerek var? Sovyetlerde Lenin heykellerini yıkmaya ne gerek var idiyse o gerek var sanırım."
Bir başka okur, "Türkçe'ye karşı çok önyargılı ve duygusal" yaklaştığımı savunarak şöyle demiş:
"Türkçe'de yaşamayan unsurlardan kelime yaratmak uydurmacılık ise, Osmanlıcada Arapça ve Farsçanın unsurlarını karıştırarak uydurulmuş ve ama günümüzde kullandığımız kelimelere ne demeli? Vaziyet, edebiyat, vb... Osmanlı aydını, münevveri, ziyalısı kelime uydurmada, türetmede hep istekliymiş. O zamanki uydurma-türetmelere sevgiyle yaklaşıp cumhuriyet dönemindekilere bu kadar soğuk durmanın anlamı var mı?"
Ona da şu cevabı verdim:
"Esas fikir ayrılığı sanırım "dil"in ne olduğuna dair farklı bakış açılarında yatıyor. Bence dil bir iletişim platformudur, o kadar. BUGÜNKÜ Türkçe, Türkçedir. Buna hoşnutsuzluk da, egemen de, spam da, ciksi de, gerzek de, boyoz da, basübadelmevt de, parapleji ile latilokum da dahildir. Her dil gibi Türkçe de, mevcut olan bu çorbanın içinden, ihtiyaca göre son derece

yaratıcı, esprili, güzel, cuk oturan yeni kelimeler bulmaya elverişlidir. Nitekim TDK teröründen kurtulduğu 1980'lerden bu yana, müthiş bir yaratıcılıkla evrilmeye devam ediyor.
1930-80 arası yapılan bu değildir. Tamamen ırkçı bir anlayışla dili, onu oluşturan unsurlardan sadece bir tanesine indirgemeye çalıştılar. Bugünkü Türkçenin "öz Türkçe" unsuru bu iş için yetersiz kaldığı oranda, bugünkü Türkçeye Japonca kadar yabancı olan birtakım eski Türk lehçelerinden zorla sonuç almaya çalıştılar. (...) Irkçılıktır, küstahlıktır, toplum düşmanlığıdır. Türkçeyi fakirleştiren bir darkafalılık abidesidir.” ♠

25. *22 Aralık 2008’de bu yazıya bir hamiş yazdım:*
Geçen hafta yazdığım paşa yazısına çok esaslı cevaplar geldi. Sözcüğün “erkek evlat, özellikle hükümdar veya soylu kişi evladı, prens” anlamına gelen Türkçe **beşe**’den evrildiğine yüzde doksanbeş ikna edildim. Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın bu konuda epey yazdığı varmış, bak nereden nereye! Türkçe beşe ile Farsça **beççe** (yavru, oğlan çocuğu) arasındaki ilişkiyi daha çözemedim ama.
Yusuf Civelekoğlu şaşmış:
Hindi dilinde **baçça** = erkek oğlan, **ganda baçça** = (sevgiyle) “pis çocuk!”. Bin yıl düşünsem “paşa”yla alakası aklıma gelmezdi. ♠

26. Çok sayıda okurum mail yazıp Farsça **leb** (dudak) sözcüğünün bunlarla ilişkisini sordu. Bildiğim kadarıyla yok. Farsça sözcük, aynı anlama gelen Latince **labium** ve **labrum** ve İngilizce **lip** sözcükleriyle ortak bir Hintavrupa kökünden geliyor. ♠

27. Recai Karacan yazmış:
“Saat kelimesinin kökü için vav-sin-ayn demişsiniz. Oysa ben sin-vav-ayn olduğunu düşünüyorum. Fuad Abdülbaki de Mu'cem'inde saat için bu kökü kullanıyor. Kuran'da bu kökün 49 kere geçtiğini söyler ve ... bir de Nuh Suresi'nin 23. ayetinde geçen Süva' adlı putun isminin bu kökten geldiğini yazar Abdülbaki.” ♠

28. Şahan Evren bigami’nin “iki karılılık” değil “iki eşlilik” demek olduğunu hatırlattı. “Haklısınız,” dedim, “insan kendine yontuyor.” ♠

29. Yasin Ekinci gerçek bir uzman kimliğiyle bilgilendirdi:

“Bikini ismini Fransiz dergileri kasıp kavurucu olduğu icin bu giysiye layık görmüşler saptaması yanlıştır. 1946 yazında Bikini adasındaki nükleer testlerden 4 gün sonra birbirine benzeyen iki mayo, iki modacı tarafından (Jacques Heim ve Louis Reard) piyasaya sürülmüştür. Heim tasarımına "atom" adı vermiş, Reard ise "bikini" adını bizzat kendisi vermiştir.
Bu isimlerde bir çok anlam vardır. Sizin de belirttiğiniz gibi kasıp kavuruculuğa vurgu vardır. O dönemlerde seksi kadınlara bomba gibi (bugün de kullanılır) yada atomic denirdi. Ikinci vurgu, savaş kazandıran atom bombasının, o zamanlar modernlik, yenilik ve ilerlemenin simgesi olması. Üçüncüsü mayonun küçüklüğüne olan vurgudur. Hatırladığım kadarıyla, bikini ismi rakip tasarımdan (atom'dan) daha küçük olduğuna da gönderme yapar. Çünkü nukleer bomba atomun parçalanmasıyla oluşur.” ♠

30. Abdil Altunel, milyonların duygularına tercüman olmuş:

“Sevan, sağol çok sağol. Beni kendi memleketimden kovan başbakan hazretlerini tanımladığın için. Yüreğime su serptin.” ♠

31. “Ortodoks” meselesinde kafası karışan çok sayıdaki okurdan birine aşağıdaki açıklamayı gönderdim.
1) Hemen hemen bütün din ve mezhep isimleri polemik içerir. Katolik ("evrensel"), Ortodoks ("doğru yolda olan"), Apostolik ("havariden el alan"), Sünni ("doğru geleneğe sahip"), Evangelical ("İncile dayanan"), Mahayana ("Büyük Yol")... İçeriği çok ciddiye alırsan hiçbirini kullanmaman gerekir.
2) Eğer self-designation esas alınacaksa Ermeni kilisesinin adı Apostolik’tir (*Arakelagan*). 1500 seneden beri kullanılan ad budur. Tabii ki kılı kırk yararsan bu da saçmadır, Tateos ve Bartoğomeos havariler hikayesi muhtemelen masaldır, kilise ta 4. yüzyılda doğmuş, hem havarilere dayandığını iddia eden başka kiliseler de var. Ama önemli olan bu değil, kendilerine verdikleri ad.

3) Batıda ve Doğuda 1500 seneden beri kullanılan genel tabir "Ermeni Kilisesi"dir. Osmanlı devletinde hukuken geçerli olan ve halk arasında kullanılan isim de budur. Bence en doğrusu da budur. İç polemiklere bulaşmadan objektif, tarihi bir ad gerekirse bunu kullanmak en doğrusudur. Katolik Ermenilerden filan ayırmak gerekirse "Ermeni Kadim Kilisesi" denebilir.
4) Gregoryen tabiri Batılıların icat ettiği bir isimdir, sanırım biraz da aşağılayıcıdır. Müslümanlara "Muhammedist" demek gibi bir şey. *Lusavorçagan* bunun Ermenilerce benimsenmiş tercümesidir. Benim sevmediğim isimler, ama kullanılmaması için bir neden yok.
5) Teolojiyi vurgulamak istersen kullanılacak teknik tabir "Non-Chalcedonian" olmalı. Süryaniler ve Mısırlılarla ortak zemini vurguluyor, "Monofizit" gibi tartışmalı bir alana da girmiyor. Ama bu teknik bir terimdir, ve teolojik fark bir mezhebi tanımlayan faktörler arasında bence önemsiz bir unsur sayılır.
6) Doğu Hıristiyanlarına topyekün "Ortodoks" adını vermek, Batılıların icat ettiği ve büyük ölçüde cehalete dayanan bir tasniftir. Daha eskiden "Şark Hıristiyanlığı" ve "Garp Hıristiyanlığı" diye ikiye ayrılırdı, eh Batının başkenti Roma, Doğunun başkenti Konstantinopl deyip topyekün bir "Ortodoksluk" çıkardılar. "Doğu Ortodoksluğu" teriminin de anlamsız olduğunu düşünüyorum, çünkü Ortodoksluk zaten Doğu kiliselerine verilen genel ad. Sonra mesela Suriye'de esas Suriye Ortodoksları var, Rumlara bağlı. O zaman Süryanilere ne diyeceksin? Suriye Doğu Ortodoksları mı? ♠

32. University of California, Berkeley’de Avesta ve Eski Farsça eğitimi gören Vahdet Avcı Zazaca hakkındaki kısıtlı bilgime esaslı bir boyut eklemiş:
Evet eski biçimin *vird olması gerekir. Ama "vil" Zazaca'nın içinde evrimleşmemiştir. Aksine bu sözcük başka bir Irani dilden Zazacaya geçmiştir. Hangi dilden geldiğini tam olarak bilmiyoruz. Sadece tahmin yürütebiliyoruz.
Nedeni şöyle: Modern Zazaca, Proto-Irani -rz- sesini korurken, -rd- sesini /rr/ sesine dönüştürür. -rz- ve -rd- sesleri Kürtçe ve Farsça'da dediğiniz gibi /l/ sesine döner. Örnekler:
-rz-
Zazaca: *berz* "yüksek" (Avesta: brzant-); Farsça: *boland*; Kürtçe: *bilind*.

Zazaca: *serpez* "dalak" (Avesta: sperezan); Farsça: *seporz* (baska bir Irani dilden Farsça'ya geçmiştir.); Kürtçe: *sipil*
-rd-
Zazaca: *serr* "yil" (Avesta: sered); Farsça: *sal*; Kürtçe: *sal*
Zazaca: *zerr* "kalp" (Avesta: zerd-); Farsça: *dil*; Kürtçe: *dil*
Bu örnekler çoğaltılabilir. Gördüğünüz gibi Zazaca vil kelimesinin modern versiyonu /virr/ olmalıydı. Vil kelimesi büyük ihtimal Kuzey Irani dillerinden birinden (Gilaki, Talishi, Mazandardani gibi) Zazacaya geçmiştir. ♠

33. Baskın Oran, Ahmet İnsel, Cengiz Aktar ve Ali Bayramoğlu'nun o günlerde çok fırtınalar koparan özür metni şöyleydi:
1915'te Osmanlı Ermenileri'nin maruz kaldığı 'büyük felaket'e **duyarsız kalınmasını**, bunun **inkâr edilmesini** vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum.
CHP İzmir milletvekili olan Canan Arıtman'a göre soyca Türk olan birinin özür dilemesi mümkün değildi, bildiriyi yadırgamadığını söyleyen Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de besbelli Ermeni kökenliydi:
Bir millete hakaret ve iftira etmek düşünce özgürlüğü olamaz. Ermenilerin soykırım suçu işlediğimize dair savını haklı bulanlara, destekleyenlere, hoş görenlere, 'Sen Ermeni misin?' diye sorarlar. Cumhurbaşkanı da olsa sorarlar!" ♠

34. Süryanilerin **Yaldô** adını verdikleri Noeli Ermenilerle beraber 6 Ocak'ta değil, Rumlar ve Avrupalılarla beraber 25 Aralık'ta kutladığı anlaşıldı. Bilmiyormuşum. ♠

35. Bkz. kaplan, sırtlan, yılan. Ancak **lan* sözcüğü bağımsız olarak hiçbir yerde kaydedilmemiş, ek olarak işlevi veyapısı da son derece muğlaktır. ♠

36. Erdal Gilgil yaptığım genellemeyi sorgulamış, piazza'nın bizde *piyaça* değil de *piyasa* olmasını örnek vererek "daima" yerine "genellikle" ifadesinin daha doğru olacağını belirtmiş. Buna hazırlıklıydım:

Piyasa bize standart İtalyancadan değil, 18. yüzyıla dek ayrı bir dil olarak değerlendirilen Venedikçeden gelmiş. İt **piazza** = Ven **piása**. Venedik'te yerliler hala "Piasa di San Marco" derler.
Aynı şekilde İt **millione** = Ven **milliòn**, İt **padrone** = Ven **patròn** vb.
Türkçedeki İtalyanca alıntılardan denizcilikle ve yemekle ilgili olanları *genellikle* standart İtalyancadan, ancak ticaretle ilgili olanları Venedikçeden alınmış. ♠

37. Yaygın bir rivayete göre de “*Now You Lost Old Nippon*” (yendik seni ey Japonya) cümlesinin akrostişi imiş. Ciddi kaynakların hiçbiri bu görüşe itibar etmiyor. Hem 1935’te Amerikalıların teknolojide Japonlarla başa çıkmak gibi bir derdi yoktu ki?
Internette ulaşabildiğim inanılır gibi duran bir hikâyeye göre orijinal isim “kaçmaz” anlamında *no-run* imiş:
According to *Context*, a Du Pont company publication (vol. 7, no. 2, 1978), when the material was first developed, it was called 'polyhexamethyleneadipamide'. Realizing the stuff needed a catchier name than that, the company thought of 'duprooh', an acronym for 'Du Pont pulls rabbit out of hat', but instead settled on 'no-run' until it was pointed out that stockings made of the material were not really run-proof. So the spelling of the word was reversed to 'nuron', which was modified to 'nilon' to make it sound less like a nerve tonic. Then, to prevent a pronunciation like 'nillon', the company changed 'i' to 'y', producing 'nylon'. Thus beneath that apparently quite arbitrary word lurks the English expression 'no-run'. ♠

38. Erdal Gilgil fonolojik genellememe yine itiraz etmiş:
“Bugünkü yazınızda "Yabancı dillerden alınan /p/ Arapçada daima /f/ oluyor" demişsiniz, ancak burada da istisnalar var bence. Mesela Ptolemaios, Batlamyus olmuş, Neapolis Nablus, Tripolis de Trablus. Yani /p/ den /b/ ye dönüşümler de var.”
Hak verdim:
“Evet, hatta sanırım modern popüler Arapçada p > b genel kural: *bâşâ* (paşa), *bûlîs* (polis), *Bârîs* vb.
Buna karşılık Aramice-İbranice-Fenikece-Akadca /p/ = Arapça /f/ kuralı sanıyorum evrensel, istisna bulamadım. Hatta Arami/İbrani ve Süryani

alfabelerindeki pe harfi Arapça fe'nin şekil olarak eşdeğeridir.
Klasik Yunancadan alıntıların büyük çoğunluğunda da p > f görülüyor.
ACABA bunlar Aramice üzerinden alıntılar mıdır diye kuşkuya düştüm şimdi, ama elimin altında cevap verebilecek literatür yok maalesef.” ♠

39. Bu yazıdan iki gün sonra, 4 Ocak 2009’da Sabah’ta Engin Ardıç şu yazıyı yazmış. Tesadüfün bu kadarı olmaz artık deyip hayret mi edelim, nazire sanatının 21. yüzyıla özgü hali mi diyelim, konusu tükenen köşeyazarı yılana değil Sevan’a sarılır mı diyelim, karar veremedim.
Eskiden, içinde bulunduğumuz aya "kânun-u sani" denirdi. (K sesini ince okuyunuz ve "kanun" ile karıştırmayınız.) Ekim, kasım, aralık ve ocak ayları yoktu eskiden. "Teşrin-i evvel, teşrin-i sani, kânun-u evvel, kânunu sani" vardı.
Hem de ne zamana kadar, bilir misiniz? Hadi tahmin edin bakalım.
Acaba Atatürk'ün "dil devrimini" yaptığı 1932 yılında mı değiştirilmiş bunlar? Yok yok, hilafetin kaldırıldığı sıra falan olmalı. Belki de Medeni Kanun'un çıkışı sırasındadır. Yok yahu, şapka devrimiyle birlikte olmasın?
Bilemediniz... Taaa 15 Ocak 1945 tarihine kadar! Atatürk'ün ölümünden altı yıl iki ay sonraya kadar! (...)
Dünya savaşının son zamanlarında Behçet Kemal Çağlar önayak oldu (hani şu 1960 yılının mayıs ayında darbe çığırtkanlığını "Atatürk'üm yetiiiiş" diye yapan şair) ve dört ayın adı değiştirildi.
Savaş yıllarında bu ayların isimlerini "modernize" etmek için bazı çabalar gösterilmiş, "Türkçeleştirmeye" çalışılarak "birinci teşrin, ikinci kânun" falan denilmişti... "İlk teşrin, ilk kânun" diyenler de vardı. "İlkteşrin" şeklinde bitişik yazıldığı da oluyordu.
1945 başında "radikal" bir değişikliğe gidildi. (...) Tarım ürünleri ekildiği varsayılarak "ekim", mis gibi Arapça kökenli "kasım" bulundu... (Ekim ayında kimin ne ektiğini, kasım ayında kimin neyi kastığını hep merak ederdim, meğerse arslan Öztürkçeciler "taksim eden, bölen" anlamına gelen bir Arapça kelime kullanmışlar! Çelebi, böyle olur bizde devrim dediğin...)
Evlerde ocakların yandığı soğuk kış ayına da "ocak" denildi.
Peki ya "aralık" ? Onun hiçbir anlamı yoktu! Başka bir isim bulamadıkları için, "arada" kalan eski birinci kânuna da "aralık" deyip çıktılar! Çelebi, böyle olurdu Milli Şef döneminde devrim dediğin... ♠

40. İsrail’in Gazze şeridinde yerleşik Hamas yönetimine karşı askeri operasyon düzenlediği günlerde yazdığım bu yazı şüphesiz siyasi bir yazıydı. Taraf gazetesi dahil tüm basının coşkulu bir tekseslilikle İsrail’e, Yahudilere ve Yahudiliğe hakaret yağdırdığı bir ortamda, tarihin hiçbir zaman ve hiçbir yerde siyah ve beyazdan ibaret olmadığını hatırlatmayı görev saydım.
Titiz okurlarımdan Denis Ojalvo yazmış:
Belirttiğiniz gibi, kelimenin aslı İbranice *Peliştim*, daha doğrusu *Pliştim*'den (çoğul) geliyor.
İbranicede fiilin geçmiş zaman 3. şahsı kelimenin kökünü verir. Bu durumda bu kelimenin kökü PLŞ dir. Ve *Palaş* olarak okunur. Fiilin infinitif (mastar) hali *lifloş*'tur. Lifloş fiili “istila etmek, sızmak” anlamlarına geliyor. Nitekim, tarih sahnesinden 2000 küsur yıl önce silinmiş olan bu halkın Ege Denizinden gelip kıyı şeridine yerleştiği kayıtlara geçmiş. ♠

41. Bu yazı Kürt okurlarım arasında yoğun tepkiye yol açtı. Günlerce aralıksız mail yağdı. Ana itiraz noktası şu: Farsça ile Kürtçe’de ortak olan kelimelerin Türkçeye Kürtçeden değil Farsçadan alındığı ne malum? Öyle demekle Türk okuryazar kesiminin önyargılarını yansıtmış olmuyor muyum?
TV programlarında dilbilimciler çıkıp konuşuyorlar arasıra, süregiden siyasete paralel, işte efendim Kürtler yok, Kürtçe diye bir dil yok. Falan da filan. Şırnak’ta öğretmenlik yapan bir adamı da devleti temsilen programa çağırmışlar. Adam hararetle Kürtçe diye bir dilin olmadığını söylüyordu. “Ben kendimden biliyorum” tarzında cümleler kuruyordu. Meğer Erzurum Atatürk Üniversitesinde Fars dili ve edebiyatı okumuş. Sonra mektepten öğrendiği dile benzer bir dilin konuşulduğunu fark etmiş adamcağız, görev yaptığı okulda kasabada. Buna da Farsçanın bozulmuş hali diyordu. Bu adamcağız bu yalana inanmak zorunda. Başka türlü de meslek icra edemez ki. Sizin örnek verdiğiniz eğitimli zümre örneği bana bu adamı çağrıştırdı. Hem kim hangi dili daha aşağı gördüğü de bir tartışma. Fıkra tadında bir olay anlatayım: Cizreli bir baba çocuklarıyla dertleşiyor, öğüt veriyor: *tirkî jî zimane? Ar jî one deh jî one.* (Türkçe de dil midir, un de ondur, on da ondur.) ♠

42. Lloyd ve Mitchinson’ın Türkçe çevirisi 2008’de çıkan *Cahillikler Kitabı*’nda Amerika adının yaygın kanının aksine Americus Vespucci’den değil Bristol’lü tüccar Richard Ameryk’ten geldiği ileri sürülmüş. Bu noktayı hatırlatan birkaç okuruma şu cevabı yazdım:
İlginç tabii ama daha ciddi kanıt görmek isterim. Bu tezin 1550'lerden önce dile getirildiği bir kaynak var mı? Cahillikler Kitabı’nın kaynak gösterdiği 1497 tarihli Bristol yıllığının metnini ciddi bir yayında görebiliyor muyuz? Waldseemüller'in atlasında Kuzey değil Güney Amerika’nın görünmesinin tatmin edici bir açıklaması var mı?
Vespucci'nin kitabı 1504-05'te hakikaten Avrupa çapında sansasyon olmuş, bir-iki yıl içinde bilumum dillere çevrilmiş. Böyle bir fenomen ortadayken adı sanı meçhul ikinci bir Ameryk'in ortaya çıkması bana pek inandırıcı gelmedi doğrusu.
Waldseemüller'in bu adı bir ölçüde belki ironiyle yahut şüpheyle kullandığını düşünüyorum. Yani "öyle bir yer olmayabilir, Don Americo'nun hayal mahsulü olabilir, vebali boynuna" gibisinden. ♠

43. En çok gürültü koparan makalelerimden biri. Son paragraftaki “Kuran müellifi” deyimi bir kısmı kibarca teessüflerini bildiren, bir kısmı duygularını daha coşkun bir dille ifade eden yüzlerce maile vesile oldu. Kibarca yazanlara bir örnek:
“Kur'ân'ın bir müellifinin olduğunu yazmanız hiç de şık olmamıştır. Bu durum Kur'ân'a inanları derinden üzmüştür. Çünki onlara göre Kur'ân, Allah'tan gelen bir vahiydir; ve asla "te'lîf" edilmemiştir. Sadece yazıya geçirilmiştir. Bunun ilmîliği, erbabınca bilinmektedir. Evet, belki siz o'na inanmayabilirsiniz ama bu size o'nu bu şekilde sıfatlandırma hakkını vermez. Bu konuda biraz daha dikkatli davranırsanız bundan hepimiz memnûn ve mesrûr oluruz.”
Ayrıca sayısız okur, Yunus peygamberin Kuran’daki adının Yûnis değil Yûnûs olduğunu (haklı olarak) hatırlattı.
Üşenmeden hepsine teker teker cevap yazdım. Özetle dedim ki:
Yunus konusunda haklısınız. Modern halk Arapçasında Yûnis olarak geçiyor, Filistin’de mesela Khan Yûnis kasabası var, ondan yanılmışım. Ama konunun özünü değiştirmez.

Müslümanlara göre Kuran Allahın vahyi olabilir. Bence değildir. Dürüst ve kafası çalışan birçok insan için de değildir. Kuran'ın belli bir çağın, o çağa özgü kültürel koşulların, dilin, bilgi seviyesinin, siyasi ve ahlaki mülahazaların eseri olduğu pekalâ savunulabilir ve nitekim savunulmuştur. Farklı düşünmek sizin en doğal hakkınızdır. Ama eğer benim düşünceme tahammülünüz yoksa, o zaman mantıken benim gibi düşünenlerin de sizin iddianıza tahammülü olmaması gerekir, değil mi?
Yeri, göğü, zamanı ve insanı yaratan tanrının, zaman içinde bir tarihte şu kadar yüz sayfalık Arapça bir kitap yazması fikri de bana "tanrı" fikrini feci surette küçülten bir düşünce gibi geliyor. Buna ne dersiniz?
Hıristiyan sayılmam; ama eğer olsaydım, "İncil (ve Tevrat) aslı değildir, bozulmuştur" şeklindeki afaki, kanıtsız iddianın da beni son derece rencide etmesi gerekirdi. Buna rağmen bu iddia Müslümanlar tarafından her gün pervasızca dile getiriliyor. Bunu tasvip eder misiniz? ♠

44. Uğur Yağanoğlu teoriyi pratikle desteklemiş:
"Sadece Lübnan sahilinde çıkan" bu kabukluyu ben de çok merak ediyordum, ta ki geçen Ekim ayında Karaburun'da balık tutarken "madya" denilen bir kabukluyu çipuraya yem yapmak için taşla kırana kadar. Ayasofya mozaiklerinde gördüğüm imparator harmanilerinin rengi taşı boyamıştı. ♠

45. Saçmalamışım tabii. Fransızca kural gayet net. Ex- öneki seslilerden önce /eks/ okunur. C harfinden önce gene /eks/ okunur (*excellent, excentrique, exciter, excessif* vb.). Diğer hallerde /egz/ okunur. TDK'dan verdiğim örneklerde eksotermik yanlış, egzotermik olmalı. Diğerleri doğru. ♠

46. Van adının Urartu kaynaklarında geçen Biaini ülke adından geldiğini ileri süren bir okurumla uzun bir yazışmamız oldu. Bu okuruma göre:
Van adı aslında Urartuca bu yerleşime verilen ve Tuşpa'dan ayrı kullanilan Bian sözcüğünden türemedir. Asur belgelerinde Tuşpa, Urartu yazıtlarında ise bunun yerine Biainili yani Bian-lıların şehri/yerleşimi olarak kullanılır ve b/v dönüşümü ile Bian Van'a dönüşmüştür.
Bu görüşe katılmadım:

Yazıtlarda daima "Biainili ülkesi VE Turuşpa/Tuşpa hisarı" diye geçiyor, iki ayrı hadise olduğunu düşünmek daha mantıklı. (...)
Ermenice ezbere sayabileceğim birkaç düzine -van'lı yer adı var. Smpatavan (Bayburt), Tornavan (Özalp), Vaskovan (Dersim'de bir kasaba), Zarehavan (Diyadin), Miravan (Bingöl'e yakın), Naxçavan (Nahçivan), Yervantavan (Ani'ye yakın) vs. Bunların Van kentiyle bir alakası olamaz. Hepsi de bileşik isimler, "filankent" gibi. ♠

47. Bu paragraf gazetede çıkmadı. “Sevan yeterince düşmanın var, bir Zazalar eksik kalsın” diye uyardılar. Ben de hak verdim. ♠

48. Bir okurum hatırlatmış, metrik sistem başka şey, desimal (onlu) sistem başka şey diye. ♠

49. Sinan Altıner son derece düşünceli ve derli toplu bir maille karşıt görüşü savunmuş. Irkçı görüşlere sahip olmadığını özenle vurguladıktan sonra demiş ki:
“Ben yapay olsalar da bu kelimeleri Türkçe'nin ata sözcüklerinden türetilmiş oldukları için sevme eğilimindeyim. Bu Turkce kokenli kelimeleri sevmemin nedeni – sizin de belirttiginiz gibi – "seffaf" ya da "daha kolay anlasilir" olduklari icin DEGIL. Bu sozcukleri sevmemin nedeni, Turkce'nin cok ekli (aglutunativ) bir dil olmasi, ve bunun sozcuk turetmede cok dogurgan bir [özellik] olmasıdır.
Ornegin, *öz, bil-, kes-* köklerinden – tam sayisini bilmesem de – çok sayida Turkce sozcuk turetilmesi benim hosuma gidiyor. Bir kokten bir suru yapim ekini degisik kombinasyonlarda kullanarak cok sayida kelime turetmek bence goz ardi edilecek bir zenginlik degildir. Turkce'nin sozcuk turetebilme yetenegi Arapca'nin matematiksel kelime turetmesi kadar engin olmasa da dilimizi guclendirdigi kesin. Turkce'nin bu dogurganliginin bilinmesinin ve bundan yararlanilmasinin dilimizi Arapca kokenli kelimeler kadar zenginlestirebilecegi dusuncesindeyim.”
Cevap yazıp dedim ki:
İki-üç aydır yoğun bir şekilde Türkçenin aglutinatif yapısı (morfolojisi) üzerinde çalışıyorum. Dil Devriminde bilemezsiniz nasıl silindir gibi üzerinden geçmişler. Bin yıldır gayet net ve tutarlı bir yapısı olan ekler sistemini nasıl haşat etmişler. Çözelti'deki +elti nedir allahaşkına? Önem

veya gizem'in +em'i nereden çıkmış? Geçişli fiillerde her zaman "eyleme maruz kalan" anlamı veren +gin (bıçkın, düzgün, sürgün, yorgun) bilgin'de ne anlama geliyor?
Sonuçta farkeder mi? Etmez tabii. Bilgin ne demek biliyor muyum, biliyorum. Ama tahmin ediyorum Türkçenin aglutinatif yapısı kolay kolay toparlanmayacak şekilde tahrip edildi. Son otuz yılda çıkan kelimelerde o mantık hiç kullanılmıyor artık, farkında mısınız?
Süleyman Şahal ise düşüncelerinin “ciddi bir dilci tarafından desteklendiğini ilk defa görmenin sevinci içinde” uzun uzun içini dökmüş. Şunu biliyorum ki sadeleştirme adına yapılan her türlü eylem kelimeleri anlamsızlaştırıyor, nihayetinde dili fakirleştiriyor. Bu tarz müdaheleler kelimelerin doğal oluşum süreçlerini bypass ettiklerinden kelimenin sahip olması gereken çağrışım dünyasını yok ediyorlar. Onu ölü doğuruyorlar. Örneğin ben link kelimesini duyduğumda zihnimde cismiyle, rengiyle bir şey beliriyor: Mousu üzerine getirince el şeklini alıyor, basınca mor oluyor vs. Birileri çıkıp da bu kelime İngilizce diye yerine bağlantı diye bir şey uydurur ve onu dilime zorla sokarsa o kelimenin benim için hiçbir çağrışımı, dünyamla hiçbir teması kalmıyor ki. Ne yapayım ben o kelimeyi. (Ayıptır söylemesi, bilgisayarımı bile İngilizce kullanıyorum. Savunmuyorum, ama alıştım, böyle gidiyor. Türkçesi daha garip geliyor. Kurmadığımız bir dünyaya arkadan kelime yetiştirmeye çalışıyoruz ve yetiştiremiyoruz.)
Meselenin diğer bir yönü de düşünmenin imkanları, sınırlarıyla ilgili. Türk toplumu olarak düşünmenin her türlüsünü yapmış ve yapacak olmak gibi bir iddiamız mı var, anlamıyorum. Ben düşünürken aklıma Arapça kavramlar da geliyor, İngilizce de; çünkü o dilin sahipleri o yolda daha önce yürümüşler ve toplumsal birikimlerini bir kelimede damıtabilmişler. Misal, edebiyat üzerine daha çok kafa yormuş bir toplumun dili olmasından dolayı Arapça'nın belagat, cezalet, fesahat, selaset, talakat gibi güzel konuşma ve yazmanın anlam nüanslarını aksettirecek bir kelime yelpazesine sahip olması çok doğal. Benimkinde yok diye hepsini aynı kelimeye mi indirgemeli ya da birileri uyduruncaya kadar beklemeli miyim?! Geçen arkadaşımla mailleşirken continuum kelimesini kullanmak ihtiyacı gördüm. Biz toplum olarak, düşünce dünyamızı bu kelimeyi üretmeye zorlayacak kadar genişletseydik belki de Türkçesi gelirdi aklıma. Doğrusu, ben beni en iyi ifade eden kelimeyi seçmekte bir beis görmüyorum.

Ayrıca, şu "Türçe düşünmek" de nedir, Allah aşkına. Kendi içinde bile çürük bir sav. "Kendine iyi bak" dediğimizde Türkçe mi düşünmüş oluyoruz ya da "Allah'a ısmarladık" dediğimizde Arapça mı?.. Biz Türkler öteden beridir birbirimize "take care" deme ihtiyacı hissediyorduk da yeni mi farkına vardık? Irkçılık saikiyle yola çıkanlar kendi kendilerine komik duruma düşüyorlar; lakin heyacanlı genç insanlar var, Türkçe düşünmenin gerekliliğini savunan. Bu insanlar Türkçe düşünmenin ne olduğu üzerine düşünmeliler önce.
Son yıllarda vardığım kanaat şu: Dil bir sebepten çok bir sonuç. Bir toplum, bilimde, edebiyatta vs. adam yetiştirebiliyorsa dili dert etmesine gerek kalmıyor, o kendi yolunu buluyor zaten. Kendi kendine ürüyor, genişliyor. Sizin geçen verdiğiniz yelkovan örneği ne güzeldi. O günden beri kelimeyi daha bir sever oldum. ♠

50. Değerli bir okurum son cümlede “çaktırmadan dokundurma” yaptığımı düşünerek kızmış:
“İki tane büyük yanlışınız var:
1) Türkiye' de İslâm inancından ve kültürel kalıtımdan dolayı başını örten hiçbir kimse bu örtüsüne "türban" adını vermemiştir. Bu ad hoşgörüsüz yobazların zorla taktığı addır.
2) Bu ad kendisine dayatılmaya çalışılan başörtüsü biçimi ise, gelenekselin sizin rağmınıza "modernize" edilmiş şeklidir. Değil modernizme isyan… Bunların yanı sıra eğer derdiniz başörtüsü ve arkasından İslam inancı ise ya sizin modernizm kelimesine bindirdiğiniz anlam hepimizin anladığından farklı bir şeydir. Ya da siz İslam dininin yaşadığımız dünyanın son dakikasına kadar "Taze" olacağı konusunda fikir sahibi olabilecek bağımsız bir araştırmacı değilsiniz.”
Şöyle cevap yazdım:
“Başörtüsü özgürlüğü konusunda yirmi küsur yıldan beri tavrım gayet nettir; her fırsatta dile getirmekten hiç çekinmedim. Otuz yıl önce benim sakalımı ve o zamanlar uzun olan saçımı hedef alan zihniyetle bugün başörtüsünü yasaklamaya kalkan zihniyetin aynı YOBAZ zihniyet olduğunu düşünüyorum. Üniversitede ders verdiğim dönemde bu konuda net ve aktif bir tavır aldım. Her zaman ve her konuda vicdan, inanç ve kişisel tercih özgürlüğünden yanayım. Derslerime katılan öğrencilerimin en

parlaklarından bazılarının başörtülü kızlar olduğunu defalarca müşahede ettim ve kendimce bundan bazı sonuçlar çıkardım.
"Türban" adını yobazların taktığı konusunda haklı olabilirsiniz. Ancak dindar kimselerin bu adı kullanmadığı konusunda yanılıyorsunuz. "Türban" kullanan ve bu adı rahatça telaffuz eden çok sayıda tanıdığım var.
"Türban"ın ve güncel İslami hareketin birçok başka unsurunun "modernize" ve hatta modern şekiller olduğu hususunda size katılıyorum. Ancak üniversitede "türban" kullanan gençlerin büyük çoğunluğunun bu tavırlarını "Modernizm" adı verilen bir olguya karş tepki olarak algıladıkları da bence apaçıktır. Üniversitede bulunduğum bölümde "Modernizm" aleyhine nutuklar dinlemekten içim bayılırdı.
"İslam dininin yaşadığımız dünyanın son dakikasına kadar taze olacağı" görüşüne katılmıyorum. Bu görüşümün bağımsız düşünceyle neden bağdaşmadığını, inanın anlamadım. Bir toplumda yaygın kabul gören görüşlere karşı çıkmak neden "bağımlılık" olsun ki? Tam tersine, avam kanaatine uygun düşünen insanların bağımsız düşünme yeteneklerinden şüpheye düşmek bana daha tabii geliyor. Hepsi öyledir demiyorum, ama "ortalama"nın görüşünü savunanların bağımsız düşünme yeteneğinden mahrum olduğunu düşünmek, farklı görüşleri savunanların öyle olduğunu düşünmekten daha tabii değil mi?” ♠

51. Osmaniye yerine “Anatoli” dense daha iyi olmaz mıydı diye pas atan bir okura, gayrıciddi bir anımda, şöyle cevap verdim:
Trakya'yı ne yapacağız? Hem hiçbir gerçek İstanbullu Anadolu'lu olmayı kabul etmez ki? Hem Anadolu tabirini ciddiye alırsan Fırat’ın doğusundan da vazgeçmen lazım.
Siyasi bir oluşum olan devleti sadece siyasi bir adla anmak bana daha cazip geliyor. Şirket adı gibi düşün: tabi olanların kimliğinden bağımsız bir oluşum. "Sovyetler" gibi, ya da "Merkez Kırallık" anlamına gelen Çin gibi.
Başına da simge olsun diye, siyasi yetkisi olmayan, ama birlik ve beraberliğin temsilcisi olan bir adamı koysalar kurucu aileden, ne zararı var?
Hem Yunanistan, Ermenistan, Kürdistan falan da katılır bir gün diye açık kapı bırakmak lazım. Anadolu o yüzden olmaz. Ufku geniş tutmalı. ♠

52. Hz. Muhammed Aramice biliyor muydu sorusunu saçma bulan ve Kuran'ın İncil'e dair sözlerine kuşkuyla yaklaşmama duygusal tepki gösteren bir okuruma şöyle yazdım:
1) Suriye'nin dili MÖ 2000'lerden İslam fethine kadar olan dönemde Aramice olmuştur. Aram zaten bugünkü Suriye'nin güneyine (Şam vilayetine) verilen addır. Önceleri Suriye'de konuşulan bu dil MÖ 1000 dolayında Mezopotamya'da (Irak), bir müddet sonra da Filistin'de egemen olmuş ve bin küsur yıl Ortadoğu'nun hakim ticaret ve kültür dili olarak kullanılmıştır. Arapça'ya akraba bir dildir. Hz. Muhammed döneminde tüm Ortadoğu'nun standart ticaret ve kültür dili idi. Arabistan'da a) Hıristiyan ve Yahudilerin dinî metin ve ayin dili, b) muhtemelen tüccar kesimin uluslararası anlaşma dili Aramice idi. Arap dilinde İslamöncesi devirden beri okuma-yazmaya, hukuka ve ticarete ilişkin sözcüklerin büyük çoğunluğu Aramiceden alıntıdır. Kendi ve eşi uluslararası ticaretle uğraşan bir kimsenin – en azından "excuse me" ve "one minute" diyecek kadar – Aramice bilmesi bana doğal görünüyor.
2) "İncil" sözcüğünün "iyi haber" anlamına geldiği muhakkaktır. Ayrıca aslı Aramice değil Yunancadır, yani işin tabiatı gereği Hıristiyanlığın en azından 20-30'uncu yılında ortaya çıkmış bir kelime olması gerekir. Bu durumda, Hz. İsa'nın "incil" adında bir kitap yazmış, okumuş, vahiy olarak almış ya da böyle bir kitaptan haberdar olmuş olması beklenemez. Zaten İncil metninde de böyle bir iddianın izine rastlanmaz. İncil, İsa'ya DAİR müritlerinin yazdığı bir dizi anlatımın adıdır. Bu anlatımlarda bize tanıtılan İsa, kitap yazmakla hiçbir alakası olmayan, aksine "kitabî" dinlere karşı çıkıp bambaşka bir çeşit "tasavvufi" (tırnak içinde yazdım) sevgi ahlakı vaazeden bir kişidir. Eğer aksine bir iddia varsa, bunun inandırıcı bir delili olması gerekir. Kusura bakmayın, Kuran'da başka türlü yazması bana yeterli kanıt gibi gelmiyor. ♠

53. Ege Üniversitesi'nden Dr. Hatice Şirin User yazımın bir zayıf noktasına parmak bastı:
"Türkçe **tarla** sözcüğü de tarmak eyleminden türemiştir: Eski Türkçe metinlerde **tarıglag** biçiminde kayıtlıdır (örneğin 8. yüzyıla ait bir yazıt olan Taryat Yazıtında bu sözcük geçer). Tarıg-lag (> tarla), yay-lag (> yayla) ve kış-lag (> kışla) sözcüklerinde olduğu gibi yer adı yapan +lag

ekiyle türemiştir. Eski Türkçede sözcük içindeki ve sonundaki g sesleri Oğuz lehçesinde erir ve tarla bu şekilde ortaya çıkar.” ♠

54. Yusuf Ziya Aytürk düzeltti:
“Vatan mel'uf olanlar bi sebeb terki diyar eylemez. / Zaruretsiz cihanda kimse gurbet ihtiyar eylemez beyti aslen gazeteci ve oyun yazarı olan Şinasi’ye değil, gerçekten büyük bir şair olan Ziya Paşa'ya aittir.” ♠

55. Altı-yedi okurum yazıp muhtar’ın hem fail hem mef’ul oluşu hususunda beni aydınlattılar. Dr. Z. Açıkgöz’ün açıklaması:
“Muhtarın hem fail hem meful oluşu, Arapçada üstünlü ye’nin elife dönüştürülmesi; esrenin de ye’ye "ağır" geldiği için üstüne dönüştürülmesi kaidesinden kaynaklanıyor (ya üzere kesre sakil; kesreyi fethaya kalbeyledik!). Aslında fail şekli "muhteyir", meful şekli "muhteyer". Yanlış bilmiyorsam i’tiyaddan **mu'tâd**, ihtiyac’dan **muhtâc**, imtiyaz’dan **mümtâz** vb. de aynı tayfadan kelimeler.” ♠

56. Barış Çenberci Demirbaş Şarl hikâyesinin aslını anlatmış:
“Demirbaş” XII. Şarl’ın hikayesi sizin yazdığınızdan biraz daha farklı, oldukça da eğlenceli detayları olan bir hikayedir. XII. Şarl, Ruslarla girdiği savaşta yenilmiş, kuzeye İsveç’e kaçamamış ancak, güneye ufak çaplı bir ordu / maiyet gürühu ile Osmanlılara sığınmış. Burada oldukça uzun sürecek bir misafirlik dönemi (yaklaşık 7 – 8 yıl) geçirmiş. Bu misafirliğinde de ‘kral’ gibi yaşamaya devam etmiş, devamlı olarak masrafları deftere yazıldığı için, kendisine demirbaş (sarayın demirbaşı anlamında) ismi takılmış. Ta ki, saray eşrafının ve yeniçerilerin bu harcamalara karşı çıkıp Topkapı Sarayı’nı “kalabalık” ile kuşatmasına kadar.
Daha sonra misafirlik biraz daha ev hapsine dönmüş. Ev dediğimiz sizi yanıltmasın, İstiklal Caddesindeki saray kadar olan İsveç konsolosluğu. Zaten İsveç, Osmanlıda ilk daimi büyükelçi bulunduran ülke. Ama sebep, ne ortak düşman Ruslara karşı strateji oluşturmak, ne de İsveçle Osmanlı arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek. Gün gelip de Demirbaş Şarl, “hadi bana müsaade” dediğinde, Osmanlı yönetimi, “buyrun hesap” diyerek, onca

yıllık masrafı çıkarmış. Şimdilerde üstte para çıkmayınca kimliği rehin bırakmaya benzer, Demirbaş Şarl da yemin billah ödeyeceğine Osmanlıyı ikna etmek için, boşalttığı saraya bir tane kalıcı büyükelçi bırakmış. Büyükelçiyi bırakmış, ama Osmanlı'dan da *köşk, kalabalik, yildirim, jarramas* (yaramaz) gibi kelimeler götürmüş. Ama en eğlencelisi, İsveç'e gidince, "ben İsveç'in şöyle geleneksel yemeklerinden yemek istiyorum" diye sorduğunuzda, önünüze gelen zeytinyağlı dolma. (Zeytinyağlı mıdır bilmiyorum aslında, İsveç'te zeytinyağı bulmak ne mümkün?) "Bu ne yahu?" diye sorarsanız, gülümseyerek *Kalt dolma* (soğuk dolma) derler, bizim geleneksel yemeklerimizdendir diye açıklama yaparlar. Biraz araştırırsanız, Osmanlı yemeklerini çok seven XII. Şarl'ın, misafirlikten dönerken, yanında birkaç aşçı da götürdüğünü öğrenirsiniz. ♠

57. Benim "Türkçe düşmanlığımı" düzeltmek uğruna dilbilimci olmaya karar veren, bu arada bir iki düzine hatamı gerçekten düzelterek beni minnet borcu altına sokan Mehmet B. demiş ki:
"Eğitmek'in **iğitmek** ile aynı olduğu kanısına varmışsınız, ancak Meydan Larus Ansiklopedik Sözlükte eğitmek eyleminin *eyt*- < *ayt*- "söylemek" olduğu, "şifahi tedrisat" anlamına geldiği yazılı, sözlü öğretim yani. Sözcük aslında *eyitmek* (ayıtmak-aytmak "söylemek, anlatmak") olmalı, öyle kullanılmalı."
Cevabım:
Yok, Meydan Larus yanılıyor. *Aytmak/eytmek* Türkiye Türkçesinde 18. yy'a kadar çok sık kullanılan ve halk ağızlarında halâ canlı olan bir fiil. "Anlatmak" anlamı mevcut değil, basbayağı "demek" anlamında. Dolaysız nesnesi daima "denen şey". Kendisine söz söylenen kişi +e halinde dolaylı nesne olur. Filanı ayttı = filanı dedi. "Filana dedi" gibi bir anlamı yok. Dolayısıyla bundan "filanı eğitti" gibi bir anlama sıçramak mümkün değil. Eğitmek sözcüğünün nasıl bulunduğu belli. Caferoğlu Uygurca sözlük çalışmasında fiili doğru olarak *igidmek/igitmek* olarak yazıyor ("beslemek, özen vermek, itina ve dikkat etmek"); sonra Radloff Uigurischen Sprachdenkmäler, 1928 yayınına istinaden *egidmek* yan-biçimini de veriyor. Reşit Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilik endeksinde *igidmek* "terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek" olarak verilmiş. Oysa bağlama bakınca her zaman "evlatlık veya besleme veya köle yetiştirmek" anlamı var. *İgdiş* de esasen

"besleme, evlatlık, köle" demek. Yani miras hakkı bulunmayan (ve bu yüzden çoğu zaman hünsa edilen) fonksiyonel evlat. ♠

58. 16 Şubat'ta çıkan notum:
Geçen gün Fazıl Ahmet Aykaç'tan "Türkçenin en fırlama şairlerinden" diye söz etmiştim. Kullandığım tabirden rahatsız olanlar olmuş; kendilerinden özür dilerim. "Fırlama" benim sözlüğümde olumlu bir sıfattır gerçi, ama belki öyle düşünmeyenler de var.
Aykaç'ın bir dörtlüğü meşhurdur, ezberden yazabiliyorum: "Hele var ki bir tablo/Görse şaşar Anibal/Ördeklerden bir filo/Bir de kazdan amiral".
Acımasız siyasi hicivleri de var, ama onları şu an bulamadım. 1923-24'e dek dili keskinmiş. Cumhuriyetten sonra suya sabuna dokunmayan konuları tercih etmiş, kimbilir neden.
Oğlu Müşfik Bey benim çocukluğumda Kınalıada'da komşumuzdu. Hayatta tanıdığım en "beyefendi" insanlardan biriydi. Ama ülkemizin resmi ideolojisi hakkında kullandığı bazı yakası açılmadık kelimeleri hatırlıyorum. ♠

59. Murat Kaş ve birkaç başka okurum mahzur sözcüğünün imlasını düzelttiler:
"Mahzur zel ile yazılır, **hazer** kelimesi var, sakın! anlamında kullanılan. "Zı" ile yazılan **mahzur** ise *ez-zarurât tübihu'l-mahzurât*ta (zaruretler yasakları mübah kılar) anlamında görüldüğü üzre memnû (yasak) anlamına gelse gerek..."
Sözlerin Soyağacı'nda doğru yazmışım. Burada dikkatsizlik olmuş. ♠

60. Umulmadık ölçüde çok cevap üreten yazılarımdan biriydi. Bu sefer Kürt okurlarım itiraz etme ihtiyacı duymuşlar. İlgi çekici olanlardan biri şuydu:
Dûr ve bin kelimelerini İstanbul ulemasının Kürdceden almış olmadığı kesin. Ancak şu Farsçanın ilk kez imparatorluk diline dönüştüğü Akemenidler döneminden önce imparatorluk kurmuş olan Medlerden alınmış kelime olamaz mı? Sadece Istanbul değil Persepolis veya Ekbatan

ulemalarını da düşünmek lazım. Kürdce denilen dil de sadece Hakkarinin bayırlarında oluşmadı herhalde.
Cevaben “Akemenidlerin kullandığı dürbün Yeşilçam filmlerinde Fatih Sultan Mehmet'in askerlerinin taktığı kol saati gibi bir şey olmalı herhalde” diye yazmışım, maksat gırgır geçmek tabii.
Aynı yazıya gelen tepkilerden biri de şuydu. Vatanmillet azgınlığı sırf Atatürk gençliğine has bir hastalık değil tabii.
Bu ne düzeysizlik Sevan Nişanyan.Utanma, sıkılma gibi eşikleri aştığın yazdıklarından belli oluyor. Senin ne haddine meşruluğu olmayan bir devletin dilini kırk dereden su getirerek meşrulaştırmaya çalışmak. Yok Orta Asya Türkçesiymiş yok bilmem etimolojik kökeniymiş. Nereden icat ediyorsun sen bunları birader. Hangi Türkçe hangi Orta Asya... Bize Ergenekon masalları da anlatacak mısın? Dağı eritip çıktıklarını Türklerin falan.. Ben Kürt kökenli bir insanım. Ve her yazdığın yazıda Kürtçeye bi güzel geçirmeden boş geçmiyorsun. Hayırdır bundan amacın nedir. Kim olduğunu sanıyorsun sen. Kalemi eline her alanın her istediğini yazabileceğini mi sanıyorsun. ♠

61. Üçüncü paragrafın ilk cümlesi dikkatsizce olmuş. *Universitas* tabii ki *universus* sıfatının soyut isim halidir, dolayısıyla “evrensellik” anlamına DA gelebilir. Hatta MÖ 1. yüzyılda Cicero aynen bu anlamda kullanmış. Ben burada “cemiyet” ve “üniversite” anlamlarına gelen *universitas*’ı kastetmişim.
Sen misin böyle hata yapan! Vatanı Nişanyan’dan korumayı görev bilen çevreler coştular. Ekşi Sözlük’te sayfalarca döşendiler, Cicero’nun *universitas* sözcüğünü kullandığını bilmeyen, hatta bildiği halde inkâr eden Nişanyan daha kimbilir bizi nasıl aldatıyordur diye saydırdılar. Aşağıdaki yazı, hazmedilmemiş bilginin ve radikal bir tür terbiyesizliğin şahikası olarak uzunca alıntılanmaya değer.
1. Fikir ve vicdanının "güdüldüğünü" ileri sürmek, hatta ileri sürmeden ima etmek, aklı başında bir insana yapılabilecek en büyük hakarettir. Anama sövseniz güler geçerim; bunu cevapsız bırakamam.
2. Yazımın ana fikrini ve polemiğin ana eksenini ısrarla gözardı edip marjinal bir ayrıntı üzerinde sayfalar döktürüyorsunuz. "Evrenkent" ucubesinin, a) Latince, b) İngilizce, ve c) tarih bilmemekten ileri gelen bir saçmalık olduğunu anlıyor musunuz, anlamıyor musunuz? Universum

sözcüğünün etimolojisi üzerine "aktardığınız" eşsiz bilgilerin bu konuyla alakası nedir? Cicero'nun universum ve universitas'ı "evren" anlamında kullanmış olması veya olmaması benim argümanımın özünü herhangi bir şekilde etkiler mi? "Etkilemez" diyorsanız döktürdüğünüz – ve "bilseydi de söyleyemezdi" gibi çirkin hakaretlerle süslediğiniz – yazının boş bir malumatfüruşluk dışında ne işlevi var? "Etkiler" diyorsanız neden bir-iki kelimeyle de olsa bizi bu konuda aydınlatmıyorsunuz?
İlginç şeyler okuyorsunuz, aletheia ve doxa gibi kocaman kelimeleri öğrenmeye başlamışsınız, ama korkarım ki bunların içeriğini anlamaya başlamak için henüz çok gençsiniz. Yeni edinilmiş bilginin heyecanıyla, neyin nerede nasıl söyleneceğini bilmeden, kendinizi ispatlamaya çalışıyorsunuz. Okuduğunuz mevzularda malumatınız var, fakat kendi tavrınızdaki ideolojik çiğliği henüz öğrendiklerinizle terbiye etmeyi başaramamışsınız. ♠

62. İkinci yazı da fazla ironik oldu (kinayeli yani) herhalde ki, ısrarla ne demek istediğimi soranlar devam etti. Şöyle izah ettim:
“Universum ve universitas'ı Antik Çağda Cicero "evren" ve "evrensel" anlamında kullanmış. Bunun farkında değildim, öğrendim. Yoksa modern çağda kelimenin bu anlamları da içerdiğini tabii ki biliyorum; hatam bunun Rönesans-sonrası bir gelişme olduğunu sanmaktı.
Velakin Ortaçağda bu kullanımın eseri görülmüyor. Basbayağı *corporation* anlamında bol bol kullanmışlar. Paris'li veya Bologna'lı hocaların yaptığı iş de mahkemeye dilekçe verip bir adet corporation kurmaktan ibaret. Evren mevren kurmamışlar.
Bu kadar basit bir tezi bir türlü anlatamamam benim beceriksizliğimdir; kabul.”
Şunu da ekledim:
“Tüzel kişilik kavramı Ortaçağ Avrupasının ilginç buluşlarındandır. "Devlet" kavramı feodal dönemde adım adım parçalanıp, kişilerin karşılıklı hak ve yükümlülüklerine dayanan sözleşme hukukuna dönüştükçe, feodal sistemin dışında yer alan şehirler, dini kurumlar, şirketler... kendi hukuki statülerini tanımlamak ihtiyacını duymuşlar. Yaygın olarak kullanılan üç terim: *commune*, *collegium* ve *universitas*. Üçü de aşağı yukarı "hep beraberlik" gibi bir anlam taşıyor.” ♠

63. Başımın tatlı belası Mehmet Beylikli bu yazıdan sonra ısrarla “Türkçede” +sel/+sal ekinin varolduğunu savunarak, Anadolu ağızlarında mevcut olduğunu ileri sürdüğü *dağsal, yensel, yiyimsel, yersel, ölümsel* örneklerini getirmiş; ayrıca Moğolistan taraflarında yaklaşık otuzbin kişinin konuştuğu bir Türki dil olan Tuvacadan örnek göstermiş. Üşenmeden oturdum, başlı başına makale olabilecek bir cevap yazdım. Bir kısmını buraya alıyorum:
Bir ekin Türkçede “varolduğunu” söylemek iki ayrı anlama gelebilir.
Ek Türkçede işlektir. Bu ekle sözlükte varolmayan bir türev yaptığımda muhatabım anlar ve yadırgamaz: maildeş, mailleşmek, googlelamak gibi.
Ek Türkçenin geçmiş bir döneminde işlek olmuştur; halen işlek olmadığı halde türevleri yaşayan dilde mevcuttur. Dolayısıyla ek, dilde fosil olarak varlığını sürdürmektedir.
İkinci tipte eklerle yeni kelime yapmak ancak bir tür edebî arkaizm yahut şaka olarak ilgi çekici olabilir (*insert edegil, ay oğul!*). Bunun dışında, herhangi bir yabancı dilden kelime aktarmak kadar sunidir, yaşayan dile “yabancı”dır. Ortalama muhatabımın İngilizce bilme olasılığı Eski Türkçe yahut Çağatayca veya Kıpçakça bilme olasılığından yüksek olduğu için, bu dillerden alınacak bir ekle yeni kelime yapmanın dile getirdiği “yabancılaşma” ve “rahatsızlık” efekti, İngilizce bir eki doğrudan almaktan daha yüksektir. (Bkz: *yapılable, yazılable*... ve öte yandan *yapav, yazav*.. Hangisi “uyar”?).
Bir hecenin “ek” olarak kabul edilebilmesi için net bir morfolojik işlevi olması, yani herhangi bir köke eklendiğinde öngörülebilir bir sonuç doğurması gerekir. Aksi takdirde işlek değildir; dolayısıyla ek değildir. Yapısı bilinmeyen veya belki yanlış anlaşılan herhangi bir hecedir. Mesela Türkçede *yayvan* diye bir kelime var, yapısı meçhul. Buradaki +van hecesini bir ek olarak kabul edemeyiz, çünkü *bilven, kalvan, ölven* gibi türevler yapamayız.
*
1930 itibariyle +sal ekinin her iki anlamda varolmadığı kanısındayım. “Eskiden varolmak” demek, ancak yazılı dilde varolmak VEYA halk ağızlarında yeterince yaygın ve kalıcı olmak anlamına gelebilir. Yoksa herhangi bir köy veya aşiretin, hatta herhangi bir ailenin veya kişinin dilinde dönem dönem ortaya çıkıp kaybolan “dil alışkanlıkları”

(idiolect’ler), dil hakkındaki bir genellemeye esas teşkil etmezler. Öbür türlü sırf Perihan Mağden yüzünden oturup Türkçe Sözlüğü yeni baştan yazmamız gerekirdi.
Örneklere bakalım:
Dağsal (“dağda düzlük yer”) halk ağızlarında yaygın bir kelime; yazılı dile de geçmiş. Tıpkı kumsal gibi bileşik isim: dağ salı.
Yensel: sadece Afyon ağzında kaydedilmiş. Afyon’da kaç kişinin bildiği veya kullandığı belli değil. Aynı şekilde **yiyimsel**, sadece Tokat’ın bir köyünde kaydedilmiş. Belli ki standart Türkçedeki +si ekinin bir varyantı (*yensi/*yeyimsi). Belki de saha elemanı yanlış duymuş.
Yersel: Yok. Sadece *yerselemek* (=örselemek) fiilinin varyantı olan *yersellemek* var. Bu fiilin kökü belirsiz. Yani *ör*- veya *yer*- köküne eklenerek belirli bir işlev ifade eden bir ek yok.
Ölümsel: Anadolu ağızlarına ilişkin en kapsamlı kaynak olan Derleme Sözlüğünde yok. Belli ki, ağızlarda çok yaygın olan *ölümsek* sözcüğünün herhangi bir idiolect’teki varyantı.
Tuvacanın morfolojisini bilmiyorum. Tuvacada böyle bir ek belki vardır, belki yoktur, bilmem. Ama olması da hiçbir şey ifade etmez. Türkiye Türkçesinde sadece yayvan kelimesinde rastlanan +van “ekine” istinaden Tuvacada yeni kelimeler üretmek ne kadar saçma ise, bu da o kadar saçma olur. ♠

64. Son cümleden ötürü çok alkış aldım ama korkarım alkışlayanların pek azı bunun iki yanı keskin bir bıçak olduğunu farketti. Geçmişi yok sayma huyu TC’ye mahsus değil; İslam geleneğinden aynen devralmışlar bence. Tarihi bir tek noktadan başlatmaya çalışırsan bu hatadan kurtulamazsın, başlangıcın ister Hicret olsun, ister Samsun’a basılan ayak. ♠

65. Son yıllarda Avrupa’daki Kürt ve Zazalar arasında Zerdüşt dinini ihya etmeye yönelik çalışmalar var. O alanda ciddi birikimi olan bir okurum bu cümleme şiddetle itiraz etti.
Ensest kelimesini incelerken eski İran dini Zerdüşt dininde akrabalar arası cinsel ilişkinin mubah ve farz olduğunu yazıyorsunuz. Size bu büyük "Türk yalanı"nı kim iletti ise kendisinden mutlaka kaynak göstermesini sizden rica ediyorum. (...) Islamin komunistler ve Aleviler uzerine uydurdugu "bunlar

analari ve bacilari ile yatar" yalanlarını biliyorsunuz... Galiba gunese ve atese saygi göstermekten korkan Muslumanlar simdi de İslamöncesi tarihlerini ve dillerini merak eden bazi kesimlerin önunu kapatmak icin bu yalani uydurdular...
Allahtan bu konuları biraz okumuşluğum var. Zerdüşt kutsal kitaplarından *Dênkart*'ın 72.20 ayetini hemen buldum. Mary Boyce'un Zerdüştiliğe ilişkin klasik kitabının sf. 254 ve devamında rahipler arasında kızkardeşle evlenme konusunu örneklerle tartıştığını belirttim. Walter Scheidel'in akraba evliliklerine ilişkin eserinde West, Spooner, Sidler, Bucci, Frye, Herrenschmidt ve Mitterauer'e istinaden konuyu incelediğini anlattım.
Gene de içten üzüldüm. Bu ülkede yüz seneden beri insanlara dinleri, inançları, kültürleri, kimlikleri üzerinden o kadar çok hakaret edilmiş ki kimsenin artık daha fazlasına tahammülü yok. Bırakın hakareti, şaka veya itiraz duymaya bile dayanamıyorlar. Çünkü yürekleri dövüle dövüle yara olmuş; yaklaştığında korkuyla kasılıyor. ♠

66. Bir okurum tartışmayı etnopsikolojik zemine kaydırmayı denemiş: Türkçede bu tip olumsuz duyguları karşılayan ve her birinin farklı tonları olan ne çok kelime var: Öfkelenmek, nefret etmek, iğrenmek, tiksinmek gibi ağır tonlar yanı sıra, kızmak, gücenmek, küsmek, darılmak, kırılmak, kırgın olmak, bozulmak, alınmak, gocun   mak diye uzayıp gidebilecek bir liste. Bu listeye argolar dahil değil (kıl olmak, kıl kapmak, tilt olmak, papaz olmak vs.). Bu bize özgü mü? Yani başka alanlarda olmadığı kadar olumsuz kişisel duygu ifade eden sözcüğün bulunması durumu? Hani buradan yola çıkarak zenofobiyi içselleştirmiş bir ulus olduğumuz söylenebilir mi?
Açtım Roget's Thesaurus'u döktürdüm:
Hate, abominate, detest, dislike, loathe, abhor, revolt from, recoil, execrate, despise, curse, bear a grudge, bear malice, be sullen, insult, denounce, be nauseated, find loathsome, be embittered, resent, be offended, take offence, take it ill, be indignant, take to heart, take amiss, get angry, get mad, get peeved, get sore, get in a pet, bridle, bristle, huff, pique, nettle, rankle... Bir de argoya girsek sonu gelmez... ♠

67. Hasan Celal Güzel'in hamaset ile cehalet arasındaki derin rabıtayı gözler önüne seren yazısı 22 Şubat'ta Radikal'de çıktı:

Efendim, 'Dünyanın en zengin dili hangisidir?' sorusuna, hiç tereddüt etmeden, göğsünüzü kabartarak 'Türkçedir' cevabını verebilirsiniz. (...) Türkçe, fonetik bakımdan da en âhenkli dildir. Ne Fransızca, ne de Farsça bu bakımdan Türkçe'yle boy ölçüşebilir. Orta Asya Türkçesi'ni bir sanatkâr zarafetiyle işleyen Osmanlı, İstanbul Türkçesi diyalektini dünyanın en güzel sesli dili hâline getirmiştir. (...) 19. asra kadar Türkçe, dünyanın önde gelen lingua frankası idi. Ancak sömürgecilik ve emperyalizm döneminde Fransızca ve İngilizce öne geçti. Hâlen, TDK'nın anadiller sıralamasına göre Türkçe; dünyanın, Çince, İngilizce, İspanyolca ve Hintçe'den ... sonra 5. en çok konuşulan dilidir. Yeni Türkiye Araştırma Merkezi'nin hesaplamalarına göre ise (...) Türkçe, İspanyolca ile birlikte en çok konuşulan 3. dil kategorisinde bulunmaktadır. ♠

68. Tahmin edileceği üzere birkaç yüz kişi mail yazıp Özbekçe, Türkmence, Kırgızca, Yakutça vesaireyi eklersen Türkçenin onyüzbinmilyar nüfusa ulaştığını hatırlattılar. Bazıları Amerikan emperyalizmi emrinde Türk Birliğini parçalamaya çalıştığımı anlamışlar, onu da haber verdiler. Hain emellerimde başarılı olmam halinde kendime "piyasa" bulacağımı müjdeleyenler de oldu. ♠

69. Çağdaş Türkçeye benden daha hakim kalemler hemen düzeltmişler: "Tripe" değil "tribe girmek"tir. Hatta ondan çıkan "tribal enfeksiyon" diye şahane bir laf var..."
Ekşi Sözlük hakkındaki görüşlerime de katılmamışlar:
"Ekşi Sözlük, yazık ki artık o övgülerine mazhar değil. Yeni entriler, eskileri gibi ne dil bakımından zeki ve yaratıcı ne de içerik bakımından doyurucu. Hanzolar ele geçirdi. Tek tük çıksa da arada, genel olarak bir sıradanlaşma ve yavanlaşma söz konusu." ♠

70. Sadık düzeltmenlerimden Onur Kiriş son 15 yılda globalleşen dünya mutfağından Türkçeye sızan lezzetleri saymış, bunları neden sözlüğüme almadım diye tarizde bulunmuş:
"İtalya'dan **risotto**, **borç** çorbası, **gazpaço**, dayanılmaz İspanyol **paella**, Japonya denilince akla gelen **suşi**, **hot dog**, sarmaşık gibi yayılan **noodle**, dürüm manasında **wrap**, Meksika lezzetleri **fajita** ve **burrito**, son

zamanlarda iyice yaygınlaşan bir Arap yemeği **maklube**, tadı nefis **strudel**, hemen hemen herkesin bildiği **şinitzel**, özellikle yazlık mekânlarda mutlaka satılan **waffle**, Dr. Oetker'in her markete soktuğu **krem brüle**, hemen her pastanede bulunabilen ve özellikle hanımların çok beğendiği **cheese cake**, **mortadella**, her cafenin mönüsünde rastlayabileceğimiz **tiramisu**, dana **carpaccio**, **ravioli**, **minestrone** çorbası, nohuttan yapılan hem de özellikle Hatay, Adana ve Mersin'de iyice yaygın **humus**.
Belki hepsi değil ama özellikle suşi, risotto, paella, hot dog, noodle, maklube, şinitzel, waffle, cheese cake, tiramisu ve humus kelimelerinin artık alınması zamanı sanki gelmiş gibi. Wrap, noodle, minestrone de yükselişteler."
Ayıptır söylemesi şnitsel, mortadela, tiramisu, raviyoli ve humus Sözlerin Soyağacı'nın ilk baskısından beri varlar. Ama suşi'yi atladığıma utandım doğrusu. ♠

71. Bir okurum Arapça ile İbranice arasında kurduğum tek yanlı ilişkiye itiraz etmiş:
Güneş Dil Teorisi gibi her Arapça kelimeyi bir yerden İbraniceye bağlama huyunuzu pek anlayamadım. Eğer iki ses benziyorsa demek ki o ötekinden almıştır mı oluyor? O zaman Amazon "ammauzun" diyenlere gülmeyelim. İki ses söyleyip ardından demek ki onlardan almışlar fetvasını veriyorsunuz. Düz mantık gibi...
Kısaca şöyle netleştirmeye çalıştım:
Arapça ile İbranice/Aramice arasında Sami kökünden gelen geniş bir ORTAK kelime hazinesi var. AYRICA İslam dinine ait terminolojinin neredeyse tamamının İbranice/Aramiceden alınmış olduğu gerçeği var.
"Dinleme" anlamındaki **semâ**^{c} besbelli Arapçada orijinal, yani alıntı filan değil. Ama İsmâil sözcüğünü Arapçadan türetmek imkânsız, bariz bir alıntı. Arapça olsa Esma^{c}ullah olurdu. (...)
Tarihte pek çok toplum dini terminolojiyi yabancı bir kültürden almayı tercih etmiş. Türkler Arapçadan, Avrupalılar Latinceden, Latinler önceleri Etrüskçe sonraları Yunancadan, Ermeniler Yunancadan, Yunanlılar muhtemelen eski Anadolu ve Girit dillerinden, Çinliler Hintçeden, Japonlar Çinceden vb. Yabancı dil olunca daha "kutsal" ve "uhrevi" bir tınısı oluyor herhalde. ♠

72. Birkaç kişi Lolita kavramının bu filmden belki 35 yıl önce popülerlik kazandığını hatırlattı. Kubrick’in harikulade Lolita’sını nasıl unutabilirim?
Nabokov’un romanınından ilk Lolita filmi 62'de çekildi. Stanley Kubrick çekmişti. Ciddi gerilim barındıran, insanı rahatsız eden çarpıcı bir filmdir. James Mason ve Shelly Winters oynamıştı. O film sayesinde hem dünyada hem Türkiye’de tanındı Lolita. Ben Lolita lafının bizde yaygın değil ama seyrek de olsa özellikle magazin dünyasında kullanıldığını hatırlıyorum. Mesela Ses ve Hayat mecmualarında büyük ihtimalle rastlanabilir Lolita'ya. Muhtemelen de şöyle geçmiştir: Türk Lolita'sı...
Los Angeles’ten yazan bir başka okurum 60'larda Lolita denince akla Hülya Koçyiğit'in kızkardeşi Nilüfer Koçyiğit'in geldiğini anımsattı. ♠

73. **Ma^{c}a^{c}âile**’yi unutmuşum. İki ayın, iki kısa bir uzun a, bir de fazladan hemze. ♠

74. Nezih Aytaçlar beni bana şikâyet etmiş:
“İçki masası başında" üretilmiş kelimeler üzerine yazdıklarınız moral bozucu. Tamam, meramımızı anlatıyorsa hiçbir kelimeye karşı tutucu yaklaşmayalım, dil polisi olmayalım. Ama *özgür* sözcüğünün böyle uydurulduğunu bildiğimde sözcüğü her kullanışımda bunu uyduranların yukarıdan beni seyredip kıs kıs güldükleri vehmine kapılıyorum. Aynı şekilde tüm +sel/+sal ekli kelimeleri lugatımdam atmam mümkün değil (zaten siz de böyle birşey önermiyorsunuz), ama kullanırken huzursuz olmaya başlıyorum. *Ruhsal* durumum bozuluyor yani. ♠

75. Hatun/kadın sözcüğüne ilişkin söylediklerim hayret uyandırdı. Piyasada dolaşan diğer rivayetleri aktaranlar oldu:
Kadın kelimesinin (...) katmak masdarından geldiği ve erkeğe katılan manasında olduğu de rivayet ediliyor. Zannımca Sadri Maksudi'nin Türk Tarihi ve Hukuk kitabında görmüştüm. Malum dişinin erkeğe katılması kullanılan bir kelimedir.
Katılmadım:

Kadın (...) yüzyıllar boyunca sadece "kraliçe, hükümdar eşi" anlamında kullanılan bir kelimedir. Türkçe avrat kelimesinin yerine geçmesi 18. bilemedin 17. yüzyıl olmalı. Hükümdar eşine "katık" gibisinden bir isim verilmiş olacağını hiç sanmam.
“Büyük Türkçe Sözlükte *hatun* sözcüğünün köken olarak Türkçe olduğu söyleniyor. Siz bu sözcüğün kökenini etimolojik olarak ikna edici bir biçimde açıkladınız. Acaba TDK den herhangi bir eleştiri aldınız mı ve siz bu sözcük hakkında onları uyardınız mı?” diye soran saf yürekli bir okuruma da hayret ettim:
TDK arayıp fikir bildirecek? Daha neler! Adamlar Devlet, hiç Devlet vatandaşla oturup tartışır mı? Nerede görülmüş? Türkçe diyorlarsa Türkçedir. En iyi ihtimalle yirmi yıl sonra çaktırmadan düzeltiverirler, sonra da "biz demiştik" derler. ♠

76. Burada fena çuvallamışım. Yaklaşık elli kişi yazıp hatırlattı ki Kur’anda Azrail adı geçmez. Öğrenmiş oldum, sevindim. Ayrıca sürekli ahkâm kesen bir yazarın yanıldığını görme keyfini okurlarıma tattırdığım için bir kat daha sevindim.
Esas iddiam sanırım Azrail’in Kabbala kaynaklı olması meselesi idi. Birkaç gün sonra bu konuya bir daha değinme fırsatı buldum:
Geçen gün acaba Azrail adı İslam geleneğine Yahudilikten geçmiş olabilir mi diye bir soru attım ortaya. Değerli bir okurum şu bilgileri verdi: “Ne Kur'an'da ve ne de hadislerde Azrâil kelimesi geçiyor. Melekülmevt (ölüm meleği) diye bahsediliyor. Ancak sahabe devrinde müslüman olmuş Vehb bin Münebbih ve Kâb bin Züheyr gibi Yahudi asıllı müelliflerin İsrailiyat diye bilinen ve İsrail oğullarından anlattıkları arasında bu isme rastlanıyor.”. ♠

77. Kutsal metinlere ilişkin ısrarlı değinmelerimden canı sıkılan bir okurum gayet içten, nazik ve etraflı bir mail yazıp bir öneride bulundu:
Kuran’ın ilahi bir kelam olmadığı yönündeki düşüncelerinizi Taraf’ın HerTaraf sayfasında ya da sizin uygun bulduğunuz herhangi bir dergide daha kapsamlı bir şekilde yazar mısınız? Biz de iddialarınızı detaylı olarak öğrenme fırsatına erişiriz. Belki bir tartışmaya kapı aralarsınız. Birileri de başka mahfillerde size karşı iddialar dile getirir. Biz de konuyu tam olarak

anlarız. Çünkü, böyle zaten küçük hacimli olan yazılarınızın son paragrafının son cümlesinde gerilla taktiğiyle yaptığınız vur-kaçlardan bir sonuç alınamayacak diye düşünüyorum.
Bu nazik okuruma aynı içtenlikle detaylı bir cevap yazma ihtiyacını duydum:
Din konusunda açık bir polemiğe girmeye şu aşamada niyetim yok. İki nedenle: 1) Türkiye'nin bugünkü gündeminde önceliği olduğunu sanmıyorum; dindarlardan önce mutaassıp milliyetçilerle mücadele etmenin önemine inanıyorum. 2) İmana karşı akılla mücadele etmenin imkânsız bir dava olduğu kanısındayım. Elmayla armut gibi bir şey, aynı dili konuşmuyoruz çünkü.
Buna karşılık bilinçli ve kararlı bir ateist olarak, ateizmin ifade özgürlüğünü savunmayı borç biliyorum. Belki sizin gibi, bu düşünceye alışık olmayan insanları ufak ufak darbelerle alıştırmayı da gerekli görüyorum. Yanlış anlamayın: maksat sizi ateizme ikna etmek değil, ama ateistlere de saygı göstermeniz gerektiğini öğretmek.
"Gerilla taktiğiyle" sorduğum sorular bence gayet makul ve güçlü sorulardır. Sizce Yahudiliğin batınî koluna ait bir kavram ve isim İslam geleneğine nasıl sızmış? Yunus peygamberin adı neden İbranice orijinaliyle değil Yunanca biçimiyle Kuran'a girmiş? İyi sorular değil mi? Birkaç kişiyi bile düşünmeye sevketse başarı sayılmaz mı? Belki bazı şeyleri daha iyi sorgulamayı öğrenirler, belki de iman çerçevesinde tutarlı bir cevap bulmayı başarırlar. Her iki halde de, düşünen ve bilen insandan zarar gelmez diye düşünüyorum. ♠

78. Mustafa Çakır adlı okurum Kayı boyunun adına ilişkin farklı bir etimoloji önermiş:
Kültürel vandal olarak Türke ve Türklüğe dair ne varsa amaçsızca tahrip etmeye çalışmakta ve kültür düşmanlığı yapmaktasın. Kayı Boyu geçmişte sizlere "kaydığı" için öfke ve nefret içerisindesin. Aslında bu duyguların yüzyıllarca "kayanlar" tarafından yönetilmenin verdiği aşağılık psikolojisinden olsa gerek. Benimki sadece bir tahmin. Seni anlamam imkansız; çünkü ben bir Türk'üm ve hiçbir zaman yönetilmedim. Yani senin anlıyacağın "kayılan" değil "kayan" ırktan oldum.
Nazik bir cevap yazdım; “seni anlamam imkânsız; çünkü ben bir Türk'üm” ifadesiyle Türklere haksızlık ettiğini, zira bugüne dek Türk olduğu halde

okuduğunu anlamaya muktedir birçok kişiyle tanıştığımı belirttim. ♠

79. Hüseyin Çınar Öztürk bu yazı çıktıktan sonra Georg Bossong'un "Der Name al-Andalus: Neue Überlegungen zu einem alten Problem" adlı makalesine dikkatimi çekti (in Restle & Zäfferer, eds. *Sounds and Systems: A Festschrift for Theo Vennemann*, Berlin 2002) . Bossong son derece titiz bir araştırmayla *al-Andalus* adının esasen bugünkü Tarifa kentinin bulunduğu yerdeki adanın adı olduğunu ortaya koymuş; yaygın kanının aksine Vandal adından değil, İspanya'nın Latin-öncesi bir dilinden, belki proto-Baskçadan geldiğini savunmuş.

Şapka çıkarmaktan başka çarem yok. Yazıyı baştan yazacak olsan Vandal > Andalus bağını kurmam, yahut "her yerde öyle derler ama siz hemen her şeye inanmayın" diye uyarırım. ♠

80. Bu yazıya en çok Kürt okurlarım tepki gösterdi, ama doğal olarak Ermeni çevrelerden de itirazlar geldi. Yerel ağızlardaki yüzlerce Ermenice kelimeyi hatırlattılar, Tietze ve Dankoff'un eserlerini andılar. Cevaben, yerel ağızla standart ulusal dil arasındaki farkı tekrar be tekrar vurgula mak zorunda kaldım:

Malatya yahut Bayburt ağızlarında Ermenice alıntıların sayısı yüzleri bulabilir. Belki x köyünde insanlar yarı yarıya Türkçe-Ermenice kırması bir dil konuşuyor olabilir. Ama bundan standart yazı dili hakkında bir sonuç çıkmaz ki?

Pezevenk'ten emin olmadığımı, *örnek* hakkında da on senede yüzon kişiyle tartıştıktan sonra artık üstüme fenalıklar geldiğini birkaç kişiye belirtmek zorunda kaldım. ♠

81. Denis Ojalvo İbranicemi düzeltmiş:

Yunan kelimesinin İbranice yazılışı yud-vav-nun veya yud-vav-vav-nun şeklindedir ve her iki durumda da **Yavan** olarak okunur. ♠

82. Caner Fidaner Yunan mı Yunanlı mı konusunu açmış, ki ezeli münazara konularından biridir. Cevabım:

Macarlı, Sırplı, Ulahlı... Osmanlı kullanımında mevcuttur, ama günümüzde ulus adına -lı eklenen başka örnek düşünemiyorum. Ama bu işlerde mantık aranmaz ki? Ahali arasında "Yunanlı" kullanılıyorsa bence zararı yok derim. "Yunan" isim olarak kullanıldığında biraz aşağılayıcı bir tınısı olduğundan ("Yunan geldi İzmir'i yaktı") Yunanlı diye bir türeve ihtiyaç doğmuş olabilir mi? ♠

83. Hulki Bey'in buradaki ifademe verdiği ölçüsüz tepki, *Hürriyet* gazetesinin birinci sayfasında yer aldı. Adıgeçen gazetenin alışılmış ikiyüzlü oportünizmini yansıtan haberi 11 Nisan 2009 sayısında okuyabilirsiniz. ♠

84. Nezih Aytaçlar demiş ki:
Yunanca χ harfini *x* ya da *kh* seklinde yazmak arasında kararsız kaldığınızı belirtmişsiniz. Adı geçen *khi* harfi. Evet, Yunan alfabesinde bu harf χ işaretiyle yazılıyor. Ama bu alfabede bir *ksi* harfi var ve başka bir işaretle gösteriliyor. Latin alfabesini kullanan tüm dillerde ise *x* işareti, Yunanca *ksi* harfini karşılıyor. Yani siz *láxôma* yazdığınızda, bunu Latin harfleri kullanan kime okutursanız, okuyan /laksoma/ şeklinde anlayacaktır. Sanıyorum sizin kafanızı karıştıran Yunan alfabesindeki χ ile Latin alfabesindeki x işaretlerinin benzerliği. Ama bunlar her iki alfabede farklı seslere tekabül ediyor.
Cevabım:
Problem sadece Yunanca ve Latince olsa dediğiniz doğru. Oysa Türkçe için birçok açıdan daha önemli olan Arapça, Farsça ve Kürdçe problemleri var. Haber yerine khabar mı yazsam daha iyi, xabar mı?
Arapçanın uluslararası transkripsiyon sisteminde x veya altı bröveli ḫ kullanılıyor; ama bröveli ḫ harfi çoğu bilgisayar fontunda yok, büyük sorun çıkarıyor.
Sonra dilbilim literatüründe kh ikilisi başka sesi ifade eder, sert nefesli /k/ sesidir. Hint dillerinin transkripsiyonunda öyle kullanılır, Hintavrupa dili araştırmalarında da öyle. Hani Hindistanda Sikh'ler var, asla Sih yahut Siχ diye söylenmiyor maalesef. ♠

85. Tarihçi bir dostum uyardı, "Türk milleti" kavramını ilk kez kullananlardan biri 1860'larda Cevdet Paşa imiş. "İslam milleti" kavramından "Türk milleti" kavramına geçiş bir bakıma modern Türk tarihinin kilit olayıdır. Cevdet Paşa (ve çömezi Ahmet Vefik Paşa) da bu kilit olayın kilit şahsiyetlerindendir. Zihinlerindeki referans neden ve nasıl kaymış? Çağdaş Türkiye tarihini sırf bunun tahlili üzerinden yazmak mümkün olmalı.
Millet kavramının içinin dış güçler tarafından “bilerek boşaltıldığını”, bunun “istihbarat servislerinin çok kullandıkları bir usul olduğunu” savunan bir okuruma şu cevabı verdim:
Bu görüşünüze katılmıyorum. İstihbarat servislerinin hiçbir ülkede ve hiçbir çağda bu denli şeytani planlar içinde olduklarına – olabildiklerine – inanmıyorum. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı İngiliz imparatorluğunun en ilginç, en takdire şayan özelliklerinden biri, toplumun en parlak zekâlarından bir kısmını istihbarat servislerine angaje edebilmiş olmalarıdır. Bunların birçoğunun kitaplarını, biyografilerini okuma fırsatını buldum. Bunu söylemek belki şaşırtıcı olacaktır ama, son derece DÜRÜST – gerçek, entelektüel anlamda, samimi düşüncelere sahip – insanlar oldukları kanısına vardım.
Gerçek zekâya sahip insanların "kavramların içini boşaltmak" gibi, beyinsizlikle eşdeğer işlere girişeceklerine – girişebileceklerine – ihtimal vermiyorum. Kavramların içini boşaltmak, cahillere ve aptallara has bir eylemdir. Üniversitede çok değer verdiğim bir hocam kulağıma küpe etmişti, "tarihte cehaletin rolünü asla küçümseme" diye.
Ekleyeyim: İstiklal Marşı’nda da “Türk” tabiri geçmez. Arnavut kökenli olan Mehmet Akif “Türk milleti” demektense yurt dışına sürgün gitmeyi tercih etmiştir. ♠

86. Yavuz Renda “Açmışlar ortadan bir sayfa, nah size kelime demişler.” cümlesinde ima edilen eleştiriyi yadırgamış, sormuş:
“Kelime üretmenin bir yönetmeliği var da ona mı uymamışlar? Kelimeler eninde sonunda böyle uydurmalarla oluşmuyor mu? İngilizce'de uydurulan kelimeler şimdi bütün dünyada kullanılmıyor mu? Shakepeare'in uyurdurduğu kelimelere ne buyuralım?“
Şöyle cevap verdim:

Yaratıcılığa karşı olmam düşünülemez herhalde. "Nah size kelime" diyen kişi Shakespeare veya bizim bakkal olsaydı çok eğlenirdim muhakkak. İşin içindeki siyasi iktidar gösterisi, hatta terördür beni rahatsız eden. Bu gösteriye muhatap olanın "paşam sen çok içtin bu akşam, haydi yat" deme hakkı varsa sakınca yoktur; boyun eğme mecburiyeti varsa korkunç bir durumla karşı karşıyayız demektir.
Ekleyeyim: Shakespeare'in veya bizim bakkalın ürettiği kelimeleri insanlar hoşlandıkları için benimserler. Devlet reisinin bir siyasi terör çağında ürettiği kelimeleri benimseyenler ise ya korkmuştur, ya da – daha vahimi – başkalarını korkutmak hırsıyla hareket etmektedir. Korku ve sindirme kültürünün tüm topluma nasıl yayıldığını etüt etmek isteyenler, Dil Devriminden daha iyi malzeme bulamazlar. ♠

87. Almanya'da sosyal pedagog olan Ergin Bey bu yazımdan çok mutlu olmuş:
"Hay dilinizle, kaleminizle, beyninizle çok yaşayın emi. Hah şöyle. Artık diyordum ne yapılsa kâr etmez bu milliyetçiliğe... Azdılar iyice... Ama dinsizin hakkından imansız gelirmiş. Oh be :))) Kayı mı dediniz, yani dönmelerden... Ay hiç güleceğim yoktu... Çok yaşayın Sevan Bey... Elinize, gözlerinize, beyninize sağlık..."
Buna karşılık Mehmet Maksudoğlu beni bir kez daha düşünmeye davet etmiş: "Kayı neden *katı* 'güçlü kuvvetli'den gelmesin? T/Y dönüşmesi yok mudur?"
Biraz edepsizce cevap vermişim maalesef:
Kayı'nın katı'dan gelmesi mümkün değil. D > Y dönüşmesi vardır ama T > Y diye bir şey yok. Ayrıca Türkiye Türkçesinde mevcut olan katığ'ın bir de kayığ şeklinde varyantı neden olsun ki?
Hem *Katı* ("güçlü" değil "sert" demek) diye aşiret adı olur mu? Meğer ki hepsi kronik priapizmden mustarip olsunlar! ♠

88. Rehber Arzu Tutuk Torosların gözelerini anlatmış:
"Güneybatı Anadolu'da çokca yürümüş bir rehberim. Grupla birlikte yapılan yürüyüşün bir su kaynağında bitmesi veya öğle yemeğinde pikniğin su başında yapılması herkes için unutulmaz bir tecrübe olur, hele sıcak yaz günlerinde.

Suyun nerede olduğunu da en iyi oranın köylüleri bilir. Rota çıkarırken bizi hep “suyun gözüne” götürürlerdi. Burası suyun ilk çıktığı, yerden kaynadığı noktadır.

Yani Toroslar’da yerlisinin kullandığı ve benim de bolca duyduğum bir kelime idi.” ♠

89. Birkaç okurum aynı paralelizmin Kürtçe ve Zazacada da aynen mevcut olduğunu belirttiler. Kürtçe (Kurmanci) **çav** = göz ve **çavî** = göze. Zazacada ise **çim** = göz ve **çime** = göze.
Bu dilleri hiç bilmememin ne kadar büyük eksiklik olduğunu bu vesileyle bir kez daha anma fırsatını buldum. Kürtçe sözlük masamda duruyor gerçi ama, düşünün, Zazaca bir sözlüğüm bile yok! ♠

90. 15 Mart 2009, *Hürriyet*. Bir tanıdığım yazıp sormuş, ondan haberdar oldum. Yoksa Hürriyet okumak gibi bir alışkanlığım yok. Çirkef çirkefi davet eder, ruhum kirlenir diye korkarım. ♠

91. Bir okurum ciddi bir akademik yayında karşısına çıkan şu ibareye dikkatimi çekmiş:
“Kırgızca‘da ‘tutuşmak, yanmak‘ için *tam*- fiilini bulmamiz, bizim bugüne kadar yapilmis çalismalarda **tamu** ‘cehennem‘ için söylenen ‘Sogdçadan alinti kelime‘ açiklamasini soru isareti ile karsilamamiza neden olmustur. (...) Bize göre Eski Türkçedeki *tamu* kelimesinin dile girisinde ilk etken Sogdçadaki *tmw* olabilir; fakat ayni kelimenin Karahanli dönemiyle beraber *tamug* seklini almasi, Kirgizcada geçen *tam*- fiili ile ilgili olabilir. *Tam*- Türk dilinde çok kullanilan isimden fiil yapma eki +*(u)g* ile ‘tutusan, yanan sey, ates‘ ve oradan ‘cehennem‘ anlami kazanmis olmalidir.”
Cevabım keskin:
Eski Asya Türkçesinde +*(u)g* diye bir ekin varlığından haberdar değilim. Benim bildiğim +*(ı)g* eki vardır. Küçük ses uyumu 17. yüzyıldan önce keşfedilmediğinden dolayı sözü edilen türev olsa olsa **tamıg* olur, *tamug* olmaz. *Tamug* eğer Türkçe bir fiil kökünden türeyecekse **tamu*- fiilini aramak gerekir. ♠

92. Eski Türkçe yazıtlar hakkında değerli çalışmaları olan ve başarılı bir sözlük hazırlayan Hatice Şirin User bu cümleme itiraz etti. En eski Türkçe yazıtların zannettiğim gibi üç beş tane değil, son bulunanlarla birlikte tam 184 tane olduğunu hatırlattı. “184 yazıt Taraf gazetesinin bir sayfasını doldurur mu?” mealinde biraz laubalice yazdığım ilk cevaba da haklı olarak üzüldü.
İkinci cevabımı daha içten bir dille yazdım:
Hayatının çeşitli dönemlerinde Moğolca, Akatça, Avesta dili, Eski Habeşçe, Eski Türkçe vs.ye ilgi duymuş bir adam "184 yazıt kaç sütun santim eder" diye sorarsa herhalde tahmin ettiğiniz ve üzerinize alındığınız şekilde bir aşağılama kastetmiş olamaz, değil mi? Yani tamam bazen çelişkiye düşerim de o kadar değil artık!
Bana çok basit gelen bir gerçek var ortada. Modern Türkçe (ki buna insert etmek ve klozet kapağı da dahil, hilaliahmer ile sürç-i lisan da dahil), eskisiyle kıyaslanamayacak kadar zengin, ilginç, gelişmiş bir dil. Acayip bir eğitim sisteminin beyin hasarına uğrattığı bir kuşak ise "ah Özz Türkçe ne temiz ne güzel, kahrolası emperyalistler dilimizi bozdular" diye dövünmekle meşgul. Benim derdim bu arkadaşları gerekirse şok tedavisiyle komadan uyandırmaya çalışmak. BU BAĞLAMDA bakarsanız 184 yazıt mı, günde elli gazetede beş milyon matbu kelime mi karşılaştırması sanki anlam taşıyor gibi.
Yoksa merak etmeyin, antika ve marjinal dilleri küçümsemek kim, ben kim... ♠

93. Bir okurum Seleukos’un anası Laodíke onuruna adlandırılan **Laodíkia**’ları es geçmeme hayret etmiş. Haklıdır. En ünlüsü Suriye’deki Lazkiye/Latakia. Samsun’un ilçesi Ladik ile Denizli yakınında son yıllarda heyecan verici kazılara sahne olan Laodíkia da onlardan olmalı sanırım. ♠

94. Fırat konusunda bu yazıdan üç dört yıl önce *Ankara’nın Doğusundaki Türkiye* kitabımda yazdıklarım da ilginizi çekebilir belki:
Kemah'tan Carablus'a kadar Fırat, muhteşem bir boğazın içinden akıyor: Anadolu kütlesini boydan boya kesen derin bir yarık. Aynı zamanda tarihi bir sınır: ikibin küsur yıldan beri, tarafları değişse de yeri pek değişmeyen bir medeniyet ve dil ayracı.
Rum Ülkesinin sonu

MÖ 1. yüzyıldan MS 240'lara dek Fırat Roma egemenliğinin doğudaki sınırı olmuş. Daha sonra imparatorluk bir ara Dicle'ye kadar dayanmışsa da, Fırat'ın ötesinde hiçbir zaman tam tutunamamış. İki nehir arasındaki ülkeler İran'la sonsuz bir çekişme konusu olarak kalmış.
Bin küsur yıl boyunca Fırat Yunan dilinin de doğu sınırı olmuş. İskender fetihlerini izleyen devirde Yunanca çeşitli eski Anadolu dillerini eritip, Fırat'ın batısındaki ülkelerin ortak konuşma dili olmayı başarmış. Fırat'ın doğusunda ise – imparatorluk memurları ile onlara özenen bir miktar kentli seçkin dışında – Yunanca konuşan olmamış. Urfa'da Rum egemenliği altında 3. yüzyıldan itibaren gelişen büyük kültürel etkinliğin dili Rumca değil Süryanice. 7. yüzyıldaki Arap istilası arefesinde Malatya'nın dili Rumca, ama nehrin karşı yakasındaki Harput ve Dersim'de Ermenice hakim.
Yarım Elma
Anadolu'yu fetheden Türkler de fetihten kısa bir süre sonra Fırat ekseninde ayrışmaya yüz tutmuşlar. 14. yüzyıla doğru belirginleşen iki edebi lehçeden Doğu Anadolu Türkçesi ('men virürem') zamanla Azericeyi, Batı Anadolu Türkçesi ('ben verirem') Türkiye Türkçesini doğurmuş. Siyasi yapılanma dille atbaşı gitmiş. 15. yüzyılda Fırat'ın batısındaki Türk beyliklerini Osmanlı yutarken, doğusundakiler de Akkoyunlu'nun egemenliği altında derlenir gibi olmuşlar. Daha sonraki dini kargaşada Akkoyunlu devleti çökünce, Osmanlı gücü Fırat'ı aşıp başıboş kalan Doğu'yu zapturapt altına almış.
Ama Osmanlı devletinin standart yönetim yapısı Fırat'ın ötesinde kök tutmamış. Batıda geçerli olan vilayet ve tımar düzeni yerine Osmanlı devleti Doğu'yu yarı-bağımsız beylikler, babadan oğula geçen ocaklıklar vasıtasıyla yönetmiş. 19. yüzyılda bu düzeni bozup merkezi yönetimi kurmaya teşebbüs ettiğinde zincirleme felaketlerle karşılaşmış.
Daha ilginci: Fırat'ın doğusunda Türkçe konuşan kimse kalmamış. 1071'den beri aralıksız Türklerce yönetilen bu bölgede, bugün Türkçenin anadil olarak hayatiyetini sürdürdüğü alan Erzurum'dan Kars ve Ahıska'ya, öbür yandan Nahçevan ve Tebriz'e uzanan dar bir koridordan ibaret. Buna karşılık Diyarbakır, Mardin, Muş veya Van'da – devlet memurları ile onlara özenen bir miktar kentli seçkin dışında – özel yaşamında Türkçe konuşan pek yok. ♠

95. Burada biraz işin kolayına kaçmışım. Saydığım fiillerin çoğu gerçekten /n/ sesiyle bitiyor. Üç dört tanesi ise Eski Türkçede apayrı bir ses sayılan, eski yazıda sağır kef isimli ayrı bir harfle gösterilen, bazı Anadolu ağızlarında halâ ayrı telaffuz edilen art damak burunsulu /ŋ/ sesini içeriyor. Buna işaret eden bir okuruma şöyle yazdım:
Bildiğim kadarıyla sadece *anmak*, *sinmek* ve *yenmek* sağır kef ile yazılır, *onmak* her iki türlü yazılır. Diğerlerinin hepsi normal n'dir.
Art damak burunsulu ile biten basit fiiller benim için muammadır. Bu sesle biten ad ve sıfatların hemen hepsini +n+ğ olarak analiz edebiliyorum. Ama fiillerde sanki /ŋ/ müstakil bir fonem gibi duruyor. Eğer biçimsel bir işlevi varsa o işlev belirsiz. Yazıda bu ayrımlara da dikkati çekmeyi düşündüm, ama fazla karışık olacağı için vazgeçtim. ♠

96. Halil Berktay buna itiraz etmiş, meraklı tarihçi sayısının daha fazla olduğunu söylemiş. Sanırım “onbeş” diye düzeltmem gerekiyor!
Osmanlı mutfağı hakkında enfes bir kitap yazan Mariana Yerasimos bu tarih meraklılarından biridir. O da mail atmış, beni Osmanlı hindilerinin tarihçesi konusunda bir dizi fantastik alıntıyla aydınlatmış.
Hindi tüketimiyle ilgili bulabildiğim en eski belge 17 Ocak 1715 tarihlidir. Söz konusu belge, Galata Sarayı’nın tamirattan sonra yeniden hizmete girmesi nedeniyle, Sultan III. Ahmed’in onuruna verilen ziyafetin harcamalar listesidir. Listede “Mâkiyân adet 160” ve “Mâkiyân-i Mısrî adet 15” kaydı yer alıyor. Kapadokya kökenli olan Babaannem – 1924’e dek yörede yaşamış çoğu Kapadokyalı Rum gibi – hindiye “kurka” ya da “misrî” derdi, o nedenle Mâkiyân-i Mısrî’nın anlamı konusunda hiç bir kuşkum yok. Ne yazık ki misrîden hindiye geçişle ilgili hiç bir bilgiye ulaşamadım.
Kitap çıktıktan sonra Mısır tavuğunu ve kebabını (!) Evliya Çelebi’de de buldum. Evliya, Belgrat’taki yiyecekleri anlatırken: “Ve Mısır tavuğu add etdikleri kırmızı hortum burunlu tavuk kebâbı” ndan söz eder. Yıl 1660. Evliya hindiye ayrıca Leh tavuğu da der. “Leh tavuğu” namıyla bilinen “meşhur fîl hortumu gibi sarkmış kırmızı et pâresi burnu” olan yaratık. Bu da Kırım-Bahçesaray’daki nimetlerdendir. Hindi, Kırım’a Orta Avrupa üzerinden gitmiş olabilir. Leh tavuğunu “Kallevine”de de anlatır. Ancak Kallevine’nin neresi olduğu belli değil. Dankoff’a göre Köln olabilir. Tabii Evliya oralara gittiyse?

“Hindi” ve “turkey” adlarının kökenine dair dehşetli bilgi, görüş, iddia yağdı: meğer ne popüler konuymuş! Bu arada Anadolu’nun çoğu yerinde hindiye “**mısır**” adı verildiği de hatırlatıldı.
Bu vesileyle Beç tavuğunun neden turkey fowl olduğunu öğrendim. Meğer bu hayvan Madagaskar'dan gelirmiş. Akdeniz'e Mısır limanları vasıtasıyla ulaşmış.
Mısır'a İngilizlerin Turkey demesi normal. İşin enteresanı Ege bölgesinde hindiye köylüler "mısır" der. Acaba Türkçede de (aynen İngilizlerde olduğu gibi) beç tavuğunun adı hindiye mi transfer edildi?
Diğer bir muamma: madem bu hayvan Mısır'dan geliyor, neden Türkçesi Beç (= Viyana) tavuğudur? ♠

97. Acaba İngilizce *crime* ile Arapça eşanlamlı *cürm* sözcüğünün alakası yok mudur diye desteksiz spekülasyon yapmış bir okurum. Üşenmeden cevap verdim:
Hintavrupa anadilinde **krei-* (iyiyi kötüden seçmek, elemek, yargılamak) kökünden Yunanca, Latince, Slavca, Germence ve Baltık dillerinde düzenli türevler mevcuttur. Sami dilleriyle bir alaka düşünülemez.
Arapça cürm sözcüğünün ana anlamı, enteresan bir şekilde, "birinin kemiğini kırmak" imiş. Eşdeğer İbranice ve Aramice kök olan g-r-m da kemik ve kemikle alakalı işlemleri ifade ediyor. ♠

98. *Çabalamak* fiili Türkçede rahat altıyüz senedir var; buna karşılık *çaba*, 1935 civarında uydurdukları Öztürkçe kelimelerdendir. Gerzekçe dememin sebebi şu: *Çabalamak* fiilinin gerçek kökü **çaba* değil, “vurmak, dövmek, şaplatmak” anlamına gelen *çapmak* fiili. Buna, sürekli ve zayıf hareket bildiren –ele– fiil ekini eklemişler, tepmekten tepelemek, kakmaktan kakalamak, gevmekten gevelemek gibi. ♠

99. Bu yazıdan bir gün sonra Taraf'ın HerTaraf sayfasında çıkan “Vatanı Kurtadı, Halifeyi Kovdu, Daha ne?” başlıklı yazımda aynı temayı devam ettirdim:
Devlet reisinin görüş ve emirlerini reddeden herkesi alçak, soysuz, vatansız ve gizli emel sahibi hain ilan eden zorbalık diline itiraz ediyoruz.

Bu dil, bir toplumu kuşaklar boyu düzelmemecesine hasta eder ve çürütür. Düşüncenin ve yaratıcılığın kaynaklarını kurutur, korkuyu ve ikiyüzlülüğü bir hayat tarzı haline getirir, en cahil ve zorba olanın her zaman zeytinyağı gibi üste çıkmasını meşrulaştırır.
Bu ülkeyi doksan yıldan beri kafası çalışan ve kahvehane muhabbeti dışında söyleyecek bir sözü olan herkese zindan eden bu dildir. Çağdaş dünyadan kopuk bir gariban gettoya mahkûm eden de bu dildir.
Cumhuriyet bu dili kurucusundan öğrendi. Ulu Önder'in 1920-21'den sonraki her demecine, her söylevine, her cümlesine bakın: baştan aşağı tehditnamedir. Büyük Nutk'un her sayfasını, Önder'le öyle ya da böyle görüş ayrılığına düşen kişilere yönelik kan dondurucu küfürler süsler. Herhangi bir konuda Reisicumhur'dan farklı düşünen HERKES satılmıştır, HEPSİ düşman ajanıdır, imha edilmesi gereken zararlı unsurdur; hiç değilse aptal ve zevzektir. Hem dürüst, vatansever ve az çok zekâ sahibi olacak, hem O'na kayıtsız şartsız itaat etmeyecek? Bu ihtimal, Nutuk sahibinin ve onun kurduğu Cumhuriyetin hayal sınırlarını zorlar.
De ki reisicumhurun her dediği doğruydu (ki değildi), sadece dili bozuktu. O dil gene büyük bir felakettir: kendi kendini çoğaltır, reisicumhur kadar parlak olmayan kişilerin elinde ölümcül bir silah olur. Bu zehirli gübre ile beslenen topraklarda Kılıç Ali'ler, Reşit Galip'ler, Recep Peker'ler yetişir. Çevik Bir'ler, Eruygur'lar, Tolon'lar, Büyükanıt'lar, ve henüz emekli olmamış olan niceleri yetişmeye devam eder.
Bir toplumun başına bundan daha büyük ne felaket gelebilir, bilmiyorum. Bu felaketi tüm anıları ve tüm sonuçlarıyla beraber memleket sathından silmeden hangi demokrasi nasıl kurulabilir, onu da bilmiyorum. ♠

100. Cengiz'in modern çağda kişi adı olarak zuhuru biraz daha eskiymiş. İki gün sonra düzelttim:
"Türkiye'de Cengiz ismi 1930'dan önce asla kişi adı olarak kullanılmaz" demiştim. Yanılmışım. Meğer Cengiz'i mezarından çıkaranlar bu tarihten bir yirmi yıl kadar önce İttihatçılarmış. Hatta Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın çocuğunun adı Cengiz'miş.
Eski Cengiz'in oğulları Bağdat'ı fethetmişti. Yeni Cengiz'in babası da Bağdat'ı kaybeden adam olarak tarihe geçtiğine göre, şık bir simetri doğrusu. ♠

101. Mustafa Balcı bilgisizliğime hayret etmiş:
Vehbi'yi bilemediniz mi? Sünbülzade Vehbi yahu! Hani şu "Azm-i hammam idelüm ..." diye başlayan şiirin şairi.
Hovardalık ederken Vehbi'yi ve kıyafetini çok iyi tanıyan bir zaptiye çavuşu tarafından söylenmiş bir söz imiş, Vehbi telaşla pencereden kaçarken kerrakesini yosmanın odasında unutmuş, zaptiye çavuşu içeride erkek yerine bir erkek giysisi bulup tanıyınca "anlaşıldı Vehbi'nin kerrrakesi" demiş. Bilmem yalan veya sahih! ♠

102. Caracalla mevzuunda Hüseyin Çınar Öztürk sözünü esirgememiş:
Abi, Suriye cübbesi nereden çıktı? Caracalla evet tabii Arap ve Fenike (Kartacalı daha doğrusu) kökenli ama, cübbenin kendisinin kökeni Galya. "Carraca" nereden çıktı bilmiyorum, hafif işkembe çorbası kokusu geliyor; zira Gal kökenli bu cübbenin adı her zaman Latince'de caracalla. (...) Caracalla'nın cübbenin eteklerini ayak bileklerine kadar uzattığı biliniyor. Sonradan popüler olan bu versiyonun aslında dizin çok da altına inmeyen Gal caracalla'sından farkını vurgulamak için buna "caracallae Antonianae" demişler.
Bunun temel kaynağı Aurelius Victor (Epitome de Caesaribus, 21). Caracalla hakkında da tonla referans var ama, şimdi kütüphaneye gitmeye halim yok, aslını istersen.
Daha sonra bu cübbeye bir de kukuleta eklenmiş, ruhban sınıfı kıyafeti olmuş, hristiyanlıkta da devam etmiş aynen. Halen sikindirik korku filmlerinde görülen kukuletalı cübbeli mistik adamlar ve cübbeli oraklı Azrail ikonografisini Galya'dan getirdiği cübbeyi popülerleştirip tüm Roma'ya yayan bu Arap çocuğuna borçluyuz. Ana dili neydi acaba hazretin?
İki gün sonra köşemde bunları anlatıp vicdan muhasebesi yaptım: “Suriye cübbesi”ni nereden bulmuşuz diye baktım. Eyvah, Nişanyan Sözlüğü’nden bakmışım, oraya da 24 Kasım 2005’te entry girmişim, ama kaynak? Meçhul! İşkembe çorbasına bayılırım gerçi ama bu kadar da olmaz ki? ♠

103. Karıştırmışım, bu beste III Selim’in, hüseynî makamında. Aklımda olan Zekâi Dede’nin Hisarbuselik bestesiydi, “Yar olmayacak cam-ı safayı çekemez dil”. Peymane ile cam yüzünden beynim kısa devre yapmış herhalde.
Otuzbeş yıl önce üniversite için Amerika’ya ilk giderken yanımda bu ikisinin kasetini götürmüştüm, bir de Gustav Leonhard’dan Bach’ın Die Kust der Fuge’sini. Bu kadar iyi bildiğim bir şeyi nasıl yanlış yazarım? Doğrusu yaşlanıyor muyum diye dehşete düştüm. ♠

104. Serkan Soner fevkalade zarif bir mektupla Arapça gramerdeki hatama işaret etmiş:

Arapçada ef^{c}al veznindeki sıfat-ı müşebbehe ile gene ef^{c}al veznindeki ism-i tafdil beyninde tefrik yapmamak galat-ı meşhurdandır.

Ekber-kübra (ef^{c}al-fu^{c}lâ) ism-i tafdil olarak daha büyük, en büyük anlamlarını ilham eder (comparative). Ancak renkleri, zahiri kusur, noksan ve ayıpları bildiren sıfat-ı müşebbeheler gene müzekker olan yerlerde ef^{c}al vezninde, müennes olan yerlerde fa^{c}lâ vezninde [kullanılırlar].
Yani Türkçesi, zehra, hamra, beyza, sevda hakkında söylediğim doğru; ama kübra dişil sıfat olmakla beraber, gramer açısından apayrı yapıda.
Vaktiyle öğrenmiştik tabii, otuz küsur yıl geçmiş. ♠

105. Alper Altaş Malta’nın taşları hakkında aydınlatıcı bir mektup yazmış:
1997 yılında, 5 aya yakın bir süre Malta Adası'nda bulundum. Malta Taşı denilen oluşum adanın neredeyse yarısını kaplıyor. Dediğiniz gibi yumuşak, işlenmeye elverişli bir kaya. Adada o yıllarda binaların yapımı için yoğun olarak kullanılıyordu. O dönem konuştuğum insanlar, taşın Malta'nın aşırı sıcak ikliminde, sıcak havayı nispeten perdeleyerek iç mekanlarda serinlik yarattığını söylüyorlardı ki kendi deneyimlerimle de sabittir. Ayrıca dış sıva olarak süt kullanıldığını ve uygulamanın binalar üzerinde kendine has bir renk yarattığını biliyorum.
Ayrıca muhtemel isim kaynakları açısından İstanbul’un Malta semtini hatırlatanlar da oldu. ♠

106. Ne kadar net yazdığımı zannetsem de galiba okurların büyük kısmı bu yazıyı yanlış anladı. “Kağan’ın kohen’den geldiğini” yahut “Türklerin Yahudi kökenli olduğunu” savunduğum için beni göklere çıkaranlar ve yedi ceddime sövenler oldu.
Sonunda sabrım taştı, birine sertçe bir cevap yazdım:
Kağan'in kohen'den geldiğini mi iddia etmişim? Siz okuduğunuzu anlayabiliyor musunuz allahaşkına?
Hayal ve hezeyan üzerinden Türklere tarih uydurmaya çalışanlarla alay etmek ayrı şey, Türklere hayal ve hezeyan üzerinden BAŞKA tarih uydurmak ayrı şey. İkisinin farkını göremiyor musunuz?
İki kelime benzemiş diye Azteklerin, Etrüsklerin, Hititlerin, Sümerlerin Türk olduğunu iddia eden yeterince geri zekâlı var piyasada. İki kelime benzemiş diye Türklerin Yahudi olduğunu iddia edecek kadar ahmak biri izlenimi mi veriyorum size? Yalçın Küçük’le mi karıştırdınız yoksa? ♠

107. Hüseyin Çınar Öztürk acımasızca hamle etmiş:
Kaçak dövüşmüşsünüz bir miktar, değil mi? Bütün Byblos-Bible grubu doğru elbette; Cübeyl-Gbl-Gubla kısmı da çok güzel, ne kadar şahane. Akatça ve İbranice de örnek verilir hatta.
Ama dananın kuyruğu, elbette Gubla - Byblos dönüşümünde kopuyor. Bunu – bildiğim kadarıyla – henüz kimse tatmin edici şekilde açıklayamadı. Semitik /g/ - Yunanca /b/ dönüşümü diye bir şey başkaca da görülmüş değil. Yani, "zincirin her halkası kendi içinde tutarlı ve net" kısmı bayağı bildiğin manyel. Her halka kendi içinde tutarlı ve net, tamam da, ortada zincir yok, bağımsız halkalar söz konusu gibi görünüyor.
Birkaç saat sonra eklemiş:
Ha, elbette neredeyse bütün popüler ve/veya eski etimolojiler Byblos'un Gubla'dan geldiğini, kentin adının sonradan papirüs anlamını da kazandığını söylüyorlar, orası doğru. Halbuki akademide yok böyle bir konsensüs kesinlikle.
Homeros'ta [*byblínos* sözcüğünün] erken kullanımı ve g > b dönüşümünün açıklanması mümkün olmayan kuralsızlığı koca koca kayalar gibi kafamıza düşer. ♠

108. Arapçaya vakıf olan birkaç okurum bu cümlemi kuşkuyla karşıladılar; sözcük kökünün w-q-y değil t-q-y olduğunu belirttiler. Biraz daha araştırınca görüldü ki yeni değil bin küsur yıllık tartışmaymış. Lane sözlüğü I.309-310'da Zemahşeri, İbni Berrî, El Asma'î, Seyyid Murtaza ve diğerlerine atıfla konuyu didik didik etmiş, lehte ve aleyhte bir ton argüman sıralamış. "Beni aşar" deyip havlu atmayı muvafık gördüm. ♠

109. Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün, TC'nin temelinde yatan ırkçı ve katliamcı zihniyeti veciz bir şekilde özetleyen sözleri şöyleydi (11 Kasım 2008, gazeteler):
Bugün eğer Ege`de Rumlar devam etseydi ve Türkiye`nin pek çok yerinde Ermeniler devam etseydi, bugün acaba aynı milli devlet olabilir miydi? Bu mübadelenin ne kadar önemli olduğunu size hangi kelimelerle anlatsam bilmiyorum, ama eski dengelere bakarsanız, bunun önemi çok açık ortaya çıkacaktır. Bugün dahi Güneydoğu`da verilen mücadelede bu nation building`de kendilerini mağdur sayanların katkısını, özellikle tehcir sebebiyle mağdur sayanların katkısını reddedemeyiz. ♠

110. Fazlaca katı formüle ettiğim bu iddiaya çok sayıda haklı veya haklımsı itiraz geldi. Hatay Erzin'den Ali Temiz yazmış:
Latinceden Türkçeye kelime geçmediğini iddia ediyorsunuz. Benim yaşadığım kasabada okuma yazması olmayan, bilemedin ilkokul mezunu yaşlı insanlardan **natırası bozuk** diye bir deyim duyuyorum. "Cibilliyetsiz, ahlâksız" anlamında kullanıyorlar. Buradaki *natıra* kelimesinin Latince *natura*'nın türkçede küçük ses uyumuna uydurulmuş şekli olduğunu düşünüyorum.
"19. yüzyılda standart Türkçe konuşma ve yazı diline giren İtalyanca *natura* veya Fransızca *nature* sözcüğüdür" diye cevap verdim. Ama detay bir yana, özünde haklı tabii. ♠

111. Birkaç okur bu yazı üzerine tekrar Kürtçeden Türkçeye geçen kelimeler tartışmasını açtılar. Kendimle çeliştiğimi savunan birine şöyle cevap yazdım.
Türkçenin modalarını oluşturan "kanaat önderleri" X dilini yaygın olarak biliyor mu? X dilini bilmeyi övünecek veya gösterişi yapılacak bir şey

olarak görüyor mu? Ya da X dilini hiç bilmese de o dili çağdaş medeniyetin nihai temsilcisi, herkesçe bilinen ve sevilen ürünlerin nihai sahibi olarak algılıyor mu? O zaman X dilinden Türkçeye kelime geçer. Yoksa geçmez, yahut ancak "mütevazı" kelimeler, komik kelimeler, sokak kelimeleri, köylü nine kelimeleri geçer.
Bugün İngilizceden Türkçeye kelime akımı nasıl oluyor düşünün. A) Modern dünyaya intibak etmiş okuryazar tayfası İngilizce bilmeyi adeta bir SINIFSAL ayrıcalık olarak benimsemiş, "İngilizce biliyorsan bizdensin yoksa öl cahil herif" tavrında; dolayısıyla İngilizce kelime bilmek ve kullanmak son derece "cool" sayılıyor. İtiraz edenler olsa da herkes aslında kabul ediyor ki İngilizce kullananlar "üstün", İngilizce bilmeyenler "aşağı"dır. B) Çağdaş medeniyetin öz hakiki dilinin İngilizce olduğuna dair mutlak bir inanç mevcut: şu nesnenin ÖZ adı email'dir, "elmek" dersen ancak tefsir olur, mealen geçerlidir, iğretidir. C) Topluma yağmur gibi yağan yeni nesne ve kavramların ezici çoğunluğu İngilizce ortamdan gelmektedir (yanısıra Japonya'dan suşi, Meksika'dan fajita da geliyor ama az).
Şimdi Türk dilinin herhangi bir aşamasında Kürtçe bilmek Türk dil elitleri arasında yaygın bir özellik olmuş mu? Bir prestij vesilesi sayılmış mı? Türk toplumunun önem verdiği herhangi bir medeniyet alanında Kürtler "medeniyetin asıl sahibi" olarak görülmüş mü? Kürt kökenli ürün ve kavramlar Türk toplumunu istila etmiş mi? Bu soruların cevabı maalesef hayır'dır. Kürtlerin bir dönem "üstün" sayıldığı tek alan medrese eğitimi idi; ama o alanın da ortak dili Kürtçe değil Arapçadır. Kürt kökenli ürün ve kavramlar? Aklıma berdel geliyor, haydi bir de peşmerge olsun, belki birkaç yemek adı ve giysi (poşi?) vardır. Son yıllarda Kürt müziği değer bulmaya başladı, oradan birkaç kelime geldi veya gelecektir. O kadar. ♠

112. Onur Uras kelimelerin yabancı dilde başka anlamlar kazanmasına farklı dillerden örnekler vermiş.
Kelimenin geldiği dildeki kullanımıyla gittiği dildeki kullanımı arasında nüans olması bir tek Türkçeye özgü değil ki. İngilizceye de bakarsanız, Fransızca **demander** soru sormak, İngilizcede talep etmek anlamına dönüşmüş (nasılsa İngilizcede soru sormaya tekabül eden **to ask** var). Yine Fransızca anı anlamına gelen **souvenir**, İngilizcede hediyelik eşya oluvermiş.(...)

İşin güzel tarafı, kelimelerin bir tek Türkçede değil bütün dünya dillerinde (kendilerini en saf sayan İzlandaca, Arapça, Yunanca olsun, sonradan "saflaştırılmış" Almanca, İbranice olsun) çok keyifli bir yolculuğu olmuş. Türkçe konuşan bizlerin şansı "değişmiş meğişmiş", Farsçasının da, Arapçasının da, Frenkçesinin de, Rumcasının da az cok anlıyoruz nereden geldiğini. ♠

113. **Cetate** Romence “surla çevrili kent” veya hisar demekmiş. Latincesi tabii **civitas** (ekli hali *civitatem* vb.), ki İtalyancada **città** veya **cività**, İspanyolcada **ciudad**, Fransızcada **cité**, İngilizcede de Fransızcadan gelme **city** olur. Hepsi “kent” demek. Ama aslını düşünürseniz, kastedilen şey “surla çevrili korunaklı yer”dir.
Romence Cetate (/çetatı/) Türkçede neden Çatana olmuş? Onu araştırmaya üşendim doğrusu. ♠

114. Kartoteks yok, ama TDK sözlüğünde 1988’den buyana **kartotek** var imiş, gözümden kaçmış.
Deniz Öğüt gayet etraflı bir maille kartotek’in doğru, kartoteks’in yanlış olduğunu savunmuş.
Evet, doğru, *kartoteks* imlası/söyleyişi çok yaygın, ama önerilen/doğru kabul edilen o değil de *kartotek,* ki sizin yazınızdan da görüldüğü gibi, özcüğün orijini de bizi oraya yöneltiyor. Belirli bir yaygınlık/ısrar noktasına gelirse *kartoteks* de resmileşebilir elbette ama bence şu anda o noktada değiliz. Özellikle sözcüğün halkın ilgilendiği bir sözcük değil, mürekkep yalamışlarca ve konunun ilgililerince kullanıldığı düşünülürse galat[-ı meşhur] sınırı dışında kalırız bence.
Cevap yazdım:
Zannederim bütün mevzu – hatta bu yazı dizisinin ana ekseni – “bence şu anda o noktada” mıyız değil miyiz etrafında dolanıyor. Klozeti, kıtıpiyosu, mendeburu, çatanayı, kelimeyi kabul ediyoruz. Menkul kelimesinin yeni kullanımına itiraz ediyoruz. Felsefik’e gülüyoruz. Tutarsızlık mı? Yoo, değil. Dilde yeni çıkan bir modanın hangi noktada “oturmuş” sayılacağına ilişkin değerlendirme farkı sadece.
İtiraf edeyim, ben yirmi küsur seneden beri bu nesneyi “kartoteks” diye bilirdim, “kartotek” hiç aklıma gelmemişti. Gugıl’dan bakıyorum,

halkımızın oyu da aynı yöndeymiş: kartoteks 25.000 küsur entry, kartotek 2.000 entry. Kartoteks kazanır. ♠

115. Holanda dilinde **asmolen** “kül değirmeni” demekmiş, İngilizce *ash mill* gibi. Özellikle krematoryumlarda yakılan cesetlerden arta kalan kemik parçalarını öğüttükleri tesise bu ad verilirmiş. Bir alakası olabilir mi, acaba sanayi külünden yapılan briket filan gibi mi diye yıllar önce bir maildeşimle fikir cambazlığı yapmıştık. Bu yazının yayımından sonra neler geldi neler, İngiliz Ashmolean firmasının adıdır diyen mi istersiniz, “assimilated stone” diye industrio-linguistik kavramlar öneren mi, sodyum karbonat molekülünden söz eden mi...
Oysa bu adın mantıklı bir kaynağı varsa tuğlanın hammaddesine veya imaline değil İŞLEVİNE ilişkin bir şey olmalı diye düşünmeliydim besbelli. Öyleymiş. İlhan Arı yazmış:
Geniş alanlara tavan yaparken düz döşeme yerine çok sayıda ince kirişler kullanmak, araları da boş tuğla ile doldurmak daha ekonomik olur. Asmolen ile hem bu boşluklar doldurulur hem de asmolen bu ince kirişlere kalıp görevi görür. Bu şekilde yapılan döşemeler **asma lento** tabir edilir.
Asmo-len, asma lentodan türetilmiş ticari bir marka imiş.
Lento Fransızca *linteau*’dan, İngilizcesi de *lintel:* kapı üzerine konan taş veya betonarme kiriş. ♠

116. Henry & Renée Kahane and Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Leiden & Urbana 1958. ♠

117. Ali Cevat Akkoyunlu hemen aydınlatmış:
“(...) grandiyle babafingo birlikte açılır, hatta kontra babafingoyla velena bile aynı zamanda hisa edilir. Tabiî bütün bunlar demir funda olduğunda yapılmaz, yoksa redansalar kopar.” ♠

118. Süryani bir okurum Süryanicede aynı kökten gelen kelimeleri saymış:
Bereket kelimesi Türkçede kullanıldığı şekilde zannımca Süryanice eş anlamlı **baraekh** (kutsama)’ dan geliyor. **Broko** ise diz çökme. ABD

başkanının **Barack** ismi de aynı kökenden. Süryanice evlenme merasiminin adı da **brokho** (kutsama) olup aynı kökenden gelme. Süryani kiliselerinde kâhinin kutsadığı ve kilise çıkışında küçük parçalara bölünüp dağıtılan ekmeğe de **borukhtho** (bereketlenmiş) deniyor.
Süryanice, Aramicenin MS 3. yüzyıldan itibaren Hıristiyan kültürü çerçevesinde gelişen ve Estrangelo alfabesiyle yazılan biçimidir. Tıpkı İbranicedeki gibi bu dilde de sert sessizlerin (*p*, *t*, *k*) kelime içinde ve sonunda peltekleşerek *ph*, *th*, *kh* halini aldığı görülüyor.
Türkçe bereket'in Süryaniceden değil Arapçadan alındığı muhakkaktır. Ama Arapça sözcüğün "kutsama" anlamında Süryaniceden veya bir başka Arami lehçesinden iktibas edildiğini söylemek herhalde yanlış olmaz. ♠

119. İktisatçı Prof. Sel Dibooğlu Antakya Arapçasından örnek vermiş: "Bereket" ile ilgili yazılı okuyunca aklıma çocukluğum geldi… Antakya'da Arapça konuşan köylerin bazılarında "oturmak" anlamında "bereke" kelimesi kullanılırdı ama bunun kökenini bilmiyordum. Yazınızı okuduktan sonra Arapça sözlüğe baktım, hakikaten bereke برك kelimesi sözlükte yok. Fakat düşündüğümde bizim köylerde bereke daha çok diz çöküp oturmak anlamında kullanılır. Daha da ilginci, bu köyler bence Süryani kökenli köyler ama Süryanice artık kaybolmuş. ♠

120. Türkçede bir değil iki ayrı **palavra** var. Fevzi Barış Çınar hatırlatmış: "Denizcilik terimi olarak palavra'nın "eskiden harp gemilerinde topların bulunduğu güverteye verilen ad" gibi bir anlamı var. Palavranın da topun da atılan bir şey olduğunu düşünürsek bir bağlantısı olabilir mi acaba?"
Mecburen oturup araştırdım, şu çıktı:
İtalyanca *ballauro* "eski gemilerde topların yerleştirildiği iki yandaki platform" < Latince *ballatorium* "yürüyüş yeri, gezme yeri." (Kahane & Tietze, The Lingua Franca in the Levant sf. 85).
Türkçesi *palavra* şeklinde 1563'ten itibaren kaydedilmiş. Rumcası *ballavro/balavri* ve *balatúro* diye geçiyor.
Yahudi İspanyolcasından 20. yüzyıl başlarında alınmış olan öteki palavrayla alakası olmadığı muhakkak. ♠

121. *Miraz* dergisi editörü İsmail Söylemez mail yazıp bilgi vermiş: “Zazaca'nın kuzey ağızlarında yaşamak *cuyaene*, güney ağızlarında ise *cuyayiş*. Ayrıca *cuy* “yaşam”, *bıcuy* “yaşa”, *bıcuyu* “yaşasın”, *cuendı* “diri, canlı”, *cuon* “genç”, *cona* “tay”.” ♠

122. ABD Başkanı Barack Obama Ermeni Soykırımını Anma Günü münasebetiyle 24 Nisan’da yayınladığı bildiride Türkiye’deki Ermeni toplumunun yokedilişini Ermenice **Medz Yeğern** deyimiyle nitelendirmiş, bu deyim Türk basını tarafından “Büyük Felaket” olarak Türkçeye çevrilmişti. ♠

123. “Kürtçede büyük kelimesinin karşılığı **mezin**’dir. Ve **-tir** derecelendirme eki geldiğinde **mezin-tir** (daha büyük). Çoğu yerde **mes-tir** şeklinde telaffuz edilir. **Mestir** ve **master** sizce akraba mıdırlar yoksa tesadüf ya da gayrımeşru bir münasebetle mi kan kardeş olmuşlardır?” diye sormuş bir okurum. Turnayı gözünden vurmuş.Magis-ter esasen ‘daha büyük’ demek, ‘sayın büyüğüm’ gibi bir anlam kazanmış. -ter Hintavrupa dillerinde en yaygın olan derecelendirme ekidir. Mesela Farsça **bed** > **bedter** (daha kötü).
Magister’in Eski Fransızcası (vurgusuz hecenin düşmesi kuralı uyarınca) **maistre**, modern Fransızcası (sert sessize bitişen s'nin düşüp şapka işaretine dönüşmesi kuralı uyarınca) **maître**. Eski Fransızcadan İngilizceye geçmiş biçim **master**. Eski Fransızcadan Almancaya geçmiş biçim **meister**. İtalyanca biçim **maestro**. İtalyancadan veya Orta Latinceden Yunancaya geçmiş biçim **mastori**.
Maîtresse (/metres/) tabiri ilk kez 17. yy'da kral 14. Louis'nin evlilik dışı eşi Madame de Montespan yüzünden popüler olmuş. Madam hazretleri “kraliçe” ünvanına sahip olmadığı için, kibarca “büyük hanımefendi” diye adlandırılmış. ♠

124. Fazla önemsemeden yazdığım bu iddiasız yazı üzerine Kelimebaz tarihinin en büyük fırtınalarından biri koptu. Yüzlerce, abartmıyorum, yüzlerce dinibütün okurum yazı yazarak deyimin aslının İslami tasavvufta Allah’ı ifade eden Hâyy ve Hû kelimelerinden geldiğini savundular. Hepsi son derece kibar bir dille yazdılar. Ama üsluplarından sanki gayrımüslim

birinin İslamiyete ait kabul ettikleri bir alana fazlaca burnunu sokmasından duydukları rahatsızlığı hissettim.
İkiyüz kişi üstüne gelince insan irkiliyor. Yazılarını genelde beğenen insanlar karşı gelince daha da ciddiye alıyorsun. Acaba haklı olabilirler mi diye enine boyuna aradım, ama ikna olmadım. Daha önemlisi, halk ağzındaki – üstelik hayli sinik mesajı olan – bir deyimin öyle ya da böyle yorumlanması insanlarda neden duygusal bir tepki doğurur, onu da anlayamadığımı farkettim.
13 Mayıs'ta ikinci bir yazıyla konunun üzerine gittim. Birkaç sayfa sonra okuyabilirsiniz. ♠

125. Dikkatsizce ifade edimiş bir genelleme. Öz Arapçada çift uzun seslinin ortaya çıkabileceği istisnai haller de var. Misal, kökün ilk harfi vav veya ye ise, ilk hecede kesre içeren vezinler çift uzun sesliye yol açar, wezn'den **mîzân**, waqf'tan **îqâf** gibi. Ama bunlar enderdir. Örneklerin çoğu (tâvûs, kâbûs, yâkût...) bilinen herhangi bir vezne uymaz. ♠

126. "+la eki az da olsa Türkçede var, tarla, yayla, kışla gibi," diye itiraz eden bir okuruma kısaca cevap yazmışım:
Tarığlağ = tarığ yeri
Yaylağ = yaz yeri
Kışlağ = kış yeri
Aylağ = ????
Hasip Bingöl ise Zazaca ile ilginç bir bağlantıya işaret etmiş:
Zazakî'de **renk** isimlerine gelen ve Türkçe'deki **-imsi** veya **-imtrak** (sarımsı, mavimsi, morumtrak gibi) eklerine tekabül eden bir ek var ki, tam da sizin verdiğiniz **ay-la** örneğine uyuyor: **Sure-la**: kırmızı-msı, **kesk-la**: yeşilimsi; **sipî-la**: beyaz-ımsı vb...
Sanatçı Metin-Kemal Kahraman'ın bir Albumünün ismi de "**Sure-la**"dır, "Kırmızımsı"... ♠

127. Taraf gazetesi kedi olalı bir kuş tutup büyük bir reklam almıştı. Kısa yazmamı rica ettiler. Bu yazı ondan. ♠

128. Mihrdâd’daki **Mihr** güneş olduğuna göre dâd armağan demek olmalı. Farnbâg’daki **bâg** Tanrı ise, o halde **Bağdad** acaba ‘Tanrı’nın armağanı’ mı demek?” diye sormuş Boğaziçi’nde okuyan bir genç arkadaşım. Boğaziçi Üniversitesine haybeye girilmiyor anlaşılan, doğru çıkarım! ♠

129. Bu yazı Türk basın tarihine Bilge Köyü Katliamı adıyla geçen olay üzerine yazılmıştı. Mardin’in bir köyünde aynı aileden 44 kişinin öldürülmesiyle sonuçlanan olay, Kürtler hakkında üstü kapalı veya kapalı olmayan ırkçı yorumlara vesile oldu. Olaylara her zaman daha farklı bir açıdan da bakılabileceğini hatırlatmak istedim. ♠

130. *Hoş geldin yâ şehr-i Ramazan*’daki **şehr** de var tabii. Şehr = yeni ayın belirmesi, görünür olması. Dolayısıyla, anlam genişlemesiyle, takvim süresi anlamında “ay”. Arapça, şöhret ve meşhur’la aynı kökten.
Yazıda buna da değinmeliydim. Atlamışım. ♠

131. İrani diller konusunda uzman olan Mesut Keskin hatama işaret ederken harikulade bilgiler vermiş.
Farsça üzerinden Türkçe'ye geçmiş **şehr** sözcüğünü sanıldığı gibi Farsça değil, Partça'dır.
Eski İrani /thr/ (Eski Hintçe /tr/) ünsüz kümesi Orta ve Yeni Farsça ve Kürtçede -/s/ye, Kuzeybatı İrani dillerde (Partça, Zazaca, Gorani) /hr/ye dönüşür. Örneğin:
Avestçe / Partça / Farsça
thraya / hrê / se / “3”
puthra/puhr/pus (OF), *pesar* (YF)/“oğul” (Farsça'daki “pour” soyadı da Partça'ya dayanır)
Türkçede *dehre, dahra* diye geçen “orak” anlamına gelen sözcük de Partça kökenli olmalı ki Farsça ve Kürtçede *dâs*, Zazacada ise *dariye* denir (muhtemelen **dehre*-'den). ♠

132. Bazı kaynaklarda Muhyî diye geçen Muhyîddin Abdal’ın internette dolaşan nefesi şöyle:
Zahid bizi tan eyleme/Hak ismin okur dilimiz Sakın efsane söyleme/Hazret’e varır yolumuz

Sayılmayız parmağ ile/Tükenmeyiz kırmağ ile Taşramızdan sormağ ile/Kimse bilmez ahvalimiz

Erenler yolun güderiz/Çekilip Hakk'a gideriz Gaza-yı ekber ederiz/ İmam Ali'dir ulumuz

Erenlerin çoktur yolu/Cümlesine dedik beli Gören bizi sanır deli/Usludan yeğdir delimiz

biz ha isek siz de ha'sınız siz hu iseniz biz de hu'yuz hayy'dan gelen, hu'ya gider

Son kıtanın çakma olduğunu görmek için alim olmak gerekmiyor. Vezni uymaz, kafiyesi uymaz, dili üslubu uymaz. En beteri, **dahı** bağlacının **de** halini alması ve ses uyumuna girmesi İstanbul lehçesinde 19. yüzyılın işidir, yani kıta Muhiddin Abdal zamanında yazılmış olamaz. Benim tahminim 2005-2008 rekoltesi olmalı. ♠

133. **Yahu** deyimi “ya rabb” anlamında **ya Hû** değil midir peki? Böyle soran birine ciddi bir cevap yazdıktan sonra kendimi tutamayarak ekledim: Amerikalılar da birbirlerini Hâyy diye selamlıyorlar malum, tasavvufa merak sardıklarından bu yana. ♠

134. Kelimenin doğru yazımı esoterik mi, ezoterik mi?” Soran birine şöyle demişim: Ezoterik daha makbul sanırım. Neden esoterik yazdım? Bu meret Franzıcada /ezoterik/ İngilizcede /esoterik/ okunur, ben de Fransız değil Anglo-Amerikan ekolüne yakınım ondan herhalde. İmlada tutarlılığı sevmiyorum, bir de o var tabii.. ♠

135. Fatih'in soytarısının kim olduğuna dair tahminler yağdı. Halbuki o cümleyi tırnak içine alıp Google'lasalar tık diye bulunur. Fatih kim? Sultan değil tabii, Altaylı. ♠

136. Gazetta İtalyancada /gatseta/ diye söylenir. /Pitsa/ diye söylenen pizza Türkçede pizza oluyorsa gazetta niye gazete olmasın?” diye sormuş Joshua Bear.

Cevap:

Karş. zappa > **çapa**, pezzetta > **peçete**, zinco > **çinko**, azalea > **açelya**, terrazza > **taraça**, mazza > **maça**, calzoni > **kalçın** vb. İtalyanca (ve Yunanca) /ts/ sesi Türkçede karşılığı olmadığı için DAİMA /ç/ olur.

Pizza Türkçeye İtalyancadan değil Amerikancadan gelmiştir. “Aslı” /pitsa/ değil /pizza/ olarak bilinir. Zonguldağın /z/siyle söylenmesinin nedeni odur.
Hilmi Taytak 7 Mayıs yazımdan bir alıntıyla pişti yapmış:
Buna karşılık İtalyanca dişil –a eki Türkçede çoğu zaman /e/ olur VEYA a/e varyasyonu gösterir. Misal: ... , **gazetta** > gazete, .. vs.
Ne diyeyim? “E demek ki çocuklar kadar bile bilmiyormuşum, heyhat,” diye suçu kabul ettim. ♠

137. Bu cümlem yüzünden ayılıp bayılanlar oldu. Üzgünüm ama ben bir sorun göremiyorum. 70 (pardon 71) yıl önce ölmüş mü? Ölmüş. Darbeci miymiş? Darbeciymiş. General miymiş? Generalmiş. Bazı Türkler kendisini çağdaş yaşamın son merhalesi sanıyor mu? Sanıyor. Türkiye dışında yaşayan ortalama bir “çağdaş” insan bu görüşü egzotik ve şaşırtıcı bulur mu? Bulur. Ee? ♠

138. Bu yazının, Çağdaş Yaşam Derneği kurucu ve yöneticisi Türkân Saylan’ın vefat ettiği güne denk gelmesi talihsiz oldu. Konuya ilişkin görüşümü soran bir tanıdığa derli toplu bir cevap yazma ihtiyacını duydum:
Bir ideal uğruna yılmadan mücadele eden herkese takdirden öte hayranlığım var. O ideal hiç katılmadığım, hatta aleyhine mücadele etme gereğine inandığım bir şey BİLE olsa. Uzun yıllar önce Peru'da Amazon cangılında çıplak kızılderili kabilelerine hastane ve okul götüren Katolik misyonerlere misafir olmuştum; geçen sene de Etiyopya ve Çad'da okul açan “Fethullahçı”larla tanıştım. Ben de Şirince'de Matematik Köyü'nü kurma mücadelesinde yer aldığım için, neler yaşayıp neler başardıklarını çok iyi anlama şansına sahibim.
Sn. Saylan'ın, belki Alman olan annesinden tevarüs ettiği itici ve dogmatik bir kişiliği olduğu izlenimine kapılmıştım. Buna karşılık büyük işler başaran insanların çoğu zaman antipatik ve dengesiz şahsiyetler olduğunun da farkındayım.
Saylan'ın “iyi niyetinden” şüphem yok. Ama temsil ettiği ideolojinin en klasik ve saf şekliyle Nazi ideolojisi olduğu kanısındayım. Bu düşünce tarzı, 1930-40'larda bu ülkede pek çok kişi tarafından bir tür saf hatta çocukça heyecanla benimsendi. İyiniyetli olduğundan kuşku duyulmayacak bir idealizmle Türk burjuvazisinin bir kısmı “kendini topluma adama” (ve bunun zorunlu tamamlayıcısı olarak, “toplum düşmanlarını tepeleme”)

ayinlerine katıldı. 1930-40'lara ait bu biraz hastalıklı idealizmin günümüzde sürdürülüş biçimini, özellikle Sn. Saylan bağlamında, daha ziyade psikolojik/ailevi faktörlerle açıklamak gerekir diye düşünüyorum.
Burada sözkonusu olan "eğitim"in Türk Milli Eğitim sistemi olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Bu sistemde "çağdaşlık" deyimiyle kastedilen şeyin, sabah öğlen ve akşam Atatürk, vatan, millet, ırk, kahramanlık vb. ögeleriyle bezenmiş bir tür tuhaf askeri ritüelin tekrarlanmasından ibaret olduğu ortadadır. Bu eğitimin ne anlamda "çağdaş" olduğunu anlamaktan acizim. Aksine, Türk toplumunun çağdaş dünya ile bütünleşmesinin önündeki en büyük engelin - hatta İslamiyetten fazla – bu eğitim sistemi olduğunu düşünüyorum.
Üç çocuğunu Türk Milli Eğitim Sistemine rehin vermek zorunda kalmış bir baba olarak, şahsen çocuklarıma bu tür bir "çağdaşlık" aşılamaya yeltenen kişi ve kurumları şahsi düşmanım olarak görme eğilimindeyim. ♠

139. Bir okurum konuyla ilgili olduğunu düşünerek Pir Sultan Abdal'ın bir dörtlüğünü iletmiş. Vallahi ben yazmadım, katılmıyorum da. Pir Sultan'ın fikri:
"Türk değil mi şu alemin eşeği/ Eşek değil belki itten aşağı/ Hararlara sığmaz olur taşağı/ Minnet üzerine düştüğü zaman" (Harar: büyük çuval). ♠

140. Ahmet Kuzik aydınlatmış:
"Yakamoz gece suyun (bu da "denizin" olmalı, meselâ küpteki suda yakamoz olmaz) yüzeyinde oluşan mehtap parıltısı değildir, mehtapla da alâkası yoktur. Planktonların ışımasıdır, denizin içinde meydana gelir. Gece yüzerken rastlanır, tarifsiz bir keyiftir. Yine geceleri kürek çekerken veya kayıklar kıyıya yakın geçerken de görülebilir." ♠

141. Arıtmancı = "CHP İzmir milletvekili Canan Arıtman tarzında". Bayan Arıtman 2008-2009 döneminde Türk ırkçılığının sözünü sakınmaz temsilcisi olarak sivrildi. ♠

142. Bu da Aristo, *asyndeton* (bağlaçsızlık) üzerine. Adıyla sanıyla tanımlanmış bir retorik (belagat) tekniğiymiş.Bağlaçsız kelime dizileri ve

belli kelime ve cümleciklerin sürekli tekrarı yazılı metinlerde haklı olarak hoş görülmez. Ama sözlü ifadede hatipler bunları serbestçe kullanırlar, çünkü dramatik etkisi vardır." Aristoteles, *Retorik*, III Aralık ♠

143. Batı Türkçesinde HİÇ bağlaç olmadığı şeklinde bir iddiam yok; sanırım yazımdaki ifade bu yönde yanlış yorumlanmaya müsait. Öte yandan, Türkçe bağlaçların sayı ve işlevce çok kısıtlı olduğu VE 14. yüzyıldan itibaren Türkçe yazı dilinde kullanılan bağlaçların %90 gibi bir oranının Arapça ve Farsçadan alıntı olduğu bence apaçık olmalı.
Eski (Ortaasya) Türkçesinde **erinç** , **azu**, **takı**, **ulayu**, **artukı**, **udu**, **yeme** gibi bağlaçların varolduğunu kanıtlama sevdasına düşen birkaç kişiye şöyle yazdım:
Saydığınız Eski Türkçe bağlaçların (takı/dahı hariç) hepsi Orta Asya Yazı Türkçesine mahsus olup Türkiye Türkçesinde hiç kullanılmamıştır.
Doğu Türkçesi Batı Türkçesinden yaklaşık beşyüz yıl önce yazıya döküldüğünden, yazı dilinin getirdiği bir dizi sentaks özelliğine (ve bu meyanda bazı bağlaçlara) kavuşmuş olması doğaldır. Bu özellikler Batı Türkçesinde mevcut değildir. Batı Türkçesinin yazıya geçiş aşamasında (13. yüzyılda) ve öncesinde Orta Asya Yazı Türkçesinden hiç etkilenmediğini varsayabiliriz. OAYT'de bulunan bağlaçların TTü yazı diline aktarılmamış olması da bunu gösterir. ♠

144. Zazaca hakkında yazdığım iki yazı, tahmin etmediğim yoğunlukta bir fırtınaya yol açtı. Kendini Zaza olarak tanıtan okurların birçoğu bana hak verirken, çok daha geniş bir Kürt çevresinde, ucu çok sık hakarete varan tepkilerle karşılaştım. Yaygın bir inanışa göre Zazaları Kurmancilerden ayırarak Kürt ulusunu bölmek TC rejiminin gizli politikalarından biriydi. Bu yazıları yazmakla ben de "Türk faşizminin" bilinçli ya da bilinçsiz ajanı olduğumu ortaya koymaktaydım.
Oysa ki söylediğimin çok masum bir şey olduğunu düşünüyorum: Zazaca ve Kurmanci, karşılıklı olarak anlaşmaya izin vermediklerine göre iki ayrı dil sayılmalıdır. Bu iki dili konuşan insanlar kendilerini tek millet sayabilir veya saymayabilir; kendi bilecekleri iştir, beni ilgilendirmez. Ama yarın "doğru Kürtçe budur, milli dilimizdir" deyip öbürünü müfredattan veya resmi kullanımdan silmeye kalkarlarsa doğrusu üzülürüm.

Yeterince düşünmediğim nokta şuydu: “Kürtçe” tabiri, Türk ve dünya kamuoyunda yaygınlıkla varsayıldığı üzere Kurmancî (ve Soranî) dilinin adı mıdır, yoksa bununla Zaza/Kırmanckî/Dmili dilinin ortak küme adı mıdır. Hatta, aşağıdaki mektubu yazan okurumun ima ettiği gibi, esas “Kürtçe” Zazaca olup öbürü çakma Kürtçe midir?
Zazacanın ayrı bir dil olmadığını iddia etmek körlüktür. Haklısınız. Yalnız şu var:
Zazaların asıl kitlesi (Dersim-Erzincan-Bingöl ve Muş) kendilerine, Kirmanç ve Kırd derler. Kürtler de kendilerine Kurmanç veya Kurd der.
Bir Zaza olan Seyid Rıza İngiliz kralına yazdığı mektupta ülkesine Kürdistan der.
Bugün dinci diye yutturulmaya çalışılan Şeyh Said isyanı, TBMM zabıtlarında Kürt isyanı diye geçer. Said de Zazadır. Kürt cemiyeti olan Xoybun üyesidir.
Konuştuğum tüm yaşlı Dersimliler 38 kırımından sonra Kürt kelimesini kullanmadıklarını söylerler. Öncesinde onlar kendilerine Kırd, Kurmançlara ise Kırdasi derlermiş. Kırdasi bir küçümseme sözcüğü “Kürtçük” diye çevirilebilir. Manası sahte Kürttür. Yani kendilerini gerçek Kürt sayıyorlar.
İlk Zazaca eser bir mevlittir. Başlığı ise Mevlid-i Kurdî’dir.
Zaza ismini bugün bizim Zaza saydığımız kitlenin çoğunluğu hakaret olarak kabul ederdi. Zazacı hareketten dolayı son 15 yıldır bir üst isim olarak benimsendi. Mesela Zazaca konuşan Dersimliler için kendilerine Zaza denmesi küfürdür. Onlar kendilerine Kirmanç derler. Zaza denince Sünniliği anlarlar.
Osmanlı bizim bugün Zaza dediğimiz aşiretlerin hepsini Ekrad şeklinde kayda geçirmiştir.
Evet Zazaca ayrı dildir ama Kürdi dillerden desek nasıl olur? Çünkü tarihsel bir yakınlık ve birlik var arada. İsimler, adlandırmalar benzer. Kırd, Kurd, Kirmanç, Kurmanç tesadüf mü acaba? Bu yakınlığın sebebi nedir? Eski devirlerde acaba Kürtlük bir dini inancın adı mıydı ki bu insanlar bu ad etrafında toplandılar? Bilmiyorum, mevzu çok çetrefil.
Hala neden önemli oranda bir Zaza kitlesi kendini Kürt sayıyor. Neden Diyarbakır, Bingöl ve Dersim Zazaları bir Kürt partisi olan DTP’yi tercih ediyorlar? ♠

145. Atina’dan yazan Dimitri Lalushi vahim bir dikkatsizliğime işaret etmiş. Körle yatan şaşı kalkar misali, insanın dili alışıyor.

“Hıristiyanlığın şehitleri Hz. İsa’nın ‘peygamberliği’ne değil mesihliğine tanıklık etmiştir... Peygamberlikle mesihlik arasındaki fark çok açık seçik bir farktır... Özellikle bu konu çoğunluğu Müslüman olan ve bu konularda pek de bilgi sahibi olma fırsatı bulamamış bir topluma hitap edildiğinde çok dikkat edilmesi gereken bir konudur...” ♠

146. Meğer yokmuş. Ya da kısmen varmış. Veya yokmuş ama var sanılırmış. Veya bir bakıma var bir bakıma yokmuş. Dil bilmemek kötü şey, bu tartışma da onu kanıtladı. Derhal Kürtçe ve Zazaca öğrenmeye karar verdim.

Serdar Demirtaş Kürtçede (Kurmancî’de yani) eril ve dişil olduğunu savunmuş:

Kürtçe de bir cisim ya erildir ya da dişildir (teybetiya mê û nêratiyê). Eğer eril ise tamlamalarda sonuna ê, hitaplarda o; dişil ise tamlamalarda a hitaplarda ise ê sesi gelir. Mesela Ahmetoğlu Mehmet Mehmedê Ahmed olur, hitap şekli de Memo’dur. Ama Kâzım kızı Meryem Meryema Kazim, hitap şekli Meryemê/Merê şeklinde olur.

Gul (dişi): gula sor, gulê Kevir (eril): kevirê zexm, keviro.

Hevala wê hat (kızın kız arkadaşı geldi) Hevala wî hat (erkeğin kız arkadaşı geldi) Hevalê wê hat (kızın erkek arkadaşı geldi) Hevalê wî hat (erkeğin erkek arkadaşı geldi)

Hasip Bingöl aksi görüşü dile getirmiş:

Zazacadaki söz konusu erillik-dişillik ile Kürtçe eril-dişil forma arasında o denli büyük bir fark var ki, bu meyanda kalkıp Kürtçe'de eril-dişil vardır diye iddiada bulunanlara gülmek gerekir. Bu bağlamda sizleri yanıltmışlar. Ben bu sizi yanıltan görüş sahipleriyle bir hayli tartıştığımı, ve dişil-erilden Kürtlerin kastettiği şey ile sizin yazınızda belirttiğiniz ve Zazacada mevcut eril-dişil hiç birbirine benzemiyor. Hatta aralarında fark vardır demek hataya sebep olur. Çünkü farkın olabilmesi için benzerliğin olabilmesi de gerekir. Alakası yok.

Kürtçe'deki eril-dişil form tıpkı İngilizcedeki (he, she) zamir ayrımı ile birtakım isimlerdeki müennes takıdır. Bundan başka da yoktur. Zazacada ise,

1- Zamirlerde müennes-müzekker ayrımı var.

2- Zazacada bütün nesneler eril-dişil forma göre yazılır, söylenir. Örneğin, DİŞİL: awe (su), kêyna (kız), pırnıke (burun), xale (teyze); ERİL: kalmı (hançer), nalçıx/tuêrzîn (balta), ber (kapı) vb.
3- Zazacada bütün fiillerin eril-dişil biçimi vardır ve bu dilin olmazsa olmazıdır. Yani fiil tek başına, önüne yahut arkasına hiçbir kelime almadan öznenin cinsiyetini belirtir. Bayana göre mi erkeğe göre mi çekimlendiği tespit edilebilir. DİŞİL: yena (geliyor), wena (yiyor), nusena (yazıyor), berda (götürmüş), eşta (atmış), erzena (atıyor); ERİL: yenu (geliyor), werdu (yemiş), nusenu (yazıyor), berdu (götürmüş), eştu (atmış), erzenu (atıyor) vb.
Görüldüğü gibi Zazacada bütün fiiler eril ve dişil özellikller göstermektedir. Kürtçede hiçbir fiilde eril-dişil form yoktur. ♠

147. **Halâskâr Zabitan** İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı ordu içinde kurulan bir askerî cuntanın adı idi. 1912 Mayısında ilk bildirisi yayınlandı. Aynı yılın Temmuzunda Sait Paşa hükümetini istifaya zorlayarak amacına ulaştı ve adı duyulmaz oldu.
Belirgin anıları çağrıştıran bu adın 1925'te canlandırılması acaba Gazi'nin tam o günlerde eski İttihat ve Terakki liderlerine karşı giriştiği mücadele ile alakalı mıdır? 1927'de terkedilmesi acaba üst kadroların tasfiyesinden sonra örgütle barışma politikasına mı işaret eder?
Halaskâr sözcüğünün 1912'deki tam anlamı neydi, ondan da emin değilim. Herkesin varsaydığı ve kısa sürede benimsediği gibi "kurtarıcı" mı demekti, yoksa "kurtulmuş, arınmış" gibi bir şey mi kastedilmişti? The Liberated Officers? Bence mümkün, ama kaynağı nerede bulacaksın şimdi. ♠

148. Kuran'ın **Şura suresini** hatırlamamış olmamdan ötürü beni kınayanlar oldu. Haklıdırlar. Her gün Kuran okumak gibi bir alışkanlığım yok. 34 yıl önce İngilizce mealini okumuştum. Sonra 1977'de Yale'de Profesör Franz Rosenthal'in dersinde bir sömestre boyunca Arapçasına çalıştık. Şimdi elimin altında lazım oldukça başvurmak için bir nüshası duruyor, o kadar. Arapçada ender rastlanan bir sözcük zannetmemin nedeni, Lane sözlüğünde maddebaşı olmayıp müşavere maddesi içinde gömülü olması imiş. Ondan yanılmışım. Maamafih soyut bir eylem adı iken kurum adı olmasına 19. yüzyıl Osmanlı kullanımından önce rastlandığını sanmıyorum. ♠

149. Kısmen benim huysuzluğum yüzünden kitap işi uzadıkça uzadı. 15 Nisan'da yayınevine teslim ettiğim kitap ancak Ekim'de yayımlanabildi. İkincisi için 2010 Martını beklemek gerekti. ♠

150. Karaman'dan yazan Abdullah Parlar başka bir zıvanaya değinmiş: Yaşım itibariyle ilk gençliğimde öküz arabaları önemli bir tarım ve nakliye aracı idi. İşte o öküz çiftleri boyunduruk tabir edilen bir ahşap çeki sistemine boyunlarından geçirilir, iki yanına da yukarıdan aşağı geçirilen, çoğunlukla metalden yapılmış bir çubuk ile öküzlerin boyunlarının çeki sırasında çıkması önlenirdi. İşte bu metal çubuğa zıvana veya zelve dendiğini hatırlıyorum. Bazı deli veya çok akıllı öküzler boynunu oradan kurtarırsa işte o zaman "zıvanadan çıkmış" olurdu. Zelve de ince ve uzun bir çubuk olduğundan uzun boylu sevimsiz insanlara da "deve zelvesi gibi adam" denirdi.
Elbistan hakkında değerli eserlerin müellifi olan Arif Bigin daha farklı bir zıvanayı hatırlatmış:
Bizim illerde (Elbistan ve çevresi) **zıvanaya** başka anlamlar eklenmiştir.
Zıvana: Eskiden ahşap pencere çerçevesi yapılırken, yatay ve dikey olarak kullanılacak ağaçlar, erkekli-dişili olarak hazırlanır ve bunlar birbirine girdirildikten sonra dört köşede de tam birleşim noktalarından yarım santim çapında küçük delik açılır ve buraya dayanıklı bir ağaçtan yapılmış çivi alttan çıkacak kadar çakılarak oturtulur; sonra da fazlalıklar kesilerek düzlenirdi. İşte çerçeveyi oluşturan ağaçların erkekli olanlarındaki düzgün çıkıntıya '**zıvana'** denir.
Aynı şekilde, uzun veya kısa, kalın veya ince bir ağacın tam tepesine yakın bir yerden başlanarak dört tarafından yontularak tam ortasında kalacak şekilde oluşturulan ince ve düzgün uzantılara da '**zıvana**' denir.
Zıvanadan çıkmak: Yıllarca kullanılan ahşap pencere çerçevesindeki erkekli ağaçlardan birinin, ikisinin, üçünün veya dördünün, onlara erkekli sıfatını veren çıkıntıları bir sebepten kırılınca veya çürüyünce, pencere çerçevesinin düzeni bozulur ve laçkalaşmış gibi ileri geri oynamaya başlar. ... İşte bu haldeki bir pencere çerçevesini gören biri; "**Bu çerçeve zıvanadan çıkmış**" veya "**Bu çerçevenin zıvanası çıkmış**" der." ♠

151. Bir düzine kadar okurum Namık Kemal'in oyununun adının *Vatan yahut Silistre* değil sadece *Vatan* olduğunu ileri sürdü. Namık Kemal öyle düşünmemiş halbuki, bkz. *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I* (haz. Fevziye Abdullah Tansel , 1967), sf. 259. Ne demiş? "Vatan-yahut-Silistre unvanlı oyunum". ♠

152. Deyime konu olan zırnığın diğer kullanım alanını da kaçırmışım. Onu da 16 Haziran yazımda ekledim.
Zırnık dediğimiz arsenik sülfit aynı zamanda Türkiye'de "hamam otu" diye bilinen nesneymiş. Kıl dökmek için kullanılırmış; ayrıca aynı amaçla tabakhanelerde kullanılırmış. Feci kokarmış: lağım kokusuyla çürük yumurta kokusu karışımı berbat bir şey, çocukluğumdan hayal meyal hatırlıyorum.
"Zırnık koklatmamak" meselesini gene de tam olarak anlamadım. Kötü kokan bir nesne, tamam, ama bunu koklatmak iyi bir şey mi kötü bir şey mi?
Ot Türkçede yalnız ot değil, ilaç demek. Hamam otu diye bir bitki yok, "hamam ilacı" manasına söylemişler. İnorganik bir mineral: volkan ağızlarından, termal su damarlarından elde edilirmiş. ♠

153. 14 Haziran tarihli gazetelerden:Eski Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar **Büyükanıt, Ruhban Okulu'nun kuruluşunun Müslüman olmayanların Osmanlı'nın içişlerine** karıştığı süreçle **çakıştığına işaret etti, "Bu ilintiyi tarihçilerin incelemesi gerekmez mi?" dedi.** Büyükanıt, Heybeliada'daki Ruhban Okulu'nun 1844'te kurulduğunu, bu tarihin de Tanzimat Fermanı süreciyle çakıştığını söyledi. Büyükanıt, sürecin özelliğinin ise "Müslüman olmayan toplulukların Osmanlı içişlerine karışması" olduğunu vurguladı. ..."Kıbrıs'a karşı Ruhban Okulu" haberiyle dikkatler yeniden Heybeliada'ya çevrilirken Büyükanıt da aynı konuda Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün aylık bültenine makale yazdı. Büyükanıt, 1839 Tanzimat Fermanı ve sonrasında yaşanan sürecin 1844'te Patrikhane ve Ruhban Okulu ile ilgili gelişmelerle ilintisini sorguladı ♠

154. Büyükanıt 1996-2000 yılları arasında Diyarbakır'da 7. Kolordu komutanıydı. Bu görevinin ardından hızla yükselerek 2006'da genelkurmay

başkanı oldu. ♠

155.
Hradya Acaryan'ın dört ciltlik etimoloji sözlüğü (**Hayeren Armatakan Bararan**), 25 dil bilen İstanbul kökenli egzantrik ve olağanüstü geniş kültürlü bir dilcinin şaheseridir. Ermenice sözcüklerin İrani, Sami ve Kafkas dillerindeki reflekslerini göstermesi açısından çok değerlidir.
Ankara'da Türk Dil Kurumu kütüphanesinde bunun daktiloyla yazılıp teksir edilmiş versiyonunu gördüm. Sanırım Acaryan Stalin döneminde gözden düştüğü için sözlüğü yıllarca basılamamış. Nihayet 1971-74'te Erivan'da yayımlanmış. Türkiye'de ancak Patrikhane kütüphanesinde bir nüshasını bulup fotokopisini aldım.
Acaryan'ın aynı derecede önemli diğer eseri **Hayeren Gavarakan Bararan**, yani Ermenice Taşra Ağızları Sözlüğü. Tiflis, 1913. Henüz hiçbir yerde bulamadım. ♠

156. Aşur Özdemir eklemiş:"Rusçada "çuval" anlamına gelen **meşok** sözü var. Yine aynı kelime Ukraynacada **mişok** şekliyle mevcut.
Ayrıca Kazakçada da **mes** sözü vardır. Anlamı ise "bütün olarak yüzülmüş keçi derisinden yapılan kap". Bunun da sizin sözünü ettiğiniz meşk ile ilişkisi olduğu açık. Zira bildiğiniz gibi Eski Türkçedeki /ş/ sesi Kazakçda /s/ sesine dönüşür." ♠

157. Hocam biraz ağır olmuş bugünkü yazı. Hep beraber biraz sakinleşsek daha iyi anlaşamaz mıyız?" diye haklı bir soru soran Elif Köksal'a şöyle demişim:"Hep beraber anlaşmak gibi bir kaygım yok. İçimden ana avrat küfretmek geldiğinde ana avrat küfredebilmeyi daha sağlıklı buluyorum. Ayrıca biraz kavga olmadan bu memleketin düzeleceği kanısında değilim. ♠

158. *Radikal*'de 24 Haziran tarihli yazısında Namık Kemal Zeybek isim vermeden bana cevap vermiş. Bir süreden beri "Türkün engin hoşgörüsü" moduna aldığı kurt dişlerini, anlayanın anlayacağı dilde gıcırdatmış. Son cümlede "anlatabildim mi?" diye de vurgulamayı da ihmal etmemiş.
Ben anladım. Anladıklarımı köşeli parantez içinde ekledim.

Kimisi, Türk dil ve kültür alanı içinde yaşadığı halde, başka bir soya mensubiyet etkisinde ırkçılık yaparak... [*irmeni!*]
Demokratik hakkıdır elbette... Ne diyelim... [*Türkün engin hoşgörüsü...*]
Kimisi yoğun propagandaların etkisi altında kaldığından... [*saf!*]
Kimisi çağdaşlığı, liberalliği, demokratlığı at gözlüğü ile gördüklerinden... [*cahil!*]
Kimisi bu işi 'iş ve meslek' haline getirdiklerinden... [*satılmış!*]
Kimisi köşelerde iş bulmak yolu yaptıklarından... [*bacanak kontenjanından köşe yazdırılanları kastediyor herhalde.*]
Evet bütün bu kişiler ve benzerleri, ağız birliği içinde "Türk'e Türk düşmanlığı propagandası" yapıyorlar.
Yapmayın yoldaşlar! [*komonis!*]
Yapmayın yurttaşlar! [*irmeni!*]
Çok ileri gidiyorsunuz! [*sabrımız taşarsa...*]
Türk'ü Türklükten soğutmak mı istiyorsunuz?
Türklerin milliyetlerinden eziklik duymalarını mı istiyorsunuz?
Türkiye Türklerinin, Türklüğün değerlerinden kopmasını mı istiyorsunuz?
Yapamazsınız!
Tam tersi olacak diye korkuyorum. [*ben hoşgörürüm ama tosuncukları bilmem...*]
İstemediğimiz ölçülere varan bir Türkçülük doğabilir. [*salarım üstüne...*]
Bırakın bilgisizce yaptığınız tarihimizi karalamaları...
Siz böyle yaptıkça bizim içimizde 'Türkçemizi, inancımızı, tarihimizi' korumak duyguları, görev duygusu ile taşkınlaşıyor. [*taşarsa hangi pislikleri yapabildiğimizi sen bilirsin...*]
Anlatabildim mi?"

Türk'ü Türklükten soğutmak mı istiyoruz? Hayır, Nazi artığı Türkçülerden soğutmak istiyoruz.
Türklerin milliyetlerinden eziklik duymalarını mı istiyorsunuz? Aksine, bu ilkelliğin utancından kurtulup hakları olan rasyonel özgüvene kavuşmalarını istiyoruz. Buna ufak da olsa bir katkıda bulunmaya çalışıyoruz.
Türkçülerin aptalca bir hamasete hapsetmeye çalıştığı kültürün aslında gayet renkli, insanî, çokyönlü ve kozmopolit bir kültür olduğunu, insanlığın binlerce yıllık macerasıyla içiçe olduğunu hatırlatmaya çalışıyoruz.
"Korkma," diyoruz, "çık bu adamların seni hapsettiği inden." Dışarıdakiler düşman değil. Wittgenstein da senin kardeşindir, Fotoşop'u tasarlayan genç dahiler de. Asurlunun da senin kültüründe emeği var, Roma

imparatorlarının da. İsviçrenin dağ köylüleri de aynen senin gibi problemlerle cebelleşiyorlar, Habeşistan devrimcileri de. Rahat ol, gevşe! Kendine güven!
Beyefendiyi korkutan budur. ♠

159. Bardez/Bardız Şenkaya değilmiş, onun 16 km. güneyindeki tarihî kasabaymış. İsmini Gaziler yapmışlar. Ancak sanırım son yıllarda eski isme geri dönülmüş. Karayolu haritalarında Bardız değil Gaziler geçiyor. ♠

160. Tefe^{cc}ül vezninde *taaşşuk* aynı zamanda tıpkı *muaşaka* gibi “aşkınma” veya “aşkışma” demek, karşılıklı ve beraberce. Şemseddin Sami’nin romanında bu anlamda kullanılmış diye uyaranlar oldu. Romanı okumadım, bilmiyorum, ama Sami Bey’in Arapçaya hakimiyeti müthiştir, “aşık gibi etme, aşık olduğuna kendini veya çevresini inandırma” anlamının da olduğunu bilmemesi imkânsız. İroni var mı diye bir bakmak lazım. ♠

161. Mikhail Mikhailov, *Materiaux sur l'argot et les locutions populaires turc-ottomans*, Verlag von Eduard Pfeiffer, Leipzig 1930. Leipzig üniversitesinin *Morgenländische Texte und Forschungen* dizisinden çıkmış. Yayın tarihi 30 ama içinde 29 yazıyor.
Mehmet Aslan'ın 2004'te Kitabevi'nden çıkan *Argo Kitabı* içinde tıpkıbasımı var. Ayrıca Boğaziçi Kütüphanesinde bir nüshasını görmüştüm. ♠

162. Ömer Salman sormuş:
Ben çocukken kahverengi güvercinlere **nohûdî** denirdi. Develili lügatinde “nehûdî” olarak geçiyor, nohut rengi olarak açıklamış. Bir de Emir Sultan'ın “nohûdî” bir cübbeyle Ulu Cami'ye girdiğini anlatan bir metin okumuştum. Kahve olmadan önce kahverengi yerine nohûdî kelimesi kullanılmış olabilir mi?
Cevap: Sanmam. Belli ki nohut rengi kastedilmiş. Yani bej. ♠

163. Onlara boş verin’ mi, ‘onları boş verin’ mi? Bilemedim. İkisi de olur galiba. ♠

164. Dücane Cündioğlu’nun 28 Haziran tarihli Yeni Şafak’taki köşesinde benim Paradise konulu birinci yazımı uzun uzun alıntılayan, fakat kendince “hakiki” İslami cennet kavramını algılayamadığımı ima eden yazısı:
Dün, Taraf gazetesinde Sevan Nişanyan'ın 'Paradise' başlıklı yazısına tesadüf ettim.
Hakikatle aramızdaki perdenin, onca çabalardan sonra incelir göründüğü anlarda bile birdenbire nasıl da kalınlaştığına değinmek için küçük bir fırsat olarak telakki ediyorum o masum yazıyı.
Dilin, muhatabına tam da gerçeği gösterecekken âniden bir oyun oynayıp gerçeği gizleyebileceğini iştikak oyunlarını tecrübe edenler bilir. Bu yüzden her defasında daha derine kazmak zorunluluğu vardır, hep daha derine...
Yarma teşebbüslerinin neticesinde elde edilecek yargılar, kocaman yarıklardan ziyade küçük çatlakların arasında da gizlenmiş olabilir.
Değil mi ya, hakikat sürprizden hoşlanır.
…
Nişanyan'ın kısa tedkikinin en büyük zaafı, kendisine Farsça, Yunanca, Latince silsilesini takibe izin vermesine, hatta Aramîce 'gannetâ' (cennet) köküne ulaşmasına yardımcı olmasına rağmen, elindeki kaynakların, Paridaezas'ın karşılığı olarak Kur'an'da geçen Arapça 'Firdevs' kelimesini görmekten kendisini mahrum etmiş olmasıdır.
Sayın Nişanyan “İslâmî mitolojiyi” (!) öğrenmeye vakit ayıramayabilir ama bari Arthur Jeffery'nin 1938'de basılan “The Foreign Vocabulary of The Qur'an” adlı kitabını el altında bulundursa! Tavsiye ederim, gerçekten istifadeye şâyândır.
İlgilisine büyük hatalar yaptırsa bile kesinlikle onu küçük hatalardan korur. Lâtife yapmıyorum, küçük hatalar, ciddi araştırmacılar nezdinde, büyük hatalardan daha tehlikeli ve daha örseleyicidir. ♠

165. Ege Kayacan “dilde rahatlamanın” faydasından söz ettikten sonra bir öneride bulunmuş:
"Doğrusunun **direkt** olduğu belli de, **direk** demek daha kolay değil mi? Konuşurken sondaki o /t/ sesini çıkarmak size de zor gelmiyor mu? Diğer yandan direk (bildiğimiz direk) “doğrudan” anlamını da güçlendirmiyor mu? Şahsen ne anlama geldiğini hiç bilmesem de, belki de konuşmaya ritim katmak için, **direkman** demeyi bile desteklemek gerektiğine inanıyorum."

Cevabım:
"Direkman'a bayılırım da, direkt'ten vazgeçemeyecek kadar Frenkçeye vakıfım maalesef.Tutarsızlık mı dediniz? Ona da bayılırım :))" ♠

166. Hatırlatanlar oldu ki Anadolu'nun çeşitli yerel lehçelerinde kulak tozu değil kulak tözü denirmiş. Hatta kulak tozu deyimini hiç duymadığından benim yazdıklarıma çok şaşıranlar olmuş.
Benim bildiğim TDK, Kubbealtı, Okyanus, Meydan Larousse dahil piyasada bulunan BÜTÜN sözlüklerde *kulak tozu* demişler. Osmanlıca sözlüklerde tam emin olmak mümkün değil, ama 1680'de Meninski de *kulak tozı* diye Latin alfabesine çevirmiş. Demek ki neymiş? İstanbul ağzında en az 330 yıldan beri tozu imiş. Yazı dilinde öyle kullanılmış.
Daha önemlisi, TDK tarafından yeniden icat edilmeden önce bin sene boyunca Türkiye Türkçesinin HİÇBİR sözlüğünde töz diye bir kelime görülmemiş. Zaten öyle bir kelime olsa *kulak tözü* bozulup *tozu* olmazdı. Kelimenin anlamını bilmiyorlar ki tozu diye bozmuşlar.
"Türkiye Türkçesinde hemen hemen hiç duyulmamış" demek yanlış, peki. "İstanbul Türkçesinde ve yazı Türkçesinde" demeliymişim. Ünye ile Konya Türkçesi bilmezmişik, naapalım? ♠

167. Nejat Bayramoğlu bu görüşüme itiraz etmiş:
"Geçerken *akamete, azizliğe, baskına, bedduaya, belaya, bozguna, felakete, felce, gazaba, hezimete, hışma, hücuma, hüsrana, iftiraya, ihanete, inkıtaya, istismara, kazaya*, *suikaste*, *tecavüze* ve *zarara* uğradım. Hepsine sizden selam söyledim**.** Bu arada Dûçâr'ı da gördüm; size kırılmış." ♠

168. Klasik sözlüklerde yok. Modern Arapçaya bakmayı ihmal etmişim. Volkan Hatem hatırlatmış:
Bürkân'ın kökenini bilmiyorum demişsiniz. Anadili Arapça olan anneannemden duyduğumu hatırlıyorum. Doğru transkripsiyon nedir bilmiyorum ama hatırımda kalan fonetik hali "bırkîn" gibi bir şeydi. Sonra da merak edip baktım. Arapça Wikipedia'da da öyle geçiyor: **بركان** ♠

169. Babillilerin, Mısırlıların, Hititlerin devlet dinini hatırlatıp hayretlerini ifade eden birine cevabım:
“Devlet dini” acele bir deyim olmuş, düzeltmem gerek.
Evrensellik iddiasına yaklaşan ilk din, belki Ahemenişler zamanından beri İrandaydı. (Mısır’da Akhenaton istisna olabilir, ama etkisi ve süresi kısıtlı.)
Devlet gücüyle din yayma adeti, ilk Sasanilerde çıkmış görünüyor.
Daha önceki dinler Devletin tanrılarina saygı talep etmişler, ama hükmettikleri halkların ilahlarını da kolayca pantheon'a dahil etmişler.
Sasaniler ilk kez gelişmiş bir teolojisi, tek veya sınırlı sayıda ilahı ve bağımsız ruhban sınıfı olan bir dini tüm uyruklarına kabul ettirmeye çalışmışlar. Romalılarin imparator kültüne saygı göstermeyeni yakması ile Iranlıların ahaliyi cebren din değiştirmeye zorlaması arasında cins farkı var sanıyorum.
Mezopotamya ve Ermeniye'de 250 yıllarını izleyen kargaşalık bunun eseridir.
Roma İmparatorluğu'nun da 285'ten itibaren zorla dini birlik sağlamaya çalışması ve bu tutmayınca 320'lerden itibaren yeni bir devlet dini (Hıristiyanlik) benimsemesi Sasani modeli üzerinedir derler.
Arapların politeizmden monoteizme meyletmesinde hep Hiristiyan/Yahudi geleneğinin etkisi üzerinde durulur. Oysa devlet dini ve cihad kavramlarında belki Iran etkisi de aranmalıdır. ♠

170. *Radikal*, 18 Temmuz “Ve Kelimeler ve Anlamları”. ♠

171. Aslında düşündükçe besbelli Yunanca olmalı. Hem Ermenice, hem Arapça, hem Latince’ye uzanan tek mantıklı etki odağı Yunancadır. Orada da **porphyrion* gibi bir kelime aynen bu saydığım türemiş biçimleri verir. Ama heyhat, ne Perseus projesinin devasa Antik Yunanca kelime hazinesinde, ne Du Cange’ın Ortaçağ Yunancası sözlüğünde BU ANLAMDA böyle bir kelime yok. Çaresiziz. ♠

172. Bilgehan Uçak yana yakıla yakınmış:
Lawrence Durrell'in *Justine*'ini okuyorum, Ülker İnce Hanım çeviride şu birbirinden güzel kelimeleri kullanmış: direngenlik, ezinç, us, biçem, ulam, oluntu, örgensel vb. daha neler var. siz hayatınızda hiç direngen oldunuz

mu, ya da acaba Ülker Hanım Özdemir Bey'e misal, “Bugün hep usumdaydın canım” demiş midir? Bu günlük hayatta hiç kullanılmayan kelimelerle kitap çevirince çok entelektüel işler mi yapmış oluyorlar?
Cevabım:
Neo-Türkçeciliğin temelinde sanıyorum Türkiye'ye ve Türkçeye yönelik gizli bir nefret var. VAROLAN dilin ritmlerinden, inceliklerinden tiksiniyorlar. Eski mahallelerin üstünden geçen buldozer gibi, dümdüz, modern, geometrik, geçmişi ve topografyayı hiçe sayan, brutalist bir estetik arıyorlar. “Bugün aklımdaydın canım” ifadesini, eski bir pijama gibi, fazlaca avam ve evcil buluyorlar.
Bu zihniyet Türkiye'de iki kere zirve yaptı. İlki 1930'lardır, ürkütücü, gözü dönmüş bir çılgınlığı vardır. İkincisi 1960'lardır, Vedat Günyol’lar filan, daha az cesur ama aynı derecede fanatiktir. O da bir tür estetik, kendince bir tutarlılığı var deyip geçmek de mümkün.
Siyasi bağlamından soyutlayınca aslına bakarsanız 1936 tarihli listede ciddi bir yaratıcılık, espri, zekâ vb. göze çarpıyor. Dört beş dost rakı masasında oturup uydursak bundan iyisini yapamazdık. Bunu tüyler ürpertici kılan şey bence çalışmanın kendisi değil, arkasındaki siyasi iradenin niteliğidir. ♠

173. Biliyorum, kendini övdürmek de övmek kadar ayıp, ama dayanamadım. *Yeni Şafak*, 21 Temmuz 2009, “'Kelimebaz'ın tiryakilik yaratan köşesi”.
Taraf okurlarının önemli bir bölümünün de benim gibi “Kelimebaz” köşesinin tiryakisi olduğunu sanıyorum.
Sevan Nişanyan, çok doğru bir seçimle, HSYK'dan CHP'ye, askeri-sivil Yargı'dan “laiklik”e, “milli tarihimiz”den “tarih”e, “sağcılık”tan “solculuğa”, ülkenin yüzlerce köşe yazarının at oynattığı bu ve benzer alanlarda en âlâsından dolaşabilecek “bilgi ve fikir sahibi” birisi olarak, köşesini tamamen bambaşka bir konuya, “etimoloji”ye ayırdı.
Nişanyan'ın bu seçiminden dolayı çok memnunuz doğrusu... Bir okur, bir okur-yazar, ya da bir yazar-okur olalım fark etmez, hangimiz her Allah'ın günü “sabah duası” (Hegel) gibi göz gezdirdiğimiz “Türk matbuatı”nda az da olsa farklı lezzet köşeleri aramıyoruz?
Bıktık gerçekten... Her günün mönüsünün “HSYK”, CHP ve sol”, “MHP ve ülkücüler”, “Yüksek Yargı ve Ergenekon” vs türünden taamlardan oluşmasından bıktık gerçekten...

Sizinkini bilmem ama benim tercihim, Taraf'ı elime alır almaz doğru “Kelimebaz” köşesine ilerlemek oluyor...
“Etimoloji”yi merkeze alarak hemen her alana kaçabilmenin mümkün olduğunu tabii ki biliyorsunuz. Gündelik dilde üzerinde bir saniye bile düşünmeden kullandığımız (kullandıkları) bir sözcüğün altını eşelemek, dilbilimden başlayarak her türden tarihi, geniş anlamıyla kültürel hayatı, medeniyet tarihlerini, zihniyet araştırmalarını (...) içine alan büyük bir arkeolojik uğraş olsa gerek... ♠

174. Kimlik bunalımı”nın modern çağa özgü bir hadise olduğunu savunan Çelim Yıldızhan’a cevabım:
Yanlış anlamıyorsam Türk diliyle yazılmış ilk metnin ilk paragrafı bir kimlik bunalımı anlatarak başlar: Türk budun Çinlilere kapılıp Çin kimliğini benimsemişti, titreyip kendine dön dedik, dinlemediler vb... Ne dersiniz? ♠

175. Bazı kelimeleri benziyor diye ikisinin de aynı kaynaktan gelme ihtimalini neden hiç düşünmüyorsunuz da birbirlerinden kelime aldıklarını söylüyorsunuz?” sorusunu soran milyonuncu okura şöyle cevap yazmışım:"Bazı kelimelerin benzemesi değil burada söz konusu olan. İbranicede gayet net ve şeffaf bir yapısı olan bir kelimenin Arapçada müstakil anlamı olmayan bir nesne adı olarak ortaya çıkmasıdır.
Şöyle örnek vereyim: /futbol/ sözcüğü İngilizce ve Türkçede ortaktır. Ancak A) İngilizcede Türkçeden çok önce ortaya çıkmıştır, ve B) mevcut İngilizce köklerden İngilizce dilbilgisi kurallarına göre türetildiği aşikârdır (foot + ball, “ayak topu”). Bu durumda kelimenin İngilizce ve Türkçeye aynı kaynaktan geldiğini veya tanrısal vahiyle bildirildiğini farzetmek saçma olur. ♠

176. Sık sık teşvik edici güzel mektuplar gönderen Yağmur Atsız bu yazımı beğenmiş:
“... aşağı yukarı bütün yazılarınızı telezzüz ediyorum ama dünki “Bayrak” yazınız üzerine tebriklerimi iletmeden edemeyeceğim. Doğrusu size gıbta etdim. Kutlarım...” ♠

177. Türkolog Hatice Şirin User bana hak vermiş:
İsot'un Türkçe olduğu konusunda kesinlikle haklısınız. Çağatay dönemi sözlüklerinde bu kelime *issi ot/isti ot* biçimlerinde ve “fülfül, karabiber” anlamında geçer. Örneğin, Ignasz KÚNOS(1902), Šejχ Sulejman Efendi’s Čagataj-Osmanisches Wörterbuch, Budapest, sf. 92. Bunun yanısıra Abuşka Lugati'nde de ayni biçim ve anlamla kayıtlıdır.
Azericede *istiot* hem kara hem kırmızı/yeşil biberin adıymış, *istot* şeklinde söylenirmiş, *isti* de sıcak demekmiş. Bunu da bir başka okurum hatırlatmış.
Kürtçe olduğuna dair öbür taraftan ısrarlı (ve bazen öfkeli) iddialar geldi. Misal:
Birincisi biber ot değildir. İkincisi öyle denilmek istenmiş olsa bile 'yakmak'tan türetilmiş olması gerekirdi, çünkü ağzı ısıtmaz fakat yakar. Üçüncüsü Kürdler tarafından yaygın olarak Kürdçede kullanılır (îsot), Türkler tarafından Türkçede değil. Kürdçedeki ‘sot‘ sotin “yakmak” fiilinden ve kelime başlarında yaygın olarak kullanılan ‘î‘ (î-sal “bu yıl”, î-sev “bu gece”, î-roj “bugün”, vs.) ekinden oluşturulmuş olması akla daha uygundur.
Katılmadım.
Biber ot değil mantıksız diyorsunuz ama “bu-yakar” diye bitki adı daha mı mantıklı? İngilizce acılı baharlara *hot*, Almanca *heiss* derler, ikisi de “sıcak”; Türkçesinin de issi olması gayet tutarlı.
Sözcüğün eski şekli îsot değil, gayet net bir şekilde issiot. Türkçe metinlerde yüzlerce yıl boyu karşınıza çıkar. Kusura bakmayın, bence delil ağırlığı kuvvetle Türkçeden yanadır. ♠

178. Nûşar değil **Gundênû** olurdu herhalde. Bu makaleyi yazdığım günden bu yana Kürtçe yer adları dağarcığımı epey geliştirdim. Nûşar’ın Ermenicesi Noravan veya Norkağak olur. İkisinden de var birer tane, Van’ın Tımar bucağında Noravans, şimdi Esentepe; Muş’un Korkut ilçesinde Norkağak, şimdi İçboğaz. ♠

179. Bu başka Norşen olmalı, çünkü Gül’ün ziyaret ettiği Norşen en az 17. yüzyıldan beri Kürt yerleşimi görünüyor. Memlekette bundan başka tam 13

tane Norşen, Norşin, Norşun ve Norşuncuk varmış, Erzurum, Sivas, Gümüşhane, Muş, Van, Bitlis, Siirt ve Diyarbakır'da.
Birinden birinde Ermeni halıcılar vardı elbet. ♠

180. Denis Ojalvo hatırlatmış:
Aganigi kelimesi argomuza 1978 Eurovizyon şarkı yarışmasında birinci olan *A-ba-ni-bi* şarkısıyla girdi. Şarkıyla matrak geçen magazin yazarlarımızdan birinin eseridir. Kaynağa o günlerin basınını tarayarak ulaşabilirsiniz.
İbranice sözcük de aynen bizdeki gibi bir kuşdili uygulamasıymış. Ama İsrail'de kuşdili, her heceye ses uyumuna uygun /b/ ilave edilerek oluşturuluyormuş. ♠

181. Pardon, **rîz** Zazaca imiş. Kurmancîde (Farsçadan alıntı olduğu belli) **birînc** kullanılırmış. Ben İzolî'nin Ferheng'ine kanmışım. Bu sözlük Kürtçedir diye çok fazla Zazaca kelimeye yer veriyormuş. Neyse ki bundan az bir süre sonra bir arkadaşım İstanbul Kürt Enstitüsü'nün 2000 sayfalık sözlüğünü hediye etti de biraz olsun cehaletimi giderebildim.
Bu makalemden heyecanlanıp Kürtçe etimoloji sözlüğü yapma hayalleri kuran bir genç okuruma şu tavsiyelerde bulundum:
Kürtçe etimoloji için öncelikle İrani diller konusunda uzmanlaşman lazım. Bu alanda son yıllarda çok ciddi çalışmalar yapılıyor. Öncelikle Farsça, Pehlevice, Eski Farsça ve Avesta dili konusunda literatüre tamamen hakim olmak gerekiyor.
İkinci olarak sanırım Kürtçenin diyalektolojisi konusunda halen varolandan çok daha sistemli bilgi toplamak gerekecek. Yani farklı lahçeler ve bölgesel ağızlar konusunda çok esaslı ve ayrıntılı bilgi gerekiyor.
Bunun yanısıra mutlaka Arapçaya ve yukarı Mezopotamya'da eskiden kullanılmış olan diğer dillere hakim olmak şart. Bu dillerle Kürtçe arasında epeyce dil alışverişi olmuş.
Bir de tabii mümkün mertebe kendini milli/vatani önyargılardan arındırmayı bilmek lazım. Bu önemli adımı atmadan herhangi bir bilimsel değeri olan bir çalışma yapmak mümkün değildir. ♠

182. Tuncay Tekle benim tahminime bir on yıl eklemiş:
... yazınızda ‘tatile çıkmak’ 1980'lerden beri var demişsiniz ama biraz geçe bırakmışsınız, malum ‘tatile çıkmak’ deyişinin en meşhur kullanımı Bülent Ecevit tarafından 1974'te Kıbrıs harekatı için parola olarak sarfedilen ‘Ayşe tatile çıksın’ cümlesidir. ♠

183. Birkaç yıl sonra herhalde hatırlayan olmaz, olsa bile inanmakta zorluk çeker, o yüzden hatırlatayım.
Taraf’ın 12 Haziran’da yayınladığı “Ak Partiyi ve Gülen’i Bitirme Planı” başlıklı habere göre Genelkurmay Başkanlığının bir dairesi, Erdoğan hükümetini ve Fethullah Gülen hareketini zor durumda bırakmak amacıyla bir dizi pislik planlamış ve bunları bir rapor halinde sunmuştu.
TSK’nın her kademesinde yıllardan beri pervasızca hazırlanan binlerce benzerinden biri olan bu plan ortalığa dökülünce, iş üstünde yakalanmış zamparalar gibi önce her şeyi inkâr ettiler. Sonra raporun altında imzası olan albaya işi yıkmayı denediler. Sonra albayın imzası sahtedir dediler. İmzanın aslı ortaya çıkınca bu sefer “en çok birlik ver beraberliğe muhtaç olduğumuz şu günlerde maksadı belli mihraklar” teranesine giriştiler. Yüzleri bile kızarmadı, nerede kaldı harakiri. ♠

184. Benim bildiğim bütün akademik ve yarı-akademik kaynaklarda İstanbul’un açıklaması budur. Bu makalem üzerine mail atan Bruce Privratsky ise başka bir ihtimal üzerinde durmuş. Kon-STAN-tin-u-POL-is sözcüğü Yunancada ikinci ve beşinci hecede vurgu alır. Acaba Türkçeye sadece vurgulu heceler aktarılmış olabilir mi?
Dahiyane bir fikir bence. Ama daha sağlam kanıt görmeden kendimi bağlamam.
Çanakkale’nin Ezine taraflarında adı Konstantinupolis olan bir başka yer vardır. Orası Türkçede Kestanbol olmuş, onu da bir köşeye kaydedelim. ♠

185. Bkz. Tevbe Suresi, 9.36: “Gerçekte ayların sayısı Allah yanında, Allah'ın kitabında gökleri ve yeri yarattığı günden beri on iki aydır.” Buna istinaden Veda Hutbesi de onbüçüncü ay ekleme (nesiy) usulünü kesin bir dille yasaklamış.

Beni ısrarla hak yoluna davet eden okurlarımdan öğrendim ki Hz. Muhammed yasak aylara denk gelen bir savaşta asker toplamakta zorlanmış, ek ay meselesi de zaten çok keyfi yürüyormuş, onüçüncü ayı yasaklayan ayet o yüzden inmiş. Yani Allah'ın tüm işleri gibi bunun da mantıklı bir gerekçesi varmış.
Soralım: Uyduruk bir aşiret savaşında asker toplayabilmek için koskoca tanrının takvim sistemini altüst etmesi nasıl iştir? Ve onüçüncü ay hesabında zorluk çekiliyorsa doğru dürüst bir takvim komisyonu kurulup o sorun çözülemez miydi? Acaba İslamiyetin kurucusu yıllık bazda tarım yapılan iklimleri hesaba katmamış olabilir mi? Arabistan dışındaki yerlerden haberdar olmaması mümkün müdür? ♠

186. Maslak konusunda tamamen yanılmışım. **Maslak**: içme suyu kanalı, ya da su yolu üzerindeki küçük havuz veya yalak. Maslak semti Büyükdere'deki bentlerden kente künklerle getirilen suyun dağıtım ve denetim noktası olduğundan bu adı almış. Benden başka herkes bilirmiş. Öğrendim.Bu maslağın etimolojisi muamma. Arapça veya Farsçada böyle bir kelime yok, bu anlamı doğuracak bir Slk صلك veya slq سلق veya Slq صلق veya slx سلخ kökü de yok. Yol gitmek anlamında slk var ama onun türevi de maslak olmaz meslek olur, bildiğimiz kelime. M ile başlayan bir kelimenin has Türkçe olması mümkün değil. Acaba Rumca mıdır? Ama orada da bir şey bulamadım. ♠

187. Bu makale üzerine bir okurum Rus arkeolog S. P. Tolstov'un 1947 tarihli makalesine dikkatimi çekmiş. Tolstov Eski Türkçe *balıg* ile Macarcada aynı anlama gelen **vár** ve **város** sözcüklerinin eş kökenli olması ihtimali üzerinde duruyor. Tez ilginç, deliller titiz ve etraflı. ♠

188. Hem TDK hem Kubbealtı Sözlüğü *menşe*, *menşei* demişler. Israr ediyorum, yanlıştır. Bir şeyin doğduğu veya kaynaklandığı yer anlamında منشأ yazılır, menşesi olur. Veba vebası, aza azası, akraba akrabası, bela belası, bina binası, kaza kazası, müptela müptelası, aynen öyle. Halt etmişler.
Ayınla yazılan bir başka menşec var, "şiddetle yırtmak" anlamında. 300 senedir Osmanlıca sözlüklerde yok, antika bir sözcüktür. O olaydı menşeci olurdu, bakın, ama o değil. ♠

189. Turgay Tuna’nın *Bir Zamanlar Bakırköy* (İletişim 1996) adlı eserine göre Baruthane yakınlarında Aziz Mamas'a ait bir ayazma varmış. 19. yüzyılda bu ayazmaya Rumlar özel izinle giderlermiş. Eğer bir kalıntısı varsa bugün Hava Harp Okulu’nun arazisinde kalmış olmalı. ♠

190. *Radikal*, 1 Eylül.
... sözlüklere baktım. Meydan Larousse: «Peyvend i. (Fars. peyvesten’den peyvend). Esk. Varma, ulaşma, yetişme. İlgi, bağ.» diyor. Ayverdi Sözlüğü biraz genişletmiş: «Peyvent-Peyvend i. (Fars. peyvesten «ulaşmak»tan peyvend). 1. Ulaşma, erişme. 2. Bağ, ilgi, münasebet, rabıta: Ey Fuzulî ger sana cemiyyet-i dildir murâd / Bağla bir dildâra gönlün gayrdan peyvend kes. Fuzulî.» ♠

191. Bir zamanlar bir “Kürt Açılımı” vardı, hatırlar mısınız?
Cumhurbaşkanı Gül “Kürt meselesinde yakında çok güzel şeyler olacak,” diye müjdeyi vermiş (27 Temmuz), İçişleri Bakanı saf gazetecileri toplayıp yüz yıllık Kürt belasına hemen o hafta çözüm getireceklerine inandırmıştı.
Sonuç: 19 Ekim’de Irak’tan otuz tane PKK’lı geldi. Millet sevindi. Ertesi hafta Kürt Açılımı bitti. Kürtlerin partisini kapattılar. Bütün belediye başkanlarını yakalayıp kodese tıktılar. İntifada provası yapan çocuklardan bin tanesini tutup otuzar seneye mahkûm ettiler.
Devamını anlatmaya gerek yok. Açın okuyun Yunanistan tarihini, Bulgaristan tarihini, Arnavutluk tarihini, Suriye tarihini, üç aşağı beş yukarı tahmin edebilirsiniz. ♠

192. Şairin adı Yetîm. Andreas Tietze “16. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili: Nigârî, Kâtibî, Yetîm” adlı makalesinde zikretmiş. *Mélanges Fuad Köprülü* (İstanbul 1953) içinde. ♠

193. Bu yazıya cevap yazan hemen herkes solak’ın eşdeğerinin *sağlak* değil *sağak* olması gerektiğini savundu. Haklılardır sanırım, en azından teorik olarak. Ama bakın, Ali Püsküllüoğlu, Arkadaş Türkçe Sözlük (3. baskı,

2000), *sağlak* demiş, “sağ elini kullanan (kimse)”. ♠

194. Öyleyse Türkçeye en uygun alfabe Köktürk alfabesi midir? Arabı da Latini de bırakıp ona mı dönelim?
Alakası yok. Her anababa bilir, çocuğun bedenine tastamam uyan giysi alsan ne olur? İki ay sonra giyilmez olur. Alfabe de biraz bol olacak ki dilin gelişmesine, değişmesine pay kalsın.
Öztürkçenin yapısına ve ses sistemine tam uyan bir alfabeyle müteahhit yazamazsın, kâğıt yazamazsın, şanjanlı fluoresan yazamazsın, kıvranır durursun. ♠

195. İbrani alfabesiyle yazılmış Türkçe metinler de var, özellikle Kırımlı Karaim cemaati içinde. Etti dokuz. ♠

196. Bu yazı üzerine basında hakkımda çıkanları ve bana yazılanları *Hocam, Allaha Peygambere Laf Etmek Caiz Midir?* adlı ayrı bir kitapta derledim. Din ve ifade özgürlüğü konusunda sanırım Türk yayın hayatında bugüne dek benzeri görülmemiş bir koleksiyondur. Okumaya değer.
Sonuçları özetleyeyim yetsin:
1. Genç ve heyecanlı Müslümanların olağanüstü renkli (ve eğlenceli) bir küfür dağarcığı mevcuttur.
2. Daha aklı başında olan dindarların çoğu bu yazıdan dolayı alınmış, üzülmüş, şaşırmış, ama ilk tepkileri geçtikten sonra beni “affedip” yazılarımı okumaya devam kararı vermiştir.
3. Gizli dindar olduklarını bilmediğim Taraf gazetesi yöneticileri bu yazı üzerine düşüp bayılayazmış ve bana artık güven olmadığına hükmedip yollarını ayırmaya karar vermiştir.
“Halkın bir kısmının dini duygularını aşağılama” maddesinden dava da açtılar. “Fil başlı ve altı kollu tanrı olmaz, gülünç bir şey” desem, ya da “İncil sahtedir, İsa yazmış müritleri bozmuş” diye kıçımdan atsam, ya da “Scientoloji dininin kurucusu Ron Hubbard dolandırıcı bir sahtekârdır” desem gene dava açarlar mıydı, bilmiyorum. “Halkın bir kısmına” Hıristiyanlar, Hindular ve Scientolojistler dahil olduğuna göre açmaları lazım gelir, mantıken. ♠

197. Katolik bakış açısı için bkz. Aziz Thomas Aquinas, Summa Theologiae, CX.i-iv. Ama sanırım acele bir genelleme yapmışım. Bir okurum hatama işaret etmiş.
Mektubundan anladığım kadarıyla kaleme aşina biri:
Katolik ya da Apostolik kiliselerin görüşlerini bilmiyorum ama, bildiğim kadarıyla Müslümanlıkta, durumdan duruma, belli koşullarda meleklerin verilen görevin gerektirdiği donanımla teçhiz edildiğine inanılıyor. Şöyle ki: Meryem suresi 19.16'inci ayette Cebrail'in Meryem'e, İsa'ya hamile kalması bağlamında, "tüm organlarıyla eksiksiz bir insan" olarak göründüğü belirtilir... Daha doğrusu bunu bu şekilde eskiden bir Almanca çeviride okumuştum – şimdi araştırınca, Türkçede ve Almancada bu bildiğime ters düşmeyen, ama meseleyi bu açıklıkta da dile getirmeyen, daha muğlak ifadelerle karşılaştım. Maalesef benim Arapçam yok, ama vaktiniz olur da siz Arapçasından karşılaştırırsanız, işin daha doğrusunu öğrenirsiniz.
Öte yandan Mevlana'nın Mesnevi'sindeki bu konuya ayrılan geniş ve ayrıntılı bölüm de benim bu kanaatimi doğrular gibi görünüyor. Mesnevi'de Meryem'in de, Cebrail'in de anadan doğma çıplak olarak karşı karşıya kaldıkları anlatılıyor. Müellif (...) Meryem'in çıplaklığı üzerinde pek durmuyor ama, Cebrail'in olağanüstü güzelliği etraflıca anlatılıyor. Meryem Cebrail'in donanımı karşısında fena halde korkuya kapılıyor, "aman yarabbim" diye Allah'a sığınmak istiyor, ancak, Cebrail bu işin Allahın emri olduğunu anlatıp, "bre cahil, aşk'tan hiç kaçılır mı" diye bir de azarlıyor. Gerçi bu durum, sizin sözünü ettiğiniz yöndeki bir işlem için elverişli değil ama, birini veren Allah, gerekirse öbürünü de verir diye düşünürüm... ♠

198. Bu yazıdan birkaç gün önce *Vakit* yazarı Hüseyin Üzmez, 14 yaşında bir kızla, bilindiği kadarıyla kızın annesinin izni ve belki refakatiyle bazı cinsel eylemlerde bulunduğu için 13 yıla mahkûm olmuştu.
Bu kararın bir hukuk rezaleti olduğu kanısını koruyorum. Bence Üzmez, basın tarafından körüklenen bir linç kampanyasına kurban edilmiştir.
Farklı düşünenlere Goethe'nin, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*'sini de hatırlatmak isterim. Oradaki Mignon 13 yaşındadır. Gerçi Goethe detaya girmez, ama Alman edebiyatının büyük aşk hikâyelerinden biridir. ♠

199. Evlek maddesinde yanılmışım sanırım. Birkaç kişi yazıp hatırlattı ki tarlaya açtığın yarığın adı evlek değil karıktır. Evlek diye etrafı çevrili bir ufak araziye denir, “bir evlek yerim olsa ona bir odacik ev yapsam” gibi. Ev sözcüğüyle alakalı olduğunu sanmam. Ama evirmek’le alakalı olabilir pekala. Aşağıda çevlik konusuna da gireceğiz, evirmekten evlek çevirmekten çevlik, olabilir mi? Belki. Mümkün. Bilemedim.
Gerisi doğru ama. Ağır Anadolu kokan tarım sözcüklerinin birçoğu, deşersen Rumca çıkıyor. ♠

200. Modern Arapçada aynı anlamda kullanılan ^{c}**araba** sözcüğü 14. yüzyılda Mısır’da zuhur etmiş. Türkçeden alıntı olması muhakkak görünüyor. Eski Arapça’da sadece “hızlı ve şiddetli bir akıntıyla akan nehir” anlamında ^{c}**araba** var. ♠

201. 28 Ekim’de Taraf’ta çıkan “**Nişanyan’ın tahammülfersâ üslubu**” başlıklı yazısında Cihan Aktaş benim dine ilişkin yazdıklarımı sert bir dille eleştirdi, beni etnograflardan ziyade etnologlar gibi olmakla suçladı. Bu yazı ve iki gün sonraki “Tahammülfersa” yazısı ona cevaptır.
Şeytan dürttü mü sivri bir laf edeyim diye? Dürttü tabii! Ama kendimi tuttum, Cihan Hanımın kendince haklı duygusallığını daha fazla kışkırtacak bir söz söylemek istemedim. Birkaç gün sonra da özür diledim zaten.
Birkaç okurum etnoloji ile antropoloji arasındaki farkı bilmeyişime hayret etti. Haklıdırlar herhalde, bilmiyorum. Bu vesileyle ne bulduysam okudum, ansiklopedilere filan baktım, gene bir şey anlamadım. Akademik alanda hayli muhafazakârım zannederim: tarih, filoloji, felsefe, hukuk aklıma yatar. Gerisi biraz boşmuş gibi geliyor bana. ♠

202. *Unbearable* kelimesini biliyorum, endişelenmeyiniz. Ama *beyond bearing* bence daha şık; tahammülfersa’nın tadını daha iyi veriyor sanki. ♠

203. İnternetin efsane üretme departmanında popüler olan bir hikâyeye göre lakerda Yahudi İspanyolcasından gelirmiş, aslı **la querida** imiş, yani “istenen, dilenen” demekmiş. İspanya’nın Malaga kentinde yaşlı bir Yahudi balıkçı varmış. Hiç balık tutamazmış. Bunun üzerine Allah’a dua etmiş, yarabbi bana torik balığı ver diye. Allah da bu duayı işitip bir ton torik

balığı göndermiş. Balıkçı bunları tuzlamış, “ben istedim Allah verdi” anlamında *la querida* demiş. Mişmiş.
Bir: Pulsuz balık Yahudi dininde mekruhtur, pulsuz torikten Yahudi mezesi olması mantıksız. İki: Antik Latincede lakerta diye balık adı var, bütün sözlüklerde geçer, İspanyolcanın icadından bin sene evvel. Üç: “Bir gün adamın biri” diye başlayan TÜM etimolojiler uydurmadır. Hiçbir nesneye masaldan yahut anekdottan ötürü isim verilmez. Ama dünyanın tüm kültürlerinde, kaynağı anlaşılamayan bir kelime için hikâye uydurmak yaygın alışkanlıktır.
Ayrıca lakerda benim bildiğim Yahudi değil Rum mezesidir. ♠

204. *Hocam, Allaha Peygambere Laf Etmek Caiz Midir?* “Yakında” çıkmadı. Yayınevleri ürktüğünden ancak bir yıl sonra çıktı. ♠

205. Nezih Aytaçlar düzeltmiş:
“Öncelikle kentin adının nominatif hali Kerasós olmalı, tüm kanaklar böyle anıyor. Kerason veya Kerasunda “bildiğim kadarıyla” çekimli (accusative) halleri. Taras/Tarentum (Lat)/Taranto (Mod); Trapezos/Trapezon gibi.
İkinci olarak kentin adının boynuzdan türemiş olması yabana atılmamalı. Erken kentin şimdikinin batısında yer aldığı iddiası ise tamamen tevatür. Ne modern kent alanında, ne de sizin andığınız alanda hiçbir bilimsel çalışma yok (Tıpkı Kotyora/Ordu ve Trapezos/Trabzon örnekleri gibi bu konuda utanılacak haldeyiz). Benim kişisel görüşüm antik kentin de şimdiki yerinde olduğu yönünde. O kıyılarda böyle bir yarımada ve doğal limanı Yunan kolonistlerin atlamış olması düşünülmemeli.
Tahmin ediyorum ki, sizin de gayet iyi bildiğiniz, ama konuyu dallandırıp budaklandırmamak için anmadığınız Kerasos/Kiraz/Cherry ilişkisi yabana atılmamalı. (...) Kiraz ağacının Anadolu’nun yerel (Phryg ?) kökenli adından türemiş olması ve kente de bu adın verilmiş olması çok mümkün (Oraların kirazı pek güzeldir). Tabii tersi de mümkün, bitkinin adını kentten alması. Sonuç olarak bu olasılık göz önünde tutulmalı.
Kerasos’un kesin kolonizasyon tarihini bilmiyoruz. Bazı antik kaynakların Sinope/Trapezos için verdikleri MÖ 756 gibi erken bir tarih varsa da günümüz arkeolojisinde pek kabul görmüyor. Çünkü tüm Pontos sahillerinde yapılmış arkeolojik kazılarda en erken tarihli Ege kökenli buluntu 650 öncesine gitmiyor.” ♠

206. Yontu Diker Almancada son yirmi yılda mafyöz kelimesinin – mafiöses Verhalten veya mafiöse Strukturen gibi bağlamlarda – sıklıkla kullanıldığını hatırlatmış. İngilizce ve Fransızcada yok, ama Almanca ihtimalini düşünmemiştim doğrusu. ♠

207. Gayrımüslimler için “rahmetli” değil “toprağı bol olsun” denirmiş. Bilmiyordum! ♠

208. İflah olmaz “laf sokma” huyumu kibir ve megalomani olarak değerlendirip, dini mevzularda daha “nesnel ve derinlemesine” makaleler yazmamı öneren bir okuruma şu cevabı vermişim:

Hayır, gazete köşesinde “nesnel ve derinlemesine çalışmalar” olmaz. İnsanlar sıkılır, okumaz. Gazete köşesi şovdur, standup'tır. İnsanları eğlendireceksiniz, kızdıracaksınız, duygularını harekete geçireceksiniz. Daha mühimi. Türkiyede bazı insanların saygıdeğer ve doğru noktalardan hareketle Müslümanlığa sarıldığını biliyorum. Fakat vicdan, ahlak, adalet ve siyasi düzen sorularına Müslümanlığın doğru cevap olduğuna kesinlikle inanmıyorum. Dolayısıyla bir yandan milliyetçi/faşist cepheyle mücadele ederken, bir yandan da arasıra öbür tarafa dönüp “arkadaşlar doğru yerde durduğunuzdan emin misiniz?” diye bir kılçık atma ihtiyacını duyuyorum. Diyebilirsiniz ki kendini beğenmişliktir. Sırtını bir tarafa dayamadan herkese birden cephe açmak çılgınlıktır, megalomanidir vs. Belki de haklısınız, ne diyeyim? ♠

209. Bunu yazarken bilmiyordum, sonradan öğrendim ki Yunanca biçimi -ssós diye biten yer adları Türkçede genel kural olarak -son veya -sun biçimini alıyormuş. Misal, Sinassos > Sineson, Agalassos > Ağlasun, Arabissos > Arapsun, Dadassos > Dadasun, Mundassos > Mandasun, Taurassos > Tavlusun, biraz farklı bir ağızda Termessos > Tırmısın. Maamafih Keysun’un aslını halâ bilmiyorum. Kaissos veya Kagessos gibi bir şey olmalı. ♠

210. 2 Eylül yazımda sözü edilen “İrticayı Bitirme Planı” ilk ortaya çıktığında Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ belgeyi “kâğıt parçası”

olarak nitelendirmiş, sahte belgelerle kahraman Türk Ordusunu yıpratmaya çalışan mihrakları kendine özgü kan dondurucu üslupla tehdit etmişti. 24 Ekim'de belgenin "ıslak imzalı" aslı ortaya çıktı.
Normal bir toplumda bu kadar utanç verici bir duruma düşen devlet görevlisinin derhal toplumdan özür dileyerek istifa etmesi, bunu yapacak basireti yoksa aynı gün görevden alınması gerekir değil mi? Japonya'da olsa harakiri de doğal bir beklenti olur. Var mı rezilliğin bundan daha ötesi? Hayır. Hiçbir şey olmamış gibi görevini sürdürdü. Emekli olduktan bir süre sonra tutuklandı, cezaevine girdi. ♠

211. Bu yazı üzerine "Taraf Gazetesinin Ermeni Yazarı Atatürk'ün Gençliğe Hitabesini Değiştirdi!" diye internette bir vaveyla koptu. Vatanı bölüp yarısını Ermenistan'a satsam o kadar olmaz.
Bilmem bilir misiniz? Pazar ayininde söylenen formüle bir kelime (filioque) ekledi diye Ortodoks kilisesi Roma kilisesini topyekün zındık ilan edip aforoz etmişti Ortaçağda, Ortodoks-Katolik ayrışmasının başlangıcı odur. Bu da aynı hesap sanırım. Kutsal metinlere dokununca sanki dünyanın zembereği çıkacakmış gibi korkuya kapılıyor insanlar. ♠

212. Son cümleyi tabii espri olarak yazmıştım. Meğer gerçeğe tahminimden daha yakın imiş. Dr. Tamer Eryılmaz Kızılderili kilimlerinin öyküsünü anlattı.
'Kızılderili kilimlerini 1950'lerde rezervasyonlarda el sanatlarını ve ticari girişimciliği artırmak amacıyla küçük işletmeler kurmayı özendirmek için çeşitli yolları denerken beyaz Amerikalı sokmuş. Desen olarak da sağa sola bakmışlar ve Türk kilimlerinden desenler alıp öğretmişler. Öğretenin Ermeni olup olmadığını bilmiyorum.
Yerli Amerikalılarda dokuma hemen hemen sadece Navajolarda ve İspanyolların gelmesinden sonra başlamış. İlk dokumalar battaniye türünde. 1800'lerin ikinci yarısına kadar kilim veya "rug" diye bir şey yok. İlk battaniyeler "reis battaniyesi" (Chief's Blanket) adı altında satılır ve tanıtılırmış. İlk kilimler 1850'lerde gözükmeye başlamış.
İlk görülen desen çeşitli renkte paralel çizgiler. Daha sonra paralel çizgiler zig-zaglar kazanarak dalgalı bir görünüm almışlar. Ortasında eşkenar

dörtgen (karo veya baklava) olan desen ilk defa 1880'lerde görülmüş. Zaman icinde değişik desenlerin sayısı artmış.'
İlk kayınpederim ABD’de Navajo eğitim sisteminin kurulmasında emeği geçen bir dilbilimciydi ve Navajo dilini bilirdi. Merak edip sormamışım o zaman. ♠

213. Gırtlaktan değil tabii, art damaktan. Gırtlaktan çıkarılan sesler bildiğimiz yumuşak /h/ ile Arapçadakı ayındır. Art damak dediğimiz damağın arkasındaki yumuşak kısımdır, küçükdil dahil; x sesi oradan çıkar. ♠

214. Marianna Yerasimos hatalarımı düzeltmiş:
Doğru Yunanca phasouli/fasuli değil, phasoli/fasoli’dır.
Süreç: ***EYun*** *Phasêlos,* ***Katharevousa*** *Phasiolos,* ***Çağdaş Yun.*** *Phasoli (çoğ. Phasolia) ve* ***İstanbul Yunancası (Rumca)*** *phasouli!*
Siz her ne kadar sıkça kullanıyorsanız da artık “Rumca” diye bir dil yok. Dilin resmi adı Yunancadır. Rumca «*ρωμαίικα*» 1830’lardan sonra tedavülden kalktı ve Νεοελληνικα, Neo-Hellenic, Çağdaş Yunanca oldu. Rumca bugün sadece Türkçede kullanılan bir sözcüktür ve olsa olsa İstanbullu Rumların (bizim) konuştuğumuz Yunancayı belirleyebilir. Bu bir diyalekt değildir ancak tabii ki [ama] kendine özgü bazı yanları vardır. Özellikle kelime hazinesindeki farklar/zenginlikler çoktur. Örneğin hiçbir sözlükte yer almayan “ikindi kahvaltısı” anlamındaki Türkçe kökenli nefis “kendiano” sözcüğü gibi. ♠

215. *Radikal*, 22 Kasım 2009. ♠

216. Edebi eserler, yazılı dil, çek kabul eder mi?” diye soran bir okuruma cevabım: Hem de nasıl eder! Çek de kabul eder, felsefik de kabul eder, gëliyrıx da kabul eder. Son zamanlarda okuduğum en iyi romanlardan biri *Dublörün Dilemması*, aynen “çek etme” diliyle yazılmış. Ekşi Sözlüğün başlattığı (fakat artık sürdüremediği) dile hayranım. Perihan Mağden'i modern Türkçenin en iyi üslupçularından biri olarak görüyorum. Metin Kaçan'ın *Ağır Roman*'ı bir başyapıttır, Çingene argosuyla yazılmıştır. İyi

ediplerin hepsi yerleşik dilin sınırlarını zorlamıştır. Ayrıca, kravat takan insanlardan hayatta haz etmedim.
Cumhuriyetimizin ana ideolojisi olan totalitarizm üç kuşak boyu edebiyatı da vurdu. Edebiyat deyince, şu veya bu siyasi düşünceye göre “correct” olan dilin kullanılması gerektiğine can u gönülden inandı, vatanistler de, sosyalistler de, islamcılar da. Sonuç, zihinsel sefalettir.
Şu anda memlekette bir zihin devrimi yaşanıyor. Siyasi anlamda çoğulculuğu - yani, dili dini ideolojisi farklı olan insanları bir araya getirebilecek DAHA GENİŞ bir kamu alanı fikrini - kabul ettiğin anda dilin de sınırları birden olağanüstü derecede genişliyor. O güne dek çeşitli gettolarda konuşulan diller birdenbire ortak alana dahil ediliyor. Bunu heyecan verici buluyorum. Şu aşamada Türkçe (yazı dilinin) geçerli bir sözlüğünü yapmanın imkânsız derecede zorlaşması da bunun bir sonucudur. Kelime listesini dilediğin kadar geniş tut, yarınki gazetede en az üç kelime buluyorsun sözlükte var olmayan. ♠

217. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, bilhassa *Son Sadrazamlar* (MEB 2. basım 1955; Dergâh Y. 1988). Sanırım 20. yüzyılda Türkçe yazılmış en iyi kitaptır; eksantrik bir dehanın başyapıtıdır. Okuyun. ♠

218. Bizim bir akraba vardı, Karslı. Pürüz Yenge derlerdi. Ne demek bu pürüz diye az düşünmemiştim. Öldükten sonra öğrendim ki meğerse aslında adı Firuze imiş. Demek aslında türkuvaz imiş,” diye yazmış Murat Güzeldere.
“Yakın ama tam değil” dedim:
Farsça **Pîrûz** = Ermenice **Pêruz** “ışıklı, aydın”. Her iki dilde kişi adıdır, ama bilmem neden, Farsçada erkek adı, Ermenice kadın adı.
Kürtçe **Pîroz** = kutlu. Aynı İrani sözcüğün başka bir yorumu sanırım. İsim olarak kullanılır mı bilmem.
Türkçesi “Araplaştırılmış” (mu'arreb) biçimiyle **Fîrûz**'dur. Farsi model üzere, erkek adı olarak kullanılır. Taksim'de Firuzağa camii var. ♠

219. Son cümle gazetede yayımlanırken idare tarafından makaslandı. ♠

220. İkinci örnekte yaş tahtaya basmışım. Karapınar'ın adı en azından 19. yüzyıldan beri **Qerepungal** diye söylenip yazılırmış. Pungal Kürtçe yuva ya da kümes imiş. Qere de Türkçe kara ile aynı. Karakümes ne demektir ve yarısı Türkçe yarısı Kürtçe isim olur mu diye tartışmanın gereği yok; belli ki problemli bir isim. Buna karşılık örnek yanlış da olsa esas anlatmak istediğim konuyu etkilemez sanırım. ♠

221. Dimorta halâ meçhul ama Hartlap kocayemişine benzer, Akdeniz bitki örtüsüne özgü bir ağaççığın (arbutus andrachne) adıymış. Türkçede bazı yerel ağızlarda mevcutmuş. Aslı sanırım Ermenice olmalı ama emin değilim. ♠

222. Burak Şahintürk'ten:
"İki yazıdır check etmek kelimesinin karşılığı olarak 'sağlamak' kelimesini nasıl kaçırdığınızı anlayamadım. Haydi ilkokul sıralarında "Hadi çocuklar, şimdi bu yaptığımız toplama işleminin sağlamasını yapalım" diyen bir öğretmeniniz olmadı, sizi mail bombardımanına tutan okurlar da mı hatırlamadılar bu kelimeyi? Hayret ettim doğrusu." ♠

223. Yaratkan okurumun adını yazıda anmayı ihmal ettiğim için iki gün sonraki yazımda özür diledim:
Geçen gün alıntıladığım "Apset olmak" şairinin adını anmamış olmam şapşallık eseridir. Zafer Avşar'ın *Hepimiz Aynı Gemideyiz* ve *Sanki Amerika'da Yok Mu* adlı iki mizah kitabı ve bir hayli çevirisi varmış. Kendisine pardon diyorum, artıkın apset olmamasını rica ediyorum. ♠

224. Beni İslamın faziletleri ve fıkhın gerçek anlamı hakkında bir kez daha aydınlatmaya çalışan bir okuruma cevabım:
...Siz İslam şeriatının evrensel/kutsal bir hukuk olduğunu VARSAYIYORSUNUZ. Bu varsayımı kabul etmeyen biri için ortada cevaplanması gereken bir soru var. "Şeriat isteriz" diyenler belirli bir pozitif hukuku mu kastetmişler (ne bileyim, şarap içilmesin, kiliselerin çan kuleleri yıktırılsın, herkes oruç tutsun, zina edenler recmedilsin vs.)? Yoksa genel anlamda bir meşruiyet ve hukuk talebinde mi bulunmuşlar?

Bilmem bunun günümüz için ne kadar önemli bir soru olduğunun bilincinde misiniz? Eğer sorunun cevabı A şıkkı ise, ben o şeriatçilere karşıyım. Dünyada medeniyetten yana olan milyonlarca insan da benim gibi düşünür. Yok o insanlar "şeriat" adı altında aslında hükümdarın kaprisine bağlı olmayan mutlak bir hukuk özlemini dile getiriyorlarsa o zaman iş değişir. Daha bir kulağımızı açıp dinleriz, bu adamlar iyi bir şey mi diyor acaba diye. Müslümanlara kuşkuyla bakan milyonlarca iyiniyetli insan durup bir daha düşünmek zorunda kalır, acaba haksızlık mı ediyoruz bu adamlara diye. ♠

225. Hadiseyi Hüseyin Üzmez meselesine bağlamak "diplomatik" bir çözümdü. Maksat gazetenin itibarını korumak, olayı bir kişilik çatışmasına indirerek önemsizleştirmek. Yoksa Müslümanların riyakârlığını eleştiren *Sansür* yazısından dolayı gazeteye şiddetli baskılar geldiğini ve gazetenin bu nedenle benle yollarını ayırmak zorunda kaldığını herkes biliyor. ♠